

PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

TOMUS XXXVIII/1

MISKOLC UNIVERSITY PRESS
2020

PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

TOMUS XXXVIII/1

MISKOLC UNIVERSITY PRESS

2020

Szerkeszti:
a Miskolci Egyetemi Közlemények
Állam- és Jogtudományi Kari Szerkesztőbizottsága
(Miskolci Egyetem ÁJK, 3515 Miskolc-Egyetemváros)

A szerkesztőbizottság elnöke
(felelős szerkesztő):
HALLÓK TAMÁS

A szerkesztőbizottság tagjai:
BARTA JUDIT (ME ÁJK), GÖRGÉNYI ILONA (ME ÁJK),
HORVÁTH M. TAMÁS (DE ÁJK), KISS LÁSZLÓ (PTE ÁJK),
KORMOS ERZSÉBET (B.-A.-Z. Megyei Főügyészség),
NAGY ADRIENN (ME ÁJK), PAULOVICS ANITA (ME ÁJK),
SÁRY PÁL (ME ÁJK), SZABÓ ISTVÁN (PPKE JÁK)

A szerkesztőbizottság titkára:
LEHOTAY VERONIKA

HU ISSN 0866-6032

TARTALOMJEGYZÉK

1. KÖTET

I. ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI TÁRGYÚ TANULMÁNYOK

<i>Gedeon Magdolna</i> : A Habsburg-udvar innovatív törekvései a montán-gazdaság területén Magyarországon a 18. században	7
<i>Lehotay Veronika</i> : Jogfosztás Borsod vármegyében a német megszállást követően	32
<i>Makács, Adrienn</i> : Deprivation of the reserved portions in France from the entry into force of the unified Civil Code till our present days	51
<i>Novák István</i> : A világi jog hatása az egyházi jogra a Covid–19-járvány idején.....	68
<i>Szentpáli-Gavallér Pál</i> : Az önálló magyar külügyminisztérium létrehozása, szabályozásának és szervezete kialakulásának kezdetei	80

II. ÁLLAMTUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

<i>Csirszki Martin Milán</i> : A gazdasági reklámok megítélése német és magyar alkotmánybírói döntések alapján	103
<i>Hojnyák Dávid</i> : Az Alaptörvény egészséges munkakörnyezethez való jogot deklaráló rendelkezésének értelmezése az Európai Unió jogi szabályozása, valamint az Alkotmánybíróság judikatúrája tükrében.....	121
<i>Jecs Franciska</i> : Rockall, avagy egy szikla kapcsán felmerülő nemzetközi jogi kérdések	135
<i>Kiss Lilla Nóra – Laczik Anna</i> : Brexit: társadalmi és jogi változások az uniós polgárság helyzetében.....	157
<i>Nagy, Adrienn</i> : The importance of Artificial Intelligence and digitalisation and possible areas of use in the judiciary from a Hungarian perspective	179
<i>Ritó, Evelin</i> : The European Union’s ambitions in AI.....	196
<i>Varga Zoltán</i> : A digitalizáció eredményei a magyar adóeljárások vonatkozásában gyakorlati kitekintéssel.....	212

III. BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

<i>Nagy Anita</i> : Távmeghallgatás és elektronikus távfelügyeleti eszköz a büntetés-végrehajtásban	237
---	-----

<i>Nagy Anita – Lukáš Michal'ov: Comparison of conditional release from imprisonment in Hungary and the Slovak Republic</i>	<i>256</i>
---	------------

IV. CIVILISZTIKAI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

<i>Bartos Blanka: Digitális jogkezelés.....</i>	<i>267</i>
<i>Berényi Laura: Az egészséges munkakörnyezethez való jog.....</i>	<i>281</i>
<i>Čertický Mário: A felelősségbiztosítási szerződés szabályai Magyarországon és Szlovákiában – összehasonlító jogi elemzés.....</i>	<i>293</i>
<i>Csorba Emese: A gazdálkodó szervezetek ellen indított fizetésképtelenségi eljárás szabályozása Ausztriában</i>	<i>311</i>
<i>Dezse Tivadar: Világbanki nyugdíjpolitika a II. világháború után: Dél-Amerika és Szingapúr</i>	<i>329</i>
<i>Halász Csenge: Személyiségi jogok a közösségi médiában – új kihívások a bírói gyakorlat tükrében.....</i>	<i>341</i>
<i>Kriston Edit: A családjogi alapelvek tartalomformáló hatása a családtagok közötti megállapodásokban.....</i>	<i>358</i>
<i>Máté Dávid Adrián: A családalapítás és a munka összehangolása a digitális korszakban</i>	<i>375</i>
<i>Mélypataki Gábor – Olajos István: A szociális szövetkezetek jogi és általános jellemzői a miskolci, a tiszaujvárosi és a mezőkövesdi járásokban</i>	<i>392</i>
<i>Prugberger Tamás – Román Róbert: A vezető állású munkavállalók jogviszonya</i>	<i>422</i>
<i>Sápi Edit – Udvarhelyi Bence: Érvénytelenség és büntethetőség metszéspontján – Az uzsora a magyar polgári és büntetőjogban</i>	<i>447</i>
<i>Stefán, Ibolya: Examining the issues of legal personhood of Artificial Intelligence and robots</i>	<i>467</i>

I.

ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI TÁRGYÚ TANULMÁNYOK

A HABSBERG-UDVAR INNOVATÍV TÖREKVÉSEI A MONTÁN- GAZDASÁG TERÜLETÉN MAGYARORSZÁGON A 18. SZÁZADBAN*

GEDEON MAGDOLNA**

A Habsburg-udvar montángazdasággal kapcsolatos innovatív törekvései a 18. században három nagyobb területen jelentkeztek: a bányagazgatás központosítása, a technikai fejlesztések, az ezekhez szükséges emberi erőforrások megteremtése terén. Ennek során a Habsburg-uralkodók elérték, hogy a csak nekik alárendelt, központosított, hierarchikus, az udvar irányában elkötelezett hivatalnokokkal feltöltött bürokrácia segítségével a kincstárba befolyó jövedelmek felhasználásáról egyedül, a rendek beleszólása nélkül dönthettek. A bányászati tevékenység jövedelmezőségét a technikai újítások támogatásával fokozták.

Kulcsszavak: *innováció, montángazdaság, bürokrácia, Habsburg-udvar*

Die innovativen Bestrebungen des Habsburger Hofes zeigten sich im 18. Jahrhundert an drei größeren Gebieten: an den Gebieten der Zentralisation der Bergverwaltung, der technischen Entwicklungen, und des Zustandebringens des nötigen menschlichen Personalwesens. Die Habsburger Herrscher erreichten, dass sie über die in die Schatzkammer mit der Hilfe der untergeordneten, zentralisierten, hierarchisch gegliederten Bürokratie einfließenden Einnahmen allein, ohne den Ständen entscheiden konnten. Die Rentabilität der Bergtätigkeit wurde mit der Unterstützung der technischen Erneuerungen gesteigert.

Schlüsselwörter: *Innovation, Montanindustrie, Bürokratie, Habsburger Hof*

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű *Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése* projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. The described study was carried out as part of the EFOP-3.6.1-16-2016-00011 *Younger and Renewing University – Innovative Knowledge City – institutional development of the University of Miskolc aiming at intelligent specialisation* project implemented in the framework of the Széchenyi 2020 program. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

** DR. GEDEON MAGDOLNA
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogmagdi@uni-miskolc.hu

Bevezetés

A montanisztika fogalomkörébe tartozik a bányászat, a kohászat, az erdőgazdálkodás és a pénzverés. A pénzverés szabályozása azonban a többi területtől lényegesen eltér, ezért a bányászat-kohászat és a fenntartásukhoz szükséges erdőgazdálkodás igazgatásának és összefüggő szabályozásának bemutatása áll az ezzel a gazdasági ágazattal foglalkozó szakirodalom középpontjában. A rendelkezésre álló forrásokban is ez utóbbi három területre vonatkozó jogi szabályozás képez egy külön csoportot.

A bányászati tevékenység Magyarországon az államalapítás óta kiemelt jelentőséggel bírt, hiszen a nemesfémek a pénzermék alapanyagát képezték. Ezért az államalapítástól kezdve az ércbányászatból származó termékek jogi sorsának rendezése az államhatalom rendelkezési jogának megalapozására irányult. A helyzetet azonban bonyolította, hogy a bányászati-kohászati tevékenység nagy szakértelmet és jelentős tőkebefektetést igényelt, amivel az uralkodók nem rendelkeztek. Ez a kényszerűség vezetett az uralkodó és a bányavállalkozók közötti együttműködéshez, és az ezen alapuló szabályozásban fellelhető számos kompromisszumhoz.

A Habsburgok trónra lépésével ez az együttműködés felbomlott. Az udvar erőfeszítései, hogy az ebből a gazdasági ágazatból eredő bevételeket az osztrák uralkodók csak a saját igényeik és akaratuk szerint, a rendek beleszólása nélkül tudják felhasználni, már a 16. századtól nyomon követhetők. Ennek során a Habsburgudvar innovatív törekvései három nagyobb területen jelentkeztek: a bányagazdátás központosítása, a technikai fejlesztések, az ezekhez szükséges emberi erőforrások megteremtése terén. Mindezek megvalósításához pedig egy új jogi környezet kialakítása szolgált alapul.

1. A montángazdaság innovációjának jogi megalapozása

Az uralkodó első számú vezetője volt a montángazdaság körébe eső tevékenységeknek, tehát irányítása alá tartozott a bányászat, a kohászat, sőt az erdőgazdálkodás is. A koronázással a király nemcsak az állam vezetőjévé, hanem a bányászati-kohászati tevékenység irányítójává is vált, ő volt a legfőbb bányaúr, az oberster Bergherr.¹

Az uralkodót azonban nemcsak a bányászat irányítása illette meg, hanem a bányatermékek feletti rendelkezési jog is, amit a 13. század elejétől a bányaregálé elvé-nél fogva gyakorolhatott. A szakirodalom egységes abban a feltevésben, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át. Heiner Lück szerint a bányajog megjelenése a Német-római Birodalomban éppen a bányaregálé kialakulásával volt összefüggésben, amit először a roncgiai gyűlésen, 1158-ban fogalmaztak meg a jogtudósok. Római jogi elvekre hivatkozva ekkor rögzítették, hogy ha a regáléjogosult nem maga él a bányászat jogával, azt másoknak átengedheti, amiért megkapja a hozam egy részét, általában a tizedét.²

¹ WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Buda, 1866, 73.

² Heiner LÜCK: Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865. In: Wolfhard Weber (Hrsg.): *Geschich-*

A Habsburg-udvar innovatív törekvéseinek alapot szolgáltatató új bányarendtartás, az ún. „Maximilianische Bergordnung” többszöri átdolgozás után 1560-ban készült el, és számos próbálkozás után II. Miksa császár hirdette ki 1565. február 10-én.³ Az új rendtartással a Habsburgok egy új felfogást akartak Magyarországon bevezetni, amely a későbbi jogfejlődésre is rányomta bélyegét. A magyar felfogás szerint a montángazdaságból befolyó jövedelem felhasználásáról ugyanis az uralkodó nem dönthetett egyedül. A bányák a Szent Korona bevételeit gyarapították, ezért ezekről a hasznokról az uralkodónak elvileg mindig ki kellett volna kérnie a rendek véleményét, jogait ezen a területen is csak a törvények betartásával gyakorolhatta. Az új bányarendtartás azonban azt az idegen elvet akarta az országban bevezetni, mely szerint az uralkodó a bányaregáléval kapcsolatos ügyekben önállóan, mindenki mást kizárva intézkedhetett.

1723-ban a CVIII. törvénycikk a bányarendtartást a bányabíróóságokon használatos *lex privata*ként ismerte el.⁴ Wenzel Gusztáv szerint e törvénycikknek az volt a célja, hogy a partikularitást felszámolja és a bányabíróóságok egységes eljárását biztosítsa.⁵ Emellett véleményem szerint a törvényben szereplő „magán-törvények” (*lex privata*) kifejezés azt jelenti, hogy a Habsburg uralkodók elfogadtatták a rendekkel, hogy a bányaregáléval kapcsolatos ügyek a nyugati hűbéri viszonyokhoz hasonlóan magánjogi jelleget öltenek. Ezzel a Habsburgok elérték, hogy a bányajövedelmek felett a rendek nélkül dönthettek, nem kötötték őket ezen a téren a törvények sem, az egész ágazatot rendeletekkel irányították.⁶

A Miksa-féle bányarendtartás kihirdetésétől a szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint új szakaszba lépett a magyarországi bányajog fejlődése. Ezzel ugyanis a magyar bányajog belső fejlődése megakadt, azt a Habsburg uralkodók a saját felfogásuknak megfelelően, saját anyagi érdekeik szerint alakították.

te des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Aschendorff Verlag, Münster, 2015, 111–216, 111.

³ A bányászattal összefüggésben kiadott rendeleteket ld. Franz Anton SCHMIDT (Hrsg.): *Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. (II. Abtheilung): Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen.* J. P. Sollinger, Wien, 1834–1836. (A továbbiakban Schmidt: i. m. kötetszám/oldalszám). A pátenis szövegét ld. Kundmachungspatent, 1565. február 10. SCHMIDT: i. m. 2/1.

⁴ „1723. évi CVIII. törvénycikk a bányabíróóságoknak az ország törvényeihez idomításáról. A bányabíróóságok, azoknak több mint egy század előtt megállapított magán-törvényei szerint, mostani állapotukban fognak maradni” (ld. CJH III, 1900, 647).

⁵ WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története.* MTA, Budapest, 1880, 245.

⁶ A bányászattal kapcsolatos jogviszonyok hűbéri, magánjogi jellegét egy későbbi rendelet konkrétan ki is nyilvánítja: Udvari Kamara dekrétuma, 1779. december 24. SCHMIDT: i. m. 14/292.

2. A Habsburg-udvar újításai a magyarországi montángazdaság igazgatásában a 18. században

A bevételek biztosítása érdekében a Habsburgok egy új típusú igazgatási rendszer kiépítésével váltották fel az addigi kamarai irányítást. A törökök kiszorítása az ország területéről ugyanis lehetővé tette az egységes, központosított igazgatás kiépítését. Ennek során a Habsburg-udvar egy pókhálóhoz hasonlatos, zárt bürokráciát hozott létre, amelyben minden egyes területnek saját vezetője volt, végső fokon azonban minden szál egy kézben, elsősorban a Főkamaragrófi Hivatalban, és az e felett, a montángazdaság irányítására az udvarban felállított szervnél, végső soron az uralkodó kezében futott össze. A gondosan felépített bürokrácia kiépítése és működése az uralkodó és a központi hivatal által kiadott rendeletekkel valósult meg. A bányajog történetének egyik legjelentősebb kutatója, Wenzel Gusztáv, a 18. századi változásokkal kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „A magyar bányászatra vonatkozó törvények és rendeleteknek, Schmidt Ferencz Antal által közzétett gyűjteményében Mária Terézia kora nyolcz, (VII-XIV) II. József kora pedig negyedfél (XV-XVIII) kötetet⁷ foglal el. Anélkül, hogy ezeknek részleteibe bocsátkoznánk, röviden csak azt jegyzem meg, hogy a bányai igazgatás alsó, vagyis localis és vidéki organumai hivatalos hatalmukból nagyobbára kivetkőztettek, s hogy e hatalom királyi tisztekre lett ruházva.”⁸

2.1. A bányászat-kohászat központi igazgatása a 18. században

A központi bányászati igazgatás legcélravezetőbb formájának megtalálására tett erőfeszítések a Habsburg-udvarban végigkísérik az egész 18. századot. Mária Teréziának az örökösödési, majd a hétéves háborúhoz rengeteg pénzre volt szüksége. A bevételek növelése érdekében a kormányzat átalakítása is elengedhetetlennek mutatkozott, amelynek során a bányászatból befolyó bevételek biztosítása kiemelt jelentőségűvé vált. A 16. században elkezdődött törekvés, amely a bányavállalkozók érdekeit képviselő hivatalnokoknak az uralkodóhoz hű tisztviselelőkre való lecserélését célozta, még aktuálisabbá vált.

A bányai ügyek intézésére Mária Terézia egy független szakigazgatási szerv felállítását látta jónak, így 1745. október 31-én kiadta az újonnan felállított Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium alapítólevelének tekinthető rendeletet. A kollégium három udvari kamarai tanácsosból állt, mellettük egy titkár és egy fogalmazó látta el a teendőket,⁹ mint egy „pars camerae” működött, amelynek alárendelték a pénzverési és bányai ügyeket.¹⁰

A Réz- és Higanyhivatalt egy évvel később ezzel a kollégiummal vonták össze. Az Udvari Kollégium dekrétuma szerint erre azért került sor, mert a hivatal vezető-

⁷ SCHMIDT: i. m. 7–18. kötetek.

⁸ WENZEL: *Magyarország bányászatának kritikai története*. 248.

⁹ Császári leirat, 1745. november 6. SCHMIDT: 7/81, vö. TRINGLI: i. m. 13.

¹⁰ Friedrich WALTER: *Die theresiansiche Staatsreform von 1749*. R. Oldenburg, München, 1958, 25–26. Császári leirat, 1745. november 6. SCHMIDT: i. m. 7/81.

je lemondott, és nem választottak újabb tisztviselőt, hanem a hivatal által intézett ügyeket is a kollégium feladatai közé sorolták.¹¹

1747-ben Mária Terézia teljesen megszüntette az Udvari Kamara befolyását a pénzverés és a bányászat igazgatására, egy leirattal ezeket az ügyeket a Pénzverés- és Bányaiszgatási Udvari Kollégiumhoz helyezte át. Ez a rescriptum kivette a Hofkammer kezéből a pénztári és számlázási tevékenységet is ezen a területen, ami maga után vonta, hogy a kollégiumot saját könyveléssel lássák el, a befolyt pénzeket és kifizetéseket pedig a Hofkollegiumon belül a számadóság (Tax-Amt) hatáskörébe utalták.¹²

Újabb reformok keresztülvitelére 1749-ben került sor. Az igazságszolgáltatás, a politika és közigazgatás elválasztása új kormányzások felállítását tette szükségessé. Ekkor alakult meg a Directorium in publicis et cameralibus, amely a továbbiakban az osztrák és a cseh kamarai ügyeket intézte, az Udvari Kamara pedig szinte csak magyar ügyekkel foglalkozott, Ember Győző szerint „de facto magyar udvari hatóság volt”.¹³

1757-ben a királynő elérkezettnek látta az időt, hogy a pénzverési és bányászati ügyeket is a Directorium in publicis et cameralibus hatáskörébe utalják. Erre ürügyként szolgált, hogy a Pénzverés- és Bányaiszgatási Udvari Kollégium vezetője, Königsberg-Erbs gróf, megromlott egészségi állapotára hivatkozva maga kérte felmentését.¹⁴ A Directoriumon belül a pénzverési és bányaiszgatási ügyek intézésére egy udvari bizottságot állítottak fel Haugwitz báró vezetésével.¹⁵

1758 augusztusában azonban az Udvari Bizottság egy dekrétumban már arról értesítette a főkamaragróft, hogy ezeknek az ügyeknek az intézését, a Directorium feladatainak szaporodása miatt az időközben felállított Bank- és Kereskedelmi Igazgatóság (Ministerial Banko Deputazions und Kommerzien Direktion) veszi át.¹⁶

A hétéves háború miatt egyre inkább felértékelődött a bányák szerepe a Habsburg-udvar kincstárában. A legtöbb bevételre a réz eladásából lehetett számítani, ezért még inkább központosítani kívánták mind a réz beváltását, mind az eladását. Ezért a Bank- és Kereskedelmi Igazgatóság 1759 januárjában arról értesítette a négy fő bányászati kerületet vezető hivatalt, hogy a rézzel kapcsolatos kereskedelmi és kamarai ügyeket elválasztják egymástól. Ezért a pénztári ügyeket továbbra is a rézhivatal fogja intézni, amelynek az elnevezése a Réz-, Hígany- és Bányászati Főpénztár (k. k. Kupfer-, Quecksilber-, Bergwerks- Hauptcassa) lesz, a réz, hígany és egyéb bányatermékek eladásáról pedig a Bányatermékekért Értékesítő Igazgató-

¹¹ Hofkommissionsdekret, 1746. október 26. SCHMIDT: i. m. 7/125.

¹² Királyi leirat, 1747. augusztus 21. SCHMIDT: i. m. 7/396.

¹³ Erről ld. bővebben EMBER Győző: A Habsburg-birodalom központi kormányzervei 1711–1765. *Történelmi Szemle* (18) 1975, 445–488, 477–479.

¹⁴ Pénzverés- és Bányaiszgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1757. január 16. SCHMIDT: i. m. 10/459.

¹⁵ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1757. január 26. SCHMIDT: i. m. 10/462.

¹⁶ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1758. augusztus 7. SCHMIDT: i. m. 10/530.

ság (Bergwerks-Producten-Verschleiß-Direction) fog gondoskodni.¹⁷ A pénzverési és bányaugyek azonban 1760-ban újra az Udvari Kamara kompetenciájába kerültek,¹⁸ és 1848-ban történő megszűnéséig ott is maradtak.

Bár az előbbieken látható, hogy a pénzverési és bányaugyek intézésével megbízott hivatalt a központi igazgatásban többször megváltoztatták, ez érdemben nem befolyásolta a bányaugyek intézését. Ez annak volt köszönhető, hogy a legfőbb bányauúr, az uralkodó helyett az Oberstkammergraf, a főkamagróf, szilárdan kezében tartotta a montángazdaság legfelsőbb irányítását. A főkamagróf felettes szervei az udvarban mindig a pénzverési és bányaugyekkel aktuálisan megbízott hivatalok voltak, az ezek változásairól tudósító dekrétumok arról értesítették a főkamagróft, hogy a továbbiakban hová kell küldenie az iratokat.

1747-ben a főkamagróf hivatala is teljes átszervezésre került. Míg eddig ugyanis a főkamagróf egy személyben látta el teendőit, addig az 1747. október 30-án kiadott rendelet¹⁹ szerint Selmecbányán a Főkamagrófi Hivatal megszervezésére került sor, amelynek a szervezeti szabályzatát és hatáskörét is megállapították. A rendelet szerint a Főkamagrófi Hivatal egy főkamagrófból, egy alkamagrófból és három bányatanácsosból állt. A főkamagróf, akit az alkamagróf helyettesíthetett, csak három évig maradhatott hivatalban. A bányatanácsosok közül az egyik az alsó-magyarországi főbányagondnok, a másik a főkohógondnok, a harmadik pedig a pénztári és gazdasági ügyek vezetője volt.

A hivatal testületi jellege abban is megmutatkozott, hogy az iratokat ezentúl nem egyedül a főkamagróf írta alá, hanem a főkamagróf mellett még alá kellett írnia azt az alkamagrófnak és egy tanácsosnak, vagy ha a főkamagróf helyett az alkamagróf írt alá, akkor még két tanácsosnak, vagy egy tanácsosnak és egy titkárnak is. Ebből láthatjuk, hogy a döntésekért ezentúl nem egyedül a főkamagróf volt a felelős, hanem az egész hivatal. A döntéseket tanácsüléseken hozták, ahol a főkamagróf elnökölt, azonban csak utoljára szavazhatott, és köteles volt a többség határozatát követni, vagy olyan ügyek esetén, amelyek nem voltak sürgősek, ki kellett kérnie az udvari bányászati hivatal véleményét. A hivatalt szervező rendeletben szerepel, hogy a hivatal azért kapott egy nagyobb és egy kisebb pecsétet, „mivel Főkamagrófi Hivatal alakul, és így az ügyeket nem egy személyben a főkamagróf intézi”.

A Mária Terézia korában a főkamagróf hivatalát érintő reformok részben arra irányultak, hogy a főkamagróf illetékessége I. Ferdinánd terveinek megfelelően az egész országra kiterjedjen.²⁰ Ezt a célkitűzést a központi hivatalok rendeleti úton sikeresen elérték.

¹⁷ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Igazgatóság dekrétuma, 1759. január 11. SCHMIDT: i. m. 11/1.

¹⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. január 9. SCHMIDT: i. m. 11/22.

¹⁹ Királynői instrukció és alapítóirat, 1747. október 30. SCHMIDT: i. m. 7/417, magyarul ld. PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. III, 1967, MTSZ Házi NY. Budapest, 238–242.

²⁰ Mária ČELKOVÁ – Igor GRAUS – Mikuláš ČELKO: *Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten des Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17–19. Jahrhundert*. Banská Agentúra, Kosice, 2007, 13.

2.2. Területi igazgatás

Az uralkodó jogainak biztosítása céljából Delius tanítása szerint „a bányavárosokban országos bányahivatalok, és ha a bányászat valamely vidéken igen terjedelmes és több bányahivatalt kell fölállítani, egy-egy főbányahivatal létesítendő”.²¹ A 18. század közepéig egységes bányai igazgatási szervezet nem alakult ki. Ekkor azonban a központosítási törekvéseknek megfelelően – német mintára – magyarországi bányakerületeket alakítottak ki: az alsó-magyarországi bányakerületet Selmecebánya központtal; a felső-magyarországi bányakerületet Szomolnok székhellyel; az újonnan alakult északkeleti bányavidéket Nagybánya székhellyel; a Temesi Bánság területén kialakított kerületet pedig Oravica székhellyel hozták létre. Erdély visszacsatolása után területén szintén bányakerületet alakítottak ki, amelynek központja Zalatnán volt.

Ahogy Varga Endre írja, a kerületek élén álló főbányahatóságok „alá rendelve mind székhelyükön, mind kerületük jelentősebb bányaművelő helyein különböző bányahivatalok voltak szervezve. Ez utóbbiak egy része jogszolgáltatási teendőkkel is foglalkozott, elsőfokú bányabírói hatáskört gyakorolt.”²² Az alsóbb hivatalok legfőbb feladata valószínűleg a bányák engedélyezése és az ezzel kapcsolatos ügyintézés volt, ahonnan a kerület főbányahivatalához lehetett fellebbezni. (Terjedelmi korlátok miatt a területi bányai igazgatás 18. században kialakított új rendszerének ismertetésére csak vázlatosan van lehetőség.)

2.2.1. Az alsó-magyarországi bányakerület

Az alsó-magyarországi bányakerület igazgatása alapvetően a főkamagróf hatáskörébe tartozott. E terület bányászati igazgatásában azonban még három nagyobb hivatal is közreműködött, a selmeci és a körmöci alkamagrófság, és a beszercebányai igazgatóság vagy intézőség, amelyek egymástól és bizonyos mértékben a főkamagróftól is függetlenül működtek.

Az Udvari Kamara 1765-ben dekrétumot adott ki, amelyben a három kamara személyállományát és ellátását részletesen taglalta.²³ A dekrétumból kiviláglik, hogy Alsó-Magyarországon a bányai igazgatás élén a főkamagróf, illetve a főkamagrófi tanács állt, a hierarchia végén pedig a munkások voltak. Így a központosítás teljessé vált, az uralkodó a hivatalnokokon túl az egyszerű, kétkézi dolgozók szintjéig tudta az akaratát érvényesíteni. A gondosan felépített hivatali szervezet

²¹ Christoph Traugott DELIUS: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe.* (Ford.: Bódai Gábor), OMBKE, Bányászati Szakosztály, Budapest, 1972, I. 30. §.

²² VARGA Endre: Magyarország bányabírói szervezete (1686–1854). In: *Jogtörténeti Tanulmányok* 3. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 216.

²³ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 17. SCHMIDT: i. m. 12/107. A hivatalnokok és a nekik járó juttatások felsorolása háromszáz oldalt tesz ki. A bányászat-kohászat igazgatásának leírásához jelentős segítséget nyújt Ferber. Ld. Johann Jakob FERBER: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn.* Nicolai, Berlin und Stettin, 1780. Alsó-Magyarországra vonatkozóan ld. 95–100.

kiválóan bizonyítja azt, hogy a központi igazgatásban történő bizonytalanságok ellenére, a bevételek biztosítása érdekében nem voltak szabályozatlan területek, a hivatalnokok hierarchiájában a felelősségi kört könnyen be lehetett azonosítani.

Selmecebányán a feladatokat három kategóriába sorolták: bányai igazgatás, kohó- és zúzművek irányítása, gazdasági és erdőkkel kapcsolatos ügyek. A bányai igazgatás élén a főbányagondnok (Oberbergverwalter) állt, aki az egész bányászatot felügyelte, egyúttal bányatanácsosi ranggal rendelkezett, és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban. A bányai igazgatás alá tartoztak a kémlőműhelyek is, ahol a kibányászott kőzetek érc tartalmát vizsgálták. A kohó- és zúzművek irányítása: A zúz- és szérelőművek a kohókkal a kohó- és zúzműfőgondnok (Oberhütten- und Pochwerksverwalter) felügyelete alatt álltak. Ez a hivatalnok szintén tanácsosi ranggal rendelkezett és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban. A gazdasági feladatokkal és az erdőkkel kapcsolatos ügyekkel a Gazdasági- és Erdőfőfelügyeleti Hivatal foglalkozott Selmecebányán, élén a gazdasági és erdőfőfelügyelővel, aki szintén tanácsosi ranggal rendelkezett és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban.

Körmöcebányán a kincstári kezelésben lévő bányászatot Goldkunsthundlungnak nevezték. Irányítására egy különleges hivatali rendszert hoztak létre, amely a Gondnoki Hivatalra, és a Bánya- és Erdőhivatalra tagozódott. Ezek a hivatalok közvetlenül a Főkamaragrófi Hivatal alá tartoztak. A Gondnoki Hivatal feladata volt a bánya- és zúzműveknél valamint a kohászatban a gazdasági és rendészeti feladatok ellátása. A Bánya- és Erdőhivatal szintén közvetlenül a Főkamaragrófi Hivaltól függött. Élén a bánya- és erdőmester állt. Mellette nyolc esküdtet alkalmaztak, akiket részben a Goldkunsthundlungból, részben a városi tanácsból választottak. A bánya- és erdőmester pedig a városi tanácsban is helyet kapott. Ennek a hivatalnak a feladatkörébe tartozott a bíraskodás mind a kincstári, mind a magánbányászat területén tevékenykedő hivatalnokok, dolgozók és a bányarészesek ügyeiben. Ellátta a gazdasági teendőket és bíraskodott az erdőkkel kapcsolatos ügyekben is.

Besztercebányán a réztermelés döntő súlya alapozta meg a hivatali szervezetet. Minden bányászati, kohászati, kovácsoló, erdő, számviteli és gazdasági ügy közvetlenül a Főkamaragrófi Hivaltól függő Kamarai Gondnokság alá volt rendelve. A körmöci igazgató mintájára ugyanis Besztercebányán egy kamarai gondnok (Kammerverwalter) kinevezésére került sor 1753. szeptemberében, akinek feladatát képezte, hogy irányítsa a bányakamarát és a rézüzemet.

Alsó-Magyarországon a három városban működő hivatal 1851-ig látta el feladatát, amikor a besztercebányai bányakamarát az Udvari Kamara felszámolta, és tevékenységi körét a Főkamaragrófi Hivatal helyébe lépő Alsómagyarországi Bánya-, Erdő- és Jászágigazgatóság vette át.

Az alsó-magyarországi bányakerület élén álló előbb bemutatott bányahatóságoknak alárendelve kisebb hivatalok is működtek a bányamester vezetése alatt. Ezeknek a hivataloknak a központjai: Selmecebánya, Bakabánya, Béalabánya, Újbánya, Bazin és Bóca. Ezek azok a helyek, ahol egyúttal az elsőfokú bányabíróságok is működtek.²⁴

²⁴ VARGA: i. m. 216.

2.2.2. A felső-magyarországi bányakerület

A felső-magyarországi bányagazgatás a 18. század elején a Szepesi Kamarához tartozott. Szomolnokon működött a kincstári rézbányák beváltóhelye, élén az intézővel. Ez a Kassán működő Szepesi Kamara alá volt rendelve, az intéző a kamarától kapta az instrukciókat és felé tartozott elszámolással.²⁵ 1747. május 9-én azonban a bányagazgatást kivették a kamara hatásköréből, és Szomolnokon a bányászat, kohászat és réztermelés igazgatására bányafőfelügyelőséget hoztak létre. A dekrétum²⁶ szerint a hivatal élén egy vezető (capo) állt, akinek az egész személyzet alá volt rendelve. A bányamestertől bányaadományozási ügyekben a hivatalhoz lehetett fellebbezni, de a Waldbürgerek (magán-bányavállalkozók) különféle ügyeiben elsőfokon is eljártak. A hivatal fellebbviteli fóruma a főkamagróf volt. A főkamagróftól még a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégiumhoz lehetett fellebbezni. A hivatal minden ügyben eljárhatott, ami eddig a kassai adminisztrációhoz tartozott. Titulusa: Felső-magyarországi Bányászati és Réztermelési Szomolnoki Felügyeleti és Főbányahivatal volt.

Az új hivatal azonban a főkamagróf, rajta keresztül pedig az udvarban működő, bányagazgatással megbízott központi szerv irányítása alá tartozott, ami pedig az uralkodó kézi vezérlése alatt állt. Ennek folytán a magyar rendek teljesen elvesztették befolyásukat a felső-magyarországi bányászat ellenőrzésében, így minden eddigi ellenállás mellett megvalósult a király korlátlan rendelkezési joga a bányakincsek felett.

A szomolnoki főbányahivatalnak három fő tisztségviselőjét nevezi meg a dekrétum: egy felügyelő (inspektor) mint vezető, egy pénztárnok (Einnehmer), egy könyvelő (Buchhalter). A 18. század közepétől, az alsó-magyarországi megoldáshoz hasonlóan, az egyes tevékenységi területek élén a főbányahatóságban is helyet kapó főhivatalnokok álltak, akik alá különféle hivatalnokok tartoztak pontosan meghatározott hierarchia szerint. Ezen kívül a királynő 1748-ban kinevezett egy császári és királyi adminisztrátort a felső-magyarországi bányászat vezetésére, akinek alárendelték a szomolnoki hivatal felső vezetését az inspektorral együtt.

A Szomolnokon működő főbányahivatal alárendeltségében szintén működtek kisebb hivatalok, amelyek megegyeztek az elsőfokú bányabíróságokkal: Szomolnok, Gölnicbánya, Igló, Lubló, Dobsina, Rozsnyó, Svedlér, Vágendrüsszel, Remete, Korompa, Felső- és Alsó-Mecenzéf, Jászó és Stósz.²⁷

2.2.3. Az északkeleti bányakerület

Az északkeleti bányavidéken három nagyobb bányaváros alakult ki. Nagybánya, Kapnikbánya és Felsőbánya. 1727-ben Kapnikbánya igazgatását a nagybányai

²⁵ Instrukció és rendtartás a rézbányák szomolnoki felvevőhivatalának intézője számára, 1728. február 20. SCHMIDT: i. m. 6/326.

²⁶ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. 7/160.

²⁷ VARGA: i. m. 216.

igazgatósághoz rendelték az erdélyi bányaigazgatás alól pedig kivették. Ezt azzal indokolták, hogy Kapnikbánya csak két mérföldre feküdt Nagybányától, és így a beváltást könnyebb itt elintézni. Ily módon a kapnikbányai igazgatás a kassai adminisztráció felügyelete alá került.²⁸

1747 áprilisában megszüntették a Kassán működő Szepesi Kamarát.²⁹ Ennek következtében – amint arról már az előző fejezetben olvashattunk – 1747. május 9-én Szomolnokon főfelügyelőséget szerveztek és a nagybányai kerületet is alárendelték.³⁰ 1747. május 9-én kiadott rendelettel Nagybányán azonban főfelügyelőséget – Inspectorat Oberamtot – is felállítottak. A nagybányai kerület így elsősorban a szomolnokai főfelügyelőség alá tartozott, ezzel együtt pedig az alsó-magyarországi főkamaragróf alá.³¹ A főfelügyelőség az utasításokat közvetlenül Bécsből kapta.³² Az inspektornak a könyvelővel minden ügyet meg kellett beszélnie, de az ő szava volt a döntő.

1749-ben egy királyi leirattal³³ átszervezték a nagybányai főfelügyelőséget, valamint a Felsőbányán és Kapnikbányán működő hivatalt. A rescriptum tartalmazza a három városban működő hivatalnokok felsorolását. A hivatalnoki kar összetételéből kiderül, hogy Nagybányán a pénzverést, Felsőbányán a bányaművek ellenőrzését, Kapnikbányán pedig a robbantással és kohászattal kapcsolatos tevékenységeket helyezték előtérbe, melyekre megfelelő hivatalnokokat alkalmaztak.

Nagybányán működött a pénzverő, ahová Felsőbányáról és Kapnikbányáról is szállították az aranyat és az ezüstöt. A nagybányai pénzverőben a főhivatalnokok a pénzverőmester, a pénzbecsőr – aki a pénz értékének helyességéért felelt – és az ércmetsző voltak. A pénzbecsőr, aki egyben a könyvelő is volt, a pénzverőmesterrel a gazdálkodási és pénztári feladatokat is ellátta. A számlákat a Főfelügyeleti Hivatalhoz nyújtották be.

A következő nagyobb átszervezésre 1761-ben került sor, miután egy udvari bizottság jelentést tett a bányászati viszonyokról. Az Udvari Kamara ennek nyomán elrendelte, hogy a bányászat és a pénzverés pénztárát és az ezzel kapcsolatos könyvelést egyesítsék. Ennek nyomán a hivatal elnevezése Nagybányai Bánya- és Pénzverésügyi Főfelügyeletre változott. Az élére kinevezett inspektor mellett a főhivatalnokok közé tartozott még a könyvelő és a pénzverőmester. A főhivatalnokoknak a felsőbányai és kapnikbányai bányaművek képviselőivel hetente ülést kellett tartaniuk.³⁴ Felsőbányán és Kapnikbányán bányamesterek álltak a hivatalok élén. A hivatalnokok a bányamestereknek és ezekkel együtt a nagybányai főfelügyeletnek voltak alávetve.

²⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1727. július 6. SCHMIDT: i. m. 6/295.

²⁹ Királyi leirat, 1747. április 25. SCHMIDT: i. m. 7/157.

³⁰ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. 7/160.

³¹ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. 7/224. PÉCH: i. m. 1051.

³² FERBER: i. m. 262–263.

³³ Királyi leirat, 1749. július 23. SCHMIDT: i. m. 8/67.

³⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. június 3. SCHMIDT: i. m. 11/203.

2.2.4. A bánáti bányakerület

E terület kialakításának előzményeihez tartozik Temesvár 1552-ben a törökök által történő elfoglalása, ahol 164 évig uralkodtak. A török hódoltság alatt a terület teljesen tönkrement, elnéptelenedett. Miután Savoyai Jenő 1716-ban visszafoglalta a temesi tartományt, azt nem csatolták Magyarországhoz, hanem az osztrák örökös tartományokhoz hasonlóan közvetlenül a Habsburg-udvar fennhatósága alá rendelték, és először tisztán katonai vezetés alatt állt. Marjanucz László szerint az Udvari Kamara rendületlenül dolgozott azon, hogy bebizonyítsa: „az abszolutizmus politikai célja a Bánságban csak lokális modernizációval lehet sikeres. Már hetekkel a visszafoglalás után az Udvari Kamara arról referált III. Károlynak, hogy az »ottani« (bánáti) gazdaságot központi irányítás alá kell vonni, ahogy a korábbi időkben is tették az új szerzemények biztosításánál. Hatékony rendet csak erős tartományi diszpozíció és belső ellátás eredményezhet.”³⁵

A bányaművelést ekkor értelemszerűen a kincstár tartotta kezében.³⁶ Az elnéptelenedett vidékre – hasonlóan, mint Selmezbányára a tatárjárás utáni időkben – külföldről igyekeztek bányászokat telepíteni. Wenzel Gusztáv szerint így rövid időn belül bányászhelységek jöttek létre, név szerint: Oravicabánya, Majdanpek, Bogsánbánya, Dognácska, Csernostica, Moldova és Lunkány.³⁷ A 13. században történt betelepítések során létrejött bányavárosoktól eltérően azonban ezek a települések nem kaptak az uralkodótól önkormányzatot, hanem a kincstár saját maga kívánta a bányaművelést folytatni a saját maga által meghatározott szabályok szerint, bár a bányászokat különféle kedvezményekben részesítette.³⁸

Egy 1717-ben kelt rendelet szerint az Udvari Kamara két személyből álló bizottságot küldött a területre a bányászati viszonyok felmérésére. Az instrukcióból megtudhatjuk, hogy a teljhatalom birtokában az egész vidék közvetlenül a kincstár használatába és tulajdonába tartozott.³⁹ Ebből láthatjuk, hogy a Habsburg-udvar saját uradalmának tekintette a területet, ahonnan minél nagyobb bevétel elérésére törekedett, és ezért igyekezett már rögtön, a terület megszerzése után a saját bányászati adminisztráció megteremtésére, amelynek központjait Temesváron és Oravicabányán állította fel. Az Udvari Kamara által az oravicabányai rézbányák bányászati tisztviselői számára kiadott esküformula tartalmazta, hogy a temesvári kamarai adminisztráció alá tartozott minden bányászati tisztviselő a bányamesterrel együtt. Az esküformulából kiderül, hogy a tisztségviselőknek a császárnak kellett

³⁵ MARJANUCZ László: A Temesi Bánság, mint modernizációs kísérleti telep, 1716–1778. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. Intern, Research Inst. Komárno, 2013, 217.

³⁶ MARJANUCZ László: *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848*. Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, Makó, 2017, 90.

³⁷ WENZEL: *Magyarország bányászatának kritikai története*. 249.

³⁸ SZEKERNYÉS János: A 300 éves Oravicabánya 200 esztendő kőszínháza (1.), *Bányatelep alapítása a Bánsági Érchegységben*, *Művelődés* 2017/4., 22.

³⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1717. december 7. SCHMIDT: i. m. 6/81.

hűséget fogadniuk.⁴⁰ 1723-ban Temesvárról Oravicabányára költöztették át a bányási bányai igazgatóságot.

Az 1737–39-es török háborúban a bányászok a bányákat védő századokban vettek részt, és főleg technikai feladatokat láttak el, mint árokásó mineurők. A háború elmúltával az időközben trónra lépett Mária Terézia a bányászat igazgatását is át akarta szervezni. Egy 1740. április 2-án kelt rendelkezés szerint a háborúk és betegségek által sújtott bánáti területeken az ezüst- és réztermelés fellendítése végett a kamara részeként a terület igazgatására külön személyzetet neveztek ki. Ide tartozott egy bányamester, könyvelő és bányamérnök, akik a kincstár alkalmazásában álltak.⁴¹

1747-ben a bánáti bányafelügyelőség szervezésére került sor. Itt a vezetésben három személy vett részt: inspektor és főbányamester, könyvelő, számlavezető pénztáros. A könyvelő és a pénztáros az inspektortól függtek a többi hivatalnokkal együtt. Ők alkották a bánáti főbányahivatalt.⁴² Pesty Frigyes tudósítása szerint ez a főbányahivatal „mint ilyen, vagy később bányási bányai igazgatóság cím alatt, folytonosan, alig említésre méltó kis megszakadással működött 1856 évig”.⁴³

A bánáti bányahivatali működést egy 1748-ban kiadott rendelettel szabályozták. A rendelet értelmében a bányászati Udvari Kollégium nevezte ki a főbányamestert, aki alá az összes többi Bánságban tevékenykedő hivatalnok tartozott. A főbányamester pedig nemcsak az alkamaragrófnak, aki egyben a terület inspektora is volt, hanem a terület katonai kormányzójának is alá volt vetve.

Egy 1756-ban kiadott rendelet szerint a főbányahivatal továbbra is a főbányamester vezetése alatt állt. E főbányahivatal alá tartozott az a négy bányahivatal, amely az egész bányakerület (Montanistikum) adminisztrációját elsőfokon intézte Oravicán, Moldován, Dognácskán és Szászkán.⁴⁴

2.2.5. Az erdélyi bányakerület

A Habsburg-kormányzat legfőbb célja itt is annak elérése volt, hogy az erdélyi rendeket mind az igazgatásból, mind a bányatermékek felhasználásának meghatározásából kizárja. Éppen ezért a bányai igazgatás legfelső erdélyi szerve nem az Erdélyben kiépített közigazgatási hivataloknak, hanem közvetlenül az udvari bányászati irányításnak volt alárendelve. Mária Terézia idejében a központi szervek átszervezései a helyi igazgatási szervek átalakításában is jelentkeztek.

A bányászat fellendítése Erdélyben már I. Lipót idején elkezdődött. Ebből a célból az uralkodó az erdélyi kincstartóságot az Udvari Kamara felügyelete alá

⁴⁰ Esküformula, 1718. október 12. SCHMIDT: i. m. 6/102.

⁴¹ Ennek a rendeletnek a tartalmát egy másik rendelet ismerteti, ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1742. február 6. SCHMIDT: i. m. 7/41.

⁴² Királyi leirat, 1747. március 30. SCHMIDT: i. m. 7/143.

⁴³ PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története*. II/2, Athenaeum, Budapest, 1884, 85.

⁴⁴ E hivataloknak a személyzetét és ellátásukat ld. Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1756. május 22. SCHMIDT: i. m. 10/391.

rendelte, és a megüresedett hivatalnoki helyek betöltésének a jogát is saját magának akarta fenntartani. A tisztviselők kinevezésére 1694-ben került sor.⁴⁵

Erdélyben a 17. század végén a bányászati bevételeket a bérleti rendszer biztosította. Az erdélyi rendek kizárása a bányászat területéről a kamarai bizottságok kiküldésével kezdődött. Az első bizottságot az uralkodó 1699 nyarán bízta meg, hogy mérje fel az erdélyi bányák állapotát. Ennek a bizottságnak a kiküldése alapvetően megváltoztatta az erdélyi kincstári igazgatást.⁴⁶

A bizottság feladata a só-, az arany- és higanytermelés megvizsgálása volt. A fennálló helyzet felmérése mellett a bizottságnak a termelés fokozásának lehetőségeit is ki kellett puhatolnia, valamint a számadások megvizsgálását is feladatul kapta. A bizottság a felmérést a fémhányák vizsgálatával kezdte. A vizsgálat után arra megállapításra jutott, hogy a bányákat nem használták ki kellőképpen. A bányaprefektus szerint az arany- és kénesőbányákat állami kezelésbe kellett volna venni, mivel szerinte a nagyobb befektetés jobb eredmény elérését tette volna lehetővé.⁴⁷ Ezen kívül a bizottság vezetője, Thavonath báró, 1700 elején az arany- és kénesőbányákhoz a bizottsággal felügyelőt neveztetett ki, aki az udvarhoz hű polihisztor, Köleséri Sámuel lett. A kincstartónak a bányákkal kapcsolatos minden intézkedési jogát megvonták, és Köleséri sem függött tőle.⁴⁸

A felmérés után I. Lipót az egész kincstári szervezet átszervezését rendelte el 1700. január 15-én kiadott rendeletével.⁴⁹ Ennek végeredményeképpen a kincstári igazgatás kikerült a Gubernium és az erdélyi rendek hatásköréből. A kincstári személyzet ugyanis a kiküldött bizottságnak volt felelős annak erdélyi tartózkodása alatt. Az erdélyieket nem lehetett teljesen eltávolítani az igazgatásból, mert a Diploma Leopoldinum előírta, hogy a tisztségeket erdélyiekkel kell betölteni.⁵⁰ A rendelet ezért a szerinte felesleges tisztségeket eltörölte, valamint minden fontosabb tisztviselő mellé egy német vagy nem erdélyi ellenőrt helyezett.

1700 novemberében a kamarai bizottság számára kiadott instrukcióban az uralkodó az erdélyi kamarai rendszer felállítására adott utasítást. I. Lipót ugyanis a bányák felmérése után az arany beváltására helyezte a hangsúlyt, amit a fiscus

⁴⁵ Királyi leirat, 1694. november 22. SCHMIDT: i. m. 5/461.

⁴⁶ Az instrukció szövegét ld. SCHMIDT: i. m. 5/610. A rendelet tartalmát ld. LUKÁCS Béla: Az erdélyi aranybányászat, in: Rudolf Trónörökös Főherceg (védnöksége): *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. 23/2., Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1901, 529.

⁴⁷ BÍRÓ Vencel: *Altorjai Gróf Apor István és kora*, Erdélyi Katolikus Akadémia, Kolozsvár, 1935, 63–64.

⁴⁸ Köleséri feladatait ld. 1702. augusztus 13. SCHMIDT: i. m. 5/726.

⁴⁹ Az instrukció szövegét ld. királyi leirat az erdélyi bányászati és sóügyi vizsgálóbizottság jelentésének alapján, 1700. január 15. SCHMIDT: i. m. 5/623. Vö. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (szerk.): *A magyarországi és erdélyi központi kormányzati szervek szervezetének és működésének története*. Levéltári szakmai továbbképzés 7, kézirat, Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1959, 90.

⁵⁰ Ld. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi központi bányai igazgatási szervezet története 1691–1848*. NME Közleményei 8, Miskolc, 1962, 496.

külön jogaként szabályozott. Szükségesnek látta pénzverő felállítását is az aranyművesek visszaéléseinek megakadályozása érdekében.⁵¹ 1701-ben Gyulafehérváron már fel is állította a pénzverőt.⁵² A Habsburg-udvar eddigre elérte, hogy a bányaigazgatás a kezébe került, a bányajövedelmek felhasználásába pedig – az anyaországhoz hasonló módon – az erdélyi rendeknek nem volt többé beleszólása. III. Károly Erdélyben is bevezette a Miksa-féle bányarendtartást.⁵³

Az aranybányászat Mária Terézia uralkodása idején vett új lendületet. 1746-ban a bányamesteri hivatal átszervezésére került sor. A rendelet szerint a hanyatlásnak indult bányák felvirágoztatását vették tervbe. Az elhunyt bányamester helyett a Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium újat nevezett ki, akit a Bányamesteri Hivatal intézőjének neveztek. Mellé az udvari kollégium a körmöci bányasáfár-segédet rendelte, hogy az Erdélybe küldött bizottság által előírtakat teljesíteni tudja. A Bányamesteri Hivatal irányítása alá került az egész erdélyi bányászat igazgatása, amelyről a bányabíráskodást leválasztották, és azt a k.k. erdélyi pénzverőmester irányítása alá helyezték. A Bányamesteri Hivatal vezetője közvetlenül az udvari kollégiumnak volt felelős.⁵⁴

1746. október 25-én a királynő által kiadott instrukció szerint a Bánya- és Pénzverésügyi Kincstartóság, a Thesaurarius in Montanisticis et Monetaris létrehozására került sor. Ezt a hivatalt is közvetlenül a Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium alá rendelték. Hatásköre Erdély fém-bányászatára és a pénzverésügyekre terjedt ki. A kincstartó az egész bánya- és pénzverésügyi személyzetet is felügyelte Erdélyben. Emellett a kincstartónak mintegy felügyeletet kellett gyakorolnia a bányák és az aranybeváltás felett is. Lényegében a thesaurarius feladata volt annak biztosítása, hogy a kincstár a legteljesebb mértékben kiaknázhassa az erdélyi ércbányászatból származó hasznokat.⁵⁵

1747-ben az erdélyi bányászati igazgatás is az udvari kollégium irányítása alá került. A királynő a helyi hatóságokat Zalatnán egyesítette. Ide került a bányatörvényszék, a bányamesteri és az aranybeváltó hivatal. Az aranyat így a továbbiakban nem a gyulafehérvári pénzverőbe, hanem Zalatnára kellett szállítani. A főaranybeváltó hivatal számára kiadott utasítás szerint a hivatal a Thesaurariusnak volt alárendelve, amelynek utasításait követnie kellett. A főaranybeváltó a Főbányamesteri Hivatallal egy szinten helyezkedett el, amelynek hivatalnokai egymást segíteni tartoztak. A Főaranybeváltó Hivatal egy adjunktusa Abrudbányán is végzett aranybeváltást, emellett három albeváltóhelyet is fenntartottak Brádon, Topánfalván és Tordán.⁵⁶

⁵¹ Instrukció, 1700. december 6. SCHMIDT: i. m. 5/662. Vö. LUKÁCS: i. m. 530.

⁵² LUKÁCS: i. m. 530.

⁵³ Udvari Kamara dekrétuma, 1722. április 13. SCHMIDT: i. m. 6/161.

⁵⁴ Instrukció az Erdélyi Bányamesteri Hivatal intézője és segédei számára, 1746. június 4. SCHMIDT: i. m. 7/86.

⁵⁵ Instrukció a bánya- és pénzverésügyi kincstartó részére Erdélyben, 1746. október 25. SCHMIDT: i. m. 7/110. Vö. TRÓCSÁNYI: i. m. 501–502.

⁵⁶ Instrukció az erdélyi főaranybeváltó számára, 1747. augusztus 19. SCHMIDT: i. m. 7/361. Vö. TRÓCSÁNYI: i. m. 502.

1764 augusztusában az uralkodó a nagybányai bányafelügyelőt nevezte ki az erdélyi kincstartóságba, mint igazgatót. Feladata a bányászati és kohászati ügyek kivizsgálása volt, lényegében az, hogy az 1747-ben végbevitt változtatások milyen eredménnyel jártak.⁵⁷ Egy 1764 szeptemberében kiadott dekrétumban pedig már arról olvashatunk, hogy az igazgató jelentése alapján az uralkodó a Zalatnán működő bányahivatalt bányai igazgatósággá alakította át.⁵⁸ A fő cél az volt, hogy az aranybevéltést minél jobban érvényre juttassák, és a kincstári bányászatot kiterjesszék. A bányai igazgatóság élére bányatanácsosi címmel rendelkező igazgatót neveztek ki. A főhivatalnokok közé tartozott két ülnök, a jegyző és a pénztáros. A bányai igazgatóság feladatköréhez tartozott az egész erdélyi bányászat és kohászat igazgatása, a bányabíráskodást is e hivatalhoz rendelték. 1766-ban a bányai igazgatási ügyeket a Thesaurariatuson belül teljesen elkülönítették az egyéb ügyektől, és a bányai ügyekkel kapcsolatos üléseken csak a bányai igazgatással foglalkozók vehettek részt.⁵⁹

1768-ban az Udvari Kamara bányafőigazgatóságot hozott létre Nagyszébenben, egyúttal a zalatnai bányai igazgatóságot főbányahivatallá változtatta.⁶⁰ A bányafőigazgatóság vezetője a kincstartó lett.⁶¹ Az igazgatóságot az udvar a kincstartósággal egyesítette, a bányászati és pénzverési ügyek elintézésére azonban a kincstartóság hivatali intézőjének elnöklete alatt a bányai ügyekkel foglalkozó tanácsosok külön üléseket tartottak. Az üléseken szavazati joggal részt vehetett a vajdahunyadi adminisztrátor és a zalatnai bányamester is.⁶²

Ily módon az erdélyi bányai igazgatás négy területe alakult ki: 1. a magánbányászatot felügyelő körzeti igazgatás, 2. a főbányahivatali igazgatás, 3. a bírósági igazgatás, 4. a központi igazgatás vagy főigazgatóság, ahol az összes bányai és pénzverésügyet, valamint a bányarészesek ügyeit összefogták és végső szinten elintézték.⁶³

3. Újítások a természeti erőforrások és a technikai berendezések területén

3.1. Az erdők jogi védelmének megalapozása

Az ércbányászathoz és az ezzel összefüggő kohászathoz szorosan kapcsolódott az erdőgazdálkodás is. Magyarországon a fának három fő felhasználói körét lehetett megkülönböztetni a középkorban: a katonaságot, a bányászatot és a hamuzsírforrást. Ehhez járult még a lakosság tüzelő-, építkezési anyag és bútortárgygyártásához.

⁵⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. augusztus 12. SCHMIDT: i. m. 12/14.

⁵⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. szeptember 14. SCHMIDT: i. m. 12/16.

⁵⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. április 14. SCHMIDT: i. m. 12/415.

⁶⁰ A különbség az igazgatóság és a hivatal között az, hogy míg az igazgatóság felső szintű döntéseket is hozhat, a bányahivatal csak ellátja a bányai igazgatással járó teendőket.

⁶¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. március 14. SCHMIDT: i. m. 13/65, és Udvari Kamara dekrétuma, 1768. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 13/114. Vö. TRÓCSÁNYI: i. m. 505.

⁶² Udvari Kamara dekrétuma, 1771. július 19. SCHMIDT: i. m. 13/319.

⁶³ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. július 19. SCHMIDT: 13/319.

amely főleg a városokban tetemes lehetett, mégis szinte elhanyagolható volt az előbbiekhöz képest.

Bár ezen a területen több próbálkozás is volt az uralkodók részéről, az erdővédelem átfogó szabályozása Mária Terézia híres erdőrendtartásával valósult meg. Az uralkodónő 1769. december 22-én írta alá az osztrák erdőrendtartás mintájára megalkotott *A fáknak és erdőknek neveléséről, és megtartásáról való rendelést*, amit 1770 elején ki is hirdetett.⁶⁴

Az erdőrendtartás aprólékos utasítást adott a meglévő erdők gondozására, az erdőtelepítésre, az erdők felmérésére. A rendelet megtiltotta az erdőkben az állatok legeltetését, a házépítést, a tűzgyújtást. A nagy mennyiségű fa felhasználásával járó tevékenységeket – mint az ércbányászatot, salétrom-, üveggyártást és hamuzsírfozást – nem tiltotta meg az uralkodó, de kezdeményezésüket be kellett jelenteni.

Az erdők védelmét szolgálták azok az intézkedések is, amelyek más erőforrások felhasználására ösztönöztek. Így a központi szervek elrendelték, hogy a bányák biztosításánál ne fát használjanak, hanem kötámaszokat építsenek.⁶⁵ A királynő a faszén felváltására szolgáló szén és tőzeg kutatására jutalmat tűzött ki. A felhívás szerint az, aki szénbányát talált, 24 dukátot kapott, aki pedig az olvasztókhöz szenet használt, 100 dukát jutalomban részesült.⁶⁶

3.2. A technikai berendezések innovációja

A 18. század viszontagságai, a bányák kimerülése, a pénzhiány miatt a Habsburg-udvarban felmerült a selmeci és a körmöcbányai bányászati tevékenység megszüntetése. Zsámboki László szerint „ebben a válságos helyzetben a vezető bányatisztek nemcsak észérvekkel, hanem foggal-körömmel küzdöttek a bányászat megmentéséért, és szakmai működésükkel, műszaki alkotásaikkal és technikai-technológiai megoldásaikkal megvalósíthatóvá is tették a gazdasági vezetés megújítási törekvéseit. [...] A gépészethez is kiválóan értő bányatisztek egyre-másra nyújtják be újító javaslataikat és építik meg vízemelő berendezéseiket: először kiváltva a gyenge hatékonyságú és rendkívül költséges emberi erőt, majd minimálisra csökkentve a szintén nagy költséggel járó állati erő alkalmazását.”⁶⁷

⁶⁴ Az erdőrendtartás szövegét ld. latinul TAGÁNYI Károly (szerk.): *Magyar erdészeti oklevéltár*. II, 1743–1807, Pátria, Budapest, 1896, 296–314, magyarul: TÓTH Pál (szerk.): *Erdőrendtartás 1770*. Az 1770. évi Erdőrendtartás, „Péché Antal” Miniatürkönyv Gyűjtők Klubja, Miskolc, 1983. Az Erdőrendtartás bővebb ismertetését ld. SALI Emil: Kétszáz éves a Magyarország számára kiadott erdőrendtartás. *Erdészeti Lapok* 1969/12., 529–533.

⁶⁵ Vö. MOLNÁR László: Mária Terézia rendeletei és azok hatása a magyar bányászatra. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1982/5., 337.

⁶⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. szeptember 9. SCHMIDT: i. m. 12/444.

⁶⁷ ZSÁMBOKI László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867). In: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története 1*. OMBKE, Budapest, 1997, 198–250.

A kohók működtetése mellett a bányászati tevékenység állandó problémájának számított a járatok víztelenítése. A víztelenítésre alkalmazott berendezéseket emberi erővel vagy lovakkal működtették. Ez nagyon alacsony hatásfokkal működő, túlzottan költséges megoldás volt.⁶⁸ Ezért mindennél fontosabb feladatnak számított az állati és emberi erőt gépekkel felváltani. 1722-ben az angol Isaac Potter gépész üzemeltette be az első tűzgéppel hajtott szivattyúját⁶⁹ a Selmecbánya mellett fekvő Újbányán, amely Magyarországon az első, a kontinensen a másodikként felállított víztelenítésre alkalmazott gőzgép volt, amit feltalálója után Newcomen tűzgépnek, vagy a felállítója után Potter-féle gőzgépnek is neveztek.⁷⁰

A selmecbányai bányákban 1734 és 1771 között további hat gőzgépet üzemeltetett Fischer von Erlach. Ezek a gépek lehetővé tették a folyamatos, vízállástól független munkát a bányákban.⁷¹ A gőzgépek működtetése azonban nagyon sok tüzelőanyagot igényelt. A Newcomen gőzgépeknél különösen hátrányt jelentett, hogy a vízemelő berendezést a befecskendezett víz lehűtötte, ezért a tüzelőanyag nagy része arra ment el, hogy a hengerek falát újra felfűtse.⁷²

A gépek meghibásodására is számítva a selmeci bányagépészet háromszintes rendszere épült ki a bányák víztelenítésére. Ez a rendszer alapvetően a legolcsóbb energiát felhasználó vízmeghajtású gépekre támaszkodott, amelyekhez előzetesen meg kellett építeni a vízgyűjtő tavak láncolatát. Vízhány esetén a szivattyúk meghajtására a nagyobb költségű, de jobb teljesítményű gőzgépeket alkalmazták. Ha műszaki probléma miatt ezek sem működtek, a legnagyobb költségű lójárgányokat használták.⁷³

A technikai újítások fenntartására megfelelő személyzetet is biztosítani kellett. Ezért Selmecbányán a vízelvezetést megoldó tavaknál és árkoknál 9 tó- és árokőr, és három, a vízelvezetést felügyelő alkalmazott dolgozott. Az asztalosok és kőművesek száma az egyéb kézművesekkel együtt 250 volt. A vízelvezetéshez használt gőzgépek működtetésére egy főgépfelügyelőt és egy gépfelügyelőt alkalmaztak. Mellettük dolgozott két gépfelügyelő hivatalnok, lakatosok és legénységük, kb. 126 személy.⁷⁴ A kincstár technikai újításai és az új felfedezések a 18. században újra felvirágoztatták a selmecbányai nemesfém bányászatot.

⁶⁸ A 18. században alkalmazott víztelenítési technikákhoz ld. Cristoph Traugott DELIUS: *Anleitung zu der Bergbaukunst*. Kaiserl. königl. Buchdruckerei, Wien, 1773, 379–388. Vö. PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. II, MTA, Budapest, 1887, 332–342.

⁶⁹ Leupold JACOB: *Theatrum machinarum hydraulicum*. Bd. II., Christoph Zunkel, Leipzig, 1725. A IX. fejezetben a szerző részletes leírást ad az Újbányán felállított gőzgépről.

⁷⁰ PETHE Lajos: *Fém bányászatunk technikai fejlődése*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1929, 29.

⁷¹ JACOB: i. m. 26. 97.

⁷² Leupold Jacob leírása szerint az újbányai gőzgép 24 óra alatt 10 m³ fát égetett el. JACOB: i. m. 26, 97.

⁷³ ZSÁMBOKI: i. m. 207–213. Selmecbányán a kincstári bányászatban így a következő gépek működtek a 18. század közepén: 6 gőzgép, 1 léggép, 6 vízoszloposgép, 11 rudaszivattyú, 6 lójárgányos vízemelő, 3 fékmű, 13 lójárgányos aknaszállító.

⁷⁴ FERBER: i. m. 95–100.

4. Újítások a bányagazgatás ellátásához szükséges emberi erőforrások területén

Az anyagi érdekek biztosítása miatt a bányagazgatásban hamarabb jelentkeztek a központi törekvések, mint a közigazgatás egyéb területein, amely a rendektől elszakadó, bürokratikus hivatali szervezet felállítását tette szükségessé. A hivatalokban ezért ezen a területen jelentek meg először azok a hivatalnokok, akikről Ember Győző a következőket írta: „Míg a közigazgatás más ágaiban a hűbéri jellegű familiáris szolgálat a középkor örökségeképp a 16. és 17. században is továbbél, a bányatisztviselők szinte kivétel nélkül hivatásos hivatalnokok, akik pályájukra rendszeresen készülnek és azon életük végéig vagy ameddig erejük engedi, megmaradnak, s közben semmi mással nem foglalkoznak.”⁷⁵

A 18. században a központosítási törekvések keretében a bányagazgatási hivatalnokok kinevezését is a maga kezében kívánta vonni a Habsburg-udvar. 1747-ben a tisztjelöltek és gyakornokok alkalmasságának vizsgálatát és alkalmazásának jóváhagyását a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium hatáskörébe vonták. A kollégiumhoz való felterjesztésbe bele kellett foglalni a jelentkező nevét, életkorát, milyen tisztségeket töltött be korábban, honnan származott, milyen nemzetben, milyen státuszban állt, milyen alkalmazásba kívánt kerülni, az eddigi praxisait és funkcióit. A kollégium pedig eldöntötte, hogy a főkamagróf alá tartozó hivatalnokok közé ki, milyen fizetéssel és ellátással kerüljön. A kollégium annak eldöntését is magának tartotta fent, hogy a tisztjelöltek és gyakornokok milyen tudást sajátítsanak el.⁷⁶ Az előléptetésekre való felterjesztés esetén arról is nyilatkozni kellett, hogy a hivatalnoknak milyen képzettsége volt korábban, milyen képzettség és rang megszerzésére számíthatott a jövőben.⁷⁷

A hivatalnokokat nemcsak a kinevezés során, hanem a hivatali idejük alatt is az udvar centralizált felügyelete alatt kívánták tartani. A hivatalnokok ezért teljesen kívül álltak az országban szokásos hivatali renden, az összes rendtől és közigazgatási szervtől függetlenül működtek. Ezért a rájuk vonatkozó rendeletek meghatározták a városi hatóságokkal való viszonyukat,⁷⁸ a köztük lévő külsőségekben is megmutatózó rangsort,⁷⁹ a tudományos tevékenységük felügyeletét is.⁸⁰

⁷⁵ EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946, 364.

⁷⁶ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. január 7. SCHMIDT: i. m. 7/140.

⁷⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. június 7. SCHMIDT: i. m. 14/73.

⁷⁸ Királyi leirat, 1747. június 16. 10. pont. SCHMIDT: i. m. 7/238, PÉCH: i. m. III. 226, Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1752. március 21. SCHMIDT: i. m. 10/71, királyi leirat, 1747. június 16. 8. pont. SCHMIDT: i. m. 7/238, PÉCH: i. m. III. 225–226, Udvari Kamara rendelete, 1612. október 22. SCHMIDT: i. m. 4/304.

⁷⁹ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. április 21. SCHMIDT: i. m. 7/155, királyi leirat, 1747. június 16. 32. pont. SCHMIDT: i. m. 7/238, PÉCH: i. m. III. 230, Udvari Kamara dekrétuma, 1774. június 14. SCHMIDT: i. m. 13/403.

A tisztviselőkre vonatkozó összeférhetetlenségi szabályok egyrészt a bányaművelés tilalmára, másrészt az egyéb foglalkozásoktól való eltiltásra vonatkoztak. A bányászati adminisztrációban részt vevő hivatalnokoknak már a Miksa-féle bányarendtartás is megtiltotta, hogy bányaműveléssel foglalkozzanak a hozzájuk tartozó területeken.⁸¹ A kamarai tisztviselők sem közvetlenül, sem közvetve nem vehettek részt a bányaművelésben, bányászattal összefüggő üzleti vállalkozásban,⁸² nem foglalkozhattak fémbevéltással,⁸³ ügynökösködéssel.⁸⁴

A hivatalokban dolgozó tisztviselők jelentős összegekkel gazdálkodtak, ezen felül szakértelmüktől függtek a montángazdaság bevételei is. A főkamagróf ezért 1703-ban utasította a tisztviselőit, hogy a kincstár érdekeit a legnagyobb szorgalommal, hűséggel és jó gazdálkodással lássák el.⁸⁵ A hivatalnokoknak mindenképpen megfelelő képzettséggel kellett rendelkezniük, hiszen ellenkező esetben vesztést okoztak volna a kincstárnak. A hanyag, szakmaiatlan eljárásokat vagy akár a szándékos károkozásokat a Habsburg-udvar óvadék fizetésével és reverzálisok aláíratásával is igyekezett megelőzni.

A reverzálisok olyan nyilatkozatok voltak, amelyekben a tisztviselők egyrészt megfogadták, hogy a kincstári érdekeket hűségesen szolgálni fogják, másrészt lemondtak olyan jogaikról, amelyek a magyar szabályok alapján megakadályozhatták volna a felelősségre vonásukat a bányászati jogszolgáltatás által. A rendeletekben megtalálható reverzális-formulából⁸⁶ kiderül, hogy nemesek is vállaltak hivatali tisztséget, a nemesi előjogok azonban nem érvényesültek az anyagi felelősséget vállalók esetén. Míg az egyik nemesi előjog szerint a nemeseket csak bírói eljárás alapján lehetett letartóztatni, a tisztviselő a reverzálisban lemondott erről az előjogáról. A nemesi ranggal rendelkező tisztviselő arról az előjogáról is lemondott,

⁸⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1772. március 20. SCHMIDT: i. m. 13/348, Udvari Kamara dekrétuma, 1772. április 4. SCHMIDT: i. m. 13/352, Udvari Kamara dekrétuma, 1772. április 18. SCHMIDT: i. m. 13/354.

⁸¹ *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten.* Aus der k. auch k. k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805, I. 2. §; XXVII. 1. §. A bányarendtartás felsorolja, mely tisztviselők tartoztak a tilalom alá: főkamagróf, rézkereskedelem gondnoka, alkamagrófok, ezeknek alárendelt tisztviselők, bányamester, bányabíró, bányatiszt, bányamérnök, ércosztó, bányabíróági írnok, esküdtek, bírósági szolgák.

⁸² Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT: i. m. 4/458.

⁸³ Királyi leirat, 1602. október 8. SCHMIDT: i. m. 3/362.

⁸⁴ Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT: i. m. 4/457. PÉCH: i. m. II. 210.

⁸⁵ Tanácsi dekrétum, 1703. április 20. Ezt a rendeletet azért bocsátotta ki a főkamagróf, mert a selmecbányai kamara ügyeinek vizsgálata során arra jutottak, hogy a termelés apadt, a költségek pedig növekedtek. A rendelet szabályokat tartalmazott az elszámolásra vonatkozóan is.

⁸⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. november 22. SCHMIDT: i. m. 14/114.

hogy felette csak a király vagy a nevében eljáró nádor ítélezhetett, alávetette magát a bányabírósaági eljárásnak.

A magyar szokásjog és a törvények számos előjogot biztosítottak a nemesek feleségeinek. Az ezek alapján járó juttatásokat a nő házastársának a vagyonából kellett kielégíteni, még az örökösöket is terhelte ez a felelősség. Annak megakadályozására, hogy a feleség követeléseivel veszélyeztessék a kincstárnak járó kártérítési kötelezettség kielégítését, a hivatalnok feleségének is ki kellett tölteni egy reverzálislistát, amelyben lemondott előjogairól, és a kincstárnak adta át első helyét a tisztviselő vagyonával szembeni követelések rangsorában.⁸⁷

A hivatalra lépő tisztviselőnek megfelelő vagyonnal kellett rendelkeznie, hogy a kauciót le tudja tenni. A kérdéssel foglalkozó rendeletek nem tartalmazzák, mekkora volt ez az összeg, egyéb tisztségek viselőinek általában egyhavi fizetésük négyeszeresét kellett letenniük. Egy kimutatás szerint a hivatali kaució a pénztárnokok esetében 1250, bányabíró esetében pedig 500 gulden volt. Péch Antal szerint azonban az 1601-ben Selmezbányára kinevezett pénztárnok, Vischer Erasmus 4000 forintot tett le.⁸⁸

A Habsburg-udvar azonban nem csak a reverzálisok és óvadékok segítségével kívánta biztosítani a hivatalnokok hűségét. A szándékosan a kincstár megkárosítását előidéző tisztviselőket szigorú büntetésekkel igyekeztek elrettenteni a bűncselekmények elkövetésétől. Az előbbieket szerint az elszámolással tartozó tisztviselők csak akkor kapták meg kinevezésüket, ha reverzálislistát adtak arról, hogy a bűncselekményekkel kapcsolatos nemesi előjogaikról lemondanak, a kamarai joghatóság alá vetik magukat, és magukra nézve kötelezőnek ismerik el az 1753. április 2-án kihirdetett pátenszt. A pátens szerint azok a hivatalnokok, akik a kamarák pénzét vagy a nyugdíjakat elsikkasztották, vagy saját céljaikra használták fel, az összegtől függő börtönbüntetésre, 150 gulden felett halálbüntetésre számíthattak.⁸⁹

A Habsburg-udvar korán felismerte, hogy csak akkor lesz az érdekeit szolgáló, elegendő számú hivatalnok, ha maga gondoskodik az utánpótlásukról. Ezért külön gondot fordított a gyakornokok megfelelő képzésére. A bányahivatalok felállításáról szóló rendeletek többször kiemelik a gyakornokok foglalkoztatását.⁹⁰

⁸⁷ Udvari Kamara rendelete, 1768. március 29. SCHMIDT: i. m. 13/98.

⁸⁸ PÉCH: i. m. II. 17.

⁸⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. április 26. SCHMIDT: i. m. 14/63. A Schmidt-féle gyűjtemény a reverzális adását előíró rendelet mellett a pátens szövegét is ismerteti. A pátens *Kasseveruntreuungen* címen került 1753-ban kiadásra. Ld. *Supplementum Codicis Austriaci, oder Chronologische Sammlung aller vom 20-ten Oktober 1740, vom Anbeginne der angetretenen glorreichsten Regierung der Allerdurchlaustigst Großmächtigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böheim Königin, Erzherzogin zu Oesterreich Mar. Theresiae bis letzten Dezember 1758*. Fünfter Theil, Wien, Trattner, 1777, 749.

⁹⁰ Ld. pl. Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 11/472, Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 11/474, Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 11/475, Udvari Kamara dekrétuma, 1779. augusztus 20. SCHMIDT: i. m. 14/284.

A 18. században bányatisztképző iskolák felállításával próbálták a hivatalnokok megfelelő képzettségét elérni. Az 1735-ben Selmezbányán felállított bányászati iskola mellett ugyanis más tanintézetek is létesültek. 1747-ben Szomolnokon és Oravicán is alapítottak a bányatisztek képzésére szolgáló iskolákat. Ezekben a tanintézetekben közös volt, hogy a bányakerület főbányahivatala alá tartoztak, és nagy súlyt helyeztek a gyakorlati képzésre. Ebből az okból az ott tanulóknak mind a hivatalokban, mind a bányák bejárásában részt kellett venniük a munkában.⁹¹ Majd 1762. október 22-én Mária Terézia aláírta az Udvari Kamara kibővített bizottságának jegyzőkönyvét, amely az Academia Montanistica, k.k. Bergakademie felállításáról rendelkezett.⁹² 1770-ben az akadémia teljes felállításakor a selmeci, szomolnoki és bányási iskolák megszűntek.⁹³ Az akadémia tanrendjében a mai duális képzés előképét fedezhetjük fel. A Habsburg-udvar a hivatalnokok kinevezésénél azokat a személyeket részesítette előnyben, akik pályafutásukat bányamunkásként kezdték. Ebben a gyakorlatban a mai életpályamodellek korai megjelenési formáira kapunk példát.

A tisztviselők fizetésére vonatkozóan számos információt találhatunk a hivatalokra vonatkozó rendeletekben, hiszen azokban az ott működő tisztviselőknek járó juttatásokat is feltüntették.⁹⁴ A tisztviselő halála után pedig házasátarsa nyugalomban is részesült. A Schmidt-féle gyűjteményben a tisztviselők nyugdíjára vonatkozóan alig találunk adatot. Míg a bányaművekben dolgozó munkások esetében a fizetéshez hasonlóan a nyugdíjakat is összegszerűen meghatározták, a hivatalnokokkal kapcsolatban csak az elhunytak özvegyeinek és gyermekeinek járó juttatásokra vonatkozó rendeletek szerepelnek, a hivatalnokok nyugdíjára vonatkozóan elvétve találunk utalásokat.⁹⁵ Így például a selmeci, körmöci, besztecebányai bányahivatal személyzeti állományáról kiadott rendelet végén csak összesítést találunk arról, hogy a hivatalokban milyen összeget költöttek nyugdíjak kifizetésére. A kiadások csökkentése miatt az Udvari Kamara azt is elrendelte, hogy a bányahatóságok készítsenek arról kimutatást, mely nyugdíjasok alkalmazásával lehetne

⁹¹ Ld. ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig (1735–1985)*. NME, Miskolc, 1985; MIHALOVITS János: Az első magyar bányatisztképző iskolák alapítása. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1931/3–4., (64) 49–54, 73–78.

⁹² ZSÁMBOKI László: A Miskolci Egyetem történeti fejlődésének vázlatja. In: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya–Miskolc, 2005, 170.

⁹³ MIHALOVITS: i. m. 23.

⁹⁴ Például a Schmidt-féle jogszabálygyűjteményben egy egész kötetet tesz ki az alsó-magyarországi, a selmeci, körmöci és besztecebányai hivatalokra vonatkozó rendelet 1751-ből. Ld. királyi leirat, 1751. február 12. SCHMIDT: i. m. 9/9.

⁹⁵ I. Lipót 1675-ben kiadott leiratában, melyben a selmezbányai bányabíróóság összetételéről rendelkezett, előírta, hogy a bányabíróági írnok, Johann Zweig élete végéig kapjon hetente 1 gulden, 50 dénárt. A helyére lépő fia keresete pedig 1 gulden, 80 dénár legyen (királyi leirat, 1675. július 15. SCHMIDT: i. m. 5/234). Az uralkodó e rendelkezése azonban csak egyedi juttatás volt.

megoldani egyes állások betöltését.⁹⁶ Az elhunyt hivatalnok özvegye temetési támogatást vagy kegydíjat kaphatott.⁹⁷ A kamara a tisztviselőknek lakhatást is biztosított.⁹⁸ Az egészségkárosodásnak kitett kohászati tisztviselőknek a felsőbányai ólombányászatban a gyógyszerköltséget a kincstár megtérítette, ha azt az orvos javasolta.⁹⁹

Összegzés

A Habsburg-udvar újításaival elérte, hogy az országban a bányagazgatás területén kiépüljön egy hierarchikusan felépített, a magyar szervektől elkülönülő, zárt szervezet. Ennek élén az uralkodó állt, akinek minden rendelkezése a vájárok szintjén is kifejtette hatását.

A Habsburg-udvar innovációs törekvéseivel a 18. században a bányászatot jövedelmezővé tette, egyben elérte, hogy a bányakincsekkel egyedül az uralkodók rendelkeztek. Így a bányaregáléból eredő jövedelem nem a Szent Koronát, hanem a nyugati típusú hűbériség alapján a király személyét illette meg.

Felhasznált irodalom

- [1] BÍRÓ Vencel: *Altorjai Gróf Apor István és kora*. Erdélyi Katolikus Akadémia, Kolozsvár, 1935.
- [2] Mária ČELKOVÁ – Igor GRAUS – Mikulás ČELKO: *Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten des Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17–19. Jahrhundert*. Banská Agentúra, Kosice, 2007.
- [3] Christoph Traugott DELIUS: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe*. (Ford.: Bódai Gábor), OMBKE, Bányászati Szakosztály, Budapest, 1972.
- [4] Cristoph Traugott DELIUS: *Anleitung zu der Bergbaukunst*. Kaiserl. königl. Buchdruckerei, Wien, 1773.
- [5] EMBER Győző: A Habsburg-birodalom központi kormányzervei 1711–1765. *Történelmi Szemle* 1975/18., 445–488.
- [6] EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946.
- [7] Johann Jakob FERBER: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn*. Nicolai, Berlin und Stettin, 1780.

⁹⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1762. szeptember 30. SCHMIDT: i. m. 11/499.

⁹⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1730. május 12. SCHMIDT: i. m. 6/408, Mária Terézia rendelete, 1773. december 4. SCHMIDT: i. m. 13/397.

⁹⁸ Ld. pl. Udvari Kamara dekrétuma, 1780. február 18. SCHMIDT: i. m. 14/326.

⁹⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1780. február 4. SCHMIDT: i. m. 14/325.

- [8] Leupold JACOB: *Theatrum machinarum hydraulicum*. Bd. II, Christoph Zunkel, Leipzig, 1725.
- [9] LUKÁCS Béla: Az erdélyi aranybányászat. In: Rudolf Trónörökös Főherceg (védnöksége): *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. 23/2., Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1901, 524–578.
- [10] MARJANUCZ László: A Temesi Bánság, mint modernizációs kísérleti telep, 1716–1778. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. Intern, Research Inst. Komárno, 2013, 200–216.
- [11] MARJANUCZ: László: *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848*. Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, Makó, 2017.
- [12] MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. III, Franklin, Budapest, 1900.
- [13] *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten*. Aus der k. auch k. k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805.
- [14] MIHALOVITS János: Az első magyar bányatisztképző iskolák alapítása. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1931/3–4., (64), 49–54, 73–78.
- [15] MOLNÁR László: Mária Terézia rendeletei és azok hatása a magyar bányászatra. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1982/5., 336–340.
- [16] MRAZ Henrike: A kamarai igazgatás kezdetei a Bánátban. *Levéltári Szemle* 1988/2., 28–42.
- [17] Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (szerk.): A magyarországi és erdélyi központi kormányzervek szervezetének és működésének története. *Levéltári szakmai továbbképzés 7* (kézirat), Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1959.
- [18] PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. II, MTA, Budapest, 1887.
- [19] PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. III, MTSZ Házi NY. Budapest, 1967.
- [20] PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története*. II/2, Athenaeum, Budapest, 1884.
- [21] PETHE Lajos: *Fémbányászatunk technikai fejlődése*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1929.

- [22] SALI Emil: Kétszáz éves a Magyarország számára kiadott erdőrendtartás. *Erdészeti Lapok* 1969/12., 529–533.
- [23] Franz Anton SCHMIDT (Bearb.): *Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. (II. Abtheilung): Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen.* J. P. Sollinger, Wien, 1834–1836.
- [24] *Supplementum Codicis Austriaci, oder Chronologische Sammlung aller vom 20-ten Oktober 1740, vom Anbeginne der angetretenen glorreichsten Regierung der Allerdurchlaustigst Großmächtigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böhmeim Königin, Erzherzogin zu Oesterreich Mar. Theresiae bis letzten Dezember 1758.* Fünfter Theil, Wien, Trattner, 1777.
- [25] SZEKERNYÉS János: A 300 éves Oravicabánya 200 esztendőös köszínháza (1.). Bányatelep alapítása a Bánsági Érchegeységben. *Művelődés* 2017/4., 21–24.
- [26] TAGÁNYI Károly (szerk.): *Magyar erdészeti oklevéltár. II. 1743–1807,* Pátria, Budapest, 1896.
- [27] TÓTH Pál (szerk.): *Erdőrendtartás 1770. Az 1770. évi Erdőrendtartás. „Péché Antal”* Miniatürkönyv Gyűjtők Klubja, Miskolc, 1983.
- [28] TRINGLI István: A Habsburg-monarchia központi bánya- és pénzügyi igazgatása 1713–1848. *Technikatörténeti Szemle* XVII, 1988–1989, 9–28.
- [29] TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi központi bányagazgatási szervezet története 1691–1848.* NME Közleményei 8. Miskolc, 1962.
- [30] VARGA Endre: Magyarország bányabírószági szervezete (1686–1854). In: *Jogtörténeti Tanulmányok 3.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 213–236.
- [31] Friedrich WALTER: *Die theresiansiche Staatsreform von 1749.* R. Oldenburg, München, 1958.
- [32] WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere.* Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Buda, 1866.
- [33] WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatanak kritikai története.* Budapest, 1880.
- [34] ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig (1735–1985).* NME, Miskolc, 1985.
- [35] ZSÁMBOKI László: A Miskolci Egyetem történeti fejlődésének vázlata. In: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany.* Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya–Miskolc, 2005, 169–184.

- [36] ZSÁMBOKI László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867). In: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredek története I.* OMBKE, Budapest, 1997, 198–250.

JOGFOSZTÁS BORSOD VÁRMEGYÉBEN A NÉMET MEGSZÁLLÁST KÖVETŐEN

LEHOTAY VERONIKA*

Jelen tanulmány az 1944. március 19. és 1944. október 16. közötti időszak jogtörténeti szempontjából lényeges aspektusait mutatja be. A zsidórendeletek a német megszállást követően kiadott zsidóellenes, a minisztertanács által hozott szabályokat jelentették. A rendeletek törvényességének látszatát a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalommal biztosították, így ezeket a helyi szervek többsége törvényesnek fogadta el. A „szigorúan bizalmas” jelzésű rendeletek – köztük a gettósítást szabályozó is – esetében semmilyen törvényre hivatkozás nem történt. Ebben az időszakban vált tehát teljessé a „jogegyenlőtlenség”. Az 1938-ban bevezetett törvényi szintű elkülönítés a sárga csillag viselésére kötelezéssel vált szó szerint láthatóvá 1944 áprilisától. A tanulmány utolsó részében a gettóba zárást előíró központi rendelet helyi szintű végrehajtását tekintem át három járás esetében. Ezek a főszolgabírói utasítások a deportálások „jogi” alapját jelentették.

Kulcsszavak: *német megszállás, zsidóellenes rendelkezések, diszkrimináció, 1944, gettó, deportálás*

In the present study I investigate those aspects of period between 19 March 1944 and 16 October 1944 which are important from legal history point of view. Anti-Jewish regulations are the ‘decrees’ issued by cabinet council after German occupation, which would have been unenforceable without the adoption and enforcement of the previously mentioned laws prior to occupation. Apparent legality of these decrees (and, thereby, the acceptance thereof by most of the local authorities) was based on the extraordinary power provided in national defence act; while in case of decrees marked as ‘top secret’ no special reference to any legal authorization was made. ‘Legal 1938 inequality’ turned into completeness in this period; discrimination of people enacted already in 1938 became literally visible from April 1944 with the compulsory wearing of yellow badge. In the last part of the study I revise the local enforcement of central order prescribing the segregation of Jews in ghettos in three districts. These orders of magistrates served as ‘legal’ basis of deportation.

Keywords: *German occupation, Anti-Jewish regulations, discrimination, 1944, ghetto, deportation*

* DR. LEHOTAY VERONIKA
PhD egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogelméleti és Jogtörténeti Intézet
Jogtörténeti Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
joglehot@uni-miskolc.hu

1. Jogalkotás a német megszállást követően: a zsidórendeletek

Jogtörténeti szempontból a holokauszt történetének meghatározó kérdései a jogegyenlőség és a zsidótörvények összefüggései, a jogfolytonosság problémája az 1944. március 19. előtti és az azt követő időszakban. A tanulmány az 1944. március 19. és 1944. október 16. közötti időszak jogtörténet szempontjából lényeges aspektusairól, így főleg a gettóba zárást elrendelő és azt megelőző, majd kiegészítő rendeletek jellegéről, hatásáról és végrehajtásáról szól Borsod vármegyében.¹

Magyarországon a német megszállást megelőzően, az 1938 és 1944. március 19. között keletkezett több mint harminc törvény mellett kiemelkedő szerep jutott a rendeleteknek.² A rendeletek jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy 1931 óta a kormány számára törvény biztosított jogot a rendeletekkel való kormányzásra. Az 1920 és 1944 közötti időszakra tehát végig jellemző volt a kormány rendkívül széles rendeletalkotási jogköre.

Magyarország német megszállásakor egyik napról a másikra megváltozott azoknak a magyar zsidóknak a helyzete, akiknek élete eddig nem forgott közvetlen veszélyben, bár életüket megkeserítették a zsidótörvények és a szélsőjobboldal folyamatos támadásai.³ A Németországban 1933-tól zajló kiközösítő-jogfosztó folyamat számos részére lényegében hetek alatt került sor Magyarországon. Március 19-ét követően lényegében minden megváltozott, de a kontinuitás látszata mégis megvolt, és ez elsősorban a helyi közigazgatás szempontjából bírt jelentőséggel,⁴ hiszen naponta jelentek meg a zsidóság, a törvények által zsidónak tekintett szemé-

¹ A tanulmány *forrásbázisát* a jogforrások jelentik. A helyi végrehajtási szervek tevékenységének bemutatásához a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban található – sokszor hiányos – dokumentumok járultak hozzá. Itt érdemes megjegyezni, hogy a kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a korszakra vonatkozó jogtörténeti szempontból fontos dokumentumoknak csak egy töredéke állt rendelkezésre. Az egyes községek közül alig néhánynak maradtak fenn az 1939 és 1944 közötti időszakra vonatkozó iratai. Például a mezőkövesdi járás főszolgabírájának iratai 1920-tól 1937-ig vannak meg, Miskolc főszolgabírájának iratai 1920 és 1928 között, Miskolc város szabályrendeleteinek gyűjteménye pedig az 1871 és 1939 közötti időszakra vonatkozóan áll a kutatók rendelkezésére. Előfordult az is, hogy bár a fondjegyzék szerint 1941-től 1944-ig voltak dokumentumok az adott járásra vonatkozóan, de a mutatókönyvek áttekintése után gyakorlatilag semmilyen „használható”, érdemi információt tartalmazó irat nem maradt meg.

² Karsai László foglalta össze, hogy a Magyarországi Rendeletek Tára és a Budapesti Közlöny az 1938 és 1944 közötti időszakban megjelenő kiadványai összesen 267 zsidó tárgyú rendeletet tartalmaztak. KARSAI László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944*. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. (Szerk.: Molnár Judit), Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 140–163.

³ „...1944-ben Magyarország volt az az egyetlen sziget, ahol a helyi és a menekült zsidóság szinte sértetlenül vészelte át addig a háborút.” GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 173.

⁴ Randolph L. BRAHAM – Brewster S. CHAMBERLIN: *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*. Columbia University Press, 2006, 391.

lyek tulajdonjogának, egzisztenciájának, legalapvetőbb emberi jogainak és életfeltételeinek korlátozását célzó rendelkezések.

A „zsidórendeletek” kifejezés a Magyarország német megszállását követően kiadott zsidóellenes kormánysszintű, a minisztertanács által hozott jogszabályokat foglalja magában. A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel között 103 ilyen rendeletet adtak ki hivatalosan, de számos „szigorúan bizalmas” megjelölésű jogszabályt is kaptak a hatóságok.⁵ 1944. október 15-ig Karsai László adatai szerint 608 rendelet megalkotására került sor, amelyből 90 a zsidóság jogfosztásával foglalkozott.

1944. március 19. után tehát még jelentősebb, meghatározó szerep jutott a szabadságjogok megvonásának megvalósításában a rendeleteknek. A minisztertanács által megalkotott jogfosztó rendeletek törvényességének látszatát a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalommal próbálták biztosítani, így a helyi szervek többsége ezeket a jogszabályokat törvényesnek fogadta el.⁶ A bizalmas jelzésű rendeletek esetében semmilyen törvényre való hivatkozás nem történt.⁷ A minisztertanács 1944. március 29-én tartott ülésén az igazságügy-miniszter jelezte, hogy az eddig meghozott kormányrendeleteket, amelyeket az ún. 42-es, illetve a 46-os bizottság⁸ elé kellett tární, előzetes hozzájárulás céljából a kormányzónak be kellett mutatni. Ezt követően azonban – mutatott rá a miniszter – a miniszterelnök szerint a kormányzó „szabad kezét” adott a kormánynak a további rendeletek meghozatalára, és nem kívánt befolyást gyakorolni.⁹

A német megszállást követően hozott jogfosztó intézkedések helyi szintű végrehajtásának egyik központjává Borsod vármegye vált, amelynek élére Borbély-Maczkó Emil került.¹⁰ A megyei zsidóságot befogadó társadalom egyre inkább kirekesztővé vált a vármegyében (is),¹¹ ezért Borsod vármegye példáján keresztül kapha-

⁵ POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézisótár*. Mérték Kiadó, Budapest, 2008, 1259.

⁶ BRAHAM – CHAMBERLAIN: i. m. 391.

⁷ HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb – RÁBAI László (szerk.): *Magyar megfontolások a Soáról*. Balassi Kiadó, Magyar Pax Romana Fórum–Pannonhalmi Főapátság. Budapest–Pannonhalma, 1999, 126.

⁸ Feltehetően ez az ún. 36-os bizottságra utal, amelynek be kellett mutatni a honvédelmi törvényben biztosított kivételes hatalom alapján kibocsátott rendeleteket. A 36-os bizottság 1939-ben jött létre, és feladatai közé tartozott a honvédelem és egyéb hadügyi feladatok ellenőrzése. Tagjai az országgyűlésből kerültek ki. A háború végén megszűnt ez a bizottság. BENOSCHOFKY Ilona – KARSAI Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez*. I, Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Budapest, 1958, 50.

⁹ BENOSCHOFKY – KARSAI: i. m. 50.

¹⁰ CSÍKI Tamás: A holocaust Borsod vármegyében. *Új holnap: irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat* 49. évfolyam, 2004/3., 152, Borbély Maczkó Emilről részletesen lásd: FÁBIÁN Máté: *Borbély-Maczkó Emil (1887–1945). Politikai életrajz*. PhD-értekezés, Eger, 2019.; Kis József: A Borbély Maczkó-éset – gyilkosság kivizsgálás nélkül. *Történelem és Muzeológia* 2017/1–2., 40–56.

¹¹ CSÍKI: i. m. 2004, 152.

tunk – a levéltári források hiánya miatt sajnos csak töredékes – képet a helyi szintű közigazgatási szervek működéséről és a rendeletek végrehajtásáról.

2. A teljes jogegyenlőtlenség: a sárga csillagtól a nyilvános fürdőhasználat korlátozásáig

Az 1938 és 1942 közötti törvényi szintű jogkorlátozó rendelkezések az állampolgárokat különböző csoportokba sorolták a felekezethez való tartozás és a származás alapján. Ezzel a jogalkotó megváltoztatta az általános és egyenlő jogképesség fennálló fogalmát, és ezt az élet számos területére kiterjesztette. Másrészt ez a megváltozott jogképesség-fogalom folyamatosan változott a hatályba lépő törvények alapján. A jogegyenlőség mint alapelv kiiktatása a jogrendszerből tehát 1939-re megtörtént.¹² Már az első zsidótörvény 1938-ban két csoportra osztotta az állampolgárokat, és ezt a jogalkotó „igyekezett” a közjog és a magánjog terén is minél szélesebb területen érvényre juttatni. Ez az elkülönítés szó szerint láthatóvá vált a sárga csillag viselésére kötelezés meghatározásával. A március 31-én kelt 1240/1944. számú ME rendelet végrehajtása során utaltak a korábbi törvényekre is, hiszen ezek a jogszabályok teremtettk meg a „jogi alapot”. A rendelet április 5-én lépett hatályba.

A rendelet további három kategóriába sorolta az embereket abból a szempontból, hogy ki volt köteles viselni a sárga csillagot.¹³ Ennek meghatározásánál alapul szolgált az 1941. évi XV. törvénycikk 9. szakasza is. Az első kategóriába azok tartoztak, akik kötelesek voltak viselni a megkülönböztető jelzést, a második csoportot alkották azok, akiknek nem kellett hordani, míg a harmadik csoportba olyan személyek tartoztak, akik nem voltak kötelesek viselni a sárga csillagot, de a zsidók ellen hozott korlátozó rendelkezések rájuk is vonatkoztak.¹⁴ A megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett személyeket további nyolc kategóriába sorolták.¹⁵ Előírta a rendelet a sárga csillag méretét és a felhasználható anyagot is. A sárga csillag viselését előíró kötelezettség megszegése kihágásnak minősült, amelyre több hónapig terjedő elzárást lehetett kiszabni. Számos letartóztatásra és internálásra került sor a nem „jogkövető” magatartásért, mint például azért, mert a sárga csillag nem kanárisárga színű volt, vagy a mérete nem az előírás szerinti volt, vagy nem megfelelően volt a ruhára felvarrva.¹⁶ A kiegészítő rendeletek kivételeket határoztak meg, tehát felsorolták, hogy a zsidók közül kiknek nem kellett feltűzniük a sárga csillagot. Így kikerültek a norma hatálya alól a keresztény hitfelekezet zsidó származású lelkészei és apácái, a hadiki-

¹² LÉVAI Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina Kiadó, Budapest, 1946, 39.

¹³ A rendeletet Endre László közreműködésével a Belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályán Argalás Lajos tanácsos készítette el a német jogszabályok alapján. LÉVAI: i. m. 98.

¹⁴ SZABÓ Zoltán – ZABORETZKY Ervin: *A zsidók és nemzsidók jogállása és jogviszonya*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1944, 31.

¹⁵ SZABÓ – ZABORETZKY: i. m. 31.

¹⁶ Randolph L. BRAHAM: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003, 90.

tüntetéssel rendelkező személyek családtagjai, a hadiözvegyek és hadiárvák, valamint azok a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, akiket a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság igazolt. A végrehajtásra vonatkozó német tervek szerint a Zsidó Tanács feladata lett volna a sárga csillaghoz való anyag beszerzése, és meghatározott áron, 3 pengőért árulta volna. Ennek oka pedig az volt, hogy a németek nem szerették volna, hogy Magyarországon is olyan „slamos” legyen a megkülönböztető jel, mint Görögországban és Szerbiában.¹⁷ Később olyan tervek is nyilvánosságra kerültek, hogy a magyar hatóságok tíz pengőért trafikokban árusítják majd állami monopóliumként a sárga csillagot. Végül a beszerzést leállították, és a Zsidó Tanács tájékoztatást adott ki a sárga csillaggal kapcsolatban: „...addig is, amíg egységes kivitelű sárga csillagot adnak ki, mindenki az előírásnak megfelelő jelvénnel önmaga lássa el magát.”¹⁸ További kiegészítő rendelet pontosította a sárga csillag házon kívüli viselésére vonatkozó szabályokat. Eszerint minden olyan helyen kötelező volt viselni, ahol közönséggel érintkeztek, tehát utcán, nyilvános helyeken, villamoson.

A sárga csillag viselését kimondó rendeletet követően öt nap múlva megszületett az újabb korlátozás, melynek értelmében a sárga csillag viselésére kötelezett személyek számára megtiltotta a közlekedést – kivéve Budapesten és a városokban közlekedő vasúton – és a gépjárműhasználatot. Határozott vagy egy útra szóló illetékköteles engedélyt¹⁹ lehetett kérni a csendőrorstól vagy a rendőrhatalóságtól, amely a munkahelyre (!) való eljutást szolgálta.²⁰ Elrendelték a második zsidótörvény alapján kiadott mentesítő okiratok felülvizsgálatát a belügyminiszter kijelölte bizottság által, amely a tényállás és a mentesített személy magatartása alapján vizsgálta meg az okiratot. Ugyancsak a mentesített személyekre vonatkozóan szinte átláthatatlan rendelet egységesítette az addigi bonyolult szabályozást.²¹ A kormányzó jogosult volt különös méltánylást érdemlő okból a jogkorlátozó rendelkezések hatálya alól mentesíteni, azonban a fajvédelmi törvény rendelkezései az így mentesített személyekre is vonatkoztak.²²

¹⁷ LÉVAI: i. m. 100.

¹⁸ LÉVAI: i. m. 100.

¹⁹ 123000/1944. számú PM rendelet a zsidók utazásával kapcsolatos illetékekről.

²⁰ 1270/1944. számú ME rendelet a zsidók utazásának a korlátozásáról.

²¹ 1730/1944. számú ME rendelet a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról.

²² 3040/1944. számú ME rendelet egyes személyeknek a zsidókra vonatkozó rendeletek hatálya alól mentesítéséről. A zsidókra vonatkozó rendelkezések nem terjedtek ki azokra a személyekre (esetleg házastársukra és gyerekeikre sem), akiket a kormányzó a minisztérium előterjesztése alapján a kormányzó „különös méltánylást érdemlő okokból” mentesített. A kormányzó a tudomány, a művészet vagy a gazdasági élet területén vagy egyébként az ország javára szerzett érdemeik folytán mentesíthetett a jogfosztás alól embereket. Ez alapján a jogszabály alapján mintegy 8000 embert mentesített Horthy Miklós 1944. október 15-ig. HOLLÓSI Gábor: *Dr. Vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944. évi mentesítésekre*. Veritas, Magyar Napló, Budapest, 2016, 49.

Borsod vármegyében a viselés ellenőrzésére az alispán külön utasítást adott ki 1944. április 19-i levelében,²³ és a főszolgabíróknak rendszeresen jelentést kellett készíteniük az esetleges kihágásokról. Azok ellen, akik e kötelezettségüknek nem tettek eleget, büntetőeljárást kellett indítani, és internálásukról gondoskodni kellett. Az internáltak létszámáról minden hónapban kimutatást kapott a Közbiztonsági Osztály. Az ellenőrzést a rendőrség a Gestapo miskolci szervezeteivel közösen végezte, ennek eredményeképpen a sárga csillag nem viselése miatt az első internálásra Miskolcon 1944. április 20-án került sor.²⁴ Ezt követően szinte az egész megyében volt példa sárga csillag viselésének elmulasztása miatti internálásra.²⁵ Borsod vármegye alispánjának a 13. 996/1944. számú irata szerint az „elmúlt időszakban” sem büntetőeljárásra, sem internálásra nem került sor a vármegye területén a sárga csillag viselésével kapcsolatban. Ez az alispáni irat 1944. július 17-én keletkezett. A közigazgatási apparátus munkáját jellemzi, hogy még 1944 októberében is érkeztek jelentések ez ügyben az alispáni hivatalba.

Egyértelművé tette a jogalkotó az elkülönítést a vásárokon és a piacokon is azaz a korlátozó rendelkezéssel, mely szerint zsidók adott napon csak a községi előljárásság által megállapított két órában vásárolhattak. Fordítva is megfogalmazta a jogszabály ezt, vagyis a kereskedők is csak ebben a meghatározott időben szolgálhatták ki a sárga csillagot viselő személyeket, ellenkező esetben kihágást követtek el.²⁶ Hasonló szabályokat tartalmaztak a zsidókat a nyilvános fürdők, a nyilvános szórakozóhelyek látogatásától eltiltó, a vendéglátó üzemek látogatását korlátozó rendeletek is.

1944 áprilisában jelent meg az érdekképviselői szervek és a „zsidó jellegű egyesületek” feloszlását előíró norma.²⁷ A rendelet alapján az ilyen jellegű egyesületekről kimutatást kellett készíteni, és 15 napon belül a belügyminiszterhez fel kellett terjeszteni. A Borsod megyei alispán 1944. május 1-jei levelében megerősítette a belügyminiszteri rendelet végrehajtásának szükségességét. A mezőcsáti járás főszolgabírója 1944. május 3-án küldte el az alispánnak azt az iratot, amely felsorolta a járás területén nyilvántartott zsidó jellegű egyesületeket. Eszerint három ilyen egyesület működött, mindhárom a járás székhelyén, Mezőcsáton. Az első közülük a Chevra Kadisah (az iraton Chewra Kalivoda szerepel).²⁸ A másik jelentős zsidó egyesület az Izraelita Nőegylet volt. A Mezőcsáti Kereskedők Egyesületét az 1944-es főszolgabírói jelentésben név szerint felsorolták, mint „hosszú eszterdők óta” nem működő zsidó közösséget a másik kettővel együtt. A főszolgabíró 1944. május 12-i levelében kiegészítette az előző jelentést a belügyminiszteri ren-

²³ Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 8100/ai. 1944. szám.

²⁴ Nemcsak a sárga csillag viselésének a mellőzése miatt, hanem egy utcai árusítás és egy „titkos társaság” leleplezése miatt is sor került internálásra ugyanebben az időszakban.

²⁵ CsÍKI: i. m. 152.

²⁶ 1990/1944. számú ME rendelet a zsidók bevásárlásainak a nap meghatározott szakára korlátozásáról.

²⁷ 1520/1944. számú ME rendelet a zsidók önkormányzata és érdekképviselője tárgyában.

²⁸ Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 9118/1944. szám.

deletnek megfelelően: közölte az egyesületek „láttamozási számát”.²⁹ Az alispán június 28-i levelében tett jelentést a belügyminiszternek a megye területén lévő zsidó egyesületekről. Ebben összesen hat „zsidó egyesületet” sorol fel, köztük azt a hármat, amely Mezőcsátón működött.³⁰ Láthatjuk tehát, hogy több mint két hónap kellett a miniszterelnöki rendelet végrehajtásához. Közben viszont tudjuk, hogy ekkorra már összegyűjtötték a megye zsidóságát a miskolci téglagyárakba.

3. A munkától való teljes megfosztás „szabályai”

A munkavállalás szabadságát már az első zsidótörvény megszüntette. Az 1944-ben született rendeletek teljesítették ki ezt a folyamatot, valósították meg a teljes jogfosztást, amikor megszüntették a zsidók részvételét a közszolgálatban, a közmegbízásokban, az ügyvédi pályán.³¹ Megtiltották a zsidók háztartásában ’nemzsidó’ személyek alkalmazását. Kizárták a sajtó- és a filmművészeti kamarából, az orvosi kamarákból, az értelmiségi munkakörben való foglalkoztatás lehetőségéből a zsidókat. Külön rendeletben vették el a zsidónak minősülő személyektől a gyógyszer-tári jogosítványokat, a hasznot hajtó hatósági jogosítványokat, valamint az iparjogosi jogosítványokat. Zár alá vették a zsidó kereskedők üzletéhez tartozó árukészletet és az üzleti berendezést. A lezárt üzletek ajtajára vagy kirakatára kihelyezett táblák szövegét is rendelek írták elő, amely kétféle lehetett. Egyrészt: „A m. kir. kereskedelem és közlekedésügyi miniszter 505000/1944. számú rendelete alapján az árukészlet és az üzleti berendezés zár alá vétetett.” Másrészt az üzem vagy irodahelyiség falára pedig a következő felirat került: „A m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 58000/1944. számú rendelete alapján zár alá vétetett.” *A zsidó szerzők műveinek a kereskedelmi és a könyvtári forgalomból való kivonását, majd bezúzását a 10800/1944. ME és a 11300/1944. számú ME rendelet írta elő. Végrehajtásuk során két lista készült: az elsőt 114 magyar, 34 külföldi, a másodikon 127 magyar és 11 külföldi zsidó szerző neve szerepelt. Gyurgyák János írja le, hogy a bezúzásra ünnepélyes keretek között Kolosváry-Borcsa Mihály irányításával került sor, aki a zsidó tulajdonban lévő könyvkiadókat és könyvesboltokat is bezáratta.³² Lévai Jenő utalt Kiss József verseskötetének bezúzására, amely nyitánya volt annak a pusztításnak, amelyben 120 magyar és 130 külföldi szerző művét semmisített-*

²⁹ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy az iratok között több sürgető levél is van, mintha a mezőcsáti főszolgabíró nem végezte volna a munkáját, valószínűbb azonban, hogy a levelek elkerülték egymást. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 9118/1944. szám.

³⁰ Ezek az egyesületek a következők voltak: Ózd és Vidéke Izraelita Nőegylet, Mezőkövesdi Chevra Kadisha Betegsegélyező és Temetkezési Egyesület, Mezőkövesdi Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Chevra Kadisha, Mezőcsáti Izraelita Nőegylet, Mezőcsáti Kereskedők Egyesülete. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 13257/1944. szám.

³¹ 1210/1944. számú ME rendelet a zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetéséről.

³² GYURGYÁK: i. m. 178.

ték meg.³³ A rendelet helyi szintű végrehajtásáról a miskolci polgármester gondoskodott Borsod vármegyében. Felszólította a levéltárat, a múzeumot, az iskolák igazgatóit a zsidó szerzők műveiről szóló kimutatások elkészítésére és 6 (!) példányban történő betérjesztésre. A zeneiskola igazgatójának válasza szerint az iskolában zsidó szerzőktől nem voltak művek, kizárólag „keresztény szakíróktól”, míg Bank Sándor iskolaigazgató több, a rendelet hatálya alá tartozó művet is felsorolt, így többek között Kiss József, Molnár Ferenc, Szomory Dezső, Várnai Zseni és Jászi Oszkár könyvei közül.³⁴

A belügyminiszter az eljáró helyi közigazgatási szervek számára tovább pontosította a közszolgálatból való kizárást szabályozó rendeletet, amelyben előírta a jogszabály hatálya alá eső személyek származásának igazolását, és az erre hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szerveket, így például Budapesten a főpolgármester, a megyei városoknál a polgármester, a nagy- és kisközségeknél a főszolgabíró. A származás igazolására minta állt rendelkezésre. Az eljárás lefolytatására egy szűk hónapot biztosított a miniszter jelentéstételi kötelezettség mellett.³⁵ A tiszti főorvos jelentésén két nappal a belügyminiszteri utasítás keletkezése utáni dátum szerepel. Ez azért érdekes, mert a tiszti főorvos megelőzte az utasítást, amelyre utalt is a levelében. Megfogalmazása szerint: „...az illetékes miniszter a rendelet rendelkezésének végrehajtása céljából a szükséghez képest bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettséget állapíthat meg. Tehát valószínű, hogy a Belügyminiszter Úrnak erre vonatkozó rendelkezése le fog érkezni, mégis szükségesnek tartottam ezen adatokat jelenteni.”³⁶ A levél Borsod vármegyében három zsidónak minősülő körorvos részletes személyi adatait tartalmazta. Helyi szinten hamarabb végrehajtotta tehát a még ki sem adott utasítást, illetve az országos rendeletből kiindulva tett eleget a majd később őt terhelő kötelezettségnek. A munkából való kizárás mellett a tulajdonjogtól való teljes megfosztásra is 1944. március 19-ét követően került sor.

4. A tulajdontól való teljes megfosztást előíró rendelkezések

A „zsidó vagyon” összeírására 1944 márciusában került sor, amelyről a pénzügyi igazgatóságoknak kellett jelentést készíteniük. Az alapjogszabály a viszonylag hosszú 1600/1944. számú ME rendelet volt a zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről.³⁷ Szinte minden vagyontárgyra kiterjedően bejelentési kötelezett-

³³ LÉVAI: i. m. 160.

³⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. B. 1906. 21402/1944. szám.

³⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 361/1944. szám.

³⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 943/1944. szám.

³⁷ A rendelettel összefüggésben kell megemlíteni az ún. önfinanszírozó megsemmisítési modellt, amelynek lényege, hogy a zsidóellenes rendeletek intézkedéseinek végrehajtását alapvetően az határozta meg, hogy ezeknek a végrehajtását részletesen nem szabályozták, a finanszírozását nem oldották meg. Az önfinanszírozó megsemmisítési modellről lásd részletesen Aly GÖTZ – Christian GERLACH: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legvilkolása 1944/1945*. Noran Könyvek, Budapest, 2005.

séget határoztak meg, így a közúti gépjárművekre, a vagyonra, a rádió-vevőkészülékekre, a lőfegyverekre, lőszerre, robbanóanyagokra, a gyógyszerészeti berendezésekre, az ingatlanokra. A bejelentési kötelezettséget egyben zár alá vétel és beszolgáltatási kötelezettség követte. A zár alá vétel a személyes használati tárgyak kivételével minden egyéb vagyonra kiterjedt, így a drágakövet vagy igazgyöngyöt tartalmazó jegygyűrűtől a betétkönyvekig. A zár alá vételt követően pedig rendeletek sora intézkedett a vagyontárgyak megőrzéséről, hasznosításáról, felhasználásáról és kiutalásáról.³⁸ Meghatározták pontosan a vagyontárgyaknak a körét, amelyeket be kellett jelenteni. Az 1830/1944. számú ME rendelet meghatározta a műtárgy fogalmát, amelynek kezelésére kormánybiztost jelölt ki. A kormánybiztoshoz kellett fordulni, ha az érintett személy nem tudta egyértelműen eldönteni, hogy a birtokában lévő vagyontárgy műtárgynak minősült-e.³⁹

Április 6-án a belügyminiszter „szigorúan bizalmas” rendeletben írta elő a rendőrhatalóságok számára annak a megakadályozását, hogy a ’zsidók’ a vagyontárgyaikat, ékszereiket elrejtse, vagy keresztény barátaiknak megőrzésre átadják. A gettósítást követően a zsidók házait le kellett pecsételni, és az ott lévő vagyont pedig leltárba kellett venni.⁴⁰

A zsidó tulajdonban lévő kereskedelmi egységeket a városbírói határozat hatására április közepétől folyamatosan zárták be Miskolcon.⁴¹ 807 üzlet működése szűnt meg, és 200 ellen indult eljárás a bejelentés elmulasztása miatt. Innentől kezdve került sor a megyében is a zsidó származású személyek alapvető jogainak megsértésére, gyakorlatilag a jogfosztásra. Kikapcsolták a távbeszélő-készülékeiket, elkobozták a lőfegyvereiket, rádióikat, beszédtek a zsír- és cukorjegyeiket. A rádiókészülékekkel kapcsolatban a belügyminiszter utasítása 1944. május 15-én érkezett meg Borsod vármegye főispánjához, amelyben a ’zsidóktól’ elvett rádiókészülékek szétosztására vonatkozó szabályokat határozta meg. Előírta a főispánok számára, hogy a nemzethűség szempontjából megfelelő magánszemélyek nevét – akik között a rá-

KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Jaffa Kiadó. Budapest, 2005.

³⁸ Többek között az 1830/1944. számú ME rendelet a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételéről és megőrzéséről, 2120/1944. számú ME rendelete a zsidók üzlethelyiségeinek hasznosításáról és az ezt módosító 2880/1944. számú ME rendelet, 3230/1944. számú ME rendelet a zsidók mező-és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. törvénycikk alapján megszerzett mezőgazdasági ingatlanok felhasználásának előmozdításáról, 33000/1944. számú HM eln. rendelet a zsidó rádióengedélyesek tulajdonában lévő rádiókészülékek igénybevételéről.

³⁹ SZABÓ – ZABORETZKY: i. m. 49.

⁴⁰ BRAHAM: i. m. 93. Már a nyilas hatalomátvételt követően született rendelet *A zsidók vagyona* címmel kimondta, hogy a zsidók minden vagyona a nemzet vagyónaként az államra szállt, amelyről a kinevezett kormánybiztos volt köteles gondoskodni.

⁴¹ SZABÓ Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vérszakszakig*. Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és a MAZSÖK támogatásával, Miskolc, 2011, 84.

diókészülékek szétesztásra kerülnek – a belügyminiszterhez juttassák el.⁴² Két nappal később a Borsod vármegyei Erzsébet kórház 25 hálózati és 1 telepese rádió iránti igényét jelezte a kormánybiztosnak.⁴³

Az utasítás végrehajtásának gyorsaságát jelzi a mezőcsáti főszolgabírónak a főispánnal 1944. május 19-én közölt utasítása is, amely szerint a járásban csak Mezőcsáton és Emődön lehetett használni a rádiókat, és ennek megfelelően tett javaslatot arra, hogy a rádiókat a Hangya Fogyasztási Szövetkezet mezőcsáti vendéglője és kocsmája, valamint az emödi és a mezőcsáti leventeegyesület számára osszák ki.⁴⁴ Az edelényi járás főszolgabírója nem tartott igényt a rádiókra, mert indokolása szerint „*járásom területén mindazon személyek (egyesületek), kiknél a rádió használata a helyes közvélemény kialakításának céljaira eszközül szolgálhatnak, készülékekkel vannak ellátva...*”⁴⁵

Zsidó üzletekben lévő fakészletek zárolásáról tanúskodik a mezőcsáti járás főszolgabírójának az alispán részére küldött jelentése 1944 áprilisában. Két mezőcsáti fakereskedő árukészlete zárolásának a bejelentése mellett kérte a főszolgabíró az igénybejelentéseket is a fakészletekre a felettes szervtől.⁴⁶

A zsidó ingatlanok igénybevételével kapcsolatos eljárásról, tehát az 1600/1944. számú ME rendelet végrehajtásával összefüggő kérdésekről tájékoztatta a miniszterelnököt a belügyminiszter az 1944. június 6-án kelt levelében. A belügyminiszter nem látta célszerűnek a jogszabály által érintett ingatlanok állami tulajdonban tartását, hanem úgy vélte, hogy mind az ingókat, mind az ingatlanokat értékesíteni kell. Ennek módjára külön jogszabály megalkotására volt szükség a miniszter szerint. Több csoportját különböztette meg az ingatlanoknak attól függően, hogy kinek juttassák azt. Így a közcélra szükséges ingatlanokat a községeknek, az ilyen célra fel nem használható ingatlanokat a társadalombiztosító intézetek öregségi tartalékaiknak a részére eladás útján kellett volna értékesíteni. Rámutatott arra is a miniszter, hogy azokban a községekben, ahol megfelelő „zsidó ingatlanok” voltak, mellőzhetővé vált az óvodák, napközi otthonok, a jegyzői, orvosi és óvónői lakások megépítése. Alkalmasnak találta a kisebb ingatlanokat arra, hogy a hadigondozottak és a sokgyermekes családok lakásigényeit teljesítsék.⁴⁷

A magántulajdontól való megfosztást tartalmazó szabályokat a gettósítást előíró főszolgabírói iratokban is találunk. Így például Mezőkeresztesen a gettóra vonatkozó előírások között szerepelt a zsidók tulajdonában lévő kerékpárok, motorkerékpárok beszolgáltatására vonatkozó ismételt felszólítás.

Borsod vármegye alispánja 1944. július 17-én a Gazdasági Főfelügyelőséghez címzett levelében a zsidók erdő- és mezőgazdasági ingatlanjainak bejelentésével

⁴² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 415/1944. szám.

⁴³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 2107/1944. szám.

⁴⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 2740/1944. szám.

⁴⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 2854/1944. szám.

⁴⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 6860/1944. szám.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár K 28. 543624/1944. szám. Zsidó ingatlanok szociális célokra való igénybevétele.

kapcsolatban felhívta a figyelmet a mulasztást elkövető községi elöljáróságokkal szembeni eljárásra.⁴⁸ Ugyanakkor ez azért is érdekes, mert az öt holdon aluli ingatlanok átvételének és felhasználásának folyamatáról és annak sürgetéséről még a német megszállást megelőzően tájékoztatta a belügyminisztert. A dokumentum szerint a következő községekben már ekkora megtörtént az ingatlanok kiosztása: Vatta, Szuhogy, Nagycsécs, Muhi, Ládbesenyő, Hejőkeresztúr, Gelej, Borsodgeszt, Balajt, Ároktő, Debréte, Cserépváralja, Noszvaj, Andornaktálya. Több település, így például Mezőcsát sem szerepel a dokumentumban.⁴⁹

A „zsidólakások” igénybevételének alakulásáról az 1944 júniusában keletkezett főszolgabírói dokumentum szolgál adatokkal Borsod vármegyében. A jegyzők számára készült utasítás tartalmazta a lakásokra igényt tartók körét és az igénybevételi eljárás szabályait. Az igénylőket külön rendeletek sorolták fel (503. 673/1944. számú BM rendelet és a 10323/1944. számú alispáni rendelet): a csendőrlaktanyák, a leventeotthonok, a Zöldkereszties Egészségházak és védőnői lakások, az orvosi lakások, jegyzői lakások, postahivatalok, a Hangya Szövetkezetek lakásszükségleteinek kielégítését írta elő a jogszabály, ezt követően pedig a hadigondozottak és a sokgyermekes családok szerepeltek a sorrendben mint igénylők.⁵⁰ A később részletesen bemutatandó mezőkeresztiesi gettót létrehozó főszolgabírói határozat külön részben szabályozta – utalva a belügyminiszteri rendeletre – a zsidók által hátrahagyott ingóságok, lakberendezési tárgyak, ruházati tárgyak leltározását és zár alá vételét.⁵¹

Már 1944. október 15-ét követően 1944. december 28-án keletkezett 21890. számú Borsod megyei alispáni irat rendelkezett a gazdátlan vagyonok nyilvántartásba vételéhez gondviselő kirendelésére. Eszerint a főszolgabírók kötelesek voltak a gazdátlan mezőgazdasági, kertészeti, szőlőingatlanokat, házakat, ipari üzemeket összeírni és nyilvántartásba venni. A nyilvántartásnak tartalmaznia kellett az utasítás szerint a vagyontárgy megjelölését, fekvését, terjedelmét. Meg kellett határozni földbirtok, ház esetében, hogy hogyan kapcsolható be újra a termelésbe, a közhasználatba. A községi elöljárók feladata volt saját hatáskörben gondviselőt kijelölni a gazdátlanná vált vagyontárgyak őrzésére. A megőrzést a jó gazda, illetve a rendes kereskedő gondosságával kellett ellátni az utasítás szerint.⁵² A már 1945-ben született dokumentum tanúskodik az elhagyott vagyontárgyakkal kapcsolatos teendőkről, azok sorsának rendezéséről helyi szinten. Ebben a mezőcsáti elöljáróság utoljára hívta fel a lakosságot (háromszor dobolandó megjegyzéssel) arra, hogy akiknél bármilyen zsidó eredetű vagyontárgy, ágynemű, ruhanemű, szőnyeg, ékszer vagy bármilyen más tárgy volt, vagy bárki ezek hollétéről tudott, akkor ezeket be kellett jelenteni a mezőcsáti Muhi utcában S. Béla házában székelő „Mezőcsáti Zsidó Bizottsághoz” a bizottság elnökéhez S. Ferenchez. Utalt az irat arra, hogy a bizottság

⁴⁸ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 802/b. 718/1944. szám.

⁴⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 802/b. 1843/1944. szám.

⁵⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 810/b. 513/1944. szám.

⁵¹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár IV. 810/b. 2281/1944. szám.

⁵² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár V.174. 1945. szám.

„...eddig türelemmel várt és nem akart súlyos büntető következményekkel járó feljelentéseket tenni, bár pontosan tudja azok címét, kiknél zsidótárgyak vannak elrejtve...így utoljára felszólítja őket, hogy most még büntetés nélkül a birtokában lévő zsidótárgyakat, (akárhogy került birtokába) adják vissza a Zsidó Szövetséghez”.⁵³

A levéltári dokumentumok között található irat dokumentálja a gyakorlatot. A 200/1945. számú dokumentum 1945. január 11-én keletkezett, amelyben a Miskolci Zsidók Szövetsége értesítést kért a mezőcsáti előljáróságtól. 1944 júniusában Tiszakeszi községben V. Albert gazdaságában dolgozott hat zsidó család, akiket a mezőcsáti gettóba szállítottak, és a borbélymester melletti házban szállásoltak el. A deportálás idején minden ingóságukat és készpénzüket elvették. A levélben azt kérdezték, hogy hol és hogyan vehetik át a vagyontárgyaikat. A válaszban az szerepelt, hogy nem állt módjukban felvilágosítást adni, mert az előljáróság nem fejtethet ki az említett ügyben semmilyen közreműködést, a zsidó vagyonok felszámolásával, tárolásával, értékesítésével összefüggésben a magyar királyi pénzügyminisztérium, illetve a magyar királyi adóhivatal ellenőrzése nélkül.⁵⁴ Az elhagyott javak kormánybiztosának iratai tartalmazták, hogy mi lett a sorsa az egyes embereknek, feltüntették a halál okát is, valamint magukban foglalták az uratlan vagyon sorsának alakulását is. 1949 végére ezek az elhagyott javak állami tulajdonba kerültek át, amely annak az évtizedekig zajló vitának a kezdetét jelentette, hogy milyen tulajdonba tartoznak az egyes vagyonok.⁵⁵

5. A személyes szabadságtól való megfosztás: a gettóba zárás és a deportálás

Az előző jogszabályokhoz nem köthető, és látszólag azoktól teljesen független a 6163/1944. számú BM titkos belügyminiszteri rendelet, amely a „Zsidók lakhelyének kijelölése” tárgyában tartalmazta a gettósítás és a deportálás szabályait. Ez a rendelet azonban inkább már a jogkorlátozó-jogfosztó rendelkezések kiteljesedését jelentette.

Ez a jogszabály tartalmazta az addig csak a köz- és a magánjog terén meghatározott korlátozások mellett a társadalom zsidónak és nemzsidónak minősülő tagjainak a fizikai különválasztását is a személyes szabadságuk megvonása mellett. Ennek megvalósításához újabb rendelet szabályozta a zsidók lakásának és lakóhelyének kijelölését, intézkedett a „zsidó lakások” igénybevételéről. A tízezernél kisebb lélekszámú településeken a zsidók kötelesek voltak meghatározott idő alatt más községbe, illetve városba átköltözni. Máshol a csak a település meghatározott részeiben, illetve utcáiban, esetleg kijelölt házaiban lakhattak. Német és magyar „zsidótlanítási” szakértők

⁵³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. V. 174. 200/1945. szám.

⁵⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. V. 174. 200/1945. szám.

⁵⁵ A jogfosztással elvett vagyonok sorsáról bővebben lásd: BOTOS János: *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938–1945 között elkobzott magyar zsidó vagyon értéke*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011. BOTOS János: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949*. Budapest, 2015. KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.

dolgozták ki a gettósítás több szakaszban zajló menetét.⁵⁶ A gettósítás általában mindenütt hasonlóan zajlott.⁵⁷

Baky László államtitkár aláírásával április 7-én érkezett meg a vármegyéhez a gettósításról szóló rendelet, melynek értelmében április 16-án megkezdődött a vidéki zsidóság gettókba tömörítése. Az embereket hajnalban gyűjtötték össze, ez a területileg illetékes erőszakos szervek, vidéken a csendőrség feladata volt. A helyi közigazgatási szervek a rendeletet – alapelveiben szó szerint – minden szinten a helyi viszonyokra alkalmazva saját utasításként adták ki.⁵⁸

Miskolcon a zsidó lakosság pontos számbavétele nem történt meg, a belügyminiszteri államtitkárnak elküldött jelentésében a polgármester 14-15 ezer főről írt.⁵⁹ A borsodi járásokban és településenként 1944. május 5-ére készültek el a zsidó összeírások M. Gyula alispán utasítására.⁶⁰ Feldmann Mór, a miskolci zsidó hitközség elnöke 1944. május 1-jén kelt levelében a polgármestertől „*tízezer miskolci zsidó lélek*” megmentéséért könyörgött.⁶¹ Májusban került sor az alispán és a főszolgabírók közötti tárgyalásra, amelynek következményeként a vármegye hét járási székhelyén, és Szendrőn hoztak létre gettókat néhány nap leforgása alatt, működtesítésükre a főszolgabírók a Zsidó Tanács kijelölt vezetőivel határozatba foglalt tervet készítettek. A borsodi járásokban és településenként tehát 1944. május 5-ére készültek el a 'zsidó' összeírások M. Gyula alispán utasítására. Ezek szerint Borsodban, Miskolc kivételével, 6360 izraelita élt.⁶² A koncentrációt az alispánnal együttműködő csendőrpáncsnokság és a járási csendőrőrsök végezték.

Sz. László, Miskolc polgármestere 1944. április 26-án írta elő a zsidónak minősülő személyek lakóhelyének és bérelt lakásuknak a bejelentését, amely a gettóba zárás kezdetét jelentette.⁶³ A gettósításra vonatkozó szabályokat tartalmazó polgármesteri utasítás május 9-én készült el. A gettót az egykori Arany János, Csizmadia, Jósika, Kőműves, Rákosi Jenő, Vörösmarty, Asztalos, Esztergályos, Kalapos, Lakatos, Rostás, Vilma, Bádogos, Kárpitos, Mészáros, Szatócs, Ács, Bors vezér, Gubacs, Kovács, Hadirokkantak, Molnár, Zöldfa, Bognár, Cukrász és Kölcsey utcákban kellett létrehozni. A városnak ebben a részében mintegy 1200 zsidó család lakott, akik közé mintegy 60 lakásba 10 ezer embert zártak.⁶⁴ A gettóba zárás május 20-án ért véget, és ezt követően Tasnádi Antal főkapitány-helyettes

⁵⁶ BRAHAM: i. m. 99.

⁵⁷ HOSSZÚ Gyula: *Utak a holokauszthoz, történetek a holokausztról*. Pedellus Könyvkiadó, Budapest, 2002, 278. Lásd még: Tim COLE: *Holocaust city. The making of a Jewish Ghetto*. New York, 2003, 73–80.

⁵⁸ A gettósításról lásd: COLE: i. m. 73–80.

⁵⁹ SZABÓ: i. m. 83.

⁶⁰ 9236/ai. számú alispáni rendelet. DOBROSSY: i. m. 47.

⁶¹ SZABÓ: i. m. 83.

⁶² 9236/ai. számú alispáni rendelet.

⁶³ CSÍKI: i. m. 153–154.

⁶⁴ CSÍKI: i. m. 154. Lásd még: KIS József: *Nyilasok Miskolcon. Történelem és Muzeológia* 2015/2., 68–83.

utasítást adott ki, amelyben elrendelte a gettó lezárását.⁶⁵ A lezárt gettót csak kivételes esetben és engedéllyel lehetett elhagyni.⁶⁶ A Zsidó Tanács május végén keletkezett feljegyzése a következőket tartalmazta ezzel kapcsolatban: „Miskolcon a zsidókat zárt területről a város és a diósgyőri vasgyár közt levő textilgyár területére vitték ütlelegések közt. A bántalmazásokba T. Márk ny. kúriai bíró, K. Sándor százados és egy Hofbauer nevű kereskedő belehalt.”⁶⁷ Hasonló tartalmú jelentést közölt Vihar Béla is: „Miskolc: A zsidókat a gettóból a téglagyárba szállították. – A csendőrök, akik az elrejtett vagyonok után kutattak, több embert vallatás közben agyonverték.”⁶⁸ A belügyminiszteri rendelet és a helyi szintű közigazgatási szervek által kiadott alacsonyabb szintű jogforrások végrehajtásában a miskolci Zsidó Tanács is részt vett. A Zsidó Tanács április elején alakult, élére Feldmann Mór építész mérnök került.⁶⁹ 1944. június 6-án az alispán „szigorúan bizalmas” jelzővel ellátott utasításában a gettóból való elszállításal kapcsolatos elveket fogalmazott meg. Ez a dokumentum is jól példázza a helyi szintű végrehajtási utasítások jellegét és jelentőségét. Megtiltotta az alispán a vegyes házasság esetén a családok táborokba szállítását, és elrendelte a hazabocsátásukat „eredeti” lakhelyükre. A vegyes házasság fogalma a következőképpen hangzott az utasítás szerint: „Ha az egyik házastárs őskeresztény, a másik pedig csillag viselésére kötelezett, és ha a gyermekek is keresztények... táborba szállítani tilos, gettóból is hazabocsátandók... Ha a vegyes házasságból származó gyermekek zsidók, a család további rendelkezésig táborba nem szállítható, hanem gettóban hagyandó. Ha a vegyes házasságból gyermek nem származott s az egyik házastárs csillag viselésére kötelezett szintén a gettóban hagyandó.”⁷⁰

A „kivételes elbánásra” irányuló kérelmeket nagyrészt elutasították. Sajnos pontos adatok, névsorok nem állnak rendelkezésre a városi gettóról, így nem tudjuk pontosan, hogy hány embert érintett Miskolcon a személyes szabadságtól való megfosztás.⁷¹

A mezőkeresztesi járás főszolgabírájának *Zsidók tömörítése a mezőkeresztesi járásban* címen 1944. május 17-én megjelent nyolcoldalas határozata több pontba szedve tartalmazta a gettósítás szabályait: I. Tömörítési hely, II. tömörítési hely, röviden gettó elfoglalása, III. gettó vezetése, IV. élelmezés, V. elhelyezés, VI. egészségügyi intézkedések, VII. gettó fenntartási és létesítési költségei, VIII. ingóságok, ingatlanok, földek, kertek haszonbérlete, IX. a gettó élő és holt felszerelése, X. posta, XI. jelentkezés, XII. ingóságok leltározása, XIII. szállítás, XIV. készpénz,

⁶⁵ CSÍKI: 154.

⁶⁶ CSÍKI: i. m. 154.

⁶⁷ MUNKÁCSI Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance Kiadó, Budapest, 1947, 113.

⁶⁸ VIHAR Béla: *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiről 1941–1945*. Hechaluc, Budapest, 1945, 50.

⁶⁹ CSÍKI: i. m. 154.

⁷⁰ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 802/b. 550/1944. szám.

⁷¹ SZABÓ: i. m. 86.

XV. ideiglenes mentesítések, XVI. kerékpárok, motorkerékpárok beszolgáltatása, XVII. gettó elhagyása, XVIII. véghatározatom végrehajtása.⁷² Előzménye a május 5-én keletkezett főszolgabírói irat – amelyen az aláírás olvashatatlan – a zsidók összeírásáról a járásban. A járásban a dokumentum szerint összesen 511 zsidó ember élt.⁷³ Az utasítás szerint a gettó Sz. János volt fakereskedő tulajdonában lévő fatelepen került felállításra. A járáshoz tartozó községek (Mezőkeresztes, Alsó- és Felsőábrány, Borsodgeszt, Keresztpüspöki, Mezőnagy Mihály, Mezőnyárad, Sály, Szentistván, Tibolddaróc, Kács és Vatta) zsidó lakói május 24-ig kötelesek voltak beköltözni. A gettó irányításához itt is sor került egy parancsnok kinevezésére és egy öttagú zsidótanács létrehozására. A gettó parancsnoka Sz. Lajos lett. A belső rendről, a tűzifaellátásról a főszolgabíró külön határozatot hozott, legalábbis erre utalt az utasításban. A gettóba szállítással kapcsolatos költségek viselésére a mezőcsáti és az edelényi utasításban foglaltakhoz hasonlóan itt is a zsidókat kötelezte. Továbbá a gettó fenntartásának és fejlesztésének költségeit is a zsidók voltak kötelesek viselni. Rendelkezett a főszolgabíró egy 4 fős betegszoba felállításáról. Részletekbe menően írta elő a gettóba bevihető ingóságokat. Így például: maximum „...3 rend fehérnemű, 4 pár harisnya, vagy kapca, 1-2 pár erős cipő, bakancs, vagy csizma, 6 db zsebkendő (!), 4 db törülköző, 1 db télikabát, 2 db pokróc, vagy 1 db paplan, 2 db edénytörölő, 2 db lepedő, 1 db evőkészlet, ezenkívül mosdószerke/szappan, fogkefe, fogkrém, borotválkozó szerek/. Tisztítószerek, ruhakefe, cipőkefe, paszta, stb...”⁷⁴ „Engedélyezte” a főszolgabíró továbbá a nőknek azt is, hogy a higiénikus felszerelésüket magukkal vigyék. Külön részben határozta meg a főszolgabíró a zsidók tulajdonában lévő ingatlanok, kertek, földek használatára vonatkozó előírásokat. Kitért arra is, hogy a korábban zsidók által bérbeadott ingatlanokért a bérlőknek tilos a bérleti díjat a tulajdonosok „kezeihez” kifizetni, hanem a bérleti összeget a zsidó tulajdonos zárolt folyószámlájára kellett utalni, és erről a községi előjárásot is értesíteni kellett. Két lovat és három fejőstehenet is engedélyezett. Tilos volt távbeszélőt használni, táviratot feladni, csomagot küldeni és kapni is. A levelezéseket ellenőrizték. A levelezési címet is megadta a főszolgabíró: „Mezőkeresztesi gettó, Mezőkeresztes, Borsod vármegye.” Rendelkezett a főszolgabíró az ideiglenes mentesítésekről is. A sárga csillag viselésére kötelezett orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek „a további intézkedésig” a lakóhelyükön maradhattak a családjukkal együtt. Továbbá zárgondnok kijelöléséig azok a zsidók is, akikre az 1600/1944. ME rendelet és annak végrehajtási rendelete, az 1077/1944. ME rendelet vonatkozott. A zárgondnokot a miskolci királyi pénzügyigazgatóság volt köteles kirendelni a zsidók vagyonának zár alá vételére. Amennyiben a zárgondnok kijelölése megtörtént, 48 órán belül kötelesek voltak a jogszabály hatálya alá tartozók a gettóba költözni. Ennek megtörténtét a községi előjárások kötelesek voltak ellenőrizni. A legrészletesebb szabályozás utal arra, hogy a mezőkeresztesi főszolgabíró a belügyminiszteri rendelet szigorát túllépve és

⁷² Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV/810/b. 2281/1944. szám.

⁷³ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV. 810/b. 9236/1944. szám.

⁷⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV/810/b. 2281/1944. szám.

a helyi körülményeket figyelembe véve teljes mértékben megvonta a rendelet hatálya alá tartozó személyektől személyes szabadságukhoz, alapvető életszükségleteikhez, így az emberi méltóságukhoz való jogukat.

Míg 1944 áprilisában vidéken már a gettósítás volt folyamatban, addig a fővárosban az utazási korlátozásról szóló rendelet végrehajtása zajlott. Budapesten 1944. június 15-ét követően került sor a sárga csillagos házakba való költözésre. Horthy Miklós 1944. július 7-én leállította a deportálásokat. 1944 nyarán a Laktos-kormány megállapodott a németekkel abban, hogy Budapestről a zsidóságot „eltávolítják”, de a deportálásokat nem folytatják. A diszkriminatív rendelkezések, így a sárga csillag viselésére és a gettóba zárásra vonatkozó rendeletek továbbra is hatályban voltak. Az október 15-ét megelőző időszak utolsó rendeletének kiadására 1944. szeptember 29-én került sor a zsidók üzleti árukészletének és egyes vagyontárgyainak a felhasználásáról. Ekkorra a vidéki zsidóság deportálása befejeződött. Az 1944. október 16-i nyilas hatalomátvételt követően vált totálissá a budapesti zsidóság jogfosztása. Novemberben felállították a budapesti gettót, amelybe több mint 60 ezer embert zártak, és amelyet a vidéki gettók mintájára a deportálás lebonyolítására hoztak létre. A végrehajtás nem fejeződött be, hiszen 1945. január 18-án a szovjet csapatok felszabadították a gettót. Az 1938 és 1944. március 19. között megalkotott zsidótörvények és az alacsonyabb szintű jogszabályok segítségével a közjog és a magánjog területén megalkotott és többé-kevésbé végrehajtott jogkorlátozások végül az élethez, az emberi méltósághoz való jogot kérdőjelezték, illetve semmisítették meg.

Összegzés

1942 után a rendeleti jogalkotás vált meghatározóvá, amelynek végrehajtásában meghatározó szerepe a helyi közigazgatásnak volt. A törvényhatósági rendelkezések – gyakran messze túllépve az országos rendeleteket – szabályozták a helyi viszonyokat. Többször volt példa arra, hogy belügyminiszteri rendelet vonatta vissza a helyi hatóság rendeletét, mert jogsértőnek találta azt. Törvényhatósági rendelet alapján került sor élelmiszerjegyek, zsírjegyek elvételére arra hivatkozással, hogy a vallásuk miatt nem fogyaszthatták azt az élelmiszert. Helyi rendeletekkel tiltották ki a keresztény vallási ünnepekről a zsidó kereskedőket. A rendeleteket, miniszteri utasításokat, ezek sorszámával és saját számmal ellátott alispáni leiratokat, majd a körjegyzői utasításokat több lépcsőben ellenőrizték. A végrehajtás részleteit a minisztériumok megyei szakszervei állították össze, a rendeleteket a főispánok kapták meg, és ők voltak azok, akik hivatalból értesítették a csendőrséget, a rendőrséget, a helyi képviselői szerveket és bizottságokat. Az alispánok a Belügyminisztériumtól kapták meg a miniszterelnöki rendeleteket a végrehajtási utasítással együtt. Ők ezeket önálló alispáni körlevelek vagy utasítások formájában közölték a helyi közigazgatással. Országos szintű következtetést a helyi közigazgatásnak a jogkorlátozás végrehajtásában betöltött szerepéről nem tudunk levonni, de a választott megyét vizsgálva megállapítható, hogy a helyi közigazgatás több esetben gyorsította a törvényekbe foglalt diszkriminatív folyamatot. Mindez a közigazgatási apparátus a

német megszállást követően néhány hónap alatt a 'zsidórendeletek' végrehajtásával valósította meg a teljes jogfosztást. Bibó István a következőképpen fogalmazott: „*Odáig csak nagyon kevesen jutottak el, hogy az államhatalmat gengszterbandának, rendeleteit papírcsafatoknak, s a velük szemben való engedetlenséget, kijátszást és hamisítást erkölcsi kötelességüknek tekintsék.*”⁷⁵

Felhasznált irodalom:

- [1] Aly GÖTZ – Christian GERLACH: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945.* Noran Könyvek. Budapest, 2005.
- [2] BENOSCHOFKY Ilona – KARSAI Elek: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez.* I, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest, 1958.
- [3] BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- [4] BOTOS János: *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949.* Veritas, Budapest, 2015.
- [5] BOTOS János: *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938–1945 között elkobzott magyar zsidó vagyon értéke.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2011.
- [6] CSÍKI Tamás: A holocaust Borsod vármegyében. *Új holnap: irodalmi, művészeti, társadalmi folyóirat* 2004/3., 149–158.
- [7] FÁBIÁN Máté: *Borbély-Maczky Emil (1887–1945).* Politikai életrajz. PhD-értekezés, Eger, 2019.
- [8] GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- [9] HAMP Gábor – HORÁNYI Özséb – RÁBAI László (szerk.): *Magyar megfontolások a Soáról.* Balassi Kiadó. Magyar Pax Romana Fórum–Pannonhalmi Főapátság, Budapest–Pannonhalma, 1999.
- [10] HOLLÓSI Gábor: *Dr. Vitéz Ákosfalvi Szilágyi László belügyminiszteri tanácsos visszaemlékezése az 1944. évi mentesítésekre.* Veritas, Magyar Napló, Budapest, 2016.
- [11] HOSSZÚ Gyula: *Utak a holokauszthoz, történetek a holokausztról.* Pedellus Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- [12] KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2005.

⁷⁵ BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok 1945–1949.* Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 638.

- [13] KÁDÁR Gábor – VÁGI Zoltán: *Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyron történetéből*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001.
- [14] KARSAI László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 140–163.
- [15] KIS József: A Borbély Maczky-eset – gyilkosság kivizsgálás nélkül. *Történelem és Muzeológia* 2017/1–2., 40–56.
- [16] KIS József: Nyilasok Miskolcon. *Történelem és Muzeológia* 2015/2., 68–83.
- [17] LEHOTAY Veronika: *Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre*. PhD-értekezés, Miskolc, 2013.
- [18] LÉVAI Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946.
- [19] MUNKÁCSI Ernő: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance Kiadó, Budapest, 1947.
- [20] POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti kézikönyvtár*. Mérték Kiadó, Budapest, 2008.
- [21] Randolph L. BRAHAM: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- [22] Randolph L. BRAHAM – Brewster S. CHAMBERLIN: *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*. Columbia University Press, 2006.
- [23] SZABÓ Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vészkorszakig*. Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és a MAZSÖK támogatásával, Miskolc, 2011.
- [24] SZABÓ Zoltán – ZABORETZKY Ervin: *A zsidók és nemzsidók jogállása és jogviszonyai*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1944.
- [25] Tim COLE: *Holocaust city. The making of a Jewish Ghetto*. New York, 2003.
- [26] VIHAR Béla: *Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiről 1941–1945*. Hechaluc, Budapest, 1945.

Forrásjegyzék:

Levéltárak

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

[27] IV. B. 133. Edelény nagyközség iratai (1933–1950).

[28] IV. B. 802. b. Borsod vármegye főispánjának iratai (1939–1944.)

- [29] IV. B. 810/b. Borsod vármegye alispánjának iratai, közigazgatási iratok (1939–1944).
- [30] IV. B. 817. Az edelényi járás főszolgabírájának iratai (1933–1950).
- [31] IV. B. 818. A mezőcsáti járás főszolgabírájának iratai (1938–1945).
- [32] IV. B. 819. A mezőkövesdi járás főszolgabírájának iratai (1920–1937).
- [33] IV. B. 820. A miskolci járás főszolgabírájának iratai (1920–1928).
- [34] IV. B. 823. A sajószentpéteri járás főszolgabírájának iratai (1920–1944). 10. doboz.
- [35] IV. B. 1906. Miskolc város Polgármesteri Hivatala iratai (1941).
- [36] V-174. Mezőcsát nagyközség iratai (1945, 1946).

Egyéb gyűjtemények:

- [37] *Jogforrások: Magyarországi Rendeletek Tára. 1938–1944. M. kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944.*

DEPRIVATION OF THE RESERVED PORTIONS IN FRANCE FROM THE ENTRY INTO FORCE OF THE UNIFIED CIVIL CODE TILL OUR PRESENT DAYS

ADRIENN MAKÁCS*

In France the private law of the pre-revolutionary period was dominated by customary law: in the southern areas of the kingdom were applying legal books which were basically based on Justinian Roman law, while in the northern areas were dominated by local customs. In the 15th century, legal unification efforts began with the writing of customary law systems, which became the basis of common French private law and traces of which can be found in Code civil as in force today. The French Revolution also had a decisive impact on the unification process and there was an urgent need for a new civil code based on common constitutional principles.

Keywords: *disinheritance, legitimate portion, reserved portion, Code Civil, inheritance, last will, legal history*

Franciaországban a forradalom előtti időszak magánjogát a szokásjogok rendezték: a királyság déli területein az alapjaiban a justinianusi római jogra épült jogkönyveket alkalmazták, míg az északi területek a helyi érvényességgel bíró szokások uralma alatt álltak. A 15. században kezdődtek meg a jogegységesítési törekvések a szokásjogi rendszerek írásba foglalásával, amelyek a közös francia magánjog alapjaivá váltak és amelyek nyomait a ma érvényben lévő Code Civilben is megtaláljuk. A francia forradalom a jogegységesítés folyamatára is döntő hatást gyakorolt, immár sürgős szükség volt egy új, közös, alkotmányos alapelveken nyugvó polgári törvénykönyvre.

Kulcsszavak: *kitagadás, kötelesrész, Code Civil, öröklés, végrendelet, jogtörténet*

Introduction

Before the creation of the common private law code, almost all provinces or territories in France had their own private law systems, there were several different customary law systems in force, and accordingly the law of succession was arranged in different ways. In the Kingdom of France the unification of private law began

* DR. MAKÁCS ADRIENN
public notary deputy
Dr. Farkas Tamás Notary Office
1114 Budapest, Bartók Béla út 9.
IV. year correspondence doctoral student
University of Miskolc Faculty of Law
Institution of Civil Sciences
Department of Civil Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
adrienn.m9@gmail.com

when in the 15th century various customary regimes began to be written down, thus trying to provide some kind of stable framework for the system of private law. In France, the pre-revolutionary legal system – the period of the *ancien régime* – was interspersed with a number of attempts to unify the law, which undertook to gather the applied solutions and issue their commentaries rather than to renew them. The outbreak of the French Revolution on 14 July 1789 also had fundamental effects on the processes of the unification of law. It is worth to look at the bumpy way of the creation of the unified French Civil Code, with special attention to the development of the legal institution of the legitimate portion, highlighting the enforcement of the freedom of will.

1. The initial difficulties of the entry into force of the Code civil and the debates over the reserved portions during legislation

In France, the revolutionary events had overthrown the French absolutism and swept away the so-far present old legal system – referred to as *ancien régime* – as a consequence of which French politicians, lawyers could start establishing the modern state- and legal system. One of the most significant steps within the circle of establishing a unified legal system in the sequence of revolutionary events was the approval of the Declaration of Human and Civil Rights (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*) by the Constituent Assembly on 26 August 1789. Besides declaring the equality before the law *and* the separation of powers, the Declaration also recorded the sanctity of the right to property (point 2), as well as it stated that one is free to do everything that is not forbidden to do by law and by which one does not harm anyone, and that practising the natural human rights can only be limited by law, and what is not prevented from doing by law, cannot be prevented by anyone (points 4 and 5). In accordance with the spirit of the Declaration, taking it as a foundation, the Constituent Assembly on 3 September 1791, approved the constitution of the first French Republic, the article I of which (*Titre Premier – Dispositions fondamentales garanties par la Constitution*) decreed¹ the establishment of a common civil code definitive for the whole kingdom. In order to call the codex into life, the Constituent Assembly established a committee on 13 October 1791.² (*Comité de législation civile et criminelle.*) The committee was divided into two parts, each consisting of 24-24 members; the first one was the „*section systématique*”, while the second was the „*section des rapports*”³. In the first – basically the group carrying out codifying activity – Duscatel, Laplaigne and Lesueur got the task of establishing the laws concerning wills, while Delmas, Robin and Bournel got the ones concerning lawful inheritance.⁴ Taking into consideration that none of

¹ See the text of the Constitution of the year 1791: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791>, 25 December 2019.

² RUSZOLY József: *Európa jogtörténete*. Püski Kiadó Kft., Budapest, 1996, 142–143.

³ Annie JOURDAN: *La Convention ou l'empire des lois. La Révolution française 2012*, 3rd Edition, 1–2. <https://journals.openedition.org/lrf/730#ftn6>, 25 December 2019.

⁴ Annie JOURDAN: *op. cit.* 2.

the committee's codification drafts were negotiated, the new legislative body, the National Convent decided to set up a new committee (this was the so-called '*Comité de législation civile, criminelle et de féodalité*'), the chairman of which was Régis de Cambacérès and it consisted of 48 members and 14 alternates⁵. During its work, the committee 'set out to supervise in accordance with the republican order' the laws created from the beginning of the revolution in the private law field⁶; they did not aim at creating a completely new draft. On 9 August 1793, the committee submitted the first draft of the Code civil to the National Convent, which was primarily their chairman's, Cambacérès' work. Not surprisingly, the Convent rejected it, explaining that it was created in the spirit of the old times and it bears too much resemblance to the ancient laws of the monarchy, it lacks the new notions, as well as it shows a deficiency in connection with significant principles, which themselves would be meritorious and worthy of serving as the foundation for laws of a free and reviving, reforming nation.⁷ Though Cambacérès' draft was not liked by the National Convent, its proposals for inheritance law were enacted as independent act on 6 January 1794 (*17 Nivôse an II*). Thus the determining event of this period was, from the point of view of inheritance law, the approval of the Act on Inheritance Law of 6 January 1794 – as well as the Act on the Rights of Children Born Out of Wedlock, on 2 November 1793, which meant a final break away from the laws applied in the old system. By abolishing the feudal privileges and the creation of the Declaration of Human and Civil Rights, as well as by approving the Constitution established on the basis of it, equality, providing the equality of rights determined the field of inheritance law, as well. The Act of 6 January 1794 ruled that in the absence of a will the testator's daughters and sons inherit in equal portions and there must not be any distinction between offsprings born in and out of wedlock; furthermore, first-born children no longer enjoy any priority. The act went further than this, as it ruled with a retroactive effect that the estates opened after 14 July 1789 – the day that is considered the breaking out of the revolution – have to be redistributed among the heirs to implement the equal share among the heirs. The repartition has to be implemented regardless of all the law, customary law, legal practice, donation, dispositions of property upon death and the partitions already done⁸. Furthermore, in the spirit of the equality of inheritance, the Act annulled the wills concerning the cases in which the testator deceased before 14 July 1789. During the negotiations over the above-mentioned act, a fierce debate broke

⁵ Annie JOURDAN: op. cit. 2.

⁶ TAKÁCS Tibor: *A francia magánjog fejlődésének története (Code Civil és előzményei)*. PhD-értekezés, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2005, 129.

⁷ *The monthly law magazine and Political Review*. Vol. I. February to May, London: published by A. Maxwell, Bell Yard, Law Bookseller to His Late Majesty; and Milliken and Son, Dublin, MDCCCXXXVIII, 382.

⁸ Loredana GARLATI: Women's Succession from the Middle Ages to the Modern Era. In: *Succession Law, Practice and Society in Europe across the Centuries* (ed.: Maria Gigliola di Renzo Villata), Springer, 2018, 223–224.

out over the extent of testamentary liberty; it is worth reviewing the diversity of the arguments pro and contra. The opponents of testamentary liberty – for instance Mirabeau, Tronchet, Dupont de Nemours or Robespierre – basically clung to Rousseau’s leading principle, that is, ‘property right dies with the person’⁹. According to their opinion, the existence of wills is of opposite nature, harmful for the state, thrusts families into deterioration, as it is the nutritive medium for jealousy and hatred within the family. Restricting the making of dispositions of property upon death was desirable also financially in the eyes of its supporters, because according to them, the lawful inheritance would facilitate the retreat of the latifundium, that is, it would induce the more balanced distribution of land and would widen the spectrum of owners’ layer¹⁰. However, in the light of the principles desired to be enforced by the revolution, their supporters did not wish to fully eliminate the dispositions of property upon death, but its possibly most significant reduction: Mirabeau suggested to determine the testator’s free dispositions in one-tenth of his/her assets, Tronchet in one-fourth.

In the eyes of the defenders of testatory liberty – including Cazales and some convent members of southern decent – the dispositions of property upon death was the very same natural right as the right to alienation or encumbrance, which cannot be abolished by written laws¹¹. According to their opinion, restricting or abolishing testatory liberty would involve the decrease in entrepreneur spirit, which would entail the decrease of economical production, the general deterioration of the standard of living.

As the outcome of the debate, the act significantly cut the testatory liberty as compared to the previous status: in case of having descendants the testator could decide voluntarily about one tenth of his assets – either with a legal transaction between living persons or in case of his/her death; and if he/she had only collateral relatives, he/she had the liberty to make dispositions over one-sixth of the estate¹², however, he/she could allocate to outsiders from his assets, not to his/her heirs. The explanation for the drastic decrease of testatory liberty is to be found probably in the fact that in harmony with the revolutionary spirit, the legislator endeavoured to provide extremely big reserved portions for the children in the name of equality, since as a result of the provisions, the testator’s children more or less equally shared the parents’ assets. The general principles of the revolution, such as the fundamental right to property, political liberty and individual equality were the main objectives of the revolution against the old regime; despite this, apparently, the aim of legislation in the revolutionary era was not only realising children’s equality, but also eliminating the testatory tyranny in order to keep the family assets together.

⁹ Quoting: Jean BRISSAUD: *A history of French private law*. (The Continental Legal History Series), Volume 3. Little, Brown, and Company, Boston, 1912, 746.

¹⁰ Jean BRISSAUD: op. cit. 746.

¹¹ Jean BRISSAUD: op. cit. 746–747.

¹² See Joseph DAINOW: Forced Heirship in French Law. *Louisiana Law Review* Volume 2, Number 4, May 1940, 675–676.

Cambacérés submitted the second draft to the National Convent on 9 September 1794 and taking the previous reasons for rejection into account, they had significantly decreased its length – instead of the previous 719 articles, the second draft consisted of only 297 articles¹³ – as well as they placed the emphasis on defining general concepts as an innovation. However, the National Convent rejected this work, too, because with the use of the general concepts, they were afraid of the “judges’ arbitrary interpretation of law”¹⁴.

The third draft of the Code civil was also submitted by Cambacérés – following the termination of the National Convent – this time to the Council of the Five Hundred on 14 June 1796. Cambacérés loyally followed the proposals of legislation and following the second rejection, fully keeping the National Convent’s reasons for rejection in mind, he prepared his third draft consisting of 1104 articles¹⁵, which was characterised by the mass of accurate legal categories instead of the general concepts¹⁶. It would have brought changes in relation to the drafted inheritance law as well, because it would have preserved the extent of transferable assets in case of descendants in one tenth of the assets, while in case of exclusively collateral relatives it would have given the testator the liberty to make dispositions over one-third of his assets.¹⁷ The codex would have brought significant changes in the inheritance law status of adopted children as well. After the marriage it would have provided the acknowledged child born out of that wedlock not only his/her legal share of inheritance; similarly to the adopted children, who would have been entitled to half of the inheritance which was due to the biological children¹⁸. The endless debates over the inheritance rights of children born out of wedlock, the divorce and the common assets of spouses significantly worsened the chances of codification and these debates greatly contributed to weakening the foundations of the draft.

Thus, Cambacérés’ third draft also failed, and instead of being drafted by the defeated Cambacérés, the fourth version of the Code Civil this time was compiled and submitted to the Council of the Five Hundred under the direction of the lawyer Jean-Ignace Jacqueminot on 21 December 1799. The fourth official draft also failed, because the codification work was pushed into the background because of the establishment of the first consular government on 25 December 1799. Furthermore, Jacqueminot would have increased the testatory liberty further by the measure that one could have made free decisions concerning one fourth of the probate assets for the descendants; one third if the testator would have had brothers/sisters,

¹³ RUSZOLY József: op. cit. 143.

¹⁴ KECSKÉS László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Bővített, második kiadás. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013, 187.

¹⁵ RUSZOLY József: op. cit. 143.

¹⁶ Cf.: TAKÁCS Tibor: op. cit. 144–145. and <https://www.senat.fr/evenement/archives/D37/code2.html>, 27 December 2019.

¹⁷ Joseph DAINOW: op. cit. 678.

¹⁸ See: TAKÁCS Tibor: op. cit. 146–147.

and one half of it if only more distant collateral relatives had been left, like uncles or cousins.¹⁹

Thus, during this temporary, codex-less period, the regulation of inheritance continued to take place according to the Act on Inheritance Law of 6 January 1794; however, due to its unpopularity²⁰, it became necessary to amend it, which occurred with the act approved on 25 March 1800 (*4 Germinal an VIII*). The Act ruled that the testator can freely dispose of one fourth of his/her testatory assets if he/she had less than four children; of one fifth of his/her assets if he/she had four children; of one sixth of his assets in case of having five children and so on²¹. Besides this, it became possible to allocate portions for some heir as well. The part of the testatory assets to be obligatorily allocated to the entitled persons was particularly big, however, from the appearance of the demand for increasing the testatory liberty we can conclude that the fact that was realised that in the spirit of equality, it is worth endeavouring towards some kind of balance and the state should give more space to its citizens in the field of the free utilisation of their assets.

For Napoleon Bonaparte, the freshly appointed consul, for the sake of the country's unity, it became a priority to create a common, legal codex to be applied uniformly to everyone. Therefore, through his consular decree of 12 August 1800, he ordered the establishment of a committee for the development of a new draft of the Code civil; namely according to the text of the decree, he appointed François-Denis Tronchet, Jacques De Malevillet, Félix-Julien-Jean Bigot De Préameneut and Jean-Étienne-Marie Portalist²² for this post: two from the field of customary law, two from the land of written law²³. The committee submitted the so far fifth draft of the Code Civil on 21 January 1801²⁴, this was followed by a lengthy series of negotiations, during which fierce debate developed about the liberty at dispositions of property upon death and the extent of the reserved portions. Allowing unrestricted testatory liberty never emerged in the French legislature, it was only the extent of restrictions and the circle of persons entitled to the reserved portions that came up as questions.

Many proposals were put forward concerning the extent of descendants' reserved portions, but each person proposing the motions agreed that the reserved portions conceived as a parental obligation of care must be maintained, which is not only in the interest of families, but also via the families and society, it is that of the state's as well.²⁵

¹⁹ Joseph DAINOW: op. cit. 678.

²⁰ See: Joseph DAINOW: op. cit. 676–677.

²¹ Jean BRISSAUD: op. cit. 747.

²² Jean-Étienne-Marie PORTALIS: *Discours, rapports et travaux inédits sur le Code civil*. Joubert, libraire de la cour de cassation, Paris, 1844, XXXV–XXXVI.

²³ Joseph DAINOW: op. cit. footnote Nr. 49, 678.

²⁴ PORTALIS: op. cit. XXXVI.

²⁵ See: Joseph DAINOW: op. cit. 679–682. as well as DELL'ADAMI Rezső: A köteles rész. VIII. *Magyar Themis*, 1879, 40th Edition, 310.

In his introductory speech in front of the State Council, Portalis presented one's rights over his/her property cease to exist after his/her death and that the state's intervention into the issues of inheritance is inevitable, because the interests of the persons entitled to the survival reserved portions are much wider than those of the testators. He detailed that a restricted space has to be provided over the parental power, because the formation of good family spirit serves the interests of the state as well.

Maleville highlighted that the unrestrictedness of the disposition of property upon death might evoke the hatred and jealousy of the other, not beneficiary children. Undoubtedly, most fathers are just and know that they owe the same tenderness towards each of their children, but there are opposite examples, therefore the law must prevent their injustice and whim.²⁶ At the same time he stressed that the *raison d'être* of testatory liberty is indeed justified, because it provides an opportunity for fathers to compensate possible disadvantages among their children that are caused by nature or assets; the second argument is that they deliver sorrow or reward into their hands so that they maintain subordination and the calm in the families, that allows the state to rest.²⁷

Bigot De Préameneu presented that restricted disposition of property upon death cannot be contrary to the parents' wish; instead it is in harmony with their assumed emotions. Besides this, providing for the children is not exclusively the task of the parents, but it is also an obligation of the citizens and the society to provide the appropriate civil existence for the children.

Furthermore, Portalis, Maleville, Jollivet and Galli encouraged the positive departure from the inheritance law of March 1800: they suggested that the testator – either with a transaction among living persons or in case of his/her death, if he/she has left surviving children or descendants – should be able to freely dispose of one-fourth of his/her assets, of the half of his/her assets if there are surviving ascendants or siblings, and of three-thirds if only a nephew or a niece is left behind him/her.

Tronchet argued for the curtailed testatory liberty and was holding to the legislation so far, because according to his opinion, if it were allowed that the testator allocates a major part of his/her assets to a person outside the family, it would enhance feud and inequality within the family, while it is an obligation of the fathers to pass their assets down to their heirs.

Napoleon himself came up with the proposal²⁸ that it would be worth defining the reserved portions of the descendants in accordance with the size of the testator's assets; in case of assets under one hundred thousand Frank half of the assets, while in case of assets over one hundred thousand Frank one child's portion could be alienated by the testator. In this model, Napoleon envisioned to prevent the fragmentation of smaller assets and the formation of larger ones.

²⁶ Jacques de MALEVILLE: *Analyse raisonnée de la discussion du Code civil au Conseil d'État*. Deuxième édition. Paris, 1807, 386.

²⁷ Jacques de MALEVILLE: op. cit. 388.

²⁸ DELL'ADAMI: op. cit. 310.

Despite the difficulties earlier, Cambacérés did have a fundamental influence on the creation of the first French Civil Code, because the State Council eventually accepted his proposal, which was included in the 913 Section of the Code civil: in case of leaving one child behind, the testator's liberty to make dispositions of property upon death extends to one-half, in case of two children to one-third, in case of three or more children to one-fourth²⁹.

Section 914 regulates the principle of substitution: in case of the children falling out, their children step to their places. The antecedents were entitled to the reserved portion if the testator had left no descendant: the reserved portion was half of the assets in that case if the testator left antecedents in both branches and one-third if in only one branch (Section 915).

It is important to mention that the entitlement of the surviving spouse did not get included in the original text of the Code Civil; therefore, the widowed spouse was not entitled to reserved portions, although he/she was considered a lawful heir according to the provisions (Section 767).

The State Council finally rejected the reserved portions of collateral relatives; according to Portalis, the mutual obligation of care existing between descendants and antecedents lays the foundation for entitlement to the reserved portions, but there is no such obligation among siblings. The state council acknowledged the arguments of the Tribunate for the debate of the drafts³⁰, saying that in case of collateral relatives, the mere affinity cannot be the basis of restricting the owner's testatory liberty³¹. In accordance with this, Section 916 recorded that in the absence of antecedents and descendants the testator could consume the whole assets. The draft submitted as the fifth was eventually approved and the code civil was proclaimed on 21 March 1804. Thus, in relation to the reserved portion of the testatory estate, the act is worded differently from the European legal codices, which determined the particular extent of the reserved portions; but it determines the extent of the portion of the assets that is the testator is free to make dispositions of – in case of transactions among living persons or in case of his/her death in total.

2. Regulating the deprivation of the reserved portions in the Code Civil up to 2001

The dispositions of the Code Civil have stood the test of time so much that the major part of the codex had been untouched since the dispositions set in 1804. The issue of testatory liberty in the field of inheritance law repeatedly came into view in the second part of the 20th century and the debate focused on the social consequences of the strongly restricted testatory entitlement. What generated the debate

²⁹ “913. Les libéralités, soit par actes entre-vifs, soit par testament, ne pourront excéder la moitié des biens du disposant, s’il ne laisse à son décès qu’un enfant légitime; le tiers, s’il laisse deux enfans; le quart, s’il en laisse trois ou un plus grand nombre.”

³⁰ Joseph DAINOW: *op. cit.* 682.

³¹ Maleville did not agree with this, according to whom, providing for the indebted brother/sister is a moral obligation of the testator. See: Jacques de MALEVILLE: *op. cit.* 395.

was Frédéric Le Play's work titled *La réforme sociale en France* published in 1864, in which the author explained among several things that through restricting the dispositions of property upon death, the fragmentation of assets prevent the maintenance of safe homes and the formation of equality within the families.³² Le Play supported the unrestricted testatory liberty, because according to his opinion, this system would protect society from corruption, as it would legalise property transfers³³, furthermore, it would encourage the economy by actually providing the opportunity to each testator to choose among his/her children, train, then couple the best performing man³⁴. Le Play had several supporters, however, their attempts to amend the Code were useless, to which the inspection covering the whole country in 1866 also contributed³⁵, which had the result that there were no particular desires to alter the liberty of wills, but the existing system got almost a complete approval. The reform of the Code Civil did not take place until 2006, however, at this time the legislator made fundamental changes in the system of rules concerning the reserved portions by abolishing parents' entitlement to the reserved portions and at the same time, by introducing the reserved portions for the surviving spouse. In the absence of children, the surviving spouse of the testator now was due one-fourth of the estate³⁶ as long as he/she did not divorce the testator.

Since its entry into force to our present days, the Code Civil allows to deprive the persons entitled to the reserved portions of their portion of the estate to be allocated mandatorily by law only when referred to unworthiness. The *ancien régime* before the unified Civil Code knew the possibility of disinheriting, what is more, the case of disinheriting because of getting married without parental consent as introduced with a royal decree; the legal institution still disappeared from the French law. The Act on Inheritance Law on 6 January 1794 did no longer mention, neither is there any legislation concerning it in the Code Civil. Favard de Langlade, the chairman of the Tribunalate quotes in his work³⁷, that the *ancien régime* knew and applied a less drastic way of disinheriting, which was rather based on fatherly affection, farsightedness and care than having any feature of punishment. Indeed, fathers had the possibility in relation to their profligate children to dispose that they let only the usufruct for the portion of the estate that would be due to the descendant in question, but the property rights of the portion of the estate would be trans-

³² See: M. F. le PLAY: *La réforme sociale en France déduite de l'observations comparée des peuples européens*, Tome second. Paris, 1864, 6.

³³ Lásd: M. F. LE PLAY: op. cit. 77–78.

³⁴ M. F. LE PLAY: op. cit. 86.

³⁵ Joseph DAINOW: op. cit. 690.

³⁶ Code civil Section 914-1. The Nr 2006-728 Act proclaimed on 23 June 2006 was amended and the provision became effective on 1 January 2007.

³⁷ Cf.: FAVARD DE LANGLADE: *Répertoire de la nouvelle législation civile, commerciale et administrative, ou analyse raisonnée*. Tome second, Paris, MDCCCXXIII, 482–483.

ferred to the other children. The reason had to be marked, as in the absence of it, the child was entitled to demand his/her part of the heritage.³⁸

Favard de Langlade continues to quote that the Civil Code did not take over dis-inheriting, primarily this way avoiding the development of scandalous lawsuits and taking into consideration the legislation so far, it established the right of inheritance in a way so that the reserved portions suffered no harm under any condition.

Section 727 of the Act regulated – and it regulates today as well – the rules of depriving of the heritage³⁹, namely in relation to all the persons entitled to the reserved portions. The dispositions of Section 727 remain in effect with the following text-content until the amendments made in the Code Civil in 2001:

‘727. Unworthy and thus to be excluded from the inheritance are:

- 1. Who has been convicted of committed or attempted murder of the deceased;*
- 2. Who initiated such capital crime suit against the deceased that the court ruled as calumny;*
- 3. Heirs of age who, although had known of the murdering of the deceased, failed to report it to the court⁴⁰.*

It can be stated that the original dispositions of the Code Civil concerning unworthiness are rather laconic; they raise several important issues, the answering of which remained the task of theory and jurisprudence. It can be observed that the attitudes are rather limited in scope. Maleville mentioned this in his commentary⁴¹ when he described that Roman law contained far more dispositions of unworthiness, which is right, because there are far more serious attitudes than the above-mentioned three reasons, which can serve as the basis for the deprivation of the heritage.

In connection with the first point, Maleville highlighted⁴² that for the realisation of unworthiness, the suspicion of murder or its attempt, as well as murder committed or attempted out of self-defence do not belong to this category either.

According to the Act (Section 728), failing the obligation to report, which is regulated in Point, 3 cannot be applied to the descendants or antecedents, spouse, brothers or sisters, uncle, aunt, neither the nephews or nieces of the murderer. The circle of persons is far wider than that of known from Roman law, which provided such concession to the father, mother, son, as well as the husband or wife of the

³⁸ Favard de Langlade mentioned as an example the quoted practical precedents collected by de la Combe in Rousseau’s work about civil case law – the ones dated on 18 January and 30 June 1678, on 31 May 1680, on 1 April 1686, as well as the judicial decisions made in July 1729 – which the author marked under the entry ‘Disinheriting’.

³⁹ Code civil des Français. Édition originale et seule officielle. Paris, de l’Imprimerie de la République. An XII. 1804, 177–178.

⁴⁰ *Francia Polgári Törvénykönyv (Code Napoleon)*. Fordította KÚN Barna. Kiadja Kugler Adolf, Pest, 1866, 140.

⁴¹ Jacques de MALEVILLE: op. cit. 203.

⁴² Jacques de MALEVILLE: op. cit. 201–202.

murderer. Alexandre Duranton also criticised the narrow circle of unworthiness reasons in his grandiose commentary written to the Code Civil. According to his opinion,⁴³ although there may be several attitudes or situations caused by the persons entitled to the reserved portions, which harm the testator in his/her person, honour or wealth, the serious consequence of full deprivation of their heritage cannot be extended to them on the basis of an analogy. Duranton pointed out in connection with Point 1⁴⁴ that complicity also has to be listed here, considering that the penal laws impose the same penalty for them as for the direct perpetrator. He added that the unworthiness of the heir cannot be established on the basis of this point if the charge against him/her was dropped, or he/she acted in self-defence or in the defence of others, as well as if he/she was forced to commit it, as in such cases it does not classify as a crime. Duranton also pointed out that the completed or attempted crimes must be intentional, negligence is out of the question. According to Duranton's opinion, injury or death during a duel cannot be considered as a part of the circle of disinheriting described in Point 1, as death or injury may be an inherent feature of duels. At the same time, he mentioned⁴⁵ that the royal courts classified death in a duel as murder several times, while the Supreme Court of Cassation represented the opposite opinion compared to this practice, which was based on the fact that the Criminal Code did not have any dispositions against duels; furthermore, if the winner of the duel respected the related rules and the court did not convict him of murder, there cannot be ground for disinheriting either. In connection with Point 1, jurisprudence pointed out that one cannot be pronounced unworthy until the proceedings against him/her have been completed.⁴⁶

The circle of cases regulated in Point 2 suggests that the legislator did not intend to extend unworthiness together with false accusation to all crimes, just to the cases of establishing the capital crimes. Thus, the falsely alleged crime had to be so serious that may have entailed capital punishment, life imprisonment, the application of the loss of citizen status⁴⁷ or even deportation⁴⁸. Duranton felt it important to highlight that it would have been more correct if the legislator had extended the circle of unworthiness to other serious charges, there may be numerous crimes which harm the testator not only in his/her life, through his/her civil rights, liberty, but also through losing his/her honour. As far as issues of jurisprudence are concerned, Duranton wrote in general that the existence of unworthiness must be stat-

⁴³ M. DURANTON: *Cours de droit français suivant le Code civil*. Quatrième édition. Tome sixième. Paris, 1844, 109–110.

⁴⁴ M. DURANTON: op. cit. 111.

⁴⁵ M. DURANTON: op. cit. 114–115.

⁴⁶ Tribi civ. Montreuil-sur-Mer, 5 March 1897, D. P. 97. 2. p. 184. In: *Code civil annoté d'après la doctrine et la jurisprudence. Avec renvois aux ouvrages de MM. Dalloz. Quatorzième édition revue, corrigée et augmentée*. Librairie Dalloz, Paris, 1913, 181.

⁴⁷ Chabot DE L'ALLIER: *Commentaire sur la loi du 29 germinal an XI, relative aux successions*. Formant le Titre Ier du Livre IIIe du Code Civil. A Paris, Chez Artaud, Libraire, Quai des Augustins, N°42, AN XIII-1805, 26.

⁴⁸ See: M. DURANTON: op. cit. 22–123.

ed in a suit, with a judicial decision, and the suit has to be initiated in front of the court competent at the residence of the unworthy person. In most frequent cases when the unworthiness comes up during the probate, the suit has to be started at the court competent at the residence of the deceased.⁴⁹ Point 3 is less accurate compared to the first two circle of cases, as the legislator did not set a final deadline for the announcement. Answering the question separately in each case probably belonged to the consideration of the judge; considering the circumstances, the announcement must have occurred with no delay so that the heir could not be punished with unworthiness. In connection with Point 3, the case is interesting in which the Supreme Court of Cassation with its Nr 88-13766 verdict of 11 October 1989 it maintained the verdict of the La Cour d'Assises de l'Hérault which ruled the wife unworthy of inheriting after her husband. According to the case, the wife's lover killed the husband with a weapon on 4 October 1977, as a consequence of which, the Hérault Assize Court imposed a 15 years' imprisonment on the lover for wilful murder, while the wife was sentenced to 5 years' imprisonment for failing to help a person in danger. The wife initiated a suit in relation to sharing the estates, demanding the portions due to her. The La Cour d'Assises de l'Hérault rejected the motion and ruled the wife unworthy, because she did not report the planned murder to the authority, although she had information about it. The wife filed an appeal against the verdict, which the Supreme Court of Cassation pronounced unfounded.

3. Regulating unworthiness in the Code Civil from 2001 up to our present days

The legal institution of unworthiness was completely untouched by the French legislator until the reform of the Code Civil in 2001⁵⁰, at this time significant changes were made in the concerning legislation.

From 1 July 2002, the law categorises the attitudes realising unworthiness around two circles of cases: those that 'automatically'⁵¹ entail the legal consequence (Section 726) and the ones in which the legislator leaves it to the choice of the testator or other heirs whether to initiate the proceedings to pronounce the unworthiness (Section 727).

Therefore, in accordance with Section 726, excluded is from inheriting after the testator:

1. The person who as perpetrator or as accomplice has been convicted by the court of committing or attempting the wilful crime of murder against the testator;

⁴⁹ M. DURANTON: op. cit. 134–135.

⁵⁰ Act Nr. 2001–1135, effective from 1 July 2002. Source: <https://www.legifrance.gouv.fr/afichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000582185&categorieLien=id>, 31 December 2019.

⁵¹ Brigitte BELLOIR-CAUX: *Le droit des successions et des libéralités en schémas*. Ellipses Marketing, 2016, 288.

*2. The person who as perpetrator or as accomplice has been convicted by the court of the wilful crime of violence leading to the death of the deceased.*⁵²

Additionally, according to Section 727, it is possible to consider the following persons unworthy of inheriting:

- 1. The person who as perpetrator or accomplice has been convicted by the court of the misdemeanour of wilful murder or its attempt;*
- 2. The person who as perpetrator or accomplice has been convicted by the court of the misdemeanour of violence leading to the death of the deceased;*
- 3. The person who has been convicted by the court of making false testimony against the deceased in criminal proceedings;*
- 4. The person who has been convicted by the court because he/she deliberately failed to prevent a crime against the life, physical integrity of the testator, although he/she could have done it without risking himself/herself or a third party;*
- 5. The person who has been convicted by the court of the defamatory criminal charges against the testator if a punishment was also imposed because of the reported facts.*⁵³

⁵² „Sont indignes de succéder et, comme tels, exclus de la succession:

- 1° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine criminelle pour avoir volontairement donné ou tenté de donner la mort au défunt;
- 2° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine criminelle pour avoir volontairement porté des coups ou commis des violences ou voies de fait ayant entraîné la mort du défunt sans intention de la donner.” https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=E6AEFCCCA566621BC5C8DD5869F34CD9.tplgfr28s_3?idSectionTA=LEGISCTA000006165513&cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20200117, 17 January 2020.

⁵³ Peuvent être déclarés indignes de succéder:

- 1° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine correctionnelle pour avoir volontairement donné ou tenté de donner la mort au défunt;
- 2° Celui qui est condamné, comme auteur ou complice, à une peine correctionnelle pour avoir volontairement commis des violences ayant entraîné la mort du défunt sans intention de la donner;
- 3° Celui qui est condamné pour témoignage mensonger porté contre le défunt dans une procédure criminelle;
- 4° Celui qui est condamné pour s’être volontairement abstenu d’empêcher soit un crime soit un délit contre l’intégrité corporelle du défunt d’où il est résulté la mort, alors qu’il pouvait le faire sans risque pour lui ou pour les tiers;
- 5° Celui qui est condamné pour dénonciation calomnieuse contre le défunt lorsque, pour les faits dénoncés, une peine criminelle était encourue. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=E6AEFCCCA566621BC5C8DD5869F34CD9.tplgfr28s>

In Section 726 we find the expression '*peine criminelle*', which according to the French criminal law, is a punishment in case of crimes sanctionable from ten years' to lifetime imprisonment, while the expression '*peine correctionnelle*' in Section 727 is a punishment imposed in cases of misdemeanour, the circle of crime cases punishable with a maximum of 10 years' imprisonment and other criminal law sanctions (e.g. fine)⁵⁴.

The difference between Points 1–2 of Sections 726 and 727 is that on basis of the reasons existing in Section 726, the court has to state the unworthiness (in case of a request for this), while the unworthiness reasons of Section 727 can be considered; following the inspection of all the circumstances of the case, the court may as well reject pronouncing the unworthiness⁵⁵. According to the Section 221-2 of the Code pénal, someone who wilfully murders someone is punishable with 30 years' imprisonment, the classified cases of which are also listed by the French Criminal Code (Sections 221-4); in these cases lifetime imprisonment can be imposed. Homicide thus always may entail unworthiness, which has to be pronounced by the court in accordance with Point 1 of Section 726 in case of imprisonments exceeding 10 years⁵⁶, a more lenient punishment is of optional nature, according to Point 1 of Section 727. In accordance with the Sections 222-7 of the Code pénal 222-7, someone causing violence resulting in death is punishable with 15 years' imprisonment, however, it is a condition that his /her intention does not extend to causing the death. It is also true here that imprisonment exceeding the duration of 10 years is to be judged according to Section 726, while punishment lighter than that may lay the foundation for the reason for unworthiness.

A very important innovation of the legislator is that he mentioned after the circumstances of unworthiness that heirs who had committed the crimes described in Point 1 or 2 of Section 727 have to be considered unworthy, but because of their death, the penalty could not be implemented or state coercion could not be applied, or the possibility of applying state coercion ceased to exist. We could see that the attitude defined in Point 1 of the above mentioned reasons entails inheritance law consequences only if the heir has been convicted by the court of crime committed against the life of the testator. The law did not take into consideration the cases in which the perpetrator could not be accounted for due to criminality obstacles. In

_3?idSectionTA=LEGISCTA000006165513&cidTexte=LEGITEXT000006070721
&dateTexte=20200117, 17 January 2020.

⁵⁴ See: Code pénal Sections 131-3 and 131-4.

⁵⁵ See: Brigitte BELLOIR-CAUX: op. cit. 289.

⁵⁶ For example, the Cour d'appel de Montpellier in its Nr. ct0050 decision of 11 October 2005, ruled the husband unworthy, who was finally sentenced to 12 years' imprisonment for murdering his wife. The Supreme Court of Cassation maintained the verdict in its effect with its Nr. 09-14353 decision of 1 June 2010, which ruled the husband sentenced to life imprisonment unworthy of inheriting after his wife.

connection with this, a well-known case in France ⁵⁷ is very interesting, in which Richard X murdered his parents on 3 November 2000, then on the basis of the psychiatric expert opinions involved in the evidentiary proceedings – according to whom the defendant, due to his pathological brain functioning, was unable to realise the consequences of his actions – the French court of the first instance pronounced him irresponsible in accordance with Section 122.1 of the French Criminal Code and resumed the proceedings. Richard X using his inheritance claim, initiated a suit against his brother, Laurent X for sharing their parents's assets, however, his brother referred to the unworthiness of the former defendant, which was rejected by the court and the brother was obliged the brother to release the inheritance portion. With Laurent X's appeal the case arrived at the Supreme Court of Cassation, which rejected the appeal saying that the text of the law is unambiguous; the legislator requires judicial conviction because of homicide or its attempt.

Moreover, the situations of unworthiness against the life of the testator (Points 1 of Section 726 and 727) do not need any particular explanation.

In relation to Point 2, it seems evident that the intention of assault does not extend to homicide, because in that case the attitude would belong to Point 1. This was annulled by the verdict of the Supreme Court of Cassation⁵⁸, in which the Supreme Court of Cassation ordered the second instance court Cour d'appel de Paris to launch new proceedings and it stated that the state of the facts worded in the Point of the Section 727 does not require the intention of homicide to establish unworthiness. The legislator filled an important void by the fact that now the details of the unworthiness are also recorded by the law: the court can state the unworthiness of the heir based on the request of the heirs, which motion can be submitted within six months following the death of the testator; in the absence of heirs, the prosecutor can also start the motion (Section 727.1). The testator also allows starting the motion in his/her life, namely within six months following the establishment of the heir's guilt in the above acts, thus the testator too can start the proceedings for it. The legislator carried out significant clarifications; the law records the possibilities for forgiving unworthiness, namely the testator can do it in a valid will after learning about this attitude (Section 728). The existence of unworthiness is based on facts related to persons, therefore the Code Civil also records that the unworthiness does not affect the descendants (Section 729-1). The cases of unworthiness in French law, according to the former rules and following the changes as well, apparently belong to the category of criminal law; rules extended in 2001 are the wider variations of the previous dispositions. All the circles of cases are concrete; each contains an objective, indisputable fact, namely the

⁵⁷ Nr. 11-10393. Supreme Court of Cassation decision.

<https://www.legifrance.gouv.fr/affichJuriJudi.do?oldAction=rechJuriJudi&idTexte=JURITEXT000025603375&fastReqId=1911360434&fastPos=1>, 1 January 2020.

⁵⁸ 04-11910 2006. 3 October: The husband died of the wilful assault committed by his wife. During the procedure, it was proved that the intention of the wife was not aimed at causing death.

conviction against the heir. The former Point 3 proved to be a bit unclear, because we could find no guidance as to till when heir's announcement should take place.

Summary

The disappearance of the legal institution of the disinheritance clearly meant a weakening of the freedom of will in France. According to the regulations, the testator's freedom of disposition over his or her property consists in the fact that he or she may alienate his or her property over the legal portion, so he or she needs to leave untouched the legitimate portion parts. Unlike other civil codes in Europe, we do not find in the Civil Code a subjective category that – beyond the category of criminal law – could provide a morally or humanly appreciable, comprehensible basis for reducing the legacy of the testator, for example invoking immoral living or not expecting behavior. The testator has the opportunity to invoke unworthiness in a narrow circle, but the limits of this are set by law and not by the testator.

List of used literature

- [1] Annie JOURDAN: La Convention ou l'empire des lois. *La Révolution française*. 2012, 3rd edition, 1–2. (<https://journals.openedition.org/lrf/730#ftn6>), 1–30.
- [2] Brigitte BELLOIR-CAUX: *Le droit des successions et des libéralités en schémas*. Ellipses Marketing, 2016.
- [3] Chabot DE L'ALLIER: *Commentaire sur la loi du 29 germinal an XI, relative aux successions*. Formant le Titre Ier du Livre IIIe du Code Civil. A Paris, Chez Artaud, Libraire, Quai des Augustins, N°42, AN XIII-1805
- [4] *CODE civil annoté d'après la doctrine et la jurisprudence. Avec renvois aux ouvrages de MM. Dalloz*. Quatorzième édition revue, corrigée et augmentée. Librairie Dalloz. Paris, 1913.
- [5] *CODE civil des Français*. Édition originale et seule officielle. Paris, de l'Imprimerie de la République. An XII. 1804.
- [6] M. DURANTON: *Cours de droit français suivant le Code civil*. Quatrième édition, Tome sixième, Paris, 1844.
- [7] DELL'ADAMI Rezső: A köteles rész. VIII. *Magyar Themis*. 1879, 40th edition, 309–310.
- [8] Jean-Étienne-Marie PORTALIS: *Discours, rapports et travaux inédits sur le Code civil*. Joubert, libraire de la cour de cassation, Paris, 1844, XXXV–XXXVI.
- [9] FAVARD DE LANGLADE: *Répertoire de la nouvelle législation civile, commerciale et administrative, ou analyse raisonnée*. Tome second, Paris, MDCCCXXIII.

-
- [10] *Francia Polgári Törvénykönyv (Code Napoleon)*. Fordította KÚN Barna. Kiadja Kugler Adolf, Pest, 1866.
- [11] Jacques DE MALEVILLE: *Analyse raisonnée de la discussion du Code civil au Conseil d'État*. Deuxième édition. Paris, 1807.
- [12] Jean BRISSAUD: *A history of French private law*. The Continental Legal History Series. Volume Three. Little, Brown, and Company, Boston, 1912.
- [13] Joseph DAINOW: Forced Heirship in French Law. *Louisiana Law Review* Volume 2, Number 4, May 1940, 669–692.
- [14] KECSKÉS László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Bővített, második kiadás. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.
- [15] M. F. LE PLAY: *La réforme sociale en France déduite de l'observations comparée des peuples européens*. Tome second, Paris, 1864.
- [16] Loredana GARLATI: Women's Succession from the Middle Ages to the Modern Era. In: *Succession Law, Practice and Society in Europe across the Centuries*. Editor: Maria Gigliola di Renzo Villata, Springer, 2018, 207–230.
- [17] RUSZOLY József: *Európa jogtörténete*. Püski Kiadó Kft., Budapest, 1996.
- [18] TAKÁCS Tibor: A francia magánjog fejlődésének története (Code Civil és előzményei). PhD-értekezés, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2005.
- [19] *The monthly law magazine and Political Review*. Vol. I. February to May, London: published by A. Maxwell, Bell Yard, Law Bookseller to His Late Majesty; and Milliken and Son, Dublin, MDCCCXXXVIII.

A VILÁGI JOG HATÁSA AZ EGYHÁZI JOGRA A COVID–19-JÁRVÁNY IDEJÉN

NOVÁK ISTVÁN*

A tanulmányban a 21. század egy jogi szempontból is izgalmas időszakára koncentrálok. A Covid–19-járvány idején nemcsak az állam, hanem az egyház is versenyt futott az idővel, és szükség volt az állami rendelkezések mintájára egy új szemléletet hordozó egyházi jogalkotást megvalósítani. Az egyes nemzetállamok egyháza, így a magyar katolikus egyház is több rendelkezésében követte az állami jogalkotás normáit, megőrizve a függetlenségét és követve a római egyház központi rendelkezéseit, meghagyva az egyes megyéspüspökök önállóságát és nem sértve a részegyházak önálló intézkedéseinek lehetőségét. Néhány példán keresztül mutatom be ennek a bő egy hónapnak egyházi intézkedéseit.

Kulcsszavak: *kánonjog, járvány, törvényhozás, világi jog*

Im Beitrag konzentriere ich mich auf eine aus rechtlicher Perspektive spannende Zeitperiode des 21. Jahrhunderts. Mit der COVID–19-Pandemie begann ein Wettlauf mit der Zeit nicht nur für den Staat, sondern auch für die Kirche. Nach dem Beispiel der staatlichen Anordnungen war es notwendig, eine kirchliche Gesetzgebung zu schaffen, die eine neue Sichtweise widerspiegelt. Die Kirchen in den einzelnen Nationalstaaten – so auch die katholische Kirche in Ungarn – folgten in mehreren Anordnungen den Normen der staatlichen Gesetzgebung. Dabei wurde die Unabhängigkeit aufbewahrt und die zentralen Anordnungen der römischen Kirche wurden verfolgt. Die Selbständigkeit der einzelnen Diözesanbischöfe wurde beibehalten und die Möglichkeit der Teilkirchen, selbständige Anordnungen zu treffen, wurde nicht beeinträchtigt. Im Beitrag werden die kirchlichen Anordnungen dieses Monats aufgrund ausgewählter Beispiele dargestellt.

Schlüsselwörter: *kanonisches Recht, Pandemie, Gesetzgebung, weltliches Recht*

Bevezetés

Életünk végéig emlékezni fogunk arra, ami 2020 elején a világban elkezdődött, és ami az egész emberiség életét átírta. A jog az élet különböző területeit szabályozza. A jog az emberiséget fenyegető nagy veszélyek idején sem szűnhet meg, sőt ilyen-

* DR. NOVÁK ISTVÁN PHD TEOL., IUR. DR.,
III. évf. levelező tagozatos PhD-hallgató
Miskolci Egyetem AJK
Jogelméleti és Jogtörténeti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
novakistvan71@gmail.com

kor van igazán nagy szükség rá. Az alkotmányjogászok, a jogelmélet szakemberei és majd a jogtörténészek bizonyára sokáig fogják vizsgálni, hogy az egyes államok jogrendszere hogyan reagált a járvány okozta helyzetre. E tanulmányban arra keresem a választ, hogy a szekularizált társadalom jogváltozásai hogyan érintették e válság első hónapjaiban¹ a katolikus egyház működését, annak is jogi változásaira tekintettel.

1. Az egyház jogalkotó tevékenysége

Amikor egy közösség kialakul, akkor előbb-utóbb egy együttélési szabályrendszert kell kialakítani. A keresztény közösség zsidó alapokon keletkezett, hiszen az első keresztények is zsidók voltak, másrészt pedig a Jézus halála utáni időben kialakult a keresztény közösség, ahol lassan eltérve a korábbi szokásoktól, egy új közösség alapjait fektették le. Hosszú időn keresztül nem létezett kifejezett jogi kódex, bár a római jog részben alkalmazva lett a keresztény közösség életére, illetve a kereszténység egyre jobban jogi közösségként is megjelent a bukásra ítélt Római Birodalomban. Ennek a következménye lett, hogy az állam élete és az egyház léte, annak jogi működése több helyen összekapcsolódott. A középkorban ebből számos vita támadt, elég csupán az investitúraharcra gondolni, de a keresztes hadjáratok vagy az inkvizíció is ehhez a kérdéskörhöz kapcsolható. Hosszú időre volt szükség arra, hogy az egyház jogi szabályozása megszilárduljon és még hosszabb időre, hogy elváljon egymástól a világi és az egyházi jog fejlődése, változása, illetve rögzülése.² A 20. században, amikor az egyház részben „visszaszorult” a Vatikánba, részben pedig az egyes államokban más és más lett a korábban többé-kevésbé egységesnek mondható állam-egyház viszonya, két kodifikáció történt. Az 1917-es és az 1983-as kodifikáció szintén eltérő kontextusban, de sok új eredményt hozva valósult meg.³

Rendkívül sajátos és érdekes, hogy a Codex Iuris Canonici (a továbbiakban CIC) egy olyan „szabály- és jogrendszer”, amely egy különleges státuszú, különleges „szervezet” jogi gyűjteménye. Az Egyházi Törvénykönyv eredeti és hiteles szövege latin nyelven készült és a magyar fordítás mellette olvasható. A magyar szöveget dr. Erdő Péter⁴ készítette és magyarázatokkal is ellátta a törvénykönyvet. A CIC egy olyan törvénykönyv, amely egyszerre tartalmazza az anyagi és eljárásjog előírásait, valamint mindazt, amit az egyházhhoz tartozó két csoportnak, a világi krisztushívőknek, valamint a klerikusoknak el kell fogadni. Azonban a jogi előírások olyan területeket is érintenek, amelyek az egyház szellemiségét és szellemi hátterét hivatott biztosítani. Ilyenek például a szentségi élethez vagy az oktatáshoz, illetve neveléshez kapcsolódó szabályok.

¹ A vizsgált időszak 2020. március 4. és április 14. közötti intervallum.

² Vö. ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest 2014. (Átdolgozta: Szuro-mi Szabolcs Anzelm, ötödik, javított kiadás), 66–76.

³ Vö. ERDŐ: i. m. 76–81.

⁴ Esztergomi érsek, bíboros, aki a magyar és nemzetközi kánonjog tudományának elismert személye, a CIC szövegének fordítója és magyarázója, korábban PPKE rektora.

Arról is érdemes szólni, hogy az egyházi törvénykönyv nem követi azt a gyakorlatot, hogy külön anyagi és eljárásjogi, külön polgári és büntetőjogi törvénykönyv legyen, hanem egy kódexben található a teljes joganyaga az egyháznak.⁵ Ez nem jelenti azt, hogy ne lenne modern ez a törvénykönyv, éppen ellenkezőleg: itt nem egy ország, egy nemzet joganyagáról van szó, hanem egy közösség szabályanyaga található a kódexben, ami terjedelmében olyan mennyiségű, amit egy kódex még megfelelően tud rendezni. A világi jogfejlődés az élet számos dimenzióját figyelembe véve és a sok-sok fejlődő, növekvő joganyagra is tekintettel kialakította a külön jogi kódexet, könyveket. Az egyház esetében ebben az egy könyvben minden megtalálható, ami szükséges az egyházi élet szabályozására. Az egyházi joganyag kodifikálása már figyelembe vette a társadalom sokrétűségét. A szabályozás olyan formát öltött, amelynek során az egyház megőrizte függetlenségét, önállóságát és ezzel együtt nyitottabbá vált az egyházon kívüli dimenziók felé.

Az 1983-ban hatályba lépett kodifikált egyházi törvénykönyv a latin egyházra vonatkozik.⁶ A nevezett törvénykönyv a 7–22. kánon között az egyház jogalkotó tevékenységét szabályozza. A 23–28. kánonok a szokásjogra utalnak. A 29–34. kánonok a határozatokról szólnak. A 35–47. kánonok a közigazgatási határozatokat szabályozzák, a 129–144. kánonok pedig a kormányzati hatalom szabályait mutatják be.⁷ Mindezekből kiderül, hogy az egyes részegyházaknak, egyházmegyéknek és egy-egy nemzetállam püspöki közösségének létezik jogalapja arra nézve, hogy olyan jogszabályokat hozzon, amely egy adott országra, illetve egy-egy egyházmegyére vonatkozik.

⁵ Lényegében véve a katolikus egyháznak írott alkotmánya, mint olyan nincs, azonban számos olyan dokumentuma van, amelyben az alkotmányhoz tartozó elemek megtalálhatóak. Ilyen alapelvek a hittételek, a hitvallások, a zsinati dokumentumok és számos egyéb forrás is említhető. A református egyháznak azonban konkrét alkotmánya van. Vannak olyan művek, ahol az alkotmányt a katolikus egyházban is létezőnek mondják, sőt magát az egyházat nevezik alkotmánynak. Ahogy Lepold írja: „Ha már az autonómia megalkotásakor beleütközünk az Egyház elveibe, alkotmányába és történetileg kifejlődött jogrendszerébe: akkor az autonómiához fűzött nagy reményeink nemcsak beválni nem fognak, hanem a magyar katolikus egyház életét megbénító végtelen bonyodalmakba sodródunk, amelyeknek következményei beláthatatlanok.” Ld.: LEPOLD Antal: *A katolikus autonómia. Az Egyház álláspontjának megvilágítása*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1920, 4. Majd tovább folytatja Lepold: „Az Egyház nem emberi alkotmány, amelyet különböző korszerű elméletek szerint lehet változtatni, hanem isteni üdvintézmény szorosan megállapított szervezettel, amely szerint csak az apostoloknak és apostolutódoknak van joghatóságuk, s ez a joghatóság kiterjed az egyházi ügykör egész komplexumára.” Ld. LEPOLD: i. m. 7.

⁶ Vö. *Az egyházi törvénykönyv, Codex Iuris Canonici*. (Fordította: Erdő Péter), SZIT, Budapest, 1985. (Rövidítve: CIC) 1. kánon.

⁷ Ld. bővebben a CIC-ben, a fent jelölt kánonokban.

2. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKPK) rendelkezései

2.1. Az első rendelkezés tartalma és célja

Az első intézkedésre a következő címmel került sor: *Az MKPK intézkedései járvány megelőzése érdekében. Intézkedések járvány megelőzése érdekében.*⁸ Az első egyházi reagálás 2020. március 4-én történt. Ekkor csupán egy „praktikus tanácsokat tartalmazó szöveg” jelent meg a katolikus egyház honlapján. Ez a szöveg már megjelenésekor műfaji kérdéseket vetett fel. A MKPK ugyanis mint a katolikus megyéspüspökök összessége olyan módon jelentette meg e szöveget, amely csak az online formát használó klerikusok számára volt elérhető. Azon plébánosok, akik életkoruk vagy egyéb ok miatt nincsenek jelen az online térben, csak másoktól hallhatták, hogy megjelent egy szöveg az interneten a Püspöki Konferencia részéről. Mint az közismert, akkor nevezhetünk egy jogszabályt érvényesnek, ha azt az arra feljogosított szervezet hozta előre kijelölt rendben és szabályok alapján és azt megfelelő formában nyilvánosságra is hozták. Két kérdés merül fel tehát, egyrészt valóban mi a műfaja e szövegnek (jó tanács, előírás, kérés stb. vagy pedig jogszabályként szeretne működni). A második kérdés: honnan lehet megismerni e rendelkezést?

A kánonjog, amely a katolikus egyház kodifikációja nyomán élő joga az egyháznak, 1983-ban lépett hatályba, mint az 1917-es kodifikáció utáni, a II. Vatikáni Zsinat szellemiségét magán viselő jogalkotási termék. Ez érvényes a világ bármely táján élő keresztényre, legyen az klerikus vagy ún. világi krisztushívő. Ezen kívül a megyéspüspök és a részegyházak egy nagyobb szeletét alkotó nemzetállamok területéhez kötődő püspöki konferenciáknak is van szerepe a jog területén. Ezek alapján tehát álláspontom szerint jogszabályi hatás kiváltására törekvő szövegről van szó. Azonban a megismerése bizonytalan. A szöveg megfogalmazása is nagyon udvarias. Ebből következik a második megállapításom, mely szerint szükséges lenne mielőbb egy olyan jogi rendelkezést hozni a magyar katolikus egyházban, amely rögzítené, hogy az MKPK állásfoglalása akkor is jogszabályi hatás kiváltására törekszik, ha azt nem a hagyományos módon, posta által és írásban hozzák tudomására az egyházhoz tartozók számára. Ha ez a hiány pótlásra kerül, és a szövegből kiderül, hogy jogi hatás kiváltására törekszik, akkor nem férhet kétség hozzá, hogy ez jogszabály, amely a helyi egyház számára kíván joghatást kiváltani. Ebben az esetben már jogkövetkezménye lehet az egyházban (is) az intézkedések be nem tartásának.

2.2. A püspöki konferenciák törvényhozó hatalma

Alapvetően a püspöki konferenciák nem rendelkeznek törvényhozó hatalommal. Csak a pápa és az egyes püspökök, a saját alárendeltjeik vonatkozásában rendelkeznek törvényhozó hatalommal. A pápa viszont delegálhatja a törvényhozó ha-

⁸ Vö. Az MKPK intézkedései járvány megelőzése érdekében, <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-intezkedesei-jarvany-megelozese-erdekeben>, 2020. április 10. Az első mondat így szól: „A ránk bízottakért érzett felelősségtől vezérelve a COVID-19-járvány Magyarországra való betörése után az alábbi rendelkezések lépnek életbe.”

talmát, akár a püspöki konferenciáknak is. Ezt az egyes püspökök nem tehetik meg. A CIC több helyen írja le, hogy a püspöki konferencia törvényt hozhat. Ilyenkor törvényhozói hatalom delegálásáról van szó. Ilyen a részleges törvények esetében lehet, pl. liturgikus törvények, vagyoni jogi törvények, részleges büntetőjog, amikor jobban figyelembe kell venni az adott állam törvényeit vagy szokásait, de az alkalmazáshoz szentszéki jóváhagyás kell.

Ha a püspöki konferenciának a CIC nem adja meg a törvényhozás lehetőségét, akkor a püspökök csak azt tehetik meg, hogy együtt hoznak egy döntést, és azt mindenki maga számára kötelezőnek ismeri el, tehát kvázi saját törvényeként fogja alkalmazni. Ettől viszont bármelyik püspök eltérhet. Ha a püspöki konferencia külön akar közös törvényt hozni, akkor ehhez érvényességi szinten engedély kell Rómától. A püspöki konferencia elnöke csak első az egyenlők közül.⁹ Az gyakrabban előfordul, hogy egy püspöknek meg kell kérdeznie a konferencia véleményét ahhoz, hogy ő azután intézkedhessen.¹⁰

2.3. Az állami intézkedések hatása

A március 4-i első egyházi szöveg még egy olyan helyzetben keletkezett, amely a normál állami működés keretei között történt, de már egészségügyi intézkedések folyamatban voltak, valamint főként az olasz helyzet előrevetítette a magyar helyzet negatívvá változását is. Az egyház elsősorban kéréssel fordult a hívekhez és a papokhoz. Ennek két közvetlen előzménye volt: egyrészt az állami szabályozás már új intézkedéseket vezetett be az egészségügy területén, másrészt ott volt az olasz egyház példája, a templomok ún. zárva tartásáról. Ekkor még nem volt szükséges az egyháznak szigorúbb intézkedéseket bevezetni, egyrészt mert az állami előírásoknál szigorúbbat nem akart vagy nem tudott tervezni, másrészt pedig mert hihetetlennek tűnt egy olyan szabály bevezetése, amely a templomok bezárásáról intézkedne.

A szekularizált államban az állam és az egyes egyházak, illetve vallási közösségek egymástól elválasztva működnek, azonban ez nem jelenti a két hatalmi köz-

⁹ „1. §. A püspöki konferencia csak olyan esetekben hozhat általános határozatokat, amelyekben az egyetemes jog előírja, vagy az Apostoli Szentszék külön megbízása akár saját kezdeményezésre, akár magának a konferenciának a kérésére ezt elrendeli.

2. §. Az 1. §-ban említett határozatoknak a teljes ülésen való érvényes meghozatalához az szükséges, hogy a konferenciához tartozó, döntési szavazati joggal rendelkező főpásztoroknak legalább a kétharmad része megszavazza, kötelező erőt pedig csak akkor nyernek, ha az Apostoli Szentszék megvizsgálta, és törvényesen kihirdették őket.

3. §. A kihirdetés módját és a határozatok hatálybalépésének idejét maga a püspöki konferencia határozza meg.

4. §. Olyan esetekben, amikor sem az egyetemes jog, sem az Apostoli Szentszék külön megbízása nem adta meg a püspöki konferenciának az 1. §-ban említett hatalmat, az egyes megyéspüspökök illetékessége érintetlen marad, és sem a konferencia, sem annak elnöke nem jár el érvényesen az összes püspökök nevében, ha nem adta meg hozzá minden egyes püspök a beleegyezését.” CIC, 455. kán.

¹⁰ Vö. civileknek esketési engedélyt adni. CIC, 1112. kán.

pont egymástól való értelmetlen távolságtartását. Mivel a 2010-es politikai fordulat után többször elhangzik a vád az ellenzéki pártok részéről, hogy az állam nem semleges a történelmi egyházakkal és egyes egyéb egyházakkal szemben, ezért is kell óvatosan eljárni egy olyan döntés során, amikor az állami és egyházi intézkedések összefüggenek.¹¹ Ugyanakkor azonban számos példát láthatunk, ahol egy-egy ordinárius az adott állami intézkedéssel erkölcsi okok miatt nem ért, illetve nem érthet egyet és ez az egyház és állam szétválasztásának egyik példája. 2017. augusztus 20-án dr. Veres András püspök az alábbiakat mondta a szokásos Szent István napi szentmisén: „...még egy belső veszélyre oda kell figyelnünk! Ugyanis egy fondorlatosan megfogalmazott, a jó szándék köntösébe bújtatott törvény által, amely figyelmen kívül hagyja a krisztusi értékrendet, észrevétlenül is belopódzik a keresztény értékekre építkező társadalom önfeladásának mételye! Láthattuk ezt legutóbb például a lombikbébiprogram támogatásának növelésével kapcsolatos rendelkezésben...”¹²

2.4. A veszélyhelyzet kihirdetése után

A kormány a 40/2020. (III. 11.) Kormányrendeletben hirdette ki a veszélyhelyzetet. Bár már voltak előtte különböző intézkedések, a veszélyhelyzet kihirdetése volt az első olyan, amelynek hatására már nemcsak egészségügyi és liturgiabeli intézkedéseket hozott az MKPK, hanem konkrét jogi lépéseket tett. A 2020. március 13-án hozott MKPK-intézkedés¹³ már ebben a fent nevezett veszélyhelyzetben keletkezett, amikor az első bekezdésben még csak óvatos kérés fogalmazódott meg. „A koronavírus miatt meghirdetett veszélyhelyzetben a templomok, mint a lelki feltöltődés és imádság helyei különösen is fontosak. Templomainkat nem zárjuk be, mégis felelősen és körültekintően kell eljárni. Kérjük, hogy aki betegnek érzi magát, önmaga és mások védelmében érezze lelkiismereti kötelességének, hogy mielőbb orvoshoz forduljon, és ne menjen közösségbe. Különösen is figyeljünk idősebb embertársainkra.”¹⁴ A harmadik bekezdés ugyanakkor a hatóságokkal való együttműködés fontosságára hívta fel a figyelmet: „Oktatási, szociális és egészségügyi intézményeinkben mindenben kövessük a hatósági előírásokat, ame-

¹¹ Például a házasságjoggal kapcsolatban: „Az állami és az egyházi/vallási szabályok viszonyára nézve nagy vonalakban négy modellt vázolhatunk fel:

- az állam és a vallási közösségek szabályai alapvetően ignorálják egymást
- az állam szankcionálja az önálló egyházi házasságjogot
- az állam konstitutív elismerésben részesíti az egyházi házasságot
- az állam deklaratív elismerésben részesíti az egyházi házasságot.”

Vö. BOJNÁR Katinika – SCHANDA Balázs: Házassági jogrendszerek versenye, vagy párkapcsolati szupermarket? *Iustum Aequum Salutare* XII. 2016/2., 173.

¹² Vö. BARANYAI Béla: *Megtérésre és megújulásra hívott Veres András Budapesten államalapító szent királyunk ünnepén*. <https://www.magyarokurir.hu/hirek/megtereresre-es-megujulasra-hivott-veres-andras-budapesten-allamalapito-szent-kiralyunk-unnepen>, 2020. március 12.

¹³ Vö. *Az MKPK közleménye*. <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemeny-4960363>, 2020. április 10.

¹⁴ Uo.

lyeket intézményeink közvetlenül is megkapnak. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia korábbi rendelkezései továbbra is élnek. Ezekkel összhangban a hatóságokkal mindenben működünk együtt, és legyünk figyelemmel az általuk adott általános irányelvekre. Ennek megfelelően fognak az arra illetékesek nagyobb létszámú rendezvényeink esetében eseti döntést hozni.”¹⁵

2.5. Intézkedések a köznevelés területén és az egyházban

A 1102/2020. (III. 14.) Korm. határozat a koronavírus miatt a köznevelési és szakképzési intézményekben új munkarend bevezetéséről március 14-én jelent meg, amit előtte március 13-án pénteken a miniszterelnök jelentett be. Ezt követően a MKPK ismét megnyilvánult, most már minden kétséget kizáróan joghatás kiváltására törekvő egyértelmű rendelkezéssel. Véleményem szerint erre két ok miatt került sor: egyrészt az iskolák működésének új alapokra helyezése, másrészt az egyes egyházközségek és lelkipásztorok részéről a korábbi rendelkezések semmibe vétele indokolta, hogy a március 17-i intézkedése a MKPK-nak már ne udvarias formában, mint egy kérés hangozzék el, hanem az elrendelésre vonatkozó kitétellet jelezze, hogy nem fakultatív, hanem kötelező normáról van szó. „A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia a rájuk bízottakért érzett felelősségtől vezérelve a koronavírus járvány Magyarországon való megjelenése miatt meghirdetett veszélyhelyzetben, visszavonásig a következő rendelkezéseket lépteti életbe, hacsak az illetékes megyéspüspök másként nem rendelkezik.”¹⁶ A rendelkezések életbe léptetése megfogalmazás nyelvi és joglogikai értelemben egyaránt azt jelenti, hogy egy kötelező normáról van szó. Érdeemes azonban az utolsó tagmondatra is figyelni, hiszen itt a megyéspüspök mint az egyházmegye vezetője kap egy olyan felhatalmazást, amely egyrészt többletjogot biztosít, másrészt lehetővé tesz akár szigorúbb intézkedés bevezetését is, aminek oka egyébként az ordináriusi törvényhozó hatalom.

Így tett az Egri Főegyházmegye érseke, aki a fenti intézkedésekben megfogalmazottakhoz képest, a rendelkezést nem március 22-től, hanem azonnali hatállyal bevezette. A rendelkezés lényege a következő: „A templomok mint a lelki feltöltődés és imádság helyei különösen is fontosak, ezért templomainkat nem zárjuk be. Mégis felelősen és körültekintően kell eljárni, ezért a nyilvános liturgia 2020. március 22., Nagyböjt 4. vasárnapjától a templomokban szünetel.” Bár a templomok nyitva lehetnek, de amikor nyitva vannak, nem lehet liturgia, amikor pedig liturgia van, akkor nem lehetnek nyitva.

Az egri ordinárius ezt március 17-től vezette be: „Az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük a dokumentumot, amelyet az Egri Főegyházmegye területén az általános rendelkezéstől eltérően azonnali hatállyal vezetünk be. A rendelkezés a szentmisék mellett vonatkozik minden templomi közösségi imádságra, szertartásra,

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö. *Az MKPK közleménye*. <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-31256994>, 2020. április 10.

keresztúti, rózsafüzér és egyéb ájtatosságra, bibliaóra is, amelyeket pap nélkül szoktak végezni, továbbá minden egyházközségi összejövetelre.”¹⁷

Az Egri Főegyházmegye tehát szigorúbb intézkedést hozott, részben a hatálybalépés, részben a MKPK szövegértelmezésének kiterjesztése miatt. Ennek jogszabályi háttere a CIC-ben található. „1. §. A jogban az ordinárius név jelöli a római pápát, a megyéspüspököket és azokat is, akik – még ha csak ideiglenesen is – valamely részegyház vagy a 368. kán. szerint azzal egyenrangú közösség élén állnak, valamint azokat, akik ezekben általános, rendes végrehajtó hatalommal rendelkeznek, vagyis az általános és a püspöki helynököket, továbbá a tagok vonatkozásában a pápai jogú klerikusi szerzetes intézmények és az apostoli élet pápai jogú klerikusi társaságai nagyobb előjáróit, akik legalább rendes végrehajtói hatalommal rendelkeznek. 2. §. Helyi ordináriusnak nevezzük mindazokat, akik az 1. §-ban szerepelnek, kivéve a szerzetes intézmények és az apostoli élet társaságai nagyobb előjáróit.”¹⁸

A megyéspüspöknek tehát törvényi alapja van arra nézve, hogy a püspöki konferenciák döntéséhez képest más döntést hozzon az esetek jelentős részében. Természetesen itt érdemes arra gondolni, hogy a püspöki konferenciák a püspökök közösségét jelölik, ezért az ott meghozott döntések sok esetben konszenzussal születnek, vagyis nincs értelme külön megoldást keresni az egyes megyéspüspöknek. Azonban az ordináriusi hatalom egy sajátos hatalom.¹⁹ A 135. kánon a törvényhozó hatalom esetében a világi joghoz hasonló szabályozást hoz. A pápa a legfőbb törvényhozó hatalom, aki ebben az esetben a járvány idejére nem adhat az egész világra érvényes rendelkezést például a szertartások nyilvánosságával kapcsolatban, nem azért, mert erre nincs joga, hanem azért, mert az életszerűtlen lenne. A helyi ordinárius az, aki a püspöki konferenciával összhangban vagy attól akár eltérően meghozhatja az aktuális intézkedést például a Covid-19-járvány idején.

2.6. Az egyházi és állami intézkedések megsértése klerikusok részéről

Szerencsére nincs ismeretünk arról, hogy hazánkban súlyosabb módon megsértették volna az állami és egyházi előírásokat a klerikusok. Az Egri Főegyházmegye

¹⁷ Vö. Az MKPK 03. 17-i közleménye a nyilvános szentmisék és minden nyilvános liturgia szüneteltetéséről, <http://www.eger.egyhazmegye.hu/hirek/hirek-200/az-mkpk-2020-marcius-17-i-kozlemeny-a-nyilvanos-szentmisek-es-minden-nyilvanos-liturgia-szuketeltet>, 2020. március 20.

¹⁸ Ld. a hatályos egyházi törvénykönyvben a 134. kánont.

¹⁹ Ld. a CIC 135. kánonját „1. §. A kormányzati hatalmon belül törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat különböztetünk meg. 2. §. A törvényhozói hatalmat a jogban előírt módon kell gyakorolni, és a legfőbb hatóságnál alacsonyabb rangú egyházi törvényhozó nem bízhat meg mást érvényesen ennek a hatalmának a gyakorlásával, hacsak a jog kifejezetten nem rendelkezik másként; az alacsonyabb rangú törvényhozó nem hozhat érvényesen olyan törvényt, amely a magasabb joggal ellenkezik. 3. §. A bírói hatalmat, mellyel a bírók vagy a bírói testületek rendelkeznek, a jogban előírt módon kell gyakorolni, és megbízottat csakis valamely határozat vagy ítélet előkészítő cselekményeinek végrehajtására lehet állítani. 4. §. A végrehajtó hatalom gyakorlását illetően az alábbi kánonok előírásait kell megtartani.”

ordináriusának nyilvános levele utal arra, hogy még kisebb fegyelemsértések se forduljanak elő, és minden előírást jogkövető állampolgárként és jogkövető klerikusként kell betartani. „Kérlek Benneteket hogy, – saját magatok és a hozzátok forduló hívek érdekében – kerüljetek minden túlbuzgóságot, hősködést, felesleges kockázatot, és maximálisan tartsátok be az egészségügyi és a sine populo²⁰ szentmisék végzésére vonatkozó liturgikus előírásokat.”²¹

Ugyanakkor két külföldi esetet érdemes kiemelni. Szlovákiában néhány eset előfordult, ahol a kormány és az egyházi hatóságok döntése ellenére nyilvános misét végzett a lelkipásztor a hírek szerint.²² A rendelkezések be nem tartását első sorban a baloldali média hozta, a jobboldali kevésbé beszélt róla. Ettől izgalmasabb eset volt az Egyesült Államokban, ahol nem a katolikus egyház papja, hanem egy kisegyház lelkésze szembe ment az USA rendelkezéseivel és ezért a templomot a fenntartó bezáratta.²³ Mindkét esetben és országban a védekezés a vallásszabadságra való hivatkozásban merült ki, ami azonban véleményem szerint nem állja meg a helyét. Nem egyházellenes célból történt ugyanis a nyilvános istentiszteletek korlátozása, illetve tiltása, hanem az emberi élet védelme miatt. Másrészt pedig nem csupán állami döntés, hanem egyházi döntés állt a háttérben. Magyarországon például abszolút módon a Kormány az egyházakra bízta annak eldöntését, hogy milyen formában vesznek részt a védekezésben a járvány idején.

3. Az egyházi intézkedések a húsvéti ünnep idején

A húsvét a legnagyobb keresztény ünnep. Éppen ezért sokan felvetették, hogy lehetőség lenne-e erre az időre a szigorú korlátozásokon lazítani. A MKPK válasza a következő volt: „Tekintettel arra, hogy többekben felmerült annak igénye, hogy a Nagyhetet szabályozzuk plébániai szinten, megerősítjük, hogy korábbi rendelkezéseink a Nagyhétre is érvényesek. Kérjük a paptestvéreket, hogy ha valamely hívő részéről a személyes gyónás sürgető igénye felmerül, az egészségügyi szabályokat a legmesszebb menőkig tartsák szem előtt. Akinek nincs alkalma arra, hogy a szentáldozását a húsvéti időben végezze el, az elvégezheti később.”²⁴ Ebben az esetben túl a liturgikus cselekményeken való részvétellel kapcsolatos szabályozás megerősítésén, sor kerül a hívő számára fontos szentgyónás szabályozására is. A szentgyónáshoz személyes jelenlét szükséges. Bár a MKPK korábban már az Apostoli Szentszék rendelkezése alapján megadta az ún. általános feloldozás lehetőségét,

²⁰ Hívek nélküli szentmise, amikor csak a pap van jelen.

²¹ Vö. TERNYÁK Csaba: *Nagycsütörtöki érseki levél, rádióbeszéd*. <http://www.eger.egyhazmegye.hu/hirek/hirek-200/husveti-erseki-radiobeszed>, 2020. április 13.

²² Vö. *Illegálisan misézett egy szlovák pap vasárnap*. https://hvg.hu/élet/20200323_korona_virus_szentmise_szlovakia, 2020. április 12.

²³ Vö. *A gyülekezési tilalom ellenére több száz embernek tartott misét egy floridai pap*. <https://magyarnarancs.hu/katasztrofa/a-gyulekezesi-tilalom-ellenere-tobb-szaz-embernek-tartott-miset-egy-floridai-pap-128308>, 2020. április 12.

²⁴ Vö. *Az MKPK közleménye*. <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemeny-45759604>, 2020. április 10.

amit például a kórházakban lehet használni, de a személyes gyónást nem lehet megtiltani, ha valóban sürgős esetről van szó. „A betegellátás és a gyóntatás és a rendkívüli áldoztatás tekintetében is mindenben kövessük az állami járványügyi előírásokat. A rendkívüli helyzetre való tekintettel – szintén visszavonásig, azonnali hatállyal – lehetővé tesszük az általános feloldozás megadását (CIC 961–963. kánon).”²⁵ Ez esetben a legszigorúbb egészségügyi intézkedések betartása a kötelező és csak kizárólag sürgős esetben, véleményem szerint halálveszély vagy súlyos lelki válság esetén lehetséges.

Röviden utalni szükséges arra, hogy a járvány nemcsak jogi, hanem liturgikus változásokat is magával hozott, melyek azonban szintén jogforrásnak tekinthetők. Ilyen például az április 14-én, magyar nyelven is megjelent dekrétum, amely a járvány idején mondható szentmiseszövegek körét bővítette, elejét véve az önálló és esetleg nem helyes gyakorlatoknak.²⁶ Ezt az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció adta ki Prot. N. 156/20.²⁷ számon, megjegyezni szükséges, hogy a járvány idején már több dekrétum is megjelent, ami a liturgikus szabályokra volt befolyással, akár a nagyheti imádságok, akár a családi és magán imádságokra figyelemmel, de ez talán a legjelentősebb, amely maradandó liturgikus szöveggé készült.

Összefoglalás

Tanulmányomban egy aktuális kérdést kívántam röviden megvizsgálni. A Covid-19-járvány alapjaiban tesz fel olyan kérdést, amely részben a szabadságjogokat, részben az alkotmányos jogokat helyezi el új dimenzióban. Az egyházaknak és ebben a tanulmányban a bemutatott katolikus egyháznak kifejezetten feladata, hogy reagáljon társadalmi kérdésekben. Így van ez különösen akkor, amikor életünket veszélyeztető és a társadalmat alapjaiban átformáló helyzetben élünk.

Az egyház, illetve az e tanulmányban most nem vizsgált többi keresztény egyház, valamint a hazánkban működő egyéb egyházak és vallási közösségek jórészt

²⁵ Vö. *Az MKPK közleménye*. <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemeny-31256994>, 2020. április 10. Vagyis, a március 17-i MKPK rendelkezés már a húsvéti szentségi gyakorlatra készült. Sajnos a lehetőség korlátozott volt, mivel a március 17-i rendelkezés és a hatálybalépés között (általában március 22. vagy hamarabb), nem volt már lehetőség a jog ezen eszközével élni, csak korlátozottan később, például kórházakban, idősok otthonában.

²⁶ „*Nem kell félned a sötétben látogató járványtól* (vö. 91, 5–6). Ezekkel a szavakkal a zsolnáros arra buzdít, hogy legyünk nagy bizalommal Isten hűséges szeretete iránt, aki soha nem hagyja magára népét a megpróbáltatás idején. Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció, a Ferenc pápa által rá ruházott jogkör erejénél fogva, engedélyezte a *Szentmise járvány idején* választható miseszöveget, amíg a járvány véget nem ér. A dekrétum és a mise szövegének hivatalos magyar nyelvű fordítása alább letölthető.” Vö. <https://katolikus.hu/>, 2020. április 14.

²⁷ Vö. *Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció: Dekrétum a járvány idejére szóló miséről*. https://katolikus.hu/media/Dekretum_a_jarvany_idejere_szolo_miserol_2020.03.30.pdf, 2020. április 14.

követik az állami előírásokat, és erre szükség is van.²⁸ Hiszen a jogkövetés az egyház tagjainak kétszeres kötelezettsége: egyrészt az isteni és egyházi jog, másrészt az állami jog szabályai között éljük életünket.²⁹

A vallásszabadság jogát nem érinti a szükségesnél jobban az adott intézkedési halmaz és az arányosság követelményének is megfelel. Ennek igazolása, hogy a templomok nyitva lehetnek, csupán a nyilvános istentiszteletek vannak korlátozva. A másik, hogy egy ilyen intézkedés az élethez és az egészséghez való jogot védi, ami ebben az esetben magával hozza a vallásszabadság jogának bizonyos korlátozását.

Felhasznált irodalom

- [1] *Az egyházi törvénykönyv, Codex Iuris Canonici.* (Fordította: ERDŐ Péter), Szent István Társulat, Budapest 1985.
- [2] BOJNÁR Katinka – SCHANDA Balázs: Házassági jogrendszerek versenye, vagy párkapcsolati szupermarket? *Iustum Aequum Salutare* XII, 2016/2., 171–185.
- [3] ERDŐ Péter: *Egyházjog.* SZIT, Budapest 2014. (Átdolgozta: Szuromi Szabolcs Anzelm, ötödik, javított kiadás.)
- [4] LEPOLD Antal: *A katolikus autonómia. Az Egyház álláspontjának megvilágítása.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1920.

Internetes források

- [5] *A gyülekezési tilalom ellenére több száz embernek tartott misét egy floridai pap.* <https://magyararancs.hu/katasztrofa/a-gyulekezesi-tilalom-ellenere-tobb-szaz-embernek-tartott-miset-egy-floridai-pap-128308>.
- [6] *Az MKPK 03.17-i közleménye a nyilvános szentmisék és minden nyilvános liturgia szüneteltetéséről.* <http://www.eger.egyhazmegye.hu/hirek/hirek-200/az-mkpk-2020-marcius-17-i-kozlemeny-a-nyilvanos-szentmisek-es-minden-nyilvanos-liturgia-szuneteltet>.
- [7] *Az MKPK intézkedései járvány megelőzése érdekében.* <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-intezkedesei-jarvany-megelozese-erdekebe>.
- [8] *Az MKPK közleménye.* <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemeny-31256994>.

²⁸ A keresztény felfogás ugyanis a hatalmat isteni eredetűnek tartja a szónak egy sajátos értelmében. Pilátus előtt mondja Jézus a világi hatalomra vonatkoztatva: „Jézus így válaszolt: Semmi hatalmad nem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna neked.” (Jn 19, 11).

²⁹ Vö. „Jézus ezt mondta nekik: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami Istené.” (Mk 12, 17).

-
- [9] *Az MKPK közleménye.* <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-31256994>.
- [10] *Az MKPK közleménye.* <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-45759604>.
- [11] *Az MKPK közleménye.* <https://katolikus.hu/cikk/az-mkpk-kozlemenye-4960363>.
- [12] BARANYAI Béla: *Megtérésre és megújulásra hívott Veres András Budapesten államalapító szent királyunk ünnepén.* <https://www.magyarokurir.hu/hirek/megterésre-es-megujulásra-hívott-veres-andrás-budapestén-allamalapító-szent-királyunk-ünnepén>.
- [13] *Illegálisan misézett egy szlovák pap vasárnap.* https://hvg.hu/elet/20200323_koronavirus_szentmise_szlovakia.
- [14] Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció: *Dekrétum a járvány idejére szóló miséről.* https://katolikus.hu/media/Dekretum_a_jarvany_idejere_szolo_miserol_2020.03.30.pdf.
- [15] TERNYÁK Csaba: *Nagycsütörtöki érseki levél, rádióbeszéd.* <http://www.eger.egyhazmegye.hu/hirek/hirek-200/husveti-erseki-radiobeszed>.

AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUM LÉTREHOZÁSA, SZABÁLYOZÁSÁNAK ÉS SZERVEZETE KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI

SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL*

Az önálló magyar külügyminisztérium létrejöttének történelmi előzményeiből kiindulva a tanulmány vázolja a minisztérium szabályozásának sarokpontjait, valamint röviden bemutatja a minisztérium szervezetének alakulását a Bethlen-korszakban. Az elmúlt egy évszázad lehetőséget biztosít arra, hogy a szabályozás alakulása a nemzetközi körülmények változásának függvényében is vizsgálat tárgyát képezhesse. Az előzőekre tekintettel hangsúlyos szerepet kap Trianon és a békediktátum nyomán létrejött kisantant, valamint a magyar államiság új alapokra helyezése a Habsburg-ház végleges trónfosztásával.

Kulcsszavak: *külügyminisztérium, szabályozás, Bethlen-korszak, Trianon, kisantant*

Ausgehend vom historischen Hintergrund der Schaffung eines unabhängigen ungarischen Außenministeriums skizziert die Studie die Regulierung des Ministeriums und stellt kurz die Entwicklung der Organisation des Ministeriums während der Bethlen-Ära vor. Das letzte Jahrhundert bot die Gelegenheit, die Entwicklung der Regulierung im Lichte sich ändernder internationaler Umstände zu untersuchen. In Anbetracht des Vorstehenden spielen die Rolle von Trianon und die von der Friedensdiktat geschaffene Kleiner-Entente sowie die Wiederherstellung der ungarischen Staatlichkeit durch die endgültige Entthronung des Hauses Habsburg eine wichtige Rolle.

Schlüsselwörter: *Außenministerium, Regulierung, Bethlen-Ära, Trianon, Kleiner-Entente*

Bevezető gondolatok

Jelen szakcikk megírásának célja a „Nagy háború” óta eltelt több mint egy évszázad kezdeti éveit során viharos körülmények közepette létrejött önálló magyar külügyminisztérium szabályozási hátterének és szervezete kezdeteinek bemutatása.

* DR. SZENTPÁLI-GAVALLÉR PÁL
jogász, okleveles történész, főiskolai végzettségű közgazdász kutató
Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet
1123 Budapest, Alkotás út 55.
pal.szentpali-gavaller@mfi.gov.hu
(Hálámat fejezem ki édesanyámnak és néhai édesapámnak, akik – a fővárosi munkám mellett folytatott – hosszú éveken át tartó miskolci egyetemi tanulmányaim során végtelen segítőkészséget tanúsítottak, valamint hasonlóan: hálámat fejezem ki a Miskolci Egyetemen – korábban és jelenleg – tevékenykedő tanárainknak az emberségért és az átadott tudásért.)

További célja megcsonkított hazánk külpolitikáját beárnyékoló ellenséges szomszédsági viszonyrendszer (hatásának) rövid vázolója.

Figyelemmel az előzőekre a jogászi mellett nélkülözhetetlen a történelmi és – igaz nem túl hangsúlyosan, de – a közgazdasági szemléletmód. Ennek fényében a történelmi-szabályozási előzmények keretében szükséges érinteni az 1723-as *Pragmatica Sanctio*t és az annak alapján 1867-ben létrejött kiegyezést is, valamint utalni a szabályozási aspektuson túl a későbbi – akkoriban még csak lehetséges – következményekre. Érintőlegesen a gazdasági érdekek, módosulások is megjelennek a tanulmányban.

1. Történelmi és szabályozási előzmények

A Habsburgok uralma alá tartozó államok „egységének” garantálása kiváló módon a *Pragmatica Sanctio* néven közismertté vált 1723. évi I. törvénycikk¹ 3. és 4. §-a alapján valósult meg. E jogszabály lehetővé tette az örökös tartományok öröklését, így Mária Terézia magyar királynővé koronázását, továbbá e törvénycikk a jogalapja lett a *magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról* szóló 1867. évi XII. törvénycikk (a továbbiakban: 1867. évi XII. törvénycikk) megszületésének. Az 1867. évi XII. törvénycikk 8. §-a² pedig – az újonnan létrejött

¹ „1723. évi I. törvénycikk Az ország s az ahhoz kapcsolt részek karai és rendei Ő császári és királyi szent felségének szabadságaik s kiváltságaik atyai és legkegyelmesebb megerősítéseért s a karok és rendek közepette saját legszentségesb személyében megjelenéseért legnagyobb köszönetet mondanak: ...”

„3. § Hanem ezt az örökösödést Magyarország szent koronájában s a hozzá kapcsolt részekben, országokban és tartományokban, a fiágéval azonos elsőszülöttség rendje szerint oly módon, a mint azt Ő legszentségesebb felsége az ő Németországában s azon kívül fekvő örökös országaiban és tartományaiban már szabályozta, megállapította, kihirdette s elfogadta, elválhatatlanul s ugyanazon ág fokozatának egyenlősége esetében a finemük előjogának figyelembevételével kívánja rendezni, megtartani s megőrizni.

4. § Akképen, hogy azt a nőt, vagy annak férfi örökösét, a ki a felséges osztrák házban elfogadott, említett elsőszülöttségi rend szerint, a felséges osztrák ház előbb mondott országainak s tartományainak örököse lesz, ugyanezen utódlás és örökösödés jogán, a jelen és minden jövő esetben, egyszersmind az ugyancsak feloszthatatlannak értendő Magyarország s az ahhoz kapcsolt részek, országok és tartományok kétségtelen királyának tartásá s koronázzák.”

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1657–1740. évi törvénycikkek. (Szerk.: Márkus Dezső), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1900, 371.

(Fontos megjegyezni: Erdély ekkor a Magyar Királyságtól különálló fejedelemség, majd nagyfejedelemség. Ld. ezzel kapcsolatban az 1690-ben kiadott Diploma Leopoldinumot – OBORNI Teréz: Erdély dilemmája. *RUBICON Történelmi Magazin* 2019/11., 89.)

² 1867. évi XII. törvénycikk 8. §: „A *pragmatica sanctio*ból folyó közös és együttes védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerű vezetése. E czélszerű vezetés közösséget igényel azon külügyekre nézve, melyek az Ő Felsége uralkodása alatt álló összes országokat együtt illetik. Ennélfogva a birodalom diplomaticai és kereskedelmi képviselteté-

államalakulat – az Osztrák–Magyar Monarchia (a továbbiakban: Monarchia) közös ügyeként határozta meg a külügyeket, amelyeket közös minisztérium intézett.

Szükséges arra is utalni, hogy a Pragmatica Sanctio nemcsak a kiegyezéshez szolgáltatott kiváló jogalapot, hanem közel két évszázadra „összekötötte” Ausztria és Magyarország sorsát, valamint előrevetítette belső és külső fegyveres konfliktusok potenciális lehetőségét – beleértve az I. világháborút, annak következményét Trianont (és a II. világháborút) is. A kiegyezés tárgykörében nemzetünk nagyja, Kossuth nyílt és kemény kritikát megfogalmazó levelet (Cassandra-levél néven vált közismertté) írt Deáknak³, amelyben felhívja a figyelmet a kiegyezés potenciális veszélyeire.

2. Az önálló magyar külügyminisztérium kezdetei

Az önálló magyar külügyminisztérium létrejötte nagyban köthető az I. világegést követő időszakhoz, amelynek előzményeként az önálló magyar külügyi igazgatás alapját az 1918. december 13-án megalkotott, az önálló magyar külügyi igazgatásról szóló 1918. évi V. néptörvény⁴ (a továbbiakban: néptörvény) képezte, amelyet még Károlyi Mihály kormányzása során fogadtak el. A tanácsköztársaság, majd az azt követő tisztogatás miatt azonban a tartós magyar külügyi szolgálat kiépítése csak 1919 őszén kezdődött el. A tanácsköztársaság leverése utáni rendszer ugyan nem vállalt jogfolytonosságot az 1918 ősze és 1919 nyara közötti rendszerekkel, de az intézményépítés terén több megoldás tartós érvényűvé vált⁵.

se a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél ministeriumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminister teendői közé tartoznak. A nemzetközi szerződéseket mindenik ministerium saját törvényhozásával közli. Ezen külügyeket tehát Magyarország is közöseknek tekinti, s kész azoknak közösen meghatározandó költségeihez azon arány szerint járulni, mely az alábbi 18., 19., 20., 21. és 22. pontokban körülírt módon fog megállapíttatni.” *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1836–1868. évi törvénycikkek.* (Szerk.: Márkus Dezső), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1896, 333.

³ <http://mek.oszk.hu/04800/04882/html/szabadku0183.html>, 2020. február 14.

⁴ „1918. évi V. néptörvény [...]

2. § A magyar külügyi igazgatás élén a magyar külügyminiszter áll, aki a népkormány tagja.

3. § A magyar külügyi igazgatás szervei a magyar külügyminiszter vezetése alatt áll:

1. a magyar külügyminisztérium,

2. a magyar diplomáciai képviselők,

3. a magyar konzuli hivatalok.”

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1918. évi törvénycikkek. (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1919, 204.

⁵ BÁBA Iván – BALLER Barbara – HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: *A magyar külügyi igazgatás alapjai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016, 38. https://fejlesztisprogramok.uni-nke.hu/document/fejlesztisprogramok-uni-nke-hu/A_magyar_kulugyi_igazgatas_lapai_web.pdf, 2020. január 10.

A néptörvény 2. §-a értelmében a külügyi igazgatás feje a magyar külügyminiszter, aki a kormány tagjaként felügyeli a külügyi igazgatás szerveit, amelyek a néptörvény 3. §-a szerint a következők:

- a) a magyar külügyminisztérium,
- b) a magyar diplomáciai képviselők,
- c) a magyar konzuli hivatalok.

A néptörvény értelmében kormányrendelet határozta meg a miniszter pontos hatáskörét és ezzel összefüggésben a külügyminisztérium szervezetét. A törvény kétféle magyar diplomáciai képviselőt ismert: a követséget és a diplomáciai ügyvivőséget, amelyek szervezetét – a néptörvényben foglaltak alapján – szintén kormányrendelet állapította meg. A konzuli hivatal lehetett valóságos (élén hivatásos konzuli tisztviselővel) és tiszteletbeli, amelyet a tiszteletbeli konzuli közeg vezetett.

Fontos szabályozási szempontból megemlíteni⁶, hogy a későbbiekben a néptörvényt hatályon kívül helyezték, de az új jogi szabályozás valójában e néptörvény rendelkezéseit ismételte meg.

A tanácsköztársaság bukása után⁷ felülvizsgálták külügyminisztérium alkalmazottainak magatartását, működését, ehhez járult még, hogy új feladatai lettek a külügyminisztériumnak, amelyeket új apparátussal, valamint új szervezettel kellett ellátni. A szervezés az ellenforradalom első napjaiban megindult, rendszeressé 1919 végén vált.

A rövid átmeneti időszakot követően az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk⁸ (a továbbiakban: 1920. évi I. törvénycikk) 6. §-a⁹ értelmében „[a] ma-

⁶ *Diplomáciai lexikon a nemzetközi kapcsolatok kézikönyve.* (Szerkesztőbizottság elnöke: Martonyi János), Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2018, 179. http://real.mtak.hu/80560/1/diplomaciai_lexikon.pdf, letöltve: 2020. 01. 26.

⁷ B. LÖRINCZ Zsuzsa: *A Magyar Külügyminisztérium Levéltára I. rész: Külügyminisztérium 1918–1945 (1912–1948).* Repertórium, Levéltári leltárak sorozaton kívüli szám, Budapest, 1959, 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_KM_1/?pg=0&layout=s, 2020. április 17.

⁸ Az 1920. év február havában a Nemzetgyűlés 6–8. ülésein került megtárgyalásra a törvényjavaslat, amelynek során az előadó részletesen taglalta azt a nemzetközi (béketárgyalások miatti) felelősséget, amely a Nemzetgyűlésre nehezedett, továbbá tárgyalta a magyar történelmi alkotmányosságot – a Szent Koronára ruházott jogokat – a királyi hatalomgyakorlás 1918-ban történt megszűnését, valamint, hogy a – történelmi minták mentén – a hatalom ideiglenes gyakorlására a kormányzó intézménye a legalkalmasabb. A szövegpontosítás elfogadását követően az előadói beszédben és a nemzetgyűlési képviselői megnyilvánulások során a következő tematikák fordulnak elő: az urbanus-vidék elletentét, a tanácsköztársaság elítélése – Budapest a „bűnös város”, a magyar szellemiség, a kereszténységnek mint fő irányvonalnak a hangsúlyozása, majd a dualizmusbeli közös külpolitikának mint hibás politikának a meghatározása, a történelmi alkotmány ismételt kiemelése, Magyarország területi integritásának elsődlegessége (mint utólag tudjuk, ebben a kérdésben Trianon döntött – szakcikk szerzőjének megjegyzése), a kormányzó hatásköre (hatáskörének terjedelme) és házfelosztási joga, valamint a nemzetiségek sze-

gyar felelős minisztérium¹⁰ a külügyminiszterrel [...] egészítették ki. [...] A király személye körüli miniszter állása megszűnik.”

A Monarchia megszűnéséből keletkező pénzügyi és gazdasági kérdések egységes intézésének biztosítására¹¹ a *Magyar felszámoló hivatal a békeszerződés végrehajtására* elnevezéssel önálló hivatalt létesítettek, amely a külügyminiszter legfelsőbb vezetése alatt állott. A hivatal ügköre a magyar kormány 5291/1919. M. E. számú rendeletének 2. §-ában került meghatározásra.

További idevágó és – külpolitikai és történelmi jelentőségénél fogva – említésre méltó jogszabály az 1921. évi XLVII. törvénycikk *IV. Károly Ó Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről*¹² (a továbbiakban: 1921. évi XLVII. törvénycikk), amelynek 1. és 2. §-a a Habsburg-ház és IV. Károly detronizálásáról rendelkezett. A Bethlen-kormány az 1921. évi XLVII. törvénycikkkel összefüggésben – a nemzetközi helyzet kényszerítő jellegére tekintettel – diplomáciai jegyzékben kötelezte magát, hogy a királykérdést később sem rendezi a nagyhatalmak beleegyezése nélkül¹³, ehhez kapcsolódik, hogy a nemzetgyűlési dokumentáció tanúsága¹⁴ szerint a főhatalom gyakorlásával kapcsolatos döntések

repe (a Nemzetgyűlés hűségesnek tartotta a nemzetiségeket). A Nemzetgyűlés 8. ülése 1920. évi február hó 28-án a törvényjavaslatot harmadik olvasat után elfogadta.

Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai Napló I. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920, 49–85. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1920_01/?pg=2& layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1920_01/?pg=2&layout=s), 2020. április 25.

⁹ FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula, Budapest, 1998, 95.

¹⁰ A törvényalkotók az akkori szóhasználatból a kormányra gondoltak, tekintettel a 1920. évi I. törvénycikk 5. §-ára, amely alapján a végrehajtó hatalom egyedüli gyakorlója a Nemzetgyűlésnek felelős minisztérium.

¹¹ B. LŐRINCZ Zsuzsa: i. m. 7.

¹² 1921. évi XLVII. törvénycikk:

„1. § IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek.

2. § Az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (Domus Austriaca) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt.”

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1921. évi törvénycikkek. (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1922, 421.

¹³ *Országgyűlési Almanach 1939–44. évi Országgyűlésről.* (Szerk.: Haeffler István), M. T. I. rt. nyomdája, Budapest, 1940, 551.

¹⁴ [...] „Ennek a kérdésnek a megoldása mind alkotmányjogi, mind külpolitikai vonatkozásainál fogva, valamint a nemzet egész jövőjére kiható jelentőségénél fogva tüzetesebb tárgyalást és megfontolást igényel, semhogy az államfői teendők ellátásáról való gondoskodás sürgős természetű feladatával összekapcsolható lenne; emellett kívánatos, hogy ennek a nagyfontosságú kérdésnek megoldásához az ország azon részeinek képviselői is hozzászólhassanak, amelyekben a választás eddig ellenséges megszállás miatt

meghozatala elhalasztásra került a Nemzetgyűlés működése során. A Bethlen-kormány detronizációs, azaz 1921. évi XLVII. törvénycikkkel kapcsolatban megtett deklarációja¹⁵ nemcsak az állami szuverenitás egy részéről való lemondást jelentette, hanem ennek ellentételezésekképpen nagyon hosszú időre biztosította a kormányzó számára a nyugati hatalmak védelmét. Érdekes arra is rámutatni, hogy a detronizációs 1921. évi XLVII. törvénycikket úgy alkották meg – ellenzéki tiltakozás ellenére –, hogy az csak IV. Károly és utódai trónra kerülését tiltotta meg, de nem akadályozta másik Habsburg esetleges trónra ültetését – tekintettel arra a 2. §-ban foglalt rendelkezésre, hogy „a királyválasztás előjoga a nemzetre visszazállt”. Fontos idefűzni, hogy Gömbös Gyula szándékában állt – IV. Károly helyett – Albrecht Habsburg főherceget a magyar trónra ültetni, úgy, hogy a kormányzó is megtarthatta volna valamilyen formában a hatalmi státuszát (ezt az elképzelést a kormányzó szívesen fogadta, mert e megoldás felmentette volna az alól a – konzervatív oldalról származó – vád alól, hogy megszegte a királynak tett esküjét). Tehát ezzel a megoldással – azaz a detronizációs törvénnyel – Bethlen kivette a szelet a politikai ellenfelei vitorlájából.

Az előzőekben szabályozási szempontból leírt trónfosztás közjogi megalapozottságát méltán támasztja alá IV. Károlynak Pranginsban 1920. november 9-én írt levele¹⁶, amely egyértelművé teszi visszatérési szándékát a hatalomba, tekintettel

nem volt megtartható. Tehát ennek a kérdésnek az eldöntése a békekötés utáni időben későbbi törvényalkotásnak lesz feladata, mely a főhatalom gyakorlásának kérdéseit a megváltozott viszonyok figyelembevételével véglegesen lesz hivatva rendezni.” [...]

Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai

Nemzetgyűlés. — Irományok. I., Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1920, 14–15. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1920_01/?pg=0&layout=s, 2020. április 16.

¹⁵ *Bethlen István titkos iratai.* (Szerk.: Szinai Miklós – Szücs László), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 18.

¹⁶ [...] „Én osztom azt a felfogást, miszerint a *pragmatica sanction*nak a magyar és a többi örökös tartományok együttes és megoszthatatlan birtoklására vonatkozó határozmányai hatályon kívül léptek, és az 1867. évi XII. tc. érvényét veszttette.

Tekintettel arra, hogy ezek szerint Magyarország teljes állami függetlenségét visszanyerte, el vagyok határozva, hogy az uralkodói hatalomnak Magyarországon való átvétele után, az uralkodói hatalmat egy más államban csak a kérdéses állam és Magyarország között létesült egyezmény után, vagy pedig Magyarország teljes állami függetlenségének biztosításával, mely külügyei vezetése, külügyi képviselete és a hadserege önállóságának korlátozását kizárja, venném át.

És mivel végül, nézetem szerint is, Magyarország vére és javai kizárólag Magyarország érdekében és nem más, az országra nézve idegen célokra és igényekre vehetők igénybe, el volnék határozva a hadüzenet és békekötés jogát a nemzet alkotmányos tényezőivel egy, a törvény által meghatározandó módon megosztani.

Én mint alkotmányos király – mert ilyen akarok lenni és leszek is, mint amilyen a múltban voltam –, valószínűleg minden magyarral együtt tudatában vagyok annak, hogy ezen felfogásomból folyó, királyt és egész nemzetet kötelező megállapodások csak akkor lehetnek törvényileg rendezendők, ha én, a megkoronázott magyar király, körülvéve

arra, hogy az osztrák császári trónról semmilyen körülmények között nem kívánt lemondani (két évvel korábban a magyar trónról sem mondott le). Érdekes e levél tartalma, mert amíg a külügyet és hadügyet – a korábbi Monarchiától eltérően – önálló magyar jogkörbe utalná a IV. Károly által vázolt egyik koncepció, addig az ezeket megalapozó pénzügyről nem esik szó, tehát nyitott kérdés marad, hogy a pénzügyek vonatkozásában ki „fogná a kormányrudat”. A teljesebb kép érdekében jelezni kell, hogy a levél végén szereplő uralkodói kérésnek nem tettek eleget, a levél tartalmát nem tették közzé, az csak 1921. április 2-án IV. Károly nyilatkozatának köszönhetően vált közismertté. A királykérdés oly hangsúlyosnak¹⁷ bizonyult, hogy az még az 1922. évben a képviselőház összetételét is befolyásolta, ami azt jelentette, hogy sokan voltak a legitimisták, ebből következett Bethlen azon szándéka, hogy egy egységes kormánypártot hozzon létre, azonban ez már egy másik „történet”...

3. A külügyi igazgatás szervezeti keretei

A tárgyalt témakör alaposabb bemutatása érdekében először a külügyi igazgatás általános körülményeiről kell szót ejteni, majd a szervezeti keretek alakulásáról.

3.1. A külügyi igazgatás általános körülményei

A két világháború közötti magyar külügyi szolgálat arculatának formálásában több politikus, miniszterelnök és külügyminiszter játszott meghatározó szerepet, különösen pedig a két erdélyi államférfi, Bethlen István miniszterelnök, illetve Teleki Pál miniszterelnök és külügyminiszter¹⁸. Feladatuk nem volt egyszerű, mert a vesztes háború, a drámai terület- és lakosságvesztés, valamint a korábbi kaotikus politikai-társadalmi állapotok miatt az ország külpolitikai súlya és presztízse jelentősen csökkent, ráadásul, a külügyi terület újraszervezése az ország megmentésének sarokkövét is jelentette.

A külpolitikai presztízs csökkenése, helyesebben elvesztése, ahogy azt brit–magyar viszonylatban Jeszenszky Géza¹⁹ is kifejti, több okra vezethető vissza, úgymint mindkét társadalom átstrukturálódására, a világháborút megelőző két évtizedben a magyar politika irányváltására, a politikai szintéren a két ország ellenfélként szerepelt, valamint egyéb objektív okokra (például a nemzetiségek elszakadási

egy felelős magyar kormánnyal, az uralkodói hatalmat Magyarországon újra gyakorolni fogom. [...]

Felkérem önt [...] mint az én és a magyar nemzet bizalmát élvező kormányzót, hogy ezen szavaimat a nemzetnek tolmácsolja.” [...]

Horthy Miklós titkos iratai. (Szerk.: Szina Miklós – Szücs László), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 46–47.

¹⁷ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékiratai.* (Szerk.: Pernecki Mihály), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 77.

¹⁸ BÁBA Iván – BALLER Barbara – HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: i. m. 39.

¹⁹ JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918).* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 287–310.

szándéka). A legnagyobb problémát²⁰ – mind (nemzetközi) jogi, mind mentalitás-történeti szempontból – pedig az jelentette, hogy a presztízs elvesztésének tényét a magyar politikai elit nem vette tudomásul, mert a Monarchiára jellemző birodalmi múlt illúziója még az első világháborút követően élt a szellemiségében. Ehhez kapcsolódik, hogy Bethlen egy ízben azt mondta²¹, hogy a magyarok elvesztették nemzetközi horizontjukat, és ehhez az igaz megállapításhoz hozzá lehet tenni: nem volt reális önképük sem. Ormos Mária ehhez – helytállóan – hozzáfűzi, hogy nem vették tudomásul, hogy a közös hadsereg valóban Macartney-féle omlett volt, amelyből ki kellett volna vonni a tojásokat, míg a kiegészítő feladatokra szorított Honvédség – vezérkar, operatív részleg, felderítés, hírszerzés és stratégia nélkül – nem volt felkészülve önálló feladatra. Hasonló volt a helyzet a külügyek terén, úgy, hogy külpolitikáról beszélni egy olyan országban, amelynek nem volt külügyminisztériuma, következésképpen külszolgálatra és – logikusan – információs bázisa sem, meglehetősen eufemisztikus dolog.

Ilyen, alapvetően deficités (és viszontagságos) körülmények között kezdődött meg a külügyminisztérium szervezetének kialakítása.

3.2. Szervezeti keretek

Az első világháborút követő átmeneti időszakban az önálló magyar külügyminisztérium „igazgatási” avagy szerkezeti kiépítésével Harrer Ferencet bízták meg azt követően, hogy sikeresen kiépítette a bécsi magyar követség szervezetét²². Őt önálló részleget hozott létre, amelyeket a számvevőség és a segédhivatal egészített ki. A részlegek a következő területeket fedték le:

- a) a politikai ügyek,
- b) a közgazdasági ügyek,
- c) a jogi ügyek,
- d) a sajtó és
- e) a propaganda.

Önálló részleget alkotott az ügynevezett elnöki vagy igazgatási osztály, amely tulajdonképpen a személyzeti kérdésekkel foglalkozott²³.

A külügyi apparátus – ld. a 2. fejezetben leírtakat – a jogszabályoknak megfelelően a külügyminiszter²⁴ irányítása alatt működött²⁵. Az apparátus működésének alapfel-

²⁰ TÓTH Imre: *Kánya Kálmán külpolitikai szemlélete 1920–1933*. 93–94. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34949/1/kek_028_092-100.pdf, 2020. április 23.

²¹ ORMOS Mária: Jelző és történelem. Kérdések a Horthy-korszakról. *Történelmi Szemle* 1997/2., 179. https://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_ormos_maria.htm, 2020. április 25.

²² PRITZ Pál: A bécsi követség története a két háború között. *Külügyi Szemle* 2013, 59. https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2013_02_A_beecsi_kevetseeg_terteenet_.pdf, 2020. január 26.

²³ BÁBA Iván – BALLER Barbara – HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: i. m. 42.

tételét biztosító személyi állomány kiválasztásának részletes feltételeit, a felvételi előkészítést, továbbá a felvételi vizsgákat a kormány 1920. évi 8.889. M. E. számú rendelete²⁶, a külügyi szolgálat fogalmazói szakában való alkalmazáshoz szükséges kellékekről részletekbe menően szabályozza. A kiválasztás feltételei – a teljesség igénye nélkül – a gyakorlat mellett az adekvát ismeretek:

- a) jogi,
- b) történelmi,
- c) nyelvi-fordítási,
- d) egyéb tárgykörben, valamint

a megfelelő személyi tényezők megléte, például:

- a) modor,
- b) tapintat,
- c) egyéb személyes kompetenciák

megléte.

A külügyi szervezetrendszer egyik alkotóeleme a külügyminisztérium, a másik a külképviseletek struktúrája volt. Az utóbbi, a külszolgálat két eltérő ágazatból épült fel:

- a) a diplomáciai feladatok ellátásából²⁷, valamint
- b) a konzuli teendők elvégzéséből²⁸.

²⁴ A szakcikk által tárgyalt időszakban, 1920 és 1930 között sokan viselték a külügyminiszteri posztot. A pozíciót betöltő személyekről általánosságban elmondható, hogy túlnyomórészt az akkori főúri (nemesi) elitből származtak. Közülük a legjelentősebbnek a két erdélyi államférfi, Bethlen István és Teleki Pál tekinthető. Mindkettejükre érvényes, hogy a miniszteri terhek mellett ellátták a miniszterelnöki posztal járó feladatokat is. Figyelemre méltó, hogy – rövid időn keresztül – a polgári származású és német felmenőkkel bíró Gratz Gusztáv is betöltötte a külügyminiszteri pozíciót.

A gyakori miniszterváltások eredményeképpen – a tanulmány által tárgyalt időszakban vezértitkári szerepkört betöltő – Kánya Kálmán képzett és gyakorlott diplomataként dilettánsnak tekintette miniszterei jó részét és csaknem mindegyiküket ugyanolyan fölénytel kezelte, mint mindazokat, akik nem a diplomata-karrierből érkeztek a külügyi szakmába. Kánya esetében egy kivételt említ meg az idézett mű: Bethlen Istvánt.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/magyarorszag-es-a-magyar-kiralyi-honvedseg-a-xx-szazadi-vilaghaboruban-1914-1945-BB49/a-magyar-kiralysag-az-1920-as-es-az-1930-as-ekben-DA/>, 2020. április 18., valamint TÓTH Imre: i. m. 92.

²⁵ FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: i. m. 95.

²⁶ *Magyarországi rendeletek tára*. Magyar Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1920, 527–534. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1920/?pg=0&layout=s, letöltve: 2020. április 24.

²⁷ A diplomáciai feladatok a követségek által ellátott – túlnyomóan politikai – tevékenységet jelentik.

²⁸ A konzuli teendők keretében a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok érdekeinek védelmét látták el.

Az 1920-as években a külügyminisztérium munkáját a miniszter és állandó helyettese a „főtitkár” más kifejezéssel „vezértitkár” irányította.

A külügyminisztérium szervezetének vázolója előtt érdemes rámutatni, hogy a – rendelkezésre álló – források²⁹ áttekintése során nem található olyan szabályzat vagy a néptörvény alapján – ld. a 2. fejezetben leírtakat – kiadott kormányrendelet, ami a minisztérium szervezetét és működését szabályozta volna, persze ez még nem zárja ki azt, hogy egy zártan kezelt belső ügyiratban az ilyen tárgyú szabályozás megtörtént.

Nagyobb szervezeti átalakulásra Horthy Miklós budapesti bevonulásakor került sor a külügyminisztérium szervezetén belül. Ekkor honosították meg a minden részleget egyenlősítő osztálystruktúrát, amelynek egyik legbiztosabb szerkezeti eleme a miniszter kabinetje volt. A kabinethez tartoztak a külügyminisztert érintő előterjesztések, törvényjavaslatok előkészítése, külképviseltek tájékoztatása³⁰.

A klasszikus bilaterális külkapcsolati kérdésekkel a területi referatúrákból felépülő politikai osztály foglalkozott. Állandó szervezeti egységnek számított a sajtóosztály is.

A jogi természetű ügyek intézésére több osztályt is létrehoztak:

- a) a közjogi osztályt,
- b) a magánjogi osztályt,
- c) a büntetőjogi osztályt, valamint
- d) a jogsegélyosztályt.

A gazdaságpolitika, a közgazdaság és közlekedésügy akkor szintén még egy-egy külön osztállyal képviseltette magát.

Az 1920-as években a minisztérium belső életében továbbra is kulcsszerep jutott az elnöki osztálynak, amely az alkalmazottak személyügyeit intézte. Továbbá ezen szervezeti egység intézte a ki- és visszahelyezéseket, a beosztásokat, a futárutakat, a rendelkezési alap kezelését, valamint a költségvetés előkészítését. Tehát ennek a szervezeti egységnek általános hatásköre volt, következésképp ide került minden olyan ügy, amely nem tartozott más osztály kompetenciájába.

A tárgyalat időszak végére a szűken vett külpolitikai ügyeken kívül a minisztérium tizenegy további osztályra tagolódott. A szervezeti egységek kialakításakor a funkcionális elvekre támaszkodtak.

²⁹ Kulcsszavas (pl. „külügyminisztérium szervezet” etc.) kereséssel a következők áttekintése történt meg:

1. a két világháború között kiadott Rendeletek Tárának forrása: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/, 2020. április 25.
2. a két világháború között kiadott Külügyi Közlönyök forrása: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/magyar_kulugyminiszterium_kiadvanyai_kulugyikozlony/, 2020. február 8.

A szerző véleménye szerint további opciót jelenthet az, hogy a háborús viszonyok (pl. ostrom során) megsemmisült a szervezetet szabályozó dokumentáció.

³⁰ FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: i. m. 96.

Külön osztályok foglalkoztak a személyi kérdésekkel, a protokollal, valamint a sajtóügyekkel. Komoly hangsúlyt kapott a minisztériumon belül a gazdasági diplomácia, amellyel külföldön a konzulátusok foglalkoztak, a központban pedig a gazdaságpolitikai osztály. Külön osztályt szerveztek a nemzetközi közjogi és szerződés-kötési ügyek intézésére, amelyek hathatósan foglalkoztak a nemzetközi szerződések előkészítésével. A nemzetközi nyilvántartások, valamint a büntetőjogi és rendészeti együttműködés szintén önálló osztályt kapott, amihez hasonlóan a nemzetközi magánjogi és nemzetközi közigazgatási ügyek is. Külön ügycsoporttá szervezték a külföldön élő magyar állampolgárok ügyeit³¹. A minisztériumi szervezeten belül kialakították a kulturális kapcsolatok osztályát is, amely a nemzetközi tudományos, művészeti és irodalmi kapcsolatok ápolásával foglalkozott³².

1921-től Bethlen kormányának legfőbb célkitűzése az intézményesítés elérése³³, valamint a külföldi kölcsönök könnyebb megszerzése volt. Az osztályok két főcsoportba tagolása is ezt a célt szolgálta. A következő főcsoportokat alakították ki:

- a) ügyosztályok és egyéb szervek, valamint
- b) segédhivatalok.

Természetesen – ahogy arról már a 2. fejezetben is szó esett – a külügyminisztériumon kívül a külügyi igazgatás egyéb szervei is fontos feladatokat láttak el:

- a) a magyar diplomáciai képviselők, valamint
- b) a magyar konzuli hivatalok.

A tárgyalt időszakban – az 1. fejezetben említett – trianoni diktátum hatására az ország területe drasztikusan csökkent, az összezsugorodott ország nem volt képes fenntartani a Monarchiától³⁴ örökölt nagy létszámú államapparátust, ami hamarosan az állami adminisztráció jelentős mértékű és egyben szükségszerű létszámleépítéséhez (akkoriban a „létszámapasztás” kifejezést használták) vezetett. A közszolgálati tisztviselők és egyéb alkalmazottak (nyugdíjasok, özvegyek és szülőtlenség árva) anyagi helyzetének javítása, valamint egyes állami bevételek fokozása tárgyában megszületett 1922. évi VI. törvénycikk 3. §-a³⁵ értelmében megalakultak azok a tárcaközi bizottságok, amelyek többek között a minisztériumokban és hát-

³¹ BÁBA Iván – BALLER Barbara – HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: i. m. 42.

³² FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: i. m. 96.

³³ B. LŐRINCZ Zsuzsa: i. m. 7–8.

³⁴ VIZI László Tamás: *Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd* 7–8. https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmányok/vizi_laszlo.pdf, 2020. február 3.

³⁵ 1922. évi VI. törvénycikk:

[...] „3. § Az 1922. évi I. törvénycikk 24. §-ában említett esetekben, az idézett szakasz második bekezdése szerint eszközlendő szabályszerű elbánás alá vonás alatt a nyugalomba helyezést vagy végkielégítést kell érteni. [...]”

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar Millenniumi Emlékiadás 1922. évi törvénycikkek. (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1923, 15.

térintézményeikben felmérték a nyugdíjazható köztisztviselők körét. Mindez, ha nem is a többi minisztériumban tapasztalható nagyságrendben, de megkezdődött a külügyminisztériumban is, azonban e folyamatnak a bemutatása meghaladja jelen tanulmány kereteit.

4. A szomszédos államok – kisantant

„Rossz szomszédság, török átok...”, tartja a régi közmondás, ami árnyaltan bár, de igaz volt az 1920-as években közvetlen szomszédainkra is. Ennek fényében szükséges vázolni Magyarországon akkori viszonyrendszerét a szomszédos államokkal és szűkebb értelemben véve a kisantanttal.

A Monarchia megszűnését megelőzően és azt követően Magyarország mellett több független állam is létrejött, amelyek – a trianoni területgyarapodásuknak következményeként – Magyarországgal szemben ellenséges álláspontra helyezkedtek. Figyelemmel erre – a rendelkezésre álló források alapján – érdemes megvizsgálni az utódállamok és Magyarország közötti „kapcsolatok” alakulását, valamint fejlődését.

Indokolja továbbá az utódállamok vizsgálatát az is, hogy a Monarchia megszűnésével (megszüntetésével) nemcsak Magyarország veszítette el erőforrásainak jelentős részét, hanem az utódállamok egy része is kiszakadt egy évszázadok óta működő szerves gazdasági egységből.

4.1. Ellenséges környezet – a kisantant

Ahogy arra Kecskés D. Gusztáv is rámutatott³⁶, Franciaország Kelet-Közép-Európa politikájának fő célja az 1920-as években – hasonlóan az 1870-es francia–porosz háború utáni időszakhoz – az volt, hogy a Németországgal szembeni ellensúlyt biztosítsa: jól működő, erős, egységes szövetségi rendszert kívánt kiépíteni a németek hátában. Ennek megalapozását jelentette az a tény, hogy 1924 és 1927 között³⁷ Franciaország Csehszlovákiával, Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal (a továbbiakban: Jugoszlávia), és Romániával is külön barátsági és szövetségi szerződéseket kötött. Párizs a térségben kialakított, a szövetségesei számára kedvező új rend fenntartására és megszilárdítására törekedett. A régió egészének gazdasági és politikai stabilizálása, integrálása, belső kapcsolatainak rendezése szintén érdekében állt.

A barátinak tekintett államok – Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – megerősítésére, fejlesztésére és azon keresztül francia befolyás alá vonására különösen nagy hangsúlyt fektetett. A biztonságpolitikai célkitűzés mellett, azzal szoros összhangban, kibontakozott tehát egy erőteljes expanzív hatalmi politika is, amelynek fő terepe éppen Kelet-Közép-Európa volt.

³⁶ KECSKÉS D. Gusztáv: Egy befolyásszerzési kísérlet. *Külügyi Szemle* 2015. tél, 99. http://real.mtak.hu/34200/1/Fro_KKEU_pol_1920_es_evek_Kulugyi_Szemle_2015_u.pdf, 2020. január 27.

³⁷ BALOGH Sándor – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – JAKAB Sándor – PRITZ Pál – ROMSICS Ignác: *Magyarország a XX. században*. Kossuth, Budapest, 1985, 155.

A kisantant 1920–1921 között jött létre – szerződések megkötése útján – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia között a frissen szerzett birtokok védelme céljából³⁸, és 1938-ig állt fenn katonai és politikai szövetségként, amelyet egy dinasztikus kapcsolat is erősített³⁹. A katonai és politikai szövetség nevét a *Pesti Hírlap* egyik munkatársától kapta, aki 1920 áprilisában írt cikkében „Apró-Antant” néven utalt rá⁴⁰. E szövetség főleg Magyarország és a magyar revíziós törekvések, valamint a Habsburg-restauráció ellen jött létre, IV. Károly magyar király második visszatérési kísérlete után. A kisantant „motorja” Csehszlovákia állandó külügyminisztere, Edvard Beneš volt.

A kisantant több alkalommal került politikai konfliktusba Magyarországgal, igyekezve minél jobban elszigetelni hazánkat. Ilyen volt a Magyarország népszövetségi felvétele elleni tiltakozóakciójuk 1921-ben, vagy a népszövetségi kölcsön megakadályozására tett kísérletek 1923-ban. További hasonló jelentőséggel bíró ügyeként említhetők: a román optáns-ügy, valamint az 1930-ra kibontakozott csehszlovák–magyar vámháború.

Amikor Magyarország kérte felvételét a Népszövetségbe, ami hazánk számára a külpolitikai izolációból való kitörést jelentette volna, a kisantant országok mindent megtettek annak érdekében, hogy késleltessék a „háborús bűnös” ország belépését. Ettől függetlenül 1922. szeptember 28-án a lengyel delegátus indítványára egyhangúan szavazták meg Magyarország felvételét a Népszövetség tagjai közé.

Fontos arra is utalni, hogy a szövetségi rendszeren belül is akadtak érdemi elmentések, mint például Jugoszlávia és Románia között a bánági területtel összefüggő feszültség. Továbbá érdekes az a tény is, hogy a kisantant tagállamai közül a jugoszláv állam érdeklődése⁴¹ Magyarország iránt meglehetősen szerény volt. Jugoszlávia elsősorban balkáni államnak tartotta magát, politikai céljai is a Balkán felé irányultak: a Balkán vezető hatalma kívánt lenni. Közép-Európa iránt, így Magyarország iránt is csak mérsékelt érdeklődést tanúsított. Hiába igyekezett az utódállamok összefogásának fő szorgalmazója, Csehszlovákia külügyminisztere, Edvard Benes meggyőzni Belgrádot a közép-európai térség fontosságáról, nem sikerült nagyobb szerepvállalásra bírnia ebben a kérdésben. Jugoszlávia érdekeltisége a térség és Magyarország iránt minimálisra csökkent a kisantant szervezete létrejöttének köszönhetően, mely elegendő és hatékony védelmet ígért neki Ma-

³⁸ Ld. bővebben: FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: i. m. 141-148.

³⁹ I. Sándor, 1921–1929 között a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1929-től az állam nevének megváltoztatásával Jugoszlávia királya. 1922-ben vette feleségül I. Ferdinánd román király lányát, Mária hercegnőt. A király tevékenyen részt vett 1921-ben a kisantant létrehozásában. https://m.mult-kor.hu/20071004_i_sandor, 2020. február 15.

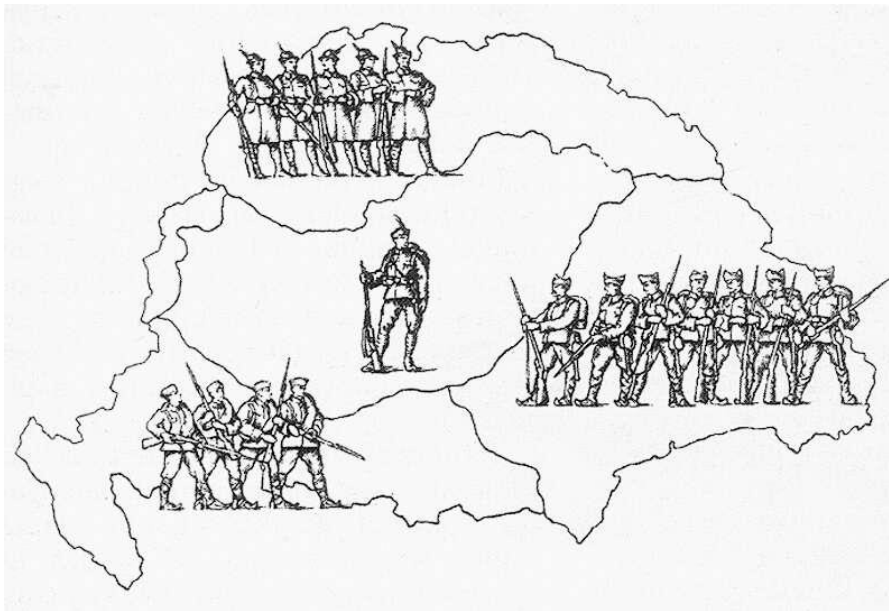
⁴⁰ https://multunk-portal.hu/html/jobb_menu/magyar_masodikvil_linkfile/kisantant.html, 2020. február 7.

⁴¹ HORNYÁK Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel, Délszláv levéltári források Magyarországról 1919–1941*. Kronosz Kiadó, MTA BTK TTI, Pécs–Budapest, 2016, 25–26. <https://www.szaktars.hu/kronosz/view/a-horthy-korszak-magyarorszag-jugoszlav-szemmel-delszlav-leveltari-forrasok-1919-1941/?query=1920&pg=29&layout=s>, 2020. április 26.

gyarország revíziós törekvéseivel szemben. Biztonságérzete tovább nőtt azt követően, hogy sikerült megnyugtató módon rendezni a Habsburg-restauráció kérdését, ami esetleg veszélyeket rejtett magában Jugoszlávia területi integritására és hatalmi törekvéseire nézve Magyarország felől. Viszont Bánffy külügyminiszter ki is fejtette írásban, hogy legideálisabb eset az lenne, ha a jugoszláv állam két részre bomlana (ez bő hét évtized múlva a jugoszláv polgárháború keretein belül 1990-es évek első felében megvalósult), nem mellesleg – ez a két állam viszonyát is befolyásolta – ezt a kisantant tagállamot tekintették magyar oldalon a leggyengébb láncszemnek a kisantanton belül.

Bethlen szomszédainkkal kapcsolatos külpolitikai szemléletmódja eléggé el-
lentmondásosnak nevezhető, mivel álláspontja szerint a szomszédokkal szükséges „élhető viszonyt” teremteni, „jobb, megértő atmoszférát” kialakítani⁴², amivel éles ellentétben áll az, hogy utazásai során Csehszlovákiát (és Romániát) tudatosan elkerülte⁴³, itt csak utalni szeretnék arra – a 3. fejezet elején jelzett – tényre, hogy erdélyi származású volt.

A kisantant szövetségi kötelékébe tartozó államok és Magyarország katonai erőviszonyait szemlélteti az alábbi kép:

A kisantant és Magyarország katonai erejének aránya⁴⁴

⁴² FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: i. m. 141.

⁴³ GULYÁS László: *Csehszlovák-magyar kapcsolatok az 1920-as években*, 100. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34395/1/historica_136_099-106.pdf, letöltve: 2020. február 4.

⁴⁴ *Pannon enciklopédia. A magyarság története.* (Szerk.: Kuczka Péter), Dunakanyar 2000, Budapest, 1994, 311. <https://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index197.html>, 2020. február 8.

Hazánk és a kisantant közötti konfliktusok közül egy újabb példát jelentett IV. Károly király második visszatérési kísérlete. Ennek kapcsán került sor újabb közös fellépésre a kisantant részéről 1922 októberében. Annak ellenére, hogy Horthy Miklós kormányzó katonai erővel hiúsította meg a visszatérést, a kisantant követek tudatták vele, hogy bármilyen Habsburg-restaurációt casus belliként kezelnek. Csehszlovákia és Jugoszlávia részleges mozgósítással igyekezett nyomatékot adni ennek, ettől eltérően Románia nem tette meg ezt a lépést. Beneš – a már említett „motor” – igyekezett a legerőteljesebb fellépés felé sarkallni a kisantantot (háborús fenyegetések és ultimátumok útján) és sikerrel járt. Ennek lett közvetlen következménye az 1921. évi XLVII. törvénycikk megszületése, amellyel a Habsburg ház végleges trónfosztása bekövetkezett – vö.: a 2. fejezet végén írottakkal.

Célszerű rámutatni, hogy az előzőekben leírt nyomásgyakorlás miatt (is) vált szükségsszerűvé az *állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről* szóló 1921. évi III. törvénycikk⁴⁵ megszületése, ugyanis ennek 1. §-a (és 7. §-a) adta a jogalapját a magyar állam törvényes rendjét veszélyeztető tényezők elleni fellépésnek. A két világháború közötti korszak titkosszolgálati (a továbbiakban: szolgálatok) a következők voltak:

- a) politikai rendőrség,
- b) csendőrség,
- c) központi nyomozó parancsnokság törzsalosztályának A csoportja,
- d) HM VI-2. osztály.

⁴⁵ 1921. évi III. törvénycikk:

„1. § Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntetést követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgy – szintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít, vétséget követ el és három évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

A kezdeményezők és vezetők büntetése tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyház, a többi résztvevőké és előmozdítóké pedig öt évig terjedhető börtön, ha a mozgalom vagy szervezkedés céljára nagyobb mennyiségű fegyvert, lőszert, robbanó- vagy az emberi élet kioltására alkalmas más szert vagy anyagot szereztek be, amennyiben erről tudtak, vagy azt kellő gondosság mellett előre láthatták volna. [...]

7. § Aki olyan valótlan tényt állít vagy terjeszt, amely alkalmas arra, hogy a magyar állam vagy a magyar nemzet megbecsülését csorbítsa vagy hitelét sértse, vétséget követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

A büntetés tíz évig terjedhető fegyház, ha a cselekményt abból a célból követték el, hogy valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar állam vagy a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indíttassék; ha pedig ennek következtében valamely külföldi állam vagy szervezet a magyar nemzet ellen ellenséges cselekményre indított, a büntetés életfogytig tartó fegyház.”

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar Millenniumi Emlékiadás 1921. évi törvénycikkek. (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1922, 8.

E szolgálatok legfőbb feladatai közé tartozott a politika terén a szélsőjobb- és szélsőbaloldali erők megfékezése, valamint a kisantant országok hírszerző (!) tevékenységének elhárítása⁴⁶.

A kisantantot az 1929-es gazdasági világválság okán megpróbálták gazdasági szövetséggé átalakítani, azonban e próbálkozás nem járt sikerrel. Hitler hatalomra kerülésével az 1930-as évek derekán a hatalmi és politikai viszonyok oly mértékben változtak meg, amelynek következményeként 1938-ban felbomlott a kisantant.

4.2. Az önálló Ausztria

Az önálló osztrák állam létrejötte mellett is fennmaradt hazánk és Ausztria között a barátságosnak mondható viszony⁴⁷. Ennek köszönhetően a nyugati szomszédokkal élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn hazánk.

Zavaró tényezőként jelentkezett, hogy Ausztria 1921-ben szerződést kötött Csehszlovákiával, amely szerint:

- a) gazdasági együttműködést folytattak,
- b) elutasították a Habsburg-restaurációt, valamint
- c) támogatólag elfogadták a Trianonban született békeszerződést.

Magyar szemszögből kedvező politikai fordulatot jelentett Ausztriában Schober 1929-ben kancellárrá való megválasztása, amelynek eredményeképpen 1930-ban magyar–osztrák barátsági szerződés-kiegészítés kötött. Szintén ebben az évben jött létre az olasz–osztrák szerződés, amelyet megelőzött az 1927-ben megkötött olasz–magyar paktum.

Ezeknek a fejleményeknek köszönhetően 1930-ra létrejöttek egy olasz–osztrák–magyar hármasszövetség alapjai.

Az előző alfejezetben leírtakhoz hasonlóan nyugati szomszédunk esetében is igaz, hogy Hitler hatalomra kerülésével az 1930-as évek derekán a hatalmi és politikai viszonyok oly nagy mértékben változtak meg, hogy e változás közvetlen következménye az 1938-as Anschluss lett.

Összefoglalás

Ahogy Pritz Pál is helyesen jellemzi⁴⁸, a két világháború közötti egész korszakban a magyar külpolitikai gondolkodás alapja a revízió, a Szent István-i Magyarország

⁴⁶ RÉVÉSZ Béla: *Források a titkosszolgálatok politológiai tanulmányozásához*. JATE Press, Szeged, 2010, 48. https://books.google.hu/books?id=B6HBIDEZj0YC&pg=PA48&lpg=PA48&dq=kisantant+elh%C3%A1r%C3%ADt%C3%A1sa&source=bl&ots=pP3xBLk7yA&sig=ACfU3U3yFkw5zG2ixCb1EJOvaXe4enpyMQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjJ--XK_cHnAhXMmIsKHYeQCzkQ6AEwBHoECAoQAQ#v=onepage&q=kisantant%20elh%C3%A1r%C3%ADt%C3%A1sa&f=false, 2020. február 7.

⁴⁷ Ld. bővebben: FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: i. m. 148–150.

⁴⁸ PRITZ Pál: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. <http://mek.oszk.hu/05200/05284/05284.htm#2>, 2020. február 4.

visszaállításának, továbbá a közép-európai vezető szerephez való ragaszkodás igénye. Annak ellenére, hogy ez a három igény ugyan illúzióból – ld. a 3.1. alfejezetet – épült, itthon széles társadalmi bázisa volt, és a hatalom teljes intézményrendszerre, kultuszteremtő akarata erősítette. Továbbá „generálta” ezt az igényt – például – a *Magyar Szemle*, a rendszer 1927-ben indult, legszínvonalasabb folyóirata is, amely egy sor írásában érvelt az integrális revízió mellett.

A tárgyalt korszakot továbbá jól jellemzi Kozma Miklós – a korszak egyik fontos politikai szereplője, az MTI elnök-vezérigazgatója, 1935–1936-ban belügyminiszter – 1938. szeptember végén – tehát egy évvel a következő világháborút megelőzően (!) – ezeket a szavakat jegyezte fel naplójában⁴⁹: „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki nem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben, valamivel több magyar fog élni. A ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehország között megszakítottuk s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal addig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékes ország folytathatjuk. A Róma–Berlin tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma-i vonal.” Ez az idézet jelen szakcikk szerzője számára az akkori elit kései és megkésett kiütkeresését testesíti meg.

Az előző idézethez jól kapcsolódik az a megállapítás, hogy a külügyminisztérium⁵⁰ az ország függetlenségét ugyan sikerrel védelmezte (ld. pl. 4.1. alfejezetben Magyarország Népszövetségbe való felvételének ügye), de ez az erősen megcsontított országban – amelynek az elfogadott békeszerződésben vállalnia kellett, hogy nem mond le függetlenségéről – nem tűnt túl nagy eredménynek. Viszont, ha figyelembe vesszük, hogy a komoly erőfölényben lévő kisantant (ld. a 4.1. alfejezetben foglaltakat) milyen nyomást fejtett ki a magyar függetlenség korlátozása érdekében, akkor nem lehet kétséges, hogy a magyar diplomácia elhárító akcióinak önmagukban is komoly jelentőségük volt.

Figyelemmel a tanulmányban leírtakra megállapítható, hogy nagyon hangsúlyos hatást gyakorolt Trianon traumája, a kisantant létrejötte a Bethlen-korszak magyar közjogi – azon belül pedig a külügyminisztériumot, külügyi szolgálatot érintő – szabályozására. E korszak politikája és annak leképeződése, a tulajdonképpeni kodifikáció – geopolitikai helyzetünk és a történelmi determinációk okán – sajnos nem volt mentes az erős sodrástól és a különféle kényszerpályáktól. Viszont jelezni kell a fentiek mentén azt is, hogy a bethleni konszolidáció mind a külügyek – a

⁴⁹ ÁDÁM Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 327.

⁵⁰ PRITZ Pál: A magyar külügyi szolgálat története a harmincas évek első felében. *Történelmi szemle* 1989, 152. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz_1989_3-4/pritz.pdf, 2020. január 26.

külügyminisztérium szervezeti kereteinek megszilárdítása (ld. 4.1. alfejezet) – szempontjából, mind hazánk szempontjából nemcsak értékmentő, hanem értéktelmentő is volt egyszermind.

A Bethlen-korszak során az akkori elit a magyar államiság új alapokra helyezéssel – e vonatkozásban a két legfontosabb jogszabály az 1920. évi I. törvénycikk és az 1921. évi XLVII. törvénycikk (ld. 2. fejezet) – elvitathatatlan érdemeket szerzett, talán nem túlzás azt állítani, hogy IV. Béla királyunk és az általa megvalósított második honalapítás nyomdokaiba léptek, amikor az évszázadokon át tartó Habsburg-függőséget követően az önálló-független magyar államiságot „hamvaiból újraélesztették”. Az így létrejött önálló államiság beleértve az önálló külügyi igazgatást is – figyelembe véve különösen a 3. és 4. fejezetben taglaltakat – egy „csodával” ér(t) fel.

Sajnálatos módon – az elvetélt tervek mentén – olyan kérdés nem tehető fel történelmi szemmel, hogy hogyan alakult volna hazánk sorsa, ha az 1900-as évek elején a Monarchiát föderalizálták volna⁵¹...

Visszatekintve az elmúlt századokra és a magyar külpolitika hangsúlyos erőfeszítéseire, meg kell állapítani, hogy a status quo érdemi módosítása iránti igény bármilyen nemű felmerülése nagyon veszélyes vizekre terelheti az államo(ka)t. Továbbá megjegyzendő, hogy létezhet korábban ellenségesnek számító országok között sikeres, sőt békés együttműködés, amelyre aktuális és kiváló példát jelent a V4 tevékenysége és szerepe Európán belül.

Felhasznált irodalom:

Szakirodalom

- [1] ÁDÁM Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- [2] *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai. Nemzetgyűlés. — Irományok I.* Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1920. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1920_01/?pg=0&layout=s, 2020. április 16.
- [3] *Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló I.* Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1920_01/?pg=2&layout=s, 2020. április 25.
- [4] BÁBA Iván – BALLER Barbara – HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: *A magyar külügyi igazgatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016. <https://>

⁵¹ Ld. bővebben: ROMSICS Ignác: A Habsburg Birodalom föderalizálási tervei. *Európai utas, Az európai együttműködés folyóirata* 45 (2001). <https://web.archive.org/web/20150924030134/http://www.hhrf.org/europaiutas/20014/4.htm>, 2020. február 9.

- fejlesztési programok.uni-nke.hu/document/fejlesztési programok-uni-nke-hu/A_magyar_kulugyi_igazgatas_alapjai_web.pdf, 2020. január 10.
- [5] BALOGH Sándor – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – JAKAB Sándor – PRITZ Pál – ROMSICS Ignác: *Magyarország a XX. században*. Kossuth, Budapest, 1985.
- [6] *Bethlen István titkos iratai*. (Szerk.: Szinai Miklós – Szücs László), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- [7] B. LŐRINCZ Zsuzsa: *A Magyar Külügyminisztérium Levéltára I. rész: Külügyminisztérium 1918–1945 (1912–1948)*. Repertórium, Levéltári leltárak sorozaton kívüli szám, Budapest, 1959. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_KM_1/?pg=0&layout=s, 2020. április 17.
- [8] *Diplomáciai lexikon a nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*. (Szerkesztőbizottság elnöke: Martonyi János), Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2018. http://real.mtak.hu/80560/1/diplomaciai_lexikon.pdf, 2020. január 26.
- [9] FÜLÖP Mihály – SIPOS Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula, Budapest, 1998.
- [10] GULYÁS László: *Csehszlovák-magyar kapcsolatok az 1920-as években*. 100, http://acta.bibl.u-szeged.hu/34395/1/historica_136_099-106.pdf [letöltve: 2020. február 4.]
- [11] *Horthy Miklós titkos iratai*. (Szerk.: Szinai Miklós – Szücs László), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- [12] *Országgyűlési Almanach 1939–44. évi Országgyűlésről*. (Szerk.: Haeffler István), M. T. I. rt. nyomdája, Budapest, 1940.
- [13] HORNYÁK Árpád: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel, Délszláv levéltári források Magyarországról 1919–1941*. Kronosz Kiadó, MTA BTK TTI, Pécs–Budapest, 2016. <https://www.szaktars.hu/kronosz/view/a-horthy-korszak-magyarorszaga-jugoszlav-szemmel-delszlav-leveltari-forrasok-1919-1941/?query=1920&pg=29&layout=s>, 2020. április 26.
- [14] https://m.mult-kor.hu/20071004_i_sandor, 2020. február 15.
- [15] https://multunk-portal.hu/html/jobb_menu/magyar_masodikvil_linkfile/kisantan.html, 2020. február 7.
- [16] JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízs Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- [17] KECSKÉS D. Gusztáv: Egy befolyásszerzési kísérlet. *Külügyi Szemle* 2015. tél, 99. http://real.mtak.hu/34200/1/Fro_KKEU_pol_1920_es_evek_Kulugyi_Szemle_2015_u.pdf, 2020. január 27.

- [18] <http://mek.oszk.hu/04800/04882/html/szabadku0183.html>, 2020. február 14.
- [19] OBORNI Teréz: Erdély dilemmája. *RUBICON Történelmi Magazin* 2019/11., 89.
- [20] ORMOS Mária: Jelző és történelem. Kérdések a Horthy-korszakról. *Történelmi Szemle* 1997/2., 179. https://epa.oszk.hu/00600/00617/00001/tsz97_2_ormos_maria.htm, 2020. április 25.
- [21] *Pannon enciklopédia. A magyarság története.* (Szerk.: Kuczka Péter), Duna-kanyar 2000, Budapest, 1994. <https://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index197.html>, 2020. február 8.
- [22] PRITZ Pál: A magyar külügyi szolgálat története a harmincas évek első felében. *Történelmi Szemle* 1989, 152. https://tti.btk.mta.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1989_3-4/pritz.pdf, 2020. január 26.
- [23] PRITZ Pál: A bécsi követség története a két háború között. *Külügyi Szemle* 2013, 59. https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2013_02_A_beecsi_kevetseeg_terteenet_.pdf, 2020. január 26.
- [24] PRITZ Pál: *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. <http://mek.oszk.hu/05200/05284/05284.htm#2>, 2020. február 4.
- [25] RÉVÉSZ Béla: *Források a titkosszolgálatok politológiai tanulmányozásához.* JATE Press, Szeged, 2010, 48. https://books.google.hu/books?id=B6HBIDEZj0YC&pg=PA48&lpg=PA48&dq=kisantant+elh%C3%A1r%C3%ADt%C3%A1sa&source=bl&ots=pP3xBLk7yA&sig=ACfU3U3yFkw5zG2ixCb1EJOvaXe4enpyMQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjJ--XK_cHnAhXMmIsKHYeQCzkQ6AEwBHoECAoQAQ#v=onepage&q=kisantant%20elh%C3%A1r%C3%ADt%C3%A1sa&f=false, 2020. február 7.
- [26] ROMSICS Ignác: A Habsburg Birodalom föderalizálási tervei. *Európai utas, Az európai együttműködés folyóirata* 45 (2001). <https://web.archive.org/web/20150924030134/http://www.hhrf.org/europaiutas/20014/4.htm>, 2020. február 9.
- [27] *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékiratai.* (Szerk.: Perneki Mihály), Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- [28] TÓTH Imre: *Kánya Kálmán külpolitikai szemlélete 1920–1933.* 92–94. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34949/1/kek_028_092-100.pdf, 2020. április 23.
- [29] VIZI László Tamás: *Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd* 7–8. https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/VEABtanulmanyok/vizi_laszlo.pdf, 2020. február 3.

Jogszabályok és egyéb forráshelyek

- [30] *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1657–1740. évi törvénycikkek.* (Szerk.: Márkus Dezső), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1900.
- [31] *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1836–1868. évi törvénycikkek.* (Szerk.: Márkus Dezső), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1896.
- [32] *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1918. évi törvénycikkek.* (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1919.
- [33] *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1921. évi törvénycikkek.* (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1922.
- [34] *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár Millenniumi Emlékiadás 1922. évi törvénycikkek.* (Szerk.: Márkus Dezső – Térfy Gyula), Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1923.
- [35] *Magyarországi rendeletek tára.* Magyar Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1920, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1920/?pg=0&layout=s, 2020. április 24.
- [36] https://library.hungaricana.hu/hu/collection/magyar_kulugyminiszterium_kiadvanyai_kulugyi_kozlony/, 2020. február 8.
- [37] <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakkonyv-magyarok-a-ii-vilagaboruban-2/magyarorszag-es-a-magyar-kiralyi-honvedseg-a-xx-szazadi-vilagaboruban-1914-1945-BB49/a-magyar-kiralysag-az-1920-as-es-az-1930-as-evekben-DA/>, 2020. április 18.

II.

**ÁLLAMTUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ
TANULMÁNYOK**

A GAZDASÁGI REKLÁMOK MEGÍTÉLÉSE NÉMET ÉS MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI DÖNTÉSEK ALAPJÁN

CSIRSZKI MARTIN MILÁN*

A gazdasági verseny megteremtése alapvető érdek a piacgazdaság megfelelő működéséhez, ugyanakkor országoként eltérő, hogy ez a kívánalom hogyan jelenik meg az alkotmányban. Míg Németország esetén a demokratikus hagyományok miatt a *Grundgesetz* ezt nem jeleníti meg *expressis verbis*, addig Magyarország Alaptörvényében találkozhatunk vele. A gazdasági verseny egyik fontos aspektusa a gazdasági reklám, amely sok esetben összemosisódik a társadalmi célú reklámokkal, amely alkotmányjogi és versenyjogi problémákat is felvet. A szerző ennek kapcsán kíván bizonyos megállapításokat tenni.

Kulcsszavak: *gazdasági verseny, gazdasági reklám, véleménynyilvánítási szabadság*

Establishing economic competition is a fundamental interest for the proper functioning of a market economy, but the way this requirement is reflected in the constitution varies from country to country. While in the case of Germany, due to democratic traditions, the *Grundgesetz* does not include it *expressis verbis*, it can be found in Hungary's Fundamental Law. Economic advertising is an important aspect of economic competition, but the boundaries between economic and social advertisements are faded, which causes both constitutional law and competition law problems. The author intends to conclude some statements in connection with this topic.

Keywords: *economic competition, economic advertising, freedom of expression*

1. A piacgazdaság alkotmányos alapjai Magyarországon és Németországban

Magyarország Alaptörvényét 2011. április 25-én fogadta el az Országgyűlés. Az Alaptörvény számos különbséget tartalmaz a korábbi Alkotmányhoz képest, amely utóbbi számos módosítással ugyan, de egészen 1949. augusztus 20. napjától 2011. december 31. napjáig volt hatályban. Ilyen különbség jelenik meg abban az esetben is, ha az Alaptörvény M) cikkét összevetjük az Alkotmány 9. §-ával.

* DR. CSIRSZKI MARTIN MILÁN
I. évf. nappali tagozatos PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
jogcsm@uni-miskolc.hu

Az Alkotmány 9. §-a a következőképpen rendelkezett:

„(1) Magyarország gazdasága olyan piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.

(2) A Magyar Köztársaság elismeri és támogatja a vállalkozás jogát és a gazdasági verseny szabadságát.”

Ezzel szemben az Alaptörvény M) cikke észrevehetően más rendelkezéseket tartalmaz:

„(1) Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik.

(2) Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”

Ezen alkotmányi, illetve alaptörvényi rendelkezések a gazdasági alkotmány fogalmkörébe sorolhatóak, amely nem más, mint „a gazdaságra vonatkozó alkotmányi normák összessége, amely minden olyan alkotmányos rendelkezést magába foglal, amely az állami gazdaságpolitikára, illetve a gazdaságra vonatkozik vagy azt érinti”.¹ Egy másik fogalom meghatározás alapján „[a] gazdasági alkotmány az alkotmánynak az a része, illetve azok a részei, ahol a gazdasági alapjogok és releváns alkotmányi elvek, illetve a piacgazdaságra vonatkozó esetleges rendelkezések találhatóak”.² Egyértelmű, hogy a gazdasági alkotmány mai értelemben vett fogalmának jelentősége Magyarországon a rendszerváltozást követően értékelődött fel, amikor a tervgazdaságról átállt az ország a piacgazdaságra. Ekkortól beszélhetünk a piacgazdaság alapját képező versenyről, s az nem szorul magyarázatra, hogy a fentebb említett alkotmányi rendelkezés is kizárólag a rendszerváltozás termékének tekinthető, az eredeti, a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény ebben a formában azt nem tartalmazta. Ha *Drinóczi* meghatározását nézzük, látható, hogy a piacgazdaságra vonatkozó rendelkezések esetlegességéről beszél. Az esetlegességből következő *expressis verbis* említés hiánya megállapítható az Alaptörvény vonatkozásában, de ez nem jelenti azt, hogy a piacgazdaságra az Alaptörvény nem tartalmaz rendelkezést, hiszen mind az M) cikk, mind más cikkek (a magántulajdon, a nemzeti vagyon kapcsán stb.) piacgazdasági elemekkel átszőttek.³ Az értékteremtő munka, a vállalkozás szabadsága, valamint a tisztességes gazdasági verseny feltételeinek biztosítása mind a piacgazdaság irányába mutatnak. A gazdasági alkotmány „nemcsak egy fennálló állapot leírásának tekinthető, hanem állandó orientációként szolgál egy, az alkotmányozó által ideálisnak képzelt rend

¹ HALÁSZ Iván (szerk.): *Alkotmányjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 289.

² DRINÓCZI Tímea: Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben. *Pázmány Law Working Papers* 2012/33., <http://plwp.eu/docs/wp/2012/2012-33-Drinoczi.pdf>, 6.

³ DRINÓCZI Tímea: Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben. *Jogtudományi Közlöny* 2012/10., 376.

irányába”⁴, fontos azonban azt is látni, hogy ez nem jelenti az alkotmány kettészakítását gazdasági és politikai részekre.⁵

Dolgozatomban a gazdasági alkotmány e rendelkezéseit – kiváltképpen a tisztességes és szabad gazdasági versenyt – kívánom megvizsgálni, mégpedig a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésben. Azt előljáróban szeretném megjegyezni, hogy amikor e dolgozat keretei között tisztességes és szabad versenyről beszélek, úgy abba beleértem a fogyasztói jogok védelmét is. Ennek indíttatása kétrétű: egyrészt az, hogy az Alaptörvény együtt, azonos helyen rendelkezik a tisztességes gazdasági versenyről, illetve a fogyasztói jogok védelméről, másrészt pedig az, hogy véleményem szerint egy tág értelmű versenyjog körébe egyértelműen beletartoznak a fogyasztókat védő rendelkezések is. Ez utóbbi véleményemet megalapozza az, ahogy Szöllősy András megragadja a jog e két területének a kapcsolatát. Álláspontja szerint a versenyjogon keresztül a fogyasztók közvetett védelme is megvalósul; a verseny védelme a fogyasztók érdekeit is szolgálja, az nem tekinthető öncélnak, „a piaci verseny ugyanis a potenciális fogyasztókért folytatott küzdelem, és a vállalkozók közötti versengés a fogyasztók számára számos előnyt hordoz magában”.⁶ Munkámhoz az Alkotmánybíróság gyakorlatát hívom segítségül, egyrészt az Alaptörvény elfogadása előtti, másrészt annak elfogadása utáni döntéseket. A célom azonban nem az, hogy a magyar Alkotmánybíróság e kettő, az Alaptörvény elfogadásával egymástól világosan elhatárolható időszakának gyakorlatát összevegyem. Az alkotmánybíróági határozatokon túlmenően, a német *Bundesverfassungsgericht* egyik határozatát is elemezni kívánom, amelyben fel kellett oldani a tisztességes versenyhez való jog és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti kollíziót.

A német alaptörvény, a *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* nem rendelkezik *expressis verbis* a piacgazdaságról mint a német gazdaságot meghatározó jellemzőről, valamint a vállalkozás jogát vagy szabadságát sem nevesíti, mint a korábbi magyar Alkotmány vagy a jelenlegi Alaptörvény. Ugyanakkor a foglalkozás szabadságát rögzíti, mégpedig akként, hogy valamennyi német állampolgárnak joga van ahhoz, hogy szabadon megválassza foglalkozását, hivatását, munkahelyét vagy képzési helyét.⁷ Ehhez hasonlatos az Alaptörvény XII. cikk (1) bekezdése, amely külön is deklarálja a következőket: „Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz.”

⁴ NAGY Gusztáv: A magyar gazdasági alkotmányosság alapjai – egyes alkotmányos alapértékek és alapvető jogok fényében. *Közjogi Szemle* 2009/4., 40.

⁵ DRINÓCZI Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007, 40–41.

⁶ SZÖLLŐSY András: *A fogyasztói döntések szabadságának védelme és a versenyjog – A fogyasztóvédelmi politika és a versenypolitika kapcsolata*. https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/gvh/versenykultura_fejlesztés/tanulmányi_verseny/palyazati_eredmenyek/print_4450_h.pdf&inline=true, 2020. április 17., 22.

⁷ Lásd: Artikel 12 (1): Alle Deutschen haben das Recht, Beruf, Arbeitsplatz und Ausbildungsstätte frei zu wählen.

Amint látható, a magyar Alaptörvényben a vállalkozás megjelenik egyrészt jogként, másrészt szabadságként, míg a német *Grundgesetz* erről hallgat. Véleményem szerint, ennek a korábbi állami berendezkedés az oka. Míg a *Bundesrepublik Deutschland* a II. világháborút követően demokratikus berendezkedésű állammá vált és a mai napig az, addig Magyarország a rendszerváltozást megelőző közel négy és fél évtizedben a Szovjetunió befolyása alatt állt, s erősen antidemokratikus tendenciák jellemezték az élet valamennyi területén, így a gazdaságban is. Mindezek okán Magyarországon a tervgazdasággal való éles szembenállás reakciójaként kiemelt figyelmet fordítottak a legmagasabb szintű jogforrásban is a szabad versenyre, s az annak alappilléret képező vállalkozási szabadságra. Ezzel ellentétben Németországban ez korántsem volt olyan hangsúlyos, hiszen a szabad versenyt a gazdasági élet természetes állapotának tekintették a II. világháborút követően mindvégig.

Magyarország esetében ez az érvelés kirajzolódik az Alkotmánybíróság egy 2014-es határozatából is, amely a következőképpen rendelkezik:

„Jóllehet az előző Alkotmány korábban deklarálta, hogy Magyarország piacgazdaság (a tervgazdaság elvetéseként), az Alaptörvény a gazdasági rendszerről nem tartalmaz hasonló döntést. Ugyanakkor az Alapvetés szabályai között [M] cikk] szerepel, hogy hazánkban a vállalkozás szabad, és az állam biztosítja a verseny feltételeit, továbbá mindenkinek joga van a tulajdonhoz [XIII. cikk (1) bekezdés]. A vállalkozás szabadsága, a tisztességes gazdasági verseny feltételeinek biztosítása, továbbá a tulajdon alapvető jogként való szabályozása – a piacgazdaság deklarálása nélkül is – azt jelenti, hogy Magyarország gazdasága piacgazdaság.”⁸

Ezt a gondolatot kiválóan megalapozza az Alkotmánybíróság egy 1991-es határozata, amely szerint: „a piacgazdaság plurálisan tagolt tulajdoni szerkezetű gazdaság, amely a különböző tulajdonformák egyenrangúságának, valamint a vállalkozás és verseny szabadságának alkotmányosan elismert elve alapján működik.”⁹

A 2014-es határozatban dr. Lenkovich Barnabás alkotmánybíró párhuzamos indokolása a törvényi szabályozás szintjét is érinti, amikor kijelenti:

„A magántulajdoni alapon működő piacgazdaság természetes velejárója a gazdasági verseny. Magának a »versenygazdaságnak« azonban elemi követelménye, hogy sokszereplős (kínálati jellegű) legyen, hogy a szereplők »azonos súlycsoportban« versenyezzenek, hogy a verseny szabályai minden versenyzőre azonosan kötelezőek legyenek, és végül, de nem utolsósorban, hogy a versenyzők tisztességesen versenyezzenek, azaz ne csak a törvényeket, de a gazdasági erkölcs, az üzleti tisztesség követelményeit is betartsák. [...] A versenygazdaság szerkezetét védő törvényhozáshoz csatlakozott a tisztességtelen piaci magatartások tilalma, annak generál-

⁸ 8/2014. (III. 20.) AB határozat, [83]–[84].

⁹ 59/1991. (XI. 19.) AB határozat, III. rész, 2. bekezdés.

*klauzulája és külön nevesítve is a tiltott tényállások. Már ezek között is megjelent a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés megtiltása, előbb a versenytársakkal szemben, majd pedig minden versenyző részéről a fogyasztókkal szemben.*¹⁰

Ezt a célt Magyarországon több törvény is hivatott szolgálni, így

1. a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.),
2. a fogyasztókkal szemben tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (a továbbiakban: Fttv.), valamint
3. a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek vonatkozásában a beszállítókkal szemben alkalmazott tisztességtelen forgalmazói magatartás tilalmáról szóló 2009. évi XCV. törvény (a továbbiakban: Tfmtv.).

Számunkra e három törvény közül a Tpv. a leginkább releváns jelen esetben, amelynek németországi megfelelője a *Gesetz gegen den unlauteren Wettbeverb* (a továbbiakban: *UWG*). Az *UWG* szövetségi szintű törvény, ugyanakkor azt fontos megemlíteni, hogy a *Grundgesetz* egyes, a gazdaságot és a versenyt érintő kérdések szabályozását megosztott hatáskörként említi a szövetség és az államok között. Ilyen például a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés megelőzése is.¹¹ Ez utóbbi szabályozását Magyarországon – lévén, hogy egy unitárius államról beszélünk –, természetesen szintén a Tpv. vállalja magára.¹²

A Tpv. preambuluma kiválóan szemlélteti a fentebb megfogalmazott kívánalmakat: „A gazdasági hatékonyságot és a társadalmi felemelkedést szolgáló piaci verseny fenntartásához fűződő közérdek, továbbá az üzleti tisztesség követelményeit betartó vállalkozások és a fogyasztók érdeke megköveteli, hogy az állam jogi szabályozással biztosítsa a gazdasági verseny tisztaságát és szabadságát.”

E gazdasági és versenyszabályozási környezet keretei között kellett értelmeznie az Alkotmánybíróságnak, valamint a *Bundesverfassungsgericht*nek a gazdasági reklám alkotmányos korlátozásának lehetőségeit.

2. A gazdasági-kereskedelmi kommunikáció (gazdasági reklámok) megítélése

Ahogy az előző fejezetben említettem, a tisztességes és szabad verseny, valamint a véleménynyilvánítás és szólás szabadsága között ellentét húzódhat, amelyet valamely módon fel kell oldani, s ez a nemes feladat az Alkotmánybíróságra hárul. A véleménynyilvánítás szabadsága a kommunikációs alapjogok anyajoga. „Az ebből eredő külön nevesített jogok a szólás- és sajtószabadság, mely utóbbi felöleli valamennyi médium szabadságát, továbbá az informáltsághoz való jogot, az információk megszerzésének szabadságát. Tágabb értelemben a véleménynyil-

¹⁰ 8/2014. (III. 20.) AB határozat, [103] és [105].

¹¹ Lásd: Artikel 74 (1): Die konkurrierende Gesetzgebung erstreckt sich auf folgende Gebiete: ...16. die Verhütung des Mißbrauchs wirtschaftlicher Machtstellung.

¹² Lásd annak V. fejezetét.

vánítás szabadságához tartozik a művészi, az irodalmi alkotás szabadsága és a művészeti alkotás terjesztésének szabadsága, a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága is.”¹³ Ebből a felsorolásból szármakra a sajtószabadság, valamint a szólásszabadság a releváns, amely leginkább a gazdasági reklámok és kereskedelmi kommunikáció formájában kerülhet összeütközésbe a tisztességes és szabad verseny koncepciójával. Tekintettel arra, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága ma már egyértelműen kiterjed a reklámokra is,¹⁴ embert próbáló feladat annak eldöntése, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának védelmét élvező reklámok milyen esetben állnak még összhangban a tisztességes gazdasági versennyel, s hol húzódik az a határ, amely után már ez a fajta védelem feloldódik, s az adott reklám versenyellenes piaci magatartássá torzul.

Mérföldkőnek tekinthető az Alkotmánybíróság egy korai határozata, amelyben a következőképpen rendelkezett: bár a gazdasági reklámtevékenység „az Alkotmány 61. § (1) bekezdésében foglalt szabad véleménynyilvánítás védelmét élvezzi, a kereskedelmi jellegű információk közzététele esetében szélesebb körű állami beavatkozás lehet alkotmányosan indokolt, mint a véleményközlés egyéb esetekben”.¹⁵ Ezt az állami beavatkozást tilalmak és korlátozások formájában jeleníti meg a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII. törvény (a továbbiakban: Reklámtv.). A tilalmak és korlátozások egyrészt általános, azaz valamennyi árura és szolgáltatásra kiterjedő rendelkezéseket fogalmaznak meg, másrészt viszont speciális, azaz egyes árukra és szolgáltatásokra vonatkozó szabályokat foglalnak magukban. A teljesség igénye nélkül egy párat szeretnék megemlíteni az általános tilalmakból:

- Tilos az olyan reklám, amely erőszakos, illetve a személyes vagy a közbiztonságot veszélyeztető magatartásra ösztönöz.
- Tilos az olyan reklám, amely a gyermek- és fiatalkorúak fizikai, szellemi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését károsíthatja.
- Tilos az olyan gyermek-, illetve fiatalkorúaknak szóló reklám, amely alkalmas a gyermek-, illetve fiatalkorúak fizikai, szellemi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődésének kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy erőszakra, szexualitásra utal vagy azt ábrázol, vagy témájának meghatározó eleme az erőszakos módon megoldott konfliktus.
- Tilos az olyan reklám, amely a nemiséget súlyosan szeméremszértlő nyíltsággal ábrázolja, különösen amelyik nemi aktust vagy nemi szervet nyíltan ábrázol (pornográf reklám).

¹³ 30/1992. (V. 26.) AB határozat. Elemzi: SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 86.

¹⁴ KOLTAY András: A véleménynyilvánítás szabadsága. In: Jakab András – Fekete Balázs – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia.* Budapest, Magyarország, 2018. Lásd: <https://ijoten.hu/uploads/a-velemenynyilvanitas-szabadsaga.pdf>, 2020. április 17., 3.

¹⁵ 1270/B/1997. AB határozat, IV./3.

- Tilos az olyan áru reklámja, amelynek előállítására vagy forgalmazására jogszabályba ütközik.¹⁶

Továbbá, érdemesnek gondolom, hogy néhány speciális példát is említsek:

- Tilos fegyver, lőszer, robbanóanyag és a közbiztonságra különösen veszélyes eszköz reklámja.
- Tilos emberi szövet, szövetet bármilyen felhasználás céljára reklámozni.
- Tilos alkoholtartalmú ital olyan reklámja, amely gyermek-, illetve fiatalok számára szól; alkoholtartalmú ital mértéktelen fogyasztására ösztönöz, vagy negatívan tünteti fel az önmérsékletet, illetve az alkoholfogyasztástól való tartózkodást; azt állítja vagy olyan benyomást kelt, hogy az alkoholnak gyógyászati tulajdonsága van, serkentő vagy nyugtató hatású.¹⁷

E kérdéskört rendkívül jól cizellálja, s a valóságnak sokkal inkább megfelelő véleményt alkot Bragyova András alkotmánybíró egy párhuzamos indokolásában. Ennek keretében kifejti, hogy a gazdasági reklám korlátozásának lehetőségét elsődlegesen semmiképpen sem a véleménynyilvánítás szabadságának terepében kellene értelmezni, hiszen a reklám egyfajta eszköz a gazdasági tevékenység előmozdításában, s annak során nem véleményt fejeznek ki a kommunikáció során. „A reklámot korlátozó jogi szabályozás alkotmányos mércéje ugyanaz, ami minden gazdasági tevékenységé: elsősorban a vállalkozás, illetve a foglalkozás szabadsága.”¹⁸ Ahogy említettem, e gondolat sokkal jobban szemlélteti a valóságot, hiszen ha a gazdasági reklám funkciójára gondolunk, az egyértelműen a gazdasági tevékenység koordinációjában állhat, mintsem, hogy az a vélemény kifejezésre juttatását szolgálja. Ha belegondolunk, hogy a Reklámtv.-ben megfogalmazott tilalmak és korlátozások tulajdonképpen a gazdasági tevékenység gyakorlása során esetlegesen szóba jöhető eszközök szűkítését jelentik, akkor sokkal inkább az mondható el, hogy a vállalkozás, illetve a foglalkozás szabadságának korlátozásából vezethetjük le a megszorításokat. Példának okáért, ha egy dohánykereskedőt veszünk alapul, aki népszerűsíteni szeretné az általa forgalmazott termékeket, akkor a gazdasági reklámtilalmak által elsődlegesen nem a szólás szabadsága kerül korlátozásra, hanem az általa gyakorolt tevékenység alapját képező vállalkozás szabadsága. A tilalom, illetve a korlátozás sokkal inkább értelmezhető a dohánykereskedő viszonylatában, akinek eleve az egész tevékenysége a szabad és tisztességes gazdasági verseny feltételrendszerébe, s az alapul szolgáló vállalkozás, illetve foglalkozás szabadságába illeszkedik, mintsem, hogy e gazdasági reklámtilalmakat és -korlátozásokat a védendő csoportok (pl. a gyermekek) és a védendő közérdekek (pl. közegészségügy) viszonylatában a szólásszabadság korlátozásának kiterjesztéseként fogjuk fel.

¹⁶ Lásd: Reklámtv. 7–12. §§.

¹⁷ Lásd: Reklámtv. 14–22. §§.

¹⁸ 23/2010. (III. 4.) AB határozat, Bragyova András alkotmánybíró párhuzamos indokolása, 3. bekezdés.

Ennek ellenére is, az Alkotmánybíróság következetesen kitart a véleménynyilvánítás szabadságának keretei között történő interpretáció mellett. S bár rögzítette, hogy „a gazdasági közlések célja alapvetően vagy kizárólagosan gazdasági érdekek által motivált, ezért az ilyen kommunikáció védelme lényegesen alacsonyabb”, ezt a védelmet továbbra is az Alkotmány 61. §-a alapján biztosította.¹⁹ E nézőpont ugyanúgy megmaradt az Alaptörvény hatálybalépését követő időszakban is, vagyis ezzel ellentétes döntés, amely a gazdasági reklámot a vállalkozás és a foglalkozás szabadsága kategóriái alá vonta volna, nem született. Ugyan van példa vizsgálódásra a gazdasági reklám, valamint a vállalkozás és foglalkozás szabadságának kapcsolattrendszerében, de végül itt is a véleménynyilvánítás szabadsága lett az elfogadott megoldás. Ebben az esetben az Alkotmánybíróság deklarálta azt, hogy – tekintettel arra, hogy az Alaptörvény a véleménynyilvánítás szabadságát az Alkotmányban foglaltaknak megfelelően védi – az Alkotmánybíróság „ezért a kereskedelmi szólás szabadsága és a véleménynyilvánítási szabadság összefüggései tekintetében tett megállapításait fenntartja”.²⁰

Ha a Reklámtv. fogalom meghatározásából indulunk ki, az is sokkal inkább azzal hozható összhangba, hogy a gazdasági reklámot a vállalkozás és foglalkozás szabadsága alatt értelmezzük. A Reklámtv. a következőképpen definiálja a gazdasági reklámot: „olyan közlés, tájékoztatás, illetve megjelenítési mód, amely valamely birtokba vehető forgalomképes ingó dolog – ideértve a pénzt, az értékpapírt és a pénzügyi eszközt, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőket –, szolgáltatás, ingatlan, vagyoni értékű jog értékesítésének vagy más módon történő igénybevételenek előmozdítására, vagy e céllal összefüggésben a vállalkozás neve, megjelölése, tevékenysége népszerűsítésére vagy áru, árujelző ismertségének növelésére irányul.”²¹ Ezzel kapcsolatban két észrevételt tennék. Egyrészt, ha a véleménynyilvánítás szabadságának terepében elhelyezkedő sajtószabadságba kívánjuk a gazdasági reklámot beleilleszteni, akkor láthatjuk, hogy a sajtószabadság (és a véleménynyilvánítás szabadságának többi részeleme is) megjelenít egyfajta véleményt, míg a gazdasági reklámnak effajta véleménynyilvánító funkciót tulajdonítani kifejezetten erőltetett. Másrészt, ha azzal érvelünk, hogy a gazdasági reklám is közlés, és a véleménynyilvánítás szabadsága valamennyi közlésre kiterjed, akkor érdemes olyképpen gondolkodnunk, hogy a közlés lehet értékítélet és tényközlés, és én egyik alá sem sorolnám be könnyűszerrel a gazdasági reklámot (ide nem értve az összehasonlító reklámokat, ahol kizárólag tényközléssel lehet felsorakoztatni az érveket egyik vagy másik termék/szolgáltatás mellett vagy ellen, amennyiben jogszerű tartalomra kívánunk törekedni). A gazdasági reklám sokkal inkább egy ösztönző-motiváló eszköz a gazdasági élet szereplőinek kezében, amelynek kifejezett gazdaságvezérelt indokai azt predesztinálják, hogy a szabad és tisztességes gazdasági verseny alkotmányos rendszerében értékeljük, s emellett a gazdasági reklám véleményformáló aspektusai – meglátásom szerint – egyértelmű-

¹⁹ 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, 2.2.5.

²⁰ 3208/2013. (XI. 18.) AB határozat, [104].

²¹ Reklámtv. 3. § d) pont.

en feloldódnak a versenyjogi szempontokkal szemben. Ezt némiképpen árnyalja az a tendencia, amely az online térben, a közösségi felületeken történik, hiszen egy-egy véleményvezér, *influencer* saját véleményével ellátva termékeket és szolgáltatásokat reklámoz. Azt azonban hozzá kell tenni, hogy ezek mögött is egyértelmű gazdasági érdekek állnak, amelyből mind a véleményvezér, mind a gyártó/a szolgáltatást nyújtó profitál. Nem hiába döntött úgy a Gazdasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH), hogy az efféle „véleménynyilvánítások” során fel kell tüntetni azt, hogy egy reklámról van szó. Kiválóan fejezi ki az a nyilatkozat ezt, amely szerint „akkor tekinthető jogszerűnek egy magánszemély (legyen az közszereplő, véleményvezér, kiskorú youtuber, blogger, vlogger) közösségi oldalán írt posztjának sorában megjelenő fizetett (azaz, ellentételezett) tartalom, ha abban egyszerűen, egyértelműen, közérthetően, továbbá jól észlelhetően, hangsúlyosan, a fogyasztók számára szembeütően és szükségszerűen érzékelhetően jelenik meg, hogy az nem egy független, semleges vélemény vagy ajánlás, hanem ellenszolgáltatás vagy egyéb közvetlen gazdasági érdek (is) áll mögötte”²².

Ha a következő definíciót megvizsgáljuk, akkor is sokkal inkább az előbb említett jellemzők jelennek meg a reklám lényegalkotó elemeit illetően. A reklám a „piacgazdaság szerves része, amely alkalmas a verseny feltámasztására, fenntartására, élénkítésére”, továbbá az nem más, mint a vállalkozások által tanúsítható kereskedelmi gyakorlatok egyike.²³ Ha az Fttv. fogalom meghatározását nézzük meg a kereskedelmi gyakorlatra vonatkozóan, szintén a gazdasági jellegű elemek emelkednek ki, s e fogalom meghatározásnak egyik aspektusát jelenti a gazdasági reklám, amely formájában ugyan egy közlés, kommunikáció, de tartalmában gazdasági célokat jelenít meg.²⁴ Ennek kapcsán még megemlítendő, hogy a reklámra vonatkozó definíciók a legtöbb esetben „bizonyos kommunikációs formákra utalnak, amelyek a címzettjeiket tervszerű tevékenység részeként, szándékos, ám bármely kényszerítéstől mentes befolyásolás útján bizonyos cél elérésére ösztönzik”²⁵.

Feltétlenül fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a magyar jogi szabályozás elkülöníti egymástól a gazdasági reklámot és a társadalmi célú reklámot. Utóbbi kapcsán a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (a továbbiakban: Mttv.) a következőképpen rendelkezik: „politikai reklámnak nem minősülő, üzleti érdekeltséget nem tartalmazó, reklámcélokot nem szolgáló, ellenérték fejében vagy anélkül közzétett felhívás vagy közérdekű üzenet, amely valamely közérdekű cél elérése érdekében kíván hatást gyakor-

²² https://www.gvh.hu/sajtoszoba/sajtkozlomenyek/2017_es_sajtkozlomenyek/kotelezes_tsegvallalassal_zarult_a_gvh_elso_velemen.html, 2020. április 17.

²³ TÓTH Tihamér (szerk.): *A reklámjog nagy kézikönyve*. CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2009, 21.

²⁴ Fttv. 2. § d) kereskedelmi gyakorlat: a vállalkozásnak, illetve a vállalkozás érdekében vagy javára eljáró személynek az áru fogyasztók részére történő értékesítésével, szolgáltatásával vagy eladásösztönzésével közvetlen kapcsolatban álló magatartása, tevékenysége, mulasztása, reklámja, marketingtevékenysége vagy egyéb kereskedelmi kommunikációja.

²⁵ LIBER Ádám: A reklám és a szabad véleménynyilvánítás. *Magyar Jog* 2006/10., 592.

rolni a médiaszolgáltatás nézőjére vagy hallgatójára.”²⁶ Bár az Mttv.-be bekerült a társadalmi célú reklám fogalma, amely megsüvegezendő, mégiscsak lehet hiányérzetünk. Ennek oka az, hogy az Mttv. azt is kimondja, hogy

„[n]em minősül burkolt kereskedelmi közleménynek valamely vállalkozás társadalmi célú, közérdekű szerepvállalásáról történő tájékoztatás, azonban az ilyen beszámolókból kizárólag a vállalkozás neve, logója és védjegye tüntethető fel, valamint – amennyiben a társadalmi szerepvállaláshoz szorosan kapcsolódik – terméke, szolgáltatása jeleníthető meg. Nem jelenhet meg a beszámolóban a vállalkozás jelszava, kereskedelmi közlemény részlete, és a tájékoztatás nem ösztönözhet kifejezetten a vállalkozás termékének megvásárlására, vagy szolgáltatásának igénybevételére.”

Ez a rendelkezés újfent rendkívül tág teret enged annak eldöntésében, hogy egy adott reklám gazdasági célú vagy társadalmi célú, amely minősítés a leginkább meghatározó az alkotmányjogi és a versenyjogi kérdések tisztázásához. A társadalmi célú reklám törvényi definíciójának megalkotása előtt ettől világosabb képet mutatott egy szakirodalmi álláspont, amely szerint a társadalmi reklám „az olyan tájékoztatás, amely valamilyen, a közösség szempontjából jelentős, közösségi szükségleteket kielégítő szolgáltatásra hívja fel a figyelmet úgy, hogy a reklámozónak még közvetett anyagi érdeke sem fűződik a reklám közzétételéhez”.²⁷

Gellén Klára szerint „meg kell találni azt a határt, amikor még a pusztán tájékoztatáshoz való jog keretein belül kimeríti a szerepvállalás az egyszerű szerkesztett tartalom kategóriát, szemben a szerkesztett tartalomban elhelyezett gazdasági céllal népszerűsítő üzenettel. A népszerűsítésnek a közérdekű szerepvállalásra, a megjelenésre kell fókuszálnia, és esetlegesen háttérbe húzódva, másodlagosan jelenhet csak meg a gazdasági szereplő, vagy annak terméke.”²⁸ Ez a megállapítás is mutatja, hogy a határok nagyfokú elmosódásáról van itt szó. A vállalkozás társadalmi szerepvállalása esetén is ugyanúgy megjelenhet a terméke/szolgáltatása is, amely már erős aggályokat vet fel annak vonatkozásában, hogy valóban társadalmi cél áll-e előttünk. Az Alkotmánybíróság is elismeri, hogy „[t]ermészetesen adódhatnak nehézségek a kereskedelmi környezetben megjelenő közlésekhez kötődő gazdasági érdekek meghatározó voltának vagy kizárólagosságának megítélésében”.²⁹ A Gazdasági Versenyhivatal ettől azért sztriktebben fogalmazott, amikor egy példával élve azt mondta ki, hogy „[a] reklám nem minősülhet társadalmi célúnak, amennyiben ugyan (például) a biztonságos közlekedést szolgálja, azon

²⁶ Mttv. 203. § 64. pont.

²⁷ CSÉCSY György – PRIBULA László: A reklám fogalmi meghatározásának szempontjai, egyes reklámtípusok megjelenése a jogi szabályozásban. *Magyar Jog* 2010/5., 259.

²⁸ GELLÉN Klára: A gazdasági és a társadalmi érdek konvergálása a reklámokban. *In Medias Res* 2016/1., 30.

²⁹ 23/2010. (III. 4.) AB határozat, IV./4.1.

azonban valamely konkrét autómárka is feltüntetésre kerül”.³⁰ Ebből is egyértelműen kiütközik az alkotmányjogi és a versenyjogi megközelítés különbözősége, talán azt is mondhatjuk, hogy összeegyeztetlensége, amelyet a következőkben a *Bundesgerichtshof* és a *Bundesverfassungsgericht* eltérő megközelítése is tükröz.

3. A kollízió lehetősége

Ha az Alkotmánybíróság nézőpontja mellett kitartunk, akkor az mondható el, hogy előfordulhat, hogy a gazdasági reklám formájában megjelenő véleménynyilvánítási szabadságot, sajtószabadságot korlátozni szükségeltetik. „A gazdasági reklámtevékenység és egyéb kereskedelmi információközlés ugyanis, bár lehetőséget biztosít a polgárok számára a nekik kínált áruk, szolgáltatások megismerésére, mások személyhez fűződő jogai, a fogyasztói jogok vagy akár a tisztességes verseny érdekében, az elérni kívánt céllal arányos módon alkotmányosan korlátozható.”³¹ Úgy gondolom, hogy ez a megállapítás is alátámasztja a gazdasági reklám vállalkozás szabadsága alatt történő tárgyalásának szükségességét, hiszen azok az értékek, amelyek érdekében a gazdasági reklám korlátozható, sok esetben gazdasági jellegűek. A fogyasztói jogok érvényre juttatása, illetve a tisztességes verseny biztosítása a piacgazdaság alapját jelentő gazdasági verseny fő komponensei, amely gazdasági verseny egyértelműen a vállalkozás, illetve a foglalkozás szabadságán alapul. Ezt egyértelműen visszatükrözik az 1. pontban tárgyalt alkotmánybíróági határozatok is.

A kollízió példájára – a megegyező magyar, illetve német alkotmánybíróági megközelítés miatt – a német *Bundesverfassungsgericht* világviszonylatban ismert ún. *Schockwerbung* (sokkrekklám) ítéletét szeretném felhozni.³² Az ítélet fő megállapítása az, hogy a kiadót megillető sajtószabadság sérül abban az esetben, ha a kiadónak megtiltják olyan jellegű reklám közzétételét, amelynek viszonylatában a reklámozót szólásszabadság illeti meg.

A történeti tényállást tekintve az ügy, amely a *Bundesverfassungsgericht* elé került, a következőképpen foglalható össze. A *Stern* nevet viselő magazin kiadója (a továbbiakban: panaszos vagy kiadó) alkotmányjogi panasszal élt a *Bundesgerichtshof*³³ két ítéletével szemben, amelyben az megtiltotta a panaszosnak, hogy a Benetton nevű cég meghatározott reklámjait/hirdetéseit közzétegye a jóerkölcsbe ütköző jellegük (*wegen eines Verstoßes gegen die guten Sitten*) miatt, amelyet a már fentebb hivatkozott UWG 1. §-ába ütközőnek ítélt. E rendelkezés az UWG célját deklarálja, amely egyrészt a tisztességtelen piaci magatartásokkal szemben a versenytársak, a fogyasztók és egyéb piaci szereplők védelmét, másrészt pedig a közérdek védelmét jeleníti meg.³⁴ A Benetton három kérdéses reklámja/hirdetése erőteljesen „sokkoló” képeket mutatott be:

³⁰ A Gazdasági Versenyhivatal Vj-11/2004/26. sz. határozata, 14.2.

³¹ 1270/B/1997. AB határozat, IV./3.

³² BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 12. Dezember 2000 – 1 BvR 1762/95 –, Rn. (1-73), http://www.bverfg.de/e/rs20001212_1bvr176295.html, 2020. április 5.

³³ Németországban a Legfelsőbb Bíróság.

³⁴ UWG § 1 – Zweck des Gesetzes: „Dieses Gesetz dient dem Schutz der Mitbewerber, der Verbraucherinnen und Verbraucher sowie der sonstigen Marktteilnehmer vor unlau-

1. egy teljes egészében olajban úszkáló, koromfekete kacsát;
2. gyermekmunkásokat a harmadik világból; valamint
3. egy emberi feneket, amelyre egy HIV-pozitív pecsétet nyomtak.

E „reklámok” miatt a *Központ a tisztességtelen verseny elleni küzdelemért*³⁵ (a továbbiakban: Egyesület) a panaszoshoz fordult, hogy ne publikálja azokat, majd miután a panaszos ezt visszautasította, az Egyesület bírósághoz fordult, ahol valamennyi fokon a javára ítélték. Az olajáztatta kacsá, valamint a gyermekmunkások viszonylatában a *Bundesgerichtshof* arra az álláspontra helyezkedett, hogy a jóerkölcsbe ütközés azon az alapon állja meg a helyét, hogy a szenvedés megjelenítése a Benetton logója mellett arra készíti a fogyasztókat, hogy sajnálatot és tehetlenséget érezzenek, s ezáltal a Benettonnal azonosuljanak, amely a fogyasztókkal egyetemben törődik ilyen kérdések megoldásával. A *Bundesgerichtshof* szerint az emberi vagy állati fájdalmak megjelenítése valamely gazdasági tevékenység során gazdasági érdektől vezérelve váltja ki a sajnálat érzését a fogyasztókból. S bár a gazdasági szereplők megnyilvánulhatnak fontos társadalmi vagy szociális kérdésekben (itt elegendő a *Corporate Social Responsibility*-re gondolni, amely megjelenhet társadalmi célú reklám formájában), s ez nem ellentétes a versenyjogi rendelkezésekkel, de ha ez a megnyilvánulás nem járul hozzá a társadalmi vita alakításához, akkor versenyjogi szempontból ez nem tekinthető másnak, minthogy a fogyasztók szimpátiáját, azonosulását kívánja kiváltani gazdasági érdekektől vezérelve. Ebből azt a következtetést vont le, hogy a reklámok közzétételével maga a kiadó (a panaszos) is versenytevékenységet folytatott, és így megalapozottak voltak az alsóbb szintű bíróságok ítéletei.

A harmadik képet (HIV-pozitív) illetően a *Bundesgerichtshof* azt a kiegészítést fűzte (az első két képhez képest többletként), hogy a HIV-fertőzöttek reklámként való képi megjelenítése nemcsak a sajnálat érzésével operál a fogyasztók felé, hanem önmagában véve is komoly aggályokat vet fel az emberi méltóságot illetően. Hozzátette továbbá, hogy a versenyjognak szembe kell szállnia olyan érzéketlen gazdasági tevékenységgel is, amely a diszkriminációt elszenvedő embereket, valamint azt a fajta mentalitást állítja középpontba, hogy az embereket bármilyen módon megbélyegezzék.

Ilyen előzményeket követően került a *Bundesverfassungsgericht* elé az ügy, amely a *Bundesgerichtshof*tal szemben más nézőpontra helyezkedett. A panaszos szerint a *Bundesgerichtshof* megsértette a véleménynyilvánítás szabadságát³⁶, s kö-

teren geschäftlichen Handlungen. Es schützt zugleich das Interesse der Allgemeinheit an einem unverfälschten Wettbewerb.”

³⁵ Zentrale zur Bekämpfung unlauteren Wettbewerbs e.V.

³⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Artikel 5 (1): Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt.

vetkeztetései nem alapozzák meg valamely, a versenyhez kapcsolódó védendő érdek megsértését. A Benetton reklámjai csupán a valóságot kívánják láttatni, és az érzelmekre ható/hatni kívánó reklámozás nem versenyellenes. A panaszos úgy reagált arra az érvre, hogy e képek nem járulnak hozzá a társadalmi vita kialakításához, hogy az ilyen jellegű vizuális megjelenítés önmagában és közvetlenül hozzáad a társadalmi vitához, mindennemű további írásbeli vagy szóbeli megnyilvánulás nélkül. A HIV-fertőzötteket megjelenítő reklám kapcsán további észrevétele az volt a panaszosnak, hogy az egy létező politikai és szociális problémára hívja fel a figyelmet, s bár a reklámozási szándék levezethető abból, hogy a Benetton logója megjelenik a képen, az csak másodlagosnak (!) tekinthető. Úgy vélem, hogy ez az érvelés egyik legellentmondásosabb pontja, amire a későbbiekben még kitérek.

Előljáróban megjegyezném, hogy a *Bundesverfassungsgericht* a panaszos javára ítélt mindhárom képi reklám esetében, s úgy gondolta, hogy mindhárom fotó a véleménynyilvánítás szabadsága alá tartozik (értelemszerűen, ha a Benetton megközelítéséből tekintünk rá), illetve a sajtószabadság alá tartozik (ha a *Stern* magazin, azaz a panaszos megközelítéséből tekintünk rá). A *Bundesverfassungsgericht* szerint e fotók hozzájárulnak a társadalmi vita alakításához, ugyanakkor azt is elismeri, hogy a szociális konvenció nézőpontjából tekintve megállapítható, hogy az UWG 1. §-ának értelmezése szerint ezek a reklámok a jóerkölcsbe ütköznek, mivel az emberek és állatok szenvedéseit jelenítik meg, s ezáltal a sajnálat érzésével operálnak, mégpedig kompetitív célok érdekében. Ez a konvenció ugyanakkor nem jelenti azt, hogy jelen esetben felmerülne bármely köz- vagy magánérdek védelmének szükségessége. A *Bundesverfassungsgericht* kiemeli azt is, hogy a rendes bírósági eljárás felperese, az Egyesület, aki keresetet indított a panaszos ellen, téves és nem támogatható álláspontot vesz fel, amikor sérelmezi, hogy a három kép egyáltalán nem kapcsolódik a Benetton gazdasági tevékenységéhez, s ezáltal azok elvetendőek. A *Bundesverfassungsgericht* szerint a reklámok a legtöbb esetben ehhez hasonló módon igyekeznek megragadni a figyelmet érzelmi síkon, hogy pozitív megítélést szerezzenek. Anélkül, hogy az eltérő megközelítések további érveit és ellenérveit felsorakoztatnám, sokkal inkább másra szeretnék fókuszálni. Látható, hogy a *Bundesgerichtshof* a panaszos által közzétett reklámokat elítélte, míg a *Bundesverfassungsgericht* elfogadhatónak vélte.

Érdekes adalékként szeretnék röviden megemlíteni egy másik sokreklámmal kapcsolatos esetet Németországból. Ez speciálisnak tekinthető, mivel a reklámozó egy ügyvéd lett volna, aki sokkoló, öngyilkosságot és családon belüli erőszakot megjelenítő képekkel, valamint nevének és ügyvédi minőségének feltüntetésével szeretett volna bögréket készíttetni. Miután a *Bundesgerichtshof* sem „támogatta az ötletét”, tekintettel a szövetségi ügyvédi törvényre, amely kimondja, hogy az ügyvéd reklámtevékenysége formájában és tartalmában egyaránt kizárólag a foglalkozási tevékenységére terjedhet ki,³⁷ az ügyvéd a *Bundesverfassungsgericht*hez fordult. Utóbbi azonban nem fogadta be a panaszát, s azt így érdemben sem vizsgálta a

³⁷ Bundesrechtsanwaltsordnung, 43b. §.

nem megfelelő tartalom, illetve a nem kellő megalapozottság miatt.³⁸ Ugyanakkor azt megjegyezte a *Bundesverfassungsgericht*, hogy a hivatkozott törvényi szakasz az ügyvédek reklámozására vonatkozóan megteremti az alapot arra, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága ebben az esetben korlátozva legyen. Kifejti azt is, hogy az ügyvéd párhuzamot vont a Benetton-ügy, valamint a saját intenciói között, mondván, hogy társadalmi párbeszédet akart indítani, de mindeközben elfelejti azt, hogy az ügyvédi hivatás gyakorlójaként e tekintetben speciális helyzetben van.³⁹ Utóbbi körülmény miatt számunkra ez az eset csak egy mellékes adalékként szolgálhat.

A továbbiakban egy elhatárolást szeretnék felvázolni.

4. Konklúzió és javaslatok

Amire szeretném felhívni a figyelmet, az egy szemléletbeli változtatás szükségessége, hogy a gazdasági verseny tisztességesebbé válhasson. Az, hogy a reklám a gazdasági verseny, s ezen keresztül a piacgazdaság egyik legfontosabb kategóriája, s reklám nélkül az utóbbi kettő nem képzelhető el,⁴⁰ vitathatatlan. Az is egyértelmű, hogy lesznek olyan „vegyes” reklámok, amelyek mind társadalmi, mind gazdasági célt megjelenítenek, akárhogy is el van különítve a két fogalom a jogforrások szintjén. A tisztességes verseny fokozottabb eléréséhez a jogalkalmazásnak e téren változtatást kell eszközölnie a szemléletében.

Láthattuk, hogy a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban a gazdasági reklámokat a véleménynyilvánítás szabadsága alá vonják be, holott az Alaptörvény egyértelműen rögzíti a vállalkozás szabadságát. Úgy vélem, hogy a gazdasági cézzal közreadott reklámok korlátozását alkotmányjogi szempontból egyértelműen a vállalkozás szabadságának korlátozásaként kellene felfogni, míg a tartalmuk alapján társadalmi reklámnak minősülőket érdemesebb a véleménynyilvánítás szabadsága alatt hagyni. A differenciálás által jobban ki lehetne domborítani, hogy a gazdasági reklámok a tisztességes és szabad verseny koherens részét képezik, hiszen kereskedelmi gyakorlatnak minősülnek, s amely tisztességes és szabad versenynek az alapja a vállalkozás szabadsága. Ebben az esetben a gazdasági reklámok korlátozása versenyjogi és fogyasztóvédelmi jogi szempontok alapján történhetne, mégpedig tágabb teret engedve a korlátozásnak a véleménynyilvánítás szabadságának korlátaival képest. A társadalmi üzenetet hordozó reklámok esetében a véleménynyilvánítás szabadsága alá történő besorolás biztosíthatná, hogy a korlátozási lehetőségek szűkebb körben érvényesüljenek, s a társadalmi reklám akként funkcionáljon, hogy a társadalmi párbeszéd emeléséhez hozzájárulhasson. Ha a gazdasági reklámot a vállalkozás szabadsága alá sorolnánk be, az olyan reklámtilalmak, mint például, amelyek a gyermekeket igyekeznek megóvni a dohányzástól, illetve az alkoholfogyasztástól, minden nehézség nélkül fogyasztóvédelmi szempontú korláto-

³⁸ BVerfG (2. Kammer des Ersten Senats), Beschl. v. 5.3.2015 – 1 BvR 3362/14.

³⁹ BVerfG: Verbot einer Anwaltswerbung mit Schockmotiven auf Tassen verfassungskonform. In: beck-aktuell-Redaktion, Verlag C.H. Beck, 20. März 2015.

⁴⁰ VÖRÖS Imre: Reklámszabályok a versenytörvényben. *Jogtudományi Közöny* 1997/11., 454.

zásnak lennének tekinthetőek, hiszen a jelen példánál maradva a gyermekek egy különösen védett és védendő fogyasztói csoportot alkotnak. Versenyjogi, s nem alkotmányjogi megfontolások miatt a Tpv-t.-be érdemes lenne – az UWG példáját követve – a közérdeket mint a törvény által védendő érdeket szerepeltetni, s ezáltal valamennyi reklámtilalom és reklámkorlátozás a tisztességes és szabad verseny követelményéből levezetve megalapozhatóvá válna. Ehhez azonban szükségeltetne az is, hogy az Alkotmánybíróság a gazdasági reklám korlátozását a vállalkozás szabadságának korlátozásából vezesse le, s így valamennyi elem a szabad és tisztességes verseny rendszerében helyezkedhetne el, mégpedig teljes mértékben elkülönítve a rendszerbe nem beilleszthető véleménynyilvánítás szabadságától.

A rendszer a következőképpen foglalható össze. Adott a vállalkozás szabadsága (megszövegezve az Alaptörvényben), amely előfeltétele a piacgazdaságnak, valamint a szabad és tisztességes versenynek. A szabad és tisztességes verseny keretei között a piaci szereplők gazdasági (profitorientált) tevékenységet fejtenek ki, amelynek egyik fajtája a gazdasági reklám. A gazdasági reklám egyrészt versenyjogi, illetve fogyasztóvédelmi jogi szempontok, másrészt a közérdek védelme érdekében korlátozható, amely korlátozás így teljes egészében a vállalkozás szabadságának korlátozásaként is megjelenik, hiszen a piaci szereplő az általa közzétehető reklámok tilalmazása és korlátozása által nem élhet vállalkozási szabadságával korlátlanul.

A német rendszerre áttérve az első probléma az, hogy a *Grundgesetz*-ben nincs benne a vállalkozás szabadsága, de a gazdasági reklámot valamely alapjog, alapszabadság alá mégiscsak be kell sorolni, s abból levezetni. A *Bundesverfassungsgericht* ehhez a véleménynyilvánítás szabadságát választotta, amely a *Grundgesetz* rendelkezéseit figyelembe véve teljes mértékben indokolt. S ezt a példát követte a magyar Alkotmánybíróság is az Alkotmány hatálya alatt,⁴¹ amely mára már eléggé aggályossá vált. A probléma a felvázolt német alkotmánybírósági határozatban az, hogy míg a *Bundesverfassungsgericht* értelemszerűen alkotmányjogi szemléletet követett, addig a *Bundesgerichtshof* versenyjogit. Alkotmányjogi szempontból egyértelmű, hogy az olyan képek, mint amilyeneket a Benetton is felhasznált és a *Stern* magazin közreadott, a véleménynyilvánítás szabadsága alá tartoznak. Az aggályok ott merülnek fel, hogy e képeket a Benetton profitszerzésre használta fel, amelyet valamelyest el is ismert, amikor azt mondta, hogy e képek csak (!) másodlagosan szolgálták a reklámozás célját, s azt is elismerte, hogy e cél le sem tagadható amiatt, hogy a logó megjelenik a képeken. Úgy vélem, hogy ebben az esetben e kettő cél, azaz a társadalmi problémák megjelenítésének célja, valamint a reklámozás gazdasági célja nem függetleníthető egymástól. Nem függetleníthető, mert ha felmerül a gazdasági cél akár „enyhe mértékben” is, akkor teljes érvennyel helytálló a *Bundesgerichtshof* érvelése, amely azt emelte ki, hogy e képekkel a Benetton célja az volt, hogy a sajnálat érzésével operáljon és ezáltal

⁴¹ Magyarországon viszont ez nem indokolt, ahogy erre Bragyova András alkotmánybíró is rámutat párhuzamos indokolásában. Lásd: 23/2010. (III. 4.) AB határozat, Bragyova András alkotmánybíró párhuzamos indokolása.

szimpátiát váltson ki a fogyasztók részéről a cég irányába. Értelmezhetetlen számomra az, hogy valamely tevékenységnek (jelen esetben a reklámnak mint kereskedelmi gyakorlatnak) a célja csak másodlagosan, „csak kicsit” gazdasági jellegű. Véleményem szerint a *Bundesgerichtshof* versenyjogi szempontú érvelése teljes mértékben helytálló, hiszen az efféle, „társadalmi reklám formájába bújtatott” gazdasági reklám a közérdekbe, s a jóerkölcsbe ütközik, s egyértelműen tisztességtelen eszközökkel tesz szert versenyelőnyre a gazdasági versenyben, amely kijelentés országhatárokon átívelően megállja a helyét.

Úgy gondolom, hogy a *Bundesverfassungsgericht*nek első ízben a reklám milyenségét kellett volna feltárnia, s eldöntenie, hogy az tisztán gazdasági célú, avagy tisztán társadalmi célú reklám volt-e. Kitartok álláspontom mellett, hogy a kettő között átmenet nincsen. Ezt a magyar jogszabályi környezet is kiválóan mutatja, amely a definíció szintjén különbséget tesz a társadalmi célú és a gazdasági célú reklám között (bár egy másik rendelkezésével újra elmosza a határokat). A minősítést követően, lévén, hogy a panaszos is beismerte a képek „másodlagos” gazdasági jellegét a logó képeken való feltüntetése miatt, a *Bundesverfassungsgericht*nek megalapozott lett volna helyben hagynia a *Bundesgerichtshof* versenyjogi alapokra helyezett érvelését, amellyel a Németországban a II. világháború óta, *expressis verbis* rendelkezés nélkül is érvényesülő szabad és tisztességes versenyt kívánta védelmezni.

Az is látható, hogy amíg a *Bundesverfassungsgericht*, valamint az Alkotmánybíróság a gazdasági reklámot a véleménynyilvánítás szabadsága alatt fogja tárgyalni, a társadalmi reklámok formájába bújtatott gazdasági reklámok védve lesznek, hiszen azáltal, hogy bizonyos szinten, másodlagosan megjelenik bennük a társadalmi cél, élvezik a véleménynyilvánítás szabadságának védelmét. A gazdasági reklámok vállalkozás szabadsága alá vonásával a vegyesen gazdasági-társadalmi célú reklámok korlátozva lehetnének alkotmányjogi nézőpontból is, ha azt a versenyjogi törvények alapján versenyjogi szempontból a közérdekre hivatkozással jogszerűtlennek tekintették. Véleményem szerint, ha a vállalkozás szabadságát (s így a reklámozást mint gazdasági tevékenységet) a tisztességes versenyhez fűződő közérdekre hivatkozással korlátoznák, egy védhető megoldás születne. A véleménynyilvánítás szabadságának (s így a reklámozásnak mint gazdasági tevékenységnek) a korlátozása a tisztességes versenyhez fűződő közérdekre hivatkozással eleve észszerűtlen volna, nem véletlen, hogy ez nem is történik meg.

Amíg a gazdasági és társadalmi reklámot – eltérő céljuk és funkciójuk ellenére – egységesen a véleménynyilvánítás szabadsága alá vesszük, nem fog az alkotmányjogi és a versenyjogi nézőpont közeledni, s jogalkalmazási összeütközések képződhetnek. S e tekintetben irreleváns, hogy jogszabályi szinten és definíció szintjén meg vannak-e különböztetve a reklámok céljukra tekintettel.

Végző gyanánt annyit kívánok még megemlíteni, hogy véleményem szerint a társadalmi problémák, egyenlőtlenségek, deficitek bármilyen módon történő segítségül hívása a profitszerzéshez, pontosabban az azokkal való visszaélés a profitszerzés érdekében, az erkölcs általános elvárásaiba, s jelen eset függvényében a reklámetika kívánalmaiba ütközik. A reklám e két típusának nemcsak a jogalkotás,

hanem a jogalkalmazás szintjén való éles elhatárolása, s az ebből következő alkotmányjogi szemléletváltás talán hozzájárulhatna a tisztességes gazdasági verseny magasabb szintre emeléséhez. A magyar jogrendszer vonatkozásában a váltást talán megalapozhatná az Alkotmány és az Alaptörvény közötti hangsúlyeltolódás a gazdasági alkotmány kapcsán: míg előbbiben a rendszerváltástól kezdve több mint két évtizedig a verseny szabadsága volt a legfontosabb biztosítandó garancia, addig az Alaptörvény elfogadása óta „a tisztességes verseny ethosza került a középpontba”.⁴² E két reklámtípus következetesebb jogalkalmazói szétválasztása pedig még inkább felértékelődhet a 21. század viszonyait erőteljesen meghatározó online felületeken.

Felhasznált irodalom

- [1] CSÉCSY György – PRIBULA László: A reklám fogalmi meghatározásának szempontjai, egyes reklámtípusok megjelenése a jogi szabályozásban. *Magyar Jog* 2010/5., 257–264.
- [2] DRINÓCZI Tímea: Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben. *Jogtudományi Közlöny* 2012/10., 369–383.
- [3] DRINÓCZI Tímea: Gazdasági alkotmány az Alaptörvényben. *Pázmány Law Working Papers* 2012/33., 1–21.
- [4] DRINÓCZI Tímea: *Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2007.
- [5] GELLÉN Klára: A gazdasági és a társadalmi érdek konvergálása a reklámokban. *In Medias Res* 2016/1., 17–32.
- [6] HALÁSZ Iván (szerk.): *Alkotmányjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018.
- [7] KOLTAY András: A véleménynyilvánítás szabadsága. In: Jakab András – Fekete Balázs – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, Magyarország, 2018, <https://ijoten.hu/uploads/a-velemenynyilvanitas-szabadsaga.pdf>, 1–39.
- [8] LIBER Ádám: A reklám és a szabad véleménynyilvánítás. *Magyar Jog* 2006/10., 591–601.
- [9] NAGY Gusztáv: A magyar gazdasági alkotmányosság alapjai – egyes alkotmányos alapértékek és alapvető jogok fényében. *Közjogi Szemle* 2009/4., 39–50.
- [10] SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok. Alkotmánytan II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

⁴² Sulyok Márton Péter: A gazdasági verseny alkotmányos védelme Magyarországon a rendszerváltástól a napjainkig. *Jogtudományi Közlöny* 2018/1., 29.

-
- [11] SÜLYOK Márton Péter: A gazdasági verseny alkotmányos védelme Magyarországon a rendszerváltozástól a napjainkig. *Jogtudományi Közöny* 2018/1., 29–38.
- [12] SZÖLLŐSY András: *A fogyasztói döntések szabadságának védelme és a versenyjog – A fogyasztóvédelmi politika és a versenypolitika kapcsolata.* https://www.gvh.hu/pfile/file?path=/gvh/versenykultura_fejlesztes/tanulmányi_verseny/palyazati_eredmenyek/print_4450_h.pdf&inline=true, 1–35.
- [13] TÓTH Tihamér (szerk.): *A reklámjog nagy kézikönyve.* CompLex Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 2009
- [14] VÖRÖS Imre: Reklámszabályok a versenytörvényben. *Jogtudományi Közöny* 1997/11., 453–468.

AZ ALAPTÖRVÉNY EGÉSZSÉGES MUNKAKÖRNYEZETHEZ VALÓ JOGOT DEKLARÁLÓ RENDELKEZÉSÉNEK ÉRTELMEZÉSE AZ EURÓPAI UNIÓ JOGI SZABÁLYOZÁSA, VALAMINT AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG JUDIKATÚRÁJA TÜKRÉBEN*

HOJNYÁK DÁVID**

Jelen tanulmány az Alaptörvény egészséges munkakörnyezethez való jogot deklaráló rendelkezésének az értelmezésére törekszik. Elsőként elemzésre kerül az Alaptörvény e jogot deklaráló rendelkezése, valamint az Alaptörvénynek mindazon szakasza, amely összefüggésbe hozható az egészséges munkakörnyezethez való joggal. Alkotmányos szinten azonban nemcsak az Alaptörvény szabályozásának elemzésére kerül sor, hanem áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió tagállamainak alkotmányaiban e jog miként, milyen rendelkezésekben, illetve rendelkezésekhez kapcsolódva jelenik meg. Ezt követően áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió legfontosabb jogdokumentumaiban e jogra vonatkozóan milyen értelmezési és szabályozási megoldásokat találunk, végül pedig megvizsgálásra kerül, hogy az Alkotmánybíróság milyen értelmezést adva határozza meg az egészséges munkakörnyezethez való jogot deklaráló alaptörvényi rendelkezést.

Kulcsszavak: *egészséges munkakörnyezet, magyar alkotmány, Alaptörvény, EU-jog, EU tagállamok joga*

The present article deals with the legal concept of the right to healthy working environment in connection with the Hungarian Constitution and the European Union (EU) law. This study first examines those articles of the Hungarian Fundamental Law which are about the right to healthy working environment and which are in connection with that. The novelty of this article is that it presents the constitutional regulations of this right in comparison with the national constitutions of the Member States of the EU. Then it reviews how this right appears in the EU law and in the practice of the Constitutional Court of Hungary.

Keywords: *healthy working environment, Hungarian Constitution, Fundamental Law, EU law, EU Member State's law*

* Jelen tanulmány a Miskolci Törvényszék által 2019-ben, a *dr. Pálinkás György emlékévé* részeként meghirdetett cikkíró pályázatra került benyújtásra, mely pályamunkával a szerző első helyezést ért el a Munkaügyi Szekcióban.

** DR. HOJNYÁK DÁVID
PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
joghojnyak@uni-miskolc.hu

Bevezetés

Az egészséges munkakörnyezethez való jog minden foglalkoztatott alapvető joga, amely immáron alkotmányos szinten, az Alaptörvényben is *expressis verbis* deklarálásra került. E jog azonban nem csupán egy magasztos, elméleti síkon mozgó követelményt fogalmaz meg az állammal és a munkáltatóval szemben, hanem annak szükségszerűen érvényesülnie kell a mindennapokban, a munkahelyi környezetben. Ennek legfőbb oka az a tény, hogy több időt töltünk a munkahelyi környezetünkben, mint bárhol máshol, így nem elhanyagolható, hogy ott mennyiben érvényesül e jog.

Mit is jelent tulajdonképpen az egészséges munkakörnyezet, milyen jogokat biztosít a munkavállalók számára, illetve milyen kötelezettségeket ró az államra és a munkáltatókra? Mindezek alapján e munkában annak feltárására kerül sor, hogy tartalmilag mit foglal magában az egészséges munkakörnyezethez való jog. Elsőként elemzésre kerül az Alaptörvény e jogot deklaráló rendelkezése, valamint az Alaptörvénynek mindazon szakasza, amely összefüggésbe hozható az egészséges munkakörnyezethez való joggal. Alkotmányos szinten azonban nemcsak az Alaptörvény szabályozásának elemzésére kerül sor, hanem áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió tagállamainak alkotmányaiban az egészséges munkakörnyezethez való jog miként, milyen rendelkezésekben, illetve rendelkezésekhez kapcsolódva jelenik meg. E jogösszehasonlításra alapozott vizsgálódás eredményeként a magyar alkotmányos szabályozás egy tágabb összehasonlító kontextusba helyezhető: milyen különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg az Alaptörvény és az egészséges munkakörnyezethez való jogot szintén deklaráló uniós tagállami alkotmány szabályozása között? Ezt követően áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió legfontosabb jogdokumentumaiban e jogra vonatkozóan milyen értelmezési és szabályozási megoldásokat találunk, végül pedig megvizsgálásra kerül, hogy az Alkotmánybíróság milyen értelmezést adva határozza meg az egészséges munkakörnyezethez való jogot deklaráló alaptörvényi rendelkezést. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy bár e tanulmány vizsgálati tárgya a munkakörnyezet, a munkaegészségügy, valamint a munkabiztonság jogi szabályozásának vizsgálata révén elsősorban a munkajog, de a tudományköziség követelményének szem előtt tartásával a tanulmány alkotmányjogi, európai jogi és környezetjogi elemeket is tartalmaz.

1. Az egészséges munkakörnyezethez való jog alkotmányos szabályozása Alaptörvényen innen és túl

A *Bevezetés*ben megfogalmazottak szerint e fejezetben sor kerül egyrészt az egészséges munkakörnyezethez való jog alapjogi jellegének a megvizsgálására az Alaptörvény vonatkozó szakaszainak elemzése által, másrészt pedig áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió tagállamainak alkotmányaiban deklarálásra kerül-e ez a jog, és ha igen, az milyen kontextusban és formában került szabályozásra a megvizsgált tagállami alkotmányokban.

1.1. Az egészséges munkakörnyezethez való jog alapjogi jellege és megjelenése a magyar Alaptörvényben

A 2012. január 1-jétől hatályos Alaptörvényben – ellentétben a korábbi Alkotmánnyal – már *expressis verbis* megjelenik az egészséges munkakörnyezethez való jog. Az Alaptörvény XVII. cikke általában szól a munkához és foglalkoztatáshoz kapcsolódó egyéni, illetve kollektív jogokról és kötelezettségekről, így a munkáltatók és munkavállalók együttműködéséről¹, a kollektív tárgyalásokról és a sztrájkjogról², illetve a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz kapcsolódó jogokról.³ E cikk (3) bekezdésében pedig deklarálásra kerül, hogy minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez. E rendelkezés Alaptörvénybe foglalásával az állam a munkavállalók alapjogaként ismerte el – alkotmányos szinten először – az egészségüket, biztonságukat és emberi méltóságukat tiszteletben tartó és garantáló munkafeltételek biztosítását.⁴ Megállapítható továbbá, hogy az egészséges munkakörnyezethez való jog az egészséges környezethez fűződő alapjog⁵ részét képezi, ezen alkotmányos alapjognak a munka világához kapcsolódó megnyilvánulási formájának, részjogosítványának tekinthető.⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy a korábbi, 2012. január 1-jéig hatályos Alkotmány vonatkozásában az egészséges munkakörnyezethez való jog levezethető volt az egészséges környezethez fűződő alapjogból.⁷ Az Alaptörvény e munkaegészségügyre vonatkozó rendelkezését ugyanakkor a XX. cikkben deklarált testi és lelki egészséghez való jog egészíti ki. E cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy az egészséghez való jog biztosítását az állam milyen módon, mely eszközökkel segíti elő, tehát e jog objektív intézményvédelmi oldala kerül meghatározásra. Ez alapján Magyarország ezen alkotmányos alapjog érvényesülését – többek között – a munkavédelem biztosításával és megszervezésével segíti elő.⁸

¹ Magyarország Alaptörvénye XVII. cikk (1) bekezdés.

² Magyarország Alaptörvénye XVII. cikk (2) bekezdés.

³ Magyarország Alaptörvénye XVII. cikk (4) bekezdés.

⁴ Vö. BORS Szilvia: A biztonságos munkafeltételekhez való alkotmányos jog jogtudományi fejlődése. In: *XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója* (szerk.: Miskolczi-Bodnár Péter), Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2018, 90–91.

⁵ Magyarország Alaptörvénye XXI. cikk (1) bekezdés: „Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”

⁶ JULESZ Máté: Az egészséges (munka)környezethez fűződő jog. *Magyar Tudomány* 2011/6., 723.

⁷ Lásd erről: Magyar Köztársaság Alkotmánya 18. §: „A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”

⁸ Magyarország Alaptörvénye XX. cikk (1) bekezdés: „Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.” A (2) bekezdés alapján Magyarország a munkavédelem mellett a genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdaság, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosítása, az egészségügyi ellátás megszervezése, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatása, valamint a környezet védelmének biztosítása révén segíti elő ezen alkotmányos alapjog érvényesülését. Megjegyzendő, hogy

Érdekessége továbbá a magyar alkotmányos szabályozásnak, hogy az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való joggal összekapcsolva jelenik meg a XVII. cikk (3) bekezdésben a munkavállalók méltósága. Habár az Alaptörvény kimondja, hogy az emberi méltóság sérthetetlen, valamint, hogy minden embernek joga van az emberi méltóságához⁹, e szakaszban azt látjuk, hogy a munkavállalók méltósága külön is nevesítésre kerül. Kérdés, hogy milyen formában kapcsolódik mindez az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez. A méltóság munkahelyi védelme ugyanakkor egy meglehetősen nehezen definiálható kategóriát képez, azonban értelemszerűen e körbe tartozik például a munkavállalói autonómia, a munkahelyi döntésekben való részvételhez kapcsolódó jogok, a magánélet tiszteltetésben tartása vagy, hogy a munkavállalók nem pusztán tárgyak és eszközök, akik ki vannak szolgáltatva a munkáltatónak az elérendő célok megvalósítása során.¹⁰ Azt is megállapíthatjuk, hogy az egyes uniós tagállami alkotmányokban nevesítetten kevésbé jelenik meg a munkavállalói méltóság kategóriája, de ahol meg is jelenik, ott sem az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való joggal összekapcsolva kerül rögzítésre¹¹ – ez alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar alkotmányos szabályozás e tekintetben kuriózumnak számít. Bár az Alaptörvénynek e rendelkezése úgy is értelmezhető, hogy az emberi méltóság az, ami megalapozza a munkavállalóknak a jogát az egészséges és biztonságos munkafeltételek garantálásához és ezáltal összefüggésbe hozható az egészséges munkakörnyezethez való joggal, mindezek ellenére a munkavállalói méltóság és az egészséges munkakörnyezethez való jog külön kategóriaként kezelendő, így a továbbiakban a XVII. cikk (3) bekezdés ezen fordulata nem kerül megvizsgálásra.

Az Alaptörvény hatályos szabályozása kapcsán tehát megállapíthatjuk, hogy az egészséges munkakörnyezethez való jog deklarálása és az Alaptörvény fentebb hivatkozott további szakaszainak rögzítése révén az egészségvédelem, a környezetvédelem és a munkavédelem-munkaegészségügy összefüggésrendszere jelenik meg az új magyar alkotmányban.

ugyanilyen kontextusban, a testi és lelki egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalának egyik elemeként a *munkavédelem* már a korábbi Alkotmányban is megjelent [Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/D. §], sőt az 1949. évi szocialista alkotmányban – annak 1972. évi módosítása következtében – szintén ilyen formában került rögzítésre a *munkavédelem* [Magyar Népköztársaság Alkotmánya 57. §].

⁹ Magyarország Alaptörvénye II. cikk.

¹⁰ Catherina DUPRÉ: Az emberi méltóság a 2011-es magyar Alaptörvényben. *Fundamentum* 2011/4., 27–29.

¹¹ A terjedelmi korlátok miatt e ponton nincs lehetőség a tagállami alkotmányok vonatkozó rendelkezéseinek a részletes elemzésére, de e kapcsán lásd: belga alkotmány 23. cikk 1. pont; olasz alkotmány 36. cikk (1) bekezdés.; portugál alkotmány 59. cikk 1./b) pont.

1.2. Az egészséges munkakörnyezethez való jog megjelenése az Európai Unió tagállamainak alkotmányaiban

Ezen alfejezetben röviden áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió tagállamainak alkotmányaiban milyen formában jelenik meg az egészséges munkakörnyezethez való jog, ezáltal tágabb összehasonlító kontextusba helyezhető az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdésben deklarált egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jog.

A tagállami alkotmányok áttekintése során azt tapasztalhatjuk, hogy vannak olyan alkotmányok, amelyek kifejezetten, *expressis verbis* rögzítik e jogot. E csoportba tartozik – a fentebb már részletesen elemzett magyar Alaptörvény mellett – a bolgár, a lengyel, a portugál, a román és a spanyol alkotmány. A bolgár alkotmány az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről szóló második fejezetten belül, a munkához való jog deklarációját követően rögzíti, hogy a dolgozóknak és az alkalmazottaknak joguk van az egészséges és biztonságos munkakörülményekhez, a minimális munkabérhez és az elvégzett munkának megfelelő díjazáshoz, továbbá – törvényben megállapított feltételek és rend szerint – a pihenéshez és a szabadsághoz.¹² A bolgár alkotmányos szabályozáshoz hasonlóan a lengyel alkotmány is az emberi és állampolgári szabadságok, jogok és kötelezettségek címet viselő második fejezetten belül a gazdasági, szociális, kulturális szabadságok és jogok vonatkozásában rögzíti, hogy mindenkinek joga van a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez. Ezen jog alkalmazásának módját és a munkáltató kötelezettségeit a lengyel alkotmány külön törvény szabályozása alá vonja.¹³ A lengyel alkotmány továbbá rögzíti, hogy az emberi és állampolgári szabadságok és jogok veszélyhelyzet¹⁴ esetére vonatkozó korlátozásának mértékét meghatározó törvény korlátozhatja – többek között – a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez való jogot.¹⁵ Ez esetben tehát azt látjuk, hogy a lengyel alkotmányban rögzített, veszélyhelyzeti állapotot megalapozó körülmények fennállása esetén e jog korlátozására lehetősége van az arra felhatalmazott szervnek, a Minisztertanácsnak. A portugál alkotmány a gazdasági jogok és kötelességek vonatkozásában a munkavállalók jogai kapcsán deklarálja, hogy minden munkavállalónak – korra, nemre, fajra, állampolgárságra, származási helyre, vallásra, politikai vagy ideológiai meggyőződésre való tekintet nélkül – joga van a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez.¹⁶ A román alkotmány az alapvető jogok és szabadságok kapcsán, a *Munka és a munka szociális védelme* címet viselő szakaszban rögzíti, hogy az alkalmazottaknak joguk van a munka szociális védelméhez. E jog részjogosítványként nevesíti a román alkotmány az alkalmazottak biztonságát és egészségét

¹² Bolgár alkotmány 48. cikk (5) bekezdés.

¹³ Lengyel alkotmány 66. cikk (1) bekezdés.

¹⁴ A veszélyhelyzet a lengyel jogrendben a rendkívüli állapot egyik típusaként jelenik meg a hadiállapot és a szükségállapot mellett. A lengyel alkotmány rendkívüli állapottal kapcsolatos szabályozása kapcsán lásd bővebben a lengyel alkotmány XI. fejezetét.

¹⁵ Lengyel alkotmány 233. cikk (3) bekezdés.

¹⁶ Portugál alkotmány 59. cikk 1./c) pont.

nem veszélyeztető munkakörülmények garantálásához fűződő jogot, továbbá a nők és a fiatalok munkarendszerére, az országos bruttó minimálbér meghatározására, a heti pihenésre, a fizetett pihenőszabadságra, a rendkívüli vagy különleges körülmények között végzett munkára, valamint a törvényben meghatározott más sajátos helyzetekre vonatkozó szabályokat és az ezekhez kapcsolódó jogokat.¹⁷ A spanyol alkotmány szintúgy az alapvető jogok és köteleességek vonatkozásában a gazdaság- és szociálpolitika irányelvei között rögzíti, hogy az állami szervek feladata többek között az, hogy gondoskodjanak a biztonságos és egészséges munkafeltételekről, szakmai képzést és átképzést biztosító politikát folytassanak, a munkaidő korlátozása útján biztosítsák a szükséges pihenőidőt, továbbá a rendszeres fizetett szabadságot és megfelelő pihenőközpontokat hozzanak létre.¹⁸

A tagállami alkotmányok áttekintését követően konklúzióként megállapíthatjuk, hogy (a) az egészséges munkakörnyezethez való jogot *expressis verbis* deklaráló tagállami alkotmányokban e jog minden esetben az emberi és állampolgári szabadságokat, jogokat és kötelezettségeket meghatározó részekben került rögzítésre, míg e részekben belül vagy a munkához fűződő jogok vagy a gazdasági és szociális jogok kapcsán nyert szabályozást. (b) Fontos ugyanakkor azt is rögzíteni, hogy míg a bolgár, a lengyel, a portugál és a román alkotmányokban – a magyar Alaptörvényhez hasonlóan – az egészséges munkakörnyezethez való jog alkotmányos alapjogként került deklarálásra, addig a spanyol alkotmányban állami feladatként jelenik meg az állami szervek vonatkozásában az, hogy gondoskodjanak a biztonságos és egészséges munkafeltételekről.¹⁹ (c) Kiemelendő továbbá az is, hogy a hat megvizsgált alkotmány nem szimplán a munkavállalók egészséges munkakörnyezethez fűződő jogáról szól, hanem ezen alkotmányok minden esetben azt összekapcsolják a munkakörnyezet biztonságosságának a követelményével, ezáltal az Európában általánosan alkalmazott gyakorlatnak megfelelően az alkotmányok egységben kezelik a munkahelyi biztonságot és egészséget. (d) A magyar Alaptörvény szabályozásától eltérően a hivatkozott tagállami alkotmányokban a munkavállalók méltósága egy esetben sem kerül összekapcsolásra az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogot deklaráló rendelkezésekkel.

¹⁷ Román alkotmány 41. szakasz (2) bekezdés.

¹⁸ Spanyol alkotmány 40. cikk (2) bekezdés.

¹⁹ Az alkotmányos alapjogok és az állami feladat közötti különbségtétel lényeges, hiszen míg az alapjogok vonatkozásában az egyén az állammal szemben ezekre a jogokra közvetlenül hivatkozhat, a bennük foglaltakat megkövetelheti és adott esetben bírói úton érvényesítheti is, addig az állami feladat azt rögzíti, hogy az adott cél megvalósítása érdekében melyik állami szervnek milyen eszközökkel mit kell tennie, hogyan kell eljárnia és mit kell megvalósítania, azonban az alkotmányokba foglalt állami feladatok a gyakorlatban a legtöbb esetben közvetlenül nem kikényszeríthetőek és érvényesíthetőek az egyén által.

2. Az egészséges munkakörnyezethez való jog értelmezése a munkavédelem és munkaegészségügy európai uniós szabályrendszere tükrében

Ha az Alaptörvénynek az egészséges munkakörnyezethez való jogot deklaráló rendelkezését, annak tartalmi elemeit kívánjuk felfedni és meghatározni, szükségszerű, hogy egyes nemzetközi szervezetek által megalkotott jogdokumentumokat is megvizsgáljunk és az azokban foglaltakkal összevessük a hazai szabályozást. E fejezetben tehát áttekintésre kerül, hogy az Európai Unió legfontosabb jogdokumentumaiban az egészséges munkakörnyezethez való jogra vonatkozóan milyen értelmezési és szabályozási megoldásokat találunk. A teljesség igénye nélkül megvizsgálásra kerül az *Európai Unió működéséről szóló Szerződés* (a továbbiakban: EUMSZ.), az *Európai Unió Alapjogi Chartája*,²⁰ valamint a *89/391/EGK keretirányelv*. Ezen uniós jogdokumentumok mellett azonban elemzésre kerül az Európa Tanács által megalkotott *Európai Szociális Karta*²¹ is, amely kiemelkedő jelentőséggel bír és ezáltal jelentős hatást gyakorol a szociális területhez – és ezen belül is különösen a munkához és foglalkoztatáshoz – kapcsolódó európai jogi szabályozásra és gondolkodásra.²²

2.1. Az Európai Unió működéséről szóló Szerződés, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájának szabályozása

Az Európai Unió jogdokumentumai közül elsőként tekintsük át, hogy az EUMSZ. miként rendelkezik e jogról. Az EUMSZ. 151. cikke²³ a szociálpolitika vonatkozásában az Európai Unió és a tagállamok egyik fő célkitűzésének – több más mellett – a munkakörülmények javítását tekinti. E célkitűzés a 153. cikkben nyer konkrét formát, ahol nevesítetten megjelenik a munkavállalók egészségének és biztonságának védelme érdekében a munkakörnyezet javítása. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy e szakpolitika vonatkozásában az Európai Unió főszabályként csupán a tagállamok tevékenységét támogató és kiegészítő hatáskörrel rendelkezik.

Az Európai Unió egy másik jelentős jogdokumentuma, az Alapjogi Charta (továbbiakban Charta) szintén deklarálja e jogot. E jogdokumentum szabályozását vizsgálva pedig azt látjuk, hogy az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdésében foglaltak szó szerint megegyeznek a Chartában rögzítettekkel, tehát az Alaptörvény

²⁰ Az Alapjogi Charta az Európai Unió alapvető értékeit tartalmazó jogdokumentum, amelynek az elfogadására 2000-ben, a nizzai csúcstalálkozón került sor.

²¹ Az Európai Szociális Karta az Európa Tanács keretein belül 1961-ben Torinóban került elfogadásra, majd a felülvizsgálatát követően 1996-ban módosították, a módosított változat pedig 1999-ben lépett hatályba.

²² Megjegyzendő, hogy más, Magyarországot a tagjai között tudó nemzetközi szervezet jogdokumentumaiban is találunk az egészséges munkakörnyezetre vonatkozó rendelkezéseket, azonban a terjedelmi korlátokra tekintettel a fentebb rögzített két nemzetközi szervezet legfontosabb dokumentumai kerültek csak megvizsgálásra.

²³ Az EUMSZ. e cikke maga is utal a későbbiekben elemzésre kerülő Európai Szociális Kartára.

egy az egyben átvette a Charta vonatkozó szövegrészét.²⁴ A Charta – az EUMSZ. szabályozásához hasonlóan – azonban nem rendelkezik arról, hogy e jog tulajdonképpen mit jelent a gyakorlatban: milyen (rész)jogosítványokat biztosít a munkavállalók számára és milyen kötelezettségeket ró az államra, valamint a munkáltatóra?

2.2. Az Európai Unió „munkavédelmi törvényének”, valamint az Európai Szociális Kartának a szabályai

Közelebb kerülünk e kérdés megválaszolásához, ha az Európai Unió „munkavédelmi törvényét”, a 89/391/EGK keretirányelvet, valamint az Európai Szociális Chartát vizsgáljuk meg. Előljáróban leszögezendő, hogy mind a keretirányelv, mind a Charta a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez fűződő munkavállalói jogról rendelkezik – szemben tehát az Európai Unió Alapjogi Chartájával és az Alaptörvény szabályozásával, ahol mindez kiegészül a munkavállalók méltóságának kategóriájával.

A 89/391/EGK keretirányelv²⁵ a munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását célzó intézkedéseket vezet be, mely irányelv hatályát tekintve minden köz- és magánszektorbeli tevékenységre alkalmazandó.²⁶ Az irányelv legfontosabb rendelkezéseit a munkáltatókra, valamint munkavállalókra irányadó kötelezettségek rögzítése jelenti. Alapvető szabályként rögzíti az irányelv, hogy a munkahelyi egészségvédelem és biztonság megvalósításáért a munkáltató felelős.²⁷ A munkáltató általános, elsődleges és objektív felelőssége ugyanakkor kiterjed mind a munkahelyen felmerülő kockázatok megelőzésére, mind a munkavállalók megfelelő tájékoztatására, oktatására, továbbá a munkavégzéshez kapcsolódó és ahhoz szükséges eszközök és szervezettség biztosítására.²⁸ E körön belül különösen kiemelendők a munkáltató alábbi kötelezettségei: (a) figyelembe veszi a munkavállaló képességeit az egészség és biztonság tekintetében, ha a munkavállalóra feladatokat bíz²⁹; (b) annak biztosítása, hogy minden munkavállaló megfelelő, a munkája szempontjából lényeges biztonsági és egészségvédelmi oktatásban részesüljön³⁰; (c) konzultáció a munkavállalókkal, illetve a képviselőikkel, vala-

²⁴ Az Alapjogi Charta *Tisztességes és igazságos munkafeltételek* címet viselő 31. cikk (1) bekezdése: „Minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.”

²⁵ Az irányelv részletes elemzéséről lásd: MÁDI Sarolta: *A munkaegészségügy és munkavédelem jogintézményei, működésének elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a munkáltató felelősségére*. PhD-értekezés, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2016, 98–100.

²⁶ 89/391/EGK irányelv 2. cikk (1) bekezdés. A (2) bekezdés ugyanakkor rögzíti, hogy az irányelv hatálya nem alkalmazható a különleges közszolgálati tevékenységet végzőkre, mint például a fegyveres erőkre, a rendőrségre vagy a polgári védelmi szolgálatok egyes elemeire.

²⁷ 89/391/EGK irányelv 5. cikk (1) bekezdés.

²⁸ 89/391/EGK irányelv 6. cikk (1) bekezdés.

²⁹ 89/391/EGK irányelv 6. cikk (3) bekezdés.

³⁰ 89/391/EGK irányelv 12. cikk (1) bekezdés.

mint e személyi kör bevonása minden, a munkahelyi biztonságra és egészségre vonatkozó kérdéssel kapcsolatos vitába³¹; (d) a szükséges elsősegélynyújtási, tűzoltási-tűzvédelmi, valamint a munkavállalók evakuálására vonatkozó intézkedések meghozatala.³² Az irányelv alapján a munkavállaló felelőssége pedig elsődlegesen arra terjed ki, hogy az oktatás és a munkáltató által adott utasítások szerint vigyázzon a saját és mások egészségére és biztonságára, így különösen arra, hogy az előírásoknak megfelelően használja a különböző eszközöket, berendezéseket. A munkavállalót továbbá együttműködési kötelezettség terheli a munkáltatóval a munkahelyi egészségvédelmet és biztonságot érintő ügyekben, ennek keretében pedig a munkáltatót értesítenie kell a fenyegető vagy fennálló veszélyekről.³³ Az irányelv új elemként vezeti be továbbá a kockázatértékelés elvét, amely alapján – *Prugberger Tamás* szavait idézve – „a munkáltató nem a jogszabályok megvalósulásának ellenőrzéséből, hanem a ténylegesen fennálló és bekövetkezhető hatások értékeléséből indul ki”.³⁴

Az Európai Szociális Karta (továbbiakban Karta) 4 fő elemet rendel az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jog tartalmi elemei közé. (a) Egyrészt a Karta meghatározza, hogy az e cikket ratifikáló államoknak a munkabiztonságról, a munkaegészségügyről és a munkakörnyezetről összefüggő országos politikát kell kialakítaniuk és végrehajtaniuk. E nemzeti politikának azt a célt kell szolgálnia, hogy javítsa a foglalkoztatás biztonságát és az egészséget, megelőzze a baleseteket és a halált okozó sérüléseket, amelyek összefüggenek a munkafolyamattal, vagy abban fordulnak elő, különösen úgy, hogy minimálisra csökkentik a munka környezetében gyökerező kockázati tényezőket. További elemként jelenik meg (b) a biztonsági és egészségügyi előírások, szabályzatok kibocsátásának kötelezettsége; (c) valamint annak biztosítása, hogy e szabályzatok ellenőrző intézkedések által végrehajtásra kerüljenek. (d) Negyedik elemként pedig a dolgozókat érintő munkaegészségügyi szolgálat folyamatos fejlődésének előmozdítása került meghatározásra, amely elsősorban a prevenciót és a tanácsadást foglalja magában.³⁵ A Karta a részes államok kötelezettségévé teszi továbbá azt is, hogy a hazai munkáltatói és munkavállalói szervezetekkel együttműködve, azokkal konzultálva alakítsák ki és hajtsák végre e nemzeti politikákat. A Karta szövegét, annak felülvizsgálatát követően 1996-ban módosították. E módosítás eredményeként az egészséges munkakörnyezethez való jog egy újabb fontos eleme került rögzítésre a Kartában, mely a dolgozók azon jogát hivatott biztosítani, hogy a munkafeltételek és a munkakörnyezet meghatározásában, valamint javításában résztvételt biztosítson a számukra.³⁶ Ennek érdekében a részes államok vállalják, hogy olyan nemzeti intézkedéseket

³¹ 89/391/EGK irányelv 11. cikk (1) bekezdés.

³² 89/391/EGK irányelv 8. cikk (2) bekezdés.

³³ 89/391/EGK irányelv 13. cikk.

³⁴ PRUGBERGER Tamás: *Az európai munkajog vázlatja*. Lícium-Art Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2007, 85.

³⁵ Európai Szociális Karta 3. cikk.

³⁶ Európai Szociális Karta 22. cikk.

fogadnak el, amelyek lehetővé teszi a dolgozóknak vagy képviselőiknek e jog hatékony érvényesítését.

A 89/391/EGK keretirányelv és az Európai Szociális Karta elemzését követően megállapíthatjuk, hogy azok céljukat tekintve egy irányba mutatnak és e célok megvalósítását szolgáló eszközök köre is alapvetően megegyezik egymással. Ugyanakkor – mint azt az elemzés során tapasztalhattuk is – az irányelv a megvalósítást szolgáló eszközök szélesebb körét rendeli a célok eléréséhez.

3. Az egészséges munkakörnyezethez való jog értelmezése az Alkotmánybíróság judikatúrája tükrében, valamint e jog törvényi szintű hazai szabályozása

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdésében foglalt rendelkezés tartalmát két esetben is vizsgálta. Elsőként a 17/2014. (V. 30.) AB határozatban³⁷, amelyben rögzítette, hogy az állam a munkavállalók egészségét nem veszélyeztető és biztonságos munkafeltételeit – tehát az Alaptörvényben rögzített egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogot – a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény által biztosítja.³⁸ Majd második alkalommal, a 3046/2015. (III. 2.) AB határozatban³⁹ az Alkotmánybíróság konkretizálta, hogy az egészséges

³⁷ Az AB határozatot megalapozó indítvány lényege a következő volt: Szabó Máté, az alapvető jogok biztos indítványában előadta, hogy az Mt. 65. § (3) bekezdés a) és e) pontjai alapján a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyt várandósság, illetve a nő jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap időtartama alatt. Az Mt. 65. § (5) bekezdése szerint azonban a munkavállaló e körülményekre csak akkor hivatkozhat, ha erről a munkáltatót a felmondás közlését megelőzően tájékoztatta. Az alapvető jogok biztosának álláspontja szerint ez a feltétel valós alkotmányos indok nélkül korlátozza az érintett személyek emberi méltóságához és a magánszférához való jogát, ez alapján ellentétes az Alaptörvény II. cikkével és VI. cikk (1) bekezdésével, ezért a biztos az Mt. 65. § (5) bekezdése alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését kezdeményezte utólagos normakontroll keretében. Az Alkotmánybíróság határozatában megállapította, hogy az Mt. 65. § (5) bekezdése „a felmondás közlését megelőzően” szövegrésze alaptörvény-ellenes, ezért azt megsemmisíti. Az Alkotmánybíróság indokolásában rögzítette, hogy az Alaptörvény II. cikk és VI. cikk (1) bekezdésében biztosított jogok védelmét az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdése a foglalkoztatás vonatkozásában konkretizálja, majd ezt követően vizsgálta az Alkotmánybíróság e szakasz tartalmát a főszövegben rögzítettek szerint.

³⁸ 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [30].

³⁹ Az AB határozatot megalapozó indítvány lényege a következő volt: az indítványozó bíró álláspontja szerint az Mvt.-ben található sérelmezett rendelkezés, mely a magyar adószám létezését lényegi megkülönböztető ismérvként kezeli a munkavédelmi felelősség és felelősségre vonhatóság kapcsán, észszerűtlen, indokolatlan és önkényes különbségtételt eredményez a jogalanyok között, ezért sérti az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdését, M) cikk (2) bekezdését és R) cikk (2) bekezdését. Ez alapján az indítványozó bíró az Mvt. 87. § 8) pont 4. mondata alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését indítványozta. Az Alkotmánybíróság a bírói kezdeményezést elutasí-

és biztonságos munkakörnyezethez fűződő jog törvényi szinten mely rendelkezésekben realizálódik. Ez alapján ezt a jogot az állam *A munka törvénykönyve* [51. § (4) bekezdés, 54. §, 60. § (1) bekezdés, 97. § (1) bekezdés, 113–114. §, 264. § (2) bekezdés e) pont] mellett a munkavédelem megszervezésével, balesetvédelmi szabályok rendszerével és az egészségügyi igazgatás körében is külön biztosítja.⁴⁰

Az állam a munkavédelmi szabályok megalkotásával teljesíti az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogból következő alkotmányos feladatát, mely szabályok tehát elsősorban a *munkavédelmi törvényben* (a továbbiakban: Mvt.), valamint *A munka törvénykönyvének* (a továbbiakban Mt.) fentebb rögzített szakaszaiban nyernek konkrét formát. Mindezek után indokolt röviden ismertetni a munkavédelem legfontosabb hazai törvényének, az Mvt.-nek a szabályanyagát. Az Mvt. szabályanyagának jelentős része megegyezik az előző fejezetben elemzett uniós joganyagban foglaltakkal, különösen pedig a 89/391/EGK irányelvben rögzítettekkel. Az Mvt. megalkotása⁴¹ pedig tulajdonképpen a 89/391/EGK irányelv magyar jogrendbe való átültetését eredményezte. Az Mvt. az Alaptörvénnyel összhangban maga is rögzíti, hogy Magyarországon a munkát végzőknek joguk van az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez, valamint, hogy e törvény elsődleges célja a munkavállalók egészségének, testi épségének védelme, az egészségkárosodások csökkentése és a balesetek megelőzése a munkavégzés során.⁴² Azon túl, hogy a munkavédelem szervezeti és szabályozási kereteinek a megteremtése az állam feladata, e kereteken belül a munkáltatónak és a munkavállalónak együttműködésre kell törekednie az egészséges és biztonságos munkakörnyezet megteremtése érdekében. Emiatt nevezhetjük a munkavédelmi szabályozást *tripartit* jellegűnek, amely tehát három szereplő: az állam, a munkáltató és a munkavállaló szoros együttműködésén alapul.⁴³ A törvény hatálya a lehető legszélesebb személyi kört öleli fel, hiszen – az irányelvhez hasonlóan⁴⁴ – minden, szervezett munkavégzésben foglalkoztatottra kiterjed a szabályozása.⁴⁵ Ez alapján az Mvt. egy komplex jellegű törvény, mivel azon túl, hogy a munkavédelem, a munkabiztonság és a munkaegészségügy valamennyi területét magában foglalja a szabályozása, hatálya a munkaszervezeti vagy tulajdoni formától független minden szervezett munkavégzésre kiterjed. A törvény komplexitása mellett ugyanakkor keretjellegű is, hiszen a szabályozandó területekről csupán általánosan rendelkezik, azok alacsonyabb szintű jogszabályokban, – főleg miniszteri rendeletekben – konkretizálódnak, ugyanakkor e szabályok gyakorlatban való végrehajtása minden esetben a munkáltató önál-

totta, azonban határozatának indokolásában kifejtette a XVII. cikk (3) bekezdésben foglalt rendelkezés tartalmát a főszövegben rögzítettek szerint.

⁴⁰ 3046/2015. (III. 2.) AB határozat, Indokolás [27].

⁴¹ A 89/391/EGK irányelv legfontosabb szabályait az Országgyűlés által 1993. október 5-én elfogadott, és 1994. január 1-jén hatályba lépett Mvt. ültette át a magyar jogrendbe.

⁴² Mvt. 1. § (2) bekezdés.

⁴³ A munkavédelmi szabályozás tripartit jellege az Mvt. egészét áthatja, azonban a törvény az alapelvek között, a 6. §-ban ezt külön is rögzíti.

⁴⁴ Vö. 89/391/EGK irányelv 2. cikk (1) bekezdés.

⁴⁵ Mvt. 9. § (1) bekezdés.

ló felelősségi körébe tartozik.⁴⁶ Az uniós irányelvben foglaltakkal összhangban az egészséges és biztonságos munkakörülmények kialakítása és megvalósítása elsődlegesen a munkáltató felelőssége, mely a munkajogviszonyok alá-fölé rendelt jellegeből következik.⁴⁷ A munkáltatói felelősség elsődlegességének elve alapján a munkáltató köteles gondoskodni a biztonságos és egészséget nem veszélyeztető munkavégzés személyi és tárgyi feltételeiről.⁴⁸ Míg a személyi feltételek⁴⁹ a munkavállalók személyében rejlő okokra (megfelelő szakképzettség, egészségi állapot, munkavédelmi-munkaegészségügyi szabályok ismerete stb.), addig a tárgyi feltételek⁵⁰ a munkavégzés körülményeire (munkahely, munkaeszközök, védőeszközök stb.) vonatkoznak. A munkáltató felelőssége ugyanakkor az állam irányában is fennáll, hiszen az állam a munkavédelmi hatóságok útján ellenőrzi, hogy a munkáltatók a munkavédelmi szabályokat betartják-e.⁵¹

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogot deklaráló alaptörvényi rendelkezés törvényi szinten elsődlegesen az Mvt.-ben realizálódik, mely jogszabály az uniós munkavédelmi-munkaegészségügyi szabályanyaggal harmonizált. Látható továbbá az is, hogy a hazai munkajogi szabályozáson belül a munkavédelem joganyaga egy jól elkülöníthető részterületet képez.

Összegzés és konklúziók

A *Bevezetés*ben megfogalmazott kérdések és felvetések alapján e záró fejezetben az alábbi megállapításokat tartjuk szükségesnek rögzíteni: (a) A magyar Alaptörvény szabályozása kapcsán megállapítható, hogy az egészséges munkakörnyezethez való jog⁵² deklarálása, illetve az Alaptörvénynek az egészséges környezethez való jogot⁵³, a testi és lelki egészséghez való jogot⁵⁴, valamint e jog kapcsán a munkavédelem állam általi biztosítását és megszervezését⁵⁵ rögzítő rendelkezések révén az egészségvédelem, a környezetvédelem és a munkavédelem-munkaegészségügy összefüg-

⁴⁶ MOLNÁR Jenő – UNGVÁRY György: *Munkavédelem*. Verlag Dashöfer Szakkiadó Kft., Budapest, 2007, 3. rész, 2. fejezet, 6.

⁴⁷ Mvt. 2. § (2) bekezdés.

⁴⁸ PRUGBERGER Tamás – RÁCZ Zoltán – JAKAB Nóra: *Szociális jog I*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2013, 91.; 113.

⁴⁹ Mvt. 49–53. §.

⁵⁰ Mvt. 23–39. §.

⁵¹ A munkavédelmi felelősség kapcsán lásd bővebben JAKAB Nóra – MÉLYPATAKI Gábor: A munkavédelmi törvény alapján fennálló felelősség magyarázata. In: *Magyarázat a kártérítési jogról* (szerk.: BARTA Judit – BARZÓ Tímea – CSÁK Csilla), Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 506–533.; MÉLYPATAKI Gábor: Munkahelyi biztonság és kockázattérítélés. In: *Biztosítás több szemszögéből. Ünnepi kötet Újváriné dr. Antal Edit c. egyetemi docens 65. születésnapja tiszteletére*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2019, 87–94.

⁵² Alaptörvény XVII. cikk. (3) bekezdés.

⁵³ Alaptörvény XXI. cikk (1) bekezdés.

⁵⁴ Alaptörvény XX. cikk (1) bekezdés.

⁵⁵ Alaptörvény XX. cikk (2) bekezdés.

gésrendszere jelenik meg az alkotmányos szabályozás szintjén. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a testi és lelki egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalának egyik részelemeként meghatározott munkavédelem tartalmilag nem egyezik-e meg az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogot deklaráló alaptörvényi rendelkezéssel. Meglátásunk szerint a kettő megegyezik, és ezt a megállapítást támasztja alá a 2. és 3. fejezetben elvégzett kutatás is, amelynek eredményeként azt látjuk, hogy mind az európai uniós jogi szabályozásban, mind pedig az Alkotmánybíróság joggyakorlatában a munkavédelem a munkavállalók egészségét és biztonságát nem veszélyeztető munkafeltételekkel, tehát az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való joggal azonosítható. Ez idáig nem ismert olyan jogértelmezés vagy joggyakorlat, amely a két alaptörvényi rendelkezés közötti tartalmi különbségtételt megalapozná. (b) A tagállami alkotmányok áttekintését követően megállapíthatjuk, hogy a magyar Alaptörvény azon hat európai uniós tagállam közé tartozik, amely *expressis verbis* rögzíti e jogot alkotmányában. E tagállami alkotmányokban azonban nem csupán a munkavállalók egészséges munkakörnyezethez fűződő joga került rögzítésre, hanem ezen alkotmányok minden esetben azt összekapcsolják a munkakörnyezet biztonságosságának a követelményével, ezáltal az Európában általánosan alkalmazott gyakorlatnak megfelelően az alkotmányok egységben kezelik a munkahelyi biztonságot és egészséget. (c) Az Európai Unió munkavédelmi-munkaegészségügyi szabályozása tekintetében a legfontosabb jogszabálynak a 89/391/EGK irányelv tekinthető, amelynek a magyar jogrendbe való átültetésére az Mvt. megalkotásával került sor. Az Alkotmánybíróság – a 3. fejezetben részletezettek szerint – két határozatában is vizsgálta az Alaptörvény vonatkozó rendelkezését, feltárva annak tényleges tartalmát. E két AB határozatban az Alkotmánybíróság rögzítette, hogy az állam a munkavállalók egészségét nem veszélyeztető és biztonságos munkafeltételeit – tehát az Alaptörvényben rögzített egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogot – elsődlegesen az Mvt. szabályozása által biztosítja. Az állam tehát a munkavédelmi szabályok törvényi szintű megalkotásával teljesíti az egészséges és biztonságos munkakörnyezethez való jogból következő alkotmányos feladatát, mely szabályozás ugyanakkor az uniós munkavédelmi-munkaegészségügyi szabályanyaggal is teljes mértékben harmonizált.

Felhasznált irodalom:

- [1] BORS Szilvia: A biztonságos munkafeltételekhez való alkotmányos jog jogtudományi fejlődése. In: *XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója* (szerk.: Miskolczi-Bodnár Péter), Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2018, 87–96.
- [2] Catherina DUPRÉ: Az emberi méltóság a 2011-es magyar Alaptörvényben. *Fundamentum* 2011/4., 23–36.
- [3] JAKAB Nóra – MÉLYPATAKI Gábor: A munkavédelmi törvény alapján fennálló felelősség magyarázata. In: *Magyarázat a kártérítési jogról* (szerk.: Barta

-
- Judit – Barzó Tímea – Csák Csilla), Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 506–533.
- [4] JULESZ Máté: Az egészséges (munka)környezethez fűződő jog. *Magyar Tudomány* 2011/6., 717–726.
- [5] MÁDI Sarolta: *A munkaegészségügy és munkavédelem jogintézményei működésének elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a munkáltató felelősségére*. PhD-értekezés, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2016, 98–100.
- [6] MÉLYPATAKI Gábor: Munkahelyi biztonság és kockázatértékelés. In: *Biztonság több szemszögéből. Ünnepi kötet Újváriné dr. Antal Edit c. egyetemi docens 65. születésnapja tiszteletére*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2019, 87–94.
- [7] MOLNÁR Jenő – UNGVÁRY György: *Munkavédelem*. Verlag Dashöfer Szakkiadó Kft., Budapest, 2007, 3. rész, 2. fejezet, 6.
- [8] PRUGBERGER Tamás: *Az európai munkajog vázlatja*. Lícium-Art Könyvkiadó Kft., Debrecen, 2007.
- [9] PRUGBERGER Tamás – RÁCZ Zoltán – JAKAB Nóra: *Szociális jog I*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2013.

ROCKALL, AVAGY EGY SZIKLA KAPCSÁN FELMERÜLŐ NEMZETKÖZI JOGI KÉRDÉSEK

JECS FRANCISKA*

Ahogy az a címből is kiderül, a Rockall nevű észak-atlanti térségben elhelyezkedő nemzetközi viszonylatban aprónak számító szikla jogi helyzetét veszem górcső alá. Első ránézésre fel sem merül, mennyi vitára adhat okot. Jelen esetben négy állam, Dánia (Feröer-szigetek), Izland, az Egyesült Királyság és Írország között 2019 júniusában éleződött ki a helyzet, különösképp az Egyesült Királyság (Skócia) és Írország között. Tanulmányom elején Rockall szuverenitási kérdéseit tisztázom az Egyesült Királyság és Írország között, majd megvizsgálom, hogy az UNCLOS alapján szigetnek minősül-e. Továbbhaladva felvázolom, hogy rendelkezhet-e parti tengerrel és további gazdasági hasznosítási övezetekkel. Az elméleti részt követően áttérek a halászati jogok vizsgálatára, végül keresem a lehetséges megoldásokat a Rockall körül fennálló viták megoldására

Kulcsszavak: *szuverenitás, tengerjog, halászati jog, szikla, sziget, kontinentális talapzat*

As the title suggests, the legal status of a small rock in international relations is (being) examined, which is located in the North Atlantic region. At first sight, it does not arise how much controversy it can give rise to. In the following 'case', among four states — Denmark (Faroe Islands), Iceland, the United Kingdom and Ireland — the situation intensified in June 2019, in particular between the United Kingdom (Scotland) and Ireland. At the beginning of the current article, Rockall's sovereignty issues is clarified between the United Kingdom and Ireland, and then examine whether it constitutes as an island under the UNCLOS. Furthermore, drawing up that Rockall may have territorial sea and economic zones. After the theoretical part, turn to the study of fishing rights, and finally look for possible solutions to the disputes around Rockall.

Keywords: *sovereignty, law of the sea, fishing rights, rock, island, continental shelf*

Bevezetés

A jelen tanulmány célja annak megvizsgálása, hogy egy földrajzilag jelentéktelen terület – jelen esetben egy Rockall nevű kis területű, tengerrel körülvett szikla – hogyan okozhat hosszú ideje fennálló diplomáciai feszültségeket, illetve vitákat szuverenitásról és halászati jogokról.

* DR. JECS FRANCISKA
I. évfolyamos PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Európai és Nemzetközi Jogi Intézet
Polgári Eljárásjogi és Nemzetközi Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jecs.franci@gmail.com

Rockall időszakosan megjelenik a hírekben egy régóta fennálló vita kapcsán – az Egyesült Királyság, Írország, még érintőlegesebben Dánia (Feröer-szigetek) és Izland – a négy állam között. Az elmúlt években ez a vita ritkán tűnt fel a nyilvánosság előtt, mivel a folyamatban lévő, megoldatlan tárgyalások képezték részét, amelyek a négy érintett állam kontinentális talapzatra vonatkozó követeléseire irányultak. Azonban 2019 júliusában a skót kormány az ír hajók elleni végrehajtási intézkedésekkel (*enforcement actions*) fenyegetett, mivel az ír hajók – a skót kormány meglátása szerint – illegálisan halásztak a Rockall körüli skót felségvizeken. Válaszul Írország azonnal megtagadta Skócia azon jogát, hogy ilyen lépéseket tegyen, ami az Egyesült Királyság Rockall feletti szuverenitásának elutasításán alapult. Továbbá azon az érven, miszerint az olyan lakatlan „sziklák”, mint például Rockall, és az a felett fennálló szuverenitás nem releváns az Egyesült Királyság állítólagos tengeri kereskedelmi jogosultsága szempontjából. A skót hozzáállás megmagyarázható a brexit előtti és függetlenség mellett álló politikai légkörrel, ahol a természeti erőforrások feletti szuverén jogok jelentős szerepet fognak játszani. Írország ellenérve azonban, úgy tűnik, hogy az alkalmazandó jog félreértésén alapul, mind a terület, mind a tengeri kereskedelemre vonatkozó jogok tekintetében. A valódi eredmény az *Európai Unió Közös Halászati Politikájának (a továbbiakban: KHP)* kontextusában jelenik meg a halászat engedélyezésére vonatkozó szabályok kapcsán, ideértve a potenciálisan megszerzett szokásjogokat is.¹

Tanulmányom első részében Rockall földrajzi és történelmi hátterét vázolom fel, majd áttérek szuverenitási kérdések tisztázására. Ismertetem a Montego Bay-egyezmény vonatkozó rendelkezéseit Rockallra kivetítve. Az elméleti részt követően a bonyolultabb tengerjogi kérdésekre világítok rá, majd a Rockall körüli halászati jogok vizsgálatára térek ki. Tanulmányom végén a Rockall körüli kontinentális talapzatról szóló vitát, valamint a brexit kapcsán felmerülő kérdéseket veszem górcső alá

1. Rockall földrajzi és történelmi háttere

A következőkben elengedhetetlennek tartom Rockall földrajzi és történelmi bemutatását a tanulmány hátralévő részének könnyebb megértése érdekében.

Rockall (*1. melléklet*) az egyetlen megmaradt csúcsa egy Atlanti-óceán északkeleti részén található vízzel borított vulkáni fennsíknak. 167 tengeri mérföldre (309 km) fekszik nyugatra a skót – ma már lakatlan – *Saint Kilda* nevű szigettől és körülbelül 230 tengeri mérföldre (425,96 km) északnyugatra az ír város, *Donegal* partjától. (*2. melléklet*) Ez az apró, távoli, gránit szikladarab alig több mint 17 méter magas és 25 méter széles, sivár természetű. (*3. melléklet*) Lakatlan (kivéve a puhatestűek, a télizöld növények, illetve, ha az időjárási körülmények megengedik, a fészkelő tengeri madarak különféle fajai gazdagítják élővilágát), és lényegében

¹ Richard COLLINS: *Sovereignty has “Rock-all” to do with it... or has it? What’s at stake in the recent diplomatic spat between Scotland and Ireland?* <https://www.ejiltalk.org/sovereignty-has-rock-all-to-do-with-it-or-has-it-whats-at-stake-in-the-recent-diplomatic-spat-between-scotland-and-ireland/>, 2020. február 15.

lakhatatlan², azaz „*emberi megélhetésre alkalmatlan*”.³ Sivár élővilága ellenére, a Rockallt körülvevő bizonyos népi rejtély számos tudóst és kalandort csábított expedícióra.⁴

Az észak-atlanti sziget története a 7. századtól datálódik⁵, azonban a tudományos felfedezések a 19. század elejére nyúlnak vissza. A korai tudományos érdeklődés ellenére a szigetet hivatalosan egyik állam sem támasztott területi igényt vagy csatolta saját államterületéhez egészen 1955-ig. Ekkor a brit királyi tengerészgyalogosok (*British Royal Marines*) egy plakettet rögzítettek a felszínén, és kitűzték az Egyesült Királyság zászlaját, a *Union Jack*-et annak érdekében, hogy a sziklát az Egyesült Királyság területének tekintsék. Ezt a mérföldkönek számító lépést egyben a brit gyarmati uralom utolsó hivatalos expanziójaként is lehet tekinteni. Úgy tűnik, hogy Rockall okkupációját a félelem motiválta.⁶ Ugyanis a hidegháború miatt fennálló helyzet kapcsán az Egyesült Királyság attól tartott, hogy a Szovjetunió a sziklát a brit nukleáris kísérletekről való kémkedésre használta volna fel.⁷ 1971-ben az Egyesült Királyság Haditengerészete (*UK Navy*) egy bevetés során (*Operation Top Hat*⁸) felrobbantotta a szikla csúcsát, hogy egy navigációs fényjelző készüléket (*light beacon*) telepítsen.⁹

Érdekességként szeretném megjegyezni, hogy ezt követően különböző okok miatt számos kísérlet történt a szikla hosszabb ideig történő „meghódítására”. A közel-múltban, 2014 júliusában, egy kalandor egyéni rekordot állított fel azzal, hogy 43 napot töltött a sziklán.¹⁰

2. Szuverenitási kérdések Rockall felett

A továbbiakban Rockallt, mint egy sziklának a nemzetközi jogi helyzetét veszem górcső alá. Kezdetben a szuverenitásának elnyerésére és jelentőségére vonatkozó ismereteket vázolom fel.

A sajtó közleményében a szomszédos államok közötti legutóbbi kontinentális talapat iránti követelésekről szóló vitáját, mint egy hosszú idő óta fennálló területi

² COLLINS: i. m.

³ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi Jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2016, 698.

⁴ COLLINS: i. m.

⁵ Severin CARELL: *Rockall- a timeline*.

<https://www.theguardian.com/uk/2013/may/28/rockall-timeline>, 2020. február 17.

⁶ Jason RODRIGUES: *Archive: Rock of ages – over a century of reporting about Rockall*.

<https://www.theguardian.com/theguardian/from-the-archive-blog/2013/may/28/rockall-nick-hancock-archive#maincontent>, 2020. február 19.

⁷ John VIDAL: *'Hello Mum, I'm on Rockall': The £100 bn piece of rock*.

<https://www.theguardian.com/theguardian/2011/jan/01/john-vidal-rockall>, 2020. március 30.

⁸ Report on *Operational Top Hat government expedition to Rockall in 1971*.

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/599002/Report_on_Operational_Top_Hat_government_expedition_to_Rockall_in_1970.pdf, 2020. február 23.

⁹ RODRIGUES: i. m.

¹⁰ <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-highlands-islands-28335886>, 2020. március 14.

vitaként állította be. Ennek ellenére a Rockall feletti szuverenitás kérdése meglehetősen egyértelműnek tűnik, azonban a szuverenitás jelentősége további nézeteltérésekre adhat okot. Az Egyesült Királyság a hidegháború idején tett 1955-ös felépése a Szovjetunióval szemben, mint a Rockall brit területhez tartozását kifejező plakett telepítésével és a Union Jack kitűzésével a nemzetközi jog származékos területszerzési módjai közül az egyértelmű, szimbolikus annexióval (*symbolic annexation*) egyezett meg. Ezt követően ténylegesen fennálló közigazgatást alátámasztó tevékenységek (*acts of administrative control*) kezdődtek, mint például a sziget inkorporálása vagy az előző fejezetben említett navigációs fényjelzőkészülék telepítése.¹¹ A Rockall-törvény¹² (*Rockall Act*) 1972-ben került elfogadásra annak érdekében, hogy hivatalosan inkorporálja Rockall Egyesült Királysághoz tartozását. A sziget a skóciai *Inverness-shire* megye részévé vált.¹³

Itt érdemes megjegyezni Richard Collins szóhasználatát, mely ellentmondást válthat ki Rockall szimbolikus annexiója kapcsán. Mivel az annexió a nemzetközi jog származékos területszerzési jogcímei közül egy közvetlen agresszió útján megvalósuló egyoldalú nemzetközi jogi aktus, amely egy terület katonai hatalommal való megszerzését jelenti,¹⁴ „amikor az azt elszenvedő állam államisága bár megkisebbedett területen, de fennmarad”.¹⁵ Jelen esetben azonban a közvetlen agresszió és az államiság feltételeinek hiányában ez nem állapítható meg. Meglátásom szerint a Rockall feletti területszerzési módok kapcsán, – azon belül is az eredeti területszerzési módok közül – egzaktabb lenne az okkupációként, foglalásként történő minősítés. A nemzetközi jog szerinti foglalás két különálló fogalomra terjed ki¹⁶, amely egyben feltételként is szolgál. Hiszen okkupálni csak olyan uratlan területet lehet (*terra nullius*), amely birtokba vonható, amelyen szuverenitás gyakorolható. Az okkupáció tárgya uratlan terület, azaz a senki földje, amelyen még nem állt fenn állami uralom az okkupációt megelőzően.¹⁷ Ennek okán vizsgálta a Nemzetközi Bíróság a Nyugat-Szahara ügyben adott tanácsadó véleményében egyik fő kérdésként, hogy a spanyol gyarmatosítás idején – 1884-től kezdődő időszak – a társadalmilag és politikailag szerveződött nomád törzsek

¹¹ COLLINS: i. m.

¹² Island of Rockall Act 1972, 1972. február 10./10 February 1972. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/2>, 2020. február 23.

¹³ CARELL: i. m.

¹⁴ CSATLÓS: Térség és terület a nemzetközi jogban. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. <https://ijoten.hu/szocikk/terseg-es-terulet-a-nemzetkozi-jogban> [19].

¹⁵ KOVÁCS: i. m. 248.

¹⁶ Christine CHINKIN: Laws of occupation. In: *Conference on Multilateralism and International Law with Western Sahara as a case study hosted by the South African Department of Foreign Affairs and the University of Pretoria, UNISA Press, Pretoria*, 2008, 196. <http://removethewall.org/wp-content/uploads/2014/05/Laws-of-Occupation-Christine-Chinkin-2009.pdf>, 2020. május 17.

¹⁷ CSATLÓS: i. m. [15]

által lakott nyugat-szaharai vidék *terra nullius* volt-e.¹⁸ Ennek háttérében többek között a *terra nullius* mint elv diszkreditálódása állt, amelyet a gyarmatosító hatalmak területszerzéseik jogalapjául, valamint az őslakos népek alávetésének igazolására használtak.¹⁹ Tanácsadó véleményében a Nemzetközi Bíróság nemleges választ adott, vagyis a nomád törzsek által lakott nyugat-szaharai vidék nem volt uratlan terület a spanyol gyarmatosítás idején.²⁰ A területnek tehát valóban „uratlanoknak”, végső soron lakatlanoknak kell lennie.²¹ Ez a feltétel Rockall esetében fennáll, mi több nemcsak lakatlan, hanem lakhatatlan is, ahogy azt az előző fejezetben jegyeztem. Mindenesetre a rendelkezésre álló források alapján az állapítható meg, hogy a brit akció előtt csak magánexpedíciók történtek, de nem területszerzési szándékkal, továbbá a Szovjetunió a hidegháború során csak kilátásba helyezte a kémplatform telepítését, de nem valósította meg. Ezek mind Rockall „uratlanságát” támasztják alá.

Az okkupáció további feltétele, hogy az adott terület birtokba vonható legyen. Ennek manifesztációja a területre kitűzött zászló volt, (és ennek nyomán a deklarációval történő névleges birtokbavétel). Azonban a formális birtokbavétellel kifejezett birtoklási szándék kevés, ezen túlmenően a tényleges birtokban tartás is szükséges ahhoz, hogy egy terület egy adott államé lehessen. A jogilag érvényes foglaláshoz szükséges, hogy az állam a foglalási szándék kinyilvánítása mellett (*animus possidendi* vagy *animus occupandi*) a hatalomgyakorlás ténylegességét (*corpus*) is nyilvánvalóvá tegye az adott területen.²² „Ez a jog uralmának megtartására való képességet jelenti.”²³ Ezt később több bírói döntés is megerősítette.²⁴ Rockall esetében a formális birtokbavétel a plakett és a *Union Jack* kitűzésével valósult meg. Az Egyesült Királyság tényleges hatalomgyakorlását szemlélteti a Rockall inkorporálására irányuló folyamatok megkezdése, valamint a navigációs fényjelzőkészülék telepítése a sziklán. Végül a deklarációval történő névleges britokbavétel a *Rockall Act* elfogadásával következett be, mellyel Rockall az Egyesült Királyság részévé vált. Érdemes továbbá kitérni az első világháború idején megfigyelhető gyakorlatra, amely szerint az „összefüggő terület joga” (*right of contiguity*) vagy másként a földrajzi összefüggés elmélete elnevezésű angol–amerikai doktrína elkezdte áttörni az abszolút effektivitás elvét. Eszerint az okkupáció kiterjed arra a területre is, amely a ténylegesen okkupált résszel természetes fekvésénél fogva szerves össze-

¹⁸ Western Sahara. Advisory Opinion of 16 October 1975. *I.C.J. Reports* 1975, para. 75–83. (A továbbiakban: Nyugat-Szahara ügyben adott tanácsadó vélemény.)

¹⁹ MARINKÁS György: *Az őslakos népek védelmének aktuális jogi kihívásai*. Monográfia (magánkiadás), Miskolc, 2018, 199.

²⁰ A továbbiakban: Nyugat-Szahara ügyben adott tanácsadó vélemény, para. 75–83.

²¹ KOVÁCS: i. m. 243.

²² CSATLÓS: i. m. [16].

²³ KOVÁCS: i. m. 243.

²⁴ Ld.: *Island of Palmas (or Miangas) (United States v. Netherland)* 4 April 1928, CPA, RSA, vol. II, 839–840.; *Clipperton island (France v. Mexico)* 28 January 1931, CPA, RSA, vol. II, 1108–1109.; *Eastern Greenland (Norway v. Denmark)*, 5 April 1933, P.C.I.J. Series A/B, No. 53, 45–46.

függésben áll. A földrajzi összefüggés elméletének is nevezett tétel csak kivételes esetekben, például az államterület tartozékaként számon tartott tengerrészek esetén adhat alapot a területszerzéshez, így nem vált általános területszerzési jogcímé. A jelenleg hatályos gyakorlat már szakított a szigorú értelemben vett okkupáció tézisével,²⁵ azonban ez Rockall területi méreteit nézve nem bír relevanciával.

Rockall inkorporálásával az Egyesült Királyság megővta magát az Írország és Izland által támasztott szuverenitási követelésekkel szemben.²⁶ Írország csak diplomáciai úton tiltakozott e cselekményekkel szemben, ellenben soha nem törekedett arra, hogy hivatalosan is szuverén jogokat követeljen magának.

3. Rockall tengerjogi dilemmái

A szikla Egyesült Királyság feletti szuverenitásának tisztázását követően a tengerjogi kérdéseket vizsgálom meg az 1982. évi Montego Bay-egyezményen keresztül.

Írország, ahogyan a brit szuverén jogokkal, úgy az ebből eredő tengeri kereskedelmi és tengerjogi jogosultságokkal kapcsolatban is tiltakozását fejezte ki a Rockall körüli tengeri kereskedelmi jogosultságok megszerzése érdekében. Ennek értelmében az egymást követő ír kormányok következetes álláspontja szerint „*a Rockall-nak és hasonló szikláknak (rocks) és szirteknek (skerries) nincs jelentősége a szomszédos tengerfenék (adjacent seabed) kitermelési/kiaknázási jogaival és a környező tengerek halászati jogával kapcsolatos jogszerű követelések megállapításában*”²⁷. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (a továbbiakban: ENSZ) harmadik a tengerjogi konferenciáján (*Third United Nations Conference on the Law of the Sea*), amelyre 1973 és 1982 között került sor, Írország keményen dolgozott az ezen elvről szóló megállapodás elérése érdekében. Az ENSZ által 1982-ben Montego Bay-ben elfogadott, majd 1994-ben hatályba lépett tengerjogi egyezménye (*The United Nations Convention on the Law of the Sea; a továbbiakban: UNCLOS*)²⁸ 121. cikke (3) bekezdése előírja: „*Az olyan sziklaszirtek, melyek önálló emberi lakhatásra, illetve gazdasági tevékenységre alkalmatlanok, saját kizárólagos gazdasági övezettel és kontinentális talapzattal nem rendelkeznek.*” Rockall pontosan ebbe a kategóriába tartozik.²⁹ Tekintettel arra, hogy más államok sem tiltakoznak, vagy más, egymással versengő szuverenitás iránti igények nem állnak fenn, továbbá, hogy az érintett államok elismerik a ténylegesen fennálló brit közigazgatás folytonosságát (*continuity of British administrative control*) Rockall felett, így nem férhet sok

²⁵ CSATLÓS: i. m. [17]

²⁶ CARELL: i. m.

²⁷ Az ír külgazdasági miniszter állítása: <https://www.oireachtas.ie/en/debates/question/2010-05-19/147/?highlight%5B0%5D=rockall>, 2020. február 18.

²⁸ 1982. évi ENSZ tengerjogi egyezménye, 121. cikk.(3) bekezdés. Kihirdette: 91/2001. (XII. 21.) OGY határozat az Egyesült Nemzetek Montego Bay-ben, 1982. december 10-én aláírásra megnyitott tengerjogi egyezménye megerősítéséről, valamint XI. Részének végrehajtásával kapcsolatos, New Yorkban, 1994. július 24-én aláírásra megnyitott Megállapodáshoz történő csatlakozásról.

²⁹ COLLINS: i. m.

kétség az Egyesült Királyság állításának érvényességéhez, miszerint Rockall az Egyesült Királyság szuverenitása alá tartozik.

A Rockall sziklaként történő hivatalos besorolását követően az Egyesült Királyság 1997 júliusában ratifikálta az ENSZ tengerjogi egyezményét (*UNCLOS*), és feladta minden kizárólagos gazdasági övezetén (*exclusive economic aera*) túlterjeszkedő igényét.³⁰ Ezenkívül, úgy tűnik, hogy Írország 1998 óta elfogadta azt a megjelölt, meghúzott tengeri kereskedelmi határt (*delimited maritime boundary*), amely Rockallt az Egyesült Királyság 200 tengeri mérföldes kizárólagos gazdasági övezetébe helyezi, ha az alapvonal a skót Saint Kilda-szigetétől³¹ kerül meghúzásra, mert akkor – ahogy azt az előző fejezetben is említettem – Rockall mindössze 167 tengeri mérföld távolságra lenne Skóciától, az Egyesült Királyságtól. Ennek ellenére az ír kormány továbbra is fenntartotta álláspontját, miszerint ³²„a Rockallnak és hasonló szikláknak (*rocks*) és szirteknek (*skerries*) nincs jelentősége a szomszédos tengerfenék (*adjacent seabed*) kitermelési/kiaknázási jogaival (*mineral rights*) és a környező tengerek halászati jogával kapcsolatos jogszerű követelések megállapításában”.³³ Más szavakkal, Nagy-Britannia fennhatósága alatt tarthatja a sziklát, de a körülötte lévő tenger és tengerfenék nem tarthat szuverenitása alá. Legalábbis hivatalos igény benyújtása és ennek az ENSZ általi jóváhagyása nélkül nem.³⁴

Ez volt az egyik fő jogi érv, amely miatt Írország sikeresen lobbizott az ENSZ harmadik tengerjogi konferenciáján, amely „a szigetek jogrendje” elnevezésű speciális rendelkezés beillesztését eredményezte a Montego Bay-egyezménybe. A rendelkezés kifejezetten előírja, hogy „[a]z olyan sziklaszirtek, melyek önálló emberi lakhatásra, illetve gazdasági tevékenységre alkalmatlanok, saját kizárólagos gazdasági övezettel és kontinentális talapzattal nem rendelkeznek”.³⁵ Ellenben a „sziklák” – mint *Rockall* – méretük ellenére is beletartoznak a szigetek nemzetközi jogi definíciójába az *UNCLOS* 121. cikk (1) bekezdése értelmében „[a] sziget olyan természetes képződött, vízzel körülvett szárazföldterület, amely a dagálykor beálló vízszint felett helyezkedik el”. Csakhogy ezeknek a „szigeteknek” a *UNCLOS* 121. cikk (3) bekezdéséhez képest az (1) bekezdése szerinti leminősítése jelentős hatással van a kapcsolódó tengeri kereskedelmi igényekre (*maritime claims*). Valójában egy ilyen megkülönböztetés döntő jelentőségű volt például³⁶ a dél-kínai-tengeri konfliktus ügyében³⁷, amelyben a hágai Állandó Választott Bíróság (*Per-*

³⁰ CARELL: i. m.

³¹ Collins szerint vitatható a skót Saint Kilda-sziget, mint a tengeri kereskedelmi határ kiindulópontja, tekintettel arra, hogy a múlt század legnagyobb részében lakatlan volt.

³² Dr. James HARRISON: *Unpacking the legal disputes over Rockall*. <https://spice-spotlight.scot/2019/06/18/guest-blog-unpacking-the-legal-disputes-over-rockall/>, 2020. február 15.

³³ COLLINS: i. m.

³⁴ HARRISON: i. m.

³⁵ *UNCLOS*. 121. cikk (3) bekezdés.

³⁶ COLLINS: i. m.

³⁷ *South China arbitration (Republic of the Philippines v. the People's Republic of China)* Award of 12 July 2016, P.C.A., Case N° 2013–19; <https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/6/2016/07/PH-CN-20160712-Award.pdf> (a továbbiakban: *South China arbitration*).

manent Court of Arbitration) többek között azt vizsgálta a létrehozott alakzatoknál, hogy szigetek-e vagy sem. Továbbá azt mérlegelte, hogy képes-e az adott területen stabil közösség lakni, vagy gazdasági tevékenységet folytatni, ami legfőképpen attól függ, hogy mennyire tudják ezt önállóan végrehajtani külső nyersanyagok igénybevétele nélkül. Végül az Állandó Választott Bíróság arra az álláspontra jutott a *Spratly-szigetekkel* összefüggésben, hogy nem rendelkezik kizárólagos gazdasági övezettel.³⁸

Ugyanakkor, bár nem vonzza magával a teljes „*gazdasági hasznosítás övezeteit*”³⁹ (*maritime entitlements*), a jelen ügy is megerősíti azt a koncepciót, melynek alapján a Rockallhoz hasonló szigetek továbbra is megalapozzák a 12 tengeri mérföldes parti tengerre való igényt. Ezért meglepő, hogy az ír halászati miniszter egy nemrégiben folytatott parlamenti vitában megismételte az ír álláspontot, miszerint⁴⁰ „*a szuverenitás iránti igény nem képes exkluzív 12 tengeri mérföldes övezet megállapítására egy lakhatatlan sziget körül*”.⁴¹ Ahogy fentebb Harrison helyesen rámutat, és a vonatkozó ítélkezési gyakorlat is ezt támasztja alá,⁴² például a *Nicaragua v. Honduras*-ügyben a Nemzetközi Bíróság (*International Court of Justice*) ismételten megerősítette, hogy az államok: „*jogosultak magunk meghatározni parti tengerük szélességét 12 tengeri mérföldig*”⁴³, *legyen szó a szárazföldről vagy a felségterületéhez tartozó szigetekről*,” és „*még a legkisebb sziget is 12 mérföldes parti tengert generál*”.⁴⁴ Collins ma már vitathatatlannak állítja a szigetekre vonatkozó tézis egy elfogadott megkülönböztetés a nemzetközi szokásjogban. Ugyanakkor a skót kormány az ír halászhajók elleni végrehajtási intézkedések megtételével (*enforcement actions*) fenyeget a Rockall körüli az Egyesült Királyság felségvizeinek számító területeken belül történő illegális halászat miatt, ebből

³⁸ PETHŐ MARCELL: *Mire jó a nemzetközi jog? Hogy szigeteket építsünk magunknak*. <https://arsboni.hu/mire-jo-nemzetkozi-joghogy-szigeteket-epitsunk-magunknak/>, 2020. március 17.

³⁹ KOVÁCS: i. m. 697.

⁴⁰ COLLINS: i. m.

⁴¹ 2019. június 19-ei ír parlamenti vita során az ír halászati miniszter által ismertetett ír álláspont: <https://www.oireachtas.ie/en/debates/debate/seanad/2019-06-19/4/?highlight%5B0%5D=rockall#s8>, 2020. március 20.

⁴² COLLINS: i. m.

⁴³ Vannak olyan államok, amelyek a 12 tengeri mérföldtől jóval keskenyebb parti tengert jelöltek ki. Például Görögország, Törökország és az Égeri-tengeren 6, Jordánia, Japán és Nagy-Britannia bizonyos övezetekben 3 tengeri mérföldes parti tengert állapított meg, míg Bosznia és Hercegovina nem tartott igényt parti tengerre. Vannak olyan államok is amelyek jóval szélesebbet. Togo például 30, Benin, Ecuador, El Salvador, Izland a Kongói Köztársaság, Libéria, Peru, és Szomália 200 tengeri mérföldes övezetet tekint parti tengerének. Ld. KENDE Tamás (szerk.): *Nemzetközi jog*. Complex, Budapest, 2014, 346.

⁴⁴ Case concerning territorial and maritime dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (*Nicaragua v. Honduras*). Judgement of 8 October 2007, *I.C.J. Reports* 2007.

kifolyólag a fentebb megjelölt kizáró ír álláspont nagyjából irrelevánsnak tűnik a jelenlegi jogvitában.⁴⁵

4. A tengeri kereskedelmi és halászati jogok Rockall körül

Az elméleti rész felvázolását követően áttérek halászati jogok elemzésére, amely kapcsán felmerül a kérdés a skót-ír ellentéttel kapcsolatban, hogy az ír halászhajóknak törvényes joguk van-e a Rockall körüli Egyesült Királyság felségvizein halászni.

A fent említett 12 tengeri mérföldes parti tengeren a parti államnak – jelen esetben az Egyesült Királyságnak – kizárólagos joga van erőforrásai felett, beleértve a halállományokat és a tengerfenék ásványait.⁴⁶ Az *Európai Unió Közös Halászati Politikája* (a továbbiakban: KHP) támogatja ezt a jogot.⁴⁷ A Európai Parlament és a Tanács 1380/2013. számú a közös halászati politikáról szóló rendeletének 5. cikk (2) bekezdése alapján „a tagállamok felhatalmazást kapnak arra, hogy a felségterületükhöz vagy joghatóságuk alá tartozó alapvonalaktól számított 12 tengeri mérföldön belüli vizeken 2022. december 31-ig a halászati tevékenységet azokra a halászhajókra korlátozzák, amelyek hagyományosan az említett vizeken halásznak az érintett partvidéken lévő kikötőkből kiindulva anélkül, hogy megsértenék a más tagállam lobogója alatt hajózó uniós halászhajókra vonatkozó, a tagállamok között meglévő szomszédi viszony alapján létrejött megállapodásokat és az I. mellékletben felsorolt egyezményeket”.⁴⁸ Azonban a tagállamok között meglévő szomszédi viszony alapján létrejött megállapodásokban, illetve a rendelet I. mellékletében nem szerepel Rockall, ezért ezen az alapon az ír halászhajók számára nehéz lenne igénybe venni a hozzáférési jogot. Az egyetlen lehetséges érv Írország számára, a történelmi halászati jogok hosszú ideje fennálló gyakorlaton alapuló érvényesítésére a Rockall körüli vizekhez való hozzáférés érdekében. A különféle médiajelentések alapján az ír hajók már évek óta tintahal- és foltos tőkehalállományokat halásznak a Rockall körüli vizeken. Úgy tűnik, hogy az írek a skót halászati ellenőrök kifejezett tudomásával és hallgatóságos beleegyezésével (*acquiescence*) halásztak, melyet leginkább az ír és a skót halászokkal folytatott közösségi médiabeszélgetések támasztottak alá.⁴⁹ A skót kormány a maga részéről azt állítja, hogy már egy ideje figyelmeztette az íreket a skót vizekre történő efféle behatolásokra. Úgy tűnik, hogy ezt maga Írország is alátámasztotta. *Simon Coveney*, az ír miniszterelnök-helyettes (*Tánaiste*) és külügyminiszter az ír és a skót kormányok közötti kapcsolatokról szóló parlamenti kérdésre adott írásbeli válaszában azt állította, hogy Skócia eredeti követelése a Rockall körüli halászat megszüntetésére a brexitről szóló nép-

⁴⁵ COLLINS: i. m.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ HARRISON: i. m.

⁴⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2013. december 11-i 1380/2013/EU rendelete a közös halászati politikáról <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:354:0022:0061:HU:PDF>.

⁴⁹ COLLINS: i. m.

szavazást követően 2017 áprilisában érkezett,⁵⁰ amikor Rockallt a skót koronabirtokhoz⁵¹ csatolták.⁵² Ennek ellenére, miután a miniszter újból megerősítette az ír szuverenitással kapcsolatos álláspontot, azt állította, hogy „az ír és a brit kormány elfogadta a múltban tett azt a megközelítést arról, hogy a tengeri kereskedelmi határok definíciójára vonatkozó nézeteink eltérőek, valamint, hogy Rockall-t gyakorlati célokra nem szabad figyelembe venni”.⁵³

Ahogy az előző fejezetben kitértem rá, az UNCLOS különbséget tesz azon szigetek között, amelyek kizárólagos gazdasági övezettel (*exclusive economic zone*) és kontinentális talappal (*continental shelf*) rendelkezhetnek és azon szigetek között, amelyek önálló emberi lakhatásra, illetve gazdasági tevékenységre alkalmaságuk hiányában nem.⁵⁴ Az utóbbiak továbbra is nemzetközi jogilag szigeteknek minősülnek, azonban nem rendelkeznek „gazdasági hasznosítási övezetekkel”.⁵⁵ A történelem folyamán az Egyesült Királyság azzal érvelt, hogy Rockall teljes mértékben eleget tesz azon feltételeknek, melyek alapján kizárólagos gazdasági övezettel és kontinentális talappal rendelkezik. Mindemellett az Egyesült Királyság 1997-ben bejelentette csatlakozását a Montego Bay-egyezményhez és ugyanebben az évben lemondott minden olyan igényéről, amely a kizárólagos gazdasági övezetén túl terjeszkedne.⁵⁶ 1998-ban a brit kormány módosította álláspontját és halászati határait úgy, hogy azok Rockall helyett inkább a skót Saint Kilda-szigeten alapuljanak.⁵⁷ (2. melléklet) Ezzel a módosítással nyomatékosította, hogy Rockall a Saint Kilda-szigettől számított 167 tengeri mérföld távolság okán az Egyesült Királyság kizárólagos gazdasági övezetébe esik. Ugyanakkor az Egyesült Királyság egyértelművé tette,⁵⁸ hogy a Rockalltól nyugatra eső brit halászati határokat az UNCLOS-hoz való csatlakozás során újrarajzolják. Már a csatlakozás előtt tisztázásra került, hogy Rockall Skócia része marad a maga 12 tengeri mérföldes parti tengerével a brit halászati határokon belül. Továbbá, az Egyesült Királyság azt is leszögezte, hogy a halászati határainak újrarajzolása nincs hatással a Rockall-

⁵⁰ Simon Coveney, az ír miniszterelnök-helyettes (*Tánaiste*) és külügyminiszter a 2019. június 13-ai az ír és a skót kormányok közötti kapcsolatokról szóló parlamenti kérdésre adott írásbeli válasza: <https://www.oireachtas.ie/en/debates/question/2019-06-13/52/>, 2020. március 16.

⁵¹ The Crown Estate Transfer Scheme 2017 <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2017/524/made>.

⁵² HARRISON: i. m.

⁵³ Ld. Simon Coveney, az ír miniszterelnök-helyettes (*Tánaiste*) és külügyminiszter a 2019. június 13-ai az ír és a skót kormányok közötti kapcsolatokról szóló parlamenti kérdésre adott írásbeli válasza.

⁵⁴ UNCLOS. 121. cikk (3) bekezdés.

⁵⁵ KOVÁCS: i. m. 697.

⁵⁶ Andrew T. H. TAN: *The Politics of Maritime Power*. A Survey. Routledge, London, 2007, 222.

⁵⁷ HARRISON: i. m.

⁵⁸ Uo.

tól nyugatra eső⁵⁹ kőolajban és földgázban rendkívül gazdag⁶⁰ kontinentális talapzatra,⁶¹ amely további feszültséget teremtett az államok között.

5. A Rockall körüli kontinentális talapzati vita

A következőkben a négy északkelet-atlanti állam álláspontját és lehetséges igényeit elemzem a köztük jelenleg is fennálló kontinentális talapzatra vonatkozó vitában.

A kontinentális talapzat kapcsán tisztáznunk kell, hogy ez az alapvonalától számított 350 tengeri mérföldig terjedhet. Továbbá, a kizárólagos gazdasági övezet és a kontinentális talapzat részben átfedi egymást az alapvonalától számított 200 tengeri mérföld távolságig. A parti állam kizárólagos gazdasági övezetéhez kapcsolódó jogosultságok magukban foglalják a kontinentális talapzathoz fűződő jogosultságokat, így a talapzat természeti kincseinek kiaknázási jogát is. Következésképpen gazdasági jelentőséggel csak a 200 tengeri mérföldön, azaz a kizárólagos gazdasági övezeten túlterjedő, úgynevezett kiterjesztett kontinentális talapzatok bírnak. Ilyen talapzat és ezen a területen fekvő tengerfenék áll a négy északkelet-atlanti állam vitájának középpontjában. Érdemes arra is kitérni, hogy az alapvonalától számított első 200 tengeri mérföld távolságban fekvő kontinentális talapzat az UNCLOS alapján a parti államot illeti. Addig a kiterjesztett kontinentális talapzatot igényelni kell, méghozzá az ENSZ Kontinentális Talapzat Bizottságánál (*Commission on the Limits of the Continental Shelf; a továbbiakban: KTB*⁶²). Az UNCLOS sarkalatos újítása, hogy csak az az állam jogosult élni a 76. cikk lehetőségeivel, amely az egyezményben foglalt kötelezettségeket is felvállalta a részévé válásával.⁶³ Ezáltal csak a részes államok jelenthetik be igényeiket a szükséges dokumentumokkal, amelyek alátámasztják, hogy a követelt tengerfenék földrajzilag valóban a parti állam által a Montego Bay-egyezmény szerint megszerzett kontinentális talapzat folytatása.⁶⁴

A halászati határok újbóli kijelölését követően a brit kormány továbbra is fenntartja, hogy a Rockall-Feröer-fennsík (*Rockall-Fraoe Plateau*) az Egyesült Királyság szárazföldi részének tenger alá nyúló meghosszabbodása.⁶⁵ Ez az állítás azonban vitatott más északkelet-atlanti államok – köztük Dánia (Feröer-szigetek), Iz-

⁵⁹ Rockall, 31 July 1997, Volume 299, <https://hansard.parliament.uk/Commons/1997-07-31/debates/ca9aec6c-11e5-4731-acc2-874dd623e8bd/Rockall?highlight=rockall#contribution-f5db8f4b-1f5c-4610-bd33-894bb5a13db0>, 2020. március 25.

⁶⁰ KENDE: i. m. 351.

⁶¹ Rockall, 31 July 1997, Volume 299, <https://hansard.parliament.uk/Commons/1997-07-31/debates/ca9aec6c-11e5-4731-acc2-874dd623e8bd/Rockall?highlight=rockall#contribution-f5db8f4b-1f5c-4610-bd33-894bb5a13db0>, 2020. március 25.

⁶² KENDE: i. m. 353.

⁶³ CSATLÓS: i. m. [63]

⁶⁴ KENDE: i. m. 353.

⁶⁵ Rockall-Faroe Plateau, 12 July 1982, Volume 27, <https://hansard.parliament.uk/Commons/1982-07-12/debates/cb7eacb4-2024-4673-a3c8-19902364d94d/Rockall-FaroePlateau?highlight=rockall#contribution-681ab65c-6167-4f4b-82bf-74c5e0b73c78>, 2020. március 25.

land és Írország – által, amelynek szintén igényük van ezen a területen fekvő tengerfenék egy részére.⁶⁶ Ennek háttérében az állhat, hogy Rockall Skóciától nyugatra 240 tengeri mérföldre egy olyan hatalmas fennsíkon helyezkedik el, amely potenciálisan jövedelmező kőolaj- és földgázmezőt rejthet magában.⁶⁷

Az Egyesült Királyság vonatkozásában Nagy-Britannia és Észak-Írország nyújtott be beadványt a Kontinentális Talapzat Bizottsághoz 2009-ben az UNCLOS 76. cikkének (8) bekezdése⁶⁸ alapján a kontinentális talapzat külső határának Hatton Rockall térségben (*Hatton Rockall Aera*) történő megállapítása érdekében. Ez az Egyesült Királyság szárazföldjétől északnyugatra fekvő térség.⁶⁹ A Kontinentális Talapzat Bizottság New Yorkban tartott XXIV. ülésén az Egyesült Királyság képviselőjében eljáró diplomata⁷⁰ kiemelte, hogy Írországgal 1988-ban bilaterális megállapodást kötött a kontinentális talapzat elhatárolásáról. Hangsúlyozta, hogy az Egyesült Királyság nem kifogásolta a Bizottság Írország által a *Hatton–Rockall* térségben benyújtott beadványának vizsgálatát.⁷¹

Írország ugyancsak erre a térségre támasztott igényt. Az állam nevében eljáró író diplomata⁷² tájékoztatta a Bizottságot, hogy Írország sem kifogásolja az Egyesült Királyság által már benyújtott beadvány, sem a Dánia által szintén a Hatton–Rockall térség egy részére jövőben benyújtandó beadvány Bizottság általi vizsgálatát. Megerősítette a KTB részére az Egyesült Királysággal 1988-ban kötött megállapodást a kontinentális talapzat elhatárolásáról. Valamint hozzátette, hogy ezt a megállapodást Dánia, a Feröer-szigetek, valamint Izland nem fogadta el, és egymást átfedő követelésekkel (*overlapping claims*) éltek. Mindemellett Írország jelezte, hogy a négy állam 2001 óta rendszeresen ülésezik a mielőbbi megoldás érdekében.⁷³

⁶⁶ HARRISON: i. m.

⁶⁷ Owen BOWCOTT: *Oil billions at stake as UN examines British claims to Rockall*, <https://www.theguardian.com/uk/2011/jan/01/oil-un-british-claims-rockall>, 2020. május 16.

⁶⁸ UNCLOS 76. cikk 8. bekezdés:

„A kontinentális talapzatnak attól az alapvonalától számított 200 tengeri mérföldön túli határaitra vonatkozó információt, melytől a parti tenger szélességét mérik, a parti állam a II. Függelék szerint méltányos földrajzi képviselő alapján felállított Kontinentális Talapzat Bizottságának nyújtja be. A Bizottság ajánlásokat tesz a parti államoknak a kontinentális talapzataik külső határainak megállapításával kapcsolatos kérdésekben. A talapzatnak a parti állam által ezen ajánlások alapján megállapított határai véglegesek és kötelezőek.”

⁶⁹ Az Egyesült Királyság a Kontinentális Talapzat Bizottságnak benyújtott beadványa alapján rendelkezésre álló dokumentum: https://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/gbr09/gbr09_exsum.pdf, 2020. május 20., 1.

⁷⁰ Christopher Whomersley.

⁷¹ A Kontinentális Talapzat Bizottság 2009. augusztus 10. és szeptember 11. között New Yorkban tartott XXIV. ülésének jegyzőkönyve (a továbbiakban: A Kontinentális Talapzat Bizottság XXIV. ülésének jegyzőkönyve). <https://undocs.org/en/clcs/64>, 2020. május 18. para. 41–43.

⁷² Declan Smyth.

⁷³ A Kontinentális Talapzat Bizottság XXIV. ülésének jegyzőkönyve: para. 49–51.

Dánia a Feröer-szigetekkel együtt⁷⁴ két évvel később a Kontinentális Talapzat Bizottság 2011-ben tartott XXVII. ülésén nyújtotta be a Feröer–Rockall-fennsíkra (*Faroe–Rockall Plateau Region*) vonatkozó beadványát. A feröer-szigeteki diplomata⁷⁵ emlékeztette a Bizottságot, hogy a beadvány tárgya részben átfedésben van a 2009-ben az Egyesült Királyság és Írország által benyújtott Hatton–Rockall térség vonatkozásában. Dánia megértette, hogy az Egyesült Királyság és Írország a meglévő beadványok egyidejű mérlegelését módszernek tekinti a régióban benyújtott beadványokkal kapcsolatos különbségek kiküszöbölésére. Izlandnak szintén Dánia talapzati igényét átfogó követelése van, annak ellenére, hogy a Montego Bay-egyezmény által előírt tízéves határidőn belül nem nyújtott be beadványt e területtel kapcsolatban. Azonban Dánia álláspontja szerint, ha Izland benyújtja talapzati igényét, akkor a beadványt hozzá lehet adni az adott régióra vonatkozó összes beadvány Bizottság általi egyidejű vizsgálatához.⁷⁶

Izland esetében a kontinentális talapzatról szóló vita kapcsán az állapítható meg, hogy a *Hatton–Rockall* térség az izlandi kontinentális talapzat része, melyre a többi parti állam – Dánia (Feröer-szigetek), Írország, az Egyesült Királyság vonatkozásában Nagy-Britannia és Észak-Írország – igényt tart. Ahogy azt fentebb említettem, Izland a tízéves határidőn belül nem nyújtott be beadványt.⁷⁷ Ennek ezért van különös jelentősége, mert ha egy parti állam – a tengerjogi egyezmény 76. cikkével összhangban – meg akarja határozni kontinentális talapzatának 200 tengeri mérföldön túlnyúló külső határait, akkor haladéktalanul, de legkésőbb az UNCLOS-nak az adott állam tekintetében történő hatálybalépését követő tíz éven belül be kell nyújtania a Kontinentális Talapzat Bizottságához az igényt, valamint az azt alátámasztó tudományos bizonyítékokat.⁷⁸ Izland azon az állásponton van, hogy a későbbiek folyamán külön nyújt be beadványt a *Hatton–Rockall* térségre nézve.⁷⁹

Mind a négy északkelet-atlanti parti állam esetében együttműködés konstátálható a kontinentális talapzat külső határainak kijelölése érdekében, melynek feltétele a KTB támogató ajánlása.⁸⁰ A tárgyalások évek óta folynak, azonban nem látszik megoldódni a helyzet.

⁷⁴ A Feröer-szigetek egy autonóm terület a Dán Királyság területén.

⁷⁵ Bjorn Kunoy.

⁷⁶ A Kontinentális Talapzat Bizottság 2011. március 7. és április 11. között New Yorkban tartott XXVII. ülésének jegyzőkönyve, <https://undocs.org/en/clcs/70>, 2020. május 19. para. 31–33.

⁷⁷ Izland az ENSZ főtitkárának 2011.-ben tett nyilatkozata, https://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/gbr09/isl_re_gbr_clcs19_2009e.pdf, 2020. május 18., 1.

⁷⁸ CSATLÓS: i. m. [64].

⁷⁹ Izland az ENSZ főtitkárának 2011-ben tett nyilatkozata, 2.

⁸⁰ KENDE: i. m. 353.

6. Rockall a brexit fényében

A következőkben a brexit és Rockall összefüggésében felmerülő kérdéseket tárgyalom. A brexit után Írország és az Egyesült Királyság között ismét felmerülhetnek viták az Atlanti-óceán északi részén található sziget szuverenitása felett.⁸¹

Azonkívül, amikor az Egyesült Királyság elhagyja az Európai Uniót (a továbbiakban: EU), a Rockall körüli halászatra vonatkozó szabályok jelentősen megváltozhatnak. Amint az Európai Unió Közös Halászati Politikájára vonatkozó szabályok nem érvényesülnek tovább az Egyesült Királyság tekintetében, az EU hajói nem fognak automatikusan belépni az Egyesült Királyság kizárólagos gazdasági övezetébe, valamint ezen a területen a halászat folytatásához külön miniszteri engedélyre lesz szükségük.⁸² Ellenben, ha Írország állítólagos történelmi halászati jogai egyértelműen megállapításra kerülnek a Rockall körüli vizeken, akkor azok folytonossága a brexit után is fennáll, mivel ezen jogok alapja a nemzetközi jog, nem pedig az uniós jog lenne. Ez magyarázattal szolgálhat a közelmúltban ismét feléledő érdeklődésre. Mindazonáltal hangsúlyozni kell, hogy a parti állam nem tehetetlen a történelmi halászati jogokat gyakorló halászhajókkal szemben.⁸³ Amint azt a dél-kínai-tengeri konfliktus ügyében eljáró hágai Állandó Választott Bíróság (*Permanent Court of Arbitration*) megjegyezte: „*A hagyományos halászati jogok nem abszolút jogok a szabályozás szempontjából, és... a nemzetközi szokásjog e tekintetben nem korlátozza a parti államot az ésszerű szabályozástól.*”⁸⁴ Ugyanakkor a jogi helyzet tisztázásáig Rockall valószínűleg viharos vizek forrása lesz a közeljövőben az Egyesült Királyság és Írország között.⁸⁵

A rendelkezésre álló információk alapján Írországnak nem áll szándékában változtatni a hozzáállásán: Továbbra sem ismeri el az Egyesült Királyság szuverenitását Rockall felett, valamint kitart az UNCLOS-ba sikeresen beillesztett speciális rendelkezések mellett, értve ezalatt a kizárólagos gazdasági övezetet és a kontinentális talapzattal természeti adottságainak hiányában nem rendelkező sziklát. Az Egyesült Királyság részéről magasabb fokú nyitottság figyelhető meg bizonyos korlátok között. Rockall parti tengere felett az Egyesült Királyság gyakorolja a jogokat, ebből kifolyólag kívánja a szabályait betartani akár végrehajtási intézkedések (őrizetbe vétel, kísérő hajó) alkalmazásának kilátásba helyezésével. Értve ez alatt azt, hogy a már meglévő skót szabályozás ellenére az ír halászhajók továbbra is folytatják halászati tevékenységüket a Rockall körüli vizeken, melyre válaszul a skótok az ír halászok és hajóik őrizetbe vételével, letartóztatásával fenyegetnek. A brexit megvalósulásával a halászati jogok tekintetében is nemzetközi szabályok lehetnek az irányadók,

⁸¹ <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-39544607>, 2020. május 15.

⁸² Exiting The European Union, Sea Fisheries, The Sea Fish Licensing (Foreign Vessels) (EU Exit) (Scotland) Order, No. 87, 12 March 2019, <http://www.legislation.gov.uk/ssi/2019/87/made>, 2020. május 16.

⁸³ HARRISON: i. m.

⁸⁴ *South China arbitration*, para. 809.

⁸⁵ HARRISON: i. m.

valamint Rockall parti tengerére történő belépéshez szükséges miniszteri engedély mellett egyéb belépés díj kilátásba helyezése is elképzelhető Skócia részéről.

A brexit valószínűleg változtatni fog Rockall komplex ügyének jogi megítélésében, melynek lehetséges megoldása lehet a tiszta nemzetközi jogi besorolás. Ezt a gondolatmenetet folytatva a Montego Bay-egyezménnyel való összhangja is módosulhat. A brexit következtében a jövőben az látszik kibontakozni, hogy Rockall és az Egyesült Királyság területén a nemzetközi jogi szabályok szorosabb kötődése lesz megfigyelhető és irányadó a belső jogszabályok mellett.

Záró gondolatok

A fentebb leírtak alapján talán sikerült közelebb kerülni az észak-atlanti sziklaszirt kapcsán felmerülő kérdések megválaszolásához. Kutatómunkám folyamán igyekeztem átfogó képet adni a sziget nemzetközi jogi koncepciójáról. Vizsgálódásom során történeti, valamint analitikai módszert alkalmaztam. Tanulmányom könnyebb megértését a földrajzi leírások mellett térképek mellékletben történő csatolásával igyekeztem szolgálni. Kéziratomban törekedtem a szikla ügyének komplex módon történő vizsgálatára.

Elsősorban Rockall szuverenitásának megszerzésére tértem ki. E tekintetben tettem javaslatot a területszerzési módok kapcsán a szimbolikus annexió helyett az okkupációként történő minősítésre. Másodsorban a Skócia és Írország között fennálló ellentétet szem előtt tartva tértem át a tengerjogi vonatkozásokra. Így az 1982. évi *Montego Bay*-egyezmény rendelkezéseit vettem górcső alá, melyre az ír kizáró álláspont jelentős hatással volt. Az elméleti alapok szemléletesebbé tétele érdekében ragadtam ki jogeseteket az Állandó Választott Bíróság és a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatából. Ezek alapján megállapítható, hogy Rockall szigetnek minősül, valamint 12 mérföldes parti tengerrel rendelkezhet, amely felett a parti állam, az Egyesült Királyság kizárólagos jogokat élvez. Azonban a sikeres ír lobbi hatására az UNCLOS-ba beillesztésre került egy speciális rendelkezés, amely kizárja, hogy Rockall kedvezőtlen természeti adottságaiból fakadóan saját kizárólagos gazdasági övezettel és kontinentális talappal rendelkezzen.

Harmadsorban az Európai Unió Közös Halászati Politikájának európai parlamenti és tanácsi rendeletén keresztül vizsgáltam tovább a skót–ír vitából származóan Írország lehetséges hozzáférési és halászati jogát a Rockall körüli vizeken. A múltbeli gyakorlatokra tekintettel elegendő lenne azt mondani, hogy az e vizeken folytatott ír halászat a bevett gyakorlatnak felel meg.⁸⁶ Ahhoz, hogy történelmi halászati jognak minősüljön, Írországnak bizonyítania kellene, hogy halászati tevékenységük, mint gyakorlat legalább olyan jelentős ideje – több mint 30 éve – áll fenn, mint amióta az Egyesült Királyság igénye arra, hogy Rockall körül 12 tengeri mérföldes parti tengert határozzon meg.⁸⁷ Időközben az tűnik valószínűbbnek, hogy a vita bármilyen rendezése inkább a tárgyalásoktól, a megállapodástól és mindkét fél jóhiszeműsége-

⁸⁶ COLLINS: i. m.

⁸⁷ HARRISON: i. m.

gétől függ. Kétségtelen, hogy Skóciának ez a lépése egyrészt akkor kerül felszínre, amikor az Egyesült Királyság a brexit kapujában minél nagyobb természeti erőforrásban gazdag terület felett igyekszik szuverenitást/felségjogokat szerezni, másrészt, amikor maga a skót függetlenedés is előtérbe kerül.

Áttérve az illegális halászati tevékenységet folytató ír halászhajókkal szemben kilátásba helyezett skót végrehajtási intézkedésre, megállapítható, hogy még nem került rá sor.⁸⁸ A végrehajtási intézkedés részét képezheti a skót kormány járőrhajói által történő kíséret, és amennyiben úgy véli, hogy az ír halászhajók törvénysértést követnek el, szükség esetén letartóztatásokat hajtanak végre.⁸⁹ Úgy tűnik, hogy az e mögött zajló diplomáciai harag nem fog hamar megszűnni.⁹⁰ Az ír miniszterelnök és a skót uralkodó politikai párt vezetője 2019. június 28-i találkozásuk alkalmával megállapodtak abban, hogy a Rockall körüli kérdések mielőbbi rendezése érdekében az eddiginél sokkal gyakrabban tartanak majd megbeszéléseket.⁹¹ Az ír város, Donegal független jelöltje *Arthur McGuinness* azt nyilatkozta, hogy véleménye szerint Rockall ügyének szerepelnie kellene a közelgő brexittárgyalásokon az ír és a brit kormány között.⁹² Továbbá egy tavaly februári rádióinterjú során elmondta, hogy az ír és skót halászok közötti lecsendesült hullámok ismét felcsaphatnak, amikor a kormányok megkísérelnek megállapodást kötni. Aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a donegal-i halászokat elfelejtik a brexitegyeztetések során.⁹³ Mind *Simon Coveney*, az ír miniszterelnök-helyettes mind *Fergus Ewing*, a skót halászati miniszter nyilatkozatában közölte, hogy Rockall komplex ügyében törekedni fognak a tárgyalások békés módon történő lefolytatására.⁹⁴

Végül a Rockall körüli kontinentális talapzat külső határának kijelölésével kapcsolatban az vezethető le, hogy a feltételként szolgáló Kontinentális Talapzat Bizottság támogató ajánlása még nem valósult meg. Ugyanakkor a tárgyalások már évek óta folynak a részes államok között. Ha megállapodás is születik az ügyben, felmerül a kérdés, hogy vajon az ipar mennyiben fogja támogatni az olyan terület hasznosítását, amelyen nem nemzetközileg elismert eljárás alapján jelölték ki a határokat, amelyek ezáltal nem tekinthetők sem véglegesnek, sem mások által tiszteletben tartandónak. Mivel ha KTB előtt nem csak részes államok indíthatnának eljárást, az sem jelentene változást, hogy a nem részes államok nem az UNC-

⁸⁸ COLLINS: i. m.

⁸⁹ <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-48572774>, 2020. március 29.

⁹⁰ COLLINS: i. m.

⁹¹ Fiona MITCHELL: *Irish and Scottish ministers to hold 'intensive process' in Rockall dispute*. <https://www.rte.ie/news/politics/2019/0628/1059066-rockall/>, 2020. március 29.

⁹² Shane O'BRIEN: *Brexit Britain and Ireland could still clash over ownership of Rockall in Atlantic*. <https://www.irishcentral.com/news/rockall-dispute>, 2020. március 30.

⁹³ Highland Radio (Ireland): *Tensions around Rockall may emerge again – Mc Guinness*. <http://www.highlandradio.com/2020/02/05/tensions-around-rockall-may-emerge-again-mc-guinness/>, 2020. március 30.

⁹⁴ MITCHELL: i. m.

LOS 76. cikke alapján terjesztik ki uralmukat, így az általuk kijelölt külső határok a 76. cikk 8. pontja alapján nem lesznek véglegesek és kötelezőnek tekintendők.⁹⁵

Felhasznált irodalom

Könyvek

- [1] KOVÁCS Péter: *Nemzetközi Jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2016.
- [2] KENDE Tamás (szerk.): *Nemzetközi jog*. Complex, Budapest, 2014.
- [3] Andrew T. H. TAN: *The Politics of Maritime Power: A Survey*. Routledge, London, 2007
- [4] MARINKÁS György: *Az őslakos népek védelmének aktuális jogi kihívásai*. Monográfia (magánkiadás), Miskolc, 2018.

Szakcikkek

- [5] Richard COLLINS: *Sovereignty has “Rock-all” to do with it... or has it? What’s at stake in the recent diplomatic spat between Scotland and Ireland?* <https://www.ejiltalk.org/sovereignty-has-rock-all-to-do-with-it-or-has-it-whats-at-stake-in-the-recent-diplomatic-spat-between-scotland-and-ireland/>, 2020 február 15.
- [6] CSATLÓS Erzsébet: *Térség és terület a nemzetközi jogban*. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. [13]–[19] <https://ijoten.hu/szocikk/terseg-es-terulet-a-nemzetkozi-jogban>.
- [7] Dr. James HARRISON: *Unpacking the legal disputes over Rockall*. <https://spice-spotlight.scot/2019/06/18/guest-blog-unpacking-the-legal-disputes-over-rockall/>, 2020. február 15.
- [8] PETHŐ Marcell: *Mire jó a nemzetközi jog? Hogy szigeteket építsünk magunknak*. <https://arsboni.hu/mire-jo-nemzetkozi-joghogy-szigeteket-epitsunk-magunknak/>, 2020. március 28.
- [9] Christine CHINKIN: *Laws of occupation*. In: *Conference on Multilateralism and International Law with Western Sahara as a case study hosted by the South African Department of Foreign Affairs and the University of Pretoria*. UNISA Press, Pretoria, 2008, 196. <http://removethewall.org/wp-content/uploads/2014/05/Laws-of-Occupation-Christine-Chinkin-2009.pdf>, 2020. május 17.

⁹⁵ CSATLÓS: i. m. [63]

Nemzetközi, EU-s és külföldi joganyagok

- [10] *1982. évi ENSZ Tengerjogi Egyezménye*, 121. cikk. (3) bekezdés. Kihirdette: 91/2001. (XII. 21.) OGY határozat az Egyesült Nemzetek Montego Bayben, 1982. december 10-én aláírásra megnyitott Tengerjogi Egyezménye megerősítéséről, valamint XI. Részének végrehajtásával kapcsolatos, New Yorkban, 1994. július 24-én aláírásra megnyitott Megállapodáshoz történő csatlakozásról.
- [11] Az Európai Parlament és a Tanács 2013. december 11-i 1380/2013/EU rendelete a közös halászati politikáról. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:354:0022:0061:HU:PDF>.
- [12] *The Crown Estate Transfer Scheme 2017*. <http://www.legislation.gov.uk/ukssi/2017/524/made>.
- [13] Island of Rockall Act 1972, 1972. Február10./10 February 1972, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1972/2>.
- [14] *Report on Operational Top Hat government expedition to Rockall in 1971*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/599002/Report_on_Operational_Top_Hat_government_expedition_to_Rockall_in_1970.pdf.
- [15] *Exiting The European Union, The Sea Fish Licensing (Foreign Vessels) (EU Exit) (Scotland) Order*. No. 87, 12 March 2019, <http://www.legislation.gov.uk/ssi/2019/87/made>, 2020.május 16.
- [16] Az Egyesült Királyság a Kontinentális Talapzat Bizottságnak benyújtott beadványa alapján rendelkezésre álló dokumentum: https://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/gbr09/gbr09_exsum.pdf, 2020. május 18.
- [17] A Kontinentális Talapzat Bizottság 2009. augusztus 10. és szeptember 11. között New Yorkban tartott XXIV. ülésének jegyzőkönyve, <https://undocs.org/en/clcs/64>, 2020. május 18.
- [18] A Kontinentális Talapzat Bizottság 2011 március 7. és április 11. között New Yorkban tartott XXVII. ülésének jegyzőkönyve, <https://undocs.org/en/clcs/70>, 2020. május 19.
- [19] Izland az ENSZ főtitkárának 2011-ben tett nyilatkozata, https://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/gbr09/isl_re_gbr_clcs19_2009e.pdf, 2020. május 18.

Bírósági Döntések

- [20] *Island of Palmas (or Miangas) (United Statesv. Netherland)*. 4 April 1928, CPA, RSA., vol. II, 839–840.

- [21] *Clipperton island (France v. Mexico)*. 28 January 1931, CPA, RSA, vol. II, 1108–1109.
- [22] Eastern Greenland (Norway v. Denmark). 5 April 1933, *P.C.I.J. Series A/B*, No. 53, 45–46.
- [23] *South China arbitration (Republic of the Philippines v. the People's Republic of China)*. 12 July 2016.
- [24] Case concerning territorial and maritime dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Honduras). Judgement of 8 October 2007, *I.C.J. Reports 2007*.
- [25] Western Sahara. Advisory Opinion of 16 October 1975, *I.C.J. Reports 1975*.

Internetes hivatkozások:

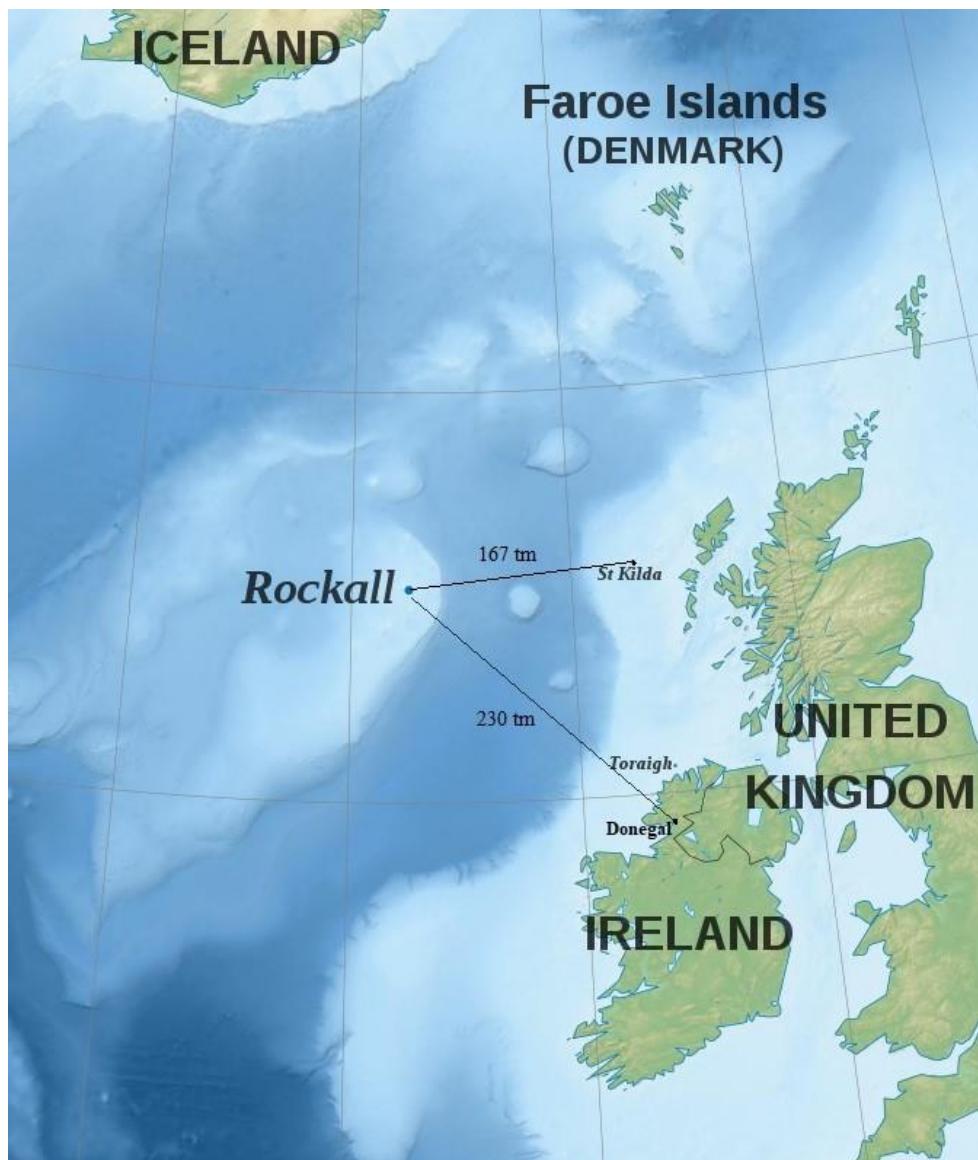
- [26] Az ír külgazdasági miniszter állítása: <https://www.oireachtas.ie/en/debates/question/2010-05-19/147/?highlight%5B0%5D=rockall>, 2020. február 18.
- [27] 2019. június 19-ei ír parlamenti vita során az ír halászati miniszter által ismertett ír álláspont. <https://www.oireachtas.ie/en/debates/debate/seanad/2019-06-19/4/?highlight%5B0%5D=rockall#s8>, 2020. március 20.
- [28] *Simon Coveney*, az ír miniszterelnök-helyettes (*Tánaiste*) és külügyminiszter a 2019. június 13-ai az ír és a skót kormányok közötti kapcsolatokról szóló parlamenti kérdésre adott írásbeli válasza: <https://www.oireachtas.ie/en/debates/question/2019-06-13/52/>, 2020. március 16.
- [29] Rockall, 31 July 1997, Volume 299, <https://hansard.parliament.uk/Commons/1997-07-31/debates/ca9aec6c-11e5-4731-acc2-874dd623e8bd/Rockall?highlight=rockall#contribution-f5db8f4b-1f5c-4610-bd33-894bb5a13db0>, 2020. március 25.
- [30] Rockall-Faroe Plateau, 12 July 1982 Volume 27, <https://hansard.parliament.uk/Commons/1982-07-12/debates/cb7eacb4-2024-4673-a3c8-19902364d94d/Rockall-FaroePlateau?highlight=rockall#contribution-681ab65c-6167-4f4b-82bf-74c5e0b73c78>, 2020. március 25.
- [31] Severin CARELL: *Rockall- a timeline*. <https://www.theguardian.com/uk/2013/may/28/rockall-timeline>, 2020. február 17.
- [32] Jason RODRIGUES: *Archive: Rock of ages – over a century of reporting about Rockall*. <https://www.theguardian.com/the-guardian/from-the-archive-blog/2013/may/28/rockall-nick-hancock-archive#maincontent>, 2020. február 19.
- [33] John VIDAL: *'Hello Mum, I'm on Rockall': The £100 bn piece of rock*. <https://www.theguardian.com/the-guardian/2011/jan/01/john-vidal-rockall>, 2020. március 30.

- [34] Fiona MITCHELL: *Irish and Scottish ministers to hold ‘intensive process’ in Rockall dispute.* <https://www.rte.ie/news/politics/2019/0628/1059066-rockall/>, 2020. március 29.
- [35] Shane O’BRIEN: *Brexit Britain and Ireland could still clash over ownership of Rockall in Atlantic.* <https://www.irishcentral.com/news/rockall-dispute>, 2020. március 30.
- [36] <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-highlands-islands-28335886>, 2020. március 14.
- [37] <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-48572774>, 2020. március 29.
- [38] Owen BOWCOTT: *Oil billions at stake as UN examines British claims to Rockall.* <https://www.theguardian.com/uk/2011/jan/01/oil-un-british-claims-rockall>, 2020. május 16.
- [39] <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-39544607>, 2020. május 15.

Mellékletek

1. melléklet

2. melléklet

3. melléklet

BREXIT: TÁRSADALMI ÉS JOGI VÁLTOZÁSOK AZ UNIÓS POLGÁRSÁG HELYZETÉBEN *

KISS LILLA NÓRA ** – LACZIK ANNA ***

Korunk Európai Uniója számos kihívással, válsággal, veszéllyel kényszerül szembenézni. A gazdasági világválság után új lendületet vett integráció aktuális kihívásai között az ukrajnai válság, a menekültválság, a brexit és legújabban a Covid-19-világjárvány okoz társadalmi és jogi próbatételeket, melyek szükségszerűen gazdasági hatásokkal is járnak. Jelen tanulmányban a szerzők arra vállalkoznak, hogy elsődlegesen az Egyesült Királyság kilépésének egyénekre (uniós polgárság) gyakorolt társadalmi és jogi hatásait feltárják. A tanulmány kitér a magánszemélyekhez kapcsolódó jelentős európai értékekre (mobilitás) és az új Európai Bizottság (továbbiakban Bizottság) (2019–2024) programja által előmozdítani hivatott európai életmódra is. A fő vizsgálati tárgyunk a szabad mozgás és tartózkodás, mint az uniós polgárság immanens elemei, melynek változásait a kilépés tükrében érdemes bemutatni. Azonban a téma komplexitásából látható, hogy a társadalmi és jogi változások nem mentesülnek a brexittől is aktuálisabb koronavírus miatti veszélyhelyzettől, ezért a vizsgálathoz szükséges mértékben ezen tényezők is bemutatásra kerültek.

Kulcsszavak: *brexit, uniós polgárság, mobilitás, tartózkodás, európai értékek, európai identitás, európai életmód, koronavírus, Covid-19*

The European Union of our time is facing many challenges, crises and dangers. The current challenges of integration, which have gained new impetus since the global economic crisis, include the crisis in Ukraine, the refugee crisis, Brexit and, more recently, the COVID-19

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

** DR. KISS LILLA NÓRA
PhD tudományos munkatárs
Miskolci Egyetem ÁJK
Európai és Nemzetközi Jogi Intézet
Európai és Nemzetközi Magánjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
joglilla@uni-miskolc.hu

*** LACZIK ANNA
IV. évf. nappali tagozatos joghallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
3515 Miskolc-Egyetemváros
laczik.anna1997@gmail.com

pandemic, which are causing social and legal challenges that necessarily have economic implications. In the present study, the authors undertake to explore the social and legal implications of the UK's withdrawal for individuals (Union citizens) primarily. The study also covers the significant European values associated with individuals (mobility), the European way of life that the new European Commission (2019–2024) aims to promote it. Our main subject of study is the free movement and residency rights as immanent elements of EU citizenship, the changes of which are worth presenting in the light of the Brexit. However, the topic is complex. The social and legal changes of citizenship are strongly affected by the coronavirus emergency, so that has also been presented to the extent necessary for this study.

Keywords: *Brexit, Union citizenship, mobility, residency rights, European Way of Life, European values, European identity, coronavirus, COVID-19*

1. Az uniós polgárság és a brexit

Az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban: EUSz.) 9. cikke és az Európai Unió működéséről szóló Szerződés (EUMSz.) 20. cikke értelmében uniós polgárnak számít mindenki, aki valamely tagállam állampolgára. E szerint az uniós polgárság feltételei az egyén oldaláról az egyik tagállam állampolgárának lenni, az állam részéről pedig az Európai Unióban (EU) tagállami jogviszonnal rendelkezni. Az uniós polgárság tartalmát jelenleg az EUMSz. 20. cikke rögzíti, majd a 21–24. cikke részletezi.

Az uniós polgári jogállás elvesztésére eddig csak egyedi ügyben, állampolgárság elvesztése útján került sor. Az Egyesült Királyság (UK) kilépése, a brexit viszont új helyzetet teremtett, egy állam tagállami jogviszonya szűnt meg 2020. január 31-ét követően, ez által 68 millió brit veszti el uniós polgári jogállását – az UK tagállami státuszának megszűnése következtében.

Az Egyesült Királyság 1973. január 1-jén csatlakozott az Európai Közösséghez (EK) és vált annak politikailag és gazdaságilag is meghatározó tagjává, azonban 43 év után az EUSz. 50. cikkében biztosított kilépéshez való jogával élve benyújtotta kilépési nyilatkozatát az Európai Tanácshoz 2017. március 29-én. A nyilatkozat kézbesítésével kezdetét vette a kilépési klauzulában jelölt – kölcsönös egyetértésben meghosszabbítható – kétéves időszak, melyet a tárgyalások elhúzódására tekintettel meg is hosszabbítottak, 2020. január 31-ig. A 2016. június 23. napján tartott véleménynyilvánító népszavazáson a brit lakosság többsége az Európai Unióból való kilépés mellett döntött, mely döntést a brit parlament határozatával is megerősített (hiszen a brit népszavazás eredménye önmagában nem bírt jogi kötőerővel).

A tagállamok kilépéshez való jogát¹ a Lisszaboni Szerződés vezette be az uniós joganyagba. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az EU-ból ez előtt ne lehetett volna kilépni, hiszen a tagállamok szuverén döntésük szerint tagjai nemzetközi szervezeteknek és abból ugyanilyen szuverén döntésük alapján ki is léphetnek.

¹ ANGYAL Zoltán: Az Európai Unióból való kilépés aktuális jogi kérdései. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* XXXIV, 2016, 115–124.

Ebben az esetben a nemzetközi jog – egészen pontosan az 1969-es szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény – szabályai szerint kellett volna lebonyolítani a kilépést.² Ahogyan történt ez egyébként példának okáért Grönland 1985-ös kvázi-kilépése esetén, melyet a közösségi jogi szempontból annak területi hatályának csökkenéseként értékelt a szakmai közösség.³

A brexit új helyzetet teremtett, amely nemcsak a jogalkotónak és jogalkalmazónak okoz nehézséget, hanem hatással van a társadalomra és a gazdaságra is. A változások mindig magukban hordozzák a fejlődés – például a társadalmi innováció, jogi mechanizmusok alakulása, gazdaság fellendülése – lehetőségét, azonban magukban rejtik a regresszió, a visszaesés kockázatát is. A brexit olyan esemény, mely érezhető gazdasági és társadalmi hatásokkal járt, jár és járni is fog. Már a brexit népszavazás is okozott gazdasági visszaesést, és ezt követően az éveken át tartó tárgyalási folyamatok által hordozott bizonytalanság okozott további gazdasági hullámokat a szigetországban. Hosszú távú gazdasági hatás az EU belső piacához való hozzáféréshez köthető, továbbá a vámmentes övezeten kívülre kerüléshez, de érezhető változások tapasztalhatók már most is – az átmeneti időszak alatt – a munkaerő szabad áramlásában is. A gazdasági hatások nem választhatók el a társadalmi hatásoktól és mindig a körülmények komplexitásában vizsgálandók. Szinte lehetetlen a brexit gazdasági hatásait azok kizárólagosságában vizsgálni most, hogy a koronavírus is nagyjából akkor vált világjárvánnyá, amikor a kilépés realizálódott. A brexit társadalomra gyakorolt hatásai (pl. uniós polgári jogállás elvesztése a britek esetén, az Egyesült Királyságban tartózkodó uniós polgárok inntől nem uniós tagállamban, hanem harmadik országban rendelkeznek lakóhellyel, munkahellyel, tehát státuszuk szintén változik) több szinten értelmezhetők és a Covid-19-től függetlenül is vizsgálhatók, továbbá a brit és az uniós polgári lakosság, valamint a harmadik országokból bevándorló lakosság tekintetében is észlelhetők. Minden külföldi (értsd: nem brit) személy helyzete bizonytalanná válhat az átmeneti időszakot követően, még a kilépési szerződésben⁴ biztosított feltételek⁵ fennállása esetén is.

Az Egyesült Királyság mindig is célországja volt mind harmadik országból származó, mind európai bevándorlóknak, elsősorban európai szinten is kiemelkedőnek tekinthető gazdasági mutatóik, egészségügyi ellátórendszerük és munkaerőpiacuknak köszönhetően.⁶ A bevándorlás mint tényező számos feszültség forrása

² KISS Lilla Nóra: *Az Európai Unióból való kilépés jogi kérdései*. PhD-értekezés, 2019.

³ Grönland kilépéséről lásd még többek között: KISS Lilla Nóra: Kilépés az Európai Közösségekből Lisszabon előtt: Grönland esete. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* XXXVI, 2018/1., 75–86. és Lilla Nóra KISS: Exiting the EU: Pre- and Post-Lisbon. *Curentul Juridic Year XXI*, No. 3 (74), 3, 13–26. Paper: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_201803/recjurid183_1F.pdf, 13.

⁴ Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről, 2019/C 384 I/01. (Kilépési szerződés)

⁵ A kilépési szerződés 10., 11., 13., 15., 16., 17. cikkei.

⁶ Lásd: https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_hu oldalon szereplő grafikonon. 2020. március 30.

lehet(ett) az Egyesült Királyságban.⁷ Megállapítható, hogy az Egyesült Királyság kilépésének nemcsak jogi, hanem komoly gazdasági és társadalmi következményei lesznek. Az Egyesült Királyság 2020. január 31-én kilépett az Európai Unióból.⁸ Ez alapján másnapról, vagyis február 1-jétől már nem tagjai az Európai Uniónak, hivatalosan kezdetét vette a tervezetten 2020. december 31-ig tartó átmeneti időszak, melynek funkciója, hogy a jövőbeli együttműködés kereteit rendezzék a felek (az EU és az Egyesült Királyság). Jelenleg az Európai Unióban két nagyon fontos és sürgős témakör van: a koronavírus kezelése és az Egyesült Királysággal folytatott tárgyalások lebonyolítása. Előbbire tekintettel a brexitre vonatkozó tárgyalások háttérbe kerültek a korábbi évekhez képest, ezért a szerzők elképzelhetőnek tartják az átmeneti időszak meghosszabbításának lehetőségét.

A tanulmány középpontjában az uniós polgárság – mint társadalmi tényező – helyzete és alakulása kerül, tekintettel arra a hatásra, amelyet a brexit gyakorol a jogintézmény fejlődésében. A leglényegesebb hatás a britek uniós polgári jogállásának megszűnése, amely az EU 27 tagállamában tartózkodó brit állampolgárok, illetve az Egyesült Királyságban tartózkodó uniós polgárok helyzetét egyaránt meghatározza.

Tény tehát az, hogy a brexit új helyzet elé állítja a jogalkotót és a jogalkalmazót, hiszen az eddigi értelmezés alapján az „uniós polgárság csak a nemzeti állampolgárság elvesztése esetén veszíthető el, miközben a tagállami kilépéssel az a jogalap tűnik el, melyből a járulékos jellegű uniós polgári jogállás származik. Ez azonban nem csak azon brit állampolgárok vonatkozásában fog bekövetkezni, akik a kilépés mellett szavaztak, hanem valamennyi brit állampolgárra vonatkozóan.”⁹ Jogtudományi szempontból tehát, „*azt kell vizsgálni, hogy létezik-e olyan körülmény, amelyre tekintettel az a megszerzett uniós polgári státusz elkülönül(het) az alapját képező nemzeti állampolgári jogállástól, vagy sem*”.¹⁰ Ez lényegében az uniós polgári jogállás új dimenzióját eredményezhetné, mely tiszteletben tartja az individuuum szerzett jogait, azonban – tekintettel az uniós polgárság alapját adó másik fontos tényezőre, az állam tagállami jogviszonyára – követi a tagállami kilépés jogkövetkezményeit is. Létezik-e olyan körülmény, melyre tekintettel az a brit állampolgár, aki az állampolgárságát az Egyesült Királyság kilépésének időpontja előtt szerezte meg és így uniós polgárrá vált, megtarthatja az uniós polgári státuszát vagy annak legfontosabb részjogosultságait – pl. a szabad mozgáshoz és tartózko-

⁷ Kiss Lilla Nóra: Brexit: A jéghegy csúcsa? Régi-új társadalmi érdekellentétek. *ADR Európa – Alternatív Konfliktuskezelési és Vitarendezési Európai Szemle 2017/2.*, 70–93. Elérhető: https://adreuropa.uni-miskolc.hu/files/73/ADR-2017-2_Kiss_Lilla.pdf, 2020. március 20.

⁸ Lásd az EU hivatalos oldalán elérhető összefoglalót: <https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html?locale=hu>, 2020. március 30.

⁹ Kiss Lilla Nóra: Új szabályozás vagy reformok? Az uniós polgárság egyes elméleti és gyakorlati kérdései a Brexit tükrében. *Jog – Állam – Politika: jog- és politikatudományi folyóirat XI/2.*, 2019, 81–101.

¹⁰ Kiss Lilla Nóra: *Az Európai Unióból való kilépés jogi kérdései*. PhD-értekezés, 2019, 184.

dáshoz való jogot? „Ennek vizsgálatára még egy ügyben sem került sor az Európai Bíróság részéről, hiszen az Európai Unió történelmében sem volt még példa arra, hogy egy tagállam¹¹ kilépjen. Az eddigi értelmezéstől merőben eltérő nézetre vallana az, ha egy személy megtarthatná az uniós polgári státuszát (vagy egy részét) – jelen esetben ha a britek az Egyesült Királyság kilépése ellenére is uniós polgárok maradhatnának – miközben a Egyesült Királyság megszüntette a tagállami jogviszonyát, mely alapfeltétele az uniós polgári jogállásnak csakúgy, mint egy nemzeti állampolgárság megléte.”¹²

A brexit – mint társadalmi és jogi változás – magával hozta az intézmény újraértelmezési lehetőségét is, hiszen több millió embert érint. Értjük ez alatt a fentebb említett új dimenziót, mely mintegy „csökkentett” uniós polgári jogállást jelentene. Másrészt, ez akár lehetővé tenné az uniós polgárság színtézését teljes és részjogosítványokkal bíró polgárokra. Erről azonban jelenleg sem a kilépési szerződésben, sem a tárgyalások során nincs egyelőre szó, tanulmányunk ezen kitekintése inkább *jogi akrobatikaként* értékelendő, mellyel a témában rejlő további aspektusokat kívánjuk megmutatni. Tehát a tanulmányunk a jelenlegi helyzetképet kívánja bemutatni, az uniós polgárság intézményének új dimenzióit csupán izgalmas kitekintésnek szánjuk.

2. Az állami és személyi státuszváltozás hatásai a brit állampolgárok és az EU 27 tagállamának az Egyesült Királyságban élő polgárai esetében

A Brexit hatására több millió személy veszíti el uniós polgári jogállását egyik nappal a másikkal, hiszen a státuszuk egyik jogalapja szűnik meg a tagállam harmadik állammá válásával.¹³ Az állam helyzetében bekövetkező státuszváltozás, amennyi-

¹¹ Grönland, mely saját jogán nem volt tagja az Európai Közösségeknek pedig még nem egy uniós polgársággal rendelkező Közösségből lépett ki, hanem egy lazább gazdasági-politikai együttműködésből, melyben a polgárok politikai szerepe még szűkebb körben érvényesült, mint napjainkban.

¹² KISS Lilla Nóra: *Új szabályozás vagy reformok?* 86.

¹³ A témáról lásd még többek között: Wil ARTS – Loek HALMAN: National Identity in Europe Today: What the People Feel and Think. *International Journal of Sociology* Vol. 35, No. 4, Changing Identities of Europeans, Winter, 2005/2006, 69–93.; ASZTALOS Zsófia: Az uniós polgárság és a diszkrimináció tilalma. PhD-értekezés, 2009, <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5665/1492.pdf>, 2019. december 20.; Roxana BARBULESCU: Mobile Union Citizens Should Have Portable Voting Rights Within the EU. In: Rainer Bauböck (ed.): *Debating European Citizenship*. 81–91.; Claude BLUMANN: Citoyenneté européenne et champ d'application personnel du droit communautaire. *Revue des affaires européennes* 2003–2004/1., 75.; Philippe CAYLA – Catriona SETH: EU-Citizens Should Have the Right to Vote in National Elections. In: Rainer Bauböck (ed.): *Debating European Citizenship*. 21–23.; Oliver GARNER: After Brexit: Protecting European citizens and citizenship from fragmentation. *EUI Working Paper LAW 2016/22.*; GELLÉRNÉ LUKÁCS Éva: From Equal Treatment to Positive Actions Through Non-discriminative Obstacles – Regarding the Free Movement of Persons. *Elte Law Journal* 2018/2., 101–126.; Dora KOSTAKOPOULOU: ‘Scala Civium:

ben például a brit uniós polgár az Egyesült Királyság területén él, nem érinti jelentősen az adott személyt, hiszen kiegészítő, járulékos jogállásról van szó, mely nem helyettesíti és nem alternatívája¹⁴ saját állampolgárságának. Viszont más a helyzet az EU 27 tagállamában élő britek, illetve az uniós polgárként immár harmadik országban tartózkodó személyek esetében.

Az uniós polgárok védelmére a tárgyalások során törekedtek a felek, ezért egyrészt több cikket is szenteltek ezen fontos kérdéskörnek a kilépési szerződésben, másrészt, további egyeztetésekre is sor kerül még az átmeneti időszakban. A tervek szerint az átmeneti időszak két évet jelentett volna (pontosabban huszonegy hónapot¹⁵), és 2021. december 31-ig tartott volna.¹⁶ A jelenlegi¹⁷ állás alapján azonban mindössze tizenegy hónap a moratóriumi időszak, amennyiben nem kerül sor an-

Citizenship Templates Post-Brexit and the European Union's Duty to Protect EU Citizens'. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 2018/4., 854–869.; LEHOCZKI Balázs: Uniós polgár és valamely EU-n kívüli állam állampolgárságával rendelkező házastársának joga a családi életre az Unió területén. *ACTA HUMANA* 2017/6., 187–192., https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/nkeszolgaltato-uni-nke-hu/WEB---Acta%20Humana_2017_6_09.pdf; Jo SHAW: Citizenship, Migration and Free Movement in Brexit Britain. *German Law Journal* Vol. 17. – Brexit Supplement, 2016, 99–104.; Jo SHAW: The Interpretation of European Union Citizenship. *Modern Law Review* 61 (3), 1998, 293–317.; Eleanor SPAVENTA: Seeing the wood despite the trees? On the scope of Union Citizenship and its constitutional effects. *Common Market Law Review* 2008, 45, 13.; Francesca STRUMIA: Brexiting European Citizenship through the Voice of Others. Some Initial Thoughts on Legal and Democratic Implications. *German Law Journal* Vol. 17. – Brexit Supplement, 2016, 109–116.; TÓTH Judit: *Státuszjogok*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004, 31–32.; Jure VIDMAR: The Scottish Independence Referendum in an International Context. *Canadian Yearbook of International Law* 2014, 51, 259–288.; WOPERA Zsuzsa: *Az európai családjog gyakorlata*. Wolters Kluwer, 2017.; Dimitry KOCHENOV – Martijn van den BRINK: Against 'Associate EU Citizenship'. *JCMS* 2019, 57. (Forthcoming), *University of Groningen Faculty of Law Research Paper* No. 4/2019.; Dimitry KOCHENOV egyéb írásai: EU Citizenship and Withdrawals from the Union: How Inevitable Is the Radical Downgrading of Rights? Carlos CLOSA (ed.), *Troubled Membership: Dealing with Secessions from a Member State and Withdrawals from the Union*. Cambridge University Press, 2017, 257–287., *University of Groningen Faculty of Law Research Paper* 2016-23, *LEQS Europe in Question Paper* No. 111/2016.

¹⁴ Mint ahogy ezt a *Rottman*-ügyben elhíresült főtanácsnoki indítvány óta tudjuk. A C-135/08. sz., *Janko Rottmann kontra Freistaat Bayern-ügy*, *M. Poiares Maduro* főtanácsnok indítványa, 23. pont, ECLI:EU:C:2009:588.

¹⁵ Glyn MORGAN: On Brexit, Citizenship, and Vassal States. *Paper Presented at the International Political Science Association conference*, Brisbane, Australia. July 2018, 8.

¹⁶ A kilépési szerződéstervezet 126. cikke, Draft Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community, as agreed at negotiators' level on 14 November 2018.

¹⁷ 2020. tavasz.

nak meghosszabbítására.¹⁸ Bár ahogyan a kilépésre nyitva álló kétéves időszakot több alkalommal meghosszabbították, úgy elképzelhető, hogy – főleg most, a koronavírus megállítására és kezelésére való kiemelt figyelem mellett – nem jut elegendő idő a jövőbeli kapcsolatra vonatkozó tárgyalások lebonyolítására, így – a szerzők véleménye szerint – sor kerülhet az átmeneti időszak kitolására is.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy hogyan élhet az uniós polgárságból fakadó jogosultságok egy részével egy *ex uniós polgár*, vagyis egy olyan brit állampolgár, aki a brexit következtében veszti el uniós polgári jogállását.

Főszabály szerint ezen polgárok csak az uniós polgársághoz kapcsolódó egyes részjogosultságokkal élhetnek – mint pl. a szabad tartózkodás abban az uniós tagállamban, ahol már a kilépést megelőzően jogszerűen tartózkodott. Azonban a szabad mozgás és tartózkodás joga a többi uniós tagállamban már nem illeti meg az adott személyt. Tehát az uniós polgársághoz fűződő egyik legfontosabb jogosultság, a szabad mozgás nem gyakorolható *szabadon*, a szabad tartózkodás joga pedig arra az egy tagállamra szűkül, ahol eddig is jogszerűen tartózkodott, esetleg huzamos tartózkodási jogot szerzett. Ezzel a kilépési szerződés védi a brit állampolgárok szerzett huzamos tartózkodási jogát, illetve tiszteletben tartja az UK tagállami jogviszonya alatt megkezdett jogszerű mobilitásokat, azonban azok szűkebb gyakorolhatóságát eredményezi. Az uniós polgársághoz fűződő részjogosultságok egy része a tagállam uniós tagállami jogviszonya nélkül nem értelmezhető. Erre példa az Európai Parlament tagjainak választásán gyakorolt választójog, hiszen ha az adott állam nem része többé az EU-nak, akkor az intézményekbe sem küld képviselőket, biztosokat, közszoigákat és egyéb munkavállalókat, ennél fogva nincs szükség ezen személyek megválasztására sem. Más kérdés viszont a helyhatósági választásokon való szavazati jog gyakorlása, hiszen a tartózkodás helye szerinti államban ez gyakorolható kell maradjon. Nem lesz azonban lehetőség petíciót benyújtani, ombudsmanhoz fordulni, vagy európai polgári kezdeményezést indítani és támogatni a jövőben a brit polgároknak. Ami véleményünk szerint leginkább relevanciával bír az uniós polgári jogállás elemei közül, az a szabad mozgás és tartózkodás joga. Emellett az EUMSZ. 20. cikk (1) bekezdés c) pont szerinti bármely tagállam diplomáciai vagy konzuli hatóságai védelmének – ahol az állampolgárságuk szerinti *extagállam* nem rendelkezik képvisellel – igénybevételehez kapcsolódó jogosultság gyakorolhatósága lehet még kérdéses, mely álláspontunk szerint a szabad mozgáshoz kapcsolódó mintegy „maradványjogként” megillette né a brit állampolgárokat. Erről a kilépési szerződés hallgat. Mindazonáltal úgy véljük, hogy – különösen a 2019 decemberében felállt új Európai Bizottság programjában szereplő „az európai életmód előmozdítására”¹⁹ vonatkozó célra tekintettel – célszerű az európai értékek, az európai életmód ilyen értelemben vett előmozdítása is – bár az európai

¹⁸ Az átmeneti időszakról szóló európai bizottsági tájékoztatót lásd: https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership/brexit-brief/transitio-n-period_en, 2020. március 31.

¹⁹ Promoting our European way of life. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life_en. 2020. március 20.

életmód előmozdítása programcsomag tudomásunk szerint nem tartalmaz ilyen elemet. Viszont jogtudományi vita tárgyát képezheti álláspontunk szerint az, hogy a Bizottság *európai életmódról* és nem *az Európai Unió életmódjáról* beszél, tehát – vélhetően – az európaisághoz mint kontinentális értékrendszerhez kapcsolódó szempontokat takar. Az európai életmód pedig nem országspecifikus értékrendszer, sokkal inkább az európai régióhoz kapcsolódó elemeket jelenti, mely szervesen kapcsolódik az uniós polgárság intézményéhez is. Az uniós polgárság léte az európai életmód egyik meghatározó eleme, tekintettel arra, hogy szerves része az európai identitás-tudat fejlődésének. A britek az EU-ból történő kilépést követően is európaiak maradnak, értékrendszerük, kultúrájuk, alapvetően a gondolkodásmódjuk nem változik jelentősen. Tehát az új bizottsági program és ennek keretében bevezetendő intézkedések az európai életmód előmozdítása körében a britekre is ki kell, hogy terjedjenek álláspontunk szerint.

A kilépési szerződés mellett nem hagyható figyelmen kívül az uniós polgárok és családtagjaik szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról szóló 2004/38/EK irányelv, mely meghatározza az uniós polgárok és családtagjaik által a tagállamok területén a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való joga gyakorlására vonatkozó feltételeket; a huzamos tartózkodási jog megszerzésének feltételét; valamint az említettek közrendi, közbiztonsági és közegészségi okokból való korlátozhatóságát. Az irányelv rendelkezik az uniós polgár nem uniós polgár családtagja (közeli hozzátartozója) származékos jogosultságairól is. Ezek biztosítása elsősorban a családi élet zavartalanságához fűződő alapvető jogra vezethető vissza, mely fontos szempont a brexit kapcsán felmerülő új helyzetek kezelésekor is.

Az irányelv tehát az uniós polgár származékos jogán biztosítja a harmadik országokból származó családtagoknak az uniós polgári státuszhoz kapcsolódó jogok egy részét – pl. a szabad mozgást és tartózkodást más tagállamokban, amennyiben az uniós polgár él ezen jogosultságaival. *„Ez már az uniós polgárság kiterjesztését jelenti – azzal a kitéttel, hogy az uniós polgár nem uniós polgár családtagja bizonyos esetekben elveszti az uniós polgári jogálláshoz hasonló státusz gyakorlásának jogát.”*²⁰

A következőkben azon brit állampolgárokkal foglalkozunk, akik az EU 27 tagállamának területén valamilyen jogcímen jogszerűen tartózkodnak. Mivel az uniós polgári jogállásukat a brexit negatívan érinti, ezért az EU tagállamok területén harmadik országból származó személyeknek minősülnek majd. A helyzetüket – az Egyesült Királyságban élő uniós polgárokéhoz hasonlóan – a tárgyalások végén aláírt kilépési szerződés rendezi megnyugtatóan. Azon uniós polgárok az Egyesült Királyságban, akik a kilépés előtt megkezdték tartózkodásukat vagy már megszerzték a huzamos tartózkodási jogukat a 2004/38/EU irányelv alapján, vagy ezt az átmeneti időszak alatt teszik, továbbra is ugyanilyen feltételekkel élvezhetik szerzett jogaikat. Hasonló helyzetben vannak a már huzamos tartózkodási jogot szerzett britek az uniós tagállamokban. Amennyiben ez a szerződéses rendelkezés nem lenne, vagy valamely személyre nem lenne alkalmazható, akkor háttérszabályként

²⁰ Kiss Lilla Nóra: Új szabályozás vagy reformok? 87.

– mint alapvető jog – a családi élet zavartalanságához fűződő jog jelenthetne védelmet, hiszen az univerzális emberi jogok tiszteletben tartása nem függ egy állam uniós tagállami jogviszonyától. Viszont jelen helyzetben a kilépési szerződés tekinthető jogforrásnak.

3. Az állami és személyi státuszváltozás hatásai az EU 27 tagállamában élő brit állampolgárok helyzetében

Legfrissebb adatok szerint az EU 27 tagállama területén közel 1,3 millió²¹ brit polgár él. A kilépési szerződés²² szükségszerűen rendezi ezen *volt* uniós polgárok jogi helyzetét is, tartózkodáshoz kapcsolódó szerzett jogaik és családi életük zavartalanúsága biztosított. Anyagi jogi szempontból viszont immánens változásnak tekinthető, hogy jogi státuszukban változás következett be, korábbi uniós polgári jogállásukhoz kapcsolódó jogosultságaik csökkennek. Lényeges polgári és politikai jogaik üresedtek ki – például a fentebb említett európai parlamenti szavazás, vagy az ombudsmanhoz fordulás joga. Tagállami jogviszony hiányában ugyanis az uniós polgársághoz fűződő jogok közül leginkább a szabad mozgás és tartózkodás értelmezhető, viszont ezen jogosultságok is csökkentett mértékben gyakorolhatók a kilépést követően. Nem különböznek a britek tartózkodási jogosultságai az Egyesült Királyság területén jogszerűen tartózkodó 27 EU tagállami polgároktól a szerződés szerint.

Más a helyzet azokkal a brit állampolgárokkal, akik a 2020. január 31-i kilépést, majd az átmeneti időszakot követően kívánnak az Európai Unió valamely tagállamában élni, letelepedni, szolgáltatást nyújtani vagy munkát vállalni, hiszen rájuk már tisztán harmadik országból származó személyként kell tekinteni, és jogi megítélésük is ehhez kapcsolódik.

Ezen személyek csak úgy szerezhetnek újra uniós polgárságot, ha egy uniós tagállam állampolgárává válnak, illetve, úgy élvezhetnek bizonyos szabad mozgáshoz kapcsolódó részjogosultságokat, ha egy uniós polgár közeli hozzátartozóinak minősülnek a 2004/38/EU irányelv alapján. Főszabály szerint azonban ezen jogok csak akkor „*élednek fel*” ha az uniós polgár gyakorolja ezen – határon átnyúló mobilitáshoz kapcsolódó – jogosultságait, saját tagállamában ugyanis nem uniós polgárként tartózkodik, hanem az adott állam állampolgáraként. Érdekes e körben megemlíteni, hogy az Európai Bíróság (EUB) a C-673/16. sz., *Coman*-ügyben²³ eltért a korábbi *főszabálytól* az uniós polgár harmadik országból származó házastársa szabad tartózkodása tekintetében elvárt határon átnyúló elem meglétének feltételétől. Pontosabban, a korábbi gyakorlatától jelentősen eltérve, kiterjesztően értelmezte a határon átnyúló elem meglétét. A *Coman*-ügyben az EUB kimondta,

²¹ Statisztikai adat a BBC weboldaláról. <https://www.bbc.com/news/uk-49973387>, 2020. március 31.

²² Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről. 15–18. Cikk.

²³ C-673/16. sz. Relu Adrian Coman és társai kontra Inspectoratul General pentru Imigrăriet és Ministerul Afacerilor Interne ügyben hozott ítélet, 56. pont, ECLI:EU:C:2018:385.

hogy lehetővé kell tenni a szabad mozgás és tartózkodás jogának az uniós polgár házastársakénti, származékos jogon történő alkalmazását, amennyiben az uniós polgár nem uniós polgár házastársa az uniós polgár állampolgárságát adó tagállamban kíván huzamosan tartózkodni. Az EUB nem kívánta meg a 2004/38/EK irányelv szerinti határon átnyúló elemet a jog gyakorlása során, mely az EUMSz. 21. cikkéből került levezetésre. A 21. cikk szerint „[...] minden uniós polgárnak joga van a tagállamok területén való szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz”. A tagállamok területe pedig szükségképpen magában foglalja az állampolgárságot adó tagállam területét is, még ha az uniós polgár saját állampolgári jogai alapján szabadon tartózkodhat az adott ország – jelen esetben Románia – területén. Tehát a *Coman* urat uniós polgárként megillető szabad mozgás joga szunnyad a román területeken való tartózkodás esetén, mely szunnyadó jog származékaként levezetendő, a harmadik országból származó házastársat megillető szabad mozgás/tartózkodás joga megkérdőjelezhető lehet, legalábbis a 2004/38/EU irányelv alapján, mely elvárja a határon átnyúló elem meglétét az uniós polgár esetén. Az EUB átvágta a *gordiuszi csomót* a jogszabályi hierarchia segítségül hívásával. A szerződés 21. cikke szerinti valamennyi tagállam területére vonatkozó kitétellemel nem lehet ellentétesen (vagy megszorítóan) értelmezni a 2004/38/EU irányelv rendelkezéseit, mely alapján a román állampolgár Romániában *szunnyadó* uniós polgári jogállásának származékán azonos nemű, harmadik országból származó házastársa élhetett jogaival. Látható, hogy az EUB a lehető legtágabb értelmezést alkalmazta a családi élet zavartalansága, az ehhez szervesen kapcsolódó megkülönböztetésmentesség és a szabad mozgás mindenkori biztosítása érdekében. Az ügy több szempontból is érdekes lehet, alkotmányjog, családjog, belső piaci kérdések, jogharmonizáció, európai identitás, csak hogy néhány fontos implikációt említsünk. Az ügy nagy vihart kavart több tagállamban is. Az ügy politikailag és hatásköri szempontokat figyelembe véve legérzékenyebb kérdése volt, hogy a házastárs szabad mozgásának és tartózkodásának elismerésekor értelmezni kellett a házastárs fogalmának kiterjesztheségét az azonos nemű személyek házasságára. Az EUB pragmatikusan kikerülte a házasságfogalom kiterjesztését vagy kölcsönös elismerhetőségére való utalást. A tényállás szerint *Coman* úr Belgiumban házasságot kötött az amerikai származású *Hamilton* úrral, majd *Coman* úr Romániában szeretne volna folytatni házasságát. A román hatóságok a román jog alapján úgy ítélték meg, hogy mivel az azonos neműek házassága nem elismert Romániában, ezért *Hamilton* urat nem illetheti meg csak a három hónapos tartózkodási jog. *Coman* és *Hamilton* urak keresetet nyújtottak be a hatóságokkal szemben a román igazságszolgáltatáshoz, hogy állapítsák meg a szexuális irányultságon alapuló hátrányos megkülönböztetés megvalósulását az Unió területén való szabad mozgáshoz való jog gyakorlása tekintetében.²⁴ Látható, hogy az EUB kiterjesztően értelmezi a tartózkodáshoz kapcsolódó jogokat az uniós polgárok és hozzájuk családjogilag kapcsolódó harmadik ország-

²⁴ Az ügygel kapcsolatos kérdésekről lásd még: SULYOK Márton: „Une photo de famille”. Pillanatkép a családi élet és a házastársfogalom Európai Unió Bírósága általi elemzéséről. *Európai Tükör* 2018/3., 117–131.

ból származó személyek vonatkozásában. Ez pedig talán megnyugtató lehet az EU 27 tagállama területén családi életet²⁵ folytató brit polgároknak is.

A kilépési szerződés²⁶ és az univerzális – pl. családi élet zavartalanságához kapcsolódó – jogok mellett fontosak lehetnek az Európai Unió és harmadik ország között létrejött szerződések.²⁷ Ezek alapján a harmadik országból érkező személyeket jogok illetik meg és kötelezettségek terhelik az EU területén. A britek esetében természetesen a kilépési szerződés tekinthető irányadó jogforrásnak a jogállás és kapcsolódó jogok vonatkozásában, továbbá az átmeneti időszakban esetlegesen megkötésre kerülő további dokumentumok.

A brit állampolgárok helyzetének vizsgálata során fontos lehet, hogy az adott tagállamban milyen jogalapon tartózkodik az adott személy (pl. munkavállalóként, diákként vagy épp közeli hozzátartozóként, eltartottként stb.). Ezen jogalapokra az uniós joganyag másodlagos jogforrásaiban, az irányelvekben találunk szabályozást.

Az időtartam szempontjából az öt év tartózkodás meghatározó, hiszen ezután a személy jogosult huzamosabb tartózkodásra, amely bármely harmadik államból származó személyt megillet a 2003/109/EK irányelv²⁸ értelmében. Amennyiben az öt év nem telt el a huzamos tartózkodási jog megszerzéséhez, azok a brit állampolgárok, akik uniós polgárokként tartózkodtak másik tagállamban, különböző kedvezményekben részesülnek. Ilyen kedvezmény lehet, hogy az ott eltöltött idő megszakítás nélkül folytatódik tekintet nélkül arra, hogy az uniós polgári státuszt már elvesztette és öt év után jogosulttá válik a huzamos tartózkodás megszerzésére. Ezen rendelkezéseket már a kilépési szerződés tervezete²⁹ is rögzítette.

²⁵ Lásd: Patricia MINDUS írásai: *European Citizenship after Brexit, Freedom of Movement and Rights of Residence; Towards a Funcionalist Reading of Union Citizenship*, illetve lásd a *Kurič*-doktrínát, melyet a 26828/06. sz., *Kurič v Slovenia*-ügyben dolgozta ki az EJEB. Kimondta: az EJEE 8. cikk 1 bekezdése szerinti magán- és családi élet tiszteletben tartására vonatkozó jogba történő beavatkozásnak minősülhet valamely állam által hozott bevándorlásra vonatkozó döntés. Az ügygel (amelyben ex-jugoszláv polgár vesztette el a függetlenné vált Szlovéniában a tartózkodási jogát) kapcsolatban Vidmar úgy fogalmazott: „*ha egyszer jogszerűen megszerezted a tartózkodáshoz való jogot, megtarthatod, még akkor is, ha akár a fogadó államod, akár a származási országod jogi státusza megváltozik, amely változás okán a jogállásod is változik és ennek köszönhetően az új jogállásod önmagában nem biztosítaná a tartózkodási jogot számodra.*” Lásd: Jure VIDMAR: The Scottish Independence Referendum in an International Context. *Canadian Yearbook of International Law* 2014, 51, 259–288.

²⁶ Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről. 15–18. Cikk.

²⁷ Lásd többek között: https://ec.europa.eu/growth/single-market/public-procurement/international/bilateral-non-eu_en, 2019. november 17.

²⁸ 2003/109/EK irányelv a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról.

²⁹ Draft Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community, as agreed at negotiators' level on 14 November 2018; 2003/86/EK irányelv a családegyesítési jogról; 2004/114/EK irányelv a harmadik országok állampolgárainak

4. A harmadik országból származó személyek jogállása az EU-ban

A harmadik országból származó személyek jogállását uniós irányelvek határozzák meg. Ugyan a kilépési szerződés számos megnyugtató rendelkezést tartalmaz az uniós polgárok és az uniós polgári jogállásukat elvesztő britek zavartalan életének biztosítása végett, mégis érdekes a jelenleg hatályos, harmadik országból származó személyekre vonatkozó uniós joganyag rövid összefoglalása. A joganyag ugyanis háttérszabályként szolgálhat a kilépési szerződés hiányosságai esetén speciális esetekben. A következő dokumentumok bírhatnak relevanciával:

1. 2003/86/EK irányelv a családegyesítési jogról;
2. 2003/109/EK irányelv a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról;
3. 2004/114/EK irányelv a harmadik országok állampolgárainak a tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről.

Közös elem az irányelvekben, hogy a harmadik országból származók számára valamilyen mértékben biztosítják a tartózkodás és szabad mozgás jogát. Viszont az irányelvek rendelkezéseinek alaposabb megvizsgálása után megállapítható, hogy az irányelvek rendelkezései ellenére a tagállamok továbbra is jelentősen korlátozhatják³⁰ az irányelvek céljainak megvalósulását.³¹

Elsőként 2003/86/EK irányelvre térünk ki, amely előírja, hogy a „*családegyesítésre irányuló kérelem elfogadása után a tagállamoknak biztosítaniuk kell minden lehetőséget a családtagoknak a szükséges vízumok beszerzéséhez; legalább egy évre szóló, megújítható tartózkodási engedélyt állítanak ki a családtag számára; a családegyesítőhöz hasonlóan a családtagok is jogosultak az adott tagállamban az oktatásra, a munkavállalásra és önálló vállalkozói tevékenység folytatására, utóbbi két jogosultság esetében viszont a feltételeket a tagállamok nemzeti joguknak megfelelően határozhatják meg. Fontos rendelkezés továbbá, hogy a családtagok leg-*

a tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről.

³⁰ Ez alatt érthetjük például azt, hogy az EU-tagállamok korlátozhatják a tartózkodási engedélyek számát, a második EU-tagállam megkövetelheti egyes okiratok bemutatását, illetve újra ellenőrizheti szinte valamennyi, az irányelv által a jogálláshoz kapcsolt feltételt, beilleszkedési követelményeket is előírhatnak, és közrendi, közbiztonsági okokra hivatkozva meg is tagadhatják a tartózkodást.

³¹ SCHIFFNER Imola: A harmadik államok állampolgárainak jogi helyzete az Európai Unióban, avagy az uniós denizenship jogállása. *Miskolci Jogi Szemle* 2015/1., 77.

A témáról lásd még többek között: Imola SCHIFFNER: New Aspects in the Family Reunification Procedure in the Case-Law of the Court of Justice of the European Union. In: Erzsébet Csatlós (ed.): *Recent Challenges of Public Administration 3 : Papers Presented at the Conference of '3rd Contemporary Issues of Public Administration' on 26th September 2018*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2019, 142–156.; Imola SCHIFFNER: Az uniós polgár családtagjainak jogi helyzete az Európai Bíróság legújabb jogeseteiben, különös tekintettel a Zambrano-doktrína alkalmazására. *Jogelméleti Szemle* 2018/1., 19.

később ötéves tartózkodás után, ha a családtagnak a családdegyesítésen kívüli ok alapján nem adták meg a tartózkodási engedélyt, illetve válás, különélés, megözvegyülés esetén, a családtag független tartózkodási engedélyre jogosult, amelynek feltételeit a nemzeti jog határozza meg.”³² Így elmondható, hogy a családdegyesítési irányelv célja azon lényeges minimumfeltételek meghatározása, amelyek mellett egy tagállamban jogszerűen tartózkodó harmadik állambeli személy családtagjai a tagállam területén tartózkodhatnak.

A 2003/109/EK irányelv a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező harmadik állambeli személyek jogállásáról szól. Ez alapján az „öt év állandó és megszakítás nélküli tartózkodást követően a harmadik állambeli számára huzamos tartózkodási jogot biztosít, amennyiben a nem uniós polgárnak rendszeres és stabil jövedelemforrása van és egészségbiztosítása. A huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező lakosok állandó tartózkodási engedélyt kapnak, amely minden EU-tagállamban egységes, legalább öt évig érvényes és meghosszabbítható. Ezek a személyek az állampolgárokkal egyenlő elbánásban részesülnek a tartózkodási joghoz, a munkavégzéshez és a szociális ellátásokhoz való jog tekintetében.”³³ Ez azt jelenti, hogy a harmadik állambeli polgár, amennyiben megfelel az irányelvben foglalt feltételeknek, három hónapot meghaladóan tartózkodhat egy, attól a tagállamtól eltérő másik tagállamban, amely a huzamos tartózkodási jogállást garantálja számára.

Végezetül, a 2004/114/EK irányelv teszi lehetővé a diákok számára a megkezdett tanulmányaik egy részének más tagállamban történő folytatását, vagy azoknak egy kapcsolódó képzéssel más tagállamban történő kiegészítését és szinte automatikus a diákok másik tagállamban való tartózkodásának engedélyezése az irányelv feltételeinek fennállása esetén.³⁴ Jelen tanulmány társszerzője jelenleg negyedéves jogász szakos hallgató, aki épp hallgatói mobilitáshoz fűződő jogait gyakorolja az Erasmus+ programnak köszönhetően, Lengyelországban, ezért fontosnak tartottuk kiemelni ezt a területet is.

A harmadik országból származókra vonatkozó uniós jog jogalapot biztosít az Európai Bíróság számára, hogy a harmadik állambeliek valódi jogi helyzetét is értelmezze, pontosítsa és az egyenlő bánásmód követelményének következetes alkalmazásával közelítse az uniós jog hatálya alá tartozó harmadik országból származók jogállását az uniós polgárokéhoz, amennyiben azt szükségesnek érzi a jogbiztonság megőrzése érdekében.³⁵

Fontos, hogy a 4. pontban rögzített irányelvek a harmadik ország polgáraivá vált britek helyzetére csak annyiban vonatkozhatnak, amennyiben a kilépési szerződés az adott kérdést nem megfelelően szabályozná, tehát mintegy háttérszabályként tekinthetünk ezen másodlagos jogforrásokra.

³² Uo. 78.

³³ Uo. 80.

³⁴ Uo. 80.

³⁵ Piet Jan SLOT – Mielle BULTERMAN: Harmonization of Legislation on Migrating EU Citizens and Third Country Nationals: Towards a Uniform Evaluation Framework? *Fordham International Law Journal* 29 (2005), 774.

5. A brexit hallgatói mobilitásra gyakorolt hatásai

Az európai identitás, az európai életmód szerves részévé vált a mobilitás, a rugalmasság, mely életünk egyre több területét áthatja. A mobilitást nagyban támogatják a különböző technológiai eszközök – melyek értékét talán jelenleg a Covid-19 árnyékában megvalósított távoktatási és távmunkavégzési tevékenységek során még jobban érezhetjük. A digitalizáció, az európai életmód, a mobilitás, a koronavírus által okozott globális veszélyhelyzet és a távoktatás tanulmányunk szempontjából a hallgatói mobilitás témakörének keresztmetszetében találkozunk.

Már a középiskolások is, de az egyetemi hallgatók biztosan érezhetik a hallgatói mobilitás adta fantasztikus előnyöket, melyek az Európai Unió kulturális és oktatásfejlesztési céljait is hivatottak szolgálni a hallgatók személyes élményszerzése mellett. A hallgatói mobilitás több uniós és hazai program finanszírozásával is megvalósulhat rész- vagy akár teljes képzési időre is, melyek mind az EU versenyképességét növelik. A brexit úgy kapcsolódik e körbe, hogy az Egyesült Királyság kilépésével csökkenhet ezen képzésekre jelentkező vagy kijutó uniós polgár hallgatók száma, hiszen megváltozhatnak a finanszírozás feltételei. Az EU területén ugyanis főszabály, hogy az egyenlő bánásmód elve érvényesüléseként az uniós polgárok olyan feltételekkel pályázhatnak más tagállamok felsőoktatási intézményeiben ösztöndíjakra, mint az adott állam állampolgárai. Ennek köszönhetően tanulhat számos magyar fiatal teljesen ingyen a dán, a finn, a skót vagy épp a svéd felsőoktatásban, csak hogy néhány gyakorlati példát mutassunk. Egy harmadik országból származó személy már nem élvezi ugyanezeket az előnyöket.

A brexit során tekintettel voltak a jelenleg folyamatban lévő mobilitásokra, a jogbiztonság követelményére, illetve az átmeneti időszak alatt megkezdett oktatási célú mobilitásokra, azonban ez a jövőben változhat. Ez alapján kijelenthető, hogy azon hallgatók, akik a Brexit előtt elkezdték tanulmányaikat az Egyesült Királyságban, megtarthatják ugyanazt a státuszt, amivel eddig rendelkeztek. Az Egyesült Királyság – mint oktatási célország – egyébként is érdekes, hiszen belpolitikai és alkotmányos berendezkedésének – valamint a devolutív hatásköröknek – köszönhetően az oktatás és az egészségügy az egyes tagországok – Skócia, Anglia, Wales, Észak-Írország – saját hatáskörében maradt, szemben más *központosított* kérdésekkel. Emiatt Angliában viszonylag magas tandíjak és nehezen elérhető ösztöndíjak várják a hallgatókat, míg Skóciában teljesen ingyenes a felsőoktatás. Az átmeneti időszakot követően – amennyiben erről hosszabb távra nem állapodnak meg a felek – ez változhat. Kérdéses, hogy az uniós polgár hallgatók és a harmadik országból származó hallgatók helyzete a kölcsönösség jegyében hogyan alakulhat majd a távolabbi jövőben.

Érdeemes kiemelni azt is, hogy az Egyesült Királyság az uniós tagállamok szempontjából harmadik országnak fog minősülni, így azon brit hallgatókra, akik a tanulmányaikat a brexit után az EU-ban kívánják folytatni a 2004/114/EK irányelv lesz irányadó. Nemcsak a brit állampolgárok fognak harmadik országból érkezettnek minősülni az unióban, hanem ez igaz az Egyesült Királyságba érkező uniós

polgárokra is, így az EU-ban alkalmazott korábban említett irányelv akár alapot szolgáltathat egy később megszülető felsőoktatást érintő külön megállapodáshoz.

Az Egyesült Királyság tehát kedvelt célországa³⁶ a hallgatói mobilitásban részt venni kívánóknak, amelyet a 2016-ban készült statisztika³⁷ is alátámaszt. E szerint az Európai Unióba érkező hallgatók 26%-a az Egyesült Királyságban tanult. Ezen hallgatók állampolgársága szerinti államnak eddig elegendő volt csupán az EU-val kötni a mobilitásra irányuló szerződést, azonban ez a brexitet követően megváltozik és új megállapodásokra lesz szüksége a feleknek a szerint, hogy az EU-ból érkezik az Egyesült Királyságba a hallgató, vagy más államokból. Eddig az EU-tagállamok között nem volt szükség megállapodásra, hiszen az európai joganyag biztosította ezt számukra.

A jogi kérdések mellett érdemes gazdasági szempontokat is figyelembe venni. Az EU-ból való kilépéssel az Egyesült Királyság számos a felsőoktatást támogató uniós forrástól³⁸ esik el. Ezért is lehet szükség a brexitet követő felsőoktatást érintő külön megállapodásra.

6. Az átmeneti időszak uniós polgárságra gyakorolt joghatásai

A kilépést követően 2020. január 31-ét követően egy átmeneti időszakba lépett az Egyesült Királyság az Európai Unióval, amely lehetőséget biztosít a jövőbeli kapcsolatuk kialakításra és megtárgyalására. Ez azt jelenti, hogy ez idő alatt a szabad mozgáshoz való joga a brit és az uniós polgároknak *vica versa* változatlanul megmarad.³⁹

Azon uniós polgárok számára, akik már a brexitet megelőzően is életvitelszerűen az Egyesült Királyságban tartózkodtak, a brit kormány ígéretet tett, hogy megvédi az eddig megszerzett jogaikat, mely kifejeződik az aláírt kilépési szerződésben. Ez körülbelül 3,4 millió uniós polgárt érint.⁴⁰ Azonban, hogy a korábban meglévő jogaikat megtarthassák, egy új jogállás került kialakításra, amelyre az ott élő uniós polgárok jogosultak jelentkezni. Ez az EU tartózkodási rendszer,⁴¹ amely 2021. június 30-ig biztosít lehetőséget az Egyesült Királyságban élő uniós polgárok

³⁶ Vangelis TSILIGIRIS – Alex de RUYTER: *What the higher education Brexit debate has not covered* [this is an *University World News* című lapban 2018. január 15-én megjelent írás bővített változata], 2.

³⁷ Lásd az Eurostat oldalát: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Learning_mobility_statistics, 2020. április 1.

„A total of 432 thousand students from abroad (26 % of the total number of students from abroad in the EU) were studying in the United Kingdom in 2016, far more than the number in any other EU Member State.”

³⁸ Lásd még: Simon MARGINSON: *Brexit: Challenges for Universities in Hard Times. International Higher Education* Number 88, winter 2017, 8–10.

³⁹ <https://www.gov.uk/transition>, 2020. április 3.

⁴⁰ Lásd a BBC összefoglalóját: <https://www.bbc.com/news/uk-49973387>, 2020. április 3.

⁴¹ Lásd a brit kormány anyagait: <https://www.gov.uk/settled-status-eu-citizens-families/applying-for-settled-status>, 2020. április 3.

számára a jelentkezésre. A rendszer az uniós polgárok és családtagjaik számára lehetővé teszi a tartózkodási státusz megszerzését és így zavartalanul élhetnek tovább, folytathatják tanulmányaikat és dolgozhatnak az Egyesült Királyság területén. Ez azt jelenti, hogy továbbra is jogosultak lesznek közszolgáltatásokra, ezek közé tartozik többek között az egészségügy vagy az oktatás. Valamennyi uniós polgárnak lehetősége van jelentkezni a rendszerbe, aki legalább öt évig megszakítás nélkül,⁴² életvitelszerűen tartózkodott az Egyesült Királyságban. Azon uniós polgárok, akiknél ez az öt éves feltétel nem teljesül, lehetőségük van ún. előzetes letelepedési jogállásra jelentkezni, amely az ötéves periódus leteltét követően átvált a korább említett jogállásra. Az Egyesült Királyságban töltött időről számos igazolási dokumentumot fogad el a brit kormány, többek között a lakásbérleti megállapodást, a közüzemi számlákat vagy a munkáltató által kiállított nemzeti biztosítási számot.

Az EU területén élő brit állampolgárok⁴³ az átmeneti időszakban ugyanúgy zavartalanul élhetnek, tanulhatnak vagy dolgozhatnak, mint a kilépést megelőzően. Ez vonatkozik az uniós tagállamok közötti szabad mozgásra is. Azonban minden EU-tagállamban tartózkodó brit állampolgárnak rendeznie kell a tartózkodási jogállását⁴⁴, amely során azt kell bizonyítani, hogy a moratóriumi idő lejárta előtt, vagyis 2020. december 31-ét megelőzően már az adott tagállamban tartózkodott. Erre 2021. június 30-ig van lehetőségük a brit állampolgároknak, amely tagállamonként eltérően történik, amely során biztosítani kell számukra a tartózkodási jogállásuk igazolására szolgáló okmányokat.⁴⁵ Ez azokban a tagállamokban, ahol az e-közigazgatás még nem elterjedt, vagy ezen igazolásfajták nem adhatók ki személyes jelenlét nélkül, a jelenlegi – koronavírus okozta – veszélyhelyzetben nehézségeket jelenthet, mely talán alapot szolgáltat majd az ügyintézési vagy akár az átmeneti időszak meghosszabbítására. A közeli hozzátartozókra ugyanezen szabályok érvényesek, tehát nekik is rendezni kell a jogállásukat, ebbe a körbe tartozik a később született vagy adoptált gyermek is.

Azon brit állampolgárok, akik nem kívánnak az átmeneti időszak leteltével tovább az EU-ban maradni, természetesen állampolgári joguk alapján bármikor visszatérhetnek az Egyesült Királyságba. Ezen brit állampolgárok nem brit (esetleg uniós polgár) közeli hozzátartozóinak is lehetőségük van velük tartani, amely során, hasonlóan már a kilépést megelőzően már az UK-ban tartózkodó uniós polgárokhoz, jelentkezniük kell az EU tartózkodási rendszerbe. További feltétele ezen mobilitásnak, hogy a *kapcsolatnak* a kilépést megelőzően, vagyis 2020. január 31. előtt kel-

⁴² Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről. 15. Cikk.

⁴³ <https://www.gov.uk/guidance/living-in-europe>, 2020. április 4.

⁴⁴ Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről. 18. Cikk.

⁴⁵ A Tanács (EU) 2020/135 Határozata (2020. január 30.) a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia Közösségből történő kilépéséről szóló megállapodás megkötéséről.

lett kezdődnie. A brit kormány az esetleges visszaélések lehetőségét szerette volna ezzel a rendelkezéssel csökkenteni, azonban a szerzők egyelőre megkérdőjelezhetőnek tartják a kapcsolat fennállásának pontos és minden kétséget kizáró bizonyíthatóságát – különösen a magánszféra tiszteletben tartása mellett. A rendszerbe történő jelentkezési határidő a közeli hozzátartozók esetében hosszabb, így 2022. március 31-ig nyitva áll számukra.⁴⁶

7. Konklúzió és kitekintés

Érezhető, hogy egy állam státuszváltása által magánszemélyek jogállásában okozott drasztikus változások – így az uniós polgárság és az európai értékek részét képező számos jogosultság csökkenése, átalakulása, elvesztése – nem helyezhetők tudományos vizsgálatok fókuszán kívülre. A jogtudomány egyik feladata talán a jelenlegi keretek vizsgálata mellett a keretek tágíthatóságának vizsgálata. A brexit rengeteg jogi és társadalmi változást hoz(ott), melyek bizonyos tekintetben fejleszthetően hathatnak a társadalomra, a társadalmi konfliktusok kezelésére, ezek révén új jogi megoldások kidolgozására, ugyanakkor visszaesést és újabb konfliktusokat is eredményezhetnek. Társadalmi változásnak tekinthető a brit polgárok megítélése az Európai Unió tagállamaiban, továbbá az uniós polgárok megítélése az Egyesült Királyságban. A kilépés következményeként felmerülő potenciális konfliktusok (eredhetnek pl. migráció és bevándorlás, xenofóbia jelensége, az oktatáshoz és állami támogatásokhoz való hozzáférés kérdéseiből, stb.) kapcsán azok megelőzése, illetve megnyugtató rendezése kiemelkedő jelentőségű feladata a feleknek, mind az EU-nak, mind az Egyesült Királyságnak.

Különösen fontos az új bizottsági prioritások – mint az európai életmód előmozdítása – kapcsán értékelni az uniós polgárság szerepét és helyét Európában és külön az EU-ban. A koronavírus és a brexit is olyan törés a társadalmi és gazdasági fejlődésben, melyek – nem megfelelő menedzsmentje esetén – végleges károkat okozhat, ugyanakkor akár közelebb is hozhatja *Európa népeit* egymáshoz.

Az Egyesült Királyság kilépési szerződése⁴⁷ viszonylag megnyugtatónak tekinthető módon rendezi az uniós polgárok és a brit polgárok szabad mozgását és tartózkodását a korábban szerzett jogaik esetében, illetve az átmeneti időszak alatt szerettek vonatkozásában. Ez mindenképp üdvözlendő, még ha sajnálatos tény is, hogy elveszítethetetlennek vélt szerzett jogok, melyek alanyi jogi jellegűnek⁴⁸ is tekinthetők, az állam tagállami jogviszonyának megszűnésével polgáraik számára is elvesznek, függetlenül az érintettek magatartásától. Az uniós polgárság tömeges –

⁴⁶ <https://www.gov.uk/guidance/living-in-europe>, 2020. április 4.

⁴⁷ Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről. 13–18. Cikk.

⁴⁸ Gellérné Lukács Éva megjegyzi, „mindenki tévedett, aki az uniós polgárság kizárólagos eszmei (politikai, szimbolikus) jelentőségét hirdette, és azoknak lett igazuk, akik alapvető alanyi jogi jellegét hangsúlyozták, a jogintézmény bevezetését követő tíz év ugyanis forradalmi változásokat hozott”. GELLÉRNÉ LUKÁCS ÉVA: *Munkavállalás az Európai Unióban*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004, 74.

67 millió brit – elvesztése a britek kilépéséig példanélküli esemény volt az EU történetében, mely szükségképpen felveti a keretek tágításának elvi-tudományos lehetőségeit.

Tanulmányunk célja a tagállami kilépéssel az uniós polgárság helyzetében bekövetkező társadalmi és jogi változások bemutatása volt. Áttekintettük a jelenlegi jogszabályi kereteket és úgy véljük, hogy az átmeneti időszakot követően érdemes lehet újra foglalkozni a témakörrel, megvizsgálva a moratórium alatti esetlegesen megkötendő megállapodásokat a mobilitásukat gyakorló polgárokra vonatkozóan, összevetve a kilépési szerződés rendelkezéseivel. Elképzelhető, hogy idővel több bírósági ítélet is elérhető lesz valamely brexithez kapcsolódó uniós polgárságot vagy szabad mozgást érintő jogértelmezési kérdésről, melyekkel érdemes lehet foglalkozni. Jelenleg – a koronavírus miatti veszélyhelyzetben – több figyelem jut az egészségügyi helyzet menedzsmentjére, mint a brexit hatásainak kezelésére és a jövőbeli kapcsolatok megtervezésére, azonban a szerzők úgy vélik, hogy ezen hatásokat együttesen, azok komplexitásában kell értékelni, mind az uniós polgárság mobilitására, mind pedig a britek státuszának változásaira tekintettel. Ugyanis a brexit önmagában is láthatóan nehezebbé teszi az Egyesült Királyságba és onnan induló mobilitásokat, mely helyzet valós hatása nem választható el élesen a koronavírus okozta mozgáskorlátozások, határlezárások hatásainak vizsgálatától.

Az uniós polgársághoz kapcsolódó értékek közül – ahogy fentebb foglalmaztunk – kiemelkedő az európai életmód, melynek előmozdítása és *védelme* a 2019–2024-es Bizottság egyik prioritása. Érdekes lehet az identitás-életmód-polgárság triászának vizsgálata is a következőkben, különösen a brexit és a Covid-19 árnyékában. Úgy gondoljuk, hogy ezen helyzetek közös – európai – kezelése talán további társadalmi és jogi fejlődéshez vezethet, melyek jelen téma szempontjából is jelentőséggel bírhatnak.

Felhasznált irodalom

- [1] ANGYAL Zoltán: Az Európai Unióból való kilépés aktuális jogi kérdései. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* XXXIV, 2016/1., 115–124.
- [2] ASZTALOS Zsófia: *Az uniós polgárság és a diszkrimináció tilalma*. PhD-értekezés, 2009, elérhető, <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5665/1492.pdf>, 2019. december 20.
- [3] Claude BLUMANN: Citoyenneté européenne et champ d'application personnel du droit communautaire. *Revue des affaires européennes* 2003–2004/1., 73–82.
- [4] Dimitry KOCHENOV – Martijn van den BRINK: Against 'Associate EU Citizenship'. *57 JCMS* 2019 (Forthcoming), University of Groningen Faculty of Law Research Paper No. 4/2019, 1–24.

-
- [5] Dimitry KOCHENOV: EU Citizenship and Withdrawals from the Union: How Inevitable Is the Radical Downgrading of Rights? Carlos Closa (ed.): *Troubled Membership: Dealing with Secessions from a Member State and Withdrawals from the Union*. Cambridge University Press, 2017, 257–287, University of Groningen Faculty of Law Research Paper 2016-23, LEQS Europe in Question Paper No. 111/2016.
- [6] Dora KOSTAKOPOULOU: ‘Scala Civium: Citizenship Templates Post-Brexit and the European Union’s Duty to Protect EU Citizens’. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 2018/4., 854–869.
- [7] Eleanor SPAVENTA: Seeing the wood despite the trees? On the scope of Union Citizenship and its constitutional effects. *Common Market Law Review* 2008, 45 13–45.
- [8] Francesca STRUMIA: Brexiting European Citizenship through the Voice of Others. Some Initial Thoughts on Legal and Democratic Implications. *German Law Journal* Vol. 17. – Brexit Supplement, 2016, 109–116.
- [9] Éva GELLÉRNÉ LUKÁCS: From Equal Treatment to Positive Actions Through Non-discriminative Obstacles – Regarding the Free Movement of Persons. *Elte Law Journal* 2018/2., 101–126.
- [10] GELLÉRNÉ LUKÁCS Éva: *Munkavállalás az Európai Unióban*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004.
- [11] Jo SHAW: The Interpretation of European Union Citizenship. *Modern Law Review* 1998, 61 (3), 293–317.
- [12] Jo SHAW: Citizenship, Migration and Free Movement in Brexit Britain. *German Law Journal* Vol. 17. – Brexit Supplement, 2016, 99–104.
- [13] Jure VIDMAR: The Scottish Independence Referendum in an International Context. *Canadian Yearbook of International Law* 2014, 51, 259–288.
- [14] KISS Lilla Nóra: Brexit: A jéghegy csúcsa? Régi-új társadalmi érdekellettek. *ADR Európa – Alternatív Konfliktuskezelési és Vitarendezési Európai Szemle* 2017/2., 70–93., elérhető: https://adreupe.uni-miskolc.hu/files/73/ADR-2017-2_Kiss_Lilla.pdf, 2020. március 20.
- [15] KISS Lilla Nóra: *Az Európai Unióból való kilépés jogi kérdései*. PhD-értekezés, 2019.
- [16] KISS Lilla Nóra: Új szabályozás vagy reformok? Az uniós polgárság egyes elméleti és gyakorlati kérdései a Brexit tükrében. *Jog-Állam-Politika: Jog-és politikatudományi folyóirat* XI/2., 2019, 81–101.
- [17] KISS Lilla Nóra: Kilépés az Európai Közösségekből Lisszabon előtt: Grönland esete. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* XXXVI/1, 2018/1., 75–86.

- [18] Lilla Nóra KISS: Exiting the EU: Pre- and Post-Lisbon. *Curentul Juridic* Year XXI, No. 3 (74), 3 pp. 13–26. Paper: http://revcurentjur.ro/old/arhiva/attachments_201803/recjurid183_1F.pdf, 2018, 13.
- [19] LEHOCZKI Balázs: Uniós polgár és valamely EU-n kívüli állam állampolgárságával rendelkező házastársának joga a családi életre az Unió területén. *ACTA HUMANA* 2017/6., 187–192., elérhető: https://folyoiratok.uni-nke.hu/document/nkeszolgaltato-uni-nke-hu/WEB---Acta%20Humana_2017_6_09.pdf.
- [20] Oliver GARNER: After Brexit: Protecting European citizens and citizenship from fragmentation. *EUI Working Paper LAW* 2016/22.
- [21] Patricia MINDUS: *European Citizenship after Brexit, Freedom of Movement and Rights of Residence; Towards a Funcionalist Reading of Union Citizenship*. Palgrave Studies in European Union Politics, Cham, 2017., <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-51774-2m> 2020. március 10.
- [22] Philippe CAYLA – Catriona SETH: EU-Citizens Should Have the Right to Vote in National Elections. In: Rainer Bauböck (ed.): *Debating European Citizenship*. 2019, 21–23.
- [23] Roxana BARBULESCU: Mobile Union Citizens Should Have Portable Voting Rights Within the EU. In: Rainer Bauböck (ed.): *Debating European Citizenship*, 81–84.
- [24] SCHIFFNER Imola: A harmadik államok állampolgárainak jogi helyzete az Európai Unióban, avagy az uniós denizenship jogállása. *Miskolci Jogi Szemle* 2015/1., 70–93.
- [25] Imola SCHIFFNER: New Aspects in the Family Reunification Procedure in the Case-Law of the Court of Justice of the European Union. In: Erzsébet Csatlós (ed.): *Recent Challenges of Public Administration 3 : Papers Presented at the Conference of '3rd Contemporary Issues of Public Administration' on 26th September 2018*. Szeged, Iurisperitus Kiadó, (2019) 142–156.
- [26] SCHIFFNER Imola: Az uniós polgár családtagjainak jogi helyzete az Európai Bíróság legújabb jogeseteiben, különös tekintettel a Zambrano-doktrína alkalmazására. *Jogelméleti Szemle* 2018/1., 132–150.
- [27] SULYOK Márton: „Une photo de famille”, Pillanatkép a családi élet és a házastársfogalom Európai Unió Bírósága általi elemzéséről. *Európai Tükör* 2018/3., 117–131.
- [28] TÓTH Judit: *Státuszjogok*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004.
- [29] Wil ARTS – Loek HALMAN: National Identity in Europe Today: What the People Feel and Think. *International Journal of Sociology* Vol. 35, No. 4, Changing Identities of Europeans, Winter, 2005/2006, 69–93.

- [30] WOPERA Zsuzsa: *Az európai családjog gyakorlata*. Wolters Kluwer, Bp., 2017.

Uniós források

- [31] A Tanács (EU) 2020/135 Határozata (2020. január 30.) a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről szóló megállapodás megkötéséről.
- [32] Megállapodás a Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának az Európai Unióból és az Európai Atomenergia-közösségből történő kilépéséről, 2019/C 384 I/01.
- [33] Draft Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community, as agreed at negotiators' level on 14 November 2018.
- [34] A Tanács 2003/86/EK irányelve a családegyesítési jogról.
- [35] A Tanács 2003/109/EK irányelve a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról.
- [36] A Tanács 2004/114/EK irányelve a harmadik országok állampolgárainak a tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről.
- [37] C-135/08. sz., *Janko Rottmann kontra Freistaat Bayern* ügy, M. Poyares Maduro főtanácsnok indítványa, 23. pont, ECLI:EU:C:2009:588.
- [38] C-673/16. sz. *Relu Adrian Coman és társai kontra Inspectoratul General pentru Imigrăriet és Ministerul Afacerilor Interne* ügyben hozott ítélet, ECLI:EU:C:2018:385.

Interneten elérhető források

- [39] *Bilateral relations with non-EU countries*. https://ec.europa.eu/growth/sing-le-market/public-procurement/international/bilateral-non-eu_en, 2019. november 17.
- [40] *Promoting our European way of life*. Elérhető: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life_en, 2020. március 20.
- [41] *Élet az Európai Unióban*. https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_hu oldalon szereplő grafikonon, 2020. március 30.
- [42] *Az átmeneti időszakról szóló Európai Bizottsági tájékoztató*, https://ec.europa.eu/info/european-union-and-united-kingdom-forging-new-partnership/brexit-brief/transition-period_en, 2020. március 31.

- [43] *Statisztikai adat a BBC weboldaláról.* <https://www.bbc.com/news/uk-49973387>, 2020. március 31.
- [44] Eurostat oldalon szereplő statisztikai adatok, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Learning_mobility_statistics, 2020. április 1.
- [45] <https://www.gov.uk/transition>, 2020. április 3.
- [46] BBC összefoglalója, <https://www.bbc.com/news/uk-49973387>, 2020. április 3.
- [47] A brit kormány anyagait, <https://www.gov.uk/settled-status-eu-citizens-families/applying-for-settled-status>, 2020. április 3.
- [48] Living in Europe. <https://www.gov.uk/guidance/living-in-europe>, 2020. április 4.

THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITALISATION AND POSSIBLE AREAS OF USE IN THE JUDICIARY FROM A HUNGARIAN PERSPECTIVE*

ADRIENN NAGY**

Though AI has been discussed and developed since the 1950s, what is new in the computational power that has markedly increased both the capability of processing data and the availability of training “data” and “big data” that leads to practical breakthroughs is AI. These two factors, coupled with complex algorithms, have resulted in beneficial outcomes for areas such as medical diagnoses and self-driving vehicles among many other AI applications that number in the tens of thousands. This article will not address the use of artificial intelligence and its effect on the practice of law. We are surrounded by daily stories that AI legal applications will allegedly replace judges and lawyers and result in a legal profession revolution.

Keywords: *artificial intelligence, robot judge, Judge AI, AI used in judicial system*

A mesterséges intelligencia az 1950-es évektől folyamatosan fejlődik, és a szakirodalom is gyakran tárgyalja ezt a témakört. A 21. században azonban újdonság ezen a területen, hogy a számítástechnikai fejlődés óriási léptékű az adatfeldolgozási képesség, illetve az adatok elérhetősége terén, mely a mesterséges intelligencia gyakorlati hasznosíthatóságában nagy áttöréseket eredményezett. Jelen tanulmánynak nem az a célja, hogy sorra vegye a mesterséges intelligencia alkalmazhatóságának területeit, sokkal inkább arra a kérdésre keresi a választ, hogy a mesterséges intelligencia alkalmazható-e és milyen mértékben az igazságszolgáltatásban. Az utóbbi két évben többször olvashattunk olyan tanulmányokat, melyek elővetítették annak a lehetőségét, hogy a mesterséges intelligencia felválthatja a bírakat, jogászokat, és a jogászai szakmában forradalmi megújulást fog hozni.

Kulcsszavak: *mesterséges intelligencia, robotbíró, mesterséges intelligencia alkalmazása az igazságszolgáltatásban*

* This research was supported by the project no. EFOP-3.6.2-16-2017-00007, titled *Aspects on the development of intelligent, sustainable and inclusive society: social, technological, innovation networks in employment and digital economy*. The project has been supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund and the budget of Hungary.

** DR. NAGY ADRIENN
Associate professor
University of Miskolc Faculty of Law
Institute of European and International Law
Department of Civil Procedure and International Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogadri@uni-miskolc.hu

Introduction

The impact of artificial intelligence (AI) can be felt in many areas of life: within the business world, AI is now making its way into how we recruit, select and retain talent, design and deliver our products and services, interact with our customers, drive business innovation etc. No sector of our economy has escaped the influence of artificial intelligence.

However, using AI raises a number of legal issues. What happens when AI discriminates, injures or monopolizes? What are the legal issues from preservation to production to trial when the AI program is continually evolving and subject to an ever-changing set of inputs?

But what does the term ‘artificial intelligence’ mean? The purpose of this study is not to define this term in detail, but we can mention that it refers to a set of intelligent, non-biological entities and algorithms that are able to receive information, process it rationally, and act on it to achieve a specific goal. The primary goal of AI is to create algorithms with intelligence and cognitive abilities in the human sense. This intelligence must have the ability to think, make decisions, solve problems and learn. According to John McCarthy¹, the ‘father’ of the term of artificial intelligence: the field of computer science is the creation of computer programs that solve tasks that require human intelligence.²

Artificial intelligence – as defined by the European Commission – refers to systems that show intelligent behaviour to achieve specific goals through the analysis of their environment and their actions with a degree of autonomy. AI-based systems can be:

- a) purely software-based (exclusively in the virtual world, e.g. voice assistants, image analysis programs, search engines, speech and face recognition systems etc.); or
- b) hardware-embedded software (robots, self-driving vehicles, drones or web applications).³

AI is sometimes referred to as a separate discipline. According to Hungarian Digital Welfare Program: Artificial intelligence is basically a discipline that seeks to endow machines with human knowledge, memory and synthesizing ability.⁴

¹ John MCCARTHY (1927–2011) was a mathematician, he coined the term ‘artificial intelligence’ in 1955.

² *A mesterséges intelligencia ma, és szerepe a XXI. század technológiai forradalmában.* Joghallgatók Önképző Szervezete 2018. <http://josz.elte.hu/wp-content/uploads/2019/03/JO%CC%88Sz-MI-projekt-v4.pdf>, 30. August 2019, 16.

³ MEZŐ Ferenc – MEZŐ Katalin: Interdiszciplináris kapcsolódási lehetőségek a mesterséges intelligenciára irányuló cél-, eszköz- és hatásorientált kutatáshoz. *Mesterséges Intelligencia* 2019/1., 10.

⁴ MEZŐ Ferenc – MEZŐ Katalin: Interdiszciplináris kapcsolódási lehetőségek a mesterséges intelligenciára irányuló cél-, eszköz- és hatásorientált kutatáshoz. *Mesterséges Intelligencia* 2019/1., 11.

Though AI has been discussed and developed since the 1950s, what is new is the computational power that has markedly increased both the capability of processing data and the availability of training “data” and “big data” that leads to practical breakthroughs is AI. These two factors, coupled with complex algorithms, have resulted in beneficial outcomes for areas such as medical diagnoses and self-driving vehicles among many other AI applications that number in the tens of thousands.⁵

This article will not address the use of artificial intelligence and its effect on the practice of law. We are surrounded by daily stories that AI legal applications will allegedly replace judges and lawyers and result in a legal profession revolution. In my opinion AI will have and has had an effect on many judicial and law firm functions, including eDiscovery/document review, legal research, summary/insight/predictive tools, billing, contract development, and other useful tools.

1. International cases of the application of artificial intelligence in justice

The Council of the European Union adopted the first European ethics document on the use of artificial intelligence in justice systems. This European Ethical Charter⁶ summarizes principles that policy makers, legislators and judicial professionals must take into account when applying AI in justice.⁷ The technical basis was provided by the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), whose main view was that the use of artificial intelligence in justice could contribute to efficiency and quality.⁸

In addition to professional work in the EU, there are several successful international cases of the use of AI in the justice sector. In Argentina, for example, an intelligent program called ‘Promatea AI’ has been created. The software, which can be called by telephone, is able to prepare draft decisions based on a case number considering previous precedents, and able to formulate a proposal for the court judgment. The program is able to automate judicial proceedings in cases with simpler legal judgment using appropriate legal language. According to the Argentine District Prosecutor’s Office the program is a great help in practice as it can be used to resolve cases that have been settled in six months. The capacity of the program

⁵ Michael ARKFELD: Litigating and Judging Artificial Intelligence Cases. *Judges’ Journal* 2019 Issue 1, 6–7.

⁶ <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>, 29. July 2019.

⁷ See details on this topic PUSZTAHELYI Réka: Bizalmunkra méltó MI – A mesterséges intelligencia fejlesztésének és alkalmazásának erkölcsi-etikai vonatkozásairól. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* 2019/2., 97–120.

⁸ Ifj. LOMNICI Zoltán: *A mesterséges intelligencia megjelenése az igazságügyi rendszerekben – jönnek az online tárgyalások?* http://alaptorvenyblog.hu/blog/a_mesterseges_intelligencia_megjelenese_az_igazsagugyi_rendszerekben_jonnek_az_online_targyalasok, 10. August 2019.

is also amazing: it can generate more than 300,000 court decisions and 2,000 final judgments, making it easier to make a substantive decisions in similar cases.⁹

Estonia has already created the world's first robot judge, and the application called 'Chatbot' is now available to anyone on the Web, which provides legal advice.¹⁰

The research was led by senior data protection officer Ott Velsberg, and the main objective was to develop a robot judge capable of handling cases with a value of less than € 7,000. The project is still ongoing and is likely to initially play a role in resolving contractual disputes. The contractors upload the necessary documents and other relevant information into the system, and the program makes a decision which can be challenged in a human court.¹¹

It is worth referring to the American online service called 'DoNotPay', which provides free legal assistance in parking, traffic fines and airline claims. Due to its success, the service has expanded its scope of activities in recent years, and can also be used in consumer disputes, labour cases and refugee status matters.¹²

After a brief international outlook we examine how artificial intelligence is using in the Hungarian judicial system and how Hungarian lawyers think about the applicability of robot judges.

2. The application of artificial intelligence in Hungarian justice

As a result of the work in the European Union, an initiative has been launched in Hungary to promote the practical application of AI. On the initiative of the Minister of Innovation and Technology, the Artificial Intelligence Coalition was formed on October 8, 2018 with the participation of universities, international and domestic companies, scientific workshops, professional and administrative bodies. The basic objective of this Coalition is to define the framework and directions of the development of AI in a professional forum, to participate in the development of Hungarian Artificial Intelligence Strategy and to analyze the economic and social impacts generated by AI.¹³

In recent decades, the administrative part of the Hungarian Judicial system has undergone significant technical development: for example 'Via Video' system has been introduced, which allows the participants of the proceedings to be heard remotely, eliminating the inconveniences and costs associated with personal appear-

⁹ MOLNÁR Orsolya: „*Hasta la vista, baby.*” <https://arsboni.hu/hasta-la-vista-baby/>, 30. August 2019.

¹⁰ BALOGH Judit: *M.I vs J.O.G – Azaz „mesterséges intelligencia” versus „jogászság okos generációja”*. <https://arsboni.hu/m-i-vs-j-o-g/>, 30. July 2019.

¹¹ SÁNDOR Lénárd: *A mesterséges intelligencia igazságszolgáltatási szerepkörben*. [https://makronom.mandiner.hu/cikk/20190416_a_mesterseges_intelligencia_igazsagszolgáltatata si_szerepkorben](https://makronom.mandiner.hu/cikk/20190416_a_mesterseges_intelligencia_igazsagszolgáltatasi_szerepkorben), 30. August 2019.

¹² RÁCZ Zoltán: *Az ügyvédi hivatás jövője a robotika fejlődésének fényében*. *ADVOCAT* 2019/1., 11.

¹³ MOLNÁR Orsolya: „*Hasta la vista, baby.*” <https://arsboni.hu/hasta-la-vista-baby/>, 30. August 2019.

ances. In connection with the Digital Court Project, the ‘Judgment Support System’, ‘Client File Access System’ and ‘Registry Access System’ were introduced.¹⁴ Electronic communication with the courts has become widely mandatory and e-file has been introduced.

In the spring of 2017, Péter Darák, President of the Hungarian Curia reported on the results of an experiment published by University College London, University of Sheffield and Pennsylvania: an artificial intelligence program gave correct prediction of the outcome of hundreds of cases before the European Court of Human Rights. The program examined 584 cases in which specific articles of the European Convention on Human Rights had to be applied and found it to be “infringing” or “non-infringing”. AI gave erroneous results only in two similar cases. Despite the excellent result, the research team concluded that the program is unable to detect certain segments of legal rating. The president of the Hungarian Curia also emphasized that the judging activity could not be entrusted to artificial intelligence.¹⁵

There are also cautious attempts to apply robot in the word of law in Hungary: students of University of Pécs, Faculty of Law can learn civil law from iLex startup AI-based educational tool. iLex built the chat robot on IBM Cloud, which also provides storage space and a development system for cognitive technology innovation.¹⁶

Contrary to cautious Hungarian positions, the theoretical debate related to the importance of artificial intelligence in justice has developed mainly in Anglo-Saxon law, and seeks to answer the question of whether robot judges can replace the work of human judges. The following lines of this study primarily examine the aspects that arise in this debate.

3. Introductory thoughts on robot judges

The role of a judge is complex. It can incorporate activism, complex interactions with people, dispute settlement, case management, public and specific educational activities, social commentary as well as adjudicatory functions that might be conducted with other judges or less commonly in some jurisdictions with lay people. The extent to which judges are engaged in each activity varies across jurisdictions and between judges. Some judges may be more “responsive” than others, and others may show more emotion and compassion or be oriented towards therapeutic

¹⁴ Ifj. LOMNICI Zoltán: *A mesterséges intelligencia megjelenése az igazságügyi rendszerekben – jönnek az online tárgyalások?* http://alaptorvenyblog.hu/blog/a_mesterseges_intelligencia_megjelenese_az_igazsagugyi_rendszerekben_jonnek_az_online_targyalasok, 10. August 2019.

¹⁵ DARÁK Péter: *(Mesterséges) bírói intelligencia*. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/z_dr_dararpeter.pdf, 10. August 2019.

¹⁶ RÁCZ Zoltán: *Az ügyvédi hivatás jövője a robotika fejlődésének fényében*. *ADVOCAT* 2019/1., 12.

justice.¹⁷ This is why it is difficult to predict what impact the development of AI may have on justice.

It is possible that development of artificial intelligence may change the interactive nature of the role of judges, varying the adjudicative function with potential to remove judges from an adjudicative function altogether. Whilst developments in ‘Judge AI’ or ‘Judicial AI’ are in their infancy, there are indicators that it will become more relevant, although somewhat unpopular, to introduce Judge AI in relation to some categories of dispute.¹⁸

An important question for the use of a Judge AI is what will judging involve in 10, 20 or 30 years. More specifically, are there aspects of the judicial function that will ensure that judging will remain a human activity in the future, at least in the case of certain legal disputes? These questions can be answered by examining recent changes in the context of how lawyers, courts and others are currently using technology. What is clear is that the roles of judges, lawyers are rapidly changing and technological developments have already reshaped some aspects of the judicial system. Of course, the use of technology by lawyers does not immediately result in a transformation of the judicial role, it will no doubt change how some functions are exercised. For example, the shift to increasing use of AI in the form of predictive coding, predictive analytics and machine learning suggests that lawyers’ use of AI is already changing how material is presented to judges and how client risk is assessed.¹⁹

In the USA predictive coding was already being used to determine whether recidivism was more likely in criminal matters and to assist in making decisions about sentencing.²⁰ Many of these current developments may have an impact on judges by removing some task related functions, but are unlikely to entirely reshape the judicial function or role. Recent developments in AI are likely to have a more profound impact on judges and judging in the future, but this requires us to consider the role of the judge within modern society as well.

4. Three levels of technological change

There are three main ways in which technology is already reshaping the justice system. The first basic level: technology is assisting to inform, support and advice people involved in the justice system (supportive technology). Second level: tech-

¹⁷ For a broader discussion of the judicial role and responsiveness see Tania SOURDIN – Archie ZARISKI (eds.): *The Responsive Judge: International Perspectives*. Springer Nature Singapore, 2018.

¹⁸ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1114–1115.

¹⁹ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1115.

²⁰ Adam LIPTAK: *Sent to Prison by a Software Program’s Secret Algorithms*. <https://www.nytimes.com/2017/05/01/us/politics/sent-to-prison-by-a-software-program-secret-algorithms.html>, 25. August 2019.

nology can replace functions and activities that were previously carried out by humans (replacement technologies). Finally, at a third level, technology can change the way that judges work and provide for very different forms of justice (disruptive technology).²¹ In particular, the second and third levels are suitable for bringing about a change in the judicial activity and role of judges.

At present, most justice reform that is supported by technology has focussed on the first and second level of technological innovation that may or may not use very simplified forms of AI. For example, more recent technological developments supplement and support the operation of many court-based processes (see electronic communication with courts). As a result of this first level of supportive technology, many people now locate justice services online and obtain information about justice processes, options and alternatives through web-based information systems.

Some web-based information (including digital video), videoconferencing, teleconferencing and email can supplement, support and replace many face-to-face in-court approaches and could be defined as a second level, replacement technology. At this second level, justice is supported by technology and in some circumstances this can alter the environment in which court hearings take place. For example, online court processes are increasingly used for some types of disputes (particularly in consumer disputes).²²

Other technologies may merge into the third level and support negotiation as well as judicial processes by enabling people to access more sophisticated online advice that is supported by AI, or to consider options and alternatives or engage in different ways. Technologies operating at this third level are suitable first to support the work of judges in making decisions, and then they can replace human judges by reaching an ever higher level of development. Initially, the impacts are likely to be confined to lower level decision-making. For example, in New Zealand a project of a university has raised concerns about the use of a computer-based prediction model to handle claims and profile claimants under the country's state accident compensation scheme (Accident Compensation Corporation). In Mexico, simpler administrative decision-making is already being supported by AI: the Mexican Expertus system is currently advising judges and clerks upon the determination of whether the plaintiff is or is not eligible for granting him/her a pension.²³

Although AI processes have emerged over the past 50 years, until the last decade they have been mainly directed at processes outside the justice sector. Within the justice area they have been directed at technical as well as legal analysis. AI programs can initially focus on the analytical functions or role of judges and it is clear that the AI already utilised in document discovery has the potential to trans-

²¹ Tania SOURDIN: Justice and Technological Innovation. *Journal of Judicial Administration* 2015/25., 96.

²² See generally Emma ROWDEN: Distributed Courts and Legitimacy: What Do We Lose the Courthouse? *Law, Culture and the Humanities* 2018/14., 263.

²³ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1118–1119.

form some judicial work. Current document discovery programs utilise predictive coding to read and analyse millions of pages of discovered documents and are able to select relevant material in a fraction of the time that human labour would require. There are many advantages in that such AI programs are more time and cost efficient than humans and can work without stopping for sleep or breaks.

5. The impact of online courts and online dispute resolution

There are other circumstances relating to technology that are causing a rethink of the judicial role: in this context, there has been a growing focus on online courts. These online dispute resolutions are suitable for providing the right to go to court in some cases in a cost-effective way, thus supporting the work of judges and the judicial system. Such changes are arguably leading to the democratisation of justice and although they are not oriented towards Judicial AI, they may support the development of Judge AI by essentially building a framework which enables Judge AI to be used. At present, few of these proposals engage with Judge AI and are ordinarily focussed on increasing online activity. For example, there has been an increased demand for the creation of online courts in recent years, but these developments essentially involve replacing a physical court and litigation process with an online alternative that encouraged the resolution of a dispute but retains the stature and powers of a physical court of law.²⁴

For example, the UK Civil Justice Council recommended the introduction of Her Majesty's Online Court for civil disputes under the value of £25,000.²⁵ The Court would operate with a tiered system: the first tier would allow disputants to evaluate their problems through inputting information into an online system which would categorise their issues, provide information about their rights and entitlements, and suggest options available to resolve the dispute. This tier encourages parties to resolve the dispute on their own on the basis of the information provided by the system. The second tier involves online facilitators reviewing information and documents provided by the disputants and assisting with the resolution of the matter by mediating, advising or encouraging negotiations. This tier is reminiscent of court-connected alternative dispute resolution. The third and final tier was to involve online adjudication by the judges of the court based on electronic submissions, online pleadings and arguments and telephone conference facilities. This determination could be binding and enforceable, with the same force as a decision made in a physical courtroom.

Chief Justice Warren of the Supreme Court of Victoria has suggested another model where technology is supportive: the so called distributed courtroom.²⁶ A phys-

²⁴ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1119–1120.

²⁵ Online Dispute Resolution Advisory Group: Online Dispute Resolution for Low Value Civil Claims (Report, Civil Justice Council, February 2015) 6–7.

²⁶ Chief Justice Marilyn WARREN: Embracing Technology: The Way Forward for the Courts. *Journal of Judicial Administration* 2015/24., 227–232.

ical courtroom remains central in this model, but the participants are replaced by life-size screens or holographic projections to enable judges, lawyers, jury members and parties to appear in court from any location of convenience. This model is facilitated through online videoconferencing technology, such as Skype, but still preserves the option of a physical space for the court, and the option of physically attending court. Should such courts be effectively implemented, the foundation for a move to an AI judge would be already in place. An AI judge at the centre of an online court program would allow litigants to provide the system with information remotely, and have a decision dispensed from within the program itself.

The development of an online dispute resolution platform in the European Union (ODR) is another typical case of online litigation. The parties involved in a consumer dispute can settle their dispute cheaply and efficiently using the internet and technology. ODR might also support and enable the development of AI Judge by creating the machinery or platform within which it could eventually flourish. In ODR, disputants are not required to meet in person, as the ODR process can happen remotely through an internet connection. The decision-making by AI is also used on this platform: these processes collect facts from users through interview-style questions and produce answers based on a decision-tree analysis.²⁷

In the Netherlands, an advanced ADR program called *Rechtwijzer* incorporates ODR components that could be used to assist couples in the separation or divorce process. The program asks questions about the parties and their relationship, and provides options based on this input information.²⁸ The program also provides information, tools, links to other websites and personal advice which encourages the parties to resolve their dispute between themselves. If resolution is not reached, the final step involves *Rechtwijzer* providing the parties with information and contact details of professional third parties such as mediators, legal representatives, and other dispute resolution processes. Evaluations of *Rechtwijzer* found participants were satisfied with their experiences, but a majority still felt the need to have a third party check over the agreement made through the system.

These developments in ADR also suggest that the further introduction of AI systems into legal practice is likely. If these Techniques can be used effectively within the field of ADR, then it follows that the introduction of AI programs into the court system is also feasible. Moreover, with the experience gained during the practical application of ADR technologies, the Judge AI can be further developed and refined.²⁹

²⁷ Learn more Edina BÁNFAI: A digitalizációban rejlő lehetőségek kiaknázása az online vitarendezés terén. *Európai Jog* 2019/4., 27–32.; SZÓKE Gergely László: Online vitarendezés 1. r. *Infokommunikáció és Jog* 2005/6., 41–46.

²⁸ Esmée A. BICKEL – Marian A. J. VAN DIJK – Ellen GIEBELS: *Online Legal Advice and Conflict Support: A Dutch Experience*. Report, University of Twente, March 2015, 5.

²⁹ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1122.

6. The replacement of judges

Newer technologies can assist people to resolve disputes at an earlier time or refine the issues that need to be presented to judges. For example, technology can assist people to develop options and use AI to develop alternatives, and can be used to run evaluative, advisory and determinative processes. In this regard, some disruptive technologies are linked to Artificial Legal Intelligence which can be viewed as a system that has the capacity to render expert legal advice or decision-making.³⁰

The impact of AI on the justice system is significant as it has the capacity to be blended with existing adjudicatory or non-adjudicatory processes. There have been questions raised about whether these processes will have an impact on the role of lawyers and judges as technology replaces some human decision-making and analysis processes.³¹ It seems well accepted that the impact outside the justice sector is likely to be significant and there are numerous predictions that AI together with other advances will mean that many current employment arrangements will no longer exist in 20 years with many current tasks being replaced by AI supported processes.³² However, there has so far been little discussion about more senior legal sector roles and whether these developments (and the creation of Judge AI) will mean that judicial work will change with some judges being completely replaced by newer technologies.³³

Clearly some aspects of judicial work will be conducted by technological processes into the future, particularly where AI systems can be built. In this regard, legal information and AI systems can already use sophisticated branching and data searching technology to create elaborate decision trees that can suggest outcomes to disputes. In addition, more evolved AI supports systems which do not just emulate human intelligence but create additional and different intelligent systems – neural networks. The system asks a number of questions or uses existing data about users and poses questions about the dispute to enable an accurate description of the dispute to be built. The computer then forms a conclusion by applying the law to the dispute description. It does this by applying rules for specific sets of facts. This process may enable indicative decisions or even final decisions to be expressed. Such systems can be continuously updated and reflective in that machine learning enables systems to improve and be constantly revised with new data sets.

However, does this mean that judges will be replaced by technology? Arguably not, or at least not initially. This is partly because there are so many factors that

³⁰ Richard SUSSKIND: *The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology*. Clarendon Press, 1996, 120–121.

³¹ About this topic see more Richard SUSSKIND: *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*. Oxford University Press, 2017.

³² Learn more MÉLYPATAKI Gábor –LIPTÁK Katalin: Munkajogi és gazdasági kihívások a jövő munkaerőpiacán. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)* (under publication).

³³ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1122–1123.

impact on judicial decision-making. Such factors include induction and intuition, as well as the capacity to assess the social impact of decisions.³⁴ However, if technologies can support decision-making (by, for example, enabling more accurate potential outcome identification by participants) they may play an increasing role in some forms of dispute (particularly in the family area) and can support judicial processes and the making of decisions (by producing a draft or template decision that can be considered by a human judge).

These developments of technology raise issues about the role of courts and judges in the future as well as raising challenging issues about how data is managed, categorised, and where and how executive and judicial functions are carried out and separated. In addition, there are issues about intellectual property and who may have control and input into outsourced Judge AI and how transparent algorithms are. Those who support the introduction of Judge AI do not address the role of judges in the development of society, which is an issue beyond the judiciary, but it does have important segments, such as consolidating the rule of law in members of society.³⁵

7. The Judge AI

In the context of the application of Judge AI, the question is basically that could advances in technology one day replace human judges in the courtroom with an AI programmed to preside over hearings and dispense more complex judgments and in what way might more affective technologies assist or support this work.

Harvey gives a simplified description of the process an AI judge would be required to take, using the example of algorithms already present in legal databases. These databases employ natural language processing to assist with the sourcing of relevant material based on search terms. An AI judge would be required to go further than these databases, by reducing returned sources to a manageable and relevant sample and then deploying tools to compare these sources of law to a present case and engaging in analysis to make a determination of the outcome. This final step requires the development of the necessary algorithms that could undertake the comparative and predictive analysis, together with a form of probability analysis to generate an outcome that would be useful and informative. However, human judge decision-making is largely retained in Harvey's model.³⁶

Attempts were made to use AI programs to predict the outcome of cases based on textual information (predictive analysis). Aletras and colleagues developed a program that textually analysed decisions relating to breaches of human rights in the European Court of Human Rights to discover patterns in judgments. The pro-

³⁴ Australian Law Reform Commission: *Technology: What It Means for Federal Dispute Resolution*. 1998/23., 101.

³⁵ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1124.

³⁶ David HARVEY: From Susskin to Briggs: Online Court Approaches. *Journal of Civil Litigation and Practice* 2016/5., 93.

gram learnt these patterns, and was able to predict the outcome of cases presented to it in textual form with 79 per cent accuracy on average. This is an example of machine learning, where the computer system was able to analyse past data to develop rules that are generalisable going forward. Machine learning allows computer programs to solve complex tasks based on their own experience and not through manually entered functions.³⁷ Surden notes that machine learning may run into some limitations in the development of effective AIs that can predict legal outcomes. Machine learning techniques are only useful where analysed information is similar to new information presented to the AI. Should an AI program be presented with a novel case where no similar precedent exists, it may not be well-suited in making a prediction or coming to an outcome. These problems can also occur if the pattern of previous cases is not significant enough for a computer program to discover patterns and create effective generalizations.³⁸

As AI researchers have had a number of clear successes outside of legal field, these successes suggest that predictive analysis even where there are significant variations in terms of novelty can be learned. For example, researchers at Google DeepMind successfully developed an AI program, AlphaGo, to allow the Go complex game to be played at a higher level than the European master, and this program was also developed by machine learning in mind. There are also many examples in the medical field with AI now increasingly being used for diagnostic purposes and in relation to some human functions.

While the law is more complex than any game, these successes suggest that Judge AI is able to learn how to apply the law by reading legislation and case law, and that applying these principles to factual circumstances is feasible. Given the developments in non-law areas and the rapid expansion of AI and investment in this field, it seems likely that the development of more sophisticated Judge AI is probable within the next decade.³⁹

8. Issues that arise with the development of an AI Judge

In addition to the general function of judges in society, there are certain special factors that are particularly important for the development of Judge AI and the decision-making function of judges. These factors suggest that AI can replace some adjudicative functions, however, the issues that emerge are whether this is appropriate and under what circumstances human judges should retain most adjudicative functions.

The first initial issue is whether a computer program or automated process possesses the legal authority to make decisions in place of a human judge. Who makes

³⁷ Nikolaos ALETRAS: Predicting Judicial Decisions of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective. *PeerJ Computer Science* 2016/1., 15–16.

³⁸ Harry SURDEN: Machine Learning and Law. *Washington Law Review* 2014/89., 105.

³⁹ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1126.

the decision, and who possesses the legal authority to make such a decision? Is it the computer programmer, the policymaker, the human decision-maker or the computer or automated system itself?⁴⁰

The second issue is how to accurately translate the law onto codes, commands and functions that a computer program can understand. Legal language is nuanced and often requires contextual understandings. Computer programmers and IT professionals rarely have legal qualifications or experience, nor are they policy or administrative experts. However, it is these professionals who are tasked with translating legislation and case law into computer codes and commands to allow an autonomous process to make decisions. The situation is further complicated by these codes will need to be constantly updated due to frequent amendments, new case decisions, and complex transitional provisions.

The third issue that can fundamentally cause difficulties in the development of Judge AI is discretionary judgments. Computer programs operate based on logic, where input information is processed via programmed algorithms to arrive at a predetermined outcome. Such rigidity is arguably incompatible with discretionary decisions. Discretionary decisions may need to take into account community values, the subjective features of parties, and any other surrounding circumstances that may be relevant.⁴¹

In addition, adjudicative decision-making can be influenced by a range of factors that can influence substantive justice: such as the quality of representation of the parties, the resources available to the parties, or the personal values of the decision-maker, etc. Simpler factors should also be considered such as when and what a person has eaten, the time of day, how many other decisions a person has made that day, reliance on intuition, the attractiveness of the individuals involved, emotion, etc.⁴² If the work of judges is taken over by artificial intelligence, obviously these factors will not prevail.

Another problem is the dysfunctions of algorithm-based decision-making, such as potentially built-in bias, it is difficult to filter out operational anomalies, which

⁴⁰ Learn more Justice Melissa PERRY: iDecide: Administrative Decision-Making in the Digital World. *Australian Law Journal* 2017/91., 29–34.

⁴¹ It is interesting that Zsolt Zódi, on the other hand, argues that Big Data algorithms could be used, for example, to determine damages. ZÓDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog*. Gondolat Kiadó, Budapest 2018, 236–237.

⁴² Learn more about these factors, for example Bennett HAYLEY – G. A. (Tony) BROE: Judicial Neurobiology, Markarian Synthesis and Emotion: How Can the Human Brain Make Sentencing Decisions? *Criminal Law Journal* 2007/31., 17–20.; Maria AGTHE – Matthias SPÖRRLE – Jon K. MANER: Does Being Attractive Always Help? Positive and Negative Effects of Attractiveness on Social Decision Making. *Personality and Social Psychology Bulletin* 2011/37., 22–30.; Justice Michael KIRBY: Judging: Reflections on the Moment of Decision. *Australian Bar Review* 1999/18., 25–34.; John TIERNEY: Do You Suffer from Decision Fatigue? *New York Times* (online) 17 August 2011.

often stem from the opacity of self-learning processes and thus ultimately make accountability impossible.⁴³

Along similar lines, the use of AI in law may be confronted by the philosophical distinction between syntax and semantics: computer programs possess syntax (a formal structure of operation), but do not possess semantics (meaning behind these operations). Digital technology processes information in the form of abstract symbols, namely ones and zeros. The technology possesses the ability to process and manipulate these symbols, but it does not understand the meaning behind these processes. This can be contrasted with the human mind, which can understand the information that it processes. This issue means that computer programs will be able to simulate human ways of thinking, but it will be some time before they can truly duplicate human ways of thinking. However, as the information that is required for human decision-making becomes more complex, humans will have no option but to rely on forms of AI when making decisions.⁴⁴

9. Technology supporting judges

In the context of the role of AI in justice, we are most often reminded of Judge AI, which has the potential to replace current human judicial functions in terms of some aspects of adjudicative work. But technological advances are more likely to support human judges in their judicial work. In this regard, the goal of the development of AI systems should be to complement current human work, allowing for greater efficiencies, rather than total replacement of humans. At times, these developments suggest that ‘co-bots’ rather robots will play a more important role in Judge AI.

AI programs that can produce a decision based on information input could be used to assist human judges, rather than replace them. These systems could produce a draft judgement based on the system’s determined outcome. A human judge could then use this draft judgment to produce their own reasons, allowing for human oversight over the computer program, and enabling discretionary or social consideration to be made that may be beyond the capacity of the computer program.⁴⁵

Conclusions

The main question is not ‘if’ technologies will reshape the judicial function but ‘when’ and to what extent. There are significant changes in the way that courts are working: the programs result in relief, as they perform support functions without

⁴³ Learn more Nicholas DIAKOPOULOS: *Algorithmic Accountability Reporting: on the Investigation of Black Boxes*. http://www.nickdiakopoulos.com/wp-content/uploads/2011/07/Algorithmic-Accountability-Reporting_final.pdf, 25. August 2019.

⁴⁴ John SEARLE: Can Computers Think? In: David J. Chalmers (ed.): *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. Oxford University Press, 2002, 669–671.

⁴⁵ Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1130.

human intervention, predicting the possible outcome of a dispute, or also encouraging alternative dispute resolutions.

AI can be used in certain areas of the judiciary to gain time by automating certain – less complex, more technical – workflows (e.g. filling out forms or collecting court cases). But at this moment, we can say that AI is not suitable for making decisions on legal issues, so it will not soon replace lawyers and judges. The reason for this is basically that decision-making cannot be considered a technology. Citizens and companies bring conflicting human relationships to court; some of them are property-related, while others are personal, such as the publication of a defamatory article. Decision-making also carries an evaluative element that focuses on the person of the judge: the psychological processes in the judge, the formation of cognition in the context of the facts and the formation of persuasion in the consideration of the evidence. The procedure of decision-making is a creative operation using traditional methods.⁴⁶

Basically we can agree with the above mentioned thought of the President of the Hungarian Curia, but it is also necessary to draw attention to the thoughts of Prof. Richard Susskind: Those who reassure themselves that a machine will never be able to understand legal matters in a complex way, and thus will not be able to make responsible decisions, are perfectly misunderstanding the principle of how artificial intelligence works. The professor cites the computer chess program as an example: it analyzes all the potentially possible steps with unimaginable speed, and finally – without emotion – make the decision that is most likely to win. Meanwhile, it is unaware of whether it is playing ‘smartly’ or ‘beautifully’ at the same time with cruel efficiency. Decision-making is best based on knowledge of past cases and written rules.⁴⁷

Zsolt Zódi also emphasizes in his monograph that the connection between law and code has become much more common recently, and in his view it will be very common in the future. The work of lawyers so far has often meant that not only the rules but also the codes need to be well known. Partly because the law is increasingly embracing codes, and partly because knowledge of the code is also needed to bring about concrete changes. And as codes become more and more real computer codes, i.e. algorithms, legal work will increasingly require knowledge not only of rules but also of coercive or technology regulatory codes. This raises several questions for the legal profession, for example are lawyers fit to think in an ecosystem where people and agents, rules and codes are mixed? Today, it is still up to programmers to translate rules into code and define codes, but it is possible that new professions, such as legal knowledge engineer, will emerge in the future as responsibilities are reorganized.⁴⁸

⁴⁶ DARÁK Péter: *(Mesterséges) bírói intelligencia*. 1. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/z_dr_darakpeter.pdf, 10. September 2019.

⁴⁷ *Átformálja a mesterséges intelligencia az igazságszolgáltatást*. <https://jogaszvilag.hu/at-formalja-a-mesterseges-intelligencia-az-igazsagszolgalatatast/>, 20. December 2019.

⁴⁸ ZÓDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018, 224–225.

Literature:

- [1] N. ALETRAS – D. TSARAPATSANIS – D. PREOTIUC-PIETRO – V. LAMPOS: Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: a Natural Language Processing perspective. *PeerJ Computer Science* 2:e93, 2016. <https://doi.org/10.7717/peerj-cs.93>.
- [2] Michael ARKFELD: Litigating and Judging Artificial Intelligence Cases. *Judges' Journal* 2019, Issue 1, 6–11.
- [3] BALOGH, Judit: *M.I vs J.O.G – Azaz „mesterséges intelligencia” versus „jogászság okos generációja”*. <https://arsboni.hu/m-i-vs-j-o-g/>.
- [4] BÁNFAI Edina: A digitalizációban rejlő lehetőségek kiaknázása az online vitarendezés terén. *Európai Jog* 2019/4., 27–32.
- [5] DARÁK Péter: *(Mesterséges) bírói intelligencia*. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/sajto/z_dr_darakpeter.pdf.
- [6] David HARVEY: From Susskin to Briggs: Online Court Approaches. *Journal of Civil Litigation and Practice* 2016/5., 84–93.
- [7] Adam LIPTAK: *Sent to Prison by a Software Program's Secret Algorithms*. <https://www.nytimes.com/2017/05/01/us/politics/sent-to-prison-by-a-software-programs-secret-algorithms.html>.
- [8] Ifj. LOMNICI Zoltán: *A mesterséges intelligencia megjelenése az igazságszolgáltatásban – jönnek az online tárgyalások?* http://alaptorvenyblog.hu/blog/a_mesterseges_intelligencia_megjelenese_az_igazsagugyi_rendszerekben_jonnek_az_online_targyalasok.
- [9] MEZŐ Ferenc – MEZŐ Katalin: Interdiszciplináris kapcsolódási lehetőségek a mesterséges intelligenciára irányuló cél-, eszköz- és hatásorientált kutatáshoz. *Mesterséges Intelligencia* 2019/1., 9–29.
- [10] MÉLYPATAKI Gábor – LIPTAK Katalin: Munkajogi és gazdasági kihívások a jövő munkaerőpiacán. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)* (under publication).
- [11] MOLNÁR Orsolya: *„Hasta la vista, baby.”* <https://arsboni.hu/hasta-la-vista-baby/>.
- [12] PUSZTAHELYI Réka: Bizalmunkra méltó MI – A mesterséges intelligencia fejlesztésének és alkalmazásának erkölcsi-etikai vonatkozásairól. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* 2019/2., 97–120.
- [13] RÁCZ Zoltán: Az ügyvédi hivatás jövője a robotika fejlődésének fényében. *ADVOCAT* 2019/1., 9–12.
- [14] Emma ROWDEN: Distributed Courts and Legitimacy: What Do We Lose the Courthouse? *Law, Culture and the Humanities* 2018/14., 263–281.

-
- [15] SÁNDOR Lénárd: *A mesterséges intelligencia igazságszolgáltatási szerepkörben*. https://makronom.mandiner.hu/cikk/20190416_a_mesterseges_intelligencia_igazsagszolgalatasi_szerepkorben.
- [16] John SEARLE: Can Computers Think? In: David J. CHALMERS (ed.): *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. Oxford University Press, 2002, 669–671.
- [17] Tania SOURDIN: Judge v Robot? Artificial intelligence and judicial decision-making. *UNSW Law Journal* Volume 41, 2018/4., 1114–1133.
- [18] Tania SOURDIN – Archie ZARISKI (eds.): *The Responsive Judge: International Perspectives*; Springer Nature Singapore, 2018.
- [19] Harry SURDEN: Machine Learning and Law. *Washington Law Review* 2014/89., 87–105.
- [20] Richard SUSSKIND: *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*. Oxford University Press, 2017.
- [21] Richard SUSSKIND: *The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology*. Clarendon Press, 1996.
- [22] SZŐKE Gergely László: Online vitarendezés 1. r. *Infokommunikáció és Jog* 2005/6., 41–46.
- [23] Chief Justice Marilyn WARREN: Embracing Technology: The Way Forward for the Courts. *Journal of Judicial Administration* 2015/24., 227–232.
- [24] ZÓDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

THE EUROPEAN UNION'S AMBITIONS IN AI*

EVELIN RITÓ**

The term artificial intelligence (hereinafter referred to as artificial intelligence or AI) is becoming more and more common in our everyday lives. In most cases, technological and technical developments come first but if you look more closely at this issue we can conclude that its meaning is much more than we first thought. In this study I intend to address the major milestones of the European Union's Artificial Intelligence Strategies and Regulatory Documents.

Keywords: *artificial intelligence, European Union, artificial intelligence strategies, artificial intelligence regulatory documents*

A mesterséges intelligencia (a továbbiakban: mesterséges intelligencia vagy MI) kifejezést egyre gyakrabban hallhatjuk a mindennapjaink során. A legtöbb esetben elsőként a technológiai és műszaki fejlesztések juthatnak eszünkbe, azonban, ha jobban megvizsgáljuk az említett kérdéskört, arra a megállapításra juthatunk, hogy a jelentése sokkal több annál. Jelen tanulmányban az Európai Unió mesterséges intelligenciával kapcsolatos stratégiáinak és szabályozási dokumentumainak jelentősebb mérföldköveit kívánom vizsgálat tárgyává tenni.

Kulcsszavak: *mesterséges intelligencia, Európai Unió, mesterséges intelligencia stratégiák, mesterséges intelligencia szabályozási dokumentumok*

Introductory thoughts

The term artificial intelligence (hereinafter referred to as artificial intelligence or AI) is becoming more and more common in our everyday lives. In most cases, technological and technical developments come first but if you look more closely at this issue we can conclude that its meaning is much more than we first thought.

* The described article was supported by the project nr. EFOP-3.6.2-16-2017-00007, titled *Aspects on the development of intelligent, sustainable and inclusive society: social, technological, innovation networks in employment and digital economy*. The project has been supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund and the budget of Hungary.

** DR. EVELIN RITÓ
PhD student
University of Miskolc
Faculty of Law
Institute of State Science Law
Department of Administrative Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogrito@uni-miskolc.hu

AI can significantly improve people's lives and bring enormous benefits for example to the society and the economy. Possible outcomes of artificial intelligence include higher quality health care, more efficient administration, faster and safer transport, more competitive industrial sectors and even sustainable agricultural activities. The list of development opportunities is almost endless.¹ AI will soon be the main engine of economic and productivity growth and will also contribute to the sustainability of the European industrial base.² Just like steam engines or electricity, artificial intelligence is transforming the world. If we narrow the available results slightly and focusing on practical examples already in place, artificial intelligence can be used to make more accurate and faster medical diagnoses, to perform various dangerous and repetitive tasks, to help fight cybercrime, and to minimize the use of electricity.³

Artificial intelligence is rapidly transforming from mere theory to reality – and of course, all of us – including Governments – need to be prepared.⁴ At the international level, there is a general tendency for Governments to face significant challenges in the rapid development of artificial intelligence.⁵ Countries cannot turn a blind eye to artificial intelligence because of their competitiveness and they must persuade social actors to be more open to development. Most state development is stopped by the problem of applying and regulating artificial intelligence in sensitive areas. For artificial intelligence to be a valuable asset for a Government and its citizens, it must have legitimacy and of course a broad, inclusive and supportive base.⁶

There is a general trend in Europe which clearly shows that Governments are increasingly open to the opportunities offered by artificial intelligence.⁷

¹ Hila MEHR: *Artificial Intelligence for Citizen Services and Government*. Harvard Ash Center Technology & Democracy Fellow. https://ash.harvard.edu/files/ash/files/artificial_intelligence_for_citizen_services.pdf, May 18, 2020.

² Stuart RUSSEL – Peter NORVIG: *Mesterséges intelligencia – Modern megközelítésben*. Panem Kft., Budapest, 2005, 1040–1045.

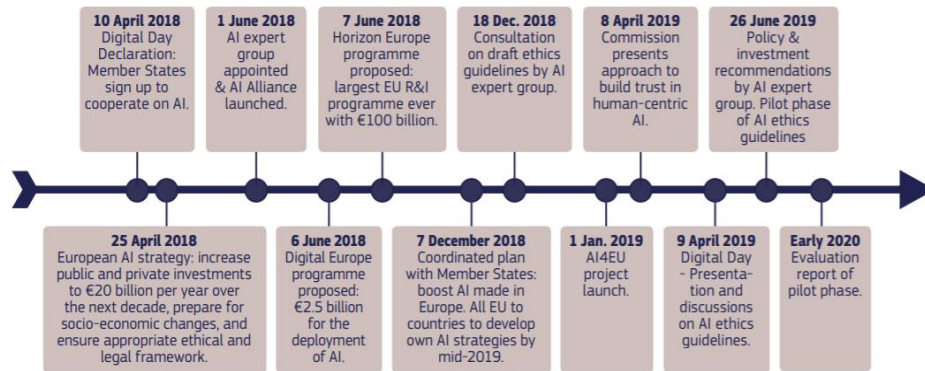
³ Tiffany Dovey FISHMAN – William D. EGGERS – Pankaj KISHNANI: *AI-augmented human services*. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/artificial-intelligence-technologies-human-services-programs.html>, December 5, 2019.

⁴ Bernd W. WIRTS – Jan C. WEYERER – Carolin GEYER: Artificial Intelligence and the Public Sector — Applications and Challenges. *International Journal of Public Administration* Volume 42, 2019, 596–598.

⁵ Ugo PAGALLO: *The Law of Robots: Crimes, Contracts and Torts*. Dordrecht, Springer, 2013, 19–20. Doi:10.1007/978-94-007-6564-1.

⁶ William D. EGGERS – Amrita DATAR – John O'LEARY: *The future of work in government*. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/future-of-work-in-government.html>, January 2, 2020.

⁷ Eduardo MAGRANI: *New perspectives on ethics and the laws of artificial intelligence*. <https://policyreview.info/articles/analysis/new-perspectives-ethics-and-laws-artificial-intelligence>, November 10, 2019.

8

When we examine the application, development and regulation of artificial intelligence at the European level, we can see that the institutions of the European Union are striving to establish and create a regulatory and strategic framework at the EU level. The European Commission intends to provide an EU approach to the Member States in the field of artificial intelligence and robotics. Technological, ethical, legal, social and economic aspects all play a key role in EU research. The main goal is to bring artificial intelligence into the research, economic and industrial sectors of the European Union and to serve European citizens and the Member States.

In this study, I intend to address the major milestones of the European Union's Artificial Intelligence Strategies and Regulatory Documents.⁹

1. Investing in a smart, innovative and sustainable Industry – A renewed EU Industrial Policy Strategy

As early as September 2017, the Commission of the European Union emphasized in its Communication *Investing in a smart, innovative and sustainable Industry – A renewed EU Industrial Policy Strategy*¹⁰ the potential and importance of applying artificial intelligence to industry. According to the Communication, artificial intelligence is one of the tools to prepare the industry for the digital age.

It also emphasizes that the age of industrialization is characterized by accelerating economic, social, and environmental transformation and technological breakthroughs in areas such as robotics, the Internet of Things, artificial intelligence, energy systems and the bioeconomy.

⁸ *Digital Single Market: Artificial Intelligence for Europe*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/artificial-intelligence>, January 10, 2020.

⁹ Due to the length of the study: this study does not cover all documents related to the development of artificial intelligence in the European Union.

¹⁰ European Commission: *Investing in a smart, innovative and sustainable Industry – A renewed EU Industrial Policy Strategy* COM/2017/0479 final.

In its communication, the European Commission stated that the future of the industry would be determined by digitalisation, as the digital transformation is at the heart of the ongoing industrial revolution. Developments in large data sets, artificial intelligence, robotics, the Internet of Things, high-performance computing and similar technologies are having an impact on society as a whole.¹¹

With the rise of digital technologies services are gaining more importance in the industry than ever before. The integration of smart technologies into industrial value chains and their cross-border application is, therefore crucial for Europe's growth and competitiveness.

2. European Parliament recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics

The recommendation draws the attention of policymakers to the fact that humanity is on the threshold of an era in which increasingly sophisticated technology robots, bots, androids, and other manifestations of artificial intelligence could lead to a new industrial revolution. The recommendation emphasizes that the innovation process affects all sections of society and it is crucial that the legislator takes into account and creates a legal and ethical framework without holding back the innovation.

Parliament set the objective of defining generally accepted, flexible and non hindering innovation concepts of robots and artificial intelligence; the development of ethical principles to be respected in the development, programming and use of robots and artificial intelligence, and the incorporation of these principles in EU rules and codes of conduct.

It is worth emphasizing that it seeks to achieve these goals in order to help ensure that the technological revolution serves humanity, the benefits of advanced robotics and artificial intelligence are widespread and to avoid potential pitfalls. Developments suggest a gradual, pragmatic and cautious approach¹² to robotics and artificial intelligence in order not to hamper innovation processes.¹³

3. European Council conclusion EUCO 14/17.

At its meeting on 19 October 2017, the European Council adopted EUCO 14/17. conclusion emphasized¹⁴ the need to develop an European approach to artificial intelligence.

¹¹ The automation of knowledge and work, the development of robots and autonomous vehicles, are estimated to have an overall economic impact of up to 12 trillion euro per year until 2025, including productivity gains.

¹² Compare it: The Schuman Declaration: Robert Schuman 1950: *Europe will not be made all at once, or according to a single plan. It will be built through concrete achievements which first create a de facto solidarity...*

¹³ European Parliament: *Report 27. 1. 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics* [2015/2103(INL)].

¹⁴ European Council: Conclusion EUCO 14/17, 11. point.

The European Council stated that the following conditions must be met in order to build a prosperous digital Europe:

- creating governments or public sectors that are fully prepared for digitization and can serve as role models for other states;
- creating a future-oriented regulatory framework;
- developing a high-quality infrastructure and communication network: which requires cooperation at EU level inter alia with a view to achieving a world-class, high-speed fixed and mobile (5) network with consistent regulatory and economic conditions by 2020;
- creating a single regulatory framework for cybersecurity;
- rapid action to respond to emerging new trends, including issues related to artificial intelligence and blockchain technologies, as well as the need for a high level of respect for data protection, digital rights and ethical standards.

The conclusions of EUCO 14/17. was a decisive step at EU level, as a result the European Council called on the Commission to present a proposal for a European approach to artificial intelligence by early 2018.

4. Digital Day – EU Declaration on Cooperation on Artificial Intelligence

On 10 April 2018, following the 2018 Digital Day event, twenty-four EU Member States and Norway signed the *EU Declaration on Cooperation on Artificial Intelligence*. The declaration aims to develop a European approach to artificial intelligence, as set out in EUCO 14/17. Conclusion. Romania, Greece and Cyprus joined the initiative in May 2018 and Croatia in July 2018. The European approach will be based on three main pillars to ensure that Europe seizes the opportunity and gives its citizens, businesses and governments control over digital transformation.¹⁵

In the declaration, the signatories agreed to cooperate:

- To accelerate Europe’s technology and industrial capacity and to integrate artificial intelligence more effectively. Achieving this goal requires better access to public sector data, and economic growth can be achieved by creating new types of jobs and supporting innovative business models.
- Address socio-economic challenges, such as the transformation of the labor market and the modernization of European education and training systems, including the further training and retraining of EU citizens.
- Ensuring an appropriate legal and ethical framework, building on the fundamental rights and values of the EU, including the protection of privacy and personal data, as well as principles such as transparency and accountability.¹⁶

¹⁵ European Commission: *Shaping Europe’s digital future*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/events/digital-day-2018>, November 10, 2019.

¹⁶ European Commission: *EU Declaration on Cooperation on Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/jrc/communities/en/community/digitranscope/document/eu-declaration-cooperation-artificial-intelligence>, December 2, 2019.

They wanted to develop a comprehensive and integrated European approach to artificial intelligence, which the Member States undertook to update their national programs where necessary.

Stakeholders were also encouraged to work together on an ongoing basis to enable the European AI Association to grow into a diverse forum. They also sought to strengthen cooperation and common thinking between the Member States, to support research centers and set up a network of digital innovation centers at the EU level.

5. European AI Strategy – Artificial Intelligence for Europe

The Artificial Intelligence for Europe Strategy sets out the European Union's approach to the development of artificial intelligence, identifying the opportunities and challenges posed by artificial intelligence. Among other things, the Communication emphasizes that the EU must ensure that no one is left behind in the digital transformation and that AI is developed and applied based on EU values and fundamental rights.

In order to achieve these goals, a stable regulatory framework needs to be put in place, which needs to be complemented by a harmonized artificial intelligence approach at the EU level. The strategy focuses on the issue of data, given that the "raw material" for the development of artificial intelligence is data.¹⁷

It also examines the position of the Union in relation to US and Chinese investment. It notes that the European Union lags far behind the US and China in terms of private investment. Therefore, efforts should be made to create an investment-friendly environment and programs. Achieving this target requires the joint implementation of private and public investment by 2020 and beyond.¹⁸

The strategy also attaches great importance to addressing ethical issues, regulating the GDPR and the Digital Single Market and creating a legal framework for product liability and data protection. During the implementation they only wanted to create a framework that the Member States will be able to fill with content. Strengthening international relations and stimulating research activities are essential for successful implementation. The main goal of the strategy is to put the power of artificial intelligence at the service of human development.

6. AI expert group – High-Level Expert Group on Artificial Intelligence

In a conclusion adopted by the European Council on 28 June 2018¹⁹, it called on the Commission to develop a coordinated plan for artificial intelligence in cooperation with the Member States.

¹⁷ European Commission: *EU Member States sign up to cooperate on Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-artificial-intelligence>, December 16, 2019.

¹⁸ European Union: *Declaration of Cooperation on AI*. April 10, 2018, Brussel.

¹⁹ Council of the European Union: 8507/18. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8507-2018-INIT/en/pdf>, January 3, 2020.

The overall objective of the High Level Expert Group on Artificial Intelligence (AI HLEG)²⁰ is to support the implementation of the European Artificial Intelligence Strategy. This includes developing future policies and making recommendations on ethical, legal and social issues related to AI. Following an open selection process, the Commission appointed fifty-two experts to the High Level Expert Group on Artificial Intelligence, composed of representatives from academia, civil society and industry.

In the year following its establishment, the AI HLEG developed ethical guidelines for artificial intelligence and policy and investment recommendations. The ethical guidelines set out a people-centered approach to artificial intelligence and list seven key requirements that AI systems must meet in order to be trustworthy. These requirements go through a testing process to demonstrate their necessity and effectiveness. The group made thirty-three recommendations for policy and investment recommendations, which can lead to reliable artificial intelligence towards sustainability, growth and competitiveness and inclusion with a particular focus on protecting people.

AI HLEG is also the steering group of the European Artificial Intelligence Association, which aims to provide a forum for discourse on the development of artificial intelligence and its economic and social impact. Forums provide an opportunity for public, market and social actors to reconcile their interests.

7. Digital Europe

The digital transformation impacts all sectors of the economy and transforms the way we live, work, and communicate. Much as our transport, industrial infrastructure, education, and high-quality public services have ensured Europe's prosperity in the past, investments in strategic digital capacities and infrastructures, upskilling and modernising the interaction between governments and citizens will underpin our future prosperity.

The current EU investment framework covers essential aspects of these pillars and notably research and innovation. However, lessons learned from successful public policies for high tech areas show that, in addition to research and innovation, public action to support “upstream input” in rapidly developing technology fields can be instrumental for generating value while addressing public sector needs.²¹

The fundamental goal of the Digital Europe Strategy is to create European data spaces that aggregate public information from across Europe and serve as a data entry source for artificial intelligence developments. They want to make the data

²⁰ European Commission: *High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/high-level-expert-group-artificial-intelligence>, December 20, 2019.

²¹ European Commission: *Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Digital Europe programme for the period 2021–2027*. COM(2018) 434 final, 2018/0227(COD) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A434%3AFIN>, January 4, 2020.

spaces available to both public and private actors. In order to increase use, it is necessary for the data in a given space to be as interoperable as possible in terms of public-private interactions, as well as within and between sectors – ie to meet the requirement for semantic interoperability.

In the interests of effective development, the aim is to establish reference sites with which experimentation and testing can be carried out under real conditions. They intend to focus on the application of artificial intelligence in critical sectors such as health, the environment, mobility, security, production and finance, as well as other areas of public interest. These “pilot sites” would be open to all across Europe and connected to the network of Digital Innovation Centers. They must be equipped with significant computing and data management devices and have the latest artificial intelligence technologies, including new areas such as neuromorphic computing, deep learning and robotics.

Overall, the objectives of the strategy focus on the following key elements:

1. Building and strengthening core capabilities for artificial intelligence, including data sources and algorithm libraries in line with data protection legislation in the Union.
2. Ensuring access to such capacities for all businesses and administrations.
3. Ensure that the essential capacities needed to secure the EU's digital economy, society and democracy are present and accessible to the EU's public sector and businesses, and improve the competitiveness of the EU's cybersecurity industry.
4. Strengthening and networking of existing artificial intelligence testing and experimentation facilities in the Member States.

8. Coordinated plan – Coordinated Plan on Artificial Intelligence

On 7 December 2018, the European Commission presented a Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions entitled *Coordinated plan on Artificial Intelligence*.

Artificial intelligence has been high on the EU Council's agendas since the Estonian Presidency's Digital Summit in September 2017. After all, only cooperation between the Member States and the Commission can enable Europe to make the vision it dreams come true. The coordinated plan builds on the “Declaration of Cooperation” launched in the context of the 2018 Digital Day, signed by all Member States and Norway, which emphasizes the intention for closer cooperation on artificial intelligence.

The main objectives of the coordinated plan are to maximize the impact of investments at the EU and national level, to encourage synergies and cooperation across the EU and to facilitate the exchange of best practices. In order to adapt to the rapid pace of change brought about by artificial intelligence in societies and econo-

mies, Member States, Norway and Switzerland have agreed to develop a coordinated plan, which will be monitored and reviewed annually to keep it up to date.²²

The plan maximizes the benefits of artificial intelligence for all Europeans by helping to develop a reliable AI that meets European ethical values and citizens' expectations. Europe will gradually increase its efforts in areas of public interest such as health, transport, security, education and energy, and financial services.

This strategy supports an ethical, secure and cutting-edge AI made in Europe. It builds on Europe's scientific and industrial strengths and is based on three pillars: increasing public and private investments in AI, preparing for socio-economic changes, and ensuring an appropriate ethical and legal framework. To ensure its success, coordination at European level is essential.

The plan includes a series of concrete and complementary actions at EU, national and regional levels, subject to the following:

1. Increase investment and strengthen excellence in reliable AI technologies and applications. Investments will be made in a stable regulatory environment that allows for experimentation and supports explosive innovation across the EU, ensuring the most comprehensive and best possible use of AI.
2. Common agendas for R&D and innovation in collaboration between industry and academia – building on Europe's strengths, to build partnerships with industry and Member States.
3. Development and transformation of training and vocational training programs and systems to prepare society and future generations for AI.
4. Building essential capacities in Europe to support AI, such as data sites and world-class reference sites for testing and experimentation.
5. Improving the administration of the signatory states through artificial intelligence.
6. Enforcing ethical guidelines for the development and use of AI, while fully respecting fundamental rights, in order to establish global ethical rules.
7. If necessary review the existing national and European legal framework in order to better adapt to the problems that arise.²³

9. Ethics Guidelines for Trustworthy Artificial Intelligence

According to the guidelines, reliable artificial intelligence consists of three elements that must be met throughout the life cycle of the system:

1. it must be lawful - that is, it must comply with the laws and legal provisions in force,

²² Council of the European Union: *Artificial intelligence – Conclusions on the coordinated plan on artificial intelligence 6177/19*. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6177-2019-INIT/en/pdf>, January 20, 2020.

²³ Council of the European Union: *Coordinated Plan on Artificial Intelligence*. COM(2018) 795 final <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15641-2018-INIT/en/pdf> December 10, 2019.

2. be ethical, i.e. ensure compliance with ethical principles and values; and
3. it must be technically and socially robust as AI systems can cause damage even in good faith and recklessness.

The strategy states that each element is necessary but none is sufficient to achieve reliable artificial intelligence alone. Ideally, the three elements work in coordination and overlap. However, in practice there may be inconsistencies between these elements – for example, sometimes the scope and content of legislation in force do not meet ethical standards. If, in practice, there is a discrepancy between certain elements, society must seek to harmonize them.

In its communications of 25 April 2018 and 7 December 2018, the European Commission set out its vision for artificial intelligence, which supports “ethical, trustworthy, modern and advanced AI in Europe”.²⁴ In order to reinforce European values, the Commission sought to realize its vision through public and private investment in the development of artificial intelligence, and by preparing for socio-economic change, and by providing the right ethical and legal framework.²⁵

In order to develop safe artificial intelligence, it is necessary to ensure the implementation of various ethical principles, such as the principle of respect for human autonomy, damage prevention and equity. Particular attention must be paid to the protection of vulnerable groups, for example, the child, the disabled, the underprivileged persons.²⁶

Requirements for trustworthy artificial intelligence:

1. supporting human capacity and ensuring human oversight;
2. technical robustness and safety;
3. privacy and data governance;
4. transparency;
5. non-discrimination and the principle of equity
6. ensuring and developing societal and environmental well-being and
7. accountability.

The results and train the expert layer. At both EU and Member State levels, it should be borne in mind that there may be fundamental inconsistencies between different principles and requirements, and it is therefore, necessary to identify, evaluate, document and communicate these results continuously.

²⁴ Bertrand LIARD – Clémentine DURNEY: *The European strategy of regulation on artificial intelligence*. <https://www.whitecase.com/publications/alert/european-strategy-regulation-artificial-intelligence>, January 18, 2020.

²⁵ European Commission: *Ethics guidelines of trustworthy High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en>, January 6, 2020.

²⁶ *European Commission: Building Trust in Human-Centric Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/EN/COM-2019-168-F1-EN-MAIN-PART-1.PDF>, January 10, 2020.

10. Policy & investment recommendations by AI

The recommendation to the European Union institutions and the Member States is based on a trustworthy and ethical artificial intelligence. Alongside the Strategy for Ethical Guidance on Artificial Intelligence the AI HLEG Expert Group made various recommendations and suggestions.²⁷

As described above sustainability, growth and the development of ICT also plays a key role in this strategy. The development of the competences needed for the application of education and artificial intelligence is also highlighted in this Recommendation as it is essential for an efficient and rapid innovation process. People need to be able to apply improvements in their daily lives.

The Strategy emphasizes that the public sector plays a vital role in guiding the future of Europe. It is vital in promoting people-centered and reliable artificial intelligence services. Of course, in addition to the public sector it also reinforces the importance of the private sector, given that all actors need to be involved in the process in order to develop effectively.

11. White Paper – On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust

The European Union's White Paper has a twofold goal: in addition to creating a legal environment conducive to innovation, it also considers reducing the risks involved. It is basically characterized by an entitlement-based approach.

For the first time, the White Paper outlines the normative framework within which the European legislator assumes the development and application of artificial intelligence. The cornerstones of the legal framework are personal autonomy, damage prevention, fairness and clarity. The basic objective of the White Paper is to create a favorable legal environment that covers the development and application of artificial intelligence, thus increasing the European Union's competitiveness on the international stage, above all vis-à-vis the United States and Asia. The other legal policy objective is to provide adequate security for the citizens of the European Union against the risks posed by artificial intelligence. Thus, the legal environment should be both efficient and secure. Simultaneous validation of these two aspects usually requires compromise solutions because they are mostly mutually exclusive.

The White Paper pays attention to the human factor in every way, not only on the injured side, but also in terms of liability. The White Paper does not assume that the artificial intelligence is completely independent of human control. It places the human factor in decision-making processes and also assumes the possible human intervention in connection with operation and control. Basically, this will allow European legislation to think in terms of the application of artificial intelligence in a societal

²⁷ European Commission: *Policy and investment recommendations for trustworthy Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/policy-and-investment-recommendations-trustworthy-artificial-intelligence>, January 25, 2020.

context, and it is the only way to find solutions to the risks that arise within the existing regulatory framework, both at the Member State and the EU level.²⁸

Final considerations

All in all, the Union's objective is to develop reliable artificial intelligence based on the ethical and social values based on the Charter of Fundamental Rights. People not only have to rely on AI but it must be used to advantage.²⁹

The Union is striving to create an innovation-friendly ecosystem where economic operators find the infrastructure needed to invest in and disseminate artificial intelligence, research facilities, test-beds, financial tools, legal frameworks and appropriately qualified people. Overall, the headline goal is to make Europe a world leader by promoting a people-oriented approach to the development and application of modern, ethical and secure artificial intelligence.

We can also observe from the analyzed documents that AI has become a key driver of economic development. It can address a number of societal challenges, including disease management and minimizing the environmental impact of the economy. However, the social, economic, legal and ethical implications need to be assessed and prepared beforehand.

The developments in artificial intelligence in the European Union must be moving towards common goals in order to be able to be at the forefront of the technological revolution. In order to ensure our competitiveness, it is essential to determine the directions of development and to establish the conditions of use.

In recent years, the European Union and the Hungarian Government have paid particular attention to the research, development and practical application of artificial intelligence. The European Union will invest € 1.5 billion in artificial intelligence over the period 2018–2020 and this will be accompanied by an investment of up to € 20 billion through collaboration with the private sector.³⁰ The European Commission estimates that investment funds need to be further increased from 2020 to remain competitive. It is estimated that in addition to the EUR 1 billion a year spent through the European Horizon and Digital Europe programs, an additional EUR 20 billion a year will be needed through public and private collaborations. The European Union is a leader in the ethical use of AI, which it seeks to achieve through various forums and committees.

Based on the literature and the practical experience that has been studied, it can be concluded that artificial intelligence is rapidly transforming the world around us.

²⁸ European Commission: *White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf, May 19, 2020.

²⁹ European Commission: *Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/artificial-intelligence>, January 2, 2020.

³⁰ European Commission: *AI Strategy Report*. https://ec.europa.eu/knowledge4policy/ai-watch/hungary-ai-strategy-report_en, May 20, 2020.

Beyond changing the everyday, we can see that this transformation is accelerating at an exponential rate.³¹

Artificial intelligence is one of the newest areas of science that means something different to everyone. As a result of continuous interaction between smart devices, sensors and humans, we are producing, processing and storing more and more data. The internet and sensors can monitor an astounding amount of data about a person – for example, your sleeping habits, your current location, or even any click you have ever done. The growing relationship between people and smart machines also poses a significant challenge to the functioning of states and regulations.³²

While some researchers and experts in various disciplines have some concerns, others welcome the opportunities that artificial intelligence offers. The concern of these researchers is due among other things to the belief that the transfer of independent “thinking” ability to machines necessarily gives the opportunity the machines to act contrary to the rules we have set. It is therefore important to identify the potential impacts of the issue and to establish a control and regulatory framework.

Generally speaking, AI deals with the computer-based solution of tasks that require human intelligence. In terms of tasks, there are many that we believe would require intelligence such as arithmetic but that a machine can easily solve. While there are many cases that we humans can quickly solve without thinking – for example recognizing a face – but automating the process is still very difficult.

Artificial intelligence has become an area of strategic importance and a key driver of economic development. It can provide solutions to many societal challenges, such as curing illnesses and minimizing the environmental impact of the economy.

Summarizing the analysis of the activity of the European Union strategy, we can state that the Union’s objective is to develop reliable AI based on the ethical and social values based on the Charter of Fundamental Rights. People need to not only trust AI but also take advantage of it in their personal and professional lives. Europe aims to create an innovation-friendly ecosystem in which economic operators find the infrastructure needed to invest in and disseminate artificial intelligence, research facilities, test-beds, financial tools, legal framework and appropriately qualified people. Overall the goal is to make Europe a world leader in the development and application of modern, ethical and safe artificial intelligence, promoting a people-centered approach.

They aim to increase Europe’s competitiveness through ongoing developments. However, it should be emphasized that the impact of individual national investments can only be maximized if there is close cooperation between the Mem-

³¹ European Commission: *Sustainable Europe Investment Plan*. COM(2020) 21 Final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0021&from=EN>, May 16, 2020.

³² Wesley Gomes DE SOUSA – Elis Regina Pereira DE MELO – Paulo Henrique DE SOUZA BERMEJO – Rafael Araújo SOUSA FARIAS – Adalmir Oliveira GOMES: How and where is artificial intelligence in the public sector going? A literature review and research agenda. *Government Information Quarterly* Volume 36, Issue 4, October 2019.

ber States. For development, the European Union recommends that the Member States share good practice, develop synergies and work more closely and effectively together. To achieve these goals the EU encourages all concerned to participate in the development of rules for artificial intelligence technologies in order to improve the EU's competitiveness.

Bibliography

- [1] Bernd W. WIRTS – Jan C. WEYERER – Carolin GEYER: Artificial Intelligence and the Public Sector—Applications and Challenges. *International Journal of Public Administration* Volume 42, 2019, 596–598.
- [2] Bertrand LIARD – Clémentine DURNEY: *The European strategy of regulation on artificial intelligence*. <https://www.whitecase.com/publications/alert/european-strategy-regulation-artificial-intelligence>, January 18, 2020.
- [3] Council of the European Union: 8507/18. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8507-2018-INIT/en/pdf>, January 3, 2020.
- [4] Council of the European Union: *Artificial intelligence – Conclusions on the coordinated plan on artificial intelligence 6177/19*. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6177-2019-INIT/en/pdf>, January 20, 2020.
- [5] Council of the European Union: *Coordinated Plan on Artificial Intelligence*. COM(2018) 795 final, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15641-2018-INIT/en/pdf>, December 10, 2019.
- [6] Digital Single Market: *Artificial Intelligence for Europe*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/artificial-intelligence>, January 10, 2020.
- [7] Eduardo MAGRANI: *New perspectives on ethics and the laws of artificial intelligence*. <https://policyreview.info/articles/analysis/new-perspectives-ethics-and-laws-artificial-intelligence>, November 10, 2019.
- [8] European Commission: *AI Strategy Report*. https://ec.europa.eu/knowledge4policy/ai-watch/hungary-ai-strategy-report_en, May 20, 2020.
- [9] European Commission: *Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/artificial-intelligence>, January 2, 2020.
- [10] European Commission: *Building Trust in Human-Centric Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/EN/COM-2019-168-F1-EN-MAIN-PART-1.pdf>, January 10, 2020.
- [11] European Commission: *Ethics guidelines of trustworthy High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3988569-0434-11ea-8c1f-01aa75ed71a1/language-en>, January 6, 2020.

-
- [12] European Commission: *EU Declaration on Cooperation on Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/jrc/communities/en/community/digitranscope/document/eu-declaration-cooperation-artificial-intelligence>, December 2, 2019.
- [13] European Commission: *EU Member States sign up to cooperate on Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-member-states-sign-cooperate-artificial-intelligence>, December 16, 2019.
- [14] European Commission: *High-Level Expert Group on Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/high-level-expert-group-artificial-intelligence>, December 20, 2019.
- [15] European Commission: *Investing in a smart, innovative and sustainable Industry. A renewed EU Industrial Policy Strategy*. COM/2017/0479 final.
- [16] European Commission: *Policy and investment recommendations for trustworthy Artificial Intelligence*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/policy-and-investment-recommendations-trustworthy-artificial-intelligence>, January 25, 2020.
- [17] European Commission: *Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Digital Europe programme for the period 2021–2027*. COM(2018) 434 final, 2018/0227(COD). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A434%3AFIN>, January 4, 2020.
- [18] European Commission: *Shaping Europe’s digital future*. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/events/digital-day-2018>. November 10, 2019.
- [19] European Commission: *Sustainable Europe Investment Plan*. COM(2020) 21 Final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0021&from=EN>, May 16, 2020.
- [20] European Commission: *White Paper On Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust*. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf, May 19, 2020.
- [21] European Parliament: *Report 27. 1. 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics*. [2015/2103(INL)]
- [22] European Union: *Declaration of Cooperation on AI*. April 10, 2018, Brussel.
- [23] Stuart RUSSEL – Peter NORVIG: *Mesterséges intelligencia – Modern megközelítésben*. Panem Kft., Budapest, 2005.
- [24] Tiffany Dovey FISHMAN – William D. EGGERS – Pankaj KISHNANI: *AI-augmented human services*. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/artificial-intelligence-technologies-human-services-programs.html>, December 5, 2019.

-
- [25] Hila MEHR: *Artificial Intelligence for Citizen Services and Government*. Harvard Ash Center Technology & Democracy Fellow, https://ash.harvard.edu/files/ash/files/artificial_intelligence_for_citizen_services.pdf, May 18, 2020.
- [26] Ugo PAGALLO: *The Law of Robots: Crimes, Contracts and Torts*. Dordrecht, Springer, 2013, 19–20. Doi:10.1007/978-94-007-6564-1.
- [27] Wesley Gomes DE SOUSA – Elis Regina Pereira DE MELO – Paulo Henrique De Souza BERMEJO – Rafael Araújo Sousa FARIAS – Adalmir Oliveira GOMES: How and where is artificial intelligence in the public sector going? A literature review and research agenda. *Government Information Quarterly* Volume 36, Issue 4, October 2019.
- [28] William D. EGGERS – Amrita DATAR – John O'LEARY: *The future of work in government*. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/public-sector/future-of-work-in-government.html>, January 2, 2020.

A DIGITALIZÁCIÓ EREDMÉNYEI A MAGYAR ADÓELJÁRÁSOK VONATKOZÁSÁBAN GYAKORLATI KITEKINTÉSEL*

VARGA ZOLTÁN**

Tanulmányom első részében bemutatom a digitalizáció egyik eredményeként bevezetett Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszert és annak ez évi módosulásait. Kitérek az EKÁER és a NÉBIH élelmiszerláncfelügyeleti rendszerének összefüggéseire. Vizsgálom a helyszíni és az utólagos ellenőrzések tapasztalatait, majd a bírságolási tapasztalatokkal és jogorvoslati kérdésekkel foglalkozom. Végül bemutatom az adóhatósági mérlegelés bíróság általi elfogadásának egy példáját.

Kulcsszavak: *digitalizáció, EKÁER, helyszíni és utólagos ellenőrzések, bírságolás, jogorvoslat*

In the first part of my study, I present the Electronic Road Traffic Control System introduced as a result of digitalization and its amendments this year. I discuss the connections between the EKÁER and NÉBIH food chain monitoring system. I examine the experience of on-the-spot and ex-post controls and then deal with the experience of fines and remedies. Finally, I present an example of the acceptance of a tax authority's discretion by a court.

Keywords: *digitalisation, Electronic Public Road Trade Control System, on-the-spot and ex-post controls, fines, remedies*

Bevezetés

A magyar adóeljárásokat érintő digitalizáció egyik mérföldkövének számító EKÁER-t, vagyis az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszert, a termék közúti fuvarozásával kapcsolatos bejelentési kötelezettség elemeit az Országgyűlés az

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Jelen tanulmány a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közjogi Kutatóműhely keretében valósult meg.

** DR. VARGA ZOLTÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Államtudományi Intézet
Pénzügyi Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
civdrvz@uni-miskolc.hu

adóbevételek minél hatékonyabb beszedése érdekében még a régi adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény szövegébe iktatta be.

A hatékonyabb fellépés alapja mindenképp olyan módszerek kialakítása és bevezetése, amellyel a vizsgálatok valós idejűvé válhatnak, és így az ellenőrző hatóság számára az egyes gazdasági események azok tényleges megvalósulásakor követhetővé, elemezhetővé válnak.¹ Ennek támogatására meg kell oldani az árumozgás nyomon követését, amelyet az EKÁER rendszere valósít meg.

Az adók adminisztratív kezelésére egyébként Vito Tanzi már 1993-ban felhívta a figyelmet egy tanulmányában.² A csalás és a jogkövetés kérdéskörét pedig prof. dr. Szilovics Csaba vizsgálja 2003-ban megjelent kötetében.³

1. Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer főbb jellemzői

Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer (a továbbiakban: EKÁER) célja, hogy az áru fuvarozást az információtechnológia használatával az állami adó- és vámhatóság valós időben tudja ellenőrizni, ezáltal hatékonyabban kerülhetnek visszaszorításra az áfacsalások. Az EKÁER ezen bejelentési kötelezettségeket jeleníti meg.

Az EKÁER rendszer főbb szabályozási elemei az alábbiak:

- Bejelentési kötelezettségek:
 - fuvarozási és termékadatok előzetes bejelentésének kötelezettsége, az előzetesen bejelentett fuvarozási és termékadatok módosításának bejelentési kötelezettsége;
 - átvételi címre érkezés, vagy a fuvarozás megkezdésének bejelentése.
- Kockázati biztosíték nyújtása.
- Nyilatkozattételi kötelezettség.
- Hatósági zár alkalmazása.⁴

A bejelentési kötelezettséggel kapcsolatban az Art. 113. § (1) bekezdése kimondja, hogy „*útdíjköteles gépjárművel, továbbá a 3,5 tonna össztömeget meghaladó gépjárművel végzett, közúti fuvarozással járó, e törvény végrehajtására kiadott miniszteri rendeletben meghatározott termékértékesítést, termékbeszerzést, egyéb célú termékmozgatást kizárólag érvényes EKÁER számmal rendelkező adózó folytat-*

¹ KOVÁCS Kitti – JUHÁSZ Vanda – HVIZSGYALKA Gábor – MIHICS Henrik – GUTYÁN Tibor: Az év legjelentősebb újdonsága az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer. *VÁM-ZOLLA Nemzeti Adó- és Vámhivatal folyóirata* 2015. május, különszám, 7.

² VITO TANZI: Adóreformok a piacgazdaságba való átmenet során: a fő kérdések. *Szociálpolitikai Értesítő, Adózás, adórendszerek, adóreformok*. (Szerkesztette: Semjén András), MTA Szociológiai Intézet, Budapest 1993/1–2., 490.

³ SZILOVICS Csaba: *Csalás és jogkövetés az adójogban*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2003.

⁴ KOVÁCS Kitti – JUHÁSZ Vanda – HVIZSGYALKA Gábor – MIHICS Henrik – GUTYÁN Tibor: i. m. 7.

hat”. A (2) bekezdés szerint pedig „*az (1) bekezdést alkalmazni kell az e törvényt végrehajtására kiadott miniszteri rendelet által kockázatosnak minősített termékre vonatkozóan, e törvény végrehajtására kiadott miniszteri rendeletben meghatározott esetben akkor is, ha a terméket olyan gépjárművel fuvarozzák, amely nem útdíjköteles*”.

A részletszabályokat az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer működéséről szóló 5/2015. (II. 27.) NGM rendelet (a továbbiakban: EKÁER rendelet) tartalmazza. A kockázatos termék nem útdíjköteles gépjárművel történő fuvarozása esetén az EKÁER rendelet 3. § (5) bekezdése értelmében az egy fuvarozás keretében ugyanazon feladótól ugyanazon címzett részére fuvarozott termékek együttes bruttó tömege az 500 kg-ot vagy azok együttes adó nélküli ellenértéke az 1 millió forintot meg kell haladja.

A gépjármű és az útdíjköteles jármű fogalmát az értelmező rendelkezések között az Art. 7. § 21. és 50. pontjai határozzák meg.

Fentiek alapján egyrészt a közúti áruforgalom esetében kell alkalmazni a rendszert, további szempont pedig az adott áru kockázatos volta. Az Art. 113. § (1)–(2) bekezdése alá eső árut közúton szállítani az adóhatóság által kiadott EKÁER szám (Art. 7. § 15. pontja: EKÁER-szám: az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer által a termék közúti fuvarozásának bejelentését követően automatikusan képzett azonosító szám, amely egy adott termékegységet azonosít) birtokában lehet.

Fontos kiemelni, hogy a bejelentésnek a szállítást megelőzően meg kell történnie, szállítás csak a kiadásra került EKÁER-szám birtokában végezhető. A több fuvarozási módot kombináló intermodális szállítások esetében csak a közúti fuvarozás során kell a bejelentést megtenni.⁵

Ügyféloldalról nézve az EKÁER egy internetböngészővel elérhető webfelület, ahol regisztrációt követően lehet szállítmányokat bejelenteni.

A regisztráció lehet

- a bejelentésre kötelezett,
- vagy a szállítmányozó regisztrációja.

A bejelentésre kötelezett első bejelentkezésekor EKÁER-számot igényel. Az elsődlegesen regisztrált a törvényes képviselő vagy állandó meghatalmazott lehet, további személyek részére másodlagos regisztráció hozható létre. A képviseleti jogosultságokat a NAV folyamatosan felügyeli azért, hogy ne lehessen bejelentést tenni arra már nem jogosult személy által. Szállítmányozói regisztráció során arról van szó, hogy az elsődleges felhasználó a szállítmányozó regisztrációs számát megadva lehetőséget teremt a szállítmányozó számára arra, hogy bizonyos adatokat kezelhessen a rendszerben az általa fuvarozott árukra vonatkozóan. Az EKÁER ugyanakkor működését tekintve lényegesen több az adóhatóság kezében, mert a fenti

⁵ KOVÁCS Kitti – JUHÁSZ Vanda – HVIZSGYALKA Gábor – MIHICS Henrik – GUTYÁN Tibor: i. m. 11.

kötelezettségeken túl más közreműködők által kívülről támogatott összefüggő rendszer. Együttműködik a rendszer keretében többek között a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatallal, a közúti kamerarendszert üzemeltető szervezettel és más hatóságokkal.⁶

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az EKÁER a magyar Nemzeti Adó- és Vámhivatal által létrehozott és működtetett az árumozgást figyelő, ellenőrző és regisztráló technikai rendszer, amelynek elsődleges célja az áruk szállításával összefüggő visszaélések számának, az általános forgalmi adóra elkövetett csalások számának csökkentése. A rendszer kiterjed a tagállamok közötti ügyletekre, valamint az első belföldi, nem végfelhasználó számára történő értékesítési célú árumozgásokra, valamint ezeknek a jogszabály által kijelölt adatoknak az előzetes elektronikus adóhatósági rögzítésére és a fuvarozás bejelentésére. Ez közvetetten a feketegazdaság kifehéritését eredményezheti, hiszen a tényleges árumozgás megismerésével a szállított termékek jogi sorsa is ellenőrizhetővé válik a NAV és a HU-GO (a megtett úttal arányos útdíjfizetési rendszer) együttes alkalmazásával. E két digitális rendszer segítségével elérhető, hogy jelentősen csökkenjen az adózatlanul forgalomba kerülő árutömeg mennyisége, hiszen csak az juthat legálisan forgalomba a közúti szállítás segítségével, amit előzetesen és szabályszerűen bejelentettek. Ez az eszköz közvetett módon védi a tisztességes piaci szereplőket, a jóhiszemű vásárlókat és javítja a közteherviselés egyenlőségét és segíti a kormányzati statisztikák és gazdaságpolitikai tervezés megalapozottságát.⁷

1.1. A bejelentés legfontosabb szabályai

Bejelentésköteles tevékenység az Európai Unióból Magyarország területére irányuló termékbeszerzés vagy egyéb célú behozatal, Magyarországról az Európai Unió más tagállamába irányuló termékértékesítés vagy egyéb célú kivitel, valamint a belföldön nem közvetlenül végfelhasználó részére történő első áfaköteles termékértékesítés.

Az EKÁER rendelet részletezi a bejelentésre kötelezettek körét, ami a szállítók irányának függvényében változik.

Bejelentésre kötelezett a terméknek az Európai Unió más tagállamából Magyarország (belföld) területére irányuló beszerzését megvalósító általános forgalmi adó alanya, a terméknek az Európai Unió más tagállamából belföldre irányuló beszerzésétől eltérő egyéb célból történő behozatala esetén a terméket a kirakodási (átvételi) helyen átvévő személy, szervezet, kivéve a végfelhasználót, belföldi feladási címről belföldi átvételi címre történő közúti fuvarozással járó termékértékesítés esetén a termék beszerzését megvalósító általános forgalmi adó alanya, a terméknek belföldről az Európai Unió más tagállamába irányuló értékesítése esetén a

⁶ KOVÁCS Kitti – Dr. JUHÁSZ Vanda – HVIZSGYALKA Gábor – MIHICS Henrik – GUTYÁN Tibor: i. m. 29.

⁷ SZILOVICS Csaba: Az adócsalás elleni küzdelem új eszközéről. *Büntetőjogi Szemle* 2019/1., 103–104.

terméket beszerző személy, szervezet, értékesítéstől eltérő egyéb célból történő kivitel esetén a terméket átvevő személy, szervezet, kockázatos termék belföldre irányuló közúti fuvarozása esetén a kirakodási címen található ingatlant az adott jogügylet kapcsán jogszerűen használó adózó.⁸

A felrakodás címe a termékegység közúti fuvarozásához használt gépjárműre történő felrakodás helyének pontos címe, Európai Unió más tagállamában történő felrakodás esetén a feladó által rendelkezésre bocsátott címadat, az Európai Unió más tagállamában található feladási címről belföldi kirakodási (átvételi) címre irányuló kombinált (intermodális) fuvarozás esetén a közúti fuvarozást végző gépjárműre történő felrakodás helyének címe.⁹

Bejelentésre kötelezett a feladó a terméknek belföldről az Európai Unió más tagállamába irányuló értékesítését megvalósító általános forgalmi adó alanya vagy az általánosforgalmiadó-mentesség érvényesítése érdekében a belföldön nyilvántartásba nem vett adózó helyett eljáró közvetett vámjogi képviselő, adóraktár üzemeltetője, a terméknek belföldről az Európai Unió más tagállamában található átvételi címre történő értékesítéstől eltérő egyéb célú kivitel esetén az az általánosforgalmiadó-alany, akinek (amelynek) az érdekében a termék egyéb célú kivitele megvalósul, a belföldi feladási címről belföldi átvételi címre történő közúti fuvarozással járó termék értékesítését megvalósító általános forgalmi adóalany, a terméknek az Európai Unió más tagállamából belföldre irányuló értékesítését megvalósító általános forgalmi adó alanya, értékesítéstől eltérő egyéb célból történő behozatal esetén az a személy, szervezet, akinek (amelynek) az érdekében a termék belföldre történő továbbítása megvalósul.¹⁰

A kirakodás (átvétel) címe a termékegység közúti fuvarozásához használt gépjárműről történő kirakodás helyének pontos címe, az Európai Unió más tagállamában történő kirakodás esetén a címzett (átvevő) által rendelkezésre bocsátott címadat, belföldi feladási címről az Európai Unió más tagállamában található kirakodási (átvételi) címre irányuló kombinált (intermodális) fuvarozás esetén a közúti fuvarozást végző gépjárműről történő kirakodás helyének címe.¹¹

Az EKÁER rendelet 3. § (6) bekezdése értelmében a termékértékesítés során a nem kockázatos terméket a címzett fuvarozza vagy fuvaroztatja el, a rendelet alkalmazásában közúti fuvarozással járó tevékenységet végző adózónak kell tekinteni.

Speciális szabály vonatkozik az EKÁER rendelet 3. § (3) bekezdése szerinti esetre, amikor értékesítési láncolatban csak egy alkalommal történik fuvarozás. *„(3) Ha a terméket egymást követően többször értékesítik úgy, hogy azt csak egy alkalommal fuvarozzák el közúton, az (1) bekezdés c) pontját arra a termékértékesítésre kell alkalmazni, amely során a terméket elfuvarozzák. Amennyiben a terméket olyan adózó fuvarozza vagy fuvaroztatja el, aki (amely) ezen értékesítések lán-*

⁸ EKÁER rendelet 2. § 4. pontja.

⁹ EKÁER rendelet 2. § 7 pontja.

¹⁰ EKÁER rendelet 2. § 6. pontja.

¹¹ EKÁER rendelet 2. § 8. pontja.

colatában címzett és egyúttal feladó, úgy kell tekinteni, mint aki (amely) a termék fuvarozását vagy fuvaroztatását feladóként végzi.”

A bejelentésben szereplő adatok körét az EKÁER rendelet 7. § (1) bekezdése sorolja fel. Eszerint az állami adó- és vámhatóság az alábbi adatokat veszi nyilvántartásba és szerepelteti az EKÁER-ben:

- EKÁER-szám,
- feladó adatai (név, adóazonosító szám),
- felrakodás címe,
- címzett adatai (név, adóazonosító szám),
- kirakodás (átvétel) címe,
- a 2. § 4. pont e) alpontja szerinti címzett adatai (név, adóazonosító szám),
- az EKÁER-számhoz tartozó termék(ek):
 - általános (kereskedelmi) megnevezése,
 - a vám- és a statisztikai nómenklatúráról, valamint a Közös Vámtarifáról szóló 2658/87/EGK tanácsi rendelet I. számú mellékletének (a Kombi-nált Nómenklatúrának) a bejelentéskor hatályos szövege szerinti vámtarifaszám (4 számjegyig, kockázatos termék esetén 8 számjegyig),
 - az egyes termékmegnevezésekhez (tételhez) tartozó bruttó tömeg kg-ban,
 - veszélyes termék fuvarozása esetén a veszélyes áru azonosító szám (UN szám),
 - az adózó döntésétől függően a termék könnyebb beazonosítása érdekében az adott termék adózónál használt cikkszáma,
- a termék közúti fuvarozásának indoka, ami lehet:
 - termékértékesítés,
 - termékbeszerzés,
 - bérmunka,
 - egyéb cél.

Az EKÁER rendelet lehetőséget biztosít egyszerűsített adattartalmú bejelentés megtételére a 8. §-ban szabályozott adatokkal. Az EKÁER rendelet 6. § (2) bekezdése alapján az EKÁER-szám megállapítása érdekében nem kockázatos termékek esetében jogosult egyszerűsített adattartalommal bejelentést tenni a közúti fuvarozási tevékenységet folytatni kívánó adózó, ha a bejelentés évét megelőző második adóévben az általa összeállított egyedi beszámolóban vagy azon számviteli törvény szerinti konszolidált beszámolóban, amibe bevonták, kimutatott éves nettó árbevétel az 50 milliárd forintot, saját termelésű készlet értékesítéséből származó nettó árbevétel a 40 milliárd forintot elérte vagy meghaladta és szerepel az állami adó- és vámhatóság által vezetett köztartozásmentes adózói adatbázisban. Az egyetemes postai szolgáltató szintén egyszerűsített adattartalmú bejelentést tehet. Az egyszerűsített adattartalmú bejelentés esetén az adózónak a

- feladó adatai (név, adóazonosító szám),
- címzett adatai (név, adóazonosító szám),

- a termék közúti fuvarozásához használt gépjármű forgalmi rendszáma, az Európai Unió más tagállamából belföldre irányuló fuvarozás esetén legalább azon gépjármű(vek) forgalmi rendszáma(i), amellyel a belföldi útszakaszon történik a fuvarozás
- adatokat kell bejelentenie.

A mindennapi élet megkívánja, hogy különböző okokból kifolyólag a szabályozás alól mentességek kerüljenek meghatározásra. A *mentességek rendszerét* az EKÁER rendelet 4. §-a szabályozza. A mentesség alapja lehet személyi kör vagy tevékenység szerinti mentesség.

Nem tartozik az EKÁER hatálya alá például a Magyar Honvédség, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, az Országgyűlési Őrség gépjárművével, valamint a katasztrófa által okozott károk megelőzésében vagy elhárításában részt vevő gépjárművel végzett közúti fuvarozással járó tevékenység.

A mentességek körében végezetül útszakasz-mentesítés formájában az EKÁER rendelet 5. §-a speciális, egyedi mentességet biztosít a 4. §-on kívüli, egyszerűsített adattartalommal bejelentést tenni jogosult gazdálkodó részére annak gyártásszervezési sajátosságaira tekintettel. A mentesség nem automatikus, azt kérelmezni kell. A kérelem alapján dönt az állami adó- és vámhatóság annak megadásáról. Az útszakasz-mentesítésre vonatkozó határozat a jogerőre emelkedésétől számított 1 évig érvényes, megújítását az EKÁER rendelet engedi.

Az EKÁER szabályozásában nagy szerepet kap az áru, termék kockázatos, vagy nem kockázatos minősítése. Megkülönböztetést tesz az Art. a 113. § (1)–(2) bekezdéseiben a nem útdíjköteles járművel történő szállítás vonatkozásában, a (3) bekezdésében a kockázati biztosíték nyújtása esetére. Az EKÁER rendelet értelmében másként alakul a bejelentésre kötelezett személye kockázatos termék esetében, egyszerűsített adattartalmú bejelentést pedig nem kockázatos termékre lehet tenni.

A kockázatos termékekre vonatkozóan a szabályozást az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer működésével összefüggésben a kockázatos termékek meghatározásáról szóló 51/2014. (XII. 31.) NGM rendelet (továbbiakban: NGM rendelet) tartalmazza. Az NGM rendelet további megkülönböztetést tesz mellékleteiben a kockázatos élelmiszer, illetve a kockázatos egyéb termék között.¹²

A *kockázati biztosíték* az EKÁER-szám megállapítása érdekében az EKÁER rendeletben meghatározott módokon és mértékben nyújtott biztosíték. Megkülönböztetendő tőle a szankciós jelleggel alkalmazott, az Art. 239–242. §-ban nevesített lefoglalással történő biztosítékként történő lefoglalás.

A biztosíték kötelezettjének mértékét meghatározza az Art., és az EKÁER rendelet is szabályozza. A kockázati biztosíték szabályait az Art.-ben a 113. § (3)–(4) bekezdések tartalmazzák. A (3) bekezdés szerint „*az adózó a (2) bekezdés szerinti esetben, valamint akkor, ha az (1) bekezdés szerinti tevékenységét e törvény végrehajtására kiadott miniszteri rendelet által kockázatosnak minősített termékkel (a továbbiakban: kockázatos termék) végzi, e törvény végrehajtására kiadott miniszte-*

¹² NGM rendelet 2. § és 1. és 2. számú melléklete.

ri rendeletben meghatározottak szerinti esetekben kockázati biztosítékot köteles nyújtani”. A (4) bekezdés szerint továbbá „kockázati biztosítékot köteles fizetni az új kötelezett – kockázatos termékkel végzett, az e törvény végrehajtására kiadott miniszteri rendeletben meghatározott Közösségen belüli termékbeszerzés, illetve az első belföldi általános forgalmi adóköteles, nem közvetlenül végfelhasználó részére történő termékértékesítés esetén – az első bejelentés alkalmával és az első bejelentéstől számított száznyolcvanadik napig teljesített bejelentések esetén vagy az első tíz bejelentés alkalmával is, ha az első bejelentéstől számított száznyolcvan napon belül legalább tíz bejelentést nem tett”.

Az EKÁER rendelet 16. § (3) bekezdése szerint „a biztosíték mértékének folyamatosan el kell érnie a 11. § és 13. § szerinti bejelentés időpontjában a bejelentést megelőző 45 napon (ideértve a bejelentés napját is) teljesített bejelentések során megállapított és átvételi címre érkezés vagy a fuvarozás megkezdésének bejelentésével már rendelkező EKÁER számokhoz tartozó kockázatos termékek, valamint a már megállapított és még érvényes EKÁER számokhoz tartozó kockázatos termékek együttes adó nélküli értékének 15 százalékát”. Ha több jogcímen is kellene biztosítékot nyújtani az EKÁER rendelet 11–13. §-ai szerint, akkor az adózó a magasabb összegű biztosítékot kell nyújtsa.¹³ A biztosíték teljesíthető elkülönített letéti számlára történő befizetéssel, vagy pénzügyi intézmény, pénzforgalmi intézmény, befektetési vállalkozás által vállalt, az állami adó- és vámhatóság által nyilvántartásba vett garancia útján.¹⁴

A letétbe helyezett összeg és a garancia kiegészíti egymást, az elkülönített letéti számlára megfizetett összegnek és a garanciaszerződésben szereplő összegnek együttesen kell elérnie a teljesítendő biztosíték összegét az EKÁER rendelet 17. § (2) bekezdése szerint.

A garanciára vonatkozó részletszabályokat az EKÁER rendelet 18. §-a írja elő. A letétbe helyezett összeget és a garanciát az állami adó- és vámhatóság nyilvántartásba veszi, a kockázati biztosíték összege pedig az internetes honlapon folyamatosan figyelemmel kísérhető az adózó által.

A költségvetési bevételek biztosítása szempontjából kiemelkedően fontos a kockázati biztosítékkal kapcsolatban az EKÁER rendelet 16. § (10) bekezdésében foglalt elszámolási szabály: „A biztosíték nyújtását követően az állami adó- és vámhatóság minden hónap végét megelőző 5 napon belül felülvizsgálja, hogy a biztosítékot nyújtó adózó rendelkezik-e az állami adóhatóságnál nyilvántartott, nettó módon számított adó tartozással. Tartozás fennállása esetén a biztosíték összegét az állami adó- és vámhatóság a tartozásra elszámolhatja. Ha a rendelkezésre álló biztosíték összege az adózót terhelő tartozás mindegyikére nem nyújt fedezetet, azt az állami adó- és vámhatóság először a magánszemély jövedelemadó előlegére, a levont jövedelemadóra vagy a kifizető által a magánszemélytől levont járulékokra esedékesség sorrendjében, azonos esedékesség esetén a tartozások arányában számolja el. Az ezt követően fennmaradó összeget először az egyéb adó-

¹³ EKÁER rendelet 16. § (4) bekezdés.

¹⁴ EKÁER rendelet 16. § (7) bekezdés.

tartozásokra kell elszámolni azok esedékességének sorrendjében, azonos esedékesség esetén a tartozások arányában. A biztosíték elszámolásával a jóváírás napján a tartozás megfizetettnek minősül.” Az így lecsökkenő biztosítékot az adózónak ki kell egészítenie, ha tevékenységét folytatni szeretné. Szintén a bevételek biztosítását, tartozások minél hatékonyabb behajtását szem előtt tartva történhet meg a biztosíték csökkentése, visszautalása is. Az EKÁER rendelet 16. § (13) bekezdése értelmében „*az állami adó- és vámhatóság a visszatartási jogát az adózó általa nyilvántartott köztartozása tekintetében gyakorolhatja, illetve a nyilvántartott köztartozást a garanciaszerződés keretében érvényesítheti*”. A biztosíték összegének visszautalását, valamint csökkentését az EKÁER rendelet adózói kérelemhez és az állami adó- és vámhatóság jóváhagyásához köti.

Az EKÁER rendelet 16. § (8) bekezdése lehetővé teszi a *kockázati biztosíték teljesítése alóli mentességet*. Mentessül a biztosítékadási kötelezettség alól az az adózó, aki nem minősül az Art. szerinti új kötelezettnek és legalább két éve működik, és szerepel az állami adó- és vámhatóság által vezetett köztartozásmentes adózói adatbázisban, vagy stratégiaileg kiemelt jelentőségű gazdálkodó szervezetként csőd-, vagy felszámolási eljárás alatt gazdasági tevékenységet folytat, és egyedi kérelme alapján az állami adó- és vámhatóság vezetője a biztosítékadási kötelezettség alóli mentességet engedélyezte.¹⁵

Az EKÁER rendelet 16. § (9) bekezdése kimondja, hogy a mentesség feltételeinek fennállását az állami adó- és vámhatóság folyamatosan vizsgálja. Ha a mentesség (8) bekezdés szerinti feltételei már nem állnak fenn, úgy az adózó az EKÁER rendelet 16. § (3)–(4) bekezdései szerint kockázati biztosítékot köteles teljesíteni.

1.2. A bejelentésre vonatkozó szabályok változásai 2020 márciusától

2020. március 1-jével változott az EKÁER-bejelentésekre vonatkozó szabályozás¹⁶, ugyanis ettől az időponttól a lezárt bejelentések bizonyos adatai – pótlék ellenében – utólagosan módosíthatók. A következőkben az erre vonatkozó szabályokra szeretnék kitérni.

A lezárt EKÁER-bejelentésben utólagosan módosítható adatok köre¹⁷:

- az egyes termékmegnevezésekhez (tételekhez) tartozó bruttó tömeg kilogrammban,
- kockázatos termék esetében,
 - ha a termék közúti fuvarozásának indoka termékbeszerzés vagy termékértékesítés, az egyes termékmegnevezésekhez (tételekhez) tartozó adó nélküli ellenérték,

¹⁵ EKÁER rendelet 16. § (12)–(13) bekezdései.

¹⁶ Az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény 2020. január 1-jén hatályba lépő módosítása értelmében.

¹⁷ A módosítható adatok körét az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer működéséről szóló 5/2015. (II. 27.) NGM rendelet (NGM rendelet) 11. § (6) bekezdés b) pontja, a 13. § (6) bekezdés b) pontja határozza meg.

- egyéb célú közúti fuvarozás esetén az egyes termékmegnevezésekhez (tételkekhez) tartozó adó nélküli beszerzési ár vagy az ahhoz hasonló termék adó nélküli beszerzési ára, ilyen ár hiányában pedig az adó nélküli előállítási érték,
- a termék közúti fuvarozásához használt gépjármű forgalmi rendszáma,
- az Európai Unió más tagállamából belföldre irányuló fuvarozás esetén legalább azoknak a gépjárműveknek a forgalmi rendszáma, amikkel a belföldi útszakaszon fuvaroznak.

Ha valaki az EKÁER-bejelentésében valamely utólag módosítható adatot hibásan adta meg, akkor a már lezárt bejelentést egy alkalommal, az EKÁER-szám lezárását követő 3 munkanapon belül, de legkésőbb a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) adott szállítmánnyal közvetlenül összefüggő ellenőrzésének megkezdéséig módosíthatja. A határidő elteltével igazolási kérelmet nem lehet benyújtani.

Az EKÁER elektronikus felület az EKÁER-számot azonnal, automatikusan lezárja

- ha a termék kirakodási (átvételi) címre érkezésének időpontját – több ilyen cím esetén az utolsó kirakodási (átvételi) címre érkezés időpontját – a rendszerben bejelentették,
- ha az időpont bejelentése nem történik meg, akkor az EKÁER-szám érvényességi idejének lejártakor.

Az EKÁER-szám a megállapításától számított 15 naptári napig érvényes. Az EKÁER-szám érvényességi idejének lejártá után utólagos módosításra nincs mód.

Az EKÁER-bejelentés adatait utólagosan ugyanaz a kör módosíthatja, aki egyébként az EKÁER-bejelentést is megteheti, azaz:

- a bejelentésre kötelezett adózó,
- a bejelentésre jogosult adózó,
- az adózó törvényes képviselője,
- az adózó állandó meghatalmazottja,
- az a személy, akinek az adózó, az adózó törvényes képviselője vagy állandó meghatalmazottja az EKÁER elektronikus felületen a bejelentéshez szükséges felhasználónevet és jelszót igényelt,
- olyan személyek, akik az adott EKÁER-számhoz kapcsolódóan egyes meghatározott adatok együttes vagy külön-külön történő módosítására jogosultak, illetve akik kizárólag a rendszámadatot jelenthetik be vagy módosíthatják, valamint
- a szállítványozó, ha erre jogosult.

Az adózó a lezárt bejelentést az EKÁER-ben erre a célra rendszeresített felületen elektronikusan módosíthatja. A módosított adatokat a NAV nyilvántartásba veszi és szerepelteti az EKÁER-ben. A program 2.0-ás XML-verziójában interfészen keresztül vagy XML-feltöltéssel is lehetőség van az adatok utólagos módosítására. Az utólagos módosításra csak pótlék ellenében van lehetőség. A pótlék összege módosított

adatonként ötezer forint az érintett tételsorok számától függetlenül. A pótlékot a bejelentést követő munkanapon kell befizetni, annak elengedésére, mérséklésére nincs lehetőség, arra részletfizetés nem kérhető. A fizetendő pótlék összegéről, a fizetés határidejéről az utólagos módosítást követően a rendszer egyből egy felugró ablakban ad tájékoztatást. Itt egyébként a kockázati biztosítékkal kapcsolatos információk is szerepelnek. A pótlék összegét a következő folyószámlára kell befizetni: 10032000-01037492.¹⁸

Ha a módosított adatok alapján az adózónak magasabb összegű kockázati biztosítékot kell nyújtania, akkor a bejelentés nyilvántartásba vételét a NAV csak akkor teljesíti (tehát az utólag módosított adatok érvényesítése csak akkor történik meg), ha az adózó ezt a magasabb összegű biztosítékot befizette.

Ha az adatok úgy módosulnak, hogy az alapbejelentéshez lekötött kockázati biztosítéknál kevesebbet kell nyújtani, azt a NAV szintén figyelembe veszi.

1.3. Kitekintés a magyar EKÁER mintájára Lengyelországban bevezetett SENT nevű rendszerre

Lengyelországban bevezették a SENT-rendszert¹⁹, a magyar EKÁER megfelelőjét, azaz a közúti szállítmányokat bejelentő és megfigyelő rendszert. A közúti áruszállítás ellenőrzésére létrehozott rendszerrel szóló törvényt 2017. április 3-án hirdették ki, és 14 nappal később, április 17-én lépett hatályba. Am néhány rendelkezése, mely a törvény előírásainak megszegéséért kiszabott büntetésekre vonatkozik, csak 2017. május 1-jén lépett hatályba.

A bejelentésre kötelezett áruk:

Folyékony üzemanyagok, ebben: motorbenzinek és dízelolaj, biodízel; kenőolajok, üzemanyagadalékok, etilalkohol bázisú fagyállók, hígítók és oldószerek, részben és teljesen denaturált szesz, szárított dohány, azaz olyan termékek, amelyek gyakran képezik a szabálytalan áfa- és jövedékiadó-elszámolásokat, csalások tárgyát, ezáltal a legnagyobb veszteségeket okozzák az állami költségvetésnek.

A törvény nem vonatkozik:

- a zárjeggyel ellátott, az egyedi kiszerelésű termékekre,
- sem az 500 kg (vagy 500 liter) mennyiség alatti szállítmányokra.
- Kivételt képeznek a postai küldemények és a katonai, ill. nemzetközi szervezetek céljára/járműveivel végzett szállítások is.

A törvényben javasolt megoldások figyelembe veszik a német, magyar és portugál tapasztalatokat. Az egyik leglényegesebb különbség a magyar rendszerhez képest, hogy *a bejelentési kötelezettség a Lengyelországból és Lengyelországba irányuló fuvarok mellett a tranzitszállításokra is vonatkozik*, ami jelentős feladatokat ró többek között a magyar szállítmányozó cégekre.

¹⁸ <https://ekaer.nav.gov.hu/articles/view/kerdesek-valaszok-2020>, 2020. április 15.

¹⁹ A honlap bejelentkezési linkje: <https://puesc.gov.pl/en/sent-formularze>.

A közúti áruszállítások megfigyelését a Országos Adófelügyelet (Krajowa Administracja Skarbowa – KAS) által vezetett Adó-Vám Elektronikai Szolgáltató Platformról (PUESC) elérhető SENT megnevezésű teleinformatikai rendszer végzi. Ez fogadja és tárolja az Interneten érkező bejelentéseket, azok kiegészítéseit, valamint az ellenőrzésre vonatkozó adatokat. A referenciaszámot – a magyar rendszerhez hasonlóan – az áru belföldi feladója vagy belföldi átvevője kéri meg, azonban a tranzitszállítások esetén ez a lengyel, illetve külföldi szállítványozó feladata.

Az eljárást a külföldi szállítványozók számára egyszerűsítették, tőlük nem követelik meg az elektronikus aláírást és a teljes körű regisztrációt. A referenciaszám 10 napig érvényes, átadható SMS-ben, e-mailen vagy kinyomtatott formában.

Szankciók:

Az ellenőrzést az útdíjfizetés felügyeletére jogosult szolgálatok – a rendőrség, a közlekedési felügyelet (ITD), illetve a vám- és határőrség – végezhetik.

- A feladó, ill. átvevő cég általi bejelentés hiányában vagy valótlan adatokat tartalmazó bejelentés esetén a szállítmány értékének 46 százalékát kitevő, de nem kevesebb, mint 20 000 zloty pénzbüntetés szabható ki.
- Ha a szállítványozó elmulasztja a bejelentést, az 20 000 zloty pénzbüntetést von maga után. Amennyiben a bejelentés adatainak kiegészítésében vagy aktualizálásában van mulasztás, akkor 5000 zloty bírság róható ki.
- Amennyiben a rakomány nem felel meg fajtája, mennyisége, tömege, térfogata szempontjából a bejelentett adatoknak, vagy az áruszállítvány emelt kockázattal jár, a jármű vámmal látható el, illetve ha nem történt meg a szállítvány bejelentése, a jármű és/vagy csak a rakomány lefoglalható.

A gépkocsivezető felelőssége arra terjed ki, hogy a referenciaszám (vagy az azt helyettesítő dokumentumok) nélkül nem indulhat el, ellenkező esetben a pénzbüntetés 5000–7500 zloty lehet.

A lengyel pénzügyi tárca számításai szerint az adórendszerben elkövetett szabálytalanságok kiküszöbölése az áfa és a jövedéki adó terén kb. 6,5 milliárd zloty többletbevételt jelent a költségvetés számára 2017 és 2026 között.²⁰

2. Az EKÁER és a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal élelmiszerlánc-felügyeleti információs rendszere

Az eddig ismertetett, 2015. január 1-jével bevezetett, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal által üzemeltetett EKÁER célja az áfa megfizetésével összefüggő visszaélések visszaszorítása és az élelmiszer-biztonság növelése.

Az EKÁER rendszer az élelmiszerláncfelügyeleti hatóság hatáskörébe tartozó termékek esetén kizárólag a FELIR (élelmiszerláncfelügyeleti információs rendszer) azonosítóval rendelkező ügyfelek szállítványához ad számot.

²⁰ <https://www.mkfe.hu/hu/mediamenu/hirek/aktualis-hrek/148-kulfoldi-hrek/8173-lengye-lorsz%C3%A1g-bevezeti-a-sent-nev%C5%B1-rendszert-a-magyar-ekaer-mint%C3%A1j%C3%A1ra.html>, 2020. május 31.

- A NÉBIH FELIR kereső alkalmazásának oldalán²¹ ellenőrizhető, hogy
- a forgalmazott termék a vámtarifaszám alapján FELIR köteles-e,
 - egy adott vállalkozása a TEÁOR-száma alapján FELIR-regisztráció kötelezett-e, valamint,
 - az adott vállalkozás rendelkezik-e FELIR-azonosítóval.

Aki a FELIR hatálya alá tartozó tevékenységet végez, és nem rendelkezik azonosítóval, regisztrálnia kell magát.

A regisztráció a nem mezőgazdasági kistermelőként adózó ügyfelek részére felügyeleti díj bevallás benyújtása mellett történik, a bevallási felület a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal honlapján²² elérhető, ahol megtalálható az ahhoz készült kitöltési segédlet is. A bevallást elektronikus úton kell teljesíteni, amelynek használatához a bevallásra kötelezett vagy annak meghatalmazottja részéről ügyfélkapus regisztráció szükséges. Az ügyfélkapus rendszer aktiválását bármelyik okmányirodában, kormányhivatali és adóhatósági ügyfélszolgálaton és a külképviseleteken személyesen lehet kezdeményezni.

A rendszer másik sarkalatos pontja, hogy élelmiszer uniós tagállamból történő behozatala esetén azt csak a 3/2010. (VII. 5.) VM rendelet alapján bejelentett első magyarországi tárolási helyen engedni kirakodni. A rendelet szerint azoknak az élelmiszer-vállalkozásoknak, amelyek harmadik országból vagy uniós tagállamból élelmiszert forgalomba hozatal vagy tovább feldolgozás céljából behoznak, regisztrálniuk kell magukat és azt a telephelyet, első magyarországi tárolási helyet, ahol az árut először betárolták.

A regisztrált első magyarországi tárolási helyek a NÉBIH weboldalán található kereső²³ segítségével elérhetők.

Amennyiben valamely vállalkozás első tárolási helyet üzemeltet és nem találja adatait az adatbázisban, nyilvántartásba vételi kérelmével növényi alaptermék forgalmazása esetén a területileg illetékes megyei kormányhivatal növény és talajvédelmi igazgatóságához kell fordulnia, egyéb élelmiszer esetében a területileg illetékes járási állategészségügyi hivatalhoz.

3. A helyszíni EKÁER-ellenőrzések jellegzetességei

A helyszíni EKÁER-ellenőrzéseket jellemzően pénzügyőrök végzik, akik időnként kiegészülve operatív adóellenőrökkel, illetve a NÉBIH munkatársaival, szorosan együttműködnek az EKÁER-csoport hivatali diszpécsterszolgálatával. Ennek a diszpécsterszolgálatnak a feladata az előzetes kockázatfelmérés, a célzott ellenőrzésekre való kirendelés, továbbá a helyszíni ellenőrzéseken beszerzett információk azonnali feldolgozása, a kockázati tényezők azonosítása. A helyszíni ellenőrzése-

²¹ <http://portal.nebih.gov.hu/web/guest/felir-kereso>, 2020. április 4.

²² <http://portal.nebih.gov.hu/felugyeleti-dij>, 2020. április 14.

²³ <http://portal.nebih.gov.hu/elso-betarolasi-hely-kereso>, 2020. április 14.

ken a pénzügyőrök folyamatosan információt cserélnek ezzel a csapattal, és elvégzik a diszpécsterszolgálat által meghatározott ellenőrzéseket.

A kockázatelemző csapat (diszpécsterszolgálat) mellett az ellenőrök munkáját az ún. EKÁER Analyzer program is segíti, amely kommunikációt biztosít az EKÁER adatbázisa, valamint az elektronikusútdíj-rendszer kamerahálózata között. Ennek segítségével rendszám alapján folyamatosan nyomon követhető az áru aktuális pozíciója, így látható, ha az EKÁER-ben lejelentett információkhoz képest az áru gyanúsán más útvonalon közlekedik.

A helyszíni ellenőrzés keretében a fuvar már a szállítás közben vagy akár a címzettnél is ellenőrizheti a hatóság. Ez utóbbi azért lehet indokolt, mert bizonyos adatok és dokumentumok csak a címzettnél vannak meg, ezért a fuvarozás során nem feltétlenül állnak rendelkezésre (pl. számla). Továbbá, a kockázatelemző csapat egyéb körülmények alapján is indokoltnak találhatja, hogy a szállítmányokat a lerakodás helyszínéig kísérik, és csak ezt követően kezdik meg az ellenőrzést.

A helyszíni ellenőrzések során fontos, hogy az adózási törzsadatok, a le- és felrakodási helyek, illetve a szállítmány adatai összevezethetőek legyenek a helyszínen tapasztalt és a fuvarlevélen feltüntetett információkkal, adatokkal. Jó tudni, hogy a pénzügyőrök látják az EKÁER rendszerben azt is, hogy az adózó pontosan mikor kérte meg az EKÁER-számot, így mulasztást jelenthet, ha az adózó csak az ellenőrzés megkezdésének pillanatában indította el az EKÁER-szám igénylési folyamatát. Bár a pénzügyőröknek legtöbbször nincs lehetőségük pontos méréseket végezni, de szemrevételezéssel megállapíthatják, ha nem azok az áruk vannak a rakodótérben, mint ami az EKÁER rendszerben szerepel, vagy ha a lejelentett tömegadat nagyságrenddel eltér a járművön megtalálható és a szállítólevélen feltüntetett áruk tömegétől.

Jellemző hiba helyszíni ellenőrzéseknél, hogy az EKÁER-ben jelentett adatok nem futnak össze a fuvarlevéllel, a szállítmány esetleg nem a fuvarlevélen megadott helyszínre érkezik, a bejelentett szállítmány többszöröse (vagy csak töredéke) van a raktérben, nem a bejelentett árut szállítják, vagy éppenséggel a bejelentett (vagy fuvarokmányon szereplő) kirakodásnak megjelölt hely egyáltalán nem alkalmas erre a célra. Fontos hangsúlyozni, hogy ezek a példák nem kizárólag csalárd magatartásból származhatnak, hanem emberi mulasztás, a logisztikai rendszer problémái, vagy a partnerrel folytatott kommunikációs hiányosságok is okozhatják.

A helyszíni ellenőrzéseket nagymértékben gyorsíthatja és egyszerűsítheti, ha a fuvarozó értelemszerűen tisztában van az érintett fuvar EKÁER számával, rendelkezik olyan kísérő okmánnyal, ami az EKÁER rendszerben feltüntetett adatokon túl további információkat tartalmaz, amely segít a pénzügyőröknek tisztázni a tényállást. A mentességi jogcímeke alátámasztására például kifejezetten ajánlott egy ilyen dokumentum, hiszen ha az EKÁER-szám nem került megigénylésre, abban az esetben a helyi ellenőrzés során szükséges tisztázni, hogy milyen jogcímen élvez mentességet a fuvar az EKÁER-bejelentés alól. Tekintve, hogy a fuvarozást végző sofőr a mentességi szabályokkal nem feltétlenül van tisztában, sok idő takarítható

meg azzal, ha a pénzügyőrök számára kész dokumentumok, nyilatkozatok adnak magyarázatot az adott szállítmány EKÁER-mentessége kapcsán.²⁴

4. Utólagos EKÁER-ellenőrzések tapasztalatai

A helyszíni ellenőrzéseken túl fontos kiemelni, hogy az adóhatóság az EKÁER-rel kapcsolatos adókötelezettségeket elévülési időn belül bármikor ellenőrizheti. Azaz egy 2015-ben bejelentett fuvar utólag, akár 2020. év végéig is ellenőrizhető. A helyszíni ellenőrzésekkel szemben ezeket az ellenőrzéseket már nem a pénzügyőrök, hanem az adóellenőrök végzik.

Tapasztalatok szerint az EKÁER-kötelezettségeket az adóhatóság nem a bevételek utólagos vizsgálatára irányuló, minden adónemet érintő ellenőrzések keretében ellenőrzi, hanem túlnyomórészt egyes adókötelezettségek ellenőrzésének teljesítéseként vizsgálják. Ez azt jelenti, hogy függetlenül attól, hogy egy időszak EKÁER-jelentéseit utólag megvizsgálja az adóhatóság, ugyanezt az időszakot más adónem tekintetében még ellenőrizheti, és az ilyen EKÁER-vizsgálatok nem teremtenek ellenőrzéssel lezárt időszakot sem.

Utólagos vizsgálat esetén a helyszíni vizsgálatához képest az adóhatóságnak lényegesen több ideje van, így a revizoroknak is több információ bekérésére nyílik lehetősége. Továbbá, az ilyen vizsgálat során jellemzően nem egy-egy fuvar kerül górcső alá, hanem egy adott időszakra teljesített valamennyi EKÁER-kötelezettség teljesítését áttekintik a revizorok, akik ilyenkor már felkészülve érkeznek. Gyakori, hogy az adott időszakra eső EKÁER-jelentések és az áfabevallások összevetéséből származó eltérések, vagy éppen a diszpécseri szolgálat által jelzett kockázatok alapján indítják meg a vizsgálatot. Ilyenre lehet példa, ha a rendszerben (valós adat hiányában) XYZ-123 rendszámok fordulnak elő, esetleg nem zárja le a vállalkozás az EKÁER-számot, vagy az áfabevallásban feltüntetett nagy összegű Közösségen belüli beszerzések ellenére nincs, vagy kevés az EKÁER rendszerben Közösségen belüli beszerzéshez kapcsolódó EKÁER-szám igénylés.

A számlázással kapcsolatos online adatszolgáltatás bevezetésével várhatóan a rendszer a jelenleginél még integráltabban működik majd. Ennek köszönhetően valószínűsíthető, hogy a részletesebb és több ponton kapcsolódó információk birtokában a kockázatos adózók kiszűrése hatékonyabbá válik, és remélhetőleg az ellenőrzések azokra a piaci szereplőkre koncentrálnak majd, amelyeknél az adócsalás gyanúja fokozottan fennáll.²⁵

5. A bírsággal kapcsolatos megállapítások

A NAV tapasztalatai szerint a leggyakrabban előforduló EKÁER-hibák egyedi, adminisztratív jellegűek (például: a bejelentési kötelezettség elmulasztása, helyte-

²⁴ PRANTNER Attila: *Mire számíthatunk az EKÁER ellenőrzések során?* 2017. <https://5percado.hu/mire-szamithatunk-az-ekaer-ellenorzesek-soran/>, 2020. április 4.

²⁵ PRANTNER Attila: *Mire számíthatunk az EKÁER ellenőrzések során?* 2017. <https://5percado.hu/mire-szamithatunk-az-ekaer-ellenorzesek-soran/>, 2020. április 4.

len adatok szerepeltetése, a bejelentési határidők, vagy az EKÁER-szám lezárásának elmulasztása, az áru értékének helytelen meghatározása). Az adminisztratív problémák hátterében azonban túlnyomórészt emberi mulasztás vagy információhiány áll. Az ilyen adminisztratív hibákkal kapcsolatban jellemzően az adóhatóság is megértőbb. A kisebb, adminisztratív jellegű, egyszeri vagy ritkán előforduló hibákkal kapcsolatban az adóhatóság – méltányolva az ügy összes körülményét – gyakran az áru értékétől független mértékű alacsony összegű mulasztási bírságot állapít meg. (0–100 000 forint)

A fentiekkel szemben azokban az esetekben, amikor az EKÁER-jelentésekben lévő hibák egy rendszerszinten rosszul kezelt problémára vezethetők vissza, az adóhatóság kevésbé hajlamos eltekinteni a bírság kiszabásától. Ekkor ugyanis a hibák előfordulása jóval magasabb, és a hiba egy rendszerszintű ellenőrzéssel elkerülhető lenne. Ilyen esetekben már jóval magasabb bírságtételek is kerülnek kiszabásra, így érdemes az EKÁER rendszert úgy kialakítani, hogy bár az emberi mulasztást, és az információ hiányában történő hibázást soha nem lehet teljes mértékben kikerülni, a vállalkozás tegye lehetővé rendszerszinten az EKÁER-számok hiánytalan és hibátlan megigénylését. Ezt az érintett munkavállalók rendszeres képzése és megfelelő belső szabályzat is elősegítheti, alátámaszthatja. Sajnos ugyanígy magasabb összeggel bünteti a hatóság, ha az emberi mulasztás vagy az információhiány miatt gyakran vagy visszatérő jelleggel fordul elő hiba. Ilyen esetekben az adóhatóság a hibák nagy számossága miatt nem tud eltekinteni a bírság kiszabásától. A több alkalommal vagy rendszerszintű problémákra visszavezethető hibákkal kapcsolatban a maximális 40 százalékos bírságmérték ritkán kerül kiszabásra, ehelyett az adóhatóság az áru értékének jellemzően 4-5 százalékában állapítja meg az EKÁER-bírságot. Mindazonáltal ez is nagyon magas összeg lehet, ha az áruk összértéke is magas.

Amennyiben a hibák sorozatosan és visszatérően fordulnak elő, vagy a hibák szándékos, a rendszerkijátszását célzó tevékenységre vezethetők vissza, az adóhatóság az áru értékéhez mérten magasabb, jellemzően akár 15 százalékos mértékén is megállapíthatja a bírságot.

Ugyanakkor a vállalkozások felismerték azt, hogy érdemes az EKÁER rendszert akár külső szakértő bevonásával is átvizsgálni, mert a későbbiekben sokkal többet spórolhatnak azon, ha rendszerszinten kizárják a sorozatosan és visszatérően előforduló hibalehetőségeket, így az ilyen összegű bírságok előfordulása tapasztalataink szerint meglehetősen alacsony.²⁶

Az Art. 226. § (2) bekezdése alapvetően megkülönbözteti az EKÁER bejelentési kötelezettség teljes elmaradását (elmulasztását) az egyébként megtett, de valamilyen okból kifolyólag nem megfelelő bejelentések esetétől, így az egyes jogszabálysértő tényállások minősítését minden esetben körültekintően kell elvégezni. Egy konkrét jogesetben például, melynek tényállása szerint az adózó előzetesen 5000 kg tűzifa szállítását jelentette be az EKÁER rendszerbe, ezzel szemben az

²⁶ SZABÓ Viktor: *EKÁER bírságotapasztalatok, jogorvoslati lehetőségek*. 2018. <https://5percado.hu/ekaer-birsagolasi-tapasztalatok-jogorvoslati-lehetosegek>, 2020. március 22.

adóhatóság – a rakomány mérlegelését követően megállapította, hogy a ténylegesen szállított mennyiség 21 787 kg, megállapítható volt, hogy a tűzifa értékesítésével több éve foglalkozó adózónak a több mint 15 tonna eltérést a rakodás során észlelnie kellett volna figyelemmel arra is, hogy a szállítást az adózó saját maga végezte, nem bízott meg harmadik személyt a fuvarozással. Mindezekre tekintettel az adóhatóság a feltárt bizonyítékok alapján megállapította, hogy az eltérést nem az okozta, hogy az adózó (adminisztratív hibából eredően) téves adatot tüntetett fél (hibás bejelentés), hanem az, hogy az adózó a rendelkezésére álló tények és információk ellenére a valószínűleg lényegesen kisebb mennyiséget jelentett be az adóhatóság felé. Az adózó által elkövetett jogsértés helyes jogi minősítése tehát a valótlan adattartalommal történő bejelentés. A jogalkalmazási gyakorlat tapasztalatai szerint jogszabálysértés feltárására jellemzően a hibás, hiányos, illetve valótlan adattartalmú bejelentések kapcsán kerül sor, míg viszonylag ritkán fordul elő az EKÁER bejelentési kötelezettség elmulasztása. Mindebből arra lehet okszerű következtetést levonni, hogy az adózók a bejelentési kötelezettségükkel jellemzően tisztában vannak, csupán a bejelentés teljesítése történik meg bizonyos okokból kifolyólag helytelenül. Általánosságban elmondható továbbá, hogy (bár a jogalkotó az egyes tényállások utáni jogkövetkezményeket egységesen határozza meg) a hibás, hiányos bejelentés miatt – e jogszabálysértések kisebb tárgyi súlyából fakadóan – jellemzően alacsonyabb mulasztási bírság kiszabására kerül sor, míg a valótlan adattartalmú bejelentés, illetve az EKÁER-bejelentés elmulasztása – a fokozottabb adózási érdeksérelem okán – magasabb összegű bírság kiszabását alapozza meg. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy amennyiben az adóhatóság az ellenőrzése során több különböző tényállású jogszabálysértést is feltár az adózónál az EKÁER bejelentési kötelezettséggel összefüggésben (pl. az adózó bejelentéseinek egy része hiányos, míg másik része valótlan adattartalmú volt), úgy a bírságot e jogszabálysértések után nem egy tételben, hanem az egyes, egymástól eltérő tényállások tekintetében külön-külön (tényállásonként) szabja ki. Ez biztosítja ugyanis a mérlegelés okszerűségének, azaz az egyes, eltérő minőségű jogszabálysértésekhez kapcsolódó bírságösszeg megalapozottságának objektív és egyértelmű megítélhetőségét, hiszen a különböző tényállások nem csupán az adózási magatartás jellege, illetve az okozott adózási érdeksérelem mértéke, hanem (a fentiekből következően, azokkal összefüggésben) a mérlegelendő körülmények szempontjából is eltérnek egymástól. Abban a konkrét ügyben például, amelynek tényállása szerint az adózó egyrészt az EKÁER-hez kapcsolódó bejelentési kötelezettség hiányos (kirakodási címre érkezés rögzítésének elmulasztása), másrészt valótlan adattartalommal történő teljesítését (eltérő forgalmi rendszám) is megvalósította, amely által több, időben és a mulasztás jellegében is eltérő jogsértést követett el, elkülönítve kellett értékelni az adózó által elkövetett mulasztásokat mind azok tényállása, mind az azokkal kapcsolatban kiszabható mulasztási bírság összege tekintetében, tényállásonként figyelembe véve, és az egyes mulasztások súlyához igazítva a törvény szerinti mérlegelési²⁷ szempontokat.²⁸

²⁷ A mérlegelési jogkör kapcsán lásd bővebben: ERDŐS Éva – KECSKEMÉTI Ágnes: A mérlegelési jog sajátosságai a jogalkalmazói gyakorlat tükrében. *Publications*

6. A jogorvoslat gyakorlati tapasztalatai

Az EKÁER rendszer egyik legnagyobb problémája, hogy az azzal kapcsolatos kötelezettségeket nem lehet önellenőrizni. Tehát amennyiben a vállalkozás az EKÁER-szám lezárása után veszi észre, hogy valami rosszul került lejelentésre (például a rendszám, vagy a feladó adatai) javítani sajnos már nem lehet. Ilyen esetekben viszont érdemes egy az önellenőrzési jegyzőkönyvhöz hasonló feljegyzést készíteni, amellyel a vállalkozás igazolja, hogy a hibát felismerte és javította volna, ha erre a rendszer lehetőséget adna. Ezzel a jóhiszemű és jogkövető magatartást támaszthatjuk alá, amelyre később egy esetleges későbbi jogorvoslati eljárás során is hivatkozhatunk. A jogorvoslati eljárások az EKÁER-ellenőrzések során egyébiránt ugyanúgy zajlanak, mint más adókötelezettségek vizsgálatakor: a jegyzőkönyvre észrevétel tehető, a határozatra fellebbezés nyújtható be. Amennyiben az adóhatóság valamilyen hibát tárt fel az EKÁER rendszer kapcsán, az adózónak érdemes feltárni a hiba okát, és már az észrevételben előadni az adóhatóságnak, hogy az méltányolhassa a bírság kiszabásánál az adózó javára szóló tényeket, körülményeket is. Az észrevételben az adózó bemutathatja, hogy mindent megtett azért, hogy a jogszabályi előírásokat kövesse, és jóhiszeműen járt el az EKÁER-számok igénylése során. Amennyiben technikai problémák akadályozták a megfelelő EKÁER-szám igénylést, ezt is érdemes lehet előadni az észrevételben, főleg akkor, ha ezeket a technikai problémákat az adózó azóta már elhárította. Sok esetben a jegyzőkönyvre adott észrevételeket meghallgatja az adóhatóság, és a bírság kiszabásánál figyelembe veszi azokat. Emiatt mindenképp érdemes észrevétellel élni, feltéve, hogy valóban felsorolhatók olyan szempontok, amelyek mentén védhető a társaság eddigi hibás EKÁER gyakorlata.²⁹

Az EKÁER bejelentési kötelezettség teljesítésének elmulasztása, illetve hibás, hiányos vagy valótlan adattartalommal történő teljesítése körében tett adóhatósági megállapítások ténybeli alapja általában nehezen vitatható, az adózók jellemzően el is ismerik a mulasztás, valamint a hibás, hiányos, valótlan bejelentések tényét. Jogorvoslati kérelmüket az esetek többségében a felróhatóság hiányára alapítják, vagyis arra, hogy őket felelősség nem terheli, hiszen úgy jártak el, ahogy az az adott helyzetben elvárható volt. Tekintettel azonban arra, hogy sem az Art., sem az EKÁER rendelet a bejelentési kötelezettség kapcsán kimentési lehetőséget nem biztosít a kötelezettek részére, az adóhatósági jogalkalmazás a kezdetekben gyakorlatilag az „objektív adózói felelősség” elvi álláspontjára helyezkedett, mely szerint a jogszabálysértés tényszerű megállapítása mintegy „automatikusan” maga után vonta meghatározott összegű mulasztási bírság kiszabását. E körben az adóhatóság eleinte annak a viszonylag gyakori hivatkozási alapnak sem engedett teret, hogy a

Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica Tomus XXXII, Miskolc University Press, Miskolc, 2014, 147–163.

²⁸ FODOR András Imre: Az EKÁER-bírsággal kapcsolatos tapasztalatok az adóhatósági jogalkalmazás, valamint az ítélkezési gyakorlat tükrében. *Adóvilág* 2019/6., 40.

²⁹ SZABÓ Viktor: *EKÁER bírságolási tapasztalatok, jogorvoslati lehetőségek*. 2018. <https://5percado.hu/ekaer-birsagolasi-tapasztalatok-jogorvoslati-lehetosegek>, 2020. március 22.

hibás vagy valótlan bejelentés az adózó külföldi partnerének, illetve a fuvarozónak az adózó által nem befolyásolható magatartására (pl. téves vagy pontatlan adat-szolgáltatás, adózó tájékoztatásának elmulasztása stb.) vezethető vissza, vagyis a jogszabálysértő állapotot ténylegesen nem az adózó tevékenysége vagy mulasztása idézte elő. Az adózók a mulasztási bírság kiszabását a korábbi adóhatósági gyakorlat értelmében rendszerint a fenti, vagy ahhoz hasonló körülményekre történő hivatkozással sem kerülhették el. Alapvető szemléletváltást eredményezett ugyanakkor a felróhatóság vizsgálatát érintően az alakuló bírói gyakorlat, amely szerint a bíróság a fuvarozó mulasztását nem tartotta a felperesi adózó terhére értékelhetőnek. Az alapul szolgáló ügy tényállása szerint a felperes egy spanyol honosságú gazdasági társaságtól nemzetközi szállítási szerződés keretében rendelt árut. A felperes kérésére az eladó írásban küldött értesítést – többek között – a fuvarozó jármű forgalmi rendszámáról, amelyet a felperes a tájékoztatásnak megfelelően rögzített is az EKÁER rendszerben. Az eladó által megbízott fuvarozó azonban az EKÁER rendszerben bejelentett forgalmi rendszámú vontatót útközben lecserélte egy másik forgalmi rendszámú vontatóra, amelyről elmulasztotta tájékoztatni mind az őt megbízó eladót, mind pedig a felperest. Ezt követően a NAV pénzügyőrei közötti ellenőrzés alá vonták a szállítást végző gépjárművet, melynek eredményeképpen megállapításra került, hogy az EKÁER rendszerben rögzített forgalmi rendszám és a fuvarozást ténylegesen végző jármű forgalmi rendszáma eltér egymástól. Mindezek alapján az adóhatóság mulasztási bírságot szabott ki a felperes terhére a termékek közötti fuvarozásával kapcsolatos bejelentési kötelezettség hibás adattartalommal történő teljesítése miatt. Az adóhatóság hangsúlyozta, hogy az ellenőrzés során az EKÁER-szám alatt az aktuális, valós adatoknak kell szerepelniük, mivel pedig a közúti ellenőrzés során a jogszabálysértés már megvalósult, annak sincs jelentősége, hogy utóbb a felperes az adatokat helyesbítette. A felperes keresete alapján eljáró bíróság az ítéletében kimondta, hogy „az EKÁER rendelet 11. § (7) bekezdése alapján a jogszabálysértés megvalósult azzal, hogy a közúti ellenőrzéskor a forgalmi rendszám nem egyezett meg az EKÁER felületen rögzített adattal, azonban ettől függetlenül az Art. 172. § (21) bekezdése alapján vizsgálni kellett a felperes felróhatóságát”. A bíróság ítéletének indokolásában kiemelte, hogy „az áru megrendelésekor és az EKÁER rendszerbe történő adatrögzítéskor nem volt előrelátható, hogy a fuvarozó a kiszolgáltatásra kijelölt helyre érkezéséig járművet cserél, amelyről elmulasztja tájékoztatni a feleket. Ezek figyelembevételével megállapítható, hogy a felperes a tőle elvárható gondosságot tanúsította a bejelentési-, adatmódosítási kötelezettségével kapcsolatban.” A felróhatóság korében az adóhatóság természetesen megvizsgálja azt is, hogy a felek között fennáll-e olyan szerződéses kapcsolat, amely alapján az adózó felelőssége a mulasztó fél (pl. fuvarozó) magatartásáért esetlegesen megállapítható. E körben relevanciával bír az is, hogy volt-e (lehetett-e) ráhatása az adózónak a mulasztó fél magatartására, megtett-e az adózó minden tőle elvárható intézkedést a mulasztás megelőzése, illetve elhárítása érdekében. A fenti ügyben a tájékoztatást elmulasztó fuvarozó nem az adózóval, hanem az eladóval állt ugyan szerződéses kapcsolatban így a fuvarozó mulasztása ebből eredően sem eshetett az adózó terhére, a szóban forgó ítéletben kifejtettek alapján azon-

ban egyértelművé vált, hogy a továbbiakban még az adózóval szerződésben álló fuvarozó általi mulasztás esetén sem tartható az EKÁER-szankció gyakorlatilag objektív felelősségén alapuló alkalmazhatósága. A jelenlegi adóhatósági gyakorlat ezért még szerződéses kapcsolat fennállása esetén sem tekinti automatikusan megállapíthatónak az adózó felelősségét olyan esetekben, amikor a mulasztást az adózó szerződéses partnere (pl. a fuvarozó) követte el úgy, hogy az adózó e mulasztást előre nem láthatta, arról nem tudhatott, arra ráhatása nem lehetett.³⁰

7. Az adóhatósági mérlegelés bírósági elfogadásának egy példája

Az ügy tényállása szerint a NAV pénzügyőrjárőrei ellenőrzés alá vonták a Franciaországból Magyarországra közlekedő tehergépjármű-szerelvényt, melynek eredményeként megállapították, hogy a 46 560 000,- Ft értékű szállítmány EKÁER-bejelentéssel nem rendelkezik. A megállapított tényállás alapján az elsőfokú adóhatóság EKÁER bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt 120 000,- Ft mulasztási bírságot szabott ki a felperes terhére. Ezen összeg a kiszabható bírságmaximum – mely az adózó megbízható minősítésére tekintettel az igazolatlan eredetű áruértéke 40%-ának a fele, azaz 9 312 000,- Ft – 1,28%-ának felel meg. A bírság összegének megállapítása során az adóhatóság a felperes javára értékelt, hogy adózási gyakorlata általánosságban megfelelő, illetve a mulasztás gyakorisága körében a felperes javára vette figyelembe, hogy terhére hasonló mulasztás miatt még nem került sor szankció megállapítására. Felperes terhére vette figyelembe ugyanakkor, hogy az igazolatlan eredetű áru értéke magas, így a felperes jelentős adózási érdeksérelmet okozott, továbbá a felperes nem úgy járt el, ahogyan az tőle elvárható lett volna, mivel a külföldi partnerrel kötött szerződés nem tért ki az EKÁER-rel kapcsolatos kötelezettségekre. Az adóhatóság nem fogadta el a felperes azon hivatkozását, miszerint a külföldi partner volt az, aki nem tájékoztatta őt az áru érkezéséről, mivel ebben az esetben lehetősége lett volna arra, hogy az átvételt megtagadja, és az árut visszaküldje.

A jogorvoslati eljárás során a mérlegelésnél további körülményként került figyelembevételre, hogy a szállítmány telephelyre érkezésekor a felperes megtette az EKÁER bejelentést, illetve az is, hogy az adóhatóság már több ízben jelezte a felperes felé a kialakított rendszerében előforduló hibákat, melyeken a felperes felhívás ellenére nem változtatott. Tekintettel arra, hogy a bejelentés megtétele a felperes javára, míg a felhívások ellenére elmaradt változtatás a terhére értékelhető, ezért a bírság mértékének meghatározása e két körülmény figyelembevételével is megfelelőnek volt tekinthető. A felperes az adóhatósági határozattal szembeni keresetében a felróhatóság hiányára alapozva vitatta a bírságkiszabás jogszerűségét. E körben hivatkozott azon általa kifejlesztett online felületre, amely biztosítja minden partnere, valamint azok logisztikai szolgáltatója részére is a szállítmányok regisztrációját annak érdekében, hogy a felperes EKÁER bejelentési kötelezettségének

³⁰ FODOR András Imre: Az EKÁER-bírsággal kapcsolatos tapasztalatok az adóhatósági jogalkalmazás, valamint az ítélkezési gyakorlat tükrében. *Adóvilág* 2019/6., 41.

eleget tudjon tenni. Véleménye szerint ez a rendszer nemhogy megfelel az elvárható gondosságnak, hanem túl is mutat azon. Mindezek mellett fel is hívta partnerei figyelmét az EKÁER bejelentési kötelezettség teljesítésére, illetve ezzel kapcsolatos tájékoztató anyagokat is küldött a részükre. Felperes utalt az adózási érdeksérelem hiányára is, mint figyelembe veendő körülményre. A bíróság elvi élel rögzítette ítéletének indokolásában, hogy a felperesnek kell úgy megszerveznie a gazdálkodási tevékenységét, üzletmenetét, hogy a jogszabály által előírt bejelentési kötelezettségének eleget tudjon tenni. Amennyiben ehhez az szükséges, hogy a külföldi partnerekkel kötött szerződésekbe belevegyék az EKÁER bejelentési kötelezettséget, úgy felperes akkor járt volna el kellően körültekintően, ha ezt a szerződésekben rögzíti. Az adóhatósági mérlegeléssel összefüggésben a bíróság kimondta, hogy alperes a mulasztási bírság kiszabása körében az egyedi ügy sajátosságait a súlyaiknak megfelelően értékelte, a jogszabályban konkrétan nevesített valamennyi mérlegelési szempontot, az adózó adózási gyakorlatát, általános jogkövetési hajlandóságát, a jogellenes magatartás súlyát, gyakoriságát és azt, hogy az adózó az adott helyzetben a tőle elvárható körültekintéssel járt-e el, értékelte. Az Art. 237. § (1) bekezdésében meghatározott összes értékelési szempont együttes mérlegelésével, különösen a jogsértés jelentős súlyával (szállítmány nem került bejelentésre), az adózási érdeksérelem (közúti fuvarozás átláthatatlansága) figyelembevételével állapította meg azt, hogy a jogsértés fennállt és a mulasztási bírság mértéke arányos az elkövetett jogsértés súlyával. Ebből következően alperes a hatáskörét a mérlegelésre való felhatalmazás keretei között gyakorolta, a mérlegelés szempontjai és azok okszerűsége megállapítható az alperesi határozatból. A bíróság tehát összességében arra a megállapításra jutott, hogy az alperesi adóhatóság okszerű mérlegeléssel arányos bírságot szabott ki, melyre tekintettel a felperes keresetét – mint megalapozatlant – a fentebb hivatkozott ítéletével elutasította.³¹

Zárszó

Az online korszak bevezetése óta Magyarországon öt év alatt 12 százalékponttal csökkent az úgynevezett áfaadórés 2018-ra, az Európai Unióban is példaértékű módon, egyszámjegyre zsugorodott az adóelkerülés mértéke. Izer Norbert adóügyekért felelős államtitkár közölte: a bizottság tanulmánya³² alapján a magyarországi becsült áfaadórés – azaz a költségvetésből kieső áfabevétel – mértéke a 2013. évi 21 százalékról 9 százalékra csökkent 2018-ban. A legnagyobb csökkenést 2017-ről 2018-ra sikerült elérni, amikor 13,9 százalékról a bizottság szakértőinek előzetes becslése alapján megközelíthette a 9 százalékot az adórés mértéke. A 10 százalék alatti adóelkerülési ráta nemcsak azért példaértékű, mert az uniós átlag

³¹ FODOR András Imre: Az EKÁER-bírsággal kapcsolatos tapasztalatok az adóhatósági jogalkalmazás, valamint az ítélezési gyakorlat tükrében. *Adóvilág* 2019/6., 44.

³² *Study and Reports on the VAT Gap in the EU-28 Member States: 2019 Final Report*. TAXUD/2015/CC/131.
https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/vat-gap-full-report-2019_en.pdf, 2020. május 31.

alatti érték, hanem azért is, mert nagyon rövid idő alatt sikerült ekkora tisztulást elérni a piaci szereplők körében. A gazdaságfehérítés online korszakának a kezdete 2014. szeptember 1-re datálódik, ugyanis akkortól kötelező az online pénztárgép használata. A következő évben indult a tanulmányomban részletezett EKÁER (elektronikus közútiáruforgalom-ellenőrző rendszer) éles üzeme, majd 2018. július 1-jén debütált az adócsalás elleni fellépés harmadik pillére: az online számlázás rendszere, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy 2018-ban 9 százalékra csökkent az adórés mértéke.³³

Irodalomjegyzék

- [1] ERDŐS Éva – KECSKEMÉTI Ágnes: A mérlegelési jog sajátosságai a jogalkalmazói gyakorlat tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica* Tomus XXXII. Miskolc University Press, Miskolc, 2014, 147–163.
- [2] FODOR András Imre: Az EKÁER-bírsággal kapcsolatos tapasztalatok az adóhatósági jogalkalmazás, valamint az ítélkezési gyakorlat tükrében. *Adóvilág* 2019/6., 40–44.
- [3] KOVÁCS Kitti – JUHÁSZ Vanda – HVIZSGYALKA Gábor – MIHICS Henrik – GUTYÁN Tibor: Az év legjelentősebb újdonsága az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer. *VÁM-ZOLL A Nemzeti Adó- és Vámhivatal folyóirata* 2015. május, különszám, 7–29.
- [4] PRANTNER Attila: *Mire számíthatunk az EKÁER ellenőrzések során?* 2017. <https://5percado.hu/mire-szamithatunk-az-ekaer-ellenorzesek-soran/>, 2020. április 4.
- [5] SZABÓ Viktor: EKÁER bírsággal kapcsolatos tapasztalatok, jogorvoslati lehetőségek. 2018. <https://5percado.hu/ekaer-birsagolasi-tapasztalatok-jogorvoslati-lehetosegek>, 2020. március 22.
- [6] SZILOVICS Csaba: *Csalás és jogkövetés az adójogban*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- [7] SZILOVICS Csaba: Az adócsalás elleni küzdelem új eszközéről. *Büntetőjogi Szemle* 2019/1., 103–104.
- [8] VITO TANZI: Adóreformok a piacgazdaságba való átmenet során: a fő kérdések. In: *Szociálpolitikai Értésítő, Adózás, adórendszerek, adóreformok*. (Szerkesztette: Semjén András), MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1993/1–2. 475–500.

³³ <https://www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/adougyekert-felelos-allamtitkarsag/hirek/tavaly-kilenc-szazalekra-csokkent-az-adoelkerules-merteke-magyarorszagon>, 2020. május 31.

Jogszábjegyzék

- [9] Az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény.
- [10] A Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény.
- [11] Az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvény (10. számú melléklet).
- [12] Az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CL. törvény.
- [13] Az adóigazgatási eljárás részletszabályairól szóló 465/2017. (XII. 28.) Korm. rendelet.
- [14] Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer működéséről szóló 5/2015. (II. 27.) NGM rendelet.
- [15] Az Elektronikus Közúti Áruforgalom Ellenőrző Rendszer működésével összefüggésben a kockázatos termékek meghatározásáról szóló 51/2014. (XII. 31.) NGM rendelet.

III.

**BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE
TARTOZÓ TANULMÁNYOK**

TÁVMEGHALLGATÁS ÉS ELEKTRONIKUS TÁVFELÜGYELETI ESZKÖZ A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

NAGY ANITA*

A számítástechnikai eszközök alkalmazása mind a büntetőeljárásban, mind a büntetés-végrehajtásban tendenciát mutat.

Az elektronikus telekommunikációs eszköz alkalmazása esetén az eljárási cselekmény valójában két helyszínen, az eljárási cselekmény kitűzött vagy hatóság által meghatározott helyszínén és a távmeghallgatás alkalmazásával közvetlenül érintett személy tartózkodási helyeként szolgáló más helyiségben, illetve helyszínen zajlik.

A másik része a tanulmányomnak a reintegrációs őrizet. Az intézmény lényege abban foglalható össze, hogy az az idő, amíg elítéltek reintegrációs őrizetben vannak, a szabadságvesztésbe beleszámít, és ha korlátozottan is, de visszanyerik az elítéltek a szabadságukat.

Kulcsszavak: telekommunikációs eszköz, elektronikus távfelügyeleti eszköz, reintegrációs őrizet, távmeghallgatás, büntetés-végrehajtás

The use of computer tools in both criminal and prosecution cases is on the rise.

In the case of the use of an electronic telecommunication device, the procedural act is in fact carried out at two locations, at the designated or designated location of the procedural act, and in another room or place of residence of the person directly concerned by the teleconference.

The other part of my study is reintegration custody. The essence of the institution can be summarized by the fact that the time prisoners are in reintegration custody counts in the custodial sentence and, if limited, the prisoners regain their liberty.

Keywords: telecommunication device, electronic remote monitoring device, reintegration custody, remote hearing, prison

Bevezetés

A számítástechnikában a 20. és a 21. században bekövetkezett fejlődést az ipari forradalmakhoz hasonlóan emlegetjük ipari forradalomként, illetve digitális forradalomként.

* PROF. DR. HABIL. NAGY ANITA
egyetemi tanár
Miskolci Egyetem ÁJK
Bűnügyi Tudományok Intézete
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jognani@uni-miskolc.hu

Az e-ügyintézésben rejlő lehetőségeket a bíróságok a Digitális Bíróság Projekt keretein belül igyekeznek kiaknázni. A projekt célja az elektronikus kapcsolattartás bírósági eljárásokba történő bevezetése, valamint tértől és időtől független, gyorsabb, elektronikus ügyintézési szolgáltatások létrehozása, mindez a költséghatékonyság, valamint az adminisztratív terhek csökkentésének érdekében. A megvalósuló fejlesztések eredményeként az ügyfelek gyorsabban és kisebb költséggel intézhetik ügyeiket, a bíróságokon pedig csökkennek az adminisztratív terhek, azaz a munkavégzés hatékonyabbá válhat.

Fontos azonban kiemelni, hogy bár a projekt céljai a megfelelő körülmények mellett tényleg elérhetőek lennének és a társadalom javát szolgálnák, sajnos ezt az optimális állapotot a telekommunikációs eszközök bírósági eljárásba történő integrálása de facto még nem teljesen éri el, és a gyakorlatban több hibával is rendelkezik, melyekre később ki is térünk.

Tehát a projekt célja átfogóan a bürokráciacsökkentés. Hogyan is kívánja ezt pontosan elérni? Három területet érintenek a projekt fejlesztései, melyek a következők:

- A bírósági határozatok közzétételének rendszere, mely megújul, azaz a döntések egy jól kereshető, egységes határozattárba kerülnek, amelynek segítségével mind a bírósági szervezet munkatársai, mind pedig az állampolgárok sokkal könnyebben tudnak tájékozódni a bírósági határozatokról és azok tartalmáról.
- Megkezdődik a bírósági periratok elektronizálása, mely által mind a bírák, mind az ügyfelek e-akta formájában betekintheznek folyamatban lévő ügyeik irataiba.
- Kiepül a közvetlen kapcsolat a bíróságok és az elektronikus formában elérhető közhiteles nyilvántartások között, ami egyaránt szolgálja az adminisztratív terhek csökkentését és az eljárások időszerűségét, az adatok védelmi szintjének megtartása mellett.

Ha a bíróságok eljárását tekintjük, már a bírósági szakasz kezdetén találkozhatunk a számítástechnikával, tekintettel arra, hogy az új büntetőeljárás törvény (2017. évi XC. törvény) alapján már minden iratot kötelezően elektronikus formában kell átküldeni. Ez látszólag egy jó megoldást biztosít a papír felhasználásának csökkentésére, illetve az eljárás gyorsítására, viszont gyakran merülnek fel e tekintetben problémák, ugyanis az iratok iktatása után azok ugyanúgy kinyomtatásra kerülnek, illetve egyes iratok gyakran többször, vagy rendezetlenül kerülnek átküldésre. Ezekről eltekintve kétségtelen, hogy az eljárás gyorsabbá vált azért, hogy az iratok eljuttatása a bírósághoz már nem hosszadalmas folyamat, csupán egy számítógépes műveletet igényel.

Ennél is fontosabb azonban a technikai vívmányok alkalmazásának körében a büntetőeljárás törvény XX. fejezete, mely a telekommunikációs eszköz használatáról szól, ezáltal az ilyen körben leggyakrabban érvényesülő távmeghallgatás szabályait is magában foglalva. Ez a jogintézmény jelentős előrelépésként értékelhető a büntetőeljárás gyorsítása és egyszerűsítése szempontjából, ugyanis általa egyes

eljárási cselekmények a vádlott/elítelt előállításával is elvégezhetőek, akár az ország két legtávolabbi pontja között is.

A büntetőeljárásról szóló törvény 120. § (1) bek. alapján „az eljárási cselekményen történő jelenlétre e törvény alapján kötelezett vagy jogosult számára a jelenlét telekommunikációs eszköz útján is biztosítható”. A telekommunikációs eszköz útján biztosított jelenlét az eljárási cselekmény elvégzésének helyszíne és egy úgynevezett elkülönített helyszín (itt tartózkodik az a személy, akinek jelenlétének biztosítására az eszköz használata irányul) összekapcsolásával történik, amely megvalósulhat kép- és hangfelvétel vagy folyamatos hangfelvétel biztosítása útján.

A büntetőeljárásról szóló törvény 120–126. §-ai az eddigi szabályozás kereteit kitérítve újraszabályozták az eljárási cselekmények telekommunikációs eszközök használatával történő lefolytatását, és mintegy alapvető eszközként határozták meg azokat, melyek nem kivételes körülmények között, hanem a bíróságok mindennapi ügymenetében kell, hogy megjelenjenek. Az új szabályozási megközelítésnek és megoldásnak az a célja, hogy különböző helyszínek között ne csak egyes kihallgatások és meghallgatások, hanem az eljárásban részt vevő személyek teljes körű jelenléte is biztosítható legyen.

A törvény által bevezetett intézményrendszer lényege, hogy a technikai eszköz az eljárás bármely szakaszában (tehát nem csupán a vádemelés után), a büntetőeljárásban részt vevő bármely személy vonatkozásában (nem csupán a terhelt és a tanú tekintetében), és bármely eljárási cselekmény egész tartamára nézve (nem csupán a kihallgatás vonatkozásában, illetve a kihallgatás tartamára) alkalmazható.¹

A telekommunikációs eszköz alkalmazását a bíróság hivatalból, de az eljárási cselekményen jelenlétre kötelezett, vagy jogosult indítványára is elrendelheti, ami ellen jogorvoslatnak helye nincs. A telekommunikációs eszköz használatának elrendelésére a törvény azt is meghatározza, mely esetekben mellőzhető, illetve mely esetekben van kizárva a mellőzés. Ez utóbbi eset akkor áll fenn, ha az eszköz használatával elérni kívánt cél más módon is elérhető, vagy ha a sértett, a tanú vagy a terhelt személyes megjelenése az eljárási cselekmény jellege, vagy annak eredményes elvégzése érdekében nélkülözhetetlen.

A mellőzés akkor kizárt, ha a telekommunikációs eszköz használatának feltételei egyebekben fennállnak és emellett az eljárási cselekmény különleges bánásmódot igénylő sértett, vagy fogva lévő, személyi védelem alatt álló vagy Védelmi Programban részt vevő tanú vagy terhelt jelenlétét igényli, ami alól kivételt képeznek az előbbieken ismertetett esetek, viszont ezen esetekben a mellőzés csak különleges indokolttság mellett megengedett.

Tekintettel arra, hogy a telekommunikációs eszköz használata egy viszonylag új formája az eljárási cselekmény lebonyolításának, amely rendkívüli szervezettséget és fegyelmet igényel, így a jogalkotó fontosnak tartotta azon személyek körét pontosan és szűken meghatározni, akik az ilyen eljárási cselekményen az elkülönített helyszínen jelen lehetnek. Bár ezen személyek köre kifejezetten széles, mégis ér-

¹ BOGOTYÁN Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/4., 15.

vényre juttatja azt a célkitűzést, hogy az ilyen jellegű eljárási cselekmények ne teljes nyilvánosság előtt történjenek.

Minden esetben kötelező az elkülönített helyszínen a nyomozó hatóság tagja, az ügyész, az alügyész, az ügyészségi fogalmazó, a bíró, a bírósági titkár, a bírósági fogalmazó, vagy fogva tartott személy esetében a fogva tartást végrehajtó intézetnek a fogva tartott személy személyazonosságának megállapítására feljogosított dolgozója jelenléte (de ezek közül legalább egynek), értelemszerűen a személyazonosság igazolása, valamint az eljárási cselekmény lefolytatása céljából. A felsorolt személyeken kívül a technikai eszköz alkalmazása során az elkülönített helyszínen kizárólag az a személy, akinek a jelenlétét az eszköz útján biztosítják, az ilyen személy védője vagy segítője, fogva tartott személy esetén az őrzését ellátó személy, a szakértő, valamint az eszköz működését biztosító személyzet lehetnek jelen.

A telekommunikációs eszköz használata gyakorlati érvényesülésére a távmeghallgatás lehetőségét jelenti. Ennek a rendje alapjaiban annak az eljárási cselekménynek a rendje, amelyet adott esetben telekommunikációs eszköz segítségével végeznek el, viszont speciális szabályok is vonatkoznak rá az eszköz használatából adódóan.

A távmeghallgatás megkezdése előtt szükséges kapcsolatot létesíteni az eljárási cselekmény helyszíne és az elkülönített helyszín között. Ez egy egységes rendszer által történik, melyhez az eszközök a legtöbb bíróságon rendelkezésre állnak. A kapcsolatfelvétel megtörténte után az eljárási cselekményt végző (bíró, ügyész, nyomozó hatóság tagja) a Be. 124. § alapján az elkülönített helyen kötelezően jelen lévő személy közreműködésével megállapítja az elkülönített helyszín címét, illetve az ott jelen lévő személyek személyazonosságát és személyes adatait, tehát azonosítja a jelenlévőket, illetve ellenőrzi, hogy jogosulatlan személy nem tartózkodik a helyszínen. Ezt követően megállapítja az eljárási cselekmény helyszínén jelenlévők személyazonosságát is, ami után az eljárási cselekmény érdemi részére kerül sor.

A távmeghallgatás során a kapcsolat az eljárási cselekmény helyszíne és az elkülönített helyszín között rendszerint videokamerák, mikrofonok és hangszóróval ellátott képernyők által kerül biztosításra.

Jelenleg a Miskolci Törvényszék négy darab ilyen felszereltségű szobával rendelkezik. Az említett kamerák közül rendszerint egy az egész helyiség átlátására, egy az eljárási cselekményt végzőre (a Törvényszék esetében a bírói emelvény) irányul, illetve külön kamera áll rendelkezésre az iratok bemutatására is. Külön mikrofon helyezkedik el minden potenciális eljárási szereplő előtt is, így a vádlottak és a tanúk kihallgatására szolgáló helyen a bírói emelvény előtt, valamint a bíró, az ügyész és a védő előtt is.

Mindezek mellett egy „legalább hangkapcsolatot biztosító elektronikus út” is alkalmazásra kerülhet. Ez alatt a gyakorlatban legtöbbször a mobiltelefont kell érteni, az alkalmazásnak pedig akkor van helye, ha az eljárási cselekményben a telekommunikációs eszköz útján a terhelt jelenléte kerül biztosításra, védője azonban nem tartózkodik vele egy helyszínen, azaz ezen eszköz által biztosított tanácskozási lehetőségük. Bár kifejezetten effektív egy távmeghallgató szoba alkalmazása, mégis különböző problémák merülhetnek fel alkalmazási körében:

- Alapvetően, mint minden elektronikai rendszer, a távmeghallgató szobák számítógépei, kamerái és egyéb eszközei is ki vannak téve azoknak a veszélyeknek, amelyeknek bármelyik elektronikai rendszer. Problémát okozhat ilyen körben az áramkimaradás, a hálózati problémák, de akár a gépek meghibásodása is.
- További problémát jelenthet, hogy bár az országban már viszonylag sok helyen kialakításra kerültek a telekommunikációs eszköz használatával elvégzett eljárási cselekmények feltételei, a távmeghallgatásra alkalmas termék nem túl nagy száma mégsem biztosít kellő garanciát. Az ilyen tárgyalótermeket ugyanis előre, fix időintervallumra le kell foglalni, és bár igaz, hogy a bírók és titkárok kellő tapasztalattal rendelkeznek annak eldöntésében, hogy egy-egy eljárási cselekmény mennyi időt fog igénybe venni, a tárgyalások ezen aspektusa mégis hordoz magában némi kiszámíthatatlanságot (gondolva itt a különféle bizonyítási cselekményekre, különösképpen a tanúvallomásokra, amelyek időtartama nem mindig határozható meg előre egyértelműen).

Fontos speciális szabályok még a telekommunikációs eszközök használata esetén a jegyzőkönyvezésre vonatkozó rendelkezések, melyek a Be. 125. §-ában találhatók.

Eszerint a jegyzőkönyvben annak általános tartalmán felül rögzíteni kell a telekommunikációs eszköz használatának tényét és módját, annak a személynek a megjelölését, akinek a jelenlétét telekommunikációs eszköz útján biztosították, az elkülönített helyszín címét, illetve az ott tartózkodók nevét és azt, hogy milyen minőségben vettek részt az eljárási cselekményen. Emellett a törvény az eszköz használata által létrejött felvétel kötelező rögzítését is előírja (erről a rendszer maga is tájékoztatja az eljárási cselekményt végzőt a kapcsolat létrehozása előtt). Ennek ellenére a személyes adatok védelme egy ilyen eljárási cselekménynél is maradéktalanul érvényesül, tekintve, hogy a törvény különleges bánásmódot igénylő személy esetén lehetőséget enged az eljáró bírónak, ügyésznek vagy nyomozó hatóságnak, hogy az ilyen személy személyazonosságának megállapítására alkalmas tulajdonságainak technikai eszközzel történő torzítását rendelje el.

1. Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban

A technikai eszköz alkalmazása esetén az eljárási cselekmény valójában két helyszínen, az eljárási cselekmény kitzúzott vagy hatóság által meghatározott helyszínén és a távmeghallgatás alkalmazásával közvetlenül érintett személy tartózkodási helyeként szolgáló más helyiségben, illetve helyszínen zajlik. A telekommunikációs eszköz működésének biztosításához szükséges feltételeket, berendezési tárgyakat a polgári eljárásban a tárgyalás, a meghallgatás elektronikus hírközlő hálózat útján történő megtartásáról szóló 19/2017. (XII. 21.) IM rendelet szabályozza.

A fenti szabályozás értelmében az új eljárás alkalmazása érdekében a bíróság vagy egyéb szerv, illetve a büntetés-végrehajtási intézet (továbbiakban: bv. intézet) elkülönített helyiséget biztosít az elektronikus hírközlő hálózat útján történő meghallgatás lefolytatásához. Ebben az elkülönített helyiségben a mozgóképet és a

hangot egyidejűleg továbbító berendezést (a továbbiakban: kamera) úgy kell elhelyezni, hogy a továbbított felvételen egyszerre látható legyen az elkülönített helyiségben tartózkodó valamennyi személy.

A tárgyalás, a személyes meghallgatás vagy a szemle kitűzött helyszínén (a továbbiakban együtt: tárgyalás kitűzött helyszíne) önálló közvetítő készülék biztosítja, hogy a jelen lévő bíró, illetve bírósági titkár, valamint a tárgyalás kitűzött helyszínén tartózkodó eljárásban részt vevők követhessék az elkülönített helyiségben történeteket. A kamera látószögét úgy kell beállítani, hogy az elkülönített helyiség minden pontja látsszon a tárgyalás kitűzött helyszínén jelen lévő, a tárgyalást vezető elnök (bíró), illetve a személyes meghallgatást vagy a szemlét lefolytató elnök (bíró) vagy a bírósági titkár (a továbbiakban együtt: a tárgyalás kitűzött helyszínén jelen lévő bíró, illetve bírósági titkár) számára. A kamerát mozgatni és a látószögét változtatni a meghallgatás során nem lehet. A kép és a hang egyidejű továbbítása során folyamatosan fel kell tüntetni a közvetítés pontos idejét. Ezen feltételeknek kell teljesülnie a tárgyalás kitűzött helyszínén is, ahol a dokumentum képét továbbító önálló kamera is alkalmazható.²

A Be. továbbá meghatározza azon személyek körét, akik egy ilyen tárgyalás során jelen lehetnek. Ennek értelmében telekommunikációs eszköz használata esetén az elkülönített helyszínen kizárólag a következő személyek lehetnek jelen: az a személy, akinek a jelenlétét a telekommunikációs eszköz útján biztosítják, az előző pontban meghatározott személy védője vagy segítője, a nyomozó hatóság tagja, az ügyész, az alügyész, az ügyészségi fogalmazó, a bíró, a bírósági titkár, a bírósági fogalmazó, fogva tartott személy esetében a fogva tartást végrehajtó intézetnek a fogva tartott személy személyazonosságának megállapítására feljogosított dolgozója, fogva tartott személy esetében az őrzését ellátó személy, a szakértő, a telekommunikációs eszköz működését biztosító személyzet.³

2. Nemzetközi kitekintés

2017-ben kb. 4000 videókonferencia-meghallgatás történt Ausztria-szerte, melyből kb. 12 százalék külföldi bíróságokkal zajlott. Tapasztalataik és a visszajelzések a rendszerrel kapcsolatban nagyon pozitívak. A videókonferencia-technika alkalmazási területének kiterjesztése bírósági meghallgatásokra (például tanácsadásra) mérlegelés tárgyát képezi, figyelembe véve a jogalkotási és infrastrukturális feltételeket.

A Szlovák Köztársaság büntetés-végrehajtási intézeteiben a videokonferenciát az Operatív Program Integrált Infrastruktúra (a továbbiakban: OPII Projekt) keretében vezették be a szlovák Igazságügyi Minisztériumban. Tájékoztatásuk értelmé-

² BOGOTYÁN Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/4., 17.

³ Az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 számú *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* projekt (Jogtudományi munkacsoportok 3. Kereskedelmi és gazdasági folyamatok vizsgálata) keretén belül *A telekommunikációs eszközök használata az új büntetőeljárási törvényben* című projekt támogatása.

ben a videokonferenciára használt eszközök csupán kölcsönöztek, nem képezik a büntetés-végrehajtási rendszer tulajdonát. A bv. intézeteknél a videokonferenciát használják megbeszélésre és konzultációra bv. intézetek között, illetve elítéltek meghallgatására a szlovák vagy nemzetközi bíróságok által. A rendszer előnyét elsősorban a költség- és időmegtakarításban látják. A videokonferencia használatát a Büntető Törvénykönyv szabályozza, melynek lényege az alábbiakban foglalható össze: Ha a tolmács fizikai jelenléte nem szükséges a tisztességes eljárás biztosításához, és nincs biztosítva tolmács azon a nyelven, amelyen a személy (a vádlott, jogi képviselője, gyanúsítottja, áldozatai, érintettje, tanúja) kellően tud kommunikálni, a tolmácsolás létrejöhet olyan műszaki eszközök segítségével, melyek hang és kép átvitelére képesek. Azt a vádlottat, aki a tanúvédelemről szóló külön rendelet alapján védett és támogatott, hang- és képátvitelre szánt műszaki eszközök segítségével is meghallgatható. Az a vádlott, akit a különleges szabály szerint védenek és támogatnak és a bíróság előtt tartott eljárásban való jelenlétével veszélyeztetnék az életét vagy az egészségét, illetve közeli hozzátartozója életét vagy egészségét, technikai eszközök segítségével is meg lehet hallgatni, mely képes hang- és képátvitelre. Olyan tanú, akit életkorából, betegségéből, testi vagy szellemi fogyatékosságából vagy más komoly okból nem hallgathat meg a bíróság, meghallgatható olyan technikai eszközökkel, melyek képesek hang- és képátvitelre. A tanú meghallgatása (kihallgatása) előtt a bűnüldöző hatóság és a bíróság intézkedéseket hoz a tanúvédelem kapcsán (a megjelenés és a tanúhangváltozás megváltoztatására, vagy lehetőség van hang- és képátvitel technikai eszközökkel történő meghallgatásra is). A bv. intézeteknek nem áll rendelkezésére adat arról, hogy ez idáig hány alkalommal vették igénybe ezt a rendszert.

Csehországban 2013 óta az Európai Gazdasági Térség Norvég Alapja finanszíroz egy projektet, mely számos bv. intézet újjászervezésére és a büntetés-végrehajtás területein dolgozó személyek képzésére irányul. Továbbá folyamatos törekvéseket tesznek arra, hogy növeljék az igazságszolgáltatás hatékonyságát.⁴

Angliában és Walesben két évtizeddel ezelőtt, a Crime and Disorder Act nevezetű 1998-as törvény hatására megjelentek a videokonferenciák a tárgyalóteremben.⁵ A 2016–2017 közötti időszakban az Egyesült Királyságban összesen 137 000 esetben éltek a távtárgyalás lehetőségével, és 500 olyan bíróság van, amely rendelkezik megfelelő technikai felszereléssel.⁶ A bv. intézeteken kívül a távtárgyalás rendszerét kiterjesztették néhány „civil-tárgyalásra” is, pl. adóügyekkel kapcsolatos

⁴ BOGOTYÁN Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/4., 19.

⁵ C. SCHÄFFNER – K. KREDENS – Y. FOWLER (eds.): *Interpreting in a Changing Landscape: Selected Papers from Critical Link 6*. Vol. 109, 2013, John Benjamins Publishing.

⁶ O. BOWCOTT: *Videolinks in court trials undermine justice system, says report*. 2017: <https://www.theguardian.com/law/2017/oct/23/videolinks-in-court-trials-undermine-justice-systems-report>, 2020. január 20.

bírósági ügyek tárgyalására.⁷ A távtárgyalások ilyen módszerrel történő végrehajtásának előnyeit szemléltetve, különböző logikai szempontokat vonultattak fel. Legfőbb motívumként említik, hogy ezzel a módszerrel a tárgyalások kevesebb idővesztéssel járnak, ami az igazságszolgáltatás eredményességét javítja. A bíróság a videókonferencia-rendszer használatával ki tudja iktatni azt a várakozási időt, amit egy fogvatartott szállítása során nem tudna elkerülni a különböző biztonsági procedúrák betartása miatt.⁸ Továbbá, ha egy elítéltet egy másik városból szállítanak tárgyalásra, az szintén csak időt vesz el a bíróságtól. Ha a vádlottakra és a tanúkra nem kell hosszasan várni, hogy megérkezzenek a tárgyalásra, illetve nem kell őket akár több napig elhúzódozó procedúrának kitenni, vagy várakoztatni őket a tárgyalás során, akkor az a bíróság hatékonyságát növeli. A rendszer jól kidolgozott működési rendben dolgozik, ha több vádlott kerül kihallgatásra két különböző intézményből, akkor egy megosztott képernyőn lehet látni mindkét felet.⁹ Egy újabb pontként kiemelték, hogy távmeghallgatással szeretnék a közmegelegedést növelni az igazságszolgáltatási rendszer felé anélkül, hogy ez sértse a vádlottak vagy az elítéltek jogait.¹⁰ Ugyanis a zártcélú távközlő hálózatok használatával megszűnnek a vádlott vagy az elítélt szállításával kapcsolatos biztonsági kockázatok, illetve az egész rendszer költségkímélőbbé válik. Ez nem csupán a rendvédelmi szervek munkáját könnyíti meg nagymértékben, hanem az elítéltet is megkíméli azoktól a biztonsági procedúráktól és utazástól, amin át kellene esnie, ha személyesen jelenne meg a bíróságon. Továbbá, a kutatások szerint az elítéltek nagy százaléka preferálja ezt a módszert, ugyanis kevesebb stresszel jár számukra, nem veszi el az egész napjukat, így részt tudnak venni a rehabilitációs és reintegrációs foglalkozásaikban.¹¹

Az Egyesült Államokban is használnak zártcélú távközlő hálózati rendszert azal a hangsúlyozott feltétellel, hogy a részt vevő feleknek szükséges biztosítani minden alkotmányos jogot. A cél elsősorban itt is az, hogy a szállítással együtt járó költségeket csökkentsék, így a bíróságoktól távol eső, vidéki, esetleg szándékosan elszigetelt, a sűrűn lakott vagy infrastruktúrával jobban ellátott területektől stratégiai megfontolások miatt távolabb eső földrajzi körülmények között lévő bv. intézetekben alkalmaznak leginkább távtárgyalást. Kiváltképp hasznos ez azokban az esetekben, amikor esetleg tolmácsra vagy olyan szakértőre van szükség, aki nem érhető el közvetlenül az adott helyszínen. Különösen gyakori a távtárgyalás azokban

⁷ HM Courts & Tribunals Service, Ministry of Justice (2018): *Video hearing pilot launched*. <https://www.gov.uk/government/news/video-hearing-pilot-launched>, 2020. január 20.

⁸ Y. FOWLER: *Interpreting into the ether: interpreting for prison/court video link hearings*. In: *Proceedings of the Critical Link 5 conference*, Sydney, 11-15/04/2007.

⁹ Y. FOWLER: *Interpreting into the ether: interpreting for prison/court video link hearings*. In: *Proceedings of the Critical Link 5 conference*, Sydney, 11-15/04/2007.

¹⁰ Y. FOWLER: *Interpreting into the ether: interpreting for prison/court video link hearings*. In: *Proceedings of the Critical Link 5 conference*, Sydney, 11-15/04/2007.

¹¹ P. GIBBS: *Defendants on video- conveyor belt justice or a revolution in access?* 2017, https://www.barrowcadbury.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/TJ_Disconnected.pdf, 2020. január 20.

az esetekben, amikor a sértett vagy a tanú kiskorú.¹² Ilyenkor a személyes jelenlét keltette stressz csökkenthető a technikai eszköz használatával. Olyan esetekben is alkalmaznak távtárgyalást, amikor a fogvatartottat tanúként hallgatják meg, vagy a saját ítéletét követően szükséges ismét megjelennie a bíróság előtt. A zártcélú távközlő hálózatok Ausztráliában is működnek, ahol a költséghatékonyság az egyik fő szempont, ugyanis a kontinensnyi nagyságú országot jellemző, európai szemmel szinte elképzelhetetlen távolságok miatt a fogvatartottak szállítása különösen időigényes, illetve költséges a szükséges biztonsági eljárások miatt.¹³ Az ausztrál bv. intézetekben kiemelt figyelmet fordítanak a fogvatartottak megfelelő felkészítésére (technikai és kommunikációs szempontok mentén), a megfelelő technikai felszerelések beszerzésére (az esetleges hang- és képhibák elkerülése érdekében), a megfelelően hangszigetelt távtárgyalási helyiségek kialakítására, valamint arra, hogy a fogvatartottak hozzáférjenek a távtárgyaláshoz megfelelő ruházathoz.¹⁴

A modern videókommunikációs technológiát az országban először az Egri Törvényszék épületében építették ki, majd 2018. május 24-én szimulált tárgyaláson mutatták be. A következő napon megtörtént a távmeghallgatási rendszer első éles használata, melyet egy feltételes szabadságra bocsátás tárgyában indult büntetés-végrehajtási ügyben alkalmaztak. A büntetés-végrehajtási bíró (a továbbiakban: bv. bíró) a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézettel kialakított kép- és hangkapcsolat létesítését követően hallgatta meg a bv. intézetben tartózkodó elítéltet. A meghallgatás tökéletes kép- és hangminőségben zajlott le.¹⁵ Az első éles tárgyalásokat követően a bevont fogvatartottak nyilatkozata alapján elmondható, hogy a távtárgyalással, távmeghallgatással összefüggésben pszichés szempontból negatív tapasztalataik nem voltak, a kamera jelenléte szorongást, frusztrációt nem okozott. A Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben teszt került lebonyolításra a kialakított távmeghallgató rendszeren.¹⁶

A teszt során végrehajtott konferenciabeszélgetés keretében az Egri Törvényszék két tárgyalóterme és a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet III. objektumában (Budapest X. kerületében) berendezett távmeghallgató helyiség között került kialakításra a kapcsolat. A jelenlévők a tesztet sikeresnek nyilvánították. A megvalósult fejlesztés egyrészt a távmeghallgatási rendszer jó minőségű működését, másrészt az eszközszám későbbi bővítésének lehetőségét, és nem utolsósorban az informatikai rendszerhez kapcsolódó tevékenységek alapinfrastruktúráját biztosítja.

¹² K. C. FALLER – F. VANDERVORT: *What works in child welfare*. 2012, <https://cacnc.org/wpcontent/uploads/2016/06/Powerpoint-on-protecting-child-witnesses-in-court-mental-healthissues-and-legal-provisions.pdf>, Faller, 2020. január 20.

¹³ A. BRETT – L. BLUMBERG: Video-linked court liaison services: forging new frontiers in psychiatry in Western Australia. *Australasian Psychiatry* 14 (1), 2006, 53–56.

¹⁴ P. RYAN – M. EVERS: *Exploring eCourt innovations in New South Wales civil courts*. 2016, <https://kanizsaujsag.hu/hir/201811/szazezreket-millioikat-sporolhat-a-birosag-az-illamnaka-tavmeghallgatassal>, 2020. január 20.

¹⁵ OBH-Sajto9 (2018).

¹⁶ BOGOTYÁN Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/4., 22.

A megvalósítást követően több alkalommal hajtottak végre szoftverfrissítést, valamint ún. terheléses tesztet is tartottak, amelynek folyamán valamennyi bv. intézet egyszerre jelentkezett be a rendszerbe. A tesztelés teljes körűen sikeres volt.¹⁷

3. A reintegrációs őrizet magyarországi és európai fejlődési irányai

Az elektronikus nyomkövető rendszer az 1960-as évek közepén *Robert Schwitzgebel*, a Harvard Egyetem pszichológusának ötletéből született, aki úgy érezte, hogy megoldása humánus és költséghatékony alternatívája lehet a bebörtönzés intézményének.

A „Dr. Schwitzgebel Machine” – ahogy nevezték az eszközt – 1969-ben került szabadalmi oltalom alá, de tényleges gyakorlati alkalmazása az 1980-as évek elején kezdődött az Amerikai Egyesült Államokban.

A rendszer működése azon az elven alapult, hogy azok a bűnelkövetők, akik bizonyos feltételeknek megfeleltek, és vállalták, hogy a nap 24 órájában hajlandók egy rájuk rögzített jeladó eszközt, peracet (elterjedt angol neveken: „tag”, „bracelet”, „wristlet”, „anklet”) magukon viselni, büntetésüket otthon tölthették. Emellett ahhoz is hozzá kellett járulniuk, hogy lakásukban – az első időkben vezetékcsatlakoztatott telefonvonalat használó, valamint a helyi energiaellátásra kapcsolt – jeltovábbító eszköz (angol nevén „HMD” – *Home Monitoring Device*) kerüljön telepítésre.

Az Országgyűlés 2014. november 18-i ülésén elfogadta a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvényt és ehhez kapcsolódóan más törvények módosításáról szóló 2014. évi LXXII. törvényt, amely 2015. április 1-jei hatállyal a reintegrációs őrizet intézményéről rendelkezett.

Az intézmény lényege abban foglalható össze, hogy az az idő, amíg elítéltek reintegrációs őrizetben vannak, a szabadságvesztésbe beleszámít, és ha korlátozottan is, de visszanyerik az elítéltek a szabadságukat, mivel a tényleges mozgási szabadság és a tartózkodási hely szabad megválasztása jogának korlátozása az őrizet során végig fennmarad.

Az elektronikus távfelügyeleti eszköz fogalmát – amellyel a reintegrációs őrizet végrehajtása¹⁸történik – a Bv. kódex az alábbiak szerint határozza meg: „az elítélt vagy az egyéb jogcímen fogva tartott mozgását nyomon követő technikai eszköz.”¹⁹

A reintegrációs őrizet tehát olyan elektronikus távfelügyeleti eszközön keresztül valósul meg, amely folyamatosan biztosítja, hogy amennyiben a kijelölt tartózkodási

¹⁷ BOGOTYÁN Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/4., 24.

¹⁸ Az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 számú *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* projekt (Jogtudományi munkacsoportok 3. Kereskedelmi és gazdasági folyamatok vizsgálata) keretén belül *Az új technológia bevezetésével (GPS, elektromos nyomkövető, számítógépes utánkövetése az elítélteknek) a büntetés-végrehajtás folyamatába történő bevonása* című projekt támogatásával.

¹⁹ Bv. kódex 3. § 5. pont.

dási helyet és mozgási területet az elítélt elhagyja, akkor riasztás formájában azonnal a hatóságok tudomására jusson.

A Bv. kódex 187/A. § (3) bekezdése szerint: „A reintegrációs őrizet az elítélt szabadságának teljes elvonását megszünteti, de mozgási szabadságát és a tartózkodási helye szabad megválasztásának jogát korlátozza.”

Európában a reintegrációs őrizet elnevezése Electronic Monitoring (EM), és Európában kétféle modell létezik az alkalmazására vonatkozóan, az ún. frontdoor és backdoor modell.

A kettő közötti lényegi különbség, hogy míg a *frontdoor* modellnél az elítélt a büntetés-végrehajtási intézetbe be sem kerül, addig a *backdoor* modellnél: az elítélt büntetés-végrehajtási intézetből történő korábbi kiengedésére kerül sor lábbilincs alkalmazásával.

Kerecsi Klára szerint az elektronikus felügyelet a szabadságelvonással szembeni alternatív szankció, de nem tekinthető közösségi szankciónak, mert hiányzik a büntető igazságszolgáltatás valamely szereplőjével és a közösséggel való aktív kapcsolat.²⁰

Bogotyán Róbert²¹ hangsúlyozza, hogy a reintegrációs őrizet olyan alternatív büntetés-végrehajtási forma, amely nem a büntetéshez kötődő speciális és generális prevenciók célokat, mint inkább az elítélt sikeres társadalmi visszailleszkedését, ezen keresztül a visszaesési ráta csökkenését, tehát végeredményben a büntetés-végrehajtás céljának elérését tartja szem előtt.²²

Schmehl János pedig azt emeli ki, hogy a társadalmi visszailleszkedés itt lépészetesen valósul meg, a teljes szabadságelvonás és a felelős, önálló életvezetés közé belép egy, az állami szervek által felügyelt életszakasz. Ebben az időszakban az elítélt biztosíthatja önálló megélhetését, munkát kereshet és vállalhat, újjáalakíthatja, illetve erősítheti családi, társadalmi kapcsolatait. Tevékenységét elektronikus távfelügyeleti eszközökkel követik nyomon.²³

4. Európai kitekintés

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec (2014) 4. számú ajánlása részletesen rögzíti az Electronic Monitoring célját,²⁴ s annak érdekében, hogy támogassa ezen alternatív szankció szélesebb körű alkalmazását, illetve hogy a tagállamok a szabadságvesztés büntetést mintegy ultima ratio jelleggel alkalmazzák, felsorolja az alkalmazási lehetőségét a büntetőeljárás során. Így:

²⁰ KERECZI Klára: Az alternatív szankciók helye és szerepe a büntetőjog szankciórendszerében. In: Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 39.* OKRI, Budapest, 2002, 117.

²¹ BOGOTYÁN Róbert: A zsúfoltság csökkentésének útjai a börtönépítésen túl. *Börtönügyi Szemle* 2015/1., 35.

²² Uo. 36.

²³ SCHMEHL János: Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. *Börtönügyi Szemle* 2013/4., 21.

²⁴ Recommendation [Rec(2014)4] of the Committee of Ministers to member States on electronic monitoring, II. Definitions „Electronic monitoring”.

- a büntetőeljárás tárgyalás előtti szakaszában;
- a börtönbüntetés felfüggesztésének vagy végrehajtásának feltételeként;
- a kiszabott büntetés vagy intézkedés végrehajtása felügyeletének önálló módjaként;
- más próbaidős beavatkozásokkal együtt;
- börtönben tartózkodó elítéltek szabadulását megelőzően;
- feltételes szabdlábra helyezés keretében;
- bizonyos típusú elkövetők börtönből történő kiengedését követő intenzív irányítására és felügyeleti intézkedéseként;
- a bűnelkövetők börtönbeli, vagy nyitott börtönök határain belüli belső mozgásának ellenőrzésére;
- egyes gyanúsítottakkal vagy elkövetőkkel szemben konkrét bűncselekmények áldozatainak védelmére.

Az ajánlás kiemeli, hogy az elektronikus felügyelet technológiáját csak jól szabályozott és arányos módon lehet alkalmazni, és ennek érdekében szabályozási korlátokat, illetve etikai és szakmai szabályokat szükséges megfogalmazni a részes tagállamok számára.²⁵ Az ajánlás deklarálja az electronic monitoring fogalmát, miszerint: „Az *'elektronikus felügyelet'* egy olyan általános kifejezés, amely a büntetőeljárásban részt vevő személyek helyzetének, mozgásának és meghatározott magatartásának megfigyelésére utal. Az elektronikus megfigyelés jelenlegi formái rádióhullámú, biometrikus vagy műholdas nyomkövető technológián alapulnak. Ezek általában egy, a személyre felhelyezett eszközt jelentenek, melyet távolról felügyelnek.”

5. Az elektronikus távfelügyeleti eszköz alkalmazhatóságának feltétele

Az elektronikus távfelügyeleti eszköz alkalmazhatóságának feltétele, hogy a reintegrációs őrizet végrehajtására kijelölt ingatlan rendelkezzen:

1. elektromos hálózattal és folyamatos tápellátással,
2. valamint az elektronikus távfelügyeleti eszközök adatforgalmazásához szükséges hálózati lefedettséggel és
3. jelerősséggel.²⁶

A reintegrációs őrizet végrehajtása során meghatározott feladatokhoz kapcsolódó elektronikus távfelügyeleti eszközöket és távfelügyeleti infrastruktúrát (a továbbiakban: elektronikus távfelügyeleti rendszer) a rendőrség biztosítja, de az elektronikus távfelügyeleti eszközt a bv. intézet személyi állományi tagja helyezi fel az elítéltre.

²⁵ A szabályozás korlátok közé szorítása annak érdekében elengedhetetlen, hogy a megfigyelés alatt álló személy, illetve harmadik személy magán- és családi életét érő lehetséges negatív hatásokat csökkentsék.

²⁶ 10/2015. (III. 30.) BM rendelet 4. §.

Technikailag az electronic monitoring alkalmazásánál mindenképpen szükség van – mint ahogy azt Szabó Ferenc az elektronikus monitoring rendészeti alkalmazása²⁷ során kifejti –:

1. egy lábpercre, mely praktikus okokból a boka felett van,
2. közvetítő eszközre (HMD).²⁸

Az EM további technikai feltételeiről részletesen olvashatunk Szabó Ferenc²⁹ *Az elektronikus monitoring (EM) rendészeti alkalmazási lehetőségeiről* című cikkében, mely szerint az alábbi lehetőségekkel is lehet élni az eszközre vonatkozóan:

1. *Remote Alcohol Monitoring*: A megfigyelt lakásán telepített HMD-eszköz egy olyan kiegészítő alkalmazással van ellátva, amely egy véletlenszerű (random) telefonhívás és beszélgetés keretében képes mérni és megállapítani az alkoholos befolyásoltság szintjét.
2. *Remote Voice Verification Monitoring*: Az alkalmazás keretében – akár percre alkalmazása nélkül is – lehetővé válik az otthon tartózkodási kötelezettség betartásának *távoli, időszakos, véletlenszerű és automatikus* ellenőrzése. (Lényege, hogy a felügyeleti számítógépen digitálisan rögzített hangminta alapján a rendszer egy ellenőrző hívás keretében automatikus hanganalízis alapján képes azonosítani azt, hogy a beszélgetésben részt vevő személy valóban azonos-e a megfigyelésbe bevonttal.)
3. *Local (RF) home curfew monitoring units (házi őrizet ellenőrző egység)*
4. *In-prison monitoring (börtönben történő figyelés)*
5. *Group monitoring unit, stb.*³⁰ (csoporthfigyelő eszköz)³¹

6. A reintegrációs őrizet feltételrendszere 2017. január 1-jétől³²

A reintegrációs őrizet eljárási szabályait a Bv. kódex 61/A. §-a szabályozza, mely alapján: „*A reintegrációs őrizet elrendelésére a bv. intézet tesz előterjesztést a büntetés-végrehajtási bírónak.*” Tehát alapelv, hogy a reintegrációs őrizetet nem a bv. szervezet engedélyezi, hanem a törvényszéken működő büntetés-végrehajtási csoport bírálja. Ilyenkor a büntetés-végrehajtási bíró az iratok alapján hozza meg a döntést, de az elítélt vagy a védő által benyújtott kérelem tárgyában meghallgatást is tarthat.³³

²⁷ http://www.shp.hu/hpc/userfiles/riaszto/em_cikk.pdf, 2015. augusztus 9.

²⁸ Jeltovábbító eszköz (Home Monitoring Device). 2015. december 1.

²⁹ SZABÓ Ferenc: *Az elektronikus monitoring (EM) rendészeti alkalmazási lehetőségeiről*. http://www.shp.hu/hpc/userfiles/riaszto/em_cikk.pdf, 2015. augusztus 9.

³⁰ 3M Electronic Monitoring tájékoztató füzet (11–13 December 2014, Frankfurt – CEP konferencia).

³¹ Lásd részletesebben pl. a 3M Electronic Monitoring honlapján: http://solutions.3m.com/wps/portal/3M/en_US/ElectronicMonitoring/Home/ProductsServices/OurProducts/, 2015. december 7.

³² 2016. évi CX. törvény 36. § (1) bekezdésével megállapított szöveg.

³³ Bv. kódex 61/A. § (4) bek.

A reintegrációs őrizet elrendelését a szabadságvesztés végrehajtása alatt *egy alkalommal* az elítélt vagy védője is kezdeményezheti. A kérelmet a bv. intézet – értékelő véleményével és javaslatával – tizenöt napon belül továbbítja a büntetés-végrehajtási bírónak.

Az „egy alkalomnak” azért van jelentősége, mivel a reintegrációs őrizettel az elítélt a bv. intézet részleteiben meghatározott életrendjéhez képest jelentős kedvezményt kap, ezért csak azon elítéltek számára elérhető, akik a társadalomra kevésbé veszélyesek, és okkal feltételezhető, hogy sikeresen tudnak visszailleszkedni a civil társadalomba.

A reintegrációs őrizetbe kerülők távozhatnak ugyan a büntetés-végrehajtási intézetből már a büntetés tényleges kitöltése előtt, de csak a büntetés-végrehajtási bíró által kijelölt házba, lakásba, amelyet szigorúan meghatározott esetekben hagyhatnak csak el. Ilyennek minősíti a törvény a mindennapi élet szokásos szükségleteinek biztosítását, a munkavégzést, az oktatást, a képzést és a gyógykezelést.³⁴

Azt, hogy mikor van helye reintegrációs őrizetnek a Bv. kódex 187/A. § (1) bekezdése tartalmazza:

Ezek alapján reintegrációs őrizet akkor biztosítható:

Ha a szabadságvesztés céljának megvalósulása ilyen módon is biztosítható, a feltételes szabadságra bocsátás esedékessége, illetve ennek kizárása vagy kizártsága esetén a szabadulás várható időpontja előtt reintegrációs őrizetbe helyezhető az az elítélt, aki azt vállalja és

- gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre, vagy
- ha szándékos bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre, akkor
 - a) nem a Btk. 459. § (1) bekezdés 26. pontjában meghatározott személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt ítélték el,
 - b) első ízben ítélték végrehajtandó szabadságvesztésre vagy visszaesőnek nem minősülő bűnisméltó, és
 - c) öt évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztést tölt.

A reintegrációs őrizet időtartama

- a) legfeljebb egy év, ha az elítéltet gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték szabadságvesztésre,
- b) az a) pontban meghatározottakon kívül legfeljebb tíz hónap.

A reintegrációs őrizetre a fiatalok esetén is lehetőséget ad a Bv. kódex azzal, hogy további specifikumokat rögzít a fent említett reintegrációs őrizet alkalmazása során, így a fiatalok reintegrációs őrizetének alkalmazási feltétele továbbá az általános szabályokon kívül³⁵:

- a) a szabadságvesztés végrehajtása alatt legalább egy alkalommal családi terápián vagy családi konzultáción való részvétel,

³⁴ Bv. kódex 187/A. § (4)–(5) bek.

³⁵ Bv. kódex 200/A. § (1) bek.

- b) a törvényes képviselő hozzájárulása az elektronikus távfelügyeleti eszköz telepítéséhez, és fogadónyilatkozat megtétele a lakhatás tekintetében, valamint nyilatkozata a fogvatartott kíséréséről.

A törvény a bv. intézetek telítettségének csökkentése érdekében a reintegrációs őrizet intézményének többirányú kiterjesztését is megvalósítja. Egyrészt a korábbinál szélesebb elkövetői kör számára teszi lehetővé e kedvezmény igénybevételét, mivel a módosítás értelmében már nemcsak az első alkalommal végrehajtható szabadságvesztésre ítéltre, hanem valamennyi gondatlanul elkövetett bűncselekmény miatt elítélte, illetve a visszaesőnek nem minősülő bűnismétlőkre is kiterjedne. Másrészt a reintegrációs őrizetben töltendő időt a bűnösség fokától függően és hosszabb tartamban határozza meg (szándékosság esetén 10 hónap, gondatlanság esetén egy év).³⁶

7. A reintegrációs őrizet kizárt vagy megszüntetésre kerül

A reintegrációs őrizet alkalmazása során három nagy csoportba sorolhatjuk azokat az eseteket, amikor elvileg a reintegrációs őrizet nem alkalmazható.

- A) Az elítélt nem helyezhető reintegrációs őrizetbe.
- B) A reintegrációs őrizet megszüntetésére kerül sor.
- C) Objektív körülmény, azaz a lakóingatlan alkalmatlan a reintegrációs őrizet végrehajtására.

A) Az elítélt nem helyezhető reintegrációs őrizetbe

A Bv. kódex 187/C. §-a szabályozza azt az esetkört, amikor az elítélt nem helyezhető reintegrációs őrizetbe, így akkor ha

- a) az elítélttel szemben további szabadságvesztést kell végrehajtani,
- b) az elítélttel szemben folyamatban lévő büntetőügyben elrendelt előzetes le tartóztatását a szabadságvesztés végrehajtásának idejére megszakították,
- c) a fogva tartása során engedélyezett reintegrációs őrizetet az elítéltnak felr óható okból megszüntették,
- d) az egy évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztésből legalább három, egy évet meghaladó tartamú szabadságvesztésből legalább hat hónapot nem töltött le,
- e) a megjelölt lakás az elektronikus távfelügyeleti eszköz elhelyezésére alkalmatlan.³⁷

³⁶ Kommentár a Bv. kódex 187/A §-hoz.

³⁷ Az elektronikus távfelügyeleti eszköz alkalmazhatóságának feltétele, hogy a reintegrációs őrizet végrehajtására kijelölt ingatlan rendelkezzen: a) elektromos hálózattal és folyamatos tápellátással, b) az elektronikus távfelügyeleti eszközök adatforgalmazásához szükséges hálózati lefedettséggel és jelerősséggel. [10/2015. (III. 30.) BM rendelet 4. §]

B) A reintegrációs őrizet megszüntetésére kerül sor

A Bv. kódex 187/E. § (1) bekezdése alapján a bv. szerv vezetője a reintegrációs őrizet megszüntetéséről haladéktalanul előterjesztést tesz a büntetés-végrehajtási bírónál, ha annak tartama alatt

- a) végrehajtandó szabadságvesztésről, új büntetőügyről érkezik értesítés,
- b) az elítélt a magatartási, illetve az elektronikus távfelügyeleti eszköz vállalt alkalmazási szabályait megszegi, az elektronikus távfelügyeleti eszközt rongálja vagy használhatatlanná teszi,
- c) a kijelölt lakás az elektronikus távfelügyeleti eszköz elhelyezésére alkalmatlanná vált, vagy a befogadó nyilatkozatot tevő a nyilatkozatát visszavonta, és az elítélt nem tud megjelölni másik olyan lakást, amely a reintegrációs őrizet végrehajtási helyeként kijelölhető lenne.³⁸

C) Objektív körülmény miatt nem kerül sor a reintegrációs őrizetre

Az ingatlan vagy a távfelügyeleti eszköz alkalmazhatósága kizárt,³⁹ ha:

- a) az ingatlanban nem áll rendelkezésre elektromos hálózat és emiatt a távfelügyeleti eszköz feltöltése nem biztosítható;
- b) nem áll rendelkezésre a távfelügyeleti eszköz adatforgalmazásához szükséges hálózati lefedettség és jelerősség az ingatlan valamennyi helyiségében;
- c) az ingatlan lakhatásra bármely ok miatt alkalmatlan;
- d) a reintegrációs őrizetbe helyezendő fogvatartott létfenntartását a közüzemek hiánya (ivóvízellátás vagy fűtés) veszélyezteti;
- e) a fogvatartott által megjelölt kontakt személy, vagy az ingatlanban életvitelszerűen tartózkodók bármelyike kriminológiai szempontból veszélyeztetik a reintegrációs őrizetbe helyezendő fogvatartott eredményes reintegrációját.

Összegezve az eddigi ismereteket, látjuk, hogy a reintegrációs őrizet egy „többszereplős” eljárás, ahol nemcsak a büntetés-végrehajtási bírónak, hanem a védőnek, a pártfogó felügyeletnek és a bv. intézetnek is komoly szerepe van.

Összegzés

Az elektronikus felügyelet jelentős költségmegtakarítással jár a költségvetés számára, igaz, az EM technikai feltételeinek kialakítása igényel egy egyszeri nagyobb beruházást, ezt követően azonban a felügyelet jóval kevesebb pénzbe kerül, mint a büntetés-végrehajtási intézetben történő elhelyezés.

Összehasonlításként tekinthetjük, hogy az EM használatának napi költsége Angliában 12,10 angol font, Észtországban 2,64 euró, Finnországban 3-4 euró, Franciaországban 15,50 euró, Németországban 30 euró, Norvégiában 100 euró,

³⁸ Bv. kódex 187/E. § (1) bek.

³⁹ 30/2015. (IV. 17.) OP szakutasítása, III/15.

Lengyelországban 4,3 euró, Portugáliában 16,35 euró, Svédországban 3,45 euró, Svájcban 65 euró.⁴⁰

*Míg Európában átlagosan egy fogvatartott napi eltartási költsége őrzéssel és ellátással kb. 60–80 euró között van, addig az elektronikus felügyelet működtetésének költségét napi 21 euróra becsülik.*⁴¹

Az EM mellett szól mindenképpen az, hogy a büntetés ilyen formában történő végrehajtása tehermentesíti a büntetés végrehajtási intézeteket. Az elítélt megtartja a munkáját, továbbra is pénzt keres, gyermekét otthon nevelheti, szociális kötelezettségeinek eleget tud tenni. Az elítélt a pénzzel az általa elkövetett bűncselekmény sértettje számára is tud kártalanítást vagy jóvátételt fizetni.

Az elektronikus felügyelet szabadságkorlátozó jellegéből adódóan korlátozza az elítélt személyi szabadságát, azonban kevésbé korlátoz, mint a végrehajtandó szabadságvesztés-büntetés, nem jár fizikai kényszer alkalmazásával. Vitathatatlan azonban az intézkedés végrehajtásával járó folyamatos „láthatatlan” ellenőrzés, és a szabályok be nem tartása esetére kilátásba helyezett szabadságvesztés-büntetés pszichikai hatása. Felmerült ezen túlmenően az elítélt más alkotmányos alapjogainak, például az emberi méltósághoz való jog, a magánszféra, magánlakás, valamint a házasság és család védelmének érintettsége. Egyes vélemények szerint az Electronic Monitoring a magánélet „orwelli”, totális ellenőrzését valósítja meg.⁴²

Irodalomjegyzék

- [1] <https://birosag.hu/digitalis-birosag> (2019. 05. 30.).
- [2] BOGOTYÁN Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2018/4., 15–24.
- [3] C. SCHÄFFNER – K. KREDENS – Y. FOWLER (eds.): *Interpreting in a Changing Landscape: Selected Papers from Critical Link* 6. Vol. 109, 2013, John Benjamins Publishing.
- [4] O. BOWCOTT: *Videolinks in court trials undermine justice system, says report*. 2017, <https://www.theguardian.com/law/2017/oct/23/videolinks-in-court-trials-undermine-justice-systems-says-report>, 2020. január 20.

⁴⁰ Susanna PINTO – Mike NELLIS: *Survey of Electronic Monitoring in Europe, Analysis of Questionnaires*. 2012, 2–3., <http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/PCCP%20documents%202013/Analysis%20questionnaires%202012.pdf>, 2015. december 1.

⁴¹ Elektronische Fußfesseln: Österreich testet in einem Pilotversuch den Einsatz elektronischer Fußfesseln für Gefangene. *NJW-Spezial* 2006, 92. Idézi MOHÁCSI Barbara: A szabadságvesztés-büntetés lehetséges „alternatívái”. *Jogi tanulmányok*, Az Eötvös Lorand Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskolájának folyóirata 2010, I. kötet, 368.

⁴² Thilo WEICHERT: Der elektronische Hausarrest aus Sicht des Datenschutzes. *StV* 2000, 335–339. Idézi MOHÁCSI: i. m. 368.

-
- [5] Rita HAVERKAMP – Gunda WÖSSNER: The emergence and use of GPS electronic monitoring in Germany: Current trends and findings. *Journal of Technology in Human Services* 2016, 34 (1), 117–138.
- [6] SCHMEHL János: Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. *Börtönügyi Szemle* 2013/4., 19–21.
- [7] NAGY Ferenc: Egyes új tendenciák a büntetőjog szankciórendszerében, különös tekintettel az elektromosan felügyelt házi őrizet jogintézményére. In: Wiener A. Imre Ünnepi Kötet. (Szerk.: Ligeti Katalin), KJK-KERSZÖV, Budapest, 2005, 75–86.
- [8] HM Courts & Tribunals Service, Ministry of Justice: *Video hearing pilot launched*. 2018, <https://www.gov.uk/government/news/video-hearing-pilot-launched>.
- [9] Y. FOWLER: Interpreting into the ether: interpreting for prison/court video link hearings. In: *Proceedings of the Critical Link 5 conference*, Sydney, 11-15/04/2007.
- [10] P. GIBBS: *Defendants on video- conveyor belt justice or a revolution in access?* 2017, https://www.barrowcadbury.org.uk/wp-content/uploads/2017/10/TJ_Disconnected.pdf.
- [11] K. C. FALLER – F. VANDERVORT: *What works in child welfare*. 2012, <https://cacnc.org/wpcontent/uploads/2016/06/Powerpoint-on-protecting-child-witnesses-in-court-mental-healthissues-and-legal-provisions.pdf>, 2020. január 20.
- [12] A. BRETT – L. BLUMBERG: Video-linked court liaison services: forging new frontiers in psychiatry in Western Australia. *Australasian Psychiatry* 14 (1), 2006, 53–56.
- [13] P. RYAN – M. EVERS (2016): *Exploring eCourt innovations in New South Wales civil courts*. 2016, <https://kanizsaujsag.hu/hir/201811/szazezreket-millio-kat-sporolhat-a-birosag-az-allamnaka-tavmeghallgatassal/>, 2020. január 20.
- [14] Susana PINTO – Mike NELLIS: *Survey of Electronic Monitoring in Europe, Analysis of Questionnaires*. 2012, 2–3., <http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/PCCP%20documents%202013/Analysis%20questionnaires%202012.pdf>, 2015. december 1.
- [15] Elektronische Fußfesseln: Österreich testet in einem Pilotversuch den Einsatz elektronischer Fußfesseln für Gefangene. *NJW-Spezial* 2006, 92. Idézi MOHÁCSI Barbara: A szabadságvesztés-büntetés lehetséges „alternatívái”. *Jogi tanulmányok*, Az Eötvös Lorand Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának folyóirata 2010, I. kötet, 368.

-
- [16] THAN Alexandra: Elektronikus mozgáskövető eszköz alkalmazása a büntető igazságszolgáltatás során Magyarországon és Európában. PhD-értekezés. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14542> Pécs 2016 Doktori Iskola Archivuma URI <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/14542> Gyűjtemények.
- [17] Thilo WEICHERT: Der elektronische Hausarrest aus Sicht des Datenschutzes. *StV* 2000, 335–339.

COMPARATION OF CONDITIONAL RELEASE FROM IMPRISONMENT IN HUNGARY AND THE SLOVAK REPUBLIC*

ANITA NAGY** – LUKÁŠ MICHALOV***

Every modern criminal code also regulates the institute of conditional release from imprisonment. Many criminals with undisturbed social ties are also able to remedy themselves by serving a shorter sentence. Institute of conditional release from imprisonment is manifestation of criminal policy of each country and is also important for combating overcrowding of prisons.

Keywords: *conditional release, probationary period, reintegration, prison overcrowding, electronic monitoring*

Minden modern büntető törvénykönyv a feltételes szabadon bocsátás intézményét is szabályozza. Az elítéltek egy része a rövidebb tartamú szabadságvesztés-büntetés végrehajtásával is képes reintegrálódni. A büntetés-végrehajtási intézetből való feltételes szabadon bocsátás intézménye az egyes országok büntetőpolitikájának megnyilvánulása, és szintén fontos a börtönök túlszűfoltása elleni küzdelemben.

Kulcsszavak: *feltételes szabadon bocsátás, próbaidő, reintegráció, börtönök túlszűfoltása, reintegrációs őrizet*

* This scientific paper came with support and is the output of a research project of the Agency for the Support of Research and Development in Slovak republic in the framework of the project: *Privatization of Criminal Law – substantive, procedural, criminological and organizational – technical aspects*; no. APVV-16-0362. Tento príspevok vznikol s podporou a je výstupom riešenia výskumného projektu *Agentúry na podporu výskumu a vývoja v rámci projektu: Privatizácia trestného práva – hmotnoprávne, procesnoprávne, kriminologické a organizačno-technické aspekty*; č. APVV-16-0362.

** PROF. DR. HABIL. ANITA NAGY

university professor
University of Miskolc (Hungary)
Faculty of Law
Institute of Criminal Sciences
3515 Miskolc-Egyetemváros
anita.nagy@uni-miskolc.hu

*** JUDR. LUKÁŠ MICHALOV, PHD.

assistant of professor
Pavol Jozef Šafárik University on Košice (Slovakia)
Faculty of Law
Department of Criminal Law
lukas.michalov@upjs.sk

Introducing

The aim of this study is to analyze and to compare legal conditions of conditional release from imprisonment in Hungary and the Slovak Republic. Legislation dealing with conditional release from imprisonment always depends on criminal policy of the country and are related to realistic conditions for the execution of imprisonment, for example prison overcrowding. The publication contains information about conditions of conditional release and the court procedure. The authors examine two different countries and their legislation in selected materia.

1. Conditional release in the Slovak Republic

The institute of conditional release from imprisonment in the Slovak Republic is regulated in Sections 66 to 68 of the Criminal Code. The essence of this institute is to decrease the imposed unconditional sentence of imprisonment, because the sentenced person is released earlier and the rest of his sentence is forgiven on condition that the sentenced in probationary period proves that he is able to lead a proper life.

The reduced effect of imprisonment is therefore accompanied by the threat of continuing if the sentenced person fails to comply with the conditions attached to the conditional release from imprisonment. Conditional release from imprisonment can also be considered as an important educational tool.

Conditional release from imprisonment is a facultative institute where the court can decide on its application. Sentenced has no legal entitlement to be conditional released, he can only demand to be released. On conditional release, cumulative material and formal conditions must be met.

1.1. Conditions

The material conditions are that:

- a) the sentenced in prison has performed his duties and he has shown improvement in behavior and
- b) b) the sentenced person can be expected to lead a proper life in the future.¹

From a practical point of view, the examination of material conditions consists of the evaluation of prison committee, which members are mainly psychologists and pedagogues. However, this evaluation has only a recommendation character and is not binding on the court. Important is the sentenced attitude to his failure and committing the criminal offense, whether he regrets it, as well as following the regime in the prison, whether he is involved in cultural-social activities, sport activities, whether he is involved in work, if he contacts with family members, through visits, by phone, or by email and so on. It is particularly positive when the sentenced was disciplinarily rewarded for exemplary behavior, or an extraordinary act

¹ Sergej ROMZA: *S. Alternatívne spôsoby výkonu trestov*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018, 211–215.

of rescue, or assistance to another sentenced or prison guard. The decision shall also count with the nature of the committed criminal offense and the character of prison facility.

The formal conditions consist in the need to serve a certain part of the imprisonment by its duration. Conditional release may not be requested at any time, but only after the statutory part of the sentence has been served. The length of the sentence served usually depends on the category of the criminal offense committed by the criminal.

If the criminal was sentenced for misdemeanor, he may apply for conditional release after serving *half of the unconditional imprisonment* imposed.

If the criminal was sentenced for crime, he may apply for conditional release after serving *two-thirds of the unconditional imprisonment* imposed.

In the case of sentencing for particularly serious crime, sentenced may apply for conditional release after serving *three-quarters of the unconditional imprisonment* imposed.

A person sentenced to life imprisonment may be conditionally released not earlier than after *twenty-five years of imprisonment*, unless the possibility of conditional release is directly excluded in the judgment.

A relative news in the Slovak legal system is the possibility of conditional release of a person sentenced for a crime even after the serving of *one half of the unconditional imprisonment with the simultaneous obligatory imposition of control by technical means – electronic monitoring*. In the case of conditional release, the sentenced person is monitored and personal identification device is placed on his leg. The monitored person is obliged to tolerate the attachment of this device to his body throughout the duration of the enforcement of the decision by technical means. Any attempts to interfere with this device or to damage or destroy it are evaluated as security incidents.² It is undoubtedly an important news especially applicable to many forms of economic criminality, where the sentenced stay in freedom is not dangerous, such as violent criminality.³ When using this news, it is also necessary that the sentenced did not serve imprisonment before committing a criminal offense, sentenced is practically the first time in unconditional imprisonment.

1.2. Consequences and procedure

When conditional release from the imprisonment is granted, the court shall simultaneously determine the *probationary period*, which begins with the conditional

² Simona FERENCIKOVA: Možnosti využitia technických prostriedkov pri výkone trestu. In: *Nové horizonty v práve 2019*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Belianum, 2019, 301–315.

³ Veronika TÓTHOVA – Simona FERENCIKOVA: Innovation in criminal policy of imposing alternative sanctions in Slovak republic. In: *CBU International Conference Proceedings 2019. Innovations in Science and Education*, March 20–22, 2019, Prague, Czech Republic, Praha, CBU Research Institute, 2019, 661–670.

release of the sentenced person. The probationary period is used to monitor a sentenced whether he leads a proper life or not. The probationary period serves to complete the sentenced person's remedy, which has started by the actual serving of the unconditional imprisonment, and to verify whether the purpose of the sentence was in the particular case already achieved by its partial serving. The probationary period is in duration one to seven years. In the case of a conditional release from imprisonment of twenty-five years or life imprisonment, the court shall determine a probationary period of ten years.

At the same time, the court may order probation supervision of the sentenced within three years, respectively five years. Sentenced can also may be imposed appropriate restrictions or obligations, such as a ban on participating in specified public events, a ban on the use of alcoholic beverages and other addictive substances, a ban on gambling, gaming and betting, a ban on contact with a designated person in any form including contact via electronic communication service or other similar means, obligation to apologize personally or publicly to the victim of a crime, obligation to acquire a certain work qualification or to attend a retraining course in probationary period, obligation to cooperate with probation and mediation officer or other social program professionals training or other educational program and so on.

The court may also, in any one case of conditional release, impose control by technical means, except where the court must to do so.⁴

If the conditionally released person has led a proper life during the probationary period and fulfilled the imposed restrictions and obligations, the court declares that he has „proved himself“. Otherwise, court may decide, even during the probationary period, to execute the rest of the sentence. Thus, the court can decide in two ways:

- (a) the court decides that the sentenced has “proven himself”, on the condition that the probationary period stated by the court has expired and sentenced has led a proper life during the probationary period and at the same time he complied with the imposed restrictions and obligations;
- (b) the court decides to execute the rest of the sentence (if it is necessary not only after the expiration of probationary period, but also during the probationary period), when the court declares that the sentenced person “has failed”, if the sentenced has not led proper life or has not fulfilled imposed restrictions and obligations in probationary period. Sentenced is obliged to serve the rest of the suspended imprisonment in the same prison in which he served his unconditional imprisonment prior to the conditional release.

If the court has not decided within one year after the expiration of probationary period that the rest of imprisonment will be executed, there is a legal fiction that

⁴ Conditional release of a person sentenced for a crime after the serving of one half of the unconditional imprisonment with the simultaneous obligatory imposition of control by technical means – electronic monitoring.

sentenced has “proved himself”, if this happen without the sentenced being to blame. The court may thus decide up to two years after expiration of the probationary period if the sentenced is being prosecuted for an intentional criminal offense committed during the probationary period of conditional release.

If the court decides that sentenced has “proved himself”, it is presumed that the all imprisonment has been served, when the sentenced was conditionally released from imprisonment.

Multiple conditional release from the same imprisonment is not possible.

A conditional release from the imprisonment is decided by the court in whose district the imprisonment is executed and is obliged to do so within 60 days of the date of delivery of the application. It is interesting that not only the convicted person and his attorney, but also the prosecutor, the director of a prison, an interest group of citizens, can apply for the conditional release of sentenced.

If the court has not granted the conditional release, the sentenced may repeat his application after one year, and if the sentenced was imposed twenty-five years or life imprisonment, after three years, unless the application was rejected merely because sentenced had applied it prematurely.

Prior to the decision on conditional release, the convicted person must be heard. Decision on conditional release, respectively on rejection of the application for conditional release is always reviewable by a court of appeal.

With regard to the problem of prisons overcrowding, it can be expected that the conditions of conditional release will also be easier in the future, with an emphasis on control of the sentenced after conditional release, in particular by electronic monitoring.

2. Conditional release in Hungary

As of the original idea behind it, one of the most effective tools of changing the attitudes of the convicts is granting *conditional release*.⁵ The essence of parole⁶ is that after serving a determined part of the punishment it renders the possibility for the convict to reintegrate into the society. Hungary has a discretionary early release system. Early release is regulated in two legal regimes: one applies for fixed term prison sentences, the other for indeterminate life sentences (Criminal Code, Art 38 and 42).⁷

Early release in Hungary is based on discretionary decision-making and is always conditional. The basic provision governing the early release of prisoners is

⁵ PALLO József: A büntetőpolitika és a börtönügy kodifikációs tanulságai (1945–2013). In: Jámor Orsolya Ilona – Lénárt Máté Gábor – Tarján G. Gábor (szerk.): *A rendőrakadémiától az egyetemig*. Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019, 300–355.

⁶ The term ‘conditional early release’ reflects best the essence of this legal institution, the term ‘parole’ is used as a synonym for the same institution. Under conditional early release/parole so-called penitentiary probation officers may assist the prisoners as described in detail below.

⁷ Act C of 2012 on the Criminal Code Art 38.

Article 38 (1) of the Criminal Code. According to this provision, prisoners can be conditionally released from determinate prison sentences after they have served two thirds of their sentence. Multiple recidivists must serve at least three-fourth of their sentence. A minimum of three months must be served since the 1998 amendment of the Code. Several groups of offenders are excluded from conditional early release, such as multiple recidivists, who serve their sentence in the strictest regime, violent multiple recidivist criminal history and those who committed the offence in an organized crime group [Criminal Code, Art 38 (4) para].⁸

2.1. Conditions⁹

The conditional release aims at a possibly effective re-socialization of well-behaving prisoners, in whose case the aim of punishment can be achieved without serving the complete term of imprisonment. The decision to release a certain inmate on parole falls within the competence of the penitentiary judge. There are certain objective and subjective criteria of granting parole.

- a) The objective criterion for release on parole is that a certain proportion (two thirds) of the sentence must have already been served. When the court imposes a term of imprisonment of no longer than five years, the court may, in circumstances deserving special consideration, grant conditional release after half of the sentence has been served. This option is not available in the case of multiple recidivists [Criminal Code Art 38 (3) para].
- b) The subjective criterion is a particularly good prognosis for the future life of the convict. The penitentiary judge must be convinced that there is no danger of the offender committing further crimes. The penitentiary judge may primarily take into account the opinion of the penal institution, while concerning the prospects of the future he shall examine the statement of the convict and also other objective circumstances, such as the family circumstances of the convict, the possibilities of his/her employment and other sources for leading a law-abiding life. In practice, if the prisoner has a large amount of rewards, the penal institution will support the proposal for parole.

If the prisoner had been sentenced to an indeterminate/life sentence, the sentencing judge orders either that the prisoner shall not be eligible for parole,¹⁰ or sets the earliest date when conditional early release may be granted, between 25 and 40 years of imprisonment. The Criminal Code gives the discretionary power to the judge to order that the prisoner is not eligible for conditional early release in case of exceptionally grave crimes including crimes against humanity, aggravated cases

⁸ Act C of 2012 on the Criminal Code Art 38.

⁹ Anita NAGY: Release from prison. *Zbornik radova Pravnog fakulteta*. Novi Sad, 2015, vol. 49, br. 4, str. 2011–2021.

¹⁰ This means Life without parole (LWOP) or actual life sentence (TÉSZ) as the Hungarian terminology puts it.

of homicide, kidnapping or human trafficking [Criminal Code, Art 44 (1) para]. Furthermore, the Criminal Code stipulates that recidivists with a violent criminal history and those who committed exceptionally grave crimes in an organization shall not be eligible for parole in the case of a life sentence [Criminal Code, Art 44 (2) para]. As of 2016, 52 prisoners were sentenced to actual life sentence, which is 0,35 per cent of the total prison population.¹¹

2.2. Consequences and procedure

The competent authority for the decision on the conditional early release is always the penitentiary judge. Penitentiary judges belong to the regional courts. During the process the penitentiary judge acts as a single judge. The penitentiary judge conducts the hearing of offenders, in case of presentation of evidence he/she holds trial. The prosecutor and the defender are permitted to be present at the hearing. The penitentiary judge conducts the hearing and holds the trial within the premises of the penal institution. The notary of the penitentiary judge must immediately write down the record on the hearing and the decision made. The decision of the penitentiary judge is appealable.

If the penitentiary judge has not released the prisoner on parole, he/she may review the possibility for release on a later occasion. The penitentiary judge terminates the procedure if the motion has been withdrawn by the prosecution on the grounds of justifiable reason. In the 2014 SPACE report Hungary reported 5,657 conditional releases which constituted 36.8 per cent of all releases in that year. At the time of writing this report, there are no other, more recent or detailed data publicly available.

With regards to the procedure and the preparation of the decision of the penitentiary judge, the penitentiary institutions have significant functions as they propose the conditional early release. In addition, the institutions prepare the background documents about the behaviour of the inmate during detention. Some of the practical problems regarding this procedure are long known, for example, that there is the risk of these proposals becoming rather formal and superficial due to the administrative burdens and workload on the responsible prison staff. If proposals are not in-depth in their analyses, the penitentiary judge has limited information on the facts and circumstances of the case. We are not aware of any recent Hungarian study in this respect, but research from other countries has shown, that judges may respond to media pressure and the emerging punitive climate by imposing longer sentences or refraining from releasing offenders see e.g. with regards to England Millie, Jacobson, and Hough 2013. Also, apparently one of the main factors when the decision is made on early release, is the inmate's behaviour which is assessed by the number of so-called rewards and penalties that were gained throughout the prison term. Yet, the chances of collecting such rewards is significantly different from institution to institution. For instance, in

¹¹ See BVOP: *Börtönstatisztikai Szemle* 2016/2., 23.

county jails there is high fluctuation of prisoners and the staff has limited opportunities to get to know someone meaningfully, hence the chance of rewarding is much lower than in other prisons. Also, if prisoners are segregated from other inmates for their own protection, the staff has limited opportunities to engage with them, hence the chance of rewarding is lower. On the other hand, there are similar issues regarding the disciplinary penalties as well. Recent research found major differences in the use of such penalties and in particular with regards to the length of the most severe penalty (solitary confinement) among Hungarian prisons (see Bárdits et al. 2014). This was explained with the different atmosphere of these institutions. Furthermore, the research found that even though there was no significant difference between the number of penalties imposed between Roma and non-Roma inmates, the length of solitary confinement was significantly longer in case of Roma inmates for the same or similar rule-breakings which may influence their chance to be released early.

Bibliography

- [1] Simona FERENCIKOVA: Možnosti využitia technických prostriedkov pri výkone detencie. In: *Nové horizonty v práve 2019*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica, Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Belianum, 2019, 301–315.
- [2] Sergej ROMZA: S. *Alternatívne spôsoby výkonu trestov*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018.
- [3] Veronika TÓTHOVA – Simona FERENCIKOVA: Innovation in criminal policy of imposing alternative sanctions in Slovak republic. In: *CBU International Conference Proceedings 2019*, Innovations in Science and Education, March 20–22, 2019, Prague, Czech Republic, Praha, CBU Research Institute, 2019, 661–670.
- [4] Act No. 300/2005 Coll. Slovak Criminal Code.
- [5] Act No. 301/2005 Coll. Slovak Criminal Procedural Code.
- [6] FORGÁCS Judit: Változó nyomvonalon. A nevelői funkció formálódása a 80-as évektől napjainkig. In: Deák F.– Pallo J.: *Börtönügyi kaleidoszkóp*. Budapest, A Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, 2014, 91–102.
- [7] NAGY Anita: *A reintegrációs őrizet története, szabályozása és európai fejlődési irányai*. <http://ujbtk.hu/dr-nagy-anita-a-reintegracios-orizet-tortene-te-szabalyoasa-es-europai-fejlodesi->, 2020. május 21.
- [8] Anita NAGY: Release from prison. *Zbornik Radova Pravnog Fakulteta*. Novi Sad, 2015, Vol. 49, 2011–2021.

-
- [9] NAGY Anita: *Szabadulás a büntetés-végrehajtási intézetből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015.
- [10] PALLO József: A büntetőpolitika és a börtönügy kodifikációs tanulságai. In: *A rendőrakadémiától az egyetemig*. Rendőrség Tudományos Tanácsa, 2019, 300–355.
- [11] SOLT Ágnes: A feltételes szabadságra bocsátás intézményének magyarországi gyakorlata. *Kriminológiai tanulmányok 2017*, 85–102.
- [12] VÉGH Marianna: A feltételes szabadság és a reintegrációs őrizet mint a reintegráció elemei. In: *Kodifikációs kölcsönhatások*. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 261–272.
- [13] TÓTH István: További adalék a bv-bíró problémához. *Módszertani füzetek* 1989/1., 17–21.
- [14] SZŰCS András: Bírói jogvédelem a büntetés-végrehajtásban. *Börtönügyi Szemle* 2012/1., 15–28.
- [15] VIG Dávid: *Korlátlan fájdalom? A bebörtönzés kirekesztő hatásai a semlegesítésben és azon túl*. Budapest, ELTE PhD Thesis, 2014.
- [16] VIG Dávid – FLIEGAUF Gergely: A szabadságvesztés és az elkövetők reintegrációja. In: Borbíró A. – Gönczöl K. – Kerezsi K. – Lévay M.: *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 953–983.

IV.

**CIVILISZTIKAI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE
TARTOZÓ TANULMÁNYOK**

DIGITÁLIS JOGKEZELÉS

BARTOS BLANKA*

Az internet egyre elterjedtebb és mindennaposabb használata miatt szükség volt a szerzői jog egy speciálisabb területének létrehozására, a digitális jogkezelésre. Ez mind a felhasználói, mind a jogtulajdonosi oldalról előnyös, hiszen a digitális jogkezelés szerepet játszik a szellemi termék létrehozásában, kezelésében és használatában. A tulajdonjog és a felhasználói jogok védelmének különféle módszerei vannak, mint például az azonosító, a vízjel vagy a titkosítás. Ezen technológia célja a szerzői jogok védelmének és ellenőrzésének növelése.

Kulcsszavak: *szerzői jog, digitális jogkezelés, vízjel, azonosító, titkosítás*

Due to the general use of the Internet, it was necessary to establish a more specialized area of the copyright law, which is called the digital rights management (DRM). Both the users and the rights' owners took advantages as the DRM plays role in the creation, in the treatment and in the use of the intellectual product. There are several methods of protection of the property and user rights such as identification, watermark or encryption. The aim of this technology is to raise the protection and the control of the copyright law.

Keywords: *DRM, copyright law, watermark, identification, encryption*

Bevezetés

A 21. században már nemcsak az információközvetítéssel foglalkozó szakemberek érdeke a digitális szerzői jog védelme alatt álló teljesítmények illegális felhasználásának megakadályozása, illetve megnehezítése, hanem már a mindennapi életben is fontossá vált a DRM ismerete a felhasználók és a jogtulajdonosok számára. Tudniuk kell, mik a jogaik és kötelezettségeik annak érdekében, hogy megfelelően, mindenki érdekét szem előtt tartva használhassák az internetet. Az egyik oldalról a digitális teljesítményt létrehozók úgy érzik, képtelenek megakadályozni az illegális felhasználásokat, nem lehet ellenőrizni őket. A másik oldal a felhasználók táborára, akik úgy akarják használni az internetet, hogy minden, ami azon keresztül elérhető, azt szabadon használhassák, és saját világát gazdagíthassa vele – elvégre ezért fizet

* DR. BARTOS BLANKA LL. M
egyéni felkészülésű doktorandusz hallgató
Szegedi Tudományegyetem ÁJK
6720 Szeged, Tisza Lajos krt. 54.
blankab93@gmail.com

elő az internetre és ezért vesz üreshordozót, aminek jogdíjába¹ a másolás ára is bele van számítva. Hiszen köztudott, hogy magáncélra legálisan lehet másolatot készíteni² – kivéve, ha azt mással készítettük³. A szerzői jogi törvény (Szt.) kimondja, hogy a szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére. E törvény eltérő rendelkezése hiányában a felhasználásra engedély felhasználási szerződéssel szerezhető.⁴ Továbbá, a törvényben meghatározott esetekben a szerzőt a mű felhasználásáért megfelelő díjazás illeti meg anélkül, hogy a felhasználás engedélyezésére kizárólagos joga volna. (...) ⁵ E díjazás azokhoz a bevételekhez igazodik, amelyeket a felhasználási engedéllyel jogosított a felhasználás útján realizál. Azonban ez nem lehetőségként van jelen, hanem a törvény kötelezőnek írja elő még akkor is, ha a jogtulajdonos nem érvényesíti ezt a jogát.⁶ Az üreshordozói jogdíj célja legfőképpen a jogosultak vagyoni hátrányának kompenzálása. A szabad felhasználás engedély és díjmentes, így a magáncélú másolás jogdíjjal terhelt üres adathordozókra történik. Azonban, egyrészt, nem mindig szerzői jogi oltalom alatt álló művek másolására használják ezeket az adathordozókat, mégis többletdíjat kell értük fizetni. Másik oldalról pedig a PC-merevlemezeket nem terhelik jogdíjjal, azonban ezeket is lehet magáncélú másolásra használni.⁷ Felmerül a kérdés, hogy 2020-ban ez a típusú jogdíj még releváns-e, vagy a digitalizációval az üres hordozók használata olyannyira minimalizálódott, hogy már elavultnak tekinthető a szabályozása.⁸

Mivel a lehetőségek egyre szélesebb palettáját már nem lehetett a hagyományos módon szerzői jogi védelem alatt tartani, ezért informatikai megoldásokat kellett erre a célra kifejleszteni. A következőkben a digitális szerzői jogok új keletű védelmét mutatom be az informatika világán keresztül.

1. A fogalom

Mindenekelőtt a jogkezelés fogalmát kell tisztáznunk, mielőtt a digitális jogkezelést definiálnánk. Ha a jogosult javára más személy gyakorolja a saját nevében a jogosultat megillető vagyoni jogot, azt jogkezelésnek hívjuk. A szerzői jogi jogkezelés külön törvényben szabályozott bizomány, olyan tartós „közvetítői” szerződés,

¹ 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról (Szt.) 20. § (1), (2) bek.

² Szt. 35. § (1) bek.

³ Szt. 35. § (3) bek.

⁴ Szt. 16. § (1) bek.

⁵ Szt. 16. § (5) bek.

⁶ Szt. 16. § (4) bek.

⁷ OTT István: *A szerzői jogok hazai büntetőjogi védelme a fájlcsere rendszer körében*. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskola, Budapest, 2012, 21.

⁸ GYENGE Anikó: *Digitális jogkezelési rendszerek a szerzői jogban*. Tanulmányok, *Infokommunikáció és Jog* 2004/2., 53. <https://infojog.hu/wp-content/uploads/pdf/GyengeAniko.pdf>, 2020. március 5.

amelyben a „közvetítő” (alias jogkezelő) a saját nevében köt szerződést.⁹ A tömeges felhasználások miatt az egyéni jogérvényesítés alacsony határfokkal működne, így a közös jogkezelés végett olyan szervezetek jöttek létre, akik érvényesítik a szerzők vagyoni jogait.¹⁰

A digitális jogkezelés egy olyan technológia, amely lehetővé teszi digitális tartalmak biztonságos terjesztését és értékesítését. A tartalmat csak a tulajdonos által meghatározott módon lehet használni, mely jogosultságok lehetnek: lejátszások, megtekintések, futtatások ideje vagy száma, hordozható eszközre való másolás, biztonsági másolat készítésének lehetősége, stb. Az Amerikai Könyvtárak Szövetsége¹¹ másképpen fogalmaz, mivel még nincsen egységesen elfogadott definíciója a digitális jogkezelésre. Szerintük „a DRM-technológia célja, hogy ellenőrizze a hozzáférést, nyomon kövesse és korlátozza a digitális művek felhasználását”. Az Electronic Frontier Foundation definíciója szerint a digitális jogkezelő technológiák célja a jogtulajdonosok által birtokolt szellemi tulajdon felhasználására irányuló ellenőrzés fajtáinak és/vagy hatályának a növelése.¹² Eme alapítvány a felhasználók jogaiért és a szólásszabadságért küzd, amit a meghatározásuk is tükröz. A World Wide Web működésének hatékonyabbá tételén munkálkodó W3C konzorcium álláspontja alapján a DRM sokkal inkább a szerzői jogok digitális kezeléséről, mintsem a digitális jogok menedzseléséről szól. A későbbiekben a W3C által szervezett munkacsoport anyaga alapján megállapítható, hogy a DRM mindazt a technológiát, eszközt és eljárást jelenti, amelyekkel a digitális tartalom kereskedelme során védik a szellemi tulajdont. Egy magyar szakértő anyaga alapján a következőket állapíthatjuk meg: a különböző DRM-technológiák célja a szerzői jog által védett digitális tartalom meghatározása, azonosítása és a törvény által előírt szabályok betartatása.¹³ A DRM a védett digitális tartalmak illegális terjesztése ellen kifejlesztett műszaki eljárások rendszere, amely korlátozza, illetve megakadályozza a jogosulatlan hozzáférést a jogvédelem alatt álló tartalmakhoz és lehetővé teszi a felhasználás engedélyezését, a tartalomátvitelt a jogosulttól a felhasználóig, és a felhasználási díj elszámolását.¹⁴

⁹ *Kézikönyv a szerzői jog érvényesítéséhez*. ProArt Szövetség a Szerzői Jogokért, 2013, <http://www.szerzoijogikezikonyv.hu/#oldal/1/11>, 2020. március 5.

¹⁰ KÁRPÁTI Zsuzsanna: A közös jogkezelés rendszerének átalakulása a független jogkezelés megjelenésére tekintettel. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 2018/2., 29.

¹¹ The American Library Association = ALA.

¹² TÓSZEGI Zsuzsanna: A szerzői jogok védelmét szolgáló digitális technológia. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 2006/10., http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4533&issue_id=476, 2019. július 9.

¹³ Ld. TÓSZEGI: i. m.

¹⁴ LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde: *A digitális jogkezelés fogalma. Digitális jogok kezelése*. 2011, Eszterházy Károly Főiskola, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_37_digitalis_jogok_scorm_10/1031_a_digitlis_jogkezelis_fogalma.html, 2019. július 9.

2. A jogkezelő rendszerek működése

A jogkezelő rendszerek modern és kényelmes szolgáltatásokat nyújthatnak a felhasználóknak. Példaként hozva, ha egy online zeneboltban csak egy konkrét zeneszám érdekli az illetőt, nem szükséges az egész albumot megvásárolnia hozzá. A jogkezelő rendszereknek üzleti modellje többféle, mely igazodik az igényekhez. Az előző példát hozva, ez történhet tartalmi egységekként, havi előfizetéssel stb. A jogkezelő rendszerek tárgyai, a digitális médiaanyagok előfordulása és tárolása lehet CD, DVD, PC, mobil eszközök és hordozható lejátszó formájában.

Egy CD költségeinek ábráján jól látható, mennyire összetett az eladási ára, mégha a felhasználó arra is hivatkozik, hogy a beleszámított jogdíj okán illeti meg a másolás joga, figyelmen kívül hagyja a többi összetevőt. Akkor lenne igaz, ha a CD ára csak a jogdíj és gyártási árból tevődne össze, azonban a másolással kikerüli tbk. a forgalmi adót, a marketingköltséget és legfőképpen a szerző nyereségét. Ebből is látszik, hogy mennyire hátrányos lenne a piacra, ha a másolás nem kizárólag magáncélra lenne megengedve, hiszen így is sokan kijátsszák a szabályokat, amit nehéz bebizonyítani. Viszont a magáncélú másolás kifejezetten előnyös a piacra, ezt támasztotta alá a Monte-Carlo-szimuláció. Habár ez elméleti kísérlet volt, mégis arra az eredményre jutottak, hogy egy közeli ismerős számára készített CD másolat növeli az adott művész többi CD-je iránti érdeklődést, a koncertjegyeinek eladását, kiállításán való részvételt és egyéb termékeinek (könyv, poszter, ruhadarab...) értékesítését.¹⁵ Így mindkét fél nyer a másolat készítésén, mert amíg a felhasználó térítésmentesen hozzájuthat a termékhez, egyúttal ingyenreklám célpontja is. Érdeemes megjegyezni, hogy emiatt nem is beszélhetünk a magáncélú másolásnak a kompenzációjáról¹⁶, az üreshordozói díjban foglalt jogdíj a jogszerű felhasználás ára.

Azokban, ha egy adathordozón lévő, szerzői joggal védett terméket haszonszerzés céljából többszörösítenek és eladásra kínálnak, az már kalózkodásnak minősül és negatív hatással van a zenei piacra. Főleg, hogy ma már az internetre való feltöltéssel üres CD-t sem szükséges megvásárolni ahhoz, hogy korlátlan emberhez eljuttathassák a művet. (Már 2001-ben az USA-ban annyi CD-t vásároltak meg, mint

¹⁵ Stephen C. BETTS (William Paterson University) – Zinaida TARAN (St. John Fisher College): Getting their fair 'share': the impact of disk copying on the music industry. *Allied Academies International Conference*, Proceedings of the Academy of Legal, Ethical and Regulatory Issues, Volume 8, Number 1 New Orleans, 2004, 35–40.

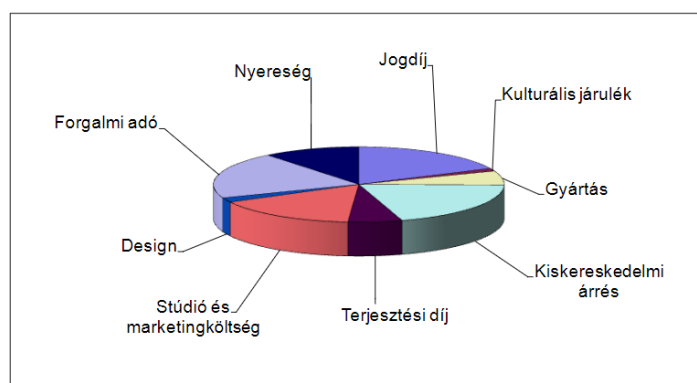
Stephen C. BETTS (William Paterson University) – Zinaida TARAN (St. John Fisher College): The myth of lost sales: Does disk copying negatively impact the music industry? *Journal of Business & Economic Research* August 2005, Volume 3, Number 8, 29–34.

¹⁶ Ld. GYENGE: i. m. 53.

Gyenge Anikó tanulmányával ellentétben, a kompenzáció létezéséről. FODOR Klaudia Franciska: A digitális magáncélú másolás kompenzációjának lehetőségei. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 2009/4., 65–88.

amennyit lemásoltak.)¹⁷ Ennek megfékezésére fejlesztette ki a Sony a key2audio programot, amivel meggátolják a zenei CD-k és filmes DVD-k számítógépen való lejátszását – mert ott születnek a kalózmásolatok. Ennek a védelmi programnak a továbbfejlesztése a key2audio4PC, ami már enyhébben korlátozza a kalózkodást. Ennél a verziónál a felhasználó le tudja játszani a megvásárolt CD-t/DVD-t a számítógépen, viszont onnantól kezdve csak azon tudja lejátszani és más számítógépen, zenelejátszón/DVD-lejátszón már nem. A Sony módszeréhez hasonlóan a BMG vállalat a Cactus Data Shield programmal állt elő 2001-ben. Ennek használatával meggátolták a zenei CD-k mp3 fájlra való átalakítását, másolását vagy fájlmegosztó rendszerben történő közzétételét. Ezen felül, a kalózmásolat lejátszása nemcsak az adathordozó tartalmát torzítja el, hanem potenciálisan károsítja a fejhallgatót és a mikrofont.¹⁸

Egy CD költségei

1. ábra

Egy CD költségei

Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
DAM-kursusának jegyzetei, 2016

A digitális jogkezelésre specializálódott cégek további védelmi programokat vetettek be a zenei és filmes piac megvédése érdekében. A Macrovision és a TTR együttműködéséből megszületett a SafeAudio program, ami 100 százalékgig szofteralapú. A második verziója a zenei CD-k merevlemezre vagy másik CD-re való másolásakor háttérzajt ad hozzájuk, így meggátolja a minőségi többszörösítést. Harmadik verziója nem engedi a zenei CD-k számítógépes lejátszását és merevlemezre történő másolását. Emiatt ez a program nehezen lett eladható az USA-ban, így a Macrovision előállt egy új fejlesztéssel, a SafeAuthenticate-tel. Ezzel már le lehet játszani a

¹⁷ *Music Piracy and the Audio Home Recording Act*. <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com/&httpsredir=1&article=1064&context=dltr>, 2020. március 6.

¹⁸ Ld. *Music Piracy and the Audio Home Recording Act*.

zenei CD-ket számítógépen és merevlemezre is lehet őket másolni a Microsoft Windows Media Player programjával, amennyiben hitelesítve vannak a SafeAuthenticate szoftverjével.¹⁹

Az előbbi példából látszik, hogy a digitális jogkezelés képes kikényszeríteni a tulajdonjoggal rendelkezők által megkívánt jogi szabályokat és a digitális tartalmakhoz kapcsolódó jogi előírásokat. Továbbá, felgyorsíthatja a legális többszörösítést a biztonságos környezet megteremtésével és a tartalom újrafelhasználását. A jogdíj tulajdonosának fizetnek a szellemi termék használata, többszörösítés után, illetve az online tartalmakért, valamint megelőzik az illegális tevékenységeket. A C More Entertainment is olyan műszaki intézkedést alkalmazott az általuk sugárzott élő jégkorongmérkőzés internetes linkjére, hogy azt ne lehessen megosztani olyanokkal, akik nem fizettek elő a műsorért.²⁰

A digital rights management voltaképp a Mandatory Access Control hozzáférés védelmi elv kiterjesztése, azaz a felhasználók csak azokhoz az objektumokhoz/tartalmakhoz férhetnek hozzá, amelyekhez joguk van és e jogokat nem ruházhatják át másra. A Discretionary Access Control-elvénél, az előbbivel ellentétben, a felhasználók saját tartalmaikat más egyénnel és csoportokkal megoszthatják. A fizikai védelmet az is mutatja, hogy a tartalom csak akkor olvasható, ha a dekódoló hitelesítő kulcsot tartalmazó hardver eszköz csatlakozik a számítógéphez. A vállalati szoftverek körében sikeres lett a fizikai védelem elterjedése, azonban a tömegszoftverek piacán ez kompatibilitási problémákba és felhasználói ellenállásba ütközött. Remélhetőleg ez mihamarabb oldódni fog és az általános felhasználók is észreveszik ennek jelentőségét.²¹

Tudni érdemes, hogy a termék aktivitásához szükséges egy licencérvényesítési eljárás a számítógépes szoftvereknél. A szoftver kiszámítja a hardver sorozatszámának és a terméklicenchez tartozó ID (=termékkulcs) együttes hash értékét, ami egy egyedi ún. aktiválási kódot eredményez. A szoftver csak korlátozott funkciókkal vagy egyáltalán nem működik, amíg az aktiválási kód hitelességét és egyediségét nem ellenőrzi le a szoftvergyártó. Ez az illegális másolásokat hivatott megakadályozni, mert ezen eljárás lefolytatása nélkül a másolt terméket sem lehetne lejátszani. Erre egy korai digitális jogkezelő rendszer példája a Content Scrambling System (CSS), amelyet a DVD-lemezeken alkalmaznak. A DVD-n található adatok titkosítottak és a dekódoláshoz egy 40 bites kulcs szükséges. A DVD-lejátszók gyártói egy licencszerződés aláírásával kaptak hozzáférést a kulcshoz. A DVD Consortiummal kötött szerződés tartalmazta a lejátszóba épített digitális kimenetet, amivel jó minőségű másolat készíthető.²²

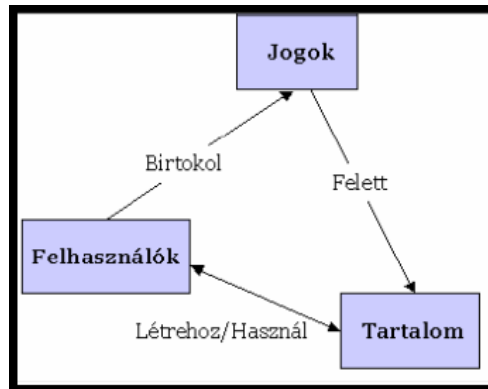
¹⁹ Ld. Music Piracy and the Audio Home Recording Act.

²⁰ C-279/13.

²¹ BIZÓ Dániel: A digitális jogkezelés elvesz, vagy ad? *hws* 2006. nov. 9., http://www.hws.hu/hirek/32413/drm_digitalis_jogkezeles_vita.html, 2019. július 9.

²² AMBERG Eszter: Szerzői jog és a digitális szerzői jogkezelés. *Könyvtári Figyelő* 2005/3., <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00056/amberg.html>.

3. DRM-rendszerek

2. ábra

Szerzői jogi háromszög

Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem DAM-kurzusának jegyzetei, 2016

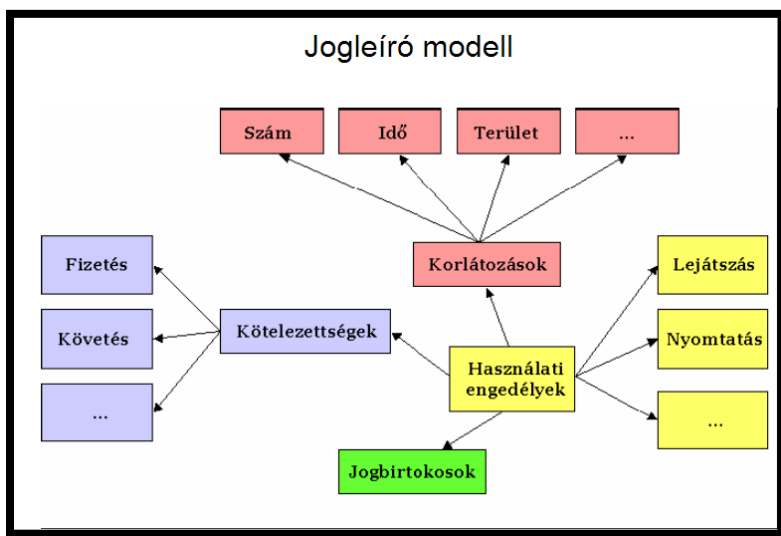
A DRM-rendszereknek három fő része van: a szellemi alkotások létrehozása, kezelése és használata. A létrehozásnál a jogok érvényesítése (rights validation) biztosítja, hogy a tartalom magában foglalja a jogokat is. A jogok létrehozása (rights creation) engedélyezi a jogok és az új tartalom összekapcsolását. A szellemi alkotások kezelésénél a tárhelyfunkciók (repository functions) hozzáférést biztosítanak a tartalomhoz és a leíró metaadatokhoz. A kereskedelmi funkciók (trading functions) eljuttatják a licenceket a jogosult felekhez, ill. elvégzi a licencszerződésben meghatározott műveleteket. A szellemi alkotások használatánál az engedélyek kezelése (permission management) a felhasználói oldalon a korlátozások kikényyszerítését, a követéskezelés (tracking management) a tartalom használatának monitorozását végzi.

Az entitás modell (DRM információs modellje) a felhasználók, a tartalom és a jogok kapcsolatait írja le. A *Jogok* entitás kifejezi az engedélyezéseket, korlátozásokat, kötelezettségeket és egyéb kapcsolódó információkat a másik két entitásról.

3.1. A DRM-architektúra komponensei

A *Tartalomtulajdonos* az, aki a tartalmat biztosítja a csomagolónak. Eljuttatja a licencszerverhez a jogokat, hogy milyen módon használják a tartalmat az adott felhasználók. A *Csomagoló*, aki az adattömörítést és a tartalomvédelmet – titkosítás és különböző típusú vízjelzés – végzi. Ezen felül továbbítja a védett tartalmat a tartalomelosztó szervernek. A *Kulcselosztó* szerver eljuttatja a csomagolótól kapott kulcsokat a jogosult felhasználónak a licencszerver engedélyével. A *Licencszerver* a tartalomtulajdonostól kapott jogok és az AAA szervertől kapott információk alapján licenceket juttat el a felhasználóknak. engedélyt is adhat a kulcselosztó szer-

vernek a kulcsok továbbítására a jogosult felhasználók felé. A *Tartalomelosztó rendszer* több különböző tartalomterjesztési formát is támogat: internetes terjesztés (streaming, letöltés) és lehetséges felhasználók közötti terjesztés; fizikai hordozó (CD, DVD stb.); műsorszórás (földi, kábel, műholdas stb.). A *Felhasználók, eszközök, kliensek* komponensnél elmondható, hogy a jogok a felhasználókhoz kötöttek és nem az eszközökhöz, mivel több eszköz is kapcsolható egy adott személyhez. Az AAA (Authorization, Authentication, Access Control) *szerver*, ill. fizetési modul engedélyez, hitelesít, hozzáférést szabályoz. Miután a felhasználó fizetett licencdíjat, az AAA szerver jelzi a licencszervernek, hogy juttassa el a megfelelő licenceket a felhasználónak. A *Használatkövető szerver*, *Használati elszámolóház*, *Pénzügyi klíringház* szintén egy komponense a DRM-architektúrának. A használatkövető szerver a licencszervertől kapott információkat továbbítja a használati klíringháznak. A használati elszámolóház a tartalmak használatának követését végzi és az információk előkészítését és továbbítását az érdekelt felekhez (tartalomtulajdonos, pénzügyi klíringház). A pénzügyi klíringház a szükséges pénzügyi tranzakciókat végzi.

3. ábra

Digital Rights Management működése

Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
DAM-kurszusának jegyzetei, 2016

3.2. A DRM-rendszer eszközei

A *Digital Object Identifier (DOI)* egy olyan URL-hez kapcsolódó azonosító, ami nyomon követi a hivatkozott linket. Így a hivatkozott dokumentumok nem veszítik értéküket az idő folyamán, hiszen bárhová is kerüljön az adat, ennek segítségével mindig megtalálható.

A digitális jogkezelés másik eszköze a digitális *vízjel*, ami kép, hang vagy médiafájl eredetét jelzi. A vízjellel a letöltést nem lehet megakadályozni, azonban bizonyítható a tartalom származási helye és a szerző joga. A képen pl. az EURO-PHOTO a vízjel²³, így bárhol is használják fel a képet, az eredete mindig látható marad. Ez a vízjel látható, azonban van rejtett vízjel is, ami az emberi érzékszerekkel nem fogható fel, azonban megfelelő szoftverek olvasni képesek, sőt, sokszor csak így lehet lejátszani őket.

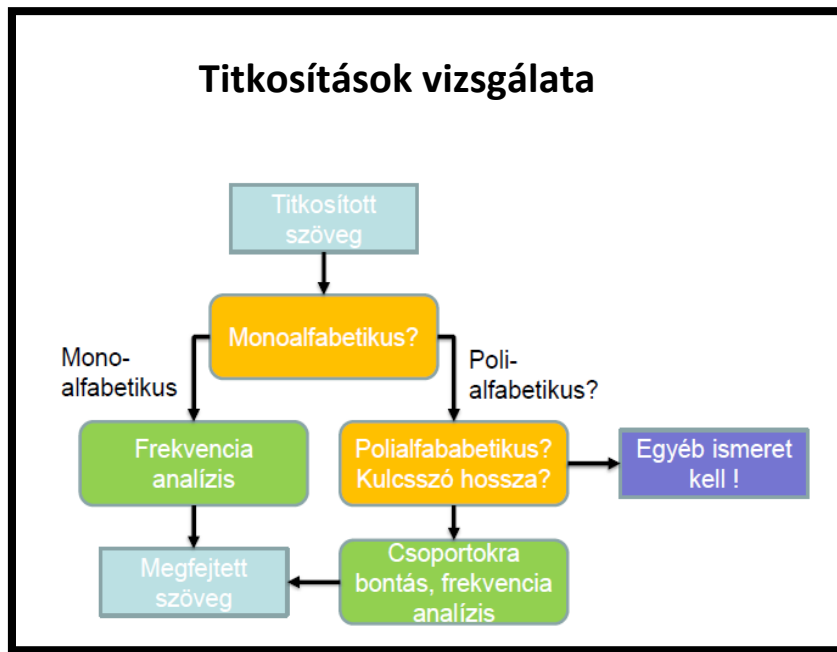
4. ábra
Vízjel

Forrás: A szerzői jogok érvényesítése
elektronikus/digitális környezetben
<https://gyires.inf.unideb.hu/GyBITT/11/ch04s02.html>
2019. július 9.

A *Titkosítás* a görög cryptography szóból ered, ami titkot, írást jelent. A titkosítás lényege, hogy habár a titkosítás látható, az üzenete rejtve van. Az informatikában ennek alapjelölései: nyílt szöveg/plaintext (P), titkosított szöveg/ciphertext (C), kulcs/key (K). A titkosítást a kulcs megszerzésével lehet feloldani, azonban a titkosított szöveg felfedése és módosítása – sajnálatos módon – kulcs nélkül sem szabgátat a hackereknek.

A titkosításnak alapvetően két típusa van. A szimmetrikus kulcsú titkosításnál a titkosításhoz és a visszafejtéshez használt kulcs megegyezik, vagy az egyik könnyedén kiszámolható a másikkól. Az aszimmetrikus kulcsú titkosításnál a kódoláshoz és a dekódoláshoz eltérő kulcsot használnak. Egyéb titkosítási módszer a Lenyomat-készítő (hash) függvények és a Diffie–Hellman-kulcscsere protokoll. Az utóbbinál a felek anélkül képesek egy közös titokban megegyezni, hogy bármit előzetesen egyeztettek volna.

²³ *A szerzői jogok érvényesítése elektronikus/digitális környezetben.* <https://gyires.inf.unideb.hu/GyBITT/11/ch04s02.html>, 2019. július 9.

5. ábra

A szerzői jog digitális védelme

Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Médiabiztonság kurzusának jegyzetei, 2016

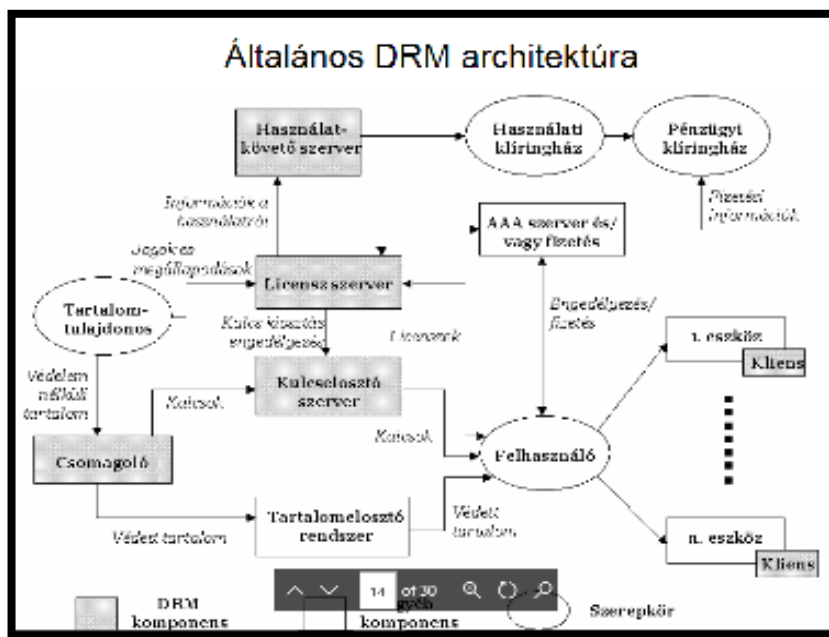
A klasszikus titkosítás története egészen Kr. e. 2500-ra eredeztethető vissza. Ekkor az egyiptomi sírokon a hagyományostól eltérő hieroglifákat használtak a fontosság és a titok jelölésére, és nem egy titkolt üzenet elrejtésére. Kr. e. 600-ban egyszerű, egyábécés helyettesítő titkosítások jelentek meg. Erre példa az Atbash titkosító, ami az ABC megfordítása. Kr. e. 400-ban a görögök szteganográfiát alkalmaztak, ami Hérodotosz írása rabszolgák leborotvált fején, ill. agyagtáblán. A spártaiak módszere a sytacle volt, ami nem más, mint egy üzenettel teli papiruszsáv botra tekerve, amit megfejteni egy ugyanolyan átmérőjű botra áttekerve lehet. Ezek voltak a titkosítás ókori eredői, melyekből később többábécés, kevert, többábécés kevert, rotor, enigma, Diffie–Hellman-kulcscsere, RC4, AES, CBC, CTR(ICM), SHA algoritmusok, önkulcsoló titkosító, jelszó lettek. Ezek variációit népszerűen alkalmazták a világháború ideje alatt, mind írásban, mind elektronikus úton.

A titkosítás mellett a *hitelesítésnek* és az *elektronikus aláírásnak* is fontos szerepe van. Ezek leginkább az elektronikus úton történő szerződéskötésben vesznek részt. Létezik erre európai szabvány is, hogy egységesen még könnyebb és ellenőrizhetőbb lehessen. Hitelesítéskor egyfajta záradékkal vagy digitális aláírással látják el a dokumentumot, biztosítva mindkét felet az eredetiség felől. Végül, a *leíró nyelvek* szintén eszközei a DRM-rendszernek, melyek lehetnek aktív és passzív DRM-rendszer leírói. Ezekre példa az Open Digital Rights Language (ODRL),

Extensibel Rights Markup Language (XRML) és a Metadata Encoding and Transport Standards (METS).

{Egyéb DRM-fogalmak: Pull modell – a felhasználó kiválaszt egy tartalmat, Push modell – a felhasználó feliratkozik egy szolgáltatásra, Streaming – a videófolyam titkosított, Csoportok kezelése – egy tartalom több eszközzel is használható, Továbbadás – a tartalom továbbadható más DRM-ügynöknek, Exportálás – tartalmak más rendszerbe történő exportálása.

Szolgáltatások, melyek kapcsolatban vannak a DRM-rendszerrel: Zeneszolgáltatások – iTunes, Google's Play Music, Spotify, Tidal, Deezer. Filmszolgáltatások – iTunes, Google Play, Netflix, Amazon online streaming, Vimeo, nCore torrentportál. DRM-rendszerek: RealNetworks – Media Commerce Suite. Digital Transmission Content Protection (DTCP). Advanced Access Content System (AACs) HD és Blueraay tartalmakhoz. Microsoft's Windows Vista: Protected Media Path. DRM-rendszerek mobil platformra: Microsoft Windows Media DRM, Fairplay, Marlin DRM, OMA DRM 1.0, 2.0 – forward lock, combined deliverable, separate deliverable.} ²⁴

6. ábra

Titkosítások típusa

Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
DAM-kursusának jegyzetei, 2016

²⁴ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Médiabiztonság kurzusának jegyzetei, 2016.

4. Digital Asset Management (DAM) – digitális vagyonkezelés

A DAM célja, hogy szervezeti környezetben digitális tartalmat kezeljen szervezeti célok szolgálatában. Két fő típusa van, a böngésző és a katalógus típus. Az előbbinél az adatok nem különülnek két részre, az adatállományban keresünk, böngészünk. A katalógusosnál két részre oszlik az adatállomány, katalógus és digitális vagyon. A digitális vagyonkezelést többféleképpen lehet csoportosítani. Az egyik a funkcionalitás szempontja, amiben négy fő kategória van:

- Brand DAM, ami a vállalati vagyon megőrzésére és újrahasznosítására hivatott;
- a könyvtár jellegű DAM, ami a hosszú távú tárolást segíti elő;
- a harmadik a produkciós DAM, ami a digitális termelésben gyakran változó médiaállományok szervezését, tárolását, kezelését végzi;
- és végül az értékesítő DAM, ami digitális tartalmat nyújt a kiskereskedőknek. Másfajta csoportosítási szempont a kezelt tartalom típusa, ami lehet szöveges és multimédiás.

Azonban meg kell említeni a DRM-rendszerek negatív oldalát is, hiszen nem elégíthet ki minden igényt. Sokan úgy vélik, a jogkezelő rendszer sérti a használók magán-szféráját a tekintetben, hogy minden elektronikus lépést nyomon lehet követni. Ezáltal a felhasználó minden tevékenysége átláthatóvá válik, ami bizonyos esetekben különösen veszélyes lehet, pl. netbankolás, e-mailek, személyes adatokat tartalmazó fiókok stb. Az Európai Bizottság is kifejezte aggodalmát, hogy a jogkezelő rendszerek nem kompatibilisek, így megnehezítik az digitális tartalmak jogszerű használatát, továbbá a használókról szenzitív adatokat gyűjtenek össze. Többen a Big Brothert látják a rendszerben és tiltakozásukkal ki is fejezték ezek beszüntetésének elvárását. A közkönyvtárak fejlesztésével foglalkozó PULMAN projekt szerint a DRM-rendszerekre szükség van. A gond ott kezdődik, amikor a szerzői jogi törvény által biztosított kivételeket a kedvezményezettek nem tudják érvényesíteni, mert a DRM-rendszerek nincsenek a kivételes eljárásokra felkészítve.²⁵

Összegzésként elmondható, hogy a digitális jog- és vagyonkezelő rendszerek nélkül aligha lenne eredményes a szerzői jogi védelem az internet világában. Azonban semmiképp sem nyugodhatunk meg, hiszen mindig vannak 'rések a pajzson' és mindig tovább kell fejleszteni az adott rendszert, hiszen a technológia fejlődése sosem áll meg. Ezen felül érdemes még megemlítenünk az európai jogi szabályozást is, ami szintén hatáson védelmet nyújt a jogtulajdonosoknak a jogosulatlan felhasználások ellen. Ilyen például a KJK irányelv (2014/26/EU)²⁶ és a DSM irányelv (2019/790)²⁷, amelyek megszegése esetén a szerzőt jogorvoslat illeti meg.

²⁵ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem DAM-kurzusának jegyzetei, 2016.

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/26/EU irányelve a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről.

Felhasznált irodalom:

- [1] OTT István: *A szerzői jogok hazai büntetőjogi védelme a fájlcsere-
lő rendszerek körében*. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és
Államtudományi Kar Doktori Iskola, Budapest, 2012.
- [2] GYENGE Anikó: Digitális jogkezelési rendszerek a szerzői jogban. Tanulmá-
nyok. *Infokommunikáció és Jog* 2004/2., 50–56. [https://infojog.hu/wp-con-
tent/uploads/pdf/200402_GyengeAniko.pdf](https://infojog.hu/wp-content/uploads/pdf/200402_GyengeAniko.pdf), 2020. március 5.
- [3] *Kézikönyv a szerzői jog érvényesítéséhez*. ProArt Szövetség a Szerzői Jogo-
kért, 2013, <http://www.szerzoijogikezikonyv.hu/#oldal/1/11>, 2020. március 5.
- [4] KÁRPÁTI Zsuzsanna: A közös jogkezelés rendszerének átalakulása a függet-
len jogkezelés megjelenésére tekintettel. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi*
Szemle 2018/2., 25–47.
- [5] Stephen C. BETTS (William Paterson University) – Zinaida TARAN (St. John
Fisher College): Getting their fair ‘share’: the impact of disk copying on the
music industry. *Allied Academies International Conference*, Proceedings of
the Academy of Legal, Ethical and Regulatory Issues, Volume 8, Number 1,
New Orleans, 2004, 35–40.
- [6] Stephen C. BETTS (William Paterson University) – Zinaida TARAN (St. John
Fisher College): The myth of lost sales: Does disk copying negatively impact
the music industry? *Journal of Business & Economic Research* August 2005,
Volume 3, Number 8, 29–34.
- [7] FODOR Klaudia Franciska: A digitális magáncélú másolás kompenzációjá-
nak lehetőségei. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 2009/4., 65–88.
- [8] *Music Piracy and the Audio Home Recording Act*. [https://scholarship.law
.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com/&httpsredi-
r=1&article=1064&context=dltr](https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com/&httpsredir=1&article=1064&context=dltr), 2020. március 6.
- [9] TÓSZEGI Zsuzsanna: A szerzői jogok védelmét szolgáló digitális technoló-
gia. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 2006/10., [http://tmt.omikk.bme.hu
/show_news.html?id=4533&issue_id=476](http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4533&issue_id=476), 2019. július 9.
- [10] LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde: *A digitális jogkezelés fogalma. Digitális jogok*
kezelése. 2011, Eszterházy Károly Főiskola, [http://www.tankonyvtar.hu/hu
/tartalom/tamop425/0005_37_digitalis_jogok_scorm_10/1031_a_digitlis_jog-
kezels_fogalma.html](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_37_digitalis_jogok_scorm_10/1031_a_digitlis_jogkezels_fogalma.html), 2019. július 9.
- [11] BIZÓ Dániel: A digitális jogkezelés elvesz, vagy ad? *hsws* 2006. nov. 9.,
http://www.hsws.hu/hirek/32413/drm_digitalis_jogkezeles_vita.html, 2019.
július 9.

²⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2019/790 irányelve a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról.

-
- [12] AMBERG Eszter: Szerzői jog és a digitális szerzői jogkezelés. *Könyvtári Figyelő* 51. évfolyam, 2005/3., <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00056/amberg.html>
- [13] *A szerzői jogok érvényesítése elektronikus/digitális környezetben*. <https://gyires.inf.unideb.hu/GyBITT/11/ch04s02.html>, 2019. július 9.
- [14] Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Médiabiztonság kurzusának jegyzetei, 2016.
- [15] Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem DAM-kurzusának jegyzetei, 2016.

AZ EGÉSZSÉGES MUNKAKÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG

BERÉNYI LAURA*

A 21. század változó társadalmi és gazdasági körülményei, a rohamos technológiai fejlődés a foglalkoztatás területére is jelentős hatást gyakorolnak. Ennek következtében a felmerülő újabb és újabb kockázati tényezőkkel szembeni hatékony védelem érdekében kiemelten fontos a megfelelő jogalkotói fellépés, mely megteremtheti annak lehetőségét, hogy a foglalkoztatási jogviszonyok szereplői sikeresen alkalmazkodjanak a változásokhoz. Különösen érdekes területnek találok az internetes munkavégzési formák vonatkozásában felmerülő pszichoszociális kockázati tényezők kezelésének kérdését, melyek napjainkban egyre változatosabb formában jelennek meg, fokozott veszélynek kitéve a munkavégzőket.

Kulcsszavak: *foglalkoztatás, egészséges munkakörnyezethez való jog, munkavédelem, globalizáció, hakeni gazdaság, internetes munkavégzés, pszichoszociális kockázati tényezők*

The changing social and economic conditions of the 21st century as well as the rapid technological development have a significant impact on employment. Consequently, in order to maintain effective protection against new and emerging risks, appropriate legislative action is essential, which can create opportunities for employment law actors to adapt successfully to change. In my opinion, the issue of addressing the psychosocial risk factors associated with forms of work on the Internet is a very interesting and important topic nowadays, which is increasingly diverse, presenting an increased risk to workers.

Keywords: *employment, right to a healthy work environment, health and safety at work, globalisation, gig economy, psychosocial risk factors*

Bevezetés

Az egészséges munkakörnyezethez való jogosultság biztosítása kiemelt relevanciával bír – a klasszikus, munkaszerződésen alapuló munkaviszonyon túl – valamilyeni, foglalkoztatásra irányuló jogviszony vonatkozásában. Kulcsfontosságú követelményként jelenik meg a jogviszonyban, tekintettel arra, hogy a megfelelő, egészséget nem veszélyeztető, biztonságos munkakörnyezet kialakítása és fenntartása jelentős mértékben meghatározhatja, hogy miként és meddig képes a jogvi-

* DR. BERÉNYI LAURA
PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
berenyi.laura95@gmail.com

szony megfelelően betölteni rendeltetését. Hiszen a megfelelő munkafeltételek biztosítása a munkavállalók számára nélkülözhetetlen annak érdekében, hogy egészségüket megőrizve, a lehető legteljesebb mértékben képesek legyenek feladataik ellátására, mindezzel hozzájárulva a munkáltatói szervezet gazdasági versenyképességének, termelékenységének fenntartásához. Ezen kontextusra tekintettel véleményem szerint a munkahelyi biztonság és egészség tárgyköre nemzetgazdasági jelentőségű területként aposztrofálható, így nem mellőzhető a megfelelő mértékű aktív állami szerepvállalás a szabályozást illetően, meghatározva ezáltal a kereteket, illetőleg az ezek tartalmát biztosító részletszabályok körét. Mindezt hűen tükrözi, hogy a nemzeti szintű jogalkotási aktusok mellett az 1980-as évek óta egyre növekvő uniós szabályozási fellépés figyelhető meg a munkahelyi egészségvédelem és biztonság javítása érdekében.¹ Ebből eredően jelen műben a hazai szabályozás mellett az uniós szintű jogalkotás legfőbb eredményeinek feltérképezésére is kitérek.

Fontosnak tartom ezen a ponton rögzíteni, hogy kutatásom során az egészség és biztonság megteremtésére vonatkozó követelményeket – a témám szempontjából szükséges mértékben – együtt vizsgálom, hiszen az egészséget nem veszélyeztető, biztonságos munkafeltételek kialakítása egymással szoros kapcsolatban áll, mondhatni, kéz a kézben járnak.

Az európai munkajogi szabályozás vonatkozásában tendenciaként megfigyelhető egyfajta „menekülés” a munkajogi szabályozás szigorú kereteiből, kilépve az egyéb foglalkoztatási jogviszonyok irányába. Ennek fényében érdemes górcső alá venni a rugalmasság és a biztonság kérdését, vagyis azon problémakört, hogy miként teremthető meg az egyensúly a megváltozott gazdasági környezethez igazodó rugalmasabb foglalkoztatási feltételek és a munkavállalók munkajogi és szociális jogi biztonságának garantálása között, s ennek következtében milyen új kockázati tényezők megjelenésével kell számolni a munkavállalók egészségének és biztonságának védelme kapcsán. Ezen folyamatok az Európai Unióban a gazdaságilag függő munkára vonatkozó strukturális kérdések körüli szakpolitikai vita kialakulását idézték elő. A szüntelenül változó gazdasági és társadalmi viszonyok alakulásának vizsgálatára a Delors-féle Bizottság által 1993-ban kiadott *Fehér Könyv* érdemel kiemelt a biztonság és rugalmasság kérdéskörét érintően. Az Európai Bizottság (továbbiakban Bizottság) 1997-ben megjelentetett *Zöld Könyve* pedig arra kereste a választ, hogy a munkavégzés megszervezésének új formáival milyen módon lehetséges egyidejűleg bővíteni a foglalkoztatást, mellette pedig elősegíteni az európai vállalkozások versenyképességét. Megállapításait tekintve a *Fehér* és *Zöld Könyv* alapvetően egy határozott elmozdulás jelenségét körvonalazta a szociálpolitikától a gazdasági identitású foglalkoztatáspolitikára felé, mindez kitűnik az Európai Unió szociálpolitikájának történetéből is.² Összességében tehát megállapítható, hogy a biztonságról a ver-

¹ Európai Parlament: *Munkahelyi egészségvédelem és biztonság*. Az Európai Unió ismertetése, 2019, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_2.3.5.pdf, 2019. november 19.

² Lásd erről: GYULAVÁRI Tamás – KÖNCZEI György: *Európai Szociális Jog*. Osiris, Budapest, 2000; GYULAVÁRI Tamás: Munkaviszony, önfoglalkoztatás és a közöttük lévő szürke zóna. *Esély* 2009/6., 76–78.

senyképességre helyeződött a hangsúly, melyhez többek között hozzájárult a folyamatos technológiai fejlődés, a széttagozódás, a szakképzettség szintjének emelkedése, a nők megjelenése a munkaerőpiacon és az európai integráció elmélyítése.³

Vizsgálódásom során összességében arra keresem a választ, hogy a 21. század társadalmi és gazdasági változásainak tükrében milyen új kihívásokkal kell számolni a munkavédelmet érintően, különös tekintettel a munkahelyi pszichoszociális kockázatok kezelését illetően, s ehhez kapcsolódóan milyen megoldások lehetnek célravezetők a nehézségek kiküszöbölésére. Ennek keretében kutatásom tárgyává teszem az internetes munkavégzésből fakadó kockázati tényezők bemutatását, mely véleményem szerint kiemelt kockázatot jelent a munkavállalók egészségének és biztonságának védelmére.

1. A munkavédelem alapjogi vetületei

1.1. Magyarország Alaptörvénye

A munkajogi jogviszony tartalmát – csakúgy, mint bármely más jogviszony esetében – a felek jogainak és kötelezettségeinek összessége alkotja, s alakítja.

A munkavállalói jogok körében hazánkban az Alaptörvény deklarálja, hogy minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez, valamint a testi-lelki feltöltődéshez, a napi és heti pihenőidőhöz, továbbá az éves fizetett szabadsághoz.⁴ Kiemelést érdemel, hogy az Alaptörvény a munkavállaló fogalmát egy olyan általános fogalomnak tekinti, mely a foglalkoztatottak teljes körére kiterjed, melynek értelmében a rendelkezéseit valamennyi foglalkoztatásra irányuló jogviszony tekintetében tiszteletben kell tartani.⁵ Rögzíti továbbá az Alaptörvény, hogy a munkaadói és munkavállalói oldalt kölcsönösen együttműködési kötelezettség terheli,⁶ mely a felek közötti partneri együttműködés kereteinek kialakítását hivatott biztosítani. Ezen irányvonal mentén az Alaptörvény által biztosított kereteket tartalommal megtöltő jogalkotási feladat ugyancsak az államot terheli. Az alkotmányos rendelkezések vizsgálatából mindezek fényében látható, hogy az Alaptörvény szabályai ténylegesen mindkét fél egyenlő mértékű védelmét kívánják garantálni, ebből adódóan pedig az Alaptör-

³ Alapvető mérföldkőnek számít a Supiot-jelentés abban a tekintetben, hogy az első magas színvonalú európai dokumentumként kísérletet tett a megváltozott munkajogi fogalmi rendszer elemzésére, az okok feltárására és a lehetséges kitörési pontok feltérképezésére. Alapvető kérdése az volt, hogy miként lehet a munkaviszony szabályozását „hozzáigazítani” a változásokhoz. Lásd erről bővebben: European Commission: *Transformation of labour and future of labour law in Europe*. Final Report, June 1998, https://www.medelnet.eu/images/stories/docs/supiotreport_en.pdf, 2019. november 26.; GYULAVÁRI: i. m. 80–93.

⁴ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), XVII. cikk (3)–(4) bek.

⁵ JAKAB Nóra: *Munkavédelem különös tekintettel a felelősségi kérdésekre*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016, 11.

⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), XVII. cikk (1)–(2) bek.

vény rendelkezéseivel összhangban lévő speciális részletszabályok megalkotása kiemelt jelentőséggel bír.

Habár a munkajogi jogviszonyok kapcsán a munkajog „anyajogaként”⁷ számon tartott polgári jog jelentette a szabályozás kiindulási pontját, a jogviszony sajátosságaira tekintettel a munkajog önálló jogággá fejlődött. Mivel a munkajogviszonyban – bár mellérendelt felek szerződnek egymással a polgári jogi alapokat tekintve⁸ – alapvetően alá-főlé rendeltségi helyzet alakul ki a szerződő felek között, a munkavállaló egzisztenciális függése a munkajog mindenkor eszmei alapjának tekintendő.⁹ A munkavállaló és a munkáltató közti partneri együttműködés célját az alkotmányos szabályok is megállapítják, mintegy programjellegűen: ide tartozik a munkahelyek biztosítása, a nemzetgazdaság fenntarthatósága és más közösségi célok.¹⁰ Mindezek hatékony biztosításához pedig elengedhetetlen követelmény a munkakörülmények megfelelő kialakítása, a munkavállalók egészségének, biztonságának védelme.

A munkafeltételekkel kapcsolatos szabályok az eddigi vizsgálódásom fényében egyértelműen a munkavállalók érdekeit szolgálják, melynek részletszabályait a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (továbbiakban: Mt.) tartalmazza. Ám ezen túl, az állam munkavédelmi tárgyú jogszabályok széles körével biztosítja a munkavállalók egészségének és biztonságának megőrzését. Ide tartozik többek között a munkavédelem általános szabályrendszerét lefektető munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (továbbiakban: Mvt.).¹¹

1.2. A nemzetközi és közösségi szintű szabályozás

A munkavédelemhez kapcsolódó emberi jogi rendelkezések vizsgálatát illetően az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ), illetve az Európa Tanács tevékenységének vizsgálata bír kiemelt jelentőséggel.

Az ENSZ égisze alatt számos emberi jogi tárgyú egyezmény született, melyek általános kereteket szabnak meg. Ezek köréből – a témám szempontjából – a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (továbbiakban Egyezségokmány) szeretném kiemelni, melyet hazánkban az 1976. évi 9. tvr. hirdetett ki. Az Egyezségokmány 7. cikkében rögzítésre került, hogy a részes államok elismerik mindenkinek a jogosultságát az igazságos és kedvező munkafeltéte-

⁷ RADNAY József: *A Ptk. és a munkajog kapcsolata, különös tekintettel a magyar jogra.* In: Manfred Ploetz – Tóth Hilda (szerk.): *A munkajog és a polgári jog kodifikációs és funkcionális összefüggései.* Tanulmánykötet, Novotni Kiadó, Miskolc, 2001, 276.

⁸ KISS György: Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésekre. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2000/1., 6.

⁹ KUN Attila: *Az új Munka Törvénykönyve.* 406, https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/13_Kun_Attila.pdf, 2018. október 23.

¹⁰ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), XVII. cikk (1) bek.

¹¹ A munkavédelem témakörét érintően lásd: SIPKA Péter: *A munkáltatói kárfelelősség alakulása a bírói gyakorlat tükrében.* HVG-Orac, Budapest, 2015.

lekhez, mely többek között magában foglalja a biztonságos és egészséges munkakörülmények garantálását.¹²

Az Európa Tanács emberi jogok és alapvető szabadságok védelmét illető kiemelkedő munkáját tekintve a szociális és gazdasági jogokra vonatkozóan az 1961. október 8-án, Torinóban kelt és 1965. február 26-án hatályba lépett Európai Szociális Kartát (továbbiakban Karta) szeretném kiemelni. A Karta preambulumban kifejezett utalást tesz az 1950-es Emberi Jogok Egyetemes Egyezményére. Deklarálja, hogy az abban nevesített alapvető polgári, politikai jogok, illetőleg szabadságjogok érvényesítésével összhangban került sor a Karta megalkotására.¹³ Jelentősége azonban a munkajog területéhez kötődően is megmutatkozik, mivel első tíz cikkében – kiterjesztő értelmezés szerint – a munkához való jogot egyes részterületeire fókuszálva határolja körül.

A Karta 3. Cikke szabályozza ehhez kapcsolódóan a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jogosultságot. Ennek értelmében, a munkabiztonsági és munka-egészségügyi szabályzatok elkészítésének, illetőleg végrehajtásának kötelezettségét határozzák meg a szerződő felek számára, valamint az ezen kérdéskörhöz kapcsolódó konzultációt.¹⁴

Véleményem szerint, a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog mindezekén túl – a jelenkori gazdasági és társadalmi változások tükrében – magában foglalja a munkáltatók részéről azon kötelezettség vállalását is, mely a munkavállalók fokozott védelmét célozza a pszichoszociális kockázati tényezőkkel szemben. Ezen kockázatok feltérképezését a következő fejezetben ejtem meg.

A közösségi szintű szabályozást tekintve egyaránt számos jogalkotási eredményt találunk a munkavédelem területét érintően. Az uniós szintű jogszabályok bevezetésével meghatározásra kerültek azon minimumkövetelmények, melyek a munkavállalókat megillető védelem megfelelő szintjét biztosítják, egyúttal lehetővé téve az ettől szigorúbb intézkedések fenntartását, illetőleg bevezetését. A Lisszaboni Szerződés hatálybalépésével az Európai Unió Alapjogi Chartája jogilag kötelező erejű lett az uniós intézmények és tagállamok számára az uniós jog végrehajtásakor, mely jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az egészségvédelmi és biztonsági politika az uniós jogalkotás még fontosabb területévé vált. Ehhez kapcsolódóan nélkülözhetetlen említést tenni a 89/391/EGK keretirányelvről, mely mérföldkövet jelentett a munkavállalók biztonságának és egészségvédelmének fejlődését tekintve. Legalapvetőbb célja, a munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségének javítását ösztönző intézkedések bevezetése.¹⁵ Ennek megvaló-

¹² JAKAB: i. m. 12–14.

¹³ Preambulum: Európai Szociális Karta (Torino, 1961. október 18.) In: 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről.

¹⁴ KÖNCZEI György: Mi is az Európai Szociális Karta? *Fundamentum* 1998/3., 135, http://epa.oszk.hu/02300/02334/00053/pdf/EPA02334_Fundamentum_1998_03_135-142.pdf, 2018. október 27.; LAMM Vanda (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia*. HVG-Orac, Budapest, 2018.

¹⁵ JAKAB: i. m. 27–28.

sításában a legmegfelelőbb megoldásként a megelőzés kultúrájának megteremtését véli a közösségi jogalkotó. Kiemelt hangsúlyt fektetett a megelőző intézkedések biztosítására, továbbá tájékoztatást, konzultációt, kiegyensúlyozott részvételt és képzést határoz meg a munkavállalók és képviselőik számára az állami- és magánszektorban egyaránt.¹⁶ Jelentősége továbbá abban is megmutatkozik, hogy alapul szolgált több mint huszonöt egyedi irányelv megszületéséhez a munkavédelem területét érintően, valamint az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség (EU-OSHA) (továbbiakban Ügynökség) létrehozásáról szóló 2062/94/EK tanácsi rendelethez. Az Ügynökség székhelye Bilbaóban található, 1996-ban jött létre, tevékenysége igen sokrétű, legfőbb célkitűzése az ismeretek és információk megosztásának előmozdítása, valamint a prevenció jegyében a kockázatmegelőzés kultúrájának terjesztése. Közel húsz esztendeje rendez minden évben figyelemfelkeltő kampányokat *Egészséges munkahelyek* címmel különböző témákban a munkahelyi egészségvédelemmel és biztonsággal kapcsolatban. 2014 júniusában a Bizottság közzétette az Európai Unió 2014–2020-as munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi stratégiai keretét, melyet a Tanács 2015 májusában elfogadott. A keret célkitűzései között három jelentős kihívás kezelése szerepel:

- a meglévő szabályok egyszerűsítése, korrigálása,
- a munkavégzéssel összefüggő megbetegedések megelőzésének fokozása,
- és a munkaerő elöregedésének figyelembevétele.

Az uniós jogalkotás eredményeit tekintve, megkerülhetetlennek tartom az Európai Parlament szerepének ismertetését a munkavédelem tárgykörét érintően. Többek között számos állásfoglalást fogadott el, melyekben azt szorgalmazta, hogy a munkavállalók fizikai, illetőleg szellemi jólétét közvetlenül, vagy közvetve befolyásoló valamennyi szempontra vonatkozzon uniós jogszabály. Ehhez kapcsolódóan arra ösztönözte a Bizottságot, hogy vizsgálja meg a hatályos jogszabályok által még nem szabályozott, újonnan felmerülő kockázatokat, mint például a munkahelyi stresszt és a kiégést.

Továbbá, rendkívül előre tekintő módon igyekszik feltérképezni a technológiai innovációval, s annak a munkaszervezésre gyakorolt hatásával kapcsolatosan felmerülő új kockázatokat, a digitalizáció, a robotika és a mesterséges intelligencia munkaerőpiacra gyakorolt hatásaival foglalkozó munkacsoport révén, melyet a Foglalkoztatási és Szociális Bizottság hozott létre.¹⁷

¹⁶ Európai Parlament: *Munkahelyi egészségvédelem és biztonság*. Az Európai Unió ismertetése, 2019, 1–3. http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_2.3.5.pdf, 2019. november 19.

¹⁷ A munkaviszonyok átalakulásáról és az ennek nyomán fellépő szabályozási kockázatokról lásd: KUN Attila: Munkajogviszony és a digitalizáció – rendszerszintű kihívások és kezdetleges Európai Unió reakciók. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0. A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 413–415.

Kutatásom ezen pontjához érve, úgy vélem, indokolt a rohamos technológiai fejlődés jóvoltából megjelenő új pszichoszociális kockázati tényezők kialakulásának folyamatát is górcső alá venni a továbbiakban.

2. A globalizáció hatása a munkajog területén

Az új évezred elejére körvonalazódott világviszonylatban is, hogy a kezdeti, ipari forradalmak eredményének modelljeire építkező munkajogi szabályozás fordulóponthoz érkezett; a gazdaság elérte egy alapvető paradigmaváltás határát a társadalmi berendezkedés átrendeződésének következményeként. Ezen felismerés tette lehetővé, hogy jogalkotói szinten is hatékony, a globális gazdaság megváltozott dinamikájához igazodó szabályozások szülessenek meg, törekedve ezáltal a napjainkban lezajló digitális forradalom által támasztott új kihívások leküzdésére.¹⁸

Az évtizedek alatt végbemenő technológiai fejlődés a távközlés területén¹⁹ és az angol nyelv használatának elterjedése általános üzleti nyelvként elérhetővé tették az európai, illetőleg az észak-amerikai vállalatok számára, hogy lényegesen egyszerűbben tudjanak üzleti kapcsolatot létesíteni egymással. Az ún. „Uruguay Round” tárgyalássorozatot követően számos bilaterális kereskedelmi egyezmény született a világ különböző pontjain fekvő országok között,²⁰ s mindez megteremtette annak lehetőségét, hogy az európai piacra szánt termékeket Ázsiában készítsék el, ahol a munkabérből csupán töredékét képezi az európai bérből. A WTO (World Trade Organization) megalakulását követően pedig a nemzetközi kereskedelem útjában álló valamennyi akadály elhárulni látszott. Kiemelt relevanciát nyert ennek körében, hogy miként tudnak az egyes vállalatok versenyképes árakat biztosítani, s a lehető legtöbb profitra szert tenni oly módon, hogy mindemellett optimalizálják és visszaszorítják a munkabérből. Ennek vonatkozásában pedig az adott tagállam által biztosított jogi keretek szem előtt tartásával nyílik lehetőség csupán a megfelelő stratégia alkalmazására.²¹

¹⁸ Janice R. BELLACE: *The Changing Face of Capital: The Withering of the Employment Relationship in the Information Age*. In: Frank Hendrickx – Valerio de Stefano (eds.): *Game Changers in Labour Law: Shaping the Future of Work*. Kluwer Law International B.V., The Netherlands, 2018, 11–15.

¹⁹ BAGJOS Csaba: *Az Európai Unió általános adatvédelmi rendeletének hatása a magyar munkajogra*. In: Bankó Zoltán – Berke Gyula – Tálné Molnár Erika (szerk.): *Quid Juris? Ünnepi kötet a Munkaügyi Bírák Országos Egyesülete megalakulásának 20. évfordulójára*. Budapest–Pécs, 2018, 15.

²⁰ A hét és fél éven át tartó, összesen 123 ország részvételével lezajló kereskedelmi tárgyalássorozat a mai napig világviszonylatban is egyedülálló kezdeményezésként van számon tartva. Lásd erről bővebben: World Trade Organisation: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm, 2018. október 28.

²¹ Lásd: BELLACE: In: Hendrickx – de Stefano (eds.), 2018, 17.

A globalizációs folyamatok eredményeinek térnyerése ezeken túlmenően az információs korszak kezdetével²² az élet számos egyéb területén megmutatkozott, s így a kialakuló piacgazdaság által támasztott új követelmények teljesítése, illetőleg az új akadályok leküzdése alapvető szemléletváltást tesz szükségessé többek között a munkajogi szabályozás körében is, melynek kapcsán a munkavállalók egészségének és biztonságának védelme is megköveteli, hogy az állami szerepvállalás és jogalkotói fellépés megfelelően alkalmazkodjon a megváltozott környezethez.

3. Az internetes munkavégzés és a felmerülő pszichoszociális kockázatok

A globalizációs folyamatok hatása napjainkra oly mértékben tovagyűrűzött, hogy a robbanásszerű technológiai fejlődésből eredően egyre több példát láthatunk az interneten alapuló, úgynevezett „hakni gazdaságba” (gig economy) tartozó munkavégzési formák elterjedésére nemzetközi viszonylatban.²³ Az internet szerepét illetően Gyulavári véleményét osztom, mely szerint a munka világában az internet egy újfajta eszközt jelent, annak minden előnyével és hátrányával együtt.²⁴ Jelen korunkban jelentősen megnőtt az igény – a rugalmasság kritériumának és a profit maximalizálásának előtérbe helyezésével – a lehető legolcsóbb foglalkoztatás megvalósítására, mely többek között az atipikus munkavégzési viszonyok elterjedését is eredményezte. Az interneten keresztül történő munkavégzés két formája – a *crowdwork* és az *applikáción alapuló munkavégzés* – ezen atipikus munkavégzési viszonyok újfajta kombinációjaként értelmezhető, tekintettel arra, hogy növeli a munkáltató és a fogyasztó (szolgáltatást igénybe vevő) rugalmasságát, mindamellett pedig visszaszorítja a termelés és szolgáltatás költségeit az állásidő kiküszöbölésével. Fenntartja a teljes munkáltatói ellenőrzést is a munkafolyamat egésze felett, hogy kiiktassa a tranzakciós költségeket. Közös jellemzőjük, az internet használata az ellenértékért történő munkavégzés során. Újdonsága tehát összességében abban rejlik, hogy „ez a bizonytalan foglalkoztatás és az információs technológiák találkozási pontja”.²⁵ Attól függetlenül, hogy nem régóta jelentkezik a globális gazdaságban ezen munkavégzési forma, a munkavállalók egészségének és biztonságának védelme szempontjából számos hátrányt és kockázati tényezőt lehet már megfogalmazni esetükben:

- rossz munkafeltételek, különös tekintettel a sokszor kirívóan alacsony bérezésre,
- a szervezethez, szakszervezeti képviselő hiánya, a gazdasági és jogi bizonytalanság erősíti a munkavégző²⁶ kiszolgáltatott helyzetét, melyet tovább ne-

²² „The development of the computer at the end of World War II and the invention of the microprocessor in the early 1970s mark the beginning of the information age.” BEL-LACE: In: Hendrickx – de Stefano (eds.), 2018, 18.

²³ GYULAVÁRI Tamás: Hakni gazdaság a láthatáron: Az internetes munka fogalma és sajátosságai. *Iustum, Aequum, Salutare* XV, 2019/1., 25–51.

²⁴ GYULAVÁRI: Hakni..., i. m. 30.

²⁵ GYULAVÁRI: Hakni..., i. m. 30.

²⁶ Az internetes munkát végzők esetében tudatosan nem a munkavállaló kifejezést használom – egyetértve Gyulavári álláspontjával – mivel az interneten keresztül történő mun-

hezít a korlátozás nélküli, kiszámíthatatlan munkaidő, az átláthatatlan bérezés és a bizonytalan ideig tartó jogviszony, továbbá a munkavégzéssel járó költségek viselése kizárólag a munkavégzőt terhelik,

- a munkavégzők többsége az egészségükre kifejezetten káros munkaidőbeosztásra kényszerül – gyakori körükben az éjszakai munkavégzés – annak érdekében, hogy minél nagyobb jövedelemre tudjanak szert tenni,
- az ügyféli értékelésnek való kiszolgáltatottság, – az anyagi vonatkozásoktól eltekintve – fokozott egészségi és biztonsági kockázattal jár,
- a munkahelyi egészség- és biztonságvédelemre vonatkozó uniós joganyag hatálya nem terjed ki a munkavégzőkre, ha nem rendelkeznek munkavállalói státusszal, a munkavállalói státusz hiánya miatt pedig a társadalombiztosítás rendszerén is kívül maradnak.²⁷

További nehézségek, megoldatlan kérdések felvázolására jelen műben nem térnek ki, ám az előbbieken ismertetett, a témám szempontjából legfontosabbnak vélt aggályok feltérképezéséből tisztán kitűnik, hogy ezen új munkavégzési formák rendkívül jelentős pszichoszociális kockázatokkal²⁸ járnak a munkavégzőket tekintve. Véleményem szerint, eddigi vizsgálódásom megállapításaként elmondható, hogy a pszichoszociális kockázati tényezők fokozott problémát és nehézséget jelentenek az internetes munkavégzők esetében, s a prevenció, illetőleg a már kialakult probléma kezelése talán nagyobb kihívást jelent, mint a klasszikusan munkaszerződés alapján foglalkoztatottak esetében.

Valamennyi munkát végző személy – az ellátott tevékenység milyenségétől függetlenül – folyamatos mentális és pszichés megterhelésnek van kitéve a munkavégzés során. Mindez abból fakad, hogy a munkavállaló környezetével állandó kölcsönhatásban van, szervezetének megterhelése pedig a munkakörnyezet és a társadalmi környezet között fellépő kölcsönhatásokra vezethető vissza. Ezen tényezők együttesen fejtik ki hatásukat, s komplex módon befolyásolják a munkavállalók egészségét, munkavégző képességét, jóllétét, végső soron az életminőségüket.²⁹

Amint arra eddigi kutatásom során már említést tettem, a rohamos technológiai fejlődés és a globalizáció folytonos változásra kényszeríti a társadalmi, gazdasági berendezkedést, melyből kifolyólag újabb és újabb technikai és szervezeti változá-

kavégzésre irányuló jogviszony nem minősül munkaviszonynak. Lásd erről bővebben: GYULAVÁRI: Hakni..., i. m. 26.

²⁷ GYULAVÁRI: Hakni..., i. m. 46–49.

²⁸ Pszichoszociális kockázat: a munkavállalót a munkahelyén érő azon hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következhet be. Mvt. 87. § 1/H.

²⁹ Lásd: Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség: *Pszichoszociális kockázatok és a munkahelyi stressz*. <https://osha.europa.eu/hu/themes/psychosocial-risks-and-stress>, 2019. november 23.

sok, új kockázati tényezők éreztetik hatásukat a munka világában. A túlzott idegi és pszichés megterhelés azonban kiemelt veszélyt jelent a foglalkozási egészségre nézve. Ám nem csupán az egyén, hanem a szervezet (munkáltató), illetőleg a nemzetgazdaság egészét tekintve is kifejtik negatív hatásukat.

A munkavállaló életében a pszichoszociális kockázatok egyik leggyakoribb megjelenési formája a munkahelyi stressz, mely az európai munkavállalók közel felét érinti, véleményük szerint az elvesztegetett munkanapok is a stressz rovására írhatók. Ide sorolható továbbá a kiegészítő-tünetegyüttes (burnout szindróma), valamint a munkahelyi pszichoterror is. Viszonylag hosszabb ideig képes lehet a munkavállaló megbirkózni a túlzott munkahelyi megterhelésből eredő következményekkel, ám mindez eljuthat arra a pontra, amely után az egyén már nem képes ellensúlyozni a negatív hatásokat, mely pszichoszomatikus betegségek sokaságát válthatja ki, s hibázások, tévesztések, munkabalesetek oka is lehet. Az ilyen pszichoszociális kóroki tényezőkre visszavezethető megbetegedések pedig adott esetben akár baleseti ellátásra is jogosító foglalkozási megbetegedésnek is minősülhetnek.³⁰

Mindezek tudatában, az adott gazdálkodó szervezet részéről kulcsfontosságú lehet a megfelelő kockázatértékelés, a prevenció előtérbe helyezése, hiszen a munkavállaló ilyen jellegű megbetegedései a szervezet egészére kiterjedően éreztetik hatásukat, mely megnövekedett kártérítési igények és egészségügyi jellegű kiadások növekvő számát eredményezhetik.

Záró gondolatok

Az egészséges munkakörnyezethez való jog feltérképezése kapcsán számos kiindulási alap célravezetőnek tűnhet. Jelen műben legfőbb célkitűzésem az volt, hogy – a téma komplex jellegére is rávilágítva – egy átfogó, koherens képet adjak a munkavállalók egészségének és biztonságának védelméhez fűződő jog szabályozási előzményeiről, valamint arról a szüntelenül változó társadalmi és gazdasági közegről, amely napjainkban is meghatározza a szabályozási tendenciákat. A globalizáció hatása, a digitalizáció vívmányai azon túl, hogy megkönnyítik életünket, súlyos negatív következményeket is eredményezhetnek, mely alól a munka világa sem jelent kivételt. Hiszen mindamelllett, hogy növelik a rugalmasságot és gyorsabb, hatékonyabb munkavégzést biztosítanak, a nem megfelelően megtervezett munkafeladatok, munkakörnyezet meggátolhatja a munkavállalókat a produktivitásuk teljes mértékű kibontakoztatásában, s adott esetben mindez számos szomatikus vagy pszichés jellegű állapotváltozás, betegség előidézésében is szerepet játszhat. Kifejezetten érdekes kérdésnek találtam az internetes munkavégzésből eredő hátrányok és kockázatok legfontosabb jellemzőinek vizsgálatát.

Konklúzió gyanánt, álláspontom szerint kijelenthető, hogy az internetes munkavégzési formák olyan új irányt képviselnek, melyek fokozott pszichoszociális kockázati tényezőknek teszik ki a munkavégzőket. A megfelelő megoldást vélemé-

³⁰ *A munkahelyi pszichoszociális kockázatok kezelése.* <https://www.nincsbaleset.hu/dokumentumok/23-a-munkahelyi-pszichoszocialis-kockazatok-kezelese>, 2019. november 23.

nyem szerint a munkajogi védelem kiterjesztése jelentené esetükben, így pedig kevésbé kerülnének kiszolgáltatott helyzetbe. Ennek első lépése nézetem szerint a jogalanyisági kérdésekben való határozás lenne, a munkavállalói státusz kiterjesztésével. Tekintettel arra, hogy az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jog alkotmányos alapjog, a munkáltatóknak kiemelt figyelmet kell fordítani ezen jogosultság biztosítására. Az aktív állami szerepvállalás nélkülözhetetlennek bizonyul. Továbbá, meggyőződésem szerint csupán a teljes körű együttműködés jelenthet valódi megoldást a prevenció elősegítése, illetve az esetlegesen fellépő problémák kezelése kapcsán, mely a foglalkoztatási jogviszony alanyain túl, a munkavédelmi szakemberekkel történő konzultációt is jelenti.

Források

Szakirodalom

- [1] BAGJOS Csaba: Az Európai Unió általános adatvédelmi rendeletének hatása a magyar munkajogra. In: Bankó Zoltán – Berke Gyula – Tálné Molnár Erika (szerk.): *Quid Juris? Ünnepi kötet a Munkaügyi Bírák Országos Egyesülete megalakulásának 20. évfordulójára*. Budapest–Pécs, 2018, 15–36.
- [2] Janice R. BELLACE: The Changing Face of Capital: The Withering of the Employment Relationship in the Information Age In: Frank Hendrickx – Valerio de Stefano (eds.): *Game Changers in Labour Law: Shaping the Future of Work*. Kluwer Law International B.V., The Netherlands, 2018, 11–27.
- [3] GYULAVÁRI Tamás: Hakni gazdaság a láthatáron: Az internetes munka fogalma és sajátosságai. *Iustum Aequum, Salutare* XV, 2019/1., 25–51.
- [4] GYULAVÁRI Tamás – KÖNCZEI György: *Európai Szociális Jog*. Osiris, Budapest, 2000.
- [5] GYULAVÁRI Tamás: Munkaviszony, önfoglalkoztatás és a közöttük lévő szürke zóna. *Esély*, 2009/6, 76–107.
- [6] JAKAB Nóra: *Munkavédelem különös tekintettel a felelősségi kérdésekre*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016.
- [7] KISS György: Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésekre. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2000/1., 3–17.
- [8] KÖNCZEI György: Mi is az Európai Szociális Karta? *Fundamentum* 1998/3., 135–142. http://epa.oszk.hu/02300/02334/00053/pdf/EPA02334_Fundamentum_1998_03_135-142.pdf, 2018. október 27.
- [9] KUN Attila: *Az új Munka Törvénykönyve*. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/13_Kun_Atila.pdf, 2018. október 23.

- [10] KUN Attila: Munkajogviszony és a digitalizáció – rendszerszintű kihívások és kezdetleges Európai Uniós reakciók. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0. A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 389–416.
- [11] LAMM Vanda (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia*. HVG-Orac, Budapest, 2018.
- [12] RADNAY József: A Ptk. és a munkajog kapcsolata, különös tekintettel a magyar jogra. In: Manfred Ploetz – Tóth Hilda (szerk.): *A munkajog és a polgári jog kodifikációs és funkcionális összefüggései*. Tanulmánykötet, Novotni Kiadó, Miskolc, 2001, 265–276.
- [13] SIPKA Péter: *A munkáltatói kárfelelősség alakulása a bírói gyakorlat tükrében*. HVG-Orac, Budapest, 2015.

Jogszabályok

- [14] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- [15] 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről.
- [16] 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről.

Egyéb források

- [17] Európai Parlament: *Munkahelyi egészségvédelem és biztonság*. Az Európai Unió ismertetése, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_2.3.5.pdf, 2019. november 19.
- [18] European Commission: *Transformation of labour and future of labour law in Europe*. Final Report, June 1998, https://www.medelnet.eu/images/stories/docs/supiotreport_en.pdf, 2019. november 26.
- [19] World Trade Organization: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm, 2018. október 28.
- [20] Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség: *Pszichoszociális kockázatok és a munkahelyi stressz*. <https://osha.europa.eu/hu/themes/psychosocial-risks-and-stress>, 2019. november 23.
- [21] *A munkahelyi pszichoszociális kockázatok kezelése*. <https://www.nincsbaleset.hu/dokumentumok/23-a-munkahelyi-pszichoszocialis-kockazatok-kezelese>, 2019. november 23.

A FELELŐSSÉGBIZTOSÍTÁSI SZERZŐDÉS SZABÁLYAI MAGYARORSZÁGON ÉS SZLOVÁKIÁBAN – ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGI ELEMZÉS

CERTICKY MÁRIO*

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa és összehasonlítsa a magyar és a szlovák felelősségbiztosítási szerződésre vonatkozó általános szabályozást. A szabályok összevetése körében elsősorban a jogszabályi rendelkezések elemzésére fektetem a hangsúlyt, de természetesen az eltérések hangsúlyozása érdekében a bírói gyakorlat is a szükséges mértékig feldolgozásra kerül. Az összehasonlítás során a felelősségbiztosítási szerződés fogalmának meghatározására térek ki, kiemelve azokat a fogalmi elemeket, amelyeket a magyar és a szlovák jog azonosan, vagy éppen eltérően szabályoz. Az összehasonlítás második szempontja a biztosítás alanyait érinti, amelynek során kitérek a két jogrendszer biztosítási érdekre vonatkozó szabályaira. A tanulmány utolsó fejezetében a szerződés tartalmát vizsgálom meg a felek legfontosabb jogai és kötelezettségeinek összehasonlításával.

Kulcsszavak: *biztosítás, felelősségbiztosítás, felelősségbiztosítás szabályai Magyarországon, felelősségbiztosítás szabályai Szlovákiában*

The aim of this study is to review and compare the general rules of liability insurance contract in the Civil codes of Hungary and Slovakia. In the course of comparing of the rules, I focus primarily on analyzing the legal provisions, but of course, to emphasize the differences, judicial practice is also processed. In the comparison, I will define the concept of a liability insurance contract, highlighting the conceptual elements that are governed by Hungarian or Slovak law in the same way or in different ways. The second aspect of the comparison concerns the parties of insurance contract, in which I discuss the rules of the insurable interest in liability insurance contract. In the final chapter of the study, I examine the content of the contract by comparing the parties' key rights and obligations.

Keywords: *insurance, liability insurance, liability insurance in Hungary, liability insurance in Slovakia*

* DR. CERTICKY MÁRIO
PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Kereskedelmi Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
civmario@uni-miskolc.hu

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy összehasonlító jogi elemzés során bemutassa a felelősségbiztosítási szerződésre vonatkozó magyar és a szlovák jog által alkalmazott magánjogi szabályokat rámutatva a szabályozásbeli különbségekre és hasonlóságokra. Az általános szabályok körében részletesen a magyar Polgári Törvénykönyv¹ (a továbbiakban: Ptk.) és a szlovák Polgári Törvénykönyv² (a továbbiakban: SzPtk.) szabályait veszem górcső alá. Előrebocsátandó, hogy míg a magyar jogban a – közjogi jellegű – biztosítási törvény³ a kötelmi jogviszonyt érintő normákat is meghatároz,⁴ addig a szlovák közjogi jellegű biztosítási törvény⁵ ilyen rendelkezéseket nem említ, de a biztosítás általános jellemzőjeként megállapítható, hogy mindkét ország joga széles körű magánjogi és közjogi normákat tartalmaz.⁶ A magánjogi normák jellege tekintetében rögzíthető, hogy a magyar Ptk. biztosítási szabályai tartalmaznak diszpozitív és – a fogyasztó védelme érdekében – egyoldalúan kógens normákat,⁷ míg a SzPtk. szabályai jellegét tekintve diszpozitívek, kivéve ott, ahol a törvény kifejezetten tiltja az eltérést.⁸

Érdekességképpen megjegyezhető, hogy annak ellenére, hogy a szlovák jogban hatályban van a kereskedelmi jogviszonyokat, különösen a gazdasági társaságok helyzetét és a kereskedelmi kötelmi jogviszonyokat rendező kereskedelmi törvény,⁹ a biztosítási szerződés – és annak minden formája¹⁰ – nem itt, hanem a SzPtk.-ben kapott helyet.¹¹

¹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

² Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník (a továbbiakban: SzPtk.).

³ A biztosítási tevékenységről szóló 2014. évi LXXXVIII. törvény (Bit.).

⁴ Ennek legfőbb oka, hogy az európai uniós egységesítési törekvések eredményeképpen született irányelvek egyes követelményeit nem a Ptk.-be, hanem a Bit.-be építették be. Ezzel összefüggésben lásd: UJVÁRINÉ ANTAL Edit: A biztosítási szerződési jog változásai az európai jogfejlődés áramában. *Európai Tükör* 2010/10., 37–51.

⁵ A biztosítási tevékenységről szóló 39/2015. számú törvény (Zákon č. 39/2015 Z. z. Zákon o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov).

⁶ Viktória ČEJKOVÁ – Dana MARTINOVIČOVÁ: *Poisťovníctvo: úvod do teórie*. Merkur, Bratislava, 2007, 69–70.

⁷ A magyar jog tekintetében azonban meg kell jegyezni, hogy a fogyasztóval kötött biztosítási szerződés esetén lehetőség van akár a fogyasztó hátrányára történő eltérésre is, azaz, hogy a Ptk. 6:455.§-ban meghatározott kérdéskörökben csak a fogyasztó javára történhet az eltérés. Vö. TÓKEY Balázs: A biztosítási szerződések. In: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. (szerk.: Vékás Lajos), Wolters Kluwer, Budapest, 2015, 2100–2178.

⁸ ČEJKOVÁ – MARTINOVIČOVÁ: i. m. 70.

⁹ Zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník (a továbbiakban: SzKt.).

¹⁰ A SzPtk. négy biztosítási szerződést szabályoz külön-külön, mégpedig (szó szerinti fordításban) az ún. vagyonszámítás, a személybiztosítást, a felelősségbiztosítást és a jogvédelmi biztosítást.

¹¹ Ennek egyik oka az, hogy a SzKt. a kereskedelmi jogviszonyokat, mint a szabályozás tárgyát a kereskedelmi jogviszony alanyai oldaláról közelíti meg, így azokat a kereskedelmi típusú szerződéseket szabályozza, amelyek kifejezetten és jellemzően a szerveze-

A tanulmány első fejezetében a felelősségbiztosítási szerződésre vonatkozó alapvető magánjogi szabályokat rögzítem, amelynek keretében összehasonlításra kerülnek a magyar és a szlovák jog biztosítási kötelezettséget előíró rendelkezései is. A második fejezetben foglalkozom a felelősségbiztosítási szerződés fogalmával és az egyes fogalmi elemek vizsgálatával. A harmadik fejezet tartalmazza a felelősségbiztosítási szerződés alanyaira vonatkozó rendelkezéseket, míg az utolsó fejezetben a szerződés tartalmát, azaz a felek jogait és kötelezettségeit veszem górcső alá.

A tanulmány keretében nem célom történeti szempontú részletes összehasonlítást végezni. Alapvetően megállapítható, hogy a két ország biztosítási jogának fejlődése az 1918-ig tartó közös történelmünk okán azonos, így összehasonlítást csak a mai területi különbségeket figyelembe véve végezhetnénk.¹² A biztosításra vonatkozó szabályokat az 1875. évi kereskedelmi törvény tartalmazta, amely a szlovák területen – a szétválás ellenére – 1949-ig volt hatályban.¹³

1. A felelősségbiztosítás általános összevetése

Az összehasonlítás körében először rögzíteni kell, hogy a keletkezési forma szerint mind a magyar,¹⁴ mind a szlovák¹⁵ jogszabályi környezet alapján a felelősségbiztosítási szerződés megkötésére önkéntes elhatározás vagy jogszabályi kötelezés alapján kerülhet sor.¹⁶ A biztosítási kötelezettséget a jogalkotó jellemzően olyan jogvi-

tek között jön létre. Ezzel szemben a SzPtk. kötelmi (szerződési) joga a természetes és jogi személyek egymás közötti szerződéseit szabályozza.

¹² Az Osztrák–Magyar Monarchia mai szlovák területén is számos biztosítótársaság alakult, amelyek a kor és a társadalom igényeit igyekeztek kielégíteni, így pl. a 18. század közepén Besztercebányán bekövetkezett tűzvész után alakult kifejezetten ilyen védelem biztosítása céljából egy biztosítótársaság, de a révkomáromi biztosítótársaság is a mai Szlovákia területén alakult. Az első szlovák biztosító 1919-ben alakult meg Csehszlovákiában, s ezt követően sorra alakultak biztosítótársaságok. Vö. Jaroslav SLEPECKÝ – Monika DAŇOVÁ: *Poistovníctvo*. Košice, Vysoká škola bezpečnostného manažerstva v Košiciach, 2014, 15–16.

¹³ Ladislav VOJÁČEK – Jozef KOLÁRIK – Tomáš GÁBRIŠ: *Československé právne dejiny (1918–1992)*. Páneurópská vysoká škola, Bratislava, 2011, 160.

¹⁴ NOVOTNI Zoltán: *A biztosítási szerződések joga*. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 1993, 32.

¹⁵ Mikulaš GÜRTLER: *Poistenie právnej ochrany: ochrana právnych záujmov a jej postavenie na poistnom trhu*. C.H. Beck, Bratislava, 2018, 3–4., ugyanígy SLEPECKÝ – DAŇOVÁ: i. m. 36.

¹⁶ E helyütt említem a kötelező biztosítást, amely a jogszabályi rendelkezés alapján, tehát a felek egyéb jogcselekménye nélkül automatikusan létrejön. Mindkét ország tekintetében ilyen volt régen a gépjármű-felelősségbiztosítás, említik még a 6. és 7. lábjegyzetben hivatkozott szerzők, valamint ugyanígy Anna MAJTÁNOVÁ: *Poistovníctvo*. Iura Edition, Bratislava, 2009, 177.

Bár nem képezi az összehasonlítás tárgyát, de megjegyzem a cseh jogban ilyen jogszabály alapján létrejövő biztosítás a munkáltatói felelősségbiztosítás, amely a munkavállaló részére okozott – munkahelyi balesetből keletkező – károkat fedezi. Vö. Dana

szonyok körében írja elő, amelyek veszélyessége, vagy amelynek végzése során a potenciálisan felmerülő hátrányok¹⁷ jellege, mértéke – mindezt nem kevés szociális érzékenységgel fokozva – indokolja.

Az alábbi táblázat (lásd 293. oldal) összefoglalja azokat a tevékenységeket, amelyek a szlovák és a magyar jog szerint is kizárólag felelősségbiztosítási fedezet biztosítása mellett végezhetők. Az összehasonlítás keretében lábjegyzetben megjelölésre kerül az a jogszabályi rendelkezés, amely a biztosítási kötelezettséget előírja, illetve megemlítsre kerül az a felelősségi jogalap (deliktuális vagy kontraktuális), amelyhez a felelősségbiztosítás kötődik. Ezek konkrét elemzésére nem térek ki, mivel az jelentősen meghaladná a tanulmány kereteit. Az összefoglaló táblázatban megjelölésre kerül továbbá a biztosítási fedezet legkisebb mértéke is, amennyiben azt a jogszabály meghatározza.

A táblázat tartalmazza azon tevékenységeket, amelyek tekintetében mind a magyar, mind a szlovák jog biztosítási kötelezettséget ír elő.¹⁸ Megfigyelhető, hogy mindkét ország joga lehetővé teszi mind a deliktuális, mind a kontraktuális és eset-

MARTINOVIČOVÁ – Viktória ČEJKOVÁ: *Poistenie rizík malých a stredných podnikov*. Iura Edition, Bratislava, 2013, 70.

Van olyan álláspont is, amely szerint a keletkezés alapján a törvény által létrehozott és az önkéntes alapon keletkező biztosítást különíthetjük el, s ez utóbbi körében különíthetjük el a kötelező biztosításokat és a teljesen önkéntes biztosításokat. (Vö. MARTINOVIČOVÁ – ČEJKOVÁ, i. m. 70., valamint ČEJKOVÁ – MARTINOVIČOVÁ: i. m. 15. és 70.) Ezzel az állásponttal annyiban nem tudok egyetérteni, hogy a jogszabály alapján előírt kötelező biztosítás, így különösen a felelősségbiztosítások megkötése gyakran nem választás kérdése, hiszen jellemzően az adott tevékenység végzésének feltétele. Annyiban egyet tudok viszont érteni, hogy van olyan kötelező biztosítás (felelősségbiztosítás) is, amely nem feltétele valamely tevékenység végzésének (pl. a gépjármű üzemeltetése), így a kötelező jellege ellenére önkéntes elhatározás szükséges a megkötéséhez, e nélkül nem jöhet és nem is jön létre, így a keletkezés szempontjából történő elhatárolás ezen formája is igazolható. Az előző eset is értelmezhető úgy, hogy a tevékenység végzése is önkéntes elhatározás alapján történik és ezáltal a feltételeknek történő megfelelés is ezen az elhatározáson alapul.

¹⁷ Előzetesen jelzem, hogy e helyütt szándékosan nem használom a kár, illetve sérelemdíj fogalmakat, mivel a két ország eltérően kezeli a vagyoni és nem vagyoni károk kérdését, illetve alapvetően a biztosítási fedezet tartalmát a biztosítási szerződésben a felek szabadon határozzák meg. Értve ez alatt, hogy a szerződés definiálja azt, hogy a felek mit tekintenek kárnak, s ez jellemzően nem a kár általában véve használt polgári jogi fogalma.

¹⁸ A táblázat azonban nem teljes, vannak ugyanis olyan tevékenységek, amelyek tekintetében a jogszabály pénzügyi biztosítékadási kötelezettséget ír elő, amelynek teljesítése felelősségbiztosítási fedezet nyújtásával is megvalósítható. Ilyen pl. a nemzetközi kötelezettségből eredő, de a magyar és a szlovák jog által is deklarált atomkárokért való polgári jogi felelősség kockázata, vagy a könyvvizsgálói tevékenység, amelyek esetén mindkét ország tekintetében kötelező felelősségbiztosítás van előírva. Ugyanígy megemlíthető a szlovák jog által szabályozott, de a magyar jogalkotó által nem szabályozott környezetszennyezéssel összefüggő károk fedezetére vonatkozó uniós irányelvből eredő pénzügyi biztosítékadási kötelezettséget előíró szabály.

legesen a speciális felelősséggel járó tevékenységekből eredő kockázatok biztosítását. A biztosítási fedezet limit összegei tekintetében elmondható, hogy azon biztosítások tekintetében, ahol mindkét ország meghatároz limitösszeget, ott nagyon kicsi az eltérés az előírások között – kivéve az ügyvédi tevékenységet, ahol a szlovák limit kétszerese a magyar minimális fedezetnek. Több esetben azonban az figyelhető meg, hogy a magyar jog tartalmaz minimális fedezetre vonatkozó előírást, míg a szlovák nem. A táblázatban felsoroltakon kívül vannak olyan tevékenységek is, amelyek tekintetében csak az egyik ország joga ír elő biztosítási kötelezettséget, ilyen pl. a szlovák jog alapján a szakértői és a tolmácsolási tevékenység tekintetében előírt biztosítási kötelezettség.¹⁹

<i>Biztosított tevékenység</i>	<i>A felelősség „kútfője”</i>		<i>Kötelező minimális fedezet</i>	
	<i>magyar jog</i>	<i>szlovák jog</i>	<i>magyar jog</i>	<i>szlovák jog</i>
Gépjármű üzemeltetése ²⁰	Deliktuális felelősség [veszélyes üzemi felelősség ²¹]	Deliktuális felelősség [közlekedési járművek üzemeltetésével összefüggésben felmerülő kárért való felelősség ²²]	Dologi kár esetén 1 220 000 euró	Dologi kár esetén 1 050 000 euró
Egészségügyi szolgáltatás ²³	Deliktuális felelősség [Eütv. 244. § (2) bekezdés alapján a Ptk. szerint]	Deliktuális felelősség [a szEütv. 98. § (6) bekezdés alapján a SzPtk. szerint]	Nincs előírás	Nincs előírás

¹⁹ Vö. 382/2004. számú törvény 9. § (1) bekezdés, amely a tevékenység megkezdésének feltételeként írja elő a felelősségbiztosítási szerződés megkötését, amelyet a tevékenységük teljes tartama alatt fenn kell tartani. A 9. § (3) bekezdés a) pontja a szakértők tekintetében 33 193 eurós, míg a tolmácsok és fordítók tekintetében 3319 eurós minimális fedezetet biztosítását.

²⁰ A kötelező gépjármű-felelősségbiztosítást előíró magyar jogszabály a kötelező gépjármű-felelősségbiztosításról szóló 2009. évi LXII. törvény (a továbbiakban: Gfbtv.), a szlovák jogszabály pedig a gépjármű üzemeltetésével okozott károk megtérítésére vonatkozó kötelező biztosításról szóló 381/2001. számú törvény írja elő. Mindazonáltal rögzíthető, hogy a biztosítási kötelezettség előírása a – többször módosított – gépjármű-felelősségbiztosításról és a biztosítási kötelezettség ellenőrzéséről szóló Európai Parlament és a Tanács 2009/103/EK irányelv által előírt szupranacionális kötelezettségből ered.

²¹ Vö. Ptk. 6:535. §.

²² Vö. SzPtk. 427–431.§§.

²³ Az egészségügyi szolgáltatások körében okozott károk fedezetének biztosítására vonatkozó biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében az egészségügyről szóló 1997. CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 108. § (2) bekezdése, míg a szlovák jog körében az egészségügyi szolgáltatás nyújtásáról szóló 578/2004. számú törvény (a továbbiakban: szEütv.) 79. § (1) bekezdés s) pontja írja elő.

Biztosított tevékenység	A felelősség „kútfője”		Kötelező minimális fedezet	
	magyar jog	szlovák jog	magyar jog	szlovák jog
Ügyvédi tevékenység ²⁴	Kontraktuális felelősség [Ptk. 6:142. §]	Speciális objektív felelősség [szÜtv. 26. § (1)–(4) bekezdései ²⁵]	15 000 000 Ft (cca. 45 500 euró)	Egyéni ügyvéd esetén 100 000 euró Ügyvédi iroda esetén 1 500 000 euró
Végrehajtói tevékenység ²⁶	Speciális felelősség [Ptk. 6:548–549. §§]	Deliktuális felelősség [a szVht. 31. § (1) bekezdés alapján a SzPtk. szerint ²⁷]	30 000 000 Ft (cca. 91 000 euró)	100 000 euró
Közjegyzői tevékenység ²⁸	Speciális felelősség [Ptk. 6:548–549. §§]	Speciális objektív felelősség [SzKözj. tv. 40. § (1)–(4) bekezdései ²⁹]	100 000 000 Ft	Nincs előírás

²⁴ Az ügyvédi tevékenység körében okozott károk fedezetének biztosítására vonatkozó biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXXVIII. törvény 14. §, míg a szlovák jog körében az ügyvédi tevékenységről szóló 586/2003. számú törvény (a továbbiakban: SzÜtv.) 27. § (1)–(3) bekezdései írják elő.

²⁵ A SzÜtv. 26. § (4) bekezdés a mentesülés körében előírja, hogy az ügyvéd abban az esetben mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a tőle elvárható minden erőfeszítést megtett a kár elhárítása érdekében. A szakirodalom és a bírói gyakorlat is ezt a szKt. megbízási szerződéseire vonatkozó szabályozáshoz képest speciális előírásként, objektív felelősséggként értelmezi. Vö. a Szlovák Alkotmánybíróság határozatai közül pl. I. ÚS 69/2015-17, II. ÚS 678/2015-12, I. ÚS 547/2013-18.

²⁶ A végrehajtói tevékenység körében okozott károk fedezetének biztosítására vonatkozó biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében a bírósági végrehajtásról szóló 1994. évi LIII. törvény 236. § (1)–(2) bekezdései, míg a szlovák jogban a bírósági végrehajtókról és a bírósági végrehajtásról szóló 233/1995. számú törvény (a továbbiakban: szVht.) 12. § (1) bekezdés b) pontja írja elő.

²⁷ A szVht. 31. § (2) bekezdése a mentesülés körében előírja, hogy a végrehajtó mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy megfelelő szakmai gondossággal járt el.

²⁸ A közjegyzői tevékenység körében okozott károk fedezetének biztosítására vonatkozó biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében a közjegyzői tevékenységről szóló 1991. évi XLI. törvény 10. §, míg a szlovák jogban a közjegyzőkről és a közjegyzői tevékenységről szóló 323/1992. számú törvény (a továbbiakban: SzKözj.tv.) 12. § (1) bekezdés b) pontja írja elő.

²⁹ Az ügyvédi tevékenységhez hasonlóan a törvény 40. § (4) bekezdése abban az esetben teszi lehetővé a mentesülést, ha a közjegyző bizonyítja, hogy a tőle elvárható minden erőfeszítést megtett a kár elhárítása érdekében. A szakirodalom és a bírói gyakorlat ezt is szigorú objektív felelősségnek tekinti. Amennyiben a közjegyző közhatalmi jogköré-

Biztosított tevékenység	A felelősség „kútfője”		Kötelező minimális fedezet	
	magyar jog	szlovák jog	magyar jog	szlovák jog
Felszámolói tevékenység ³⁰	Objektivizált deliktuális felelősség [Cstv. 54. § (1) bekezdés]	Speciális objektív felelősség [szKözj. tv. 40. § (1)–(4) bekezdései]	70 000 000 Ft (pénzügyi biztosíték, amely lehet felelősségbiztosítás)	Nincs előírás
Tervezői és kivitelezői tevékenység ³¹	Kontraktuális felelősség [Ptk. 6:142. §]	Kontraktuális felelősség [SzPtk. és szKt. szabályai szerint]	Tervezői felelősség 2–30 000 000 Ft Kivitelezői felelősség 10–30 000 000 Ft	Nincs előírás
Biztosításközvetítói tevékenység ³² (alkusz és többes ügynök)	Kontraktuális felelősség [Ptk. 6:142. §]	Kontraktuális felelősség [SzPtk. és szKt. szabályai szerint]	1 850 000 euró	1 680 300 euró

ben eljárva okoz kárt, úgy arra speciális szabályok vonatkoznak, amelynek rendelkezéseit az 514/2003. számú törvény állapítja meg.

- ³⁰ A felszámolói tevékenység körében okozott károk fedezetének biztosítására vonatkozó biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 27/C. § (2) bekezdés b) pontja és a felszámolóknévjegyzékről szóló 114/2006. (V. 12.) Korm. rendelet 2. § (3) bekezdése írja elő a pénzügyi biztosíték biztosításának kötelezettségét, amely a g) pont alapján megvalósítható felelősségbiztosítási szerződés megkötésével, míg a szlovák jogban a vagyongondnok jogállásáról szóló 8/2005. évi törvény 13. § írja elő.
- ³¹ A tervezői és kivitelezői tevékenység körében okozott károk fedezetének biztosítására vonatkozó biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében a lakóépület építésének egyszerű bejelentéséről szóló 155/2016. (VI. 13.) kormányrendelet 6/B.–6/E. §§ szabályozzák, mind a tervezői, mind a kivitelezői tevékenység tekintetében beruházási keretösszegként eltérő mértékű fedezet biztosításával (erre utal a fedezet mértékének sávos meghatározása). A szlovák jogban a biztosítási kötelezettséget a 138/1992. számú törvény 12. § (1)–(4) bekezdései állapítják meg.
- ³² A biztosításközvetítói tevékenység körében a biztosítási kötelezettséget a magyar jog körében a biztosítási tevékenységről szóló 2014. évi LXXXVIII. törvény (a továbbiakban: Bit.) állapítja meg. E törvény keretében az alkusz tekintetében a Bit. 403. § (1)–(3) bekezdései, a többes ügynök tekintetében a Bit. 391. § (6)–(8) bekezdései határozzák meg a pénzügyi biztosíték biztosítására vonatkozó kötelezettséget, amely felelősségbiztosítás formájában is teljesíthető. A szlovák jogban a biztosítási kötelezettséget a pénzügyi közvetítő rendszerről szóló 186/2009. számú törvény 30. § (2) bekezdése írja elő. Meg kell azonban jegyezni, hogy a pénzügyi biztosítékadási kötelezettséget a vonatkozó 2002. december 9. napján kelt biztosítási közvetítésről szóló Európai Unió irányelvnek 4. cikk (3) bekezdése írja elő.

2. A felelősségbiztosítási szerződés fogalma

A tételes szabályok összehasonlítása során első körben a felelősségbiztosítási szerződés fogalmát kell megvizsgálni. A SzPtk. 822. § a következőképpen határozza meg a felelősségbiztosítási szerződés fogalmát: „*A felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosított követelheti, hogy a biztosító megtérítse helyette azt a kárt, amely olyan biztosítási esemény bekövetkezéséből ered, amelyért ő felelősséggel tartozik.*” A magyar Ptk. 6:470. § (1) bekezdése a felelősségbiztosítás fogalmát a következőképpen határozza meg: „*Felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosított követelheti, hogy a biztosító a szerződésben megállapított módon és mértékben mentesítse őt olyan kár megtérítése, illetve sérelemdíj megfizetése alól, amelyre jogszabály értelmében köteles.*” A két fogalom összehasonlításából látható, hogy alapvetően mindkettő magját a biztosító azon szolgáltatása képezi, amelynek teljesítését a biztosított követelheti. A jogalkotó e köré építi fel a felelősségbiztosítás lényeges fogalmi elemeit. Mindkét rendelkezés rögzíti, hogy a felelősségbiztosítás lényege, hogy a biztosító a harmadik személy (ti. a károsult) felé fennálló kárkötelemből eredő kötelezettség teljesítése alól mentesíti a biztosítottat.³³ A biztosító e kötelezettségének megfogalmazásában azonban alapvető különbség van. Míg a SzPtk. a biztosított helyett történő kártérítés megfizetését rögzíti, a magyar jogalkotó mentesítési kötelezettséget ír elő. Mindkettő esetében nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a biztosító nem kártérítést fizet, hanem a szerződésben meghatározott szolgáltatását teljesíti, amely mentesítési kötelezettségben áll.³⁴ Nem fizethet kártérítést, hiszen ő a kárkötelelemnek nem alanya, a kárkötelelem az ő szolgáltatásának irányát, medrét határozza meg, amelyben a kár mértékéhez igazodik az ő szolgáltatásának mértéke. Nem minősül kártérítésnek továbbá azért sem, mert a biztosító a szerződésben meghatározott mértékben és módon kell, hogy helytálljon, ezáltal a helytállás mértékét a szerződésben korlátozhatja, így pl. jellemzően limiteket állapítanak meg. Természetesen mindkét ország jogszabályi rendelkezése így értelmezi a felelősségbiztosítás lényegét, még ha a magyar megfogalmazásból ez sokkal jobban kitűnik, mint a szlovák jogszabály szóhasználatából.

Mindkét fogalom tartalmazza a szolgáltatás terjedelmének meghatározásához figyelembe vehető szempontot, nevezetesen, hogy az a kárkötelemből eredő kártérítési kötelezettséghez igazodik.³⁵ A magyar definíció esetén a jogalkotó külön kiemeli a sérelemdíjfizetési kötelezettséget is.³⁶ Tekintettel arra, hogy az új Ptk. a személyiségi jogok megsértését kiszakította a kárkötelemből – megszüntetve ezzel

³³ ČEJKOVÁ – MARTINOVICHOVÁ: i. m. 42.

³⁴ A magyar jog tekintetében vö. pl. BDT2011. 2514. számú döntést. „(...) a felelősségbiztosító nem a károkozásban való közrehatása vagy a kárért való felelőssége, hanem a vele kötött felelősségbiztosítási szerződés előírása alapján köteles helytállni.”

³⁵ Vö. BDT2011. 2514. számú döntés „a felelősségbiztosító teljesítési kötelezettsége a biztosított károkozó felelősségéhez és fizetési kötelezettségéhez igazodik”.

³⁶ A sérelemdíj felelősségbiztosításban való megjelenésének részletes ismertetéséhez lásd: CERTICKY Mária: A sérelemdíj megjelenése a felelősségbiztosítás területén. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* XXXV, 2017, 221–235.

a nem vagyoni kár fogalmát –, a sérelemdíj jogintézményének bevezetésével egy új jogalapot teremtett az ilyen jogsértésből eredő sérelem megtérítéséhez. E különbség miatt szükség volt arra, hogy a jogalkotó megteremtse a potenciális lehetőséget arra, hogy a felelősségbiztosítási szerződés fedezete e fizetési kötelezettségre is kiterjedjen. Megjegyzem a jogelméletben vita van a körben, hogy a szabályozás diszpozitív-e, tehát a felelősségbiztosítási szerződés rendelkezhet-e úgy, hogy a fedezet csak a kárra terjed ki és a sérelemdíjra nem. Álláspontom szerint ennek semmi akadálya nincs. Ehhez képest a szlovák jog a nem vagyoni kár, sérelem megtérítését más nézőpontból közelíti meg.³⁷ A személyiségi jogok sérelme miatt főszabályként a SzPtk. 13.§ (1) bekezdésében foglalt három jogkövetkezményt kell alkalmazni.³⁸ Amennyiben ezek alkalmazása nem lenne elegendő, úgy a keletkezett nem vagyoni kárt kell megtéríteni, azonban ezzel ugyanolyan problémák merülnek fel, mint amelyek a régi magyar Ptk.-ben a nem vagyoni kár megtérítésével kapcsolatosan felmerültek, így pl. a nem vagyoni kár, sérelem mértékének meghatározása.³⁹ E mellett azonban a szlovák jog ismeri és a kárkötelelem körében szabályozza a jogsértés miatt az egészségben és a társadalmi életben elszenvedett fájdalom miatt keletkező igényt is, amelynek megtérítését a SzPtk. 444. §-a előírja. E rendelkezés alapján tehát elmondható, hogy az egészségben keletkezett nem vagyoni sérelem a kár fogalmi körébe tartozik, így a felelősségbiztosítás fedezete az ilyen károokra kiterjed.⁴⁰

Mindkét ország definíciója tartalmazza azt a nagyon fontos kitétel, hogy a biztosítónak kizárólag akkor áll be a teljesítési kötelezettsége, ha a biztosított az általa okozott kárért jogszabály szerint felelősséggel tartozik.⁴¹ Nem állhat helyt tehát a biztosító olyan felelősségvállalásért, amely nem jogszabályon alapul, hanem pl. szerződésben vállalják át. A biztosító kötelezettségének beállítását eredményezheti –

³⁷ Vö. ČARNOGURSKÝ: Ochrana osobnosti. *Pro Bono* 11/2010., 13–14.

³⁸ Ez alapján kérhető a jogsértő magatartás abbahagyása, a jogsértés következményeinek elhárítása és végső soron a szükséges elégtétel adása is. A részletes szabályozás bemutatásához lásd: Mária CERTICKY: Rules of non pecuniary damages in Civil law of Slovak Republic and compare with Hungarian restitution. In: *MultiScience – XXXI. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference Miskolc*, Miskolci Egyetem, 2017, 1–8.

³⁹ Ezzel kapcsolatosan megjegyzem, hogy a szlovák jogalkotó a 13. § (3) bekezdésében a nem vagyoni kár mértékének meghatározásához megállapítja, hogy a bíróság a jogsértés súlyát és a jogsértés valamennyi körülményét köteles mérlegelni és figyelembe venni.

⁴⁰ Mindenképpen megjegyzendő, hogy a szlovák jogban az egészségben keletkezett kárért járó fájdalomdíj mértékét külön törvény (437/2004. számú törvény) határozza meg, amely különböző szempontok alapján kiszámíthatóvá teszi, hogy egy elszenvedett sérelemért milyen mértékű kártérítés jár. Ennek a felelősségbiztosításban különösen nagy jelentősége van, mivel ez a biztosító részére is támpontot ad a harmadik személyt ért nem vagyoni kár mértékének kiszámítása során, amely alapján kalkulálhatóbbá válik a felelősségbiztosító által potenciálisan kifizetendő biztosítási összeg mértéke.

⁴¹ UJVÁRINÉ ANTAL Edit: A biztosítási szerződések. In: *Kereskedelmi szerződések az új Ptk.-ban.* (szerk.: Majoros Tünde), Patrocinium, Budapest, 2015, 254.

az egyéb Ptk.-ban foglalt feltételek fennállása esetén⁴² – a károkozás biztosított által történő elismerése, vagy a károkozás tényének jogerős bírósági megállapítása. Ennek hiányában ugyanis nem áll be a biztosító helytállási kötelezettsége.⁴³ A szlovák definíció ezt azzal egészíti ki, hogy a biztosító kötelezettsége csak akkor áll be, ha a szerződésben meghatározott biztosítási esemény következett be és a biztosított ezért tartozik felelősséggel.⁴⁴ Ez a magyar szabályozás körében is igaznak tekintendő, amelyre a biztosítási szerződés fogalmából⁴⁵ következtethetünk. A biztosításnak ugyanis esszenciális eleme a biztosítási esemény pontos meghatározása, hiszen ez lesz az egyik feltétele a biztosító szolgáltatási kötelezettsége beállításának.⁴⁶

3. A felelősségbiztosítási szerződés alanyai

A biztosítási szerződés valamennyi fajtája vonatkozásában mindkét ország esetén rögzíthető, hogy annak alanyai a biztosító⁴⁷ és a szerződő fél. Előbbi tekintetében a közjogi jellegű biztosítási kódexek szigorú szabályokat, így pl. a biztosítótársaság mint gazdasági társaság formakényszerét, a gazdasági társaságokra vonatkozó általános rendelkezésektől sokkal magasabb minimális tőkekövetelményt és egyéb, a tőke összetételével kapcsolatos szabályokat, a szervezetére és működésére (e körben a tevékenység végzésére) vonatkozó speciális előírásokat is meghatároznak. A formakényszerrel kapcsolatos előírások összehasonlítása körében elmondható, hogy a magyar Bit. 6. § (1) bekezdése előírja, hogy „Magyarország területén biztosító részvénytársaság, európai részvénytársaság, szövetség, egyesület, másik tagállamban székhellyel rendelkező biztosító magyarországi fióktelepe vagy harmadik országbeli biztosító magyarországi fióktelepe formájában létesíthető”. Ehhez képest a szlovák biztosítási törvény szigorúbb, mivel annak 6. § (2) bekezdése előírja, hogy a biztosítótársaság kizárólag részvénytársaságként vagy európai részvénytársaságként működhet. Összevetve tehát a szlovák törvény szigorúbb és szűkebben határozza meg a biztosítókra vonatkozó formakényszert.⁴⁸ Természetesen ez a megállapítás nem érinti a külföldi székhelyű biztosítótársaság fióktelephelyének engedélyezett létesítését és működését.

⁴² Vö. Ptk. 6:474. § (1)–(3) bekezdések.

⁴³ Vö. BH2019. 108. I., II.

⁴⁴ ČEJKOVÁ – MARTINOVIČOVÁ: i. m. 43., ugyanígy MAJTÁNOVÁ: i. m. 176.

⁴⁵ Vö. Ptk. 6:439. § (1) bekezdés: „Biztosítási szerződés alapján a biztosító köteles a szerződésben meghatározott kockázatra fedezetet nyújtani, és a kockázatviselés kezdetét követően bekövetkező biztosítási esemény bekövetkezése esetén a szerződésben meghatározott szolgáltatást teljesíteni; a biztosítóval szerződő fél díj fizetésére köteles.”

⁴⁶ John LOWRY – Philip RAWLINGS: *Insurance law cases and materials*. Hart Publishing, Oxford, 2004, 7.

⁴⁷ A jelen tanulmány írásakor Magyarországon harminc, míg a Szlovák Köztársaságban huszonkettő biztosítótársaság működik és kínálja termékeit.

⁴⁸ Imrich FEKETE: *Účastníci poisťnej zmluvy a poisťného pomeru a ďalšie osoby zúčastnené na poisťení*, 22. Lásd: <http://www.feketei.sk/dokumenty/subjekty.pdf>, 2019. október 28.

A biztosítási szerződés másik alanya – mindkét ország jogi környezetét tekintve – a biztosítóval szerződő fél. A szerződő fél tekintetében rögzíteni szükséges, hogy főszabály szerint ő a biztosítási szerződésből eredő kötelezettségek alanya. A szerződésből eredő legfőbb kötelezettség, nevezetesen a díjfizetési kötelezettség, őt terheli. A szerződő fél személye azonban nem feltétlenül azonos a biztosított személyével, előfordulhat ugyanis, hogy a szerződő fél más személy, a biztosított javára köti a biztosítási szerződést.⁴⁹ Lényeges kritérium mindkét ország előírásait vizsgálva, hogy a biztosítási érdeknek a biztosított személyét érintően kell fennállnia.⁵⁰

A SzPtk. speciálisan szabályozza azt a jogi helyzetet, amikor a szerződő fél elhunyt vagy jogutód nélkül megszűnik. Ez esetben a SzPtk. tartalmazza, hogy amennyiben a szerződő fél más személy javára kötötte meg a felelősségbiztosítási szerződést és meghal, vagy jogutód nélkül megszűnik, úgy a biztosított – ex lege – a szerződő fél helyébe lép.⁵¹ A szerződő fél a biztosítási szerződésben elsősorban kötelezettként jelenik meg, hiszen a biztosítási szerződésből eredő legfontosabb kötelezettség – ti. a biztosítási díj fizetésének kötelezettsége – őt terheli. A magyar jog alapján megállapítható, hogy főszabály szerint a kötelezett halála vagy jogutód nélküli megszűnése a kötelelem megszűnését eredményezi, de csak abban az esetben, ha kötelezettsége személyesen teljesíthető.⁵² A szerződő fél kötelezettségét más személy nem teljesítheti, kivéve azt az esetet, amikor a biztosított belép a szerződésbe. A Ptk. 6:451. § (1) bekezdés alapján a biztosított a biztosítóhoz intézett írásbeli nyilatkozatával beléphet a biztosítási szerződésbe. Ennek joghatása, hogy „a belépéssel a szerződő felet megillető jogok és az őt terhelő kötelezettségek összessége a biztosítottra száll át”, tehát a szerződő „szabadul a kötelemből”.⁵³ Ehhez azonban a biztosított akaratát kifejező nyilatkozat szükséges, amelyet írásban kell megtennie a biztosítóhoz címezve. Lényeges különbség van tehát a két ország szabályozása között. A szlovák jog nem hagyja veszni a biztosítási szerződést, míg a magyar jog szerint a biztosított belépési nyilatkozata nélkül a szerződés megszűnik. A szabályozás hiánya álláspontom szerint lehetőséget ad a feleknek arra, hogy a biztosított előre megtegye ezt a nyilatkozatot azzal a feltétellel, hogy amennyiben a szerződő fél meghal vagy jogutód nélkül megszűnik, úgy automatikusan, külön jognyilatkozat nélkül belép a szerződésbe. A gyakorlatban alkalmazott szerződési feltételekből megállapítható, hogy ezzel a kérdéssel nem foglalkoznak a biztosítók.⁵⁴

⁴⁹ Ez következik a Ptk. 6:440. §-ban rögzített biztosítási érdek fogalmából, illetve a SzPtk. 794. § (1) bekezdése a biztosítási szerződés tekintetében általánosan, valamint a 828. § (1) bekezdése a felelősségbiztosítási szerződés tekintetében speciálisan is rögzíti annak a lehetőségét, hogy a szerződő fél más javára is megkötötte a szerződést.

⁵⁰ FEKETE: i. m. 2.

⁵¹ SzPtk. 828. § (2) bekezdés.

⁵² Ptk. 6:3. § c) pont.

⁵³ Megjegyzem és finomítom, a szerződő részben szabadul a kötelemből, mivel a folyó biztosítási időszakban esedékes biztosítási díj megfizetéséért a biztosítottal egyetemlegesen kötelesek.

⁵⁴ E körben utalni kell arra, hogy amennyiben a felelősségbiztosítási fedezet valamely vagyontárgyhoz kapcsolódik, s e vagyontárgy átruházására kerül sor, úgy a Ptk. 6:454. § (3)

A szerződés alanyait, illetve az alanyok személyében bekövetkező változást érintő kérdés, hogy milyen hatása van a biztosítási szerződésre a biztosított dolog tulajdonosának személyében bekövetkező változásnak. A magyar Ptk. alapján a biztosított dolog átruházása a biztosítási, így a felelősségbiztosítási szerződés megszűnését eredményezi, amellyel így az érdekmúlás szemléletét és annak hatását rögzíti.⁵⁵ A biztosítási érdek ugyanis a biztosított és a biztosított vagyontárgy között fennálló jogviszony tükrözi (így pl. tulajdonjog), amelynek módosulása a biztosítási érdekre egyértelműen hatással van.⁵⁶ Alapvetően a Ptk. ezen személete nem helytelen, azonban álláspontom szerint a gazdasági élet megkövetelné azt a rugalmasságot, amely a biztosított dolog átruházásával összefüggésben keletkező új biztosítási érdek védelme indokolna, amelyre a Ptk. – alább ismertetésre kerülő – 6:454. § (3) bekezdéséből is következtethetünk.

A SzPtk. 824. §-a ezzel szemben kifejezetten lehetővé teszi, hogy a szerződő felek a biztosítási feltételekben meghatározhatják azokat az eseteket, amelyek esetén a dolog tulajdonosának személyében beálló változás a felelősségbiztosítási szerződés fennállását nem érinti. Ezzel tehát a szlovák jogalkotó általánosan támogatja az ilyen rendelkezés kikötését bármely esetre. Ezzel szemben a magyar Ptk. nem rendelkezik kifejezetten ennek a lehetőségéről, amely természetesen a Ptk. diszpozitivitása miatt nem jelenti azt, hogy a felek ne határozhatnák meg a szerződésben azokat az eseteket, amelyek esetén a biztosított dolog tulajdonjogában történő változás nem érinti a szerződés fennállását. A magyar jogalkotó a Ptk. 6:454. § (3) bekezdésben szabályoz egy esetet, amely a biztosított dolog tulajdonjogának változására vonatkozik, nevezetesen, hogy „*a biztosítási érdek megszűnéséhez fűződő jogkövetkezmények nem alkalmazhatók, ha az érdekmúlás kizárólag a biztosított vagyontárgy tulajdonjoga átszállásának következménye, és a vagyontárgy más jogcím alapján már korábban is az új tulajdonos birtokában volt. Ebben az esetben a tulajdonjoggal együtt a biztosítási fedezet is átszáll, (...)*”. A Ptk. tehát lehetővé teszi azt, hogy az alanyváltozás ne érintse a szerződés fennállását, de tekintettel arra, hogy ez a rendelkezés diszpozitív, a felek eltérhetnek tőle. A felek jogi védelme érdekében a Ptk. felmondási jogot biztosít a felek részére, amelynek gyakorlására mindkét félnek az átszállásról való tudomásszerzéstől számított 30 napja van. E rendelkezéssel a jogalkotó a szerződési szabadság érvényesülését biztosítja, hiszen a felek eldönthetik, hogy fenntartják-e a biztosítási szerződést, kívánnak-e egymással szerződni (elfogadják-e az alanyváltozást), egyúttal a fedezetátszállással biztosítva van

bekezdésében foglalt feltételek fennállása esetén lehetőség van a biztosítási szerződés fenntartására. A régi Ptk. tekintetében lásd: NOVOTNI Zoltán: A biztosítási szerződés megszűnése a biztosított vagyontárgy tulajdonváltozása esetén. *Biztosítási Szemle* 1977/6., 164–167. Az új Ptk. tekintetében lásd saját írásomat: CERTICKY Mária: Az érdekmúlás hatása a biztosítási szerződésre (megjelenés alatt).

⁵⁵ Lásd a Ptk. 6:454. § (1)–(2) bekezdéseit.

⁵⁶ Ezzel összefüggésben lásd: CERTICKY Mária: A biztosítási érdek jogi jellege a kárbiztosításban. In: *MultiScience – XXXII. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference University of Miskolc*, 5–6 September, 2018.

a folytonosság is. Felmerül a kérdés, hogy mi a jogi helyzet akkor, ha a biztosított dolog átruházását követően, de a 30 napos felmondási határidő letelte előtt bekövetkezik a biztosítási esemény. Mondhatja-e a biztosító, hogy a biztosított dolog átruházásával a biztosítási érdek megszűnt, így nem kell helytállnia? Álláspontom szerint nem, kivéve, ha a biztosítási szerződés így rendelkezik, tehát a Ptk. fent említett rendelkezésének alkalmazását kizárja.

4. A felelősségbiztosítási szerződés tartalma

A szerződés tartalmi elemei körében mindkét ország jogi szabályozása kötelező elemeket határoz meg. A magyar jogban a Bit. 121. §-a állapítja meg azokat a minimális tartalmi elemeket, amelyeket a biztosítási szerződés érvényes létrejöttéhez szükséges. Ennek különlegessége, hogy egy közjogi jellegű jogszabály állapít meg tisztán magánjogi normákat, úgy, hogy e két törvény egymáshoz való viszonyát nem rendezi. A jogszabályhely széles körű előírásaiból a felelősségbiztosítást érintő rendelkezései a következők. A szerződésnek tartalmaznia kell a biztosítási esemény meghatározását és az alkalmazott kizárásokat,⁵⁷ a biztosítási esemény bejelentésének módját és határidejét,⁵⁸ a díjfizetésre, továbbá a biztosítottnak, szerződő félnek, kedvezményezettnek a szerződésből eredő jogaira és kötelezettségeire, azok teljesítésének módjára, idejére, teljesítésük elmaradásának következményeire vonatkozó rendelkezéseket,⁵⁹ a biztosító szolgáltatásának megjelölését, a teljesítés módját, idejét, külön feltételeit, a biztosító mentesülésének vagy szolgáltatása korlátozásának feltételeit,⁶⁰ a szerződés megszűnése esetére a biztosított, szerződő, kedvezményezett jogainak és a biztosító kötelezettségeinek ismertetését,⁶¹ az egyes igények elévülési idejét.⁶² Látható tehát, hogy a jogalkotó a szerződési szabadság elvébe rendkívül mélyen beavatkozik, amelyet alapvetően a biztosítás gazdasági jelentősége, illetve a társadalmi szerepe, s e téren a fogyasztó védelme indokol.

Ezzel szemben a szlovák jog a SzPtk.-ben a biztosítási szerződés általános szabályainál határozza meg a biztosítási, így a felelősségbiztosítási szerződés minimális tartalmi elemeit. A SzPtk. 788. § (2) bekezdés a)–f) pontjai előírják, hogy a

⁵⁷ Bit. 121. § (1) bekezdés a) pont.

⁵⁸ Bit. 121. § (1) bekezdés b) pont. A bejelentés módja és határideje körében megjegyzendő, hogy a Ptk. 6:471. § a felelősségbiztosítási szerződésben meghatározott biztosítási esemény bekövetkezése esetén a bejelentés módjához írásbeliséget ír elő, s annak határideje nem lehet kevesebb, mint harminc nap.

⁵⁹ Bit. 121. § (1) bekezdés c) pont.

⁶⁰ Bit. 121. § (1) bekezdés d) pont.

⁶¹ Bit. 121. § (1) bekezdés f) pont.

⁶² Bit. 121. § (1) bekezdés h) pont. E körben megjegyezhető, hogy a biztosítási szerződések megkötésénél alkalmazott általános szerződési feltételek jellemzően az általános öt-éves elévülési időnél jóval rövidebb elévülési időt állapítanak meg (jellemzően egy év). A szerződéskötés során ezért figyelemmel kell lenni a Ptk. 6:78. § (2) bekezdésében előírt külön tájékoztatási kötelezettségre is, mivel az ilyen rendelkezés a jogszabálytól lényegesen eltér. Ez utóbbival összefüggésben vö. BDT2013.2875.

szerződés minimális tartalmi eleme a biztosítási díj mértékének, a biztosító által fizetendő biztosítási összeg mértékének, a biztosítási időszaknak, a biztosító, a biztosított és a szerződő fél szerződésből eredő jogainak és kötelezettségeinek meghatározása. A két szabályozás összevetéséből látható, hogy a magyar biztosítási törvény sokkal részletesebben szabályozza e kérdéskört, mint a SzPtk.

A biztosítás tárgya mindkét ország magánjogi kódexe alapján a biztosítási érdek lehet. A két szabályozás közötti alapvető különbség, hogy a magyar Ptk. a biztosítási érdek általános fogalmát⁶³ határozza meg, míg a SzPtk. valamennyi biztosítási nem tekintetében külön-külön meghatározza, hogy mit ért biztosítási érdek alatt. A SzPtk. 790. § c) pontja állapítja meg a felelősségbiztosítási szerződés tárgyát képező biztosítási érdek fogalmát, a következőképpen: „*a biztosítás tárgya lehet az életben, az egészségben vagy dologban okozott kárért való felelősség, adott esetben egyéb anyagi kárért való felelősség (felelősségbiztosítás)*”. Ezzel tehát a SzPtk. külön nevesíti a „*felelősségi érdeket*”, amely a magyar szabályozás szerint a biztosított felelősségre vonása esetén a jogkövetkezmények viselésének elkerülésére vonatkozó érdekeltségben nyilvánul meg.

A Ptk. 6:672. § (1) bekezdése és a SzPtk. 823. §-a azonosan szabályozza a biztosító azon kötelezettségét, hogy a szolgáltatását a károsult részére⁶⁴ kell teljesítenie.⁶⁵ Ez alapvetően a károsult védelmét szolgáló szabályozás,⁶⁶ amely egyaránt szolgálja a felelősségbiztosítás reparatív funkcióját is. Ez a rendelkezés ugyanis megakadályozza azt, hogy a károsult ne kapja meg az őt illető kártérítés összegét abban az esetben, ha a biztosító a biztosított részére fizetne, és a biztosított rendelkezhetne a kapott összeg fölött. A magyar szabályozás ezt azzal egészíti ki, hogy a biztosító akkor teljesíthet a biztosított részére, ha a károsult követelését ő egyenlítette ki, amely szintén az előbb említett két funkció érvényesülését segíti. Ez utóbbi esetében ugyanis a reparáció megvalósult azzal, hogy a károkozó biztosított már teljesítette a kárkötelemből eredő kötelezettségét, s a mentesítési kötelezettség ez

⁶³ Ptk. 6:440. § [A biztosítási érdek] „*Biztosítási szerződést az köthet, aki valamely vagyoni vagy személyhez fűződő jogviszony alapján a biztosítási esemény elkerülésében; életkor elérésére, születésre vagy házasságkötésre szóló életbiztosítás esetén a biztosítási esemény bekövetkezésében érdekelt, vagy aki a szerződést az érdekelt személy javára köti meg.*”

⁶⁴ Érdemes lehet megvizsgálni azt az egyébként nem csekély jelentőségű kérdést, hogy a magyar szabályozás a felelősségbiztosítás fedezeti körébe vonja a sérelemdíjat is. A sérelemdíj a személyiségi jogában megsértett személyt illeti meg, aki semmi esetre sem minősül károsultnak. A magyar Ptk.-ban meghatározottak szerint a biztosító a károsult részére köteles teljesíteni, a személyiségi jogában megsértett személy azonban nem minősül károsultnak.

⁶⁵ A szlovák bíróságok több ítéletben is megállapították azt, hogy a biztosító teljesítésének megtagadása sem keletkeztet olyan jogot, amely alapján a károsult közvetlenül fordulhat a biztosítóval szemben. Vö. A Szlovák Legfelsőbb Bíróság 1Cdo 76/2004., 3Cdo 38/2005. és 1Cdo 185/2009. számú ítéletei.

⁶⁶ Tibor KOSČO: *Riziko a poistovníctvo*. Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, 2005, 53.

esetben a biztosított részére történő fizetésben nyilvánul meg. Ebben tehát nincs eltérés a két jog szabályozásában.

A SzPtk. ugyanezen rendelkezése tartalmazza a Ptk. 6:473. § (2) bekezdésében található rendelkezést, miszerint a károsult közvetlenül a biztosítóval szemben – eltérő rendelkezés hiányában – nem fordulhat. E rendelkezésben kifejezésre jut az a tény, hogy a biztosító és a károsult között nincs jogviszony. A magyar szabályozás ezt azzal egészíti ki, hogy a biztosított azonban megállapítási keresetet előterjeszthet annak érdekében, hogy a bíróság megállapítsa, hogy a biztosított felelősségbiztosítási fedezete a károkozás időpontjában a károsult kárára fennállt-e.⁶⁷ A szlovák biztosítási irodalom ezzel a kérdéssel nem foglalkozik. Mindkét ország rendelkezése tartalmazza az „eltérő rendelkezés” hiányában fordulatot, amellyel a jogalkotó saját maga részére megadja annak a lehetőségét, hogy más jogszabályban megállapítsa a károsult azon jogát, hogy közvetlenül a biztosítóval szemben fordulhat. A magyar jogalkotó e tekintetben mind ez idáig egyetlen kivételt fogalmazott meg, mégpedig a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás esetében.⁶⁸ A szlovák jogalkotó e tekintetben sokkal merészebb és – a gépjármű-felelősségbiztosításon túl – számos felelősség tekintetében lehetővé teszi a károsult részére, hogy igényét közvetlenül a biztosítóval szemben terjessze elő, így pl. – a teljesség igénye nélkül – a végrehajtói tevékenység,⁶⁹ a vagyongondnoki (*felszámoló*) tevékenység.⁷⁰ Ezek közös jellemzője, hogy valamennyi tevékenység esetében kötelező szakmai felelősségbiztosítás körében, annak terhére történik az igényérvényesítés.

A biztosítási szerződés általános szabályainál a SzPtk. rögzíti, hogy a biztosított köteles a szerződésben, vagy a SzPtk.-ben meghatározott kötelezettségeinek eleget tenni.⁷¹ Ez egy általános kötelezettség, amely alapvetően a *pacta sunt servanda* elvből is következik. E rendelkezést követően a SzPtk. 799. § (2) bekezdése a biztosítási esemény bekövetkezésének bejelentésére ír elő kötelezettséget, amely tekintetében előírja, hogy „*az, aki a biztosító szolgáltatására jogosult, köteles késedelem nélkül, írásban bejelenteni a biztosítási esemény bekövetkezését, köteles valós adatokat szolgáltatni és felvilágosítást adnia biztosítási esemény bekövetkezésének körülményeit és a következményeinek mértékét illetően, valamint köteles minden, ezek alátámasztására szolgáló biztosító által kért dokumentumot szolgáltatni*”. E kötelezettségek a Ptk.-ben a magyar biztosítási szerződés szabályozása

⁶⁷ Vö. Ptk. 6:473. § (2) bekezdés. Ezt a régi Ptk. (Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.) égisze alatt is – jogszabályi rendelkezés hiányában – elvi bírósági határozat megállapította. Vö. EBH2002. 633. „*A Ptk. 559. § (2) bekezdése nem zárja ki a biztosítóval szemben megállapítási kereset előterjesztését, ha annak Pp. 123. § szerinti előfeltételei egyébként fennállnak.*”

⁶⁸ Gfbtv. 28. § (1) bekezdés alapján „*A károsult kártérítési igényét e törvény alapján, a biztosítási szerződés keretei között a károkozó gépjármű üzemben tartójának biztosítójával szemben közvetlenül, illetve (...) jogosult érvényesíteni.*”

⁶⁹ Vö. szVht. 31. § (3) bekezdés.

⁷⁰ Vö. a vagyongondnok jogállásáról szóló 8/2005. évi törvény 15. §.

⁷¹ Vö. SzPtk. 799. § (1) bekezdés.

körében is megtalálhatóak.⁷² E rendelkezések felvázolása azért szükséges, mert a két ország szabályozása a kötelezettségek megszegése esetére eltérő jogkövetkezményeket ír elő. A magyar Ptk. 6:453. § az előírt kötelezettségek megszegése esetére előírja, hogy a biztosító kötelezettsége nem áll be abban az esetben, ha a kötelezettségszegés lényeges körülmény kiderítését lehetetlenné tette. Fontos megjegyezni, hogy a biztosító kötelezettségének be nem állása nem azonos a biztosító mentesülésével.⁷³ A SzPtk. 799. § (3) bekezdése azonban a jogkövetkezmény tekintetében a következőket írja elő: „Amennyiben az (1) és (2) bekezdésben foglalt kötelezettségek szándékos megszegése a biztosítási esemény bekövetkezésére, vagy a biztosítási esemény következményeinek növekedésére hatással volt, a biztosító jogosult a szolgáltatását olyan mértékben csökkenteni, amilyen mértékben a kötelezettségszegés a kötelezettségeinek teljesítésére hatással volt. A biztosítási díj nemfizetése, vagy nem időben történő megfizetése esetén a biztosító a biztosítási szerződés hatálya alatt nem csökkentheti a szolgáltatását.” Látható tehát, hogy ez esetben a biztosító kötelezettsége beáll, azonban a kifizetés összegének mértékét csökkentheti. A felelősségbiztosítási szerződés esetére a SzPtk. továbbmegy és a károsult védelme érdekében a 825. § előírja, hogy „a biztosító a 799. § (3) bekezdése alapján nem csökkentheti a biztosítási összeget; azt az összeget amennyivel csökkenthette volna a kifizetést, a biztosított köteles megtéríteni”. A biztosító tehát köteles a károsult kárát teljes mértékben megfizetni, azonban regressz igénye van a biztosítottal szemben, mely alapján követelheti annak az összegnek a megfizetését, amelyet a SzPtk. 799.§ (3) bekezdése alapján őt megilleti.⁷⁴

A biztosító visszkereseti jogát a SzPtk. 826.§-a tartalmazza, hogy „amennyiben a biztosított által okozott kár a biztosított alkohol vagy kábítószer használata miatt következett be, a biztosító a biztosítottal szemben regressz igényvel léphet fel”. Ez a rendelkezés lényeges különbség a magyar szabályozáshoz képest, ugyanis ebben az esetben a Ptk. 6:464. § (1) bekezdése alapján a biztosító mentesülését eredményezheti, hiszen ez a biztosított súlyosan gondatlan magatartásának minősül. Speciális rendelkezésként a Gfbtv. 34. § (1) bekezdés c) pontja tartalmaz hasonló rendelkezést, amely azonban kizárólag a gépjármű üzemeltetésével összefüggésben okozott kárra vonatkozik.⁷⁵ A SzPtk. szabálya viszont valamennyi felelősségbiztosítási szerződés tekintetében írja elő és a kötelező gépjármű-felelősségbiztosításról szóló

⁷² Vö. Ptk. 6:453. §-t a biztosítási esemény bekövetkezése esetére előírt bejelentési kötelezettség, illetve ennek elmulasztása esetére előírt jogkövetkezmény.

⁷³ Vö. BDT2008. 1858. sz. döntés. Ez alapján a mentesülés feltételezi a biztosítási esemény bekövetkezését, a biztosító kötelezettségének be nem állása esetén úgy tekintendő, hogy a kötelezettségszegés következtében a biztosító nem fedezte az adott kockázatot. Vö. TÓKEY: i. m. 2129.

⁷⁴ KOSČO: i. m. 53.

⁷⁵ Erre az esetre a KgfB.tv. a biztosító részére regressz igényt biztosít a károsult részére megtérített biztosítási összeg tekintetében.

törvényben⁷⁶ is megismétli, amely alapján tehát a teljes általa kifizetett pénzösszeg megtérítését követelheti. Ilyen rendelkezést a magyar jogban a régi Ptk. 559. § (3) bekezdése tartalmazott, amelyet azonban az új Ptk. elhagyott.

Zárszó

A tanulmány célja az volt, hogy összehasonlítsa a magyar és a szlovák jog felelősségbiztosítási szerződésre vonatkozó szabályait. Az összehasonlítás alapját kizárólag a felelősségbiztosításra vonatkozó konkrét jogi előírások képezték, így nem kerültek részletezésre olyan szabályok, amelyek a biztosítás általános szabályaiból következnek, így például a szerződésből eredő egyes kötelezettségek (pl. a biztosítási díj megfizetésének kötelezettsége stb.). Ez utóbbi rendelkezések csak ott és annyiban kerültek felvázolásra, ahol és amilyen mértékben a felelősségbiztosítási szerződés szabályainak jobb megértését szolgálta.

Összességében megállapítható, hogy a felelősségbiztosítás szabályozásának koncepcióját tekintve nincs nagy különbség a két ország szabályai között. A részletszabályok azonban már mutatnak eltéréseket, amelyek közül kiemelendő a felelősségbiztosítási szerződésben foglaltak megszegésének jogkövetkezménye, illetve a biztosítási esemény bekövetkezésében való biztosított közreműködés jogkövetkezményének szabályozásában való jelentős eltérés. A felelősségbiztosítási fedezet tartalmában (kár és sérelemdíj/kár) álló eltérés pedig a szlovák és a magyar felelősségi rendszer különbségeiből ered.

Irodalomjegyzék

- [1] ČARNOGURSKÝ: Ochrana osobnosti. *Pro Bono* 11/2010., 13–14.
- [2] Viktória ČEJKOVÁ – Dana MARTINOVIČOVÁ: *Poisťovníctvo: úvod do teórie*. Merkury, Bratislava, 2007.
- [3] Imrich FEKETE: *Účastníci poisťnej zmluvy a poisťného pomeru a ďalšie osoby zúčastnené na poistení*. Lásd: <http://www.feketei.sk/dokumenty/subjekty.pdf>, 2019. október 28.
- [4] Mikuláš GÜRTLER: *Poistenie právnej ochrany: ochrana právnych záujmov a jej postavenie na poisťnom trhu*. C.H. Beck, Bratislava, 2018.
- [5] Tibor KOŠČO: *Riziko a poisťovníctvo*. Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, 2005.
- [6] John LOWRY – Philip RAWLINGS: *Insurance law cases and materials*. Hart Publishing, Oxford, 2004.

⁷⁶ Vö. Zákon č. 381/2001 Z. z. Zákon o povinnom zmluvnom poistení zodpovednosti za škodu spôsobenú revádzkou motorového vozidla a o zmene a doplnení niektorých zákonov 12. § (1) bekezdés a) pontja és (2) bekezdés) pontja.

-
- [7] Anna MAJTÁNOVÁ: *Poist'ovnictvo*. Bratislava, Iura Edition, 2009.
- [8] Dana MARTINOVIČOVÁ – Viktória ČEJKOVÁ: *Poistenie rizík malých a stredných podnikov*. Bratislava, Iura Edition, 2013.
- [9] NOVOTNI Zoltán: A biztosítási szerződés megszűnése a biztosított vagyontárgy tulajdonváltása esetén. *Biztosítási Szemle* 1977/6., 164–167.
- [10] NOVOTNI Zoltán: *A biztosítási szerződések joga*. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest, 1993.
- [11] Jaroslav SLEPECKÝ – Monika DAŇOVÁ: *Poist'ovnictvo*. Vysoká škola bezpečnostného manažerstva v Košiciach, Košice, 2014.
- [12] TÓKEY Balázs: A biztosítási szerződések. In: *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. (Szerk.: Vékás Lajos), Wolters Kluwer, Budapest, 2015, 2100–2178.
- [13] UJVÁRINÉ ANTAL Edit: A biztosítási szerződési jog változásai az európai jogfejlődés áramában. *Európai Tükör* 2010/10., 37–51.
- [14] UJVÁRINÉ ANTAL Edit: A biztosítási szerződések. In: *Kereskedelmi szerződések az új Ptk.-ban*. (Szerk.: Majoros Tünde), Patrocinium, Budapest, 2015, 219–273.
- [15] Ladislav VOJÁČEK – Jozef KOLÁRIK – Tomáš GÁBRIŠ: *Československé právne dejiny 1918–1992*. Páneurópská vysoká škola, Bratislava, 2011.

A GAZDÁLKODÓ SZERVEZETEK ELLEN INDÍTOTT FIZETÉSKÉPTELENSÉGI ELJÁRÁS SZABÁLYOZÁSA AUSZTRIÁBAN

CSORBA EMESE*

Jelen tanulmány célkitűzése, hogy áttekintést nyújtson a vállalkozások ellen indított fizetési képtelenségi eljárás szabályozásáról Ausztriában. A fizetési képtelenségi eljárásról szóló törvény – 2010-ben történt novelláris módosításának eredményeként – bevezette az egységes fizetési képtelenségi eljárást, melynek négy különböző megjelenési formáját szabályozza. Az egyes eljárási típusok közötti fő különbségek és az eljárás menetének bemutatását követően az eljárás legfontosabb szereplőit – kiemelt figyelemmel a hitelezők helyzetére – ismertetem. Egyes pontokon igyekszem betekintést nyújtani az osztrák hitelintézeti gyakorlatba. A választott téma aktualitását mutatja az Európai Uniónak a gazdálkodó szervezetek fizetési képtelensége elleni küzdelme és a reorganizáció támogatásának megjelenése jogalkotásában. Ezen felül jelenleg Magyarországon is folyamatban van a fizetési képtelenségi eljárások felülvizsgálata, amely az osztrák mintára is figyelemmel van. Mindezek tükrében érdemes az osztrák tapasztalatokat és statisztikai adatokat is górcső alá venni.

Kulcsszavak: *fizetési képtelenségi eljárás, eljárástípusok, az eljárás menete, az eljárás megnyitásának joghatásai, a követelések bejelentése, a szereplők, kiváltságos hitelezők*

Die Zielsetzung des gegenständlichen Artikels ist einen Überblick über die gegen Unternehmen eröffneten Insolvenzverfahren in Österreich zu verschaffen. Der Gesetzgeber hat seit der Novellierung im Jahr 2010 ein einheitliches Insolvenzverfahren eingeführt und regelt dessen vier verschiedene Ausprägungen. Nach Darstellung der wichtigsten Unterschiede der einzelnen Verfahrensarten und der Beschreibung des Verfahrensablaufs werden die wichtigsten Akteure des Verfahrens mit besonderer Berücksichtigung nach Stellung der Gläubiger geschildert. An einigen Stellen versuche ich einen Einblick in die Praxis österreichischer Kreditinstitute zu geben. Die Aktualität vom gewählten Thema zeigt der Kampf der Europäischen Union gegen die Insolvenz von Unternehmen und die Förderung von Reorganisation in ihrer Rechtssetzung. Außerdem läuft in Ungarn derzeit die Überprüfung von Insolvenzverfahren, welche auch auf das österreichische Vorbild Rücksicht nimmt.

* DR. CSORBA EMESE
levelező tagozatos PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK Deák Ferenc Doktori Iskola
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogi munkatárs
Raiffeisenbank Pöllau-Birkfeld eGen,
A-8190 Birkfeld, Hauptplatz 2,
dremesecsorba@gmail.com

Daher ist es empfehlenswert, die österreichische Erfahrungen und statistische Daten unter die Lupe zu nehmen.

Schlüsselwörter: Insolvenzverfahren, Verfahrenstypen, Verfahrensablauf, Wirkungen der Eröffnung, Anmeldung von Forderungen, Akteure, bevorrechtete Gläubiger

1. Fogalmi összevetés

A jelen tanulmány igyekszik egy átfogó képet nyújtani a gazdálkodó szervezetek ellen indított fizetésképtelenségi eljárások osztrák szabályozásáról. Ehhez azonban elengedhetetlen az alábbi fogalmak magyar és osztrák jogi tartalmának összevetése.

Amíg a magyar jogban az 1991. évi XIX. törvény a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról (a továbbiakban: Csődtv.) hatálya csupán a gazdálkodó szervezetre és azok hitelezőire terjed ki és a természetes személyek fizetésképtelenségét külön jogszabályban szabályozza, addig az osztrák fizetésképtelenségi törvény (a továbbiakban: IO) egy jogszabályba foglalva oldja meg az említett alanyi körök fizetésképtelenségére vonatkozó szabályozását.

Itt érdemes megemlíteni a gazdálkodó szervezetek és a jogi személy fogalmát. A gazdálkodó szervezetek fogalma mindkét jogrendszerben egy gyűjtőfogalom, melybe beletartozik a jogi személyek kategóriája is. A jogi személy tartalmát tekintve mind a magyar, mind az osztrák jogban megegyezik. A jogi személy a személyek egyik fajtája a természetes személy mellett. Olyan társadalmi szervezetet jelent, mely jogképes, azaz a saját nevében jogokat szerezhet és kötelezettségeket vállalhat. A jogi személyre vonatkozó rendelkezések Magyarországon a 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: új Ptk.) kerültek rögzítésre.¹

A csődeljárást és a felszámolási eljárást a magyar Csődtv. pontosan definiálja:

- A csődeljárás olyan eljárás, amelynek során az adós – a csődegyezség megkötése érdekében – fizetési haladékot kap, és csődegyezség megkötésére tesz kísérletet [Csődtv. 1. § (2) bek.].
- A felszámolási eljárás olyan eljárás, amelynek célja, hogy a fizetésképtelen adós jogutód nélküli megszüntetése során a hitelezők e törvényben meghatározott módon kielégítést nyerjenek [Csődtv. 1. § (3) bek.].

Az osztrák IO rendelkezései szerint a fizetésképtelenségi eljárás akkor minősül csődeljárásnak, ha az adós annak megindítását, valamint a működés helyreállítását célzó terv (*Sanierungsplan*) elfogadását – annak egyidejű benyújtásával – kérelmezi, és a bíróság ezt a kérelmet a fizetésképtelenségi eljárás megindításakor nem utasítja azonnal vissza [IO 167. § (1) bek.]. A felszámolási eljárás fogalmát az IO negatív módszerrel határozza meg. E szerint a fizetésképtelenségi eljárás abban az esetben felszámolási eljárás, ha a 167. § (1) bekezdésében foglalt feltételek nem állnak fenn [IO 180. § (1) bek.]. Ezen túlmenően meghatározza azon esetek körét is, melyeknél a fizetésképtelenségi eljárás megjelölését felszámolási eljárásra kell átváltoztatni [IO 167. § (3) bek.].

¹ 2013. évi V. törvény 3. könyv.

Ezen fogalmi alapvetésekből kiindulva szeretném az alábbiakban az osztrák fizetésképtelenségi jogi rendelkezéseket bemutatni.

2. Az osztrák fizetésképtelenségi eljárás szabályozása

2.1. A szabályozás jogi alapja – *Insolvenzordnung* (IO)

Az osztrák fizetésképtelenségi eljárás szabályozásának történetében mérföldkönek számít a fizetésképtelenségi eljárás módosításáról szóló törvény (*Insolvenzrechtsänderungsgesetz, IRÄG 2010*²), melynek rendelkezései 2010. július 1. napján léptek hatályba. Az addig hatályban lévő ún. csódtörvényt (*Ausgleichsordnung*) hatályon kívül helyezték és az ún. felszámolási törvényt (*Konkursordnung*) jelentős módosítások és bővítések eredményeképp átnevezték fizetésképtelenségi törvénynek.³ Az osztrák fizetésképtelenségi jog magja ezt követően már csak a fizetésképtelenségi törvényben (*Insolvenzordnung*, a továbbiakban IO⁴) került szabályozásra.⁵ A törvényalkotó fő célja a vállalkozások fizetőképessége helyreállításának megkönnyítése volt.⁶

A 2017-ben hatályba lépett az Európai Unió és a Tanács (EU) 2015/848 rendelete a fizetésképtelenségi eljárásról⁷ szükségessé tette az IO újabb módosítását (IRÄG 2017⁸). Az IRÄG 2017 – melynek nagy része 2017. június 26. napján lépett hatályba – leginkább a magáncsőd intézményében hozott enyhítő rendelkezéseket.⁹ Megemlítendő, hogy az IO mellett továbbra is létezik a vállalkozások reorganizációjáról szóló törvény (*Unternehmensreorganisationsgesetz*¹⁰). A reorganizációs eljárás azonban nem fizetésképtelenségi eljárás. Célja a még nem fizetésképtelen, de gazdasági válságba került vállalkozás restrukturálása a bíróság ellenőrzése mellett. A reorganizációs eljárás Ausztriában azonban a gyakorlatban csekély jelentőséggel bír, így jelen tanulmány nem foglalkozik annak rendelkezéseivel.¹¹

² IRÄG 2010 = Insolvenzrechtsänderungsgesetz 2010 BGBI 29/2010.

³ Georg E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 25.

⁴ A jogszabály aktuális állapotban az alábbi linken érhető el: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001736>, 2020. április 9.

⁵ Norbert ABEL: *Insolvenzrecht in Österreich*. 2018, 4, https://www.abel-legal.at/wp-content/uploads/insolvenzrecht_in_oesterreich_2017.pdf, 2020. március 19.

⁶ KRAUTGASSER – Gert-Peter REISSNER: *Praxishandbuch Insolvenz und Arbeitsrecht*. Linde Verlag, 2018, 6–7.

⁷ Verordnung (EU) 2015/848 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 20. Mai 2015 über Insolvenzverfahren, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=CELEX%3A32015R0848>, 2020. március 23.

⁸ IRÄG 2017 = Insolvenzrechtsänderungsgesetz 2017 BGBI 22/2017.

⁹ KRAUTGASSER – Gert-Peter REISSNER: *Praxishandbuch Insolvenz und Arbeitsrecht*. Linde Verlag, 2018, 11.

¹⁰ *Unternehmensreorganisationsgesetz* „URG“. BGBl I, 120/2005.

¹¹ *Schnellübersicht über die Insolvenzverfahren*. Wirtschaftskammer Österreich, 2020. https://www.wko.at/service/wirtschaftsrecht-gewerberecht/Schnelluebersicht_ueber_die_Insolvenzverfahren.html, 2020. március 22.

2.2. A fizetéseképtelenségi eljárás típusai

Az IO egy alapvetően egységes fizetéseképtelenségi eljárást hozott létre, melynek a törvény négy típusát ismeri:

- Csődeljárás az öngazgatás megőrzése mellett (*Sanierungsverfahren mit Eigenverwaltung*, IO 169. §).
- Csődeljárás az öngazgatás elvesztése mellett (*Sanierungsverfahren ohne Eigenverwaltung*, IO 166. §).
- Felszámolási eljárás (*Konkursverfahren*, IO 180. §).
- Adósságrendezési eljárás, avagy a magáncsőd (*Schuldenregulierungsverfahren*).¹²

A fenti tagolás alapján a fizetéseképtelenségi eljárás vagy a csődeljárásra, vagy a felszámolási eljárásra vonatkozó előírások szerint kerül lefolytatásra. A különböző eljárástípusok közötti különbség az eljárások eltérő célkitűzéseiben rejlik.

2.2.1. A felszámolási eljárás (*Konkursverfahren*) fő vonásai

A felszámolási eljárás célja elsősorban az adós teljes vagyónának értékesítése és a hitelezők teljes, illetve a felkínált vagyonyhányadnak (*Quote*) megfelelő kielégítése. Ebben az eljárásban is van azonban lehetőség egy a működés helyreállítását célzó terv (*Sanierungsplan*) benyújtására. Ezt az adós a fizetéseképtelenségi eljárás megindítására vonatkozó kérelem benyújtásával egyidejűleg, illetve ezt követően a fizetéseképtelenségi eljárás megszüntetéséig teheti meg. Ebben a helyreállítási tervben az adósnak egyéb feltételek fennállása mellett az összes elismert követelés legalább 20 százaléknak megfelelő összeget kell felkínálni, melyet a fizetés helyreállítását célzó terv elfogadásától számított két éven belül kell megfizetnie (ún. minimum vagyonyhányad, *Mindestquote*).¹³ Amennyiben a helyreállítási terv jogerőre emelkedik és azt az adós teljesíti, úgy azt követően nem felel a fennmaradó adósságért, azaz a tervben meghatározott vagyonyhányad megfizetésén felül megmaradt adósság elengedésre kerül (*Entschuldung*). Amennyiben azonban a működés helyreállítását célzó helyreállítási terv nem kerül benyújtásra, vagy az nem emelkedik jogerőre, úgy az adós a fizetéseképtelenségi eljárás megszüntetése után is tovább felel adósságáért.

2.2.2. A csődeljárás (*Sanierungsverfahren*) típusai és sajátosságai

A csődeljárás csak kevés rendelkezésben tér el a felszámolási eljárás lefolytatásának szabályaitól, célja azonban más. A csődeljárás ugyanis megkísérli az adós vagyonyát lehetőségétől függően megtartani, azaz a gazdálkodó szervezetet a megszü-

¹² Tekintettel arra, hogy jelen tanulmány csak a gazdálkodó szervezetek ellen folytatott fizetéseképtelenségi eljárásokkal foglalkozik, a privátcsőd intézménye jelen írásban nem kerül bemutatásra.

¹³ Norbert ABEL: *Insolvenzrecht in Österreich*. https://www.abel-legal.at/wp-content/uploads/insolvenzrecht_in_oesterreich_2017.pdf, 2020. március 19., 5.

néstől megóvni. Ezen eljárástípus megindításának feltétele egyrészt annak kifejezett kérelmezése, valamint a kérelemmel egyidejűleg egy érvényes, a működőképesség helyreállítását célzó terv (*Sanierungsplan*) benyújtása. Az IO a csődeljárás két, fentebb már megnevezett típusát különbözteti meg.

Az öngazgatás megtartása mellett lefolytatott csődeljárás sajátosságai az alábbiak:

- ezen eljárás megindítására vonatkozó kérelmet csak az adós nyújthatja be;
- a kérelem már a fenyegető fizetéseképtelenség (*drohende Zahlungsunfähigkeit*¹⁴) esetén is benyújtható [IO 167. § (2) bek.];
- a kérelemmel egyidejűleg benyújtásra kerül egy, a működés helyreállítását célzó terv, aminek elfogadását az adós kérelmezi, és ezt a kérelmet a bíróság nem utasítja el a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitásával egyidejűleg;
- a minimális felkínálandó vagyonhányad a követelés 30 százaléka és az a működés helyreállítását célzó terv elfogadásától számított 2 éven belül megfizetendő.

Az öngazgatás megvonása mellett lefolytatott csődeljárás esetében az öngazgatás vagy az eljárás kezdetétől már megvonásra került, vagy a folyamatban lévő eljárás során kerül megvonásra (IO 170. §). Ezen eljárásra vonatkozó kérelem benyújtására szintén csak az adós jogosult. Ebben az esetben az adós által felkínálandó minimum vagyonhányad az összes elismert követelés 20 százaléka, melynek teljesítését szintén a működési terv elfogadásától számított 2 éven belül kell vállalni.

2.3. A fizetéseképtelenségi eljárás menete

2.3.1. A fizetéseképtelenségi eljárás megindításának feltételei, a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitása

Az IO pontosan meghatározza, mely feltételek fennállása szükséges a fizetéseképtelenségi eljárás megindításához. Ezen feltételek egyike az adós fizetéseképtelensége (*Zahlungsunfähigkeit*), azaz az esedékessé vált követelések egészben való teljesítésére való tartós képtelenség (IO 66. §)¹⁵. Ennek oka lehet többek között pénzfizetésre kötelező ítéletek megléte, eredménytelen végrehajtások, illetve az a jelenség is, amikor az adós mindig csak a legsürgősebb kötelezettségeit teljesíti.

¹⁴ Az IO nem határozza meg a fenyegető fizetéseképtelenség fogalmát, az URG azonban fontos támpontokat ad. A szakirodalom szerint fenyegető fizetéseképtelenség abban az esetben áll fenn, ha jelenlegi fizetéseképtelenség fennállása esetén készült pénzügyi tervben a fizetéseképtelenség egy jövőbeni időpontját mutatja ki, mely jövőbeni fizetéseképtelenség előreláthatólag nem hárítható el. Ld. Fachgutachten des Fachsenats für Betriebswirtschaft der Kammer der Steuerberater und Wirtschaftsprüfer zur Zahlungsunfähigkeit vom 10. 04. 2019, 6. https://www.ksw.or.at/PortalData/1/Resources/fachgutachten/peschke-aenderungen270918/KFSBW7_23042019_RF2a.pdf. 2020. április 8.

¹⁵ Megkülönböztetendő a fogalom a fizetések elakadásától (*Zahlungsstockung*). Ez ugyanakkor akkor áll fenn, amikor az adósnak ugyan jelenleg nem áll módjában kötelezettségeit megfizetni, de az hamarosan lehetséges lesz (például új hitelfolyósítást követően, vagy megbízásokból, vagy eladóktól beérkező pénzből).

Különösen jogi személyek esetén pedig a túladósodás (*Überschuldung*¹⁶) is kiváltja a fizetéseképtelenségi eljárás megindítására vonatkozó kérelem benyújtásának kötelezettségét (IO 67. §).

Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy Ausztriában a német fizetéseképtelenségi jogi szabályozáshoz hasonlóan a fizetéseképtelenségi eljárás megindítására vonatkozó kérelem benyújtása kötelező.¹⁷ Az adós köteles legkésőbb a fizetéseképtelenség bekövetkezését követő 60 napon belül (természeti katasztrófák¹⁸ esetén ez a határidő 120 nap) a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitását kérelmezni (IO 69. §).¹⁹ A fizetéseképtelenségi eljárás megnyitására irányuló kérelmet bármelyik hitelező is benyújthatja. Ebben az esetben azonban a hitelezőnek valószínűsítíen kell követelése fennállását és az adós fizetéseképtelenségét. Szükséges megjegyezni továbbá, hogy a csődeljárás megindítását csak az adós kérelmezheti.

A fizetéseképtelenségi eljárás megindítására vonatkozó kérelembenyújtási kötelezettség megsértése kártérítési kötelezettséget vonhat maga után. A kérelem benyújtásának kötelezettsége és ezzel a kártérítési kötelezettség elsősorban a gazdálkodó szervezet képviselőre jogosult szerveit – felügyelőbizottság, ügyvezető, igazgatótanács – terheli. A kártérítési igény a hitelezők felé terheli ezeket a szervezetet. A kártérítési igény kiterjed a fizetéseképtelenségi eljárás késedelmes bejelentéséből adódó vagyonhányadromlásra. A fizetéseképtelenségi eljárás alatt a fizetéseképtelenségi felügyelő legitimált ezen igények érvényesítésére. Az eljárás megszüntetését követően a hitelező érvényesítheti kártérítési igényét, amennyiben a fizetéseképtelenségi felügyelő ezt nem tette meg (IO 69. §).²⁰

Ausztriában a fizetéseképtelenségi eljárás kizárólag akkor indul meg, ha a felszámolási vagyon legalább az eljárás költségeinek fedezetére elegendő [IO 71. §

¹⁶ A túlzott eladósodottság fizetéseképtelenségi jogi értelemben abban az esetben áll fenn, amikor az adós vagyona annak felszámolási értékén a kötelezettségeket már nem fedezi és a fennmaradási prognózis negatív.

¹⁷ BARTA Judit: A német fizetéseképtelenségi eljárás rendje és összevetése a magyar fizetéseképtelenségi szabályozással. In: *A fizetéseképtelenség aktuális jogi problémái nemzetközi kitekintéssel*. (Szerk.: Barta Judit), Patrocinium, Budapest–Miskolc. 2018, 76. <http://patrocinium.hu/termek/a-fizeteskeptelenseg-aktualis-jogi-problemai-nemzetkozi-kitekintessel/>, 2020. március 22.

¹⁸ Érdekességképpen megemlítenéd, hogy a törvény, melyben több mint 40 jogszabály módosítására és ezzel az aktuális a koronajárvány által kialakult helyzetre való hozzáigazítására került sor, 22. cikkével egészíti ki az IO 69. § (2a) bekezdését a járvány és a világjárvány fogalmakkal, melyek ezentúl szintén meghosszabbítják a kérelem benyújtásának határidejét. 2. COVID-19-Gesetz BGBl. I Nr. 16/2020, <https://www.ris.bka.gv.at/eli/bgbl/I/2020/16>, 2020. április 1.

¹⁹ KRAUTGASSER – Gert-Peter REISSNER: *Praxishandbuch Insolvenz und Arbeitsrecht*. Linde Verlag, 2018, 8.

²⁰ Georg. E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 217–219.

(1) bek.].²¹ Az eljárási költségek fedezete tekintetében a kiindulási pontot az képezi, hogy az ún. induló költségek (*Anlaufkosten*) – melyek a jelentéstételi tárgyalásig felmerülő eljárási költségeket fedezni hivatottak – egy átlagos vállalkozás elleni fizetésképtelenségi eljárás során rendszerint 4000,00 eurót tesznek ki. A bíróság hivatalból vizsgálja a költségeket fedező vagyon meglétét, és egyes esetekben költségelőleget is előírhat.²² Az eljárást kérelmező köteles az ezen költségek fedezetére szolgáló összeget, mint előleget megfizetni. Amennyiben nem áll rendelkezésre az eljárási költségek fedezetére elegendő vagyon és költségelőleg sem került megfizetésre, a bíróság végzéssel visszautasítja a fizetésképtelenségi eljárás megindítására benyújtott kérelmet és a visszautasító végzést közzéteszi.

A fizetésképtelenségi eljárás megnyitása a hirdetményi adattárban (*Ediktsdatei*²³) kerül nyilvános közzétételre. Ezen felül az illetékes bíróság végzéssel értesíti az érintett feleket is. A közzétételek folyamatos figyelése a hitelezők érdeke. Hitelintézetek esetén a napi szintű ellenőrzés – melynek az esetleges hátrányok elkerülése érdekében minél korábban meg kell történnie – elengedhetetlen munkafolyamat. A közzétételben szereplő különböző kifejezések – mint például *Sanierungsverfahren mit Eigenverwaltung*, *Sanierungsverfahren ohne Eigenverwaltung*, *Konkursverfahren* – is kiemelkedő fontosságúak, mert ez alapján tudjuk megállapítani, hogy mely eljárási szabályokat kell az adott eljárásban alkalmazni.²⁴

2.3.2. Az eljárás megnyitásának joghatásai

A fizetésképtelenségi eljárás megnyitásának joghatásai az eljárásnak a hirdetmények adattárában való közzétételét követő napon állnak be [IO 2. § (1) bek.]. Ezek különösen az alábbi területeket érintik:

- Az adós elveszíti a csődvagyon feletti rendelkezési jogát. Az öngazgatási jog megtartása mellett lefolytatott csődeljárásban az adósnak meghatározott jogcselekményekhez szükséges a csődgondnok, illetve a bíróság hozzájárulása.
- Valamennyi az adóssal szemben fennálló követelés esedékessé válik.

²¹ PILLER Zsuzsa: A fizetésképtelenségi eljárások illeszkedési módjai nemzetközi összehasonlításban. *Pénzügyi Szemle* 2013/2. szám, 154, https://www.penzugyiszemle.hu/documents/151-164-pillerzs-2013-2pdf_20170824223625_9.pdf, 2020. március 22.

²² A magyar Cstv. alapján a felszámolási kérelemmel együtt a bíróság nem vizsgálja, hogy van-e elegendő fedezet a felszámolási eljárás költségeire, azaz az adósnak van-e elegendő vagyona. BARTA JUDIT: A német fizetésképtelenségi eljárás rendje és összevetése a magyar fizetésképtelenségi szabályozással. In: *A fizetésképtelenség aktuális jogi problémái nemzetközi kitekintéssel.* (szerk.: Barta Judit), Patrocinium, Budapest–Miskolc. 2018, 62. <http://patrocinium.hu/termek/a-fizeteskeptelenseg-aktualis-jogi-problemai-nemzetkozi-kitekintessel/>, 2020. március 22.

²³ <https://edikte.justiz.gv.at/edikte/edikthome.nsf>, 2020. április 9.

²⁴ KRAUTGASSER – Gert-Peter REISSNER: *Praxishandbuch Insolvenz und Arbeitsrecht.* Linde Verlag, 2018, 9.

- A követelésnek a fizetéseképtelenségi eljárásba való bejelentésével a követelés elévülésére vonatkozó határidő számítása az eljárás megszüntetéséig megszakad.
- A követelések beszámítása a fizetéseképtelenségi eljárás során alapvetően lehetséges, amennyiben az adós és a hitelező közötti mindkét követelés már a fizetéseképtelenségi eljárást megelőzően fennállt. A követelések egyneműsége azonban nem szükséges, a követelések esedékessége a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitásával bekövetkezik.²⁵
- Az adós kötelezettségei után csak a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitásának napjáig számíthatóak fel kamatok. Kivételt képeznek ez alól a kezesség és a harmadik személy részéről adott biztosítékok értékesítése, melyek esetén a kamatok minden korlátozás nélkül továbbra is felszámíthatóak. Az úgynevezett vagyoni kielégítési jogok (*Aussonderungsrechte*) és a külön kielégítési jogok (*Absonderungsrechte*) értékesítéséből származó bevétel utáni kamatok számítására külön szabályok vonatkoznak.
- Valamennyi a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitását megelőzően szerződéses formában megkötött jelzálogjog és egyéb dologi biztosítéki jog érvényben marad.
- Azok a végrehajtási zálogjogok (*exekutive Pfandrechte*), melyek megszerzésére a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitását megelőző 60 napon belül került sor – a közterhek kivételével – az eljárás megnyitásával megszűnnek;²⁶
- A folyamatban lévő polgári peres eljárások és végrehajtási eljárások ex lege félbeszakadnak (*Prozesssperre*)²⁷.
- Valamennyi irat főszabály szerint a fizetéseképtelenségi felügyelő részére kerül postázásra. A hitelintézetek gyakorlatában javasolt a fizetéseképtelenségi felügyelővel az eljárás közzétételét követően azonnal kapcsolatba lépni és utasításának megfelelően az érintett számlákról készült bankszámlakivonatokat rendelkezésére bocsátani.
- Az adós által adott azon meghatalmazások, melyek a csődvagyonhoz tartozó vagyont érintik, megszűnnek. Ezek közé tartozik például a hitelintézetnél vezetett folyószámlán biztosított aláírási jogosultság (*Zeichnungsberechtigung*).

²⁵ A törvény által meghatározott beszámítási tilalmakat, melyek a szerződés relatív hatálytalansága miatti megtámadási jog alapján megtámadhatók, a megtámadási jog témájának összetettsége és terjedelmessége miatt külön tanulmányt érdemel, így jelen írás nem tér ki arra.

²⁶ A zálogjogok ezen típusa ismét feléled, amennyiben a fizetéseképtelenségi eljárás az eljárási költségek hiánya miatt megszüntetésre kerül.

²⁷ Fink-Kolb Rechtsanwälte: *Wirkungen der Verfahrenseröffnung*. www.anwalt-fuer-insolvenzrecht.at/privatinsolvenz/wirkungen-der-verfahrenseroeffnung.html, 2020. április 1.

2.3.3. A követelés bejelentése

A fizetéseképtelenségi hitelezők követeléseiket az illetékes fizetéseképtelenségi bíróságnál jelenthetik be a hirdetményi adattárban meghatározott határidőn belül. A követelés bejelentését írásos formában két példányban, vagy szóbeli formában a bíróságon jegyzőkönyvbe mondva kell benyújtani. Az eljárásban a hitelezők számára nincs kötelező ügyvédi képviselő előírva. Arra feljogosított hitelezői érdekek védelmét képviselő egyesületek képviselői joggal történő felhatalmazása lehetséges.²⁸ A gyakorlatban legtöbbször megbízott említett egyesületek közé tartozik pl. a *Kreditschutzverband 1870*²⁹ és az *Alpenländischer Kreditorenverband*³⁰.

A követelés bejelentésének különösen a következőket kell tartalmaznia:

- A követelés összegét a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitásának napjáig felmerülő kamatokkal, költségekkel és járulékos díjakkal együtt;
- A követelés jogcímét (például folyósított hitel) és arra szolgáló bizonyítékokat (például hitelszerződések, biztosítéki szerződések, számlakivonatok);
- A vagyonekülönítési jogok és a külön kielégítési jogok érvényesítését, valamint azok előrelátható elidegenítési értékének (ún. előrelátható fedezet) megjelölését. A hitelezőt a szavazati jog ebben az esetben csak a követelés nem fedezett értéke erejéig illeti meg;
- A szavazati jog elismerésére vonatkozó kérelmet a fizetéseképtelenség-helyreállítási terv megvalósításáról való döntés esetére;
- A feltételes követelések esetére vonatkozó kvótafizetések biztosítására vonatkozó kérelmet. A feltételes követelések közé tartozik például a még nem igénybe vett bankgarancia, a még nem esedékes kezesség. A feltételes követelések a feltétel bekövetkezése előtt nem keletkeztetnek szavazati jogot.

A követelés bejelentésének előnye egyrészt, hogy a hitelező a követelés megállapításával teljes részvételi jogot kap és a szavazati joga mértékében a fizetéseképtelenségi eljárásba alakító jelleggel beleszólhat. Másrészt a fizetéseképtelenségi felügyelő által elismert és az adós által nem vitatott követelésnek a bejelentések jegyzékében (*Anmeldungsverzeichnis*) bejegyzésre kerül, és ezáltal a hitelező az adós ellen egy végrehajtási címet szerez. Ezen végrehajtási cím alapján azonban csak a fizetéseképtelenségi eljárás megszüntetése után lehet végrehajtást indítani.

A hirdetmények adattárában a hitelezői követelés bejelentésére határidőt kell megállapítani, mely határidő főszabály szerint az általános vizsgáló tárgyalást (*allgemeine Prüfungstagsatzung*) megelőző 14 nap. Az általános vizsgáló tárgyalást a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitását követő 60. és 90. nap közötti időpontra kell kitűzni [IO 74. § (3) bek.]. A fenti határidőnél később benyújtott követeléseket lehetőség szerint az általános vizsgáló tárgyaláson kell figyelembe venni. Ameny-

²⁸ Norbert ABEL: *Insolvenzrecht in Österreich*. https://www.abel-legal.at/wp-content/uploads/insolvenzrecht_in_oesterreich_2017.pdf, 2020. március 19., 9.

²⁹ <https://www.ksv.at/>, 2020. március 19.

³⁰ <https://www.akv.at/>, 2020. március 19.

nyiben ez nem lehetséges, úgy azokat egy külön vizsgáló tárgyalás során kell megvizsgálni. Ebben az esetben a később bejelentkező hitelező a fizetéseképtelenségi felügyelő részére nettó 50,00 euró megfizetésére köteles [IO 107. § (2) bek.]

Kiemelendő, hogy azok a követelésbejelentések, melyek a zárszámadó a zárszámadási- és vagyonfelosztási tárgyalásra (*Schlussrechnungs- und Verteilungstagsatzung*) 14 napon belül érkeztek be a bíróságra, nem vehetőek figyelembe (abszolút határidő).³¹

2.3.4. Az egyes ülések

Az összegző tárgyalást (*Berichtstagsatzung*) legkésőbb a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitását követő 90 napon belül meg kell tartani. Itt dönt a fizetéseképtelenségi bíróság a fizetéseképtelenségi felügyelő jelentése alapján a vállalkozás sorsáról. A döntés lehet:

- A vállalkozás egészének vagy egy részének bezárása,
- A vállalkozás határozott ideig történő továbbműködtetése, vagy
- A vállalkozás ideiglenesen határozatlan időre szóló működtetése.

Amennyiben a fizetéseképtelenségi bíróság arra az álláspontra jut, hogy a vállalkozás működtetésének helyreállítása előreláthatólag lehetséges, úgy az adós kérelmére a működés helyreállítását célzó terv benyújtására határidőt kell szabnia.

A *vizsgáló tárgyalás (Prüfungstagsatzung)* – mely a jelentéstételi üléssel egybeeshet – során a bejelentett követelések helyességükre és rangsorukra vonatkozólag kerülnek megvizsgálásra.

Mint fentebb már említettem, a fizetéseképtelenségi bíróság a követelések bejelentésére vonatkozó határidőt a hirdetményi adattárban teszi közzé.

Attól függően, hogy az adós a működés helyreállítását célzó tervet benyújtott-e, vagy ennek hiányában a csödvagyon értékesítése következik be, kerül sor a működés helyreállítását célzó tervről való döntéshozatali tárgyalás (*Sanierungsplantagsatzung*) vagy a zárszámadási és csödvagyonfelosztási ülés (*Schlussrechnungs- und Verteilungstagsatzung*) megtartására. A működés helyreállítását célzó tervről való döntéshozatali ülés során a helyreállítási terv elfogadásához a jelenlevő szavazati joggal rendelkező fizetéseképtelenségi hitelezők többségének hozzá kell járulnia [IO 147. § (1) bek.]. Ezen felül a működés helyreállítását célzó terv elfogadásához hozzájáruló hitelezők követeléseinek az összértéke az ülésen részt vevő szavazati joggal rendelkező hitelezők követeléseinek összértékének a felét meg kell haladnia (*Kapital- und Kopfmehrheit*).³²

³¹ Ún. „*Absolute Sperrfrist*”. Ez a rendelkezés hivatott annak megakadályozására, hogy kései követelés-bejelentések a zárszámadást és ezzel az eljárás lezárását késleltessék. Georg E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 129.

³² Norbert ABEL: *Insolvenzrecht in Österreich*. https://www.abel-legal.at/wp-content/uploads/insolvenzrecht_in_oesterreich_2017.pdf, 2020. március 19., 5.

2.3.5. Az eljárás megszüntetése

A fizetési képtelenségi vagyon egészének értékesítése és valamennyi vitatott követelésről való végleges döntés után a fizetési képtelenségi felügyelő igényeinek megállapítását és a zárszámadás (*Schlussrechnung*) jóváhagyását követően kerül sor a fizetési képtelenségi vagyon végleges felosztására (*Schlussverteilung*). A fizetési képtelenségi vagyon végleges felosztását követően a bíróság határozattal elrendeli az felszámolási eljárás megszüntetését.³³

Amennyiben a fizetési képtelenségi eljárás (a felszámolási eljárásra és a csődeljárásra ugyanaz a szabály vonatkozik) során megállapításra kerül, hogy nincs az eljárási költségeket fedező megfelelő fedezet, szintén elrendeli a bíróság az eljárás megszüntetését. Bár ebben az esetben az adós csődjogi értelemben nem fizetési képtelen, a fizetési képtelensége azonban megfelelően bizonyított, ezért a hitelügyletekből eredő követelések esedékessé tétele, illetve felmondása, valamint behajtási intézkedések megtétele szükséges. A fizetési képtelenségi eljárás megszüntetésének hatálybalépésével megszűnnek a fizetési képtelenségi eljárás általi az adós jogállására vonatkozó korlátozások (IO 59. §), így az adós ismét teljesen rendelkezésre jogosult és korlátlanul perképes. A folyamatban lévő polgári peres eljárások és végrehajtási eljárások tovább folytatódnak. Amennyiben nem került a működés helyreállítását célzó terv elfogadásra, úgy a hitelezők követeléseiket az IO 60. §-a alapján peres úton érvényesíthetik. Ezt az igényérvényesítést hivatott megkönnyíteni az elismert követeléseknek a bejelentések jegyzékében (*Anmeldungsverzeichnis*) történő bejegyzése, mellyel a hitelező végrehajtási címet szerez az adóssal szemben. A csődeljárás során megkötött és jogerőre emelkedett, a működés helyreállítását célzó terv alapján megállapított és teljesítendő vagyonhányad első részének megfizetését követően, az eljárás szintén megszüntetésre kerül. Ezen első részfizetést még a fizetési képtelenségi felügyelő felügyeli és osztja szét a hitelezők között. A további vagyonhányad részfizetések teljesítését a fizetési képtelenségi felügyelő már nem felügyeli. A jóváhagyott vagyonhányad egyes részleteinek határidőben történő teljesítését célszerű azonban továbbra is felügyelni. Ez a feladat a gyakorlatban a hitelezőkre hárul.

³³ Az IO nem határoz meg olyan szigorú határidőket, mint a magyar Cstv., csupán annyit ír elő a 80a. §-ban, hogy a fizetési képtelenségi bíróság a fizetési képtelenségi eljárás gördülékeny lefolytatását hivatott garantálni. BARTA Judit: A német fizetési képtelenségi eljárás rendje és összevetése a magyar fizetési képtelenségi szabályozással. In: *A fizetési képtelenség aktuális jogi problémái nemzetközi kitekintéssel*. (Szerk.: Barta Judit), Patrocinium, Budapest–Miskolc. 2018, 65. <http://patrocinium.hu/termek/a-fizeteskeptelen-seg-aktualis-jogi-problemai-nemzetkozi-kitekintessel/>, 2020. március 22. és Romana WEBER-WILFERT: *Materielles Insolvenzrecht mit Schwerpunkt Anfechtungsrecht*. https://zvr.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_zivilverfahrensrecht/Konecny/MatIO/WS_19_20/Materielles_Insolvenzrecht_1.pdf, 2020. március 22., 27.

3. Az osztrák fizetéseképtelenségi eljárás főbb szereplői, különös tekintettel a hitelezők jogi helyzetére

A fizetéseképtelenségi eljárás szereplői között szerepelnek a fizetéseképtelenségi bíróság, a fizetéseképtelenségi felügyelő, a hitelezői gyűlés, a hitelezői választmány, a hitelezők, és a hitelezővédelmi egyesületek. Jelen fejezetben röviden említést teszek a fizetéseképtelenségi bíróságról, a fizetéseképtelenségi vagyongazdálkodó szerepéről és főbb feladatairól, valamint részletesebben foglalkozom a hitelezők jogi helyzetével.

3.1. Fizetéseképtelenségi vagyongazdálkodó (Insolvenzverwalter)

A fizetéseképtelenségi eljárásban a „főszerep” többnyire nem a bíróságnak, hanem a fizetéseképtelenségi felügyelőnek jut. Kinevezése a fizetéseképtelenségi eljárás megnyitásával egyidejűleg az illetékes bíróság által hivatalból történik. Kiválasztása a bíróság feladata, a megfelelő személy megválasztása belátására van bízva.

A fizetéseképtelenségi felügyelő az adóstól és a hitelezőktől független. A vele szemben támasztott szakmai követelményt az IO fekteti le (IO 80. §). E szerint a fizetéseképtelenségi felügyelő a vállalkozásokat érintő fizetéseképtelenségi eljárásban a gazdasági jogi vagy az üzemgazdasági területen megfelelő szakismerettel rendelkező természetes vagy jogi személy vagy a gazdasági élet tapasztalt személyisége lehet. A gyakorlatban rendszerint ügyvédek, illetve ügyvédi irodák kerülnek kijelölésre.

Feladata különösen az alábbi területeket³⁴ foglalja magában:

- A fizetéseképtelenségi vagyon birtokba vétele és annak kezelése, kivéve csődeljárás esetén, amelynél az adós önrendelkezési joggal rendelkezik³⁵;
- A fizetéseképtelenségi vagyon értékesítése;
- A bejelentett hitelezői igények vizsgálata;
- Az aktíva megállapítása és a passzíva vizsgálata;
- A megtámadási igények vizsgálata;
- A fizetéseképtelenségi vagyont érintő peres és nemperes jogviták lebonyolítása és meghatározott esetben eljárások vezetése;
- A fizetéseképtelenségi vagyonnak a fizetéseképtelenségi bíróság által jóváhagyott felosztási terv szerinti felosztása a hitelezők között.

³⁴ Georg. E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 31.

³⁵ A német jogi szabályozáshoz hasonlóan a fizetéseképtelenségi felügyelőnek a fizetéseképtelenségi vagyonba tartozó egyes vagyontárgyakról külön jegyzéket kell készítenie, melyben minden vagyontárgy értékét meg kell határoznia. Lásd: BARTA Judit: A német fizetéseképtelenségi eljárás rendje és összevetése a magyar fizetéseképtelenségi szabályozással. In: *A fizetéseképtelenség aktuális jogi problémái nemzetközi kitekintéssel*. (Szerk.: Barta Judit), Patrocinium, Budapest–Miskolc. 2018, 86. http://patrocinium.hu/ter_mek/a-fizeteskeptelenseg-aktualis-jogi-problemai-nemzetkozi-kitekintessel/, 2020. március 22.

3.2. A fizetésképtelenségi bíróság

Tárgyi illetékes bíróság a vállalkozások ellen indított fizetésképtelenségi eljárásban a tartományi törvényszék (*Landesgericht*), Bécsben a kereskedelmi bíróság.

A bíróság fő feladatai közé tartozik a fizetésképtelenségi eljárás megindítása, vezetése, megszüntetése, a fizetésképtelenségi felügyelő és a többi fizetésképtelenségi szerv felügyelete, továbbá döntést hoz többek között a vállalkozás továbbműködéséről vagy annak megszüntetéséről, a fizetésképtelenségi felügyelő által előterjesztett zárszámadásról és felosztási tervről. Továbbá a fizetésképtelenségi hitelezők többsége által elfogadott a működés helyreállítását célzó terv is megkívánja a bíróság jóváhagyását.³⁶

Végül a fizetésképtelenségi bíróság a tulajdonképpeni fizetésképtelenségi eljárás mellett más, a fizetésképtelenségi eljárással közvetlen összefüggésben lévő eljárások lefolytatására is illetékes (IO 63a. §).

3.3. A hitelezői választmány (*Gläubigerausschuss*)

A hitelezői választmány a fizetésképtelenségi eljárás egy fakultatív szerve, melyet a fizetésképtelenségi bíró nevez ki. A hitelezői választmány minimum három, maximum hét tagból áll. Legalább egy tagja a munkavállalók érdekeit kell képviselje. [IO 88. § (1) bek.] Tagjai nemcsak hitelezők lehetnek, hanem más természetes és jogi személyek, valamint hatóságok és területi önkormányzatok is. A hitelezői választmány kinevezése haladéktalanul kötelező, ha a vállalkozás jellegzetessége vagy terjedelme azt megindokolja, vagy amennyiben a vállalkozás, vagy az ingó álló- és forgóeszközök értékesítés vagy bérbeadása tervezett (IO 88. §). A választmány feladata többek között a fizetésképtelenségi felügyelő támogatása, tevékenységének felülvizsgálata és az eljárásban való aktív közreműködés.

3.4. Hitelezői gyűlés (*Gläubigerversammlung*)

A hitelezői gyűlés a fizetésképtelenségi eljárásban részt vevő hitelezők összességét foglalja magában. A hitelezői gyűlés felügyeli a hitelezői választmányt és a fizetésképtelenségi felügyelőt. A hitelezői gyűlést a fizetésképtelenségi bíróság hívja össze, hatáskörét pedig az IO taxatív felsorolja. Fontos még kiemelni, hogy a hitelezői gyűlésben csak a megállapított és nem vitatott követelések hitelezői rendelkeznek szavazati joggal.³⁷

3.5. Hitelezők

A fizetésképtelenségi eljárás középpontjában a fizetésképtelenségi hitelezők állnak, vagyis azok a hitelezők, melyeknek a fizetésképtelenségi eljárás megindításának napján az adóssal szemben követelésük állt fenn. Az IO ezen hitelezők kielégítését célozza meg. Az osztrák fizetésképtelenségi jog egyik fő alapelve a *par condicio*

³⁶ Georg E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 29.

³⁷ Georg E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 38–39.

creditorum – melynek értelmében valamennyi a fizetéseképtelenségi eljárásban részt vevő hitelező igénye egyformán (a vagyonhányadnak megfelelően) kerül kielégítésre – csak ezekre a hitelezőkre vonatkozik.³⁸ Emellett azonban még léteznek egyéb hitelezői kategóriák is, így:

- kiváltságos hitelezők (*bevorrechtete Gläubiger*), ezen belül:
 - a vagyonkielégítési joggal rendelkező hitelezők (*Aussonderungsgläubiger*),
 - a külön kielégítési joggal rendelkező hitelezők (*Absonderungsgläubiger*),
- privilegizált hitelezők (*Massegläubiger*),
- alsóbbrendű hitelezők (*nachrangige Gläubiger*),
- új hitelezők (*Neugläubiger*).

3.5.1. A vagyonkielégítési joggal rendelkező hitelezők (*Aussonderungsgläubiger*)

Vagyonkielégítési joggal rendelkező hitelezőnek az a hitelező minősül, aki olyan dologra tarthat igényt, mely a fizetéseképtelenségi vagyonhoz tartozik, de az egészben vagy részben nem az adós tulajdonát képezi. Ezen jogosultság fennállása nem a fizetéseképtelenségi jog, hanem a polgári jog szabályain alapul. A legfontosabb eset a tulajdonjog (fenntartásának) intézménye, mely a hitelintézetek gyakorlatában gyakori biztosítékként jelenik meg a hitelügyletek során.³⁹

Annak érdekében, hogy a vállalkozás helyreállítása ne kerüljön veszélybe, a vagyonkülönítési jogosultság érvényesítését a fizetéseképtelenségi felügyelő a vállalkozás továbbműködtetése idejére, de maximum a fizetéseképtelenségi eljárás megindítását követő 6 hónapra megakadályozhatja [IO 11. § (2) bek.]. Erre az időszakra a visszakövetelésre jogosult hitelezőket használati díj illeti meg.⁴⁰

A vagyonkülönítési jogosultságot a fizetéseképtelenségi eljárás nem érinti, így arra a folyamatban lévő polgári peres eljárások és végrehajtási eljárások megszakadásának szabálya nem vonatkozik.

A vagyonkülönítési jogból eredő bevétel nemcsak a fizetéseképtelenségi eljárásba bejelentett követelést, hanem az eljárás megindítását követően keletkezett kamatokat és költségeket is fedezi. Az eljárás megnyitását követő 6 hónap alatt azonban csak a szerződésben meghatározott kamatok számíthatóak fel, késedelmi kamat nem számítható fel.

³⁸ Kivételt képeznek a paritás elve alól a kiváltságos hitelezők (*bevorrechtete Gläubiger*). Ezek közé soroljuk: *Absonderungsansprüche, Masseforderungen*. NUMMER-KRAUT-GASSER – Gert-Peter REISSNER: *Praxishandbuch Insolvenz und Arbeitsrecht*. Linde Verlag, 2018, 4–5.

³⁹ Pl. lízingelt vagy tulajdonjog fenntartás mellett szállított gépek, berendezések. Georg. E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 42.

⁴⁰ *Gläubiger im Insolvenzverfahren*. Österreichische Wirtschaftskammer. 2020, https://www.wko.at/service/wirtschaftsrecht-gewerberecht/Glaebiger_im_Insolvenzverfahren.html, 2020. április 3.

3.5.2. A külön kielégítési joggal rendelkező hitelezők (*Absonderungsgläubiger*)

A külön kielégítési jogosultság a hitelezőt az adós meghatározott dolgaiból való kielégítésre jogosítja fel. A külön kielégítésre való jogosultsággal terhelt dolgok bár a fizetésképtelenségi vagyonhoz tartoznak, azon belül azonban egy külön vagyont (*Sondermasse*) képeznek. Az értékesítésből elsősorban csak a külön kielégítésére jogosult hitelezők kerülnek kielégítésre. Csak egy esetlegesen felmerülő maradék összeg befolyása esetén kerülhet ez az általános fizetésképtelenségi vagyonba.

A gyakorlatban előforduló legfontosabb esetek a jelzálogjog, a biztosítéki célú tulajdon (*Sicherungseigentum*) és a biztosítéki célú engedményezés (*Sicherungsabtretung*⁴¹).

Itt is érvényesül az a szabályozás, miszerint a működés veszélyeztettségének elkerülése érdekében a külön kielégítésre vonatkozó jog érvényesítése a fizetésképtelenségi eljárás megindítását követő 6 hónapra megakadályozható.

3.5.3. A privilegizált hitelezők (*Massegläubiger*)

A csódtömeg-hitelezők azon követelések hitelezői, melyek csak a fizetésképtelenségi eljárás során keletkeztek és törvényi rendelkezés alapján minden más követelést megelőznek. Ezeket a követeléseket a fizetésképtelenségi felügyelő köteles bármikor a fizetésképtelenségi eljárás aktuális állására tekintet nélkül kielégíteni.⁴²

Az IO taxatívén sorolja fel ezeket a követeléseket (IO 46. §):

- a fizetésképtelenségi eljárás költségei;
- a fizetésképtelenségi vagyon fenntartásával, kezelésével és az azzal való gazdálkodással felmerülő költségek;
- a munkavállalók folyamatos fizetésére vonatkozó követelések;
- a munkaszerződés meghatározott okokból történő felmondásából eredő igények;
- azon kétoldalú szerződések teljesítésére vonatkozó követelések, melyekbe a fizetésképtelenségi felügyelő belépett;
- a fizetésképtelenségi felügyelő valamennyi jogcselekményeiből eredő követelések;
- a fizetésképtelenségi vagyon indokolatlan gazdagításából eredő igények;
- az adós elhalálása esetén annak egyszerű keretek között megszervezett temetésének költségei.

⁴¹ Az engedményezéshez (*Verfügungsgeschäft*) egy alapügylet (*Verpflichtungsgeschäft*) szükséges. Ennek hiányában nem száll át a követelés, mert nincs engedményezés. CSIZMAZIA Norbert: Tulajdon, mint biztosíték? *Polgári Jogi Kodifikáció* VI. évfolyam 1–2. szám, 13, https://ptk2013.hu/wp-content/uploads/2012/11/2004-1-2_osszevont.pdf, 2020. március 25.

⁴² Georg E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019, 47.

3.5.4. Az alsóbbrendű hitelezők (*Nachrangige Insolvenzgläubiger*)

Az IO az alsóbbrendű hitelezők két esetét ismeri (IO 57a. §). Ennek alapján alsóbbrendű hitelezőnek minősül, aki maga nyilatkozik arról, hogy követelését csak a többi hitelező után kívánja érvényesíteni. Az alsóbbrendű hitelezők másik esetét törvény rendeli el. Ebbe a körbe tartoznak például a saját tőkét pótló szolgáltatások, így pl. a válságban nyújtott tagi kölcsön. Az alsóbbrendű hitelezők követelése csak akkor kerülnek kielégítésre, ha valamennyi egyéb hitelező követelése a fizetéseképtelenségi vagyonthányadnak megfelelően megtérült.⁴³

4. Fizetéseképtelenségi statisztika

A jelenlegi konjunkturális környezet – mindenekelőtt a kereskedelmi konfliktusok, politikai feszültségek jelenléte, a brexit körüli bizonytalanság és a gyenge növekedési szakaszok – a gazdasági élet szereplőinél érezhető visszaeséshez vezettek. Ez a fejlődési irány tükröződik vissza a gazdálkodó szervezetek ellen indított fizetéseképtelenségi eljárások növekvő számában is. Ausztriában a 2019. évben megindított gazdálkodó szervezetek elleni fizetéseképtelenségi eljárások száma 3045, mely +2,15 százalékos emelkedést jelent a 2018. évhez képest. Aránytalanul magas volt az eljárást azon okból elutasító végzések száma, hogy az adott vállalkozás vagyona még a fizetéseképtelenségi eljárás költségeit sem fedezte. A növekvő számú fizetéseképtelenségi eljárások körében komoly különbségek mutatkoztak az egyes tartományok között. Így például Bécsben számra pontosan ugyanannyi, 1050 fizetéseképtelenségi eljárás indult, mind a vizsgált évet megelőző évben. Amíg Burgenland, Vorarlberg és Tirol esetében 25 százalék feletti növekedés figyelhető meg, addig Alsó-Ausztria és Stájerország esetében a megindított fizetéseképtelenségi eljárások visszaszorultak.⁴⁴

Habár a fizetéseképtelenségi eljárások száma összességében növekedett, az összes passzív és ezáltal a veszélyeztetett munkahelyek száma 2018-hoz képest 24,83 százalékkal csökkent. A 2019-es év legismertebb csődügyei közé tartoztak a Thomas Cook Austria AG, a Charles Vögele (Austria) GmbH. A legtöbb fizetéseképtelenségi eljárás az építőiparban és a kereskedelemben került megindításra. Jogi formát tekintve pedig az egyéni vállalkozók aránya az 50 százalékot is meghaladja. Feltűnő még, hogy az öngazgatás megtartása mellett lefolytatott fizetéseképtelenségi eljárás a gyakorlatban visszaszorult és mára alárendelt szerepet kapott. Így a 3045 megindított fizetéseképtelenségi eljárásból csupán 21 eljárás tartozott ezen típus közé.⁴⁵

⁴³ Norbert ABEL: *Insolvenzrecht in Österreich*. 16, https://www.abel-legal.at/wp-content/uploads/insolvenzrecht_in_oesterreich_2017.pdf, 2020. március 19.

⁴⁴ Insolvenztatistik – Vollständige Übersicht aller Insolvenzfälle in Österreich – Gesamtjahr 2019, AKV Europa, <https://www.akv.at/wp-content/uploads/Insolvenztatistik-2019.pdf>, 2020. március 22., 3–4.

⁴⁵ Insolvenztatistik – Vollständige Übersicht aller Insolvenzfälle in Österreich – Gesamtjahr 2019, AKV Europa, <https://www.akv.at/wp-content/uploads/Insolvenztatistik-2019.pdf>, 2020. március 22., 5–6.

Irodalomjegyzék

- [1] BARTA Judit: A német fizetésképtelenségi eljárás rendje és összevetése a magyar fizetésképtelenségi szabályozással. In: *A fizetésképtelenség aktuális jogi problémái nemzetközi kitekintéssel*. (Szerk.: Barta Judit), Patrocinium, Budapest–Miskolc. 2018, 57–96. <http://patrocinium.hu/termek/a-fizeteskeptelenseg-aktualis-jogi-problemai-nemzetkozi-kitekintessel/>, 2020. március 22.
- [2] Bettina NUMMER-KRAUTGASSER – Gert-Peter REISSNER: *Praxishandbuch Insolvenz und Arbeitsrecht*. Linde Verlag, 2018.
- [3] CSIZMAZIA Norbert: Tulajdon, mint biztosíték? *Polgári Jogi Kodifikáció VI. évfolyam, 1–2. szám*, 3–22. https://ptk2013.hu/wp-content/uploads/2012/11/2004-1-2_osszevont.pdf, 2020. március 25.
- [4] *Fachgutachten des Fachsenats für Betriebswirtschaft der Kammer der Steuerberater und Wirtschaftsprüfer zur Zahlungsunfähigkeit* vom 10. 04. 2019, https://www.ksw.or.at/PortalData/1/Resources/fachgutachten/peschke-aendungen270918/KFSBW7_23042019_RF2a.pdf, 2020. április 8.
- [5] Fink-Kolb Rechtsanwälte: *Wirkungen der Verfahrenseröffnung*. www.anwalt-fuer-insolvenzrecht.at/privatinsolvenz/wirkungen-der-verfahrenseroeffnung.html. 2020. április 1.
- [6] Georg E. KODEK: *Insolvenzrecht*. Facultas, Wien, 2019.
- [7] Insolvenzstatistik – Vollständige Übersicht aller Insolvenzfälle in Österreich – Gesamtjahr 2019, *AKV Europa*, <https://www.akv.at/wp-content/uploads/Insolvenzstatistik-2019.pdf>, 2020. március 22.
- [8] Norbert ABEL: *Insolvenzrecht in Österreich*. https://www.abel-legal.at/wp-content/uploads/insolvenzrecht_in_oesterreich_2017.pdf, 2020. március 19.
- [9] *Online Lehrbuch Zivilrecht*. Kapitel 19. https://www.uibk.ac.at/zivilrecht/buch/kap19_0.xml?section=8;section-view=true. 2020. április 8.
- [10] PILLER Zsuzsa: A fizetésképtelenségi eljárások illeszkedési módjai nemzetközi összehasonlításban. *Pénzügyi Szemle* 2013/2., 151–164. https://www.penzugyiszemle.hu/documents/151-164-pillerzs-2013-2pdf_20170824223625_9.pdf, 2020. március 22.
- [11] *Schnellübersicht über die Insolvenzverfahren*. Wirtschaftskammer Österreich. 2020. https://www.wko.at/service/wirtschaftsrecht-gewerberecht/Schnelluebersicht_ueber_die_Insolvenzverfahren.html, 2020. március 22.
- [12] Romana WEBER-WILFERT: *Materielles Insolvenzrecht mit Schwerpunkt Anfechtungsrecht*. https://zvr.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_zivilverfahrenrecht/Konecny/MatIO/WS_19_20/Materielles_Insolvenzrecht_1.pdf, 2020. március 22.

- [13] Sebastian KSIAZEK: Die Rechtsstellung der Massegläubiger im Insolvenzverfahren. *Juridicum Law Review* 2014/2., 137–158., <https://www.univie.ac.at/juridicumlawreview/wp-content/uploads/2014/12/JLR-Ksiazek-137-158.pdf>, 2020. április 2.
- [14] *Gläubiger im Insolvenzverfahren*. Österreichische Wirtschaftskammer. 2020. https://www.wko.at/service/wirtschaftsrecht-gewerberecht/Glaebiger_im_Insolvenzverfahren.html, 2020. április 3.

VILÁGBANKI NYUGDÍJPOLITIKA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN: DÉL-AMERIKA ÉS SZINGAPÚR

DEZSE TIVADAR*

A globális nyugdíjpolitika gondolata távolról sem új keletű jelenség. A szövetséges hatalmak a II. világháború lezárását követően arra a következtetésre jutottak, hogy egy újabb világégés csakis úgy kerülhető el, ha a korábbinál hatékonyabban szabályozzák a világgazdaság működését, és ha minden lehetséges eszközzel igyekeznek megakadályozni – a szélsőséges nézetek melegágyát jelentő – nyomort és szegénységet.

Ebben a tanulmányban a II. világháború utáni időszak nyugdíjpolitikai globális trendjeit, azon belül is a Világbank reformterveit ismertetem Latin-Amerika és egy délkelet-ázsiai városállam nyugdíjrendszereinek bemutatásával.

Kulcsszavak: nyugdíjpolitika, szociális biztonsági rendszerek, Világbank, Chile, Szingapúr

Der Gedanke der globale Rentenpolitik dient nicht als ein neomodisches Phänomen. Die verbündete Mächte sind nach dem Abschluss des zweiten Weltkrieges zu der Schlussfolgerung gekommen, dass eine neue weltkriegliche Verwüstung nur dann verhindert werden kann, wenn die Wirksamkeit der Weltwirtschaft effizienter geregelt wird, und wenn das Elend und die Armut – die das Nest der extremen Ansichten bedeuten – mit allen möglichen Mitteln verhindert werden.

In dieser Arbeit schildere ich die globalen Trends der Rentenpolitik in der Periode nach dem Zweiten Weltkrieg. Ich fokussiere mich hauptsächlich auf die Reformpläne der Weltbank, und stelle die Rentensysteme Lateinamerikas und eines südostasiatischen Stadtstaates vor.

Schlüsselwörter: Rentenpolitik, soziale Sicherheitssysteme, Weltbank, Chile, Singapur

Már 1943-ban megbízást kapott a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet arra, hogy dolgozzon ki egy átfogó szociálpolitikai koncepciót a háború utáni időszakra. Az új szociálpolitika – egyebek mellett – arra sarkallta a világ országait, hogy a tartós társadalmi béke érdekében hozzanak létre államilag irányított közegészségügyi rendszert, munkanélküli biztosítási rendszert, szociális segélyezési rendszert, va-

* DR. DEZSE TIVADAR
levelező tagozatos PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Kereskedelmi Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
qjodezse@uni-miskolc.hu

lamint nyugdíjrendszert. Az ILO az 1944-ben elfogadott Philadelphiai Nyilatkozatban külön is kiemelte, hogy a nélkülözés veszélyezteti a gazdasági növekedést, és ennek szellemében kezdte el népszerűsíteni az állami irányítású felosztó-kirovó nyugdíjrendszert is magában foglaló szociálpolitikai koncepcióját. Léteztek ugyan korábban is nyugdíjrendszerek, azonban az 1940-es évek második felétől sorra alakították át ezeket az ILO által meghatározott modell szerint felosztó-kirovó rendszerűvé. Nagyjából az 1980-as évekig számított az ILO jelentős tényezőnek a globális nyugdíjpolitikában, ám a szakszervezeti mozgalom gyengülése és a neoliberais gazdaságpolitika előretörése nemcsak az ILO meggyengülését, hanem az általa szorgalmazott felosztó-kirovó nyugdíjrendszer válságát is elhozta.¹

A tőkefedezeti rendszer kialakítása azért vált szükségessé, mert az állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszer nem tudott válaszokat találni a népességöregedés problémájára. Az új koncepció szerint – némiképp leegyszerűsítve – nem az aktívaktól kell elvenni a nyugdíjasoknak szánt összeget, hiszen rendelkezésükre áll a korábbi felhalmozásuk eredménye. Samuelson egy 1967-es *Newsweek*-cikket idézve mutatott rá az öregedő társadalom következményeire, egyúttal a felosztó-kirovó rendszer kudarcára: „a népesség növekedése a legnagyobb pilótajáték, amit valaha kitaláltak”.² A II. világháborút követően a népesség ugrásszerű növekedésnek indult, hamarosan megnőtt az aktív korosztály létszáma, ez az adóbevételek gyarapodásához és a nagyvonalú öregségi ellátások bevezetéséhez vezetett. A piramisjáték-jelleg – mutatott rá Samuelson – éppen abból következik, hogy az állami nyugdíjrendszer csak addig képes prosperálni, amíg az ország lélekszáma is emelkedik, abban a pillanatban azonban, amikor a trend megfordul, és a népesség-növekedés leáll, a gazdaság már nem képes annyi bevételt termelni, amennyi elegendő lenne a nyugdíjak kifizetésére. Samuelson tehát 1967-es írásában az előre-gedést azonosította a felosztó-kirovó rendszer összeomlásának okaként. Ez vajon azt jelenti, hogy a tőkefedezeti rendszer alkalmas az előre-gedésből fakadó pilótajáték elkerülésére? – teszi fel a kérdést Mosolygó Zsuzsa. A Világbank ezzel a témával célzottan nem foglalkozott, pedig az új nyugdíjkoncepció fenntarthatósága szempontjából egyáltalán nem lényegtelen ez a kérdés.³

Németh György ugyanakkor úgy látja, alapvetően téves volt a világbanki koncepció, és pedig azért, mert az alapproblémát valójában nem a felosztó-kirovó és a tőkefedezeti nyugdíjrendszer közötti különbségben kell keresni, meghatározóbb ennél az, hogy a rendszer járadékkal/szolgáltatással, avagy járulékkal/befizetéssel meghatározott. Németh szerint a Világbank azért jutott vitatható következtetésre, mert – hibásan – abból indult ki, hogy a járadékkal/szolgáltatással meghatározott nyugdíjrendszer csak felosztó-kirovó, a járulékkal/befizetéssel meghatározott pedig kizárólag tőkefedezeti lehet. Ezzel szemben szó sincs arról, hogy ezek a fogalmak szinonimák lennének, és nem azt kell a nyugdíjreform fő kérdésévé tenni, hogy a

¹ Mitchell ORENSTEIN: Globális nyugdíjpolitika. *Esély* 2017/6., 29–30.

² MOSOLYGÓ Zsuzsa: A tőkefedezeti rendszer alapkérdéseinek új megközelítése. *Közgazdasági Szemle* LVII. évf., 2010. július–augusztus, 612–633.

³ MOSOLYGÓ: i. m. 613.

felosztó-kirovó vagy a tőkefedezeti rendszer a megalapozottabb szakmailag, hanem abban a kérdésben kell mindenekelőtt állást foglalni, hogy „szükséges-e vagy sem azonnal nyugdíjat adni a korhatárnál idősebbeknek, és nyugdíjat ígérni az ahhoz közel állóknak”.⁴

1. A világbanki tervek az időskori válság elkerülésére

A tőkésített magánnyugdíjalapok mellett érvelő közgazdászok az állami felosztó-kirovó rendszerek leváltásától makroszinten a megtakarítások gyarapodását, a pénzügyi, illetve munkaerőpiacok hatékonyabbá válását, hosszú távon a gazdaság növekedését várják, mikroszinten pedig a nyugdíjjárulék (mintegy egyharmados) csökkenésével számolnak.⁵

1989 novemberében az *Institute for International Economics* nevű amerikai kutatóintézet által szervezett washingtoni konferencia elsődleges célkitűzése éppen az volt, hogy megoldást találjanak a dél-amerikai országok súlyos adósságválságára. A washingtoni konszenzus – amely e célokat kétségkívül meghaladva, végül ma is érvényes megállapításokat tartalmazó globális stratégiává nőtte ki magát – eredetileg nem terjedt ki a nyugdíjbiztosítási rendszerek reformjára. A Világbank 1994-ben publikált kutatási beszámolója azonban már az *Az időskori válság elkerülése (Averting The Old Age Crisis)* címet viselte, és az „új nyugdíj-ortodoxia” néven ismeretes irányzat kifejtését jelentette. Miként azt az alcím – *Az idősek támogatását és a növekedés előmozdítását szolgáló politika* – is jelzi, a többpillérű nyugdíjbiztosítási modell bevezetését elsődlegesen a növekedés és a hatékonyság fokozása érdekében szorgalmazták, a nyugdíjas korúak biztonságának javítását valójában csak másodlagos célnak tekintették.⁶

A Világbank álláspontja szerint a felosztó-kirovó, vagyis a szociális biztonsági típusú nyugdíjrendszerek „kezelhetetlenné váltak a közepes és magas jövedelmű országokban”.⁷ Ezeket a rendszereket akkor vezették be, amikor még optimálisabbak voltak a gazdasági és demográfiai viszonyok, idővel azonban – főként Európában – két oldalról is jelentkeztek a kedvezőtlen jelenségek: egyfelől drámaian csökkent a születésszám, másfelől az egészségügyi ellátások egyre magasabb színvonalának köszönhetően megnövekedett a várható élettartam, miközben ezzel együtt visszaesett a nyugdíjkiadások finanszírozására képes járulékfizető munkavállalók száma. A felosztó-kirovó rendszerek az éppen aktív dolgozók befizetéseiből folyósítják a nyugellátást a jelenlegi nyugdíjasok számára, azonban, ha egyre

⁴ NÉMETH György: A nyugdíjreformról. *Közgazdasági Szemle* LVI. évf., 2009. március, 256.

⁵ H. SIEBERT: Pay-as-You-Go vs. Capital-Funded Pension Systems: The Issues. In: H. Siebert (ed.): *Redesigning Social Security*. Mohr, Tübingen, 1998, 23–24.

⁶ E. JAMES: *New Systems for Old Age Security. Theory, Practice, and Empirical Evidence*. World Bank, Policy Research Working Paper 1766, Washington D.C., 1997, 16.

⁷ Világbank: *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Oxford University Press, Washington D.C., 1994, 1.

kevesebb gyermek születik, az emberek pedig egyre tovább élnek, az erős nyomásnak teszi ki az állami nyugdíjfinanszírozási rendszereket.⁸

A Világbank jelentése szerint egy ilyen helyzetben vagy emelni kell a nyugdíjkorhatárt és/vagy a járulékok mértékét, vagy csökkenteni a (relatív) nyugdíjszínvonalat. Ám mivel „*az állam által támogatott nyugdíjak nem tarthatók fenn, és ugyanakkor nagyon nehezen reformálhatók*”, ezért a megoldást egy negyedik lehetőség jelenti, éspedig egy többpilléres rendszer, amelyben az állami gondoskodást részben vagy egészben egyéni nyugdíj-megtakarítási számlákkal váltják fel. Ugyan a jelentés kifejezetten nem mondta ki, de elég nyilvánvaló módon a chilei megoldást tekintette mintának.⁹

Az egyéni számlák vezetése részint kötelező, részint pedig az állam által (például adókedvezményekkel) ösztönzött, az így létrehozott előzetes finanszírozás – magyarázza a világbanki jelentés – képes enyhíteni a tisztán állami felosztó-kirovó mechanizmus költségvetési válságát. A „*több pillér*” a gyakorlatban három pillért jelent, (1) az újraelosztásos állami nyugdíjpillért, amely vagy egyösszegű, vagy szociális megfontolásokból, rászorultsági alapon minimumnyugdíjat, esetleg egy csökkentett mértékű felosztó-kirovó ellátást folyósít; (2) egy fedezeti jellegű második pillért, amely piaci viszonyok között, magánvállalkozások által működtetett, nyugdíjtakarékossági számlákon alapul; (3) az önkéntes harmadik pillért, amely a vállalati nyugdíjakból áll. Ez a modell alapvetően két célt szolgál: egyrészt a lehető legtöbb időskorú személynek igyekszik biztonsági hálót nyújtani, másrészt olyan jövedelemarányos ellátást garantál, amely alkalmasnak mutatkozik az aktív évek alatt megszokott életszínvonal nyugdíjas korban történő megőrzésére. Ha a cél pusztán csak a jövedelemarányos ellátás nyújtása lenne, akkor a tökéletes megoldást az egyéni megtakarítási számlák jelentenék. Számolni kell ugyanakkor azzal is, hogy a lakosság egy részének munkakarrierje korántsem ideális, mert például alacsony a jövedelmük, vagy idő előtt abba kell hagyniuk a munkát. Az állam nem hagyhatja őket ellátás nélkül, ezért az egyéni számlákkal operáló nyugdíjrendszert szükséges kombinálni valamilyen, a felosztó-kirovó rendszerekben alkalmazott módszerrel.¹⁰

A Világbank hangsúlyozta, hogy nyugdíjkonceptiója alkalmas a kockázatok megosztására az állam és a privátszféra között, azzal, hogy az állam szerepvállalása csökken, a piacé megerősödik. A tőkésített magánpillér szoros kapcsolatot hoz létre a befizetések és a majdani szolgáltatások között, ezáltal fokozódik a transzparencia, és gyengülnek azok az érdekek, amelyek korábban a járulékfizetés kikerülésére sarkalltak munkaadót és munkavállalót. A kötelezővé váló tőkésített magánpillér ráadásul kedvezően hat a megtakarítási kedvre, fellendíti a tőkepiacokat,

⁸ ORENSTEIN: i. m. 27.

⁹ Katharina MÜLLER: A magyar nyugdíjreform politikai gazdaságtana. Összehasonlító megközelítés. In: Augusztinovic Mária (szerk.): *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Közgazdasági Szemle 2000, http://www.kszemle.hu/kiadvany/Augusztinovic_-_Korkep_reform_utan/ch03.html, 2020. április 12.

¹⁰ ORENSTEIN: i. m. 28.

hosszú távon pedig gazdasági növekedést eredményez. A Világbank álláspontja az volt, hogy ha a chilei modellt vezetnék be Kelet-Európában, az lélektani és konkrét politikai előnyökkel is járna: „*ezek a döntések jeleznék a kormány szándékát, hogy az egyéneknek adja át a felelősséget saját jólétükért [...], és létrehoznák a makrogazdasági stabilitást, a pénzügyi reformot és a vállalati privatizációt támogató tábort*”.¹¹ A Világbank úgy tekintett nyugdíjkonceptiójára, mely a „*legtöbb ország számára legjobb utat*” jelenti, azon államok számára pedig, amelyekben egy ennyire gyökeres átalakítás egyelőre még nem valósítható meg, a fokozatos reformot, és annak első lépéseként az Argentínában bevált, vegyes nyugdíjmodell átvételét javasolta.¹² Vagyis ebből arra lehet következtetni, hogy a Világbank az argentin modellt csak egy átmeneti, közbenső megoldásként tartotta elfogadhatónak, a teljes privatizálás felé vivő úton.¹³ Egy 1983-as dokumentum, az Amerikai Egyesült Államok nyugdíjrendszerének fokozatos átalakítására vonatkozó Butler–Germanis-terv szerint első lépésként a társadalombiztosítás érintettjeit kell megnyerni a nyugdíjreform ügyének: a nyugdíjasokat meg kell nyugtatni, hogy megélhetésük az új rendszerben is biztosított lesz, meg fogják teljes egészében kapni a nyugdíjukat, minden más érdekcsoportot pedig „*meg kell osztani a semlegesítés, kivásárlás vagy legyőzés módszereivel*”.¹⁴ Másodsorban Butler és Germanis egy célzott és kellően agresszív marketingkampányt javasol, amelyben a felosztó-kirovó rendszert a lehető legrosszabb színben tüntetik fel, egyúttal pedig azt is javasolja, hogy el kell oszlatni azt a mítoszt, amely szerint az állami társadalombiztosítás azért igazságos, mert az aktív évek alatt befizetett járulékokból fizeti a nyugdíjjáradékot. Harmadik lépésként pedig azoknak a támogatását kell megszerezni, akik a nyugdíj-privatizáció közvetlen haszonélvezői lesznek, mint például a pénzügyi intézetek, a biztosítók, az üzleti élet szereplői, vagy éppen azok a biztosítottak, akik önkéntes alapon korábban már csatlakoztak a magánbiztosításhoz. Ez a taktika azonban csak akkor vezethet sikerre – hangsúlyozza a Butler–Germanis szerzőpáros –, ha a felosztó-kirovó rendszer (valós vagy mesterségesen gerjesztett) pénzügyi válsága nyilvánvalóvá válik a szélesebb közvélemény számára is.¹⁵

2. Nyugdíjreformok Latin-Amerikában

Chile volt az első azon államok sorában, amelyek úgy ítélték meg, hogy modern viszonyok között a felosztó-kirovó rendszer csődöt mondott, és – szakítva a bismarcki hagyományokkal – bevezették a kötelező, tőkésített magánnyugdíjalapok révén működő rendszert.¹⁶

¹¹ MÜLLER: i. m.

¹² MÜLLER: i. m.

¹³ MÜLLER i. m.; lásd még: World Bank: *Averting the old age crisis*. Oxford Univer.

¹⁴ MÜLLER: i. m.

¹⁵ MÜLLER: i. m.

¹⁶ José PINERA: *Empowering Workers: The Privatization of Social Security in Chile*. *Cato's Letter No. 10*. Originally published in the *Cato Journal*, Vol. 15, Nos. 2–3 (Fall/Winter

Chilében 1924-ben jött létre a nyugdíjrendszer, amely járadékkal meghatározott, tőkefedezeti elven alapuló rendszer volt, foglalkozási csoportonként eltérő járadékkal. A túlzottan szigorú szabályozás, a befizetésekkel arányban nem álló nyugdíjjárulékok az 1950-es évek elejére azt eredményezték, hogy elfogytak a nyugdíjalapok tőketartalékai. 1952-ben ezért bevezették a felosztó-kirovó nyugdíjrendszert. Az első néhány évben még úgy tűnt, hogy ez megoldást jelent a problémákra: az optimális demográfiai viszonyoknak köszönhetően elfogadható szintű nyugdíjakat tudtak fizetni, és még valamennyi többlet termelésére is képes volt a rendszer. Az 1970-es években azonban már egyre több nyugdíjasról kellett gondoskodni, ráadásul mivel a nyugdíjjárulék kiszámításánál csak az utolsó néhány évben elért keresményt vették figyelembe, ezért a fiatal munkavállalók különféle módszerekkel igyekeztek eltitkolni a jövedelmüket, ami pedig a befizetések radikális csökkenését eredményezte. 1979-ben módosították a nyugdíjtörvényt: a nyugdíjkorhatárt felemelték, és véget vetettek annak a gyakorlatnak is, hogy a nyugdíjjárulék meghatározásánál csak az utolsó aktív évek keresete számít. A reformnak köszönhetően nagyjából felére csökkentek a járulékkerhek: míg az 1970-es évek elején 50 százalék volt a nyugdíjjárulék, 1979-ben már csak 20 százalékot kellett fizetni, és a rendszer – legalábbis egy ideig – még így is fenntarthatónak bizonyult. A reform ezzel azonban nem fejeződött be, 1980 novemberében – még javában a Pinochet-diktatúra idején – sor került a kötelező tőkefedezeti magánnyugdíjrendszer létrehozására.¹⁷

A chilei társadalombiztosítási reform elvi alapjait a Milton Friedman nevével fémjelzett chicagói iskola neoliberais közgazdasági nézetei jelentették. Az új szabályozás alapján minden dolgozó belátása szerint dönthetett: marad az állami nyugdíjrendszerben, vagy kilép onnan. A munkaerőpiacra újonnan belépőket a választás lehetősége nem illette meg, ők már az új rendszer szerint kezdték meg a nyugdíjtakarékoskodást. Az új nyugdíjrendszerben a munkavállaló minden hónapban az előző havi adóalapként szolgáló bérének a 10 százalékát az úgynevezett magánigazgatású személyes nyugdíjszámlára (*personal retirement account, PRA*) fizette be. Ezen felül a dolgozó önkéntes alapon a jövedelme további 10 százalékát is átutalhatta a PRA számlájára. Mivel a munkavállalók mintegy 95 százaléka a PRA-rendszert választotta, így lényegében egy „alulról kezdeményezett privatizációra” került sor.¹⁸ A magánnyugdíjalapokat kezelő vállalkozások (*Administradoras de Fondos de Pensiones, AFP*) szigorú állami felügyelet alá kerültek. Az AFP Főfelügyelet feladata az volt, hogy megelőzze a lopást, csalást, sikkasztást, illetve a korrupciós jellegű bűncselekményeket. Az AFP-ket öt – eltérő összetételű – nyílt végű alap működtetésére jogosították fel azzal a megkötéssel, hogy az

1995/96). 1996. http://www.josepinera.org/articles/articles_empoweringworkers.htm, 2020. április 12.

¹⁷ KUN János: Magánnyugdíjpénztárak tüdőklése és bukása. *Le Monde diplomatique* Magyar kiadás, 2010. november, <https://www.magyardiplo.hu/2010-november/312-magannyugdijpenztarak-tuendoeklese-es-bukasa>, 2020. április 12.

¹⁸ PINERA: i. m.

idősebb munkavállalók befizetéseit olyan nyílt végű alapokban kell elhelyezniük, amelyeket főként fix bevételű értékpapírokba fektetnek, míg a fiatalabb munkavállalók esetében a befizetések 80 százalékáig terjedően (kockázatosabb) részvények is szóba jöhetnek. Lényeges eleme volt a rendszernek, hogy a befektetési alapok és az AFP-vállalkozások jogilag nem függtek egymástól, ezért, ha egy AFP-cég esetleg csődbe ment, az nem érintette sem az alapokban kezelt eszközöket, sem a munkavállalók befektetéseit. Az állam garantálta az AFP-k (melyek lehetek hazai, 100 százalékban külföldi és vegyes tulajdonúak) közötti szabad versenyt, és a munkavállalók tetszés szerint átléphetek egyik AFP-ből a másikba. A dolgozóknak háromhavonta küldték meg postai úton az elszámolást, tájékoztatva őket arról, hogy mennyi pénz gyűlt össze a számlájukon, illetve miként teljesítettek az elszámolási időszakban az általuk választott alapok. Később az AFP-kirendeltségekben számítógépeket helyeztek el, amelyeket a dolgozók szabadon használhattak: kiszámolhatták, hány évig kell még dolgozniuk ahhoz, hogy elérjék a kívánt nyugdíjat, vagy fordítva: mekkorára kell az önkéntes nyugdíjtakarékoskodás havi mértékét emelniük ahhoz, hogy a tervezett évben elmelessenek nyugdíjba. Ha a biztosított felhalmozott befizetése elértek egy alsó szintet, akár már a nyugdíjkorhatár elérése előtt elmehetett nyugállományba, illetve nyugdíj mellett is dolgozhatott, tovább gyarapítva így a tőkét.¹⁹

A rendszerbe beépítettek egy biztonsági elemet is: az a munkavállaló, aki legalább húsz éven át befizette a kötelező minimumot a PRA számlájára, de az öregségi nyugdíjkorhatár elérésekor a nyugdíja a törvényben meghatározott minimumösszeg alatt maradt, a PRA számlája kiürülését követően jogosulttá vált az állam által folyósított minimumnyugdíjra. Azok pedig, akik húsz évnél kevesebb ideig fizettek a nyugdíjszámlára, a korhatár elérésekor szociális alapon segélyt igényelhetek az államtól: a segély az átlagkereset 10,5 százalékának felelt meg. Ezt a szociális alapuló nyugdíjat az adókból finanszírozták, és háromszázezerre korlátozták azoknak a számát, akik ezzel a lehetőséggel élhettek. A nyugdíjkorhatár nőknél 60, férfiak esetében 65 év volt már a reformot megelőzően is, és ezen az új társadalombiztosítási rendszer bevezetésekor sem változtattak.²⁰

A chilei gazdaság az 1980-as évek recesszióján gyorsan túllépve fejlődésnek indult, a társadalombiztosítási reform pedig túlélte a Pinochet-diktatúra bukását, és az 1990-es évektől követendő mintává vált Latin-Amerika más országaiban is. Sokat segített, hogy tekintélyes nemzetközi szervezetek (a Világbank, az ENSZ Latin-Amerikai Gazdasági Tanácsa, az Amerikai Fejlesztési Bank) felkarolták ezeket a kezdeményezéseket.²¹ A szakirodalom rendszerint az argentin megoldást emeli ki: Argentína 1994-ben egy vegyes típusú rendszert hozott létre, amelyben a felosztó-kirovó rendszert a (zömmel) magánigazgatású nyugdíjalapok egészítik ki. A biztosított szabadon dönthet arról, hogy marad az állami rendszerben, vagy pedig nyugdíjárulékának egy meghatározott részét a magánigazgatású nyugdíjalapok

¹⁹ PINERA: i. m.

²⁰ PINERA: i. m.

²¹ ORENSTEIN: i. m. 31.

egyikébe irányítja. A választási lehetőség a munkaerőpiacra újonnan belépőket is megilleti. A munkavállalói járulék – a bruttó munkabér 11 százaléka – a fentiek szerinti döntés függvényében vagy az állami rendszerbe kerül vagy a magánnyugdíjalapba. A munkáltatói járulékból (mely 16 százalék) befolyó összegeket az állami rendszer fenntartására, működtetésére fordítják. A nyugdíjkorhatárt nőknél 60, férfiaknál 65 évre emelték. A reform előtt szerzett jogosultságok elismerésére vezették be a kártalanító nyugdíjat. Mindhárom nyugdíjfajta (tehát a kártalanító nyugdíj, az állami rendszerben maradók által felhalmozott összeg után járó nyugdíj, valamint a vegyes rendszert választóknak járó, a magánnyugdíjalap által biztosítási alapon fizetett rendes nyugdíj) esetében harminc év szolgálati időt kell a jogosultság megszerzéséhez igazolni. Ez a meglehetősen szigorú feltétel az állami rendszerben – különösen a nők, a munkanélküliek, az önfoglalkoztatók esetében – nehezen teljesíthető, így burkoltan a biztosítottakat a vegyes rendszer felé tereli, ahol is a nyugdíjjáradék összege nem függ a szolgálati évek számától.²²

Láthatjuk tehát, hogy az azonos elvi alap ellenére az argentin megoldás több ponton is eltér a chilei modelltől. Az egyik lényegi különbség az, hogy a vegyes rendszerben nem lehetséges teljesen kiválni az állami nyugdíjgondoskodásból. Fontos az is, hogy a munkáltatói hozzájárulást a vegyes rendszert választó munkavállalók esetében is az állam javára kell megfizetni, ezzel is csökkentve az állami nyugdíjbiztosítás monopóliumának megszűnéséből adódó költségvetési terheket. Argentína, Chilével ellentétben, nem kötvény formájában ismerte el a reform előtt megszerzett jogosultságokat, hanem kártalanító nyugdíj folyósításával. Ez a megoldás egyrészt kevésbé terheli meg a költségvetést, nincsen ugyanis kamatfizetési kötelezettség, másrészt az is előnyös, hogy a rejtett államadósság nem egyszerre, hanem lassanként válik láthatóvá.²³

3. Szingapúr

A szingapúri társadalombiztosítás hozzájárulással meghatározott, állam által irányított, minden munkavállalóra kötelező társadalombiztosítási rendszer, melynek alapját a *Central Provident Fund* (CPF, Központi Takarékalap) képezi.²⁴ A CPF még a gyarmati időkben egyszerű nyugdíjmegtakarítási formaként jött létre: a munkavállalók bérük 5 százalékát fizették be az alapba, és a munkaadó további 5 százalékkal egészítette ki. A CPF tehát ekkor még nyugdíjalapként működött, a visszafizetések az 55. életév betöltése után kezdődtek. 1968-ban megemelték a járulék mértékét, és egy otthonteremtő programmal egészítették ki a CPF-rendszert: lehetővé tették, hogy a dolgozók lakásvásárlás esetén hozzáférjenek a CPF-megtakarításaik egy részéhez, és abból fizethessék a 20 százalékos induló

²² MÜLLER: i. m.

²³ MÜLLER: i. m.

²⁴ GYÖRGY László: Szingapúr. In: Veress József (szerk.): *Gazdaságpolitika a globalizált világban*. Typotex, Budapest, 2009, 401–416.

összeget, valamint a fennmaradó részre szóló lakáshitel havi törlesztőrészleteit húsz éven keresztül.²⁵

A kormány 1968-tól kezdődően fokozatosan emelte a CPF-befizetések részarányát: 1985-ben mind a munkavállalói, mind a munkáltatói járulék 25-25 százalékot tett ki, a teljes megtakarítás így a bérek 50 százalékának felelt meg. Ezt később mérsékeltek: a befizetések mértéke a világ gazdasági helyzetétől, Szingapúr gazdasági teljesítményétől, valamint a dolgozó életkorától függ. Így például 1986-ban a munkavállalói járulék 10 százalék, a munkáltatói 25 százalékra csökkent, 2007-ben a munkavállalói már 14,4 százalékot, a munkáltatói 20 százalékot tett ki.²⁶

Idővel bővült az alap által finanszírozott szolgáltatások köre, így napjainkra egy széles körű társadalombiztosítási rendszerre vált. A CPF-számlán lévő összeg örökölhető, a biztosított végrendelete alapján azt minden külön bírósági eljárás nélkül fizetik ki az örökösnek.²⁷

A CPF-be történő befizetések technikailag három külön számlára kerülnek. Az első számla az *Ordinary Fund* (vagyis az Általános Alap): az itt összegyűlt megtakarítások CPF-biztosításra, lakásvásárlásra, felsőoktatási kiadások finanszírozására, illetve az alapkezelő által egyedileg jóváhagyott beruházásokra fordíthatók. Amennyiben szükséges, a számlán található pénz átcsoportosítható a házastárs, a gyermekek, illetve a szülők CPF-számlájára.²⁸ 1978-ban engedélyezték először, hogy a CPF-tagok számlájukról 5000 szingapúri dollár értékhatárig megvásárolhassák a Szingapúri Autóbusz Vállalat (Singapore Bus Services Ltd., SBS) részvényeit, később pedig lehetővé tették azt is, hogy más részvényekbe, alapokba, aranyba, magán-, kereskedelmi, illetve ipari ingatlanokba fektessék a tagok a pénzüket a CPF-számla terhére. Ezzel együtt olyan garanciákat építettek a rendszerbe, amelyek megakadályozták, hogy a tagok elveszíthessék teljes megtakarításaikat.²⁹

A második számla a *Medisave Account*, amely az egészségügyi kiadások finanszírozására szolgál. A *Medisave*-számláról közvetlen családtagok (szülők, nagyszülők, házastársak, gyermekek) orvosi, kórházi költségeit is fedezni lehet. 1990-ben a *Medisave*-rendszert kiegészítve létrehozták a *MediShield*et is, ez egy önkéntesen választható biztosítási forma, amely gyógyíthatatlan betegségek esetén felmerülő orvosi, kórházi költségek fedezetére szolgál. A *MediShield* biztosítási díját *Medisave* számláról is lehet fizetni. 1993-ban hozták létre kormányzati forrásokból a *Medifund*ot, amelyből egyedi kérelem alapján azokat a rászorulókat támogatják, akiknek kimerült mind a *Medisave*-, mind a *MediShield*-keretük, és családi segítségre sem számíthatnak.³⁰

²⁵ Li Kuan JU: *A harmadik világból az elsőbe*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2018, 100.

²⁶ GYÖRGY: i. m. 407.

²⁷ JU: i. m. 107.

²⁸ GYÖRGY: i. m. 407–408.

²⁹ JU: i. m. 106.

³⁰ JU: i. m. 105.

A harmadik számla pedig a *Special Account*: az ezen összegyűlt megtakarítások nem várt események esetén használható fel, illetve ez képezi a nyugdíjjáradék forrását is. A nyugdíjszámlán felhalmozott pénz felvételére a 65. év betöltése után nyílik lehetőség, bizonyos feltételeknek azonban teljesülniük kell. A legfontosabb az, hogy a biztosított nem fér hozzá a teljes megtakarításhoz, ugyanis köteles a számlán hagyni egy meghatározott összeget a jövőbeli nyugdíjjáradék fedezetére (*CPF Minimum Sum*). 2007-ben ez az összeg 99 600 szingapúri dollár volt, melyet 2013-ig fokozatosan 120 000 dollárra emeltek.³¹ A kifizetések tehát kérelemre a 65. év betöltésekor kezdődnek, a 70. életév betöltésekor azonban automatikusan megindul a nyugdíjfolyósítás, ezt külön ekkor már nem kell kérelmezni.³²

2009-ben a „*hosszú élettartam kockázatainak csökkentése érdekében*” bevezették a CPF LIFE-rendszert, amely a biztosított teljes hátralévő életére havi jövedelmet nyújt. A CPF LIFE rendszerhez az a szingapúri állampolgár vagy állandó lakos csatlakozhat, aki 1958-ban vagy azt követően született, és a következő öregségi számla egyenleggel rendelkezik: (1) amennyiben 2013. január 1. és 2016. április 30. között betöltötte az 55. életévét, és legalább 40 000 USD van a nyugdíjszámláján; ha eléri az 55 éves kort, vagy legalább 60 000 USD van a nyugdíjszámláján hat hónappal a kifizetési jogosultsági kor elérése előtt; (2) amennyiben 2016. május 1-jét követően tölti be az 55. életévét, és legalább 60 000 USD van a nyugdíjszámláján hat hónappal a kifizetési jogosultsági kor elérése előtt. A CPF LIFE-rendszer tehát élethosszig tartó havi kifizetést nyújt a biztosítottnak, szemben az öregségi nyugdíjrendszerrel, amely a havi kifizetést csak addig nyújtja, ameddig a biztosított öregségiszámla-egyenlege ki nem merül.³³

A CPF állami felügyelet alatt áll, irányítását a Munkaügyi Minisztérium által kijelölt felügyelőbizottság végzi: e testületben a kormány képviselői mellett helyet kapnak a munkaadók, a munkavállalók és a szakmák képviselői is. A felügyelőbizottság hatáskörébe csak az általános adminisztráció tartozik, a beruházási döntéseket a *Government of Singapore Investment Corporation* (GIC) elnevezésű állami befektetési társaság hozza. Az alap pénze túlnyomórészt nem piacosítható államkötvényekbe kerül. A GIC működése „nincsen alárendelve sem a törvényhozásnak, sem a nyilvánosság kontrolljának”.³⁴ Az eszközportfólió kialakítása és kezelése során négy fő szempontnak kell érvényesülnie: a portfólió (1) kormányzati beruházások forrásaként szolgáljon; (2) szinkronban legyen az Alap rövid és hosszú távú likviditási követelményeivel; (3) ne veszélyeztesse az Alap biztonságát; (4) garantáljon olyan megtérülési rátát, amelynek révén a befektetések értékállósága szavatolt.³⁵ 2001-es adatok szerint az Alap működésétől kezdődően felhalmozott 92 milliárd szingapúri dollárból 89 milliárd dollárt szingapúri államkötvényekbe fek-

³¹ GYÖRGY: i. m. 408–409.

³² Central Provident Fund Board: *Retirement Sum Schemes*. 2019, <https://www.cpf.gov.sg/Members/Schemes/schemes/retirement/retirement-sum-scheme>, 2020. április 12.

³³ Central Provident Fund Board, i. m.

³⁴ GYÖRGY: i. m. 408.

³⁵ GYÖRGY: i. m. 408.

tettek; ebből az összegből a kormányzat mintegy három évtized leforgása alatt a zömmel nyomornegyedekből, szegényes lakótelepekből álló városállam helyett felépítette a modern Szingapúrt.³⁶

Felhasznált irodalom

- [1] Central Provident Fund Board: *Retirement Sum Schemes*. 2019, <https://www.cpf.gov.sg/Members/Schemes/schemes/retirement/retirement-sum-scheme>, 2020. április 12.
- [2] GYÖRGY László: Szingapúr. In: Veress József (szerk.): *Gazdaságpolitika a globalizált világban*. Typotex, Budapest, 2009, 401–416.
- [3] E. JAMES: *New Systems for Old Age Security. Theory, Practice, and Empirical Evidence*. World Bank, Policy Research Working Paper 1766, Washington D.C., 1997.
- [4] Li Kuan JU: *A harmadik világból az elsőbe*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2018.
- [5] KUN János: Magánnyugdíjpénztárak tündöklése és bukása. *Le Monde diplomatique*. Magyar kiadás, 2010. november, <https://www.magyardiplo.hu/2010-november/312-magannyugdijpenztarak-tuendoeklese-es-bukasa>, 2020. április 12.
- [6] MOSOLYGÓ Zsuzsa: A tőkefedezeti rendszer alapkérdéseinek új megközelítése. *Közgazdasági Szemle* LVII. évf., 2010, július–augusztus, 612–633.
- [7] Katharina MÜLLER: A magyar nyugdíjreform politikai gazdaságtana. Összehasonlító megközelítés. In: Augusztinovics Mária (szerk.): *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. *Közgazdasági Szemle* 2000. http://www.kszemle.hu/kiadvany/Augusztinovics_-_Korkep_reform_utan/ch03.html, 2020. április 12.
- [8] NÉMETH György: A nyugdíjreformról. *Közgazdasági Szemle* LVI. évf., 2009. március, 239–269.
- [9] Mitchell ORENSTEIN: Globális nyugdíjpolitika. *Esély* 2017/6., 26–44.
- [10] H. SIEBERT: Pay-as-You-Go vs. Capital-Funded Pension Systems: The Issues. In: H. Siebert (ed.): *Redesigning Social Security*. Mohr, Tübingen, 1998, 3–33.
- [11] José PINERA: Empowering Workers: The Privatization of Social Security in Chile. *Cato's Letter No. 10*. Originally published in the *Cato Journal* Vol.

³⁶ GYÖRGY: i. m. 408.

15, Nos. 2–3 (Fall/Winter 1995/96) 1996, http://www.josepinera.org/articles/articles_empoweringworkers.htm, 2020. április 12.

[12] World Bank: *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Oxford University Press, Washington D.C., 1994.

[13] World Bank: *Averting the old age crisis*. Oxford University Press. <http://documents.worldbank.org/curated/en/973571468174557899/pdf/multi-page.pdf>, 2020. április 12.

SZEMÉLYISÉGI JOGOK A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN – ÚJ KIHÍVÁSOK A BÍRÓI GYAKORLAT TÜKRÉBEN*

HALÁSZ CSENGE**

Jelen tanulmányban a közösségi média oldalainak a személyiségi jogokkal kapcsolatban felmerülő kihívásait teszem vizsgálat tárgyává. Ezek a platformok olyan novumot hoztak a jogalanyok életébe, amelyek jelentősen tágították a véleménynyilvánítás szabadságának a keretrendszerét, ugyanakkor számos személyiségi jogokkal kapcsolatos kérdés is kapcsolódik hozzájuk. A tanulmányban az általános jellemzők vizsgálata után a hazai bírói gyakorlat néhány esetjogi döntése kerül felvázolásra. A magánélethez való jog érvényesülése és a közéleti szereplők helyzete kapcsán az új szabályozáshoz kötődő jogértelmezési kérdések kerültek kiemelésre. A felvázolt dogmatikai kérdések és a bírói gyakorlat néhány novumának ismertetése után előremutató következtetések levonására törekszünk.

Kulcsszavak: *polgári jog, közösségi média, személyiségi jogok, magánélethez való jog, közéleti szereplők*

In this paper, I examine the challenges faced by social media sites in relation to personal rights. These platforms have brought a novelty to the lives of legal entities. But there are a lot of privacy issues associated with these sites. In the study, after examining the general characteristics, some case law decisions of the Hungarian judicial practice are outlined. In connection with the enforcement of the right to privacy and the situation of public figures, issues of legal interpretation related to the new regulation were highlighted.

Keywords: *civil law, social network, personal rights, the right to privacy, public figures*

Bevezető gondolatok

Mark Zuckerberg, a Facebook-portál alapítója ekképpen fogalmazott: „*Az emberek ma már tényleg nyugodtabban osztanak meg nem csak egyre több és többféle in-*

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

** DR. HALÁSZ CSENGE
III. éves PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Polgári Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
halasz.csenge@uni-miskolc.hu

formációt, hanem egyre nyíltabban és egyre több emberrel. Ez olyan új társadalmi norma, ami idővel elfogadottá válik."¹

Ezen kijelentés sokféle gondolatot ébreszthet bennünk. Egyrészt, a közösségi média oldalai egyértelműen átalakították a privátszféra és a közszféra határát, bizonyos nézőpontok szerint, megteremtve ezzel „*a gondolatok szabad piacát*”. Másrészt, a jogszabályok, így a Polgári Törvénykönyvben deklarált személyiségi jogok védelmét² ezeken az online felületeken is biztosítani kell, mind a portál és annak használója, mind a felhasználók egymás közötti jogviszonya során. Attól a pillanattól kezdve, mikortól a felhasználó a regisztráció aktusával kontraktuális kapcsolatba kerül az érintett portállal, egy online közösség részese lesz, szabadon oszthatja meg a gondolatait, fényképeket tölthet fel, véleményt nyilváníthat, interakciót folytathat más jogalanyokkal. Az oldalak esszenciális részét jelentő üzenőfal egyértelműen olyan felületet jelent, amelyen keresztül elképzelhetetlen mennyiségű információ áramolhat, és amely a személyiségi jogsértések végtelen spektrumát kínálja.

A közösségi felületek működéséhez számos jogértelmezési kérdés kapcsolódik, szinte minden jogág területén éreztetik hatásukat, néhány példával élve, fontos alkotmányjogi, büntetőjogi, munkajogi és adatvédelmi kérdések kapcsolódnak hozzájuk. Jelen tanulmány a közösségi platformokkal kapcsolatban felmerülő személyiségi jogi kérdéseket vizsgálja. E tekintetben a kutatás fókuszát a portált használó jogalanyok közötti jogsértésekre helyezzük, így a szolgáltatók és jogalanyok között felmerülő jogsértések, illetve az adatvédelmi kérdések csak szükséges mértékben, érintőlegesen kerülnek tárgyalásra. A közösségi oldalak mint szolgáltatók jogrendszerben elfoglalt helyét illetően rögzíthető, hogy az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény [a továbbiakban: Ektv.] tartalmazza a rájuk vonatkozó legfontosabb szabályokat.³

A teljesség kedvéért szükséges azonban megjegyezni, hogy a közösségi oldalaikon nemcsak az egyes felhasználók által kerülhet sor személyiségi jogot sértő magatartás megvalósítására, hanem a portál által is, amely tipikusan a személyes ada-

¹ Bobbie JOHNSON: *Privacy no longer a social norm, says facebook founder*. <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/11/facebook-privacy>, 2020. március 16.

² 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) 2:42. §-a az emberi méltóságból vezeti le a személyiségvédelem általános generálklauzuláját, majd a 2:43. §-ában deklarálja az egyes nevesített személyiségi jogokat, amelyek a következők: az élet, testi épség, egészség védelme a személyes szabadság, magánélet, magánlakás védelme, a személy hátrányos megkülönböztetésének tilalma, a becsülethez és a jó hírnévhez való jog, a magántitokhoz való jog és a személyes adatok védelme, a névviseléshez való jog védelme, valamint a képmáshoz és a hangfelvételhez való jog. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300005.tv>, 2020. március 14.

³ Emellett megjegyezhető, hogy jelentős alkotmányjogi, büntetőjogi, versenyjogi és fogyasztóvédelmi szabályozási kérdések kötődnek ezen platformok működéséhez. Lásd hozzá részletesen: NÉMETH Szabolcs: A közösségi oldalak szolgáltatóinak jogi felelőssége-rendszertani elemzés. *Infokommunikáció és Jog* 2019/1., 3–7.

tok védelméhez való jog sérelmét vonja maga után. Ehhez elegendő arra gondolnunk, hogy a brit gyökerű, politikai tanácsadó cég, a Cambridge Analytica 2016-ban 87 millió Facebook-felhasználó adataihoz fért hozzá jogosulatlanul.⁴ Ez felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a közösségi oldalak által kezelt személyes adatok biztonsága kiemelkedő fontossággal bír, így az ilyen jellegű jogsértések jövőbeli elkerülése érdekében minden szükséges intézkedést meg kell tenni.

A személyiségi jogi kérdések vizsgálatához a kiindulási alapot a hazai és a nemzetközi bírói esetjog tanulmányozása adja, amely döntésekből előremutató következtetések levonására törekszünk.

1. A közösségi médiában bekövetkező személyiségi jogi jogsértések jellemzői

1.1. Általános ismérvek

A „személyiségi jogról”, mint jogfilozófiai kategóriáról alig két évszázada beszélhetünk, megjelenése erősen kötődik a felvilágosodás társadalomfilozófiai tanításaihoz.⁵ Ezen jogosultságok szabályozása és értékelése minden időszakban rendkívül érzékenyen reagál a társadalmi, technológiai és gazdasági változásokra. Ezt jól példázza, hogy a magánélethez való jog első jelentős megfogalmazását és tudományos elemzését, *Samuel Warren* és *Louis Brandeis*, 1890-ben született, majd a *Harvard Law Review*-ben publikált írását nagyban ösztönözte a hordozható Kodak fényképezőgépek elterjedése.⁶ A kis méretű, kompakt gépekkel immár észrevétlenül lehetett fotókat készíteni, így a képmáshoz való jog megsértésének módszerei meglehetősen leegyszerűsödtek.

Sólyom László 1983-ban megjelent *A személyiségi jogok elmélete* című művében utalt arra, hogy az új technikai eszközök, mint a fényképezés, a „grammophon”, illetve a reklámok és a szórakoztató pletykaújságok társadalmi elterjedése nagymértékben megnöveli a személyiségi jogsértések lehetőségét.⁷

Az azóta eltelt időszakban a technika nyújtotta lehetőségek érezhetően tovább növekedtek – csupán néhány példával élve – az internet, az automatikus adatkezelési módszerek, a biometrikus azonosítás, illetve a pilóta nélküli légi járművek megjelenése egyaránt új kihívások elé állítja a személyiségi jogok védelmét.

A közösségi média jogi vizsgálatát illetően első ízben rögzítendő, hogy általánosan elfogadott, jogi fogalom nem adható meg rá vonatkozóan. A magunk részéről ezen fogalom alatt, olyan internetes oldalakat értünk, amelyekhez a szolgáltató

⁴ Jim ISAAK – Mina J. HANNA: *User data privacy: Facebook*. Cambridge Analytica, and Privacy Protection. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8436400>, 2020. április 6.

⁵ BARZÓ Tímea: *Civilisztika I. Személyiségvédelem. Harmadik rész.* Szerk.: Barzó Tímea – Papp Tekla, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 173.

⁶ Samuel WARREN – Louis BRANDEIS: *The Right to Privacy*. *Harvard Law Review* 1890/4., 193–220. <https://www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf>, 2020. április 6.

⁷ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1983, 25, <https://mek.oszk.hu/12600/12673/12673.pdf>, 2020. április 6.

csak a keretet biztosítja, azt a felhasználók töltik ki folyamatosan változó tartalommal. Hazánkban a közösségi oldalak közül, a Facebook-portál tölt be piacvezető szerepet több mint ötmillió aktív használóval, de a YouTube és az Instagram platformok népszerűsége is folyamatosan növekvő tendenciát mutat.⁸ Ezen növekvő tendenciához „igazodva” a személyiségi jogot sértő magatartások száma is gyarapszik.

A közösségi oldalakat érintően fontos tisztázandó kérdést jelent, hogy az adott profiloldal mennyiben azonosítható a felhasználó személyiségével, mennyiben jelentheti annak integráns részét. Ezen kérdéskört számos pszichológiai tanulmány is vizsgálta, amely kutatások nyomán megállapításra került, hogy egyértelmű kapcsolat áll fenn a felhasználó személyiségjegyei és a közösségi felületeken végzett tevékenysége között.⁹

A személyiség jogi eszközökkel történő megfogalmazása neuralgikus pontot jelent. Csupán egyetlen példával élve, *Petrik Ferenc* álláspontja szerint a személyiség egy meghatározott életminőséget jelent, mégpedig azt, hogy az ember szabadon rendelkezik önmaga fölül, továbbá megilletik az emberhez méltó életfeltételek. Az emberhez méltó feltételek az emberi test épségére, egészségére, valamint az ember testi és szellemi működéséhez szükséges életfeltételekre vonatkoznak.¹⁰ A személyiség lényegének teljes körű meghatározása nem lehetséges, hiszen a személyiség mint fogalom nem meríthető ki az egyes jogosítványok számbavételével. Erre rendkívül érzékletesen mutat rá *Meszlény Artúr*, aki 1912-es művében ekképpen fogalmazott: „*Miként a tulajdonos jogkörét hiába kísérelnénk meg körülírni oly módon, hogy elmondanánk, mi mindent tehet a dolgával, amiként az állampolgár polgári szabadságát nem meríthetjük ki efféle felsorolással: úgy ki nem meríthető az egyénnek az a pozíciója sem, amelyet ő mint a társadalom aktív szerve, mint a társadalmi szervezet végső célja és egyúttal primer alkotórésze ebben a társadalomban elfoglal. Ennek a pozíciónak egyes nyilvánulásait kiemelheti a jog és általában részesítheti, egyúttal szorosabban körül is írhatja, de ezek a kiemelt nyilvánulások együtt sem fogják soha reprezentálni magát a személyiséget, amely magának a társadalmi szervezetnek az alapfogalma.*”¹¹

Összességben megállapítható, hogy a személyiséghez hasonlóan a személyiségi jog is egységesnek tekinthető, amelyet az általános személyiségi jog generálklauzúlaként történő szabályozása és az egyes nevesített személyiségi jogok „*lezáratlan*

⁸ Nemzeti Média-és Hírközlési Hatóság. Lakossági Internethasználat. Online Piackutatás. 2018, http://nmhh.hu/dokumentum/202180/lakossagi_internethasznalat_2018.pdf, 2020. április 6.

⁹ Firoj ALAM – Ewegeny A. STEPANOV – Giuseppe RICCARDI: *Personality Traits Recognition on Social Network- Facebook*. <https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM13/paper/view/6167/6307>, 2020. április 2.

¹⁰ PETRIK Ferenc: A nem vagyoni kár megtérítése védelmében. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/1., 7.

¹¹ MESZLÉNY Artúr: *Személyjog és vagyonjog az új polgári perrendtartásban*. Budapest, 1912, 7.

volta” is szolgál.¹² A személyiségi jogok polgári jogi védelménél tehát nem az a lényeges, hogy mi a védelem tárgya, hanem a szabályozás – elsősorban – helyreállító, rendező jellege.¹³

A közösségi médiában létrehozott profiloldalakat illetően szükséges különbséget tenni a valódi adatokkal létrehozott profilok, illetve a valótlan információkkal létrehozott oldalak, az ún. „kamuprofilok” között. Ez utóbbiak gyakran más személyek személyes adatait használják – amely, önmagában is személyiségi jogot sértő magatartást valósíthat meg – más esetekben pedig fiktív információkat szolgáltatnak. E tekintetben nyilvánvalóan nem kerülhet sor személyiségvédelemre, hiszen nem jelenik meg az emberi személyiség védendő szegmense ezen oldalak „mögött”. A valós adatokkal létrehozott profilok ettől eltérő megítélés alá esnek, hiszen ezek hordoznak olyan személyiségjegyeket, amelyek jogi védelme egyértelműen indokolható. Ezen oldalak azonosításra alkalmas személyes adatokat tartalmaznak, bejegyzések kerülnek rajtuk létrehozásra, illetve nagyon gyakran az érintett képmása is megjelenik a felületükön. A tartalmak jogosulatlan felhasználása, továbbítása, eltorzítása személyiségi jogi következményeket vonhat maga után.

A jogsértő tartalom közzétételét illetően rögzíthető, hogy a jogsértő nyilvánvalóan felelősséggel tartozik azokért, a polgári jogi védelem objektív vagy szubjektív szankcióinak alkalmazása mellett a Facebook-portál például a saját felületén lehetőséget enged a személyiségi jogot sértő tartalom bejelentésére.¹⁴ Az idővonal, illetve a felhasználó saját profiloldala tekintetében fontos kérdést jelent a Facebook-idővonalon megosztott tartalom alá érkező kommentekért való felelősség alakulása. Ebben a tekintetben a magyar bírói gyakorlatban irányadónak tekinthető a Kúria 2016-os döntése,¹⁵ amely kimondja, hogy az internetes oldalakon való hozzászólások tartalma miatt az oldal fenntartója is felelősséggel tartozik. Az objektív alapú felelősség alól nem mentesít, hogy a profil létrehozójának nincs technikai lehetősége valamennyi komment moderálására. E tekintetben érdemes megemlíteni azt is, hogy a bírói gyakorlat szerint a Facebookon megvalósuló cselekmények közül a megosztott tartalom kedvelése akkor sem valósít meg jogsértést, ha egyébként maga a kedvelt tartalom személyiségi jogot sért. A jogsértő magatartásokat illetően – *Bakos-Kovács Kitti* álláspontjához csatlakozva – a magunk részéről célszerűnek tartjuk a jogsértő magatartások két típusa közötti különbségtételt. Érdemes differenciálni a magán a portálon megvalósuló jogsértések és a közösségi média oldalán kívüli, de ahhoz szorosan kapcsolódó jogsértő magatartások között.¹⁶

¹² GÖRÖG Márta: *Gondolatok a személyiség magánjogi védelme körében. Személy és személyiség a jogban*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2016, 100.

¹³ *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. (Szerk.: Vékás Lajos – Gárdosi Péter). https://uj.jogtar.hu/#doc/db/367/id/A14Y1522.KK/ts/201907_17/, 2020. május 4.

¹⁴ *Személyiségi jogok megsértésének bejelentése a Facebook portál felületén*. https://www.facebook.com/help/1561472897490627?helpref=hc_global_nav, 2020. április 5.

¹⁵ BH 2016.12.330.

¹⁶ BAKOS-KOVÁCS Kitti: A közösségi portálon elkövetett személyiségi jogsértések közös attribútumai. In: *Lege duce, comite familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábián*

Az oldalon leggyakrabban a különböző bejegyzések, kommentek, megosztások, feltöltések révén valósul meg a személyiségi jogsértés. A Facebookon kívüli személyiségi jogot sértő magatartások közül azok az esetek emelhetők ki, amelyek során egy felhasználó által megosztott kép vagy személyes adat jogosulatlan felhasználására, továbbítására, esetleg nyomtatott vagy online sajtóban való megjelenítésére kerül sor. A magyar bírósági gyakorlatban egyre elterjedtebbek az olyan közéleti szereplőket érintő jogsértések, melyek során az adott közszereplő privát Facebook-oldalára feltöltött fotók és megosztott információk kerülnek felhasználásra az egyes szórakoztató, bulvár jellegű online oldalakon.¹⁷

Az online tér sajátosságait tekintve nem hagyhatóak figyelmen kívül az olyan személyiségi jog sérelmét előidéző magatartások sem, amelyek valamilyen informatikai okra vezethetők vissza. Ebbe a körbe sorolhatók a különböző vírusfertőzések és kémprogramok, amelyek tevékeny emberi magatartás nélkül is okozhatnak személyiségi jogi sérelmet.

Végül a közösségi oldalak jellegzetes vonásait illetően kiemelést érdemelnek a bizonyítás nehézségei. Ebben a tekintetben a bizonyítási eszközök két fontos körét szeretném kiemelni. Egyrészt, az oldal adatkezelési szabályzata alapján a portál hivatalos megkeresésre köteles kiadni a felhasználók hozzájárulásával azok tevékenységéről gyűjtött adatokat, pl. azt, hogy a felhasználó megoszt, létrehoz, elérhetővé tesz egy tartalmat valamint az általa fogadott és küldött üzeneteket is.¹⁸ Másrészt érdemes a közjegyzővel ún. *ténytanúsítványt* készíttetni a személyiségi jogot sértő tartalomról, mert ez annak esetleges törlése után is hitelt érdemlő bizonyítási eszközként szolgál a peres eljárásban.

A következőkben a hazai esetjogra támaszkodva vizsgáljuk az egyes nevesített személyiségi jogok sérelmének a sajátosságait. A hazai bírói gyakorlatban növekvő tendenciát mutat az egyes személyiségi jogok közösségi oldalakon történő megsértésével kapcsolatban felmerült jogviták száma. A hazai esetjogot tekintve, a leggyakrabban sérelmet szenvedő jogoknak a jóhírnév és becsület védelme, a személyes adatok védelme, illetve a képmáshoz való jog védelme tekinthetőek. A magánélethez való joghoz e tekintetben speciális szempontok kapcsolódnak, melyek részletes tárgyalása indokolt.

1.2. A becsület és a jóhírnév védelme

A jóhírnév és a becsület sérelme legtipikusabb esetekben a különböző kommentek vagy jogsértő tartalmú bejegyzések által valósulhat meg. A felmerülő esetekben a véleménynyilvánítás szabadsága és az érintett személy személyiségi jogai kerülnek egymással kollízióba, amely tekintetben a bíróságnak esetről esetre kell mérlegel-

Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 19.

¹⁷ Lásd hozzá például, a Fővárosi Ítéltábla Pf.20828/2016/3. számú határozatát és a BH 2017.3.86., Fővárosi Ítéltábla Pf.21263/2016/3.számú határozatát.

¹⁸ A Facebook-portál Adatkezelési szabályzata. <https://www.facebook.com/privacy/explanation>, 2020. április 3.

nie a kijelentések jogsértő jellegét. A Ptk.-ben foglalt szabály alapján a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, indokolatlanul bántó véleménynyilvánítások valósíthatják meg a becsülethez való jog sérelmét [Ptk. 2:45. § (1) bek.]. A Fővárosi Ítéltábla egy 2017-es döntésében¹⁹ a Facebook-üzenőfalán közzétett közlések jogsértő jellegét állapította meg. Az alperes a Facebook üzenőfalán olyan kijelentéseket tett, melyek rendkívül megalázzónak, kifejezőmódjában indokolatlanul bántónak, sértőnek minősültek, tehát túlléptek a véleménynyilvánítás szabadsága nyújtotta alkotmányos kereteken. A felperesre vonatkozóan közzétett olyan jelzők, mint például, hogy koszos, trehány, lusta, a férfias, markáns arc mögött egy állat lakozik, nevetséges és szájalmas, diktatórikus stb. egyértelműen túllépi tehát ezt a szabadságot, amelynek a jóhiszeműség és tisztesség is korlátját jelenti. Fontos az a körülmény is, hogy az alperes használta a felperesekre vonatkozóan a cigány és a roma jelzőt is. Ezek a megnyilvánulások nem amiatt sérelmesek, mert származásra utalnak, hanem amiatt, mert ezeket kifejezetten azért használták, hogy a felpereseket lealacsonyítsák és megalázzák. E szavakat olyan szövegkörnyezetbe helyezte az alperes, melyek alapján a felperesekre egyértelműen a roma származású emberekkel szemben fennálló negatív társadalmi sztereotípiák vetültek, melyek alkalmasak a becsület megsértésére.²⁰

A Kúria által 2019-ben közzétett döntésben megállapításra került, hogy a becsület csorbítására alkalmas tényállítás nagy nyilvánosság előtt történő elkövetésének a megállapítására lehet alkalmas, ezért a rágalmozás vétségének megállapíthatósága szempontjából tényállásszerű magatartás, a különböző internetes felületeken annak nyilvános közlése, mely szerint az egyik egyetem hallgatói önkormányzatának vezetője – e tevékenységének gyakorlása során – részt vett egy jelentős tárgyi súlyú nemi erkölcs elleni bűncselekmény eltussolásában, illetve közpénzt tulajdonított el.²¹

A Szegedi Ítéltábla 2017-es döntése²² egy közéleti szereplő becsülethez való jogát értelmezte. Az eljárás alperese egy zárt Facebook-csoportban tett közzé a polgármesteri tisztséget betöltő felperesre vonatkozó trágár hangvétellű hozzászólásokat. Az ítélet indokolásában a bíróság kifejtette, hogy trágár, alpári és lealacsonyító kifejezéseket a közéleti szereplők sem kötelesek eltűrni, így ezen szófordulatok megalapozzák a közéleti szereplő becsülethez való jogának a sérelmét.

A Ptk.-ben foglalt rendelkezés alapján a *jóhírnév megsértését* jelenti különösen, ha valaki más személyre vonatkozó és ezt a személyt sértő, valótlan tényt állít vagy híresztel vagy valamely valós tényt hamis színben tüntet fel [Ptk. 2:45. § (2) bek.]. A jogsértés elkövetési magatartása megvalósulhat valótlan tény állításával, ami azt jelenti, hogy a jogsértő saját maga „*kreál*” valótlan tényt az érintett személyről.

¹⁹ Fővárosi Ítéltábla Pf.20096/2017/3. számú határozata személyiségi jog megsértése tárgyában.

²⁰ Fővárosi Ítéltábla Pf.20096/2017/3. számú határozata személyiségi jog megsértése tárgyában.

²¹ EBH2019.B.2.

²² BDT2019.3987.

A híresztelés a valótlán tény más személyekkel történő megosztását jelenti, míg a valós tény hamis színben történő feltüntetése a valós tények „elferdítését” jelenti. A jóhírnév megsértésének mindhárom elkövetési magatartása megvalósulhat a közösségi média felületén.

A Fővárosi Ítéltábla egy 2016-os²³ ítéletében megállapította a jóhírnév sérelmét abban az esetben, amikor egy megrendelő egy vállalkozó Facebook-oldalára a vélemények rovatba az alábbi kiírást tüntette fel: „*A megrendelést nem teljesítette, az előleggel lelépett! Megtettük a megfelelő lépéseket, többek között a számviteli törvény megszegéséért is.*”²⁴ Az Ítéltábla álláspontja szerint ez a kijelentés a bizonyíthatósági teszt alapján nem véleménynyilvánításnak, hanem tényállításnak minősül, melynek valóságalapja nem volt bizonyított a bejegyzés közzétételének az időpontjában, hiszen nem volt folyamatban polgári peres eljárás a felek közötti szerződéssel kapcsolatban, így nem volt jogerős ítélet sem, amely alátámasztotta volna a bejegyzésben állítottak valóságtartalmát.

A Fővárosi Ítéltábla egy másik ügyben²⁵ nem tartotta megalapozottnak a jóhírnévhez való jog sérelmét. A tényállás szerint az alperes az alábbi bejegyzést tette közzé a Facebook-profilján: „*ez egy elmebeteg ... aki velem össze tud veszni ... többször megfenyegetett, eltüntetett a környékről 8 cicát, sajna az enyémekeket is, ja és fel is jelentgetett mindenhol mindenért ... állandóan lesekszik, megfigyel, két éve járok bíróságra miatta ..., ennyit az urizáló pszichokról*”. Mind az elsőfokú fórum, mind az Ítéltábla az „*elmebeteg*” és az „*urizáló pszicho*” kifejezés kapcsán nem hagyta figyelmen kívül a felek között ekkorra már több éve fennálló ellenséges kapcsolatot, amely alapján a sérelmezett kifejezéseket nem találta túlzónak a peres felek között kialakult konfliktusos helyzetre tekintettel. Ezért a keresetet ebben a vonatkozásában is elutasította.

A becsület és jóhírnév védelme vonatkozásában további fontos körülményt jelent a Kúria 2016-os – már korábban is hivatkozott – döntése, amely kimondja, hogy a profilon elhelyezett kommentek jogsértő tartalmáért a profiloldal létrehozója is felel. Ezt az elvet egy 2018-ban született Szegedi Ítéltábla által közzétett határozat²⁶ tovább pontosította. Az eljárás során az elsőfokú bíróság ítéletében megállapította, hogy a felperes megsértette a alperes jóhírnévhez fűződő személyiségi jogát azzal, hogy az általa üzemeltetett internetes hírportálon 2014. május 31-én *Kormányátogatással lövik, aki tolvajnak látszik* című cikkben azt a valós tény, hogy a jelen per alperese kezdeményezésére mezőőrséget szervez Á. önkormányzata abban a hamis színben tüntette fel, hogy ennek következményeképpen egy ártatlan embert meglöttek. Az Ítéltábla kimondta, hogy a személyiségsértő közlés honlapon való megjelenése önmagában megalapozza a honlap üzemeltetőjével szemben a személyiségi jogsértés objektív jogkövetkezményeinek érvényesítését. A komment utólagos moderálása a jogsértés tényét nem teszi meg nem tör-

²³ A Fővárosi Ítéltábla Pf.20828/2016/3. számú határozata.

²⁴ A Fővárosi Ítéltábla Pf.20828/2016/3. számú határozata.

²⁵ A Fővárosi Ítéltábla Pf. 20.825/2019/4. számú ítélete.

²⁶ BDT.2018.3809.

tétté, de a honlap fenntartója felróhatósága körében mérlegelhető, ami az esetleges kártérítési, illetve sérelemdíj iránti igények elbírálása szempontjából kaphat jelentőséget.

A becsület és jóhírnév védelmével foglalkozó joggyakorlat néhány szeletének ismertetése után, érdemes áttérnünk a képmáshoz való joggal kapcsolatban felmerülő néhány kérdés vizsgálatára.

1.3. A képmáshoz való jog gyakorlatának néhány kérdése

A Ptk. rendelkezése alapján a képmás vagy hangfelvétel elkészítéséhez illetve felhasználásához szükséges az érintett személy hozzájárulása [Ptk. 2:48. § (1) bek.]. A hozzájárulási kötelezettség alól a törvény a tömegfelvételek és a közéleti szereplés során elkészített felvételek vonatkozásában enged kivételt [Ptk. 2:48. § (2) bek.]. A jogsértéseknek több esetköre különíthető el, amelyek közül elsőként említhető a *felvétel hozzájárulás nélküli elkészítése*. Ezzel a magatartással a jogsértő tulajdonképpen illetéktelenül behatol az érintett magánszférájába pl. rejtett kamerával felvétel készítését róla, vagy titokban lefényképezi.²⁷ A jogsértő magatartások következő csoportját a *jogsértő ábrázolási mód* jelenti, melyre legjellemzőbb példa, amikor a felvétel készítője nevetségessé teszi az érintett személyt. A harmadik körbe tartozik a *felvétel jogosulatlan megváltoztatása* pl. az eltorzítás vagy a kép egységének jogosulatlan megbontása. Az utolsó kategóriát pedig a jogszerűen elkészített felvétel *rendeltetésellenes használata és nyilvánosságra hozatala* jelenti. Főszabály szerint nemcsak a fénykép elkészítéséhez, hanem annak felhasználásához is szükséges az érintett beleegyezése. A hozzájárulásra vonatkozóan a jogalkotó nem támaszt alakszerűségi követelményt, az megtehető szóban, írásban, valamint ráutaló magatartással.

E körben érdemes szót ejteni a Kúria egyik 2016-os döntéséről, melynek tárgya a képmáshoz való jog megsértése volt, és annak a Facebook-oldalon való megjelenése is fontos körülményként került értékelésre.²⁸ A történeti tényállás szerint egy európai parlamenti képviselő egy motoros egyesület elnöki tisztségét töltötte be, és meghívta az egyesület tagjait és azok párjait egy brüsszeli kirándulásra. A kiránduláson fényképek is készültek a részt vevő személyekről, melyek felkerültek az egyesület hivatalos Facebook-oldalára, majd több online hírportálon is felhasználásra kerültek. A Kúria megállapította, hogy önmagában az a körülmény, hogy a képfelvétel felkerült az egyesület Facebook-oldalára, és ezáltal bárki számára hozzáférhető volt, nem jelenti azt, hogy a felperesek hozzájárulását megadottnak kell tekinteni arra nézve, hogy a képmás honlapon is megjelenjék. A felvétel elkészítéséhez adott hozzájárulás nem jelenti azt, hogy a felhasználáshoz való hozzájárulás is megtörtént volna. A rendelkezésre álló bizonyítékokat a legfelsőbb bírói fórum úgy értékelte, hogy fontos közérdek fűződik adott esetben a közvélemény tájékoztatásához abban a tekintetben, hogy egy európai parlamenti képviselő közpénzből

²⁷ BARZÓ: i. m. 268.

²⁸ BH 2017.3.86.

látta vendégül egy társadalmi szervezet tagjait, illetve azok közvetlen hozzátartozóit. Mindez olyan eseménynek tekinthető, amelyről a sajtó jogosult és köteles tájékoztatást adni. A konkrét fénykép a felpereseket nem megalázó módon ábrázolta, objektív, tárgyyszerű felvételnek tekinthető. Kifejtette továbbá a Kúria azt is, hogy maga az egyesület is olyan fontos közéleti tartalmú eseménynek minősítette a látogatást, hogy annak elnöke a szervezet honlapján, illetve Facebook-oldalán részletes beszámolóval tegyen közzé az általa jelentősnek ítélt eseményről. A Kúria megítélése szerint a konkrét érdekösszemérés során a sajtószabadság gyakorlásának lehetősége került előtérbe a felperesek képmásvédelméhez fűződő jogához képest, különös tekintettel arra, hogy a felvétel maga nem visszaélészerűen készült, objektíven mutat be egy helyzetet egy olyan út kapcsán, amelynek során közpénz felhasználására került sor, és egyébként egy sajtós politikai tartalomtól sem mentes „fogadás” realizálásáról volt szó.

Szintén közéleti szereplő képmásával kapcsolatban született a *BDT.2020.4126. számmal* ellátott eseti döntés. Az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás szerint a felperes K.-i lakos, a ... politikai párt K.-i szervezetének alelnöke, az S. Megyei Közgyűlésben a párt képviselője, tehát közszereplőnek minősül. Az alperes televíziószolgáltatással, folyóirat, időszaki kiadvány kiadásával, film-, videótelevízióműsor gyártásával és televízióprogram-terjesztéssel, hírügynökségi tevékenységgel, médiareklámmal foglalkozó nonprofit gazdasági társaság, a K. online magazin kiadója. 2018. április 12-én az alperes weboldalán cikk jelent meg a felperesről *Bíró: felperes mondjon le!* címmel, mely az S. Megyei Közgyűlés elnöke által a felpereshez intézett politikai tartalmú közleményt és annak előzményét, a felperes internetes közösségi oldalán, a Facebookon a 2018. évi parlamenti választásokkal kapcsolatban közzétett hozzászólását elemezte. A cikk idézte a felperes hozzászólását, amelynek során a felperesi hozzászólásokat a cikkbe befényképezve, a felperes Facebook-profilját is közzétette. A fényképen a felperes magánéleti szituációban a házastársával együtt egy nyaralás során volt látható. A képmáshoz való jog megsértése szempontjából nincs különbség a Facebook-oldalon található fénykép és a bármely más forrásból származó felvétel felhasználásának feltételei és megítélése között. Az helytálló hivatkozás, hogy az alkotmánybírósági határozatok, illetve az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata a közügyek szabad megtárgyalhatósága érdekében tágabb körben teszi lehetővé az érintett hozzájárulása nélküli képmás közlését közszereplő esetében. A mérlegelés során kiemelkedő szempont, hogy mi a közlés témája és azzal mennyiben függ össze az adott közszereplő képmása. A felvétel közzététele a jogosult képmáshoz fűződő törvény által védett rendelkezési jogát ugyanis csak a közügyek megtárgyalhatósága érdekében szükséges mértékben, azzal arányosan korlátozhatja.

Felmerülnek olyan kivételes esetek, amikor a felvétel készítésére vonatkozó engedély a nyilvánosságra hozatalra is kiterjed. Ilyen kivételt jelent a *televíziós műsor céljára készített felvétel*, amely tekintetében ráutaló magatartásnak kell tekinteni, ha valaki annak tudatában, hogy milyen célból készül a fénykép, engedi annak elkészítését. A másik kivételt a *bizalmas kapcsolat esetén történő felhasználás* jelenti. Az egymással családi vagy baráti kötelékben élő személyek körében a

képmás készítéséhez adott hozzájárulás magában foglalja a képmás felhasználásának az engedélyezését, azonban csak a felvétel készítője és az ábrázolt személy közötti kapcsolatnak megfelelően a felvétel szélesebb körben való terjesztése már megalapozza a jogsértést. E körben fontos felhívni a figyelmet a közösségi médiában megvalósuló egyik sajátos jelenségre, mégpedig arra, amikor a szülő a saját profiloldalán tesz közzé gyermekéről készült fényképeket. A személyiségi jogok minden jogalanyt megilletnek, így nyilvánvalóan egy gyermeket is. A felnőtt, cselekvőképes személy hozzájárulására mindig szükség van a róla készült felvétel közzétételéhez vagy használatához, miért lenne ez alól kivétel egy kiskorú? A szülőknek a gyermek nevelése és ügyei vitelében mindig a gyermek érdekét előtérbe helyezve, körültekintően kell eljárniuk, ennek ellenére a gyermek már nagyon fiatalon, kifejezett hozzájárulása nélkül igen stabil „digitális lábnyommal” rendelkezhet a közösségi médiában a szülők tevékenységéből fakadóan. A magyar bírósági gyakorlatban még nem volt példa ilyen jellegű peres eljárásra, de Ausztriában egy 18 éves lány beperelte szüleit amiatt,²⁹ mert mintegy 500 gyermekkori fotót töltöttek fel róla a bejegyzése nélkül a Facebookra. A 2009-től kezdődően feltöltésre került képek némelyike igen bensőséges helyzetben készült, és a lány az eljárás megindítása előtt megkérte szüleit arra, hogy távolítsák el a fényképeket az oldalról, de ennek a kérésnek nem tettek eleget, mert az apa álláspontja szerint a képek az ő tulajdonukat képezték. Jelen jogeset felhívta a figyelmet a gyermekek online felületen történő jogvédelmének fontosságára. A jövőbe tekintve efféle peres eljárás előfordulása hazánkban sem kizárt.

1.4. Részösszegzés

A személyiségi jogok közösségi médiában történő érvényesülését érintően a fentebb ismertetett joggyakorlat alapján megállapítható, hogy a hazai bírói gyakorlatban rendkívül széles körben fordulnak elő a Facebook-portálon elkövetett jogsértésekkel kapcsolatos eseti döntések. A jóhírnév és becsület védelmét illetően rögzítendő, hogy a különböző kommentek és üzenőfalra elhelyezett bejegyzések révén valósul meg leggyakrabban ezen személyiségi jogok sérelme. A jóhírnév megsértésének mindhárom esetköre megvalósulhat a közösségi platformokon: a valótlan tények állítása, híresztelése vagy a valós tények hamis színben történő feltüntetése miatt a bíróságok gyakorta állapítják meg ezen személyiségi jogok sérelmét. Ezen jogvitákban gyakorta kerül előtérbe a nyilvánosság értelmezése. Azon érvelés, amely szerint az 5-600 fős ismerősi kör számára elérhetővé tett személyiségi jogot sértő bejegyzés nem tekinthető nyilvánosnak, nem helytálló. A jogsértő tartalmú kommentek kérdéskörét illetően megállapítható, hogy a hazai bírói gyakorlat szigorú, az objektívhez közelítő felelősséget állapít meg. E tekintetben a Kúria már idézett határozatához visszatérve, érdemes röviden kitérni a szolgáltató felelősségére

²⁹ *Story of Austrian teen suing parents over Facebook pictures debunked.* <https://www.dw.com/en/story-of-austrian-teen-suing-parents-over-facebook-pictures-debunked/a-19562265>, 2020. április 9.

is, hiszen ezen kérdéskörrel az Alkotmánybíróság és az Emberi Jogok Európai Bírósága is foglalkozott, valamint szorosan kapcsolódik a személyiségi jogok érvényesüléséhez. Az Alkotmánybíróság³⁰ utalt az Ekertv. szabályanyagára, amely az információs társadalommal összefüggő szolgáltatók tekintetében különbséget tesz a szolgáltató, illetve a közvetítő szolgáltató között, amelyek felelőssége eltérően kerül szabályozásra. Míg a tartalomszolgáltató felel az általa rendelkezésre bocsátott jogsértő tartalomért, addig a közvetítő szolgáltató nem köteles ellenőrizni az általa csak továbbított, tárolt vagy hozzáférhetővé tett információt, valamint bizonyos feltételek fennállása a felelősség alóli mentesülését is eredményezi. A tárhelyszolgáltató akkor mentesül a felelősség alól, ha nincs tudomása a tartalom jogsértő jellegéről, továbbá amint erről értesül, haladéktalanul intézkedik annak hozzáférhetetlenné tételéről. Előfordulhat ugyanakkor, hogy egy tartalomszolgáltató egyben a közvetítő szolgáltató kategóriájába is besorolható. Amennyiben egy saját maga által készített tartalomhoz hozzászólások megtételére „felületet” biztosít, úgy az előbbi esetben tartalomszolgáltató, az utóbbi szolgáltatása miatt viszont a közvetítő szolgáltatói státusz illeti meg, tehát ehhez mérten tartozik felelősséggel a megjelent információkért.³¹ Összességében megállapítható tehát, hogy a hatályos szabályozás szerint a jogsértő tartalmú kommentekért meghatározott feltételek mellett a szolgáltató felelőssége megállapítására is sor kerülhet.³² Ezen kérdéskört érintően számos tanulmány született, a közösségi média oldalainak tartalomszolgáltatóként vagy közvetítő szolgáltatóként történő értékelése szempontjából fontos alkotmányjogi, a szólásszabadsággal és sajtószabadsággal kapcsolatba hozható kérdések is felmerültek, amelyek ismertetésétől a terjedelmi korlátokra tekintettel jelen esetben eltekintünk.³³

A képmáshoz való jogot illetően a jogviták alapját leggyakrabban a hozzájárulás hiánya képezi, valamint fontos körülmény, hogy ezen jogosultság sérelme tipikusan a közéleti szereplők helyzetével kapcsolatos jogvitákban merül fel. A bíróságoknak az efféle jogviták során a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését és azt kell értékelnie, hogy a közzétett fényképfelvétel mennyiben járulhat hozzá egy demokratikus diskurzus kialakításához. A továbbiakban ezen kérdéskört és a hozzá kapcsolódó szabályozási novumokat is ismertetjük.

³⁰ 19/2014. (V. 30.) AB határozat.

³¹ KOLTAY András: *Az Alkotmánybíróság határozata az internetes kommentek polgári jogi megítéléséről*. <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/25/id/A1500101.JEM/ts/10000101/> 2020. május 6.

³² KOLTAY András: *Az Alkotmánybíróság határozata az internetes kommentek polgári jogi megítéléséről*. <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/25/id/A1500101.JEM/ts/10000101/> 2020. május 6.

³³ Lásd hozzá: Anne S. Y. CHEUNG: Az internetes tárhelyszolgáltatók felelősségérő ragalmazási ügyekben. *In medias res* 2014/1., 41–59. <http://media-tudomany.hu/wp-content/uploads/sites/13/2017/11/media-tudomany-az-internetes-tarhelyszolgáltatok-fel-elossege-ragalmazasi-ugyekben-cikk-55.pdf>, 2020. május 5.

SZIGETI Tamás – SIMON Éva: A hozzászólás szabadsága: A közvetítői szolgáltatói felelősség aktuális kérdéseiről. *Fundamentum* 2016/2–4., 113–124.

<http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-16-2-4-10.pdf>, 2020. május 3.

1.5. Új kihívások: a magánélethez való jog és a közéleti szereplők helyzete

A magánéletre vonatkozóan nem adható általános érvényű egzakt meghatározás, a szakirodalomban gyakorta hivatkoznak rá privátszféraként és magánszféraként is. Ezen jogosultság nemzetközi jogi dokumentumokban is deklarálásra került, valamint alapvető jogként az Alaptörvény rendelkezései között is helyt kapott. Hazánk történetében először a hatályos Ptk. rendezi nevesített jogként a magánélet védelméhez való jogot, valamint fontos nívumot jelent az is, hogy a 2018. évi LIII. törvény [a továbbiakban: Mvtv.] önálló jogszabályként rendelkezik e jogosultság védelméről.

A terület jelentőségét hangsúlyozva a Mvtv. már a preambulumban is rendelkezik a privátszféra interneten történő védelmének kiemelt fontosságáról. Kimondja, hogy az interneten történő zaklatás ellen ugyanolyan védelmet kell biztosítani, mintha az a materiális valóságban történt volna. A törvény az általános rendelkezései körében a magánélethez való jogot a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog részeként határozza meg, és a korlátozását az Alaptörvényben foglalt szabállyal rendezi [Mvtv. 2. § (1)–(2) bek.]. Ezt követően külön nevesíti a magánélethez való jog egyes „*részterületeit*”, amelyek a családi élet tiszteletben tartásához való jog [Mvtv. 2. § (9) bek.], az otthon tiszteletben tartásához való jog [Mvtv. 10. §] és a kapcsolattartás tiszteletben tartásához való jog. Ezek közül a kapcsolattartás tiszteletben tartásához való jog sérelme valósulhat meg leginkább az online térben, amely tekintetében a törvény külön ki is mondja, hogy az egyént fokozott védelem illeti meg a zaklatás valamennyi interneten megvalósuló formájával szemben.

A magánélethez való jog megsértésének jogkövetkezményeit illetően a törvény a Ptk. személyiségi jogi jogsértések esetén alkalmazandó objektív és szubjektív szankcióit rendeli alkalmazni [Mvtv. 2. § (12)–(14) bek.].

A közösségi oldalakat illetően kiemelt szerepe van annak is, hogy az érintett személy saját önrendelkezési körében milyen információkat oszt meg másokkal és mik azok a rá vonatkozó, személyes jellegű adatok, amelyeket saját magának kíván megőrizni. Fontos megjegyezni azt is, hogy egy olyan képmás jogosulatlan közzététele, amelyet nem a nyilvánosságnak szántak, vagy a becsület olyan trágár kifejezésekkel történő megsértése, amely az érintett személy privátszférájába tartozó információkra vonatkozik, esetleg a belső integritást erősítő személyes adatok Facebookon történő közzététele mind-mind a magánélethez való jog sérelmét vonják maguk után. A hazai bírói gyakorlatot tanulmányozva az a következtetés vonható le, hogy ezen esetekben, tipikusan nem a magánélethez való jogra hivatkozással, hanem valamely más nevesített személyiségi jogra hivatkozással indulnak eljárások személyiségi jogsértések miatt. A közösségi hálózatokon tehát a privátszféra sérelme tulajdonképpen olyan magatartásokban manifesztálódik – képmás vagy személyes adatok jogosulatlan közzététele, magántitokhoz és személyes adatokhoz való jog sérelme – amelyek más nevesített személyiségi jogokhoz kapcsolódnak.

A közéleti szereplők³⁴ helyzetéhez is több jogkérdés kapcsolódik, amelyek egy része a Mvtv. hatálybalépéséhez köthető. A törvényhez kapcsolódóan a Ptk. vonatkozó szakasza is módosult, kimondja, hogy a közügyek szabad vitatását biztosító alapjogok gyakorlása a közéleti szereplő személyiségi jogainak védelmét szükséges és arányos mértékben, az emberi méltóság sérelme nélkül korlátozhatja. Ez nem járhat a magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével. A közéleti szereplőt a közügyek szabad vitatásának körén kívül eső közléssel vagy magatartással szemben a nem közéleti szereplővel azonos védelem illeti meg. A közéleti szereplő magán- vagy családi életével kapcsolatos tevékenység, illetve adat nem minősül közügynek [Ptk. 2:42. § (1)–(3) bek.]. Ezzel összhangban a Mvtv. preambulumában is deklarálásra kerül, hogy az Alaptörvénnyel összhangban a közéleti szereplőt is megilleti a magánélet védelme és az otthon nyugalma. A jogszabály kimondja, hogy közéleti szereplő tűrni csak közéleti tevékenységével összefüggésében köteles.

A hazai esetjog tendenciáit illetően kiemelhető az a körülmény – az egyes nevesített személyiségi jogok bírói gyakorlatának bemutatásánál néhány jogeset kiemelésre is került –, hogy a közéleti szereplők személyiségi jogainak a sérelme gyakorolva valósul meg valamely közösségi platformon, különösen a Facebook-portálon. Az új szabályozás azonban egyértelműen szűkíti a közéleti szereplők bírálhatóságának a lehetőségét, hiszen lényegében kizárja az EJEB által kialakított értelmezési elvek érvényesülését, amelyek szerint indokolható esetben a közéleti szereplő magánéletéhez kapcsolódó információk is nyilvánosságra kerülhetnek. A Ptk. új szabályának, illetve a Mvtv. új rendelkezésének értelmezése a bírói gyakorlat feladatát jelenti, akiknek az értelmezés során egyensúly kell találniuk

Szintén a közéleti szereplők és a közösségi platformok kapcsolódási pontját jelenti a közéleti szereplők „körének” újszerű értelmezése. Ezen személyi csoportra vonatkozóan általános érvényű fogalom nem adható meg, az Alkotmánybíróság határozatai, egyes ágazati szabályok és a bírósági esetjog ad eligazítást az értelmezéshez. A közösségi média oldalai álláspontunk szerint tágították a lehetséges *közéleti szereplők* körét. A különböző kép- és videómegosztó portálokon egyes felhasználók – akik egyébként a klasszikus értelemben vett közéleti szerepet nem vállalnak – több százezres követőtáborral rendelkeznek és rengeteg olyan mozzanatról beszámolnak, amely tipikusan a privátszférájuk körébe tartozó információnak tekinthető. Arra vonatkozóan, hogy ezek az „*internetes hírességek*” közéleti szereplőnek tekinthetőek-e, nincs egységes álláspont, a jövőbeli bírói gyakorlatra hárul ezen kérdéskör tisztázása. Nézőpontunk szerint indokolt a közéleti szereplő fogalmának kiterjesztése az interneten több százezres követőtáborral rendelkező profiloldalakat létrehozó személyekre, hiszen látásmódjukkal, az életük nyilvános-

³⁴ Gyakorta felmerülő kérdést jelent, hogy különbséget lehet e tenni a közéleti szereplő és a közszereplő megnevezések között. Nézetünk szerint a két elnevezés között nincs tartalmi különbség. Lásd hozzá bővebben: MOLNÁR Hella: A közéleti szereplők személyiségi jogainak a védelme. In: *A személyiség és védelme*. (Szerk.: Görög – Menyhárd – Koltay), Budapest, 2017, 15–31.

ság elé tárt mozdulataival, életstílusukkal, véleményükkel, valamint az általuk reklámozott termékekkel véleményformáló szerepet közvetítenek egy viszonylag széles társadalmi réteg felé.

Záró gondolatok

A bevezető gondolatok körében idézésre került *Mark Zuckerberg* nyilatkozata, amely kifejezésre jutatta, hogy az olyan klasszikus értékek, mint például a magánélet védelme, megszűnnek társadalmi normák lenni. A közbeszédben is gyakorta felmerülő kérdéskört jelent, hogy vajon a közösségi portálok hogyan hatnak az emberi személyiségre, és hogy valóban erodálják-e a privátszféra határait.

Álláspontunk szerint ezen oldalak valóban az önkifejezés lehetőségének korábban ismeretlen szabadságát hozták el, ezzel együtt viszont a személyiségi jogok védelme szempontjából figyelmen kívül nem hagyható veszélyt hordoznak. A jogsértések egyetlen kattintással megvalósulhatnak, az üzenőfal a vélemények szabadságának platformját jelenti, gyakran azonban a jogsértések melegágya is. Az általános jellemzők tárgyalása után kitértünk az egyes nevesített személyiségi jogok bírói gyakorlatának elemzésére, amely tekintetben kiemelendő a magánülethez való jog és a közéleti szereplők helyzetének értelmezése. A közösségi médiában megvalósuló személyiségi jogvédelem újabb kihívásait illetően rendkívül fontos szerep hárul a bírói esetjogra, amelynek egyensúlyt kell találnia a gondolatok szabad piaca és az emberi személyiség védelme között.

Felhasznált irodalom

- [1] Anne S. Y. CHEUNG: Az internetes tárhelyszolgáltatók felelőssége rágalma-
zási ügyekben. *In medias res* 2014/1., 41–59.
- [2] BAKOS-KOVÁCS Kitti: A közösségi portálon elkövetett személyiségi jogsér-
tések közös attribútumai. In: *Lege duce, comite familia – Ünnepi tanulmá-
nyok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordu-
lójára*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 11–21.
- [3] BARZÓ Tímea: *Civilisztika I. Személyiségvédelem. Harmadik rész.* (Szerk.:
Barzó Tímea – Papp Tekla) Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 173–263.
- [4] Bobbie JOHNSON: *Privacy no longer a social norm, says facebook founder.*
<https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/11/facebook-privacy>, 2020.
március 16.
- [5] Firoj ALAM – Ewegeny A. STEPANOV – Giuseppe RICCARDI: *Personality Traits
Recognition on Social Network-Facebook.* [https://www.aaai.org/ocs/index.
php/ICWSM/ICWSM13/paper/view/6167/6307](https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM13/paper/view/6167/6307), 2020. április 2.

-
- [6] Jim ISAAK – Mina J. HANNA: *User data privacy: Facebook*. Cambridge Analytica, and Privacy Protection, <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8436400>, 2020. április 6.
- [7] GÖRÖG Márta: *Gondolatok a személyiség magánjogi védelme körében. Személy és személyiség a jogban*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2016.
- [8] KOLTAY András: *Az Alkotmánybíróság határozata az internetes kommentek polgári jogi megítéléséről*. <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/25/id/A1500101.JEM/ts/10000101/>, 2020. május 6.
- [9] MESZLÉNY Artúr: *Személyjog és vagyonyjog az új polgári perrendtartásban*. Budapest, 1912.
- [10] MOLNÁR Hella: A közéleti szereplők személyiségi jogainak a védelme. In: *A személyiség és védelme*. (Szerk.: Görög – Menyhárd – Koltay), Budapest, 2017, 15–31.
- [11] Nemzeti Média-és Hírközlési Hatóság. Lakossági Internethasználat. Online Piackutatás. 2018, http://nmhh.hu/dokumentum/202180/lakossagi_internet_hasznalat_2018.pdf, 2020. április 6.
- [12] NÉMETH Szabolcs: A közösségi oldalak szolgáltatóinak jogi felelősségre- rendszertani elemzés. *Infokommunikáció és Jog* 2019/1., 3–7.
- [13] Samuel WARREN – Louis BRANDEIS: The Right to Privacy, *Harvard Law Review* 1890/4., 193–220, <https://www.cs.cornell.edu/~shmat/courses/cs5436/warren-brandeis.pdf>, 2020. április 6.
- [14] SZIGETI Tamás – SIMON Éva: A hozzászólás szabadsága: A közvetítői szolgáltatói felelősség aktuális kérdéseiről. *Fundamentum* 2016/2–4., 113–124. <http://fundamentum.hu/sites/default/files/fundamentum-16-2-4-10.pdf> 2020. május 3.
- [15] SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1983, <https://mek.oszk.hu/12600/12673/12673.pdf>, 2020. április 6.
- [16] PETRIK Ferenc: A nem vagyoni kár megtérítése védelmében. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/1., 7.
- [17] *Személyiségi jogok megsértésének bejelentése a Facebook portál felületén*. https://www.facebook.com/help/1561472897490627?helpref=hc_global_nav, 2020. április 5.
- [18] *A Facebook portál adatkezelési szabályzata*. <https://www.facebook.com/privacy/explanation>, 2020. április 3.
- [19] *Story of Austrian teen suing parents over Facebook pictures debunked*. <https://www.dw.com/en/story-of-austrian-teen-suing-parents-over-facebook-pictures-debunked/a-19562265>, 2020. április 3.

- [20] *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez.* (Szerk.: Vékás Lajos – Gárdosi Péter). <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/367/id/A14Y1522.KK/ts/20190717/>, 2020. május 4.

Felhasznált bírói ítéletek és jogszabályok:

- [21] 19/2014. (V. 30.) AB határozat.
- [22] Fővárosi Ítéltábla Pf.20096/2017/3. számú határozata személyiségi jog megsértése tárgyában.
- [23] EBH2019.B.2.
- [24] BDT2019.3987.
- [25] BH 2016.12.330.
- [26] A Fővárosi Ítéltábla Pf.20828/2016/3. számú határozata.
- [27] A Fővárosi Ítéltábla Pf. 20.825/2019/4. számú ítélete.
- [28] BH 2017.3.86.
- [29] A Fővárosi Ítéltábla Pf.21263/2016/3.számú határozata.
- [30] BDT.2018.3809.
- [31] BH 2017.3.86.
- [32] A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- [33] Az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény (Ektv.).
- [34] A magánélet védelméről szóló 2018. évi LIII. törvény.

A CSALÁDJOGI ALAPELVEK TARTALOMFORMÁLÓ HATÁSA A CSALÁDTAGOK KÖZÖTTI MEGÁLLAPODÁSOKBAN*

KRISTON EDIT**

A családtagok jogviszonyai jelentős mértékben átalakultak az utóbbi időben. A változás főképp abban figyelhető meg, hogy a felek magánautonómiája kiszélesedett, és mind a jogalkotás mind a jogalkalmazás igyekszik elősegíteni ezen követelmény érvényesülését. A 2013. évi V. törvény a családjog magába integrálásával továbbra is igyekszik elsőbbséget biztosítani a családtagok közötti jogviszonyok saját igényeknek megfelelő rendezésére, így a szerződéses jogrendezést preferálja. A tanulmány célja ezen jogviszonyok ismertetése és a családjogi alapelvek tartalomformáló hatásának bemutatása.

Kulcsszavak: *család, családi jogviszony, polgári jog, megállapodások, alapelvek*

The legal relations between family members are changed nowadays. It means, that the private autonomy of the family member would be bigger and bigger time to time. The legislator and the courts respect this private autonomy and try to guarantee this. The Act V. of 2013 integrated into itself the regulations of the family law. The regulations provides the opportunity, that the family members use agreement to form there own relationships. The purpose of this paper is to introduce the Hungarian legal solution for the agreement between family members and show it, how can effect the family law principles on this agreements.

Keywords: *family, family relations, civil law, agreements, principles*

Bevezetés

A családtagok közötti jogviszonyok fogalmát a mindenkori családstruktúra határozta meg. A történelem folyamán a társadalmi elvárás azt az elvet tükrözte, miszerint a családi kapcsolatok alapja nem lehet más, csak a házasság és a vérségi alapú leszármazás, azaz a rokon kapcsolat. A családtagok közötti viszonyok jogi szabá-

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű *Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése* projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

** DR. KRISTON EDIT
tudományos segédmunkatárs
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Polgári Jogi Intézeti Tanszék
kristonedit01@gmail.com

lyozását is ezen tények határozták meg elsősorban, ugyanakkor a társadalmi szemléletváltásnak köszönhetően ma már egy megváltozott jogi környezetről beszélhetünk. Ha egy kis jogtörténeti kitekintést teszünk, megállapítható, hogy hazánkban 1906-ban történt először kísérlet a családi kapcsolatok jogi elismerésének kiszélesítése irányába, amikor is a Curia a 79. számú teljes ülési döntvényében elismerte a házasságon kívül született, azaz akkoriban törvénytelen gyermek öröklési jogát anyja hagyatékában a törvényes leszármazóké mellett. A bíróságok azonban hamar visszatértek a korábbi gyakorlathoz és egészen 1919-ig visszaállt a régi szemlélet.¹ Ekkor azonban jogszabályi szinten került kimondásra, hogy a „magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer”², megszüntetve ezzel a korábbi megkülönböztetést. Egy évvel később azonban ismét visszalépés következett, az 1920. évi I. törvény 9. §-a eltörölte a rövid életű rendelkezést, így ismét visszaállt a törvényes és törvénytelen leszármazók kettőssége. A problémát végérvényesen az 1946. évi XXIX. törvény oldotta meg. Ez a jogszabály nem tett különbséget a gyermekek jogállása között attól függően, hogy házasságból vagy azon kívül származtak-e.³

A családjogi jogegységesítésben a következő mérföldkő a házasságról, családról és gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) megalkotása volt, amely a jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyvünk, a 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) hatálybalépéséig majdhogynem egységesen szabályozta a családjogi viszonyokat. Ez az egység 1977-ben bomlott meg, ugyanis az 1959. évi IV. törvénybe⁴ ekkor került be a de facto élettársak vagyoni viszonyait szabályozó normaanyag. A szabályozástörténet következő mozzanata a bejegyzett élettársak helyzetének rendezése volt. Ezzel kapcsolatosan 2007 decemberében fogadta el az Országgyűlés az első külön törvényi szabályozást, amit azonban aggályosnak ítélt az Alkotmánybíróság⁵, mert mind az azonos nemű párokra, mind a különemű párokra alkalmazni rendelte a szabályanyagot. Úgy vélték ezzel kiüresíti a házasság jogintézményét, ráadásul a kitűzött célt sem éri el a szabályozás, így megsemmisítették a még hatálybalépés előtt álló normát. Némi átdolgozás után 2009-ben új jogszabály született meg az azonos neműek házassághoz hasonló jogállását biztosí-

¹ PAP Tibor: *A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése*. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata tanulmányosorozat, Pécs, 1965, 4.

² PAP: i. m. 7.

³ Ahogy a törvény 1.§-ában is megfogalmazta a jogalkotó: „A jelen törvény célja az, hogy az emberi egyenlőség eszméjének szolgálatában a családi jogállás egyenlőségét is a származástól függetlenül az élet minden vonatkozásában minél teljesebben érvényesítse. Ehhez képest a jelen törvény erejénél fogva a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik.” – 1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermek jogállásáról 1. §.

⁴ 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (a továbbiakban: 1959-es Ptk.).

⁵ Lásd részletesen: 154/2008. (XII. 17.) AB határozat.

tó bejegyzett élettársi kapcsolatokról szóló törvény⁶, amely mind a mai napig hatályban van kiegészítve a Ptk. szabályozását.

A Ptk. hatálybalépésekor fontos újítás volt, hogy a családjogi szabályozás integrálódott a magánjog egységes kódexének tekintendő jogszabályba. Fontosabb változás azonban, hogy a jogalkotó jelentősen kibővítette a családjogi szabályozást a Csjt.-hez képest, aminek eredményeként a családi jogviszonyok köre is jelentősen bővült. A Ptk. tervezetében a legnagyobb újítás a párkapcsolatok terén volt tapasztalható, ugyanis a cél akkor az volt, hogy mind a bejegyzett élettársi kapcsolat, mind a de facto élettársi kapcsolat elfoglalja helyét a Negyedik Könyvben. A tervezet elfogadását megelőzően azonban a jogalkotó visszakozott, és sajátos megoldás született. A bejegyzett élettársak a mai napig nem kerülnek említésre a Ptk.-ben, ugyanakkor a továbbra is hatályban lévő külön törvény utalószabályának köszönhetően mégis megtalálhatóak ott, és néhány kivételtől eltekintve teljesen azonos joghatások fűződnek e kapcsolathoz, mint a házassághoz. A de facto élettársak szabályanyaga viszont bekerült a Ptk.-be, de megosztott rendszerben, ugyanis családjogi hatást csak azon de facto élettársi kapcsolatokhoz fűz a jogalkotó, amely legalább egy évig fennállt és a felek kapcsolatából közös gyermek származik.

A családi kapcsolatok egyéb területein is megfigyelhető azonban a változás, hiszen a vérségi leszármazáson és örökbefogadáson kívül jogi védelmet nyernek egyéb kapcsolatrendszerek is, mint a mostohaszülő-mostohagyermek kapcsolata, illetve a nevelőszülő-nevelt gyermek viszonya.⁷ Ezen változások bevezetésével a jogalkotó egy újabb lépést tett afelé, hogy jogi védelemben részesítse a modern családi formákat is.

1. A családtagok közötti kontraktuális viszonyok rendszere a Ptk.-ban

A Ptk. rendszerében a házasság az a jogintézmény, ahol maga a jogalkotó is elkülöníti a felek személyes és vagyoni jogviszonyait. A Családjogi Könyv 4:24. §–4:85. §-ok tartalmazzák a házasság joghatásait. Ez alapján a házasság megkötésével a házastársak között jogokat és kötelezettségeket magában foglaló *személyi és vagyoni kapcsolatrendszer* jön létre.⁸ A kapcsolat részben a házastársak közötti köteleket foglalja magában, részben a közös gyermekük vagy gyermekeik irányába is megnyilvánul, mint közösen gyakorolt jogok vagy egymást helyettesítő jogosítványok.⁹ A személyi viszonyok tisztázása azonban a de facto élettársak esetén hiányzik. Előfordulhat azonban, hogy ők is közösen nevelnek gyermeket, ami által a közöttük fennálló jogviszony szintén családjogi védelmet nyer. A szülő-gyermek viszony ugyanis az egyik legszemélyibb joga és kötelezettsége a feleknek, amihez

⁶ 2009. évi XXIX. törvény a bejegyzett élettársi kapcsolatáról, az ezzel összefüggő, valamint az élettársi viszony igazolásának megkönnyítéséhez szükséges egyes törvények módosításáról.

⁷ Lásd például Ptk 4:179. § (3) bekezdés vagy Ptk. 4:199. §.

⁸ BOROS Zsuzsa: A házastársak személyi viszonyai. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári Jog-Családjog*. HVG-Orac, Budapest, 2013, 67.

⁹ BARZÓ Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017, 105.

a CsJK ugyanazon joghatásokat fűzi házas és nem házas szülőpárok esetében egyaránt. A szülő-gyermek kapcsolat alapját a jogi szabályozásban a *szülői felügyelet* képezi, ami nem más, mint a szülőt a gyermekkel szemben megillető jogok és kötelezettségek összessége.¹⁰ A jogalkotó a szülői felügyelet tartalmát kitevő részjogosítványok által definiálja a jogintézményt a Ptk. 4:146. § (2) bekezdésében.

A felek magánautonómiáját biztosítandó, a személyes jellegű jogviszonyokban is a megállapodások elsődlegességét emeli ki a jogalkotó. Ennek értelmében a felek párkapcsolati formától függetlenül megállapodhatnak, hogy különélésük esetére közösen vagy kizárólagosan kívánják rendezni a szülői felügyeletet. Ezek a személyes megállapodások azonban sok tekintetben eltérnek a vagyoni jogi kontraktusoktól. Az eltérések az alábbiak szerint foglalhatóak össze:¹¹

- 1) *A szerződés alakisága.* A vagyoni jogi megállapodások többsége minősített alakiságot követel a harmadik személyek védelme érdekében, így itt a főszabály a közokirat vagy az ügyvéd által ellenjegyzett magánokirati forma alkalmazása. A személyes jellegű megállapodásoknál azonban a formakényszer ritka.
- 2) *A szerződés tárgya.* A vagyoni jogi szerződések tárgya mindig a felek között fennálló vagyoni viszonyok rendezése, míg az egyéb megállapodásokban a személyi joghatások jelennek meg.
- 3) *A szerződéskötés jogkövetkezménye.* A vagyoni viszonyokat rendező szerződések jogkövetkezménye, hogy a benne foglaltak kötik a feleket, egyoldalúan módosítani vagy önhatalmúlag megszüntetni csak jogszabály felhatalmazása alapján lehet. A bíróság csak kivételes esetben és akkor térhet el a benne foglaltaktól, ha a szerződést részben vagy egészben érvénytelennek nyilvánította. A személyes megállapodások szintén kötik a feleket, azonban a CsJK lehetőséget biztosít ezen szerződések bíróság általi módosítására. Itt tehát kiemelt szerepe van a *clausula rebus sic stantibus* elv alkalmazásának, valamint a családjogi alapelvek fokozottabb érvényesülésének, ami a tételes jogban is megjelenik.¹²

Sajátos vegyes konstrukciót képez a *rokontartás*. A tartás maga, bár kétségtelenül vagyoni értékkel bír, ami által a tágabb vagyoni jog fogalmi körébe sorolható, ugyanakkor személyi jogviszonyhoz hasonló jellegzetességekkel is rendelkezik, hiszen a cél a rászoruló rokon megfelelő életvitelének biztosítása. Maga a rászorultság pedig a jogosult személyéhez kötődik, más részére nem engedhető át, nem idegeníthető el. Ezen jellemzői alapján szintén elkülönül a tisztán vagyoni jogviszonyoktól, aminek elsődleges célja a felek között fennálló tulajdoni és a hozzá

¹⁰ Jelen részben nem kerül külön kiemelésre a kapcsolattartás, mert a gyakorlatban legtöbbször a szülői felügyelet rendezésével együtt kerül eldöntésre, illetve a megállapodásokban is együtt kerül rendezésre.

¹¹ Lásd részletesen KÖVESNÉ KÓSA Zsuzsanna: A házastársak egymás közötti szerződésai. *Közjegyzők Közlönye* 2018/1., 17–27.

¹² Lásd például Ptk. 4:170. §, Ptk. 4:210. §, Ptk. 4:217. § (3) bekezdés.

kapcsolódó egyéb jogosultságok és kötelezettségek rendezése. A rokонтartásra vonatkozó megállapodások főszabály szerint szintén nincsenek alakszerűséghez kötve, kivéve a felek azon megállapodását, amikor *egyszeri, nagyobb értékű szolgáltatással* kívánják rendezni a tartást. A CsJK ez esetben megköveteli a közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalást, sőt a gyermektartás esetében a gyámhatóság vagy bíróság jóváhagyását.¹³

A rokонтartás körében kötött kontraktusok legjellemzőbb formái a házastársak, bejegyzett élettársak vagy de facto élettársak között létrejövő *tartási szerződések*, valamint a *gyermektartási és szülőtartási megállapodások*. Sokszor ezen megállapodások célja, hogy a tartás egyszeri nagyobb szolgáltatással kerüljön kiváltásra, amely esetekben már inkább a vagyoni jogi jellege dominál ezen kontraktusoknak. A házastársak, bejegyzett élettársak vagy de facto élettársak vagyoni rendezése során ugyanis számos esetben fordul elő, hogy a fél lemond a közös vagyon részeséről, amiért cserébe nem érvényesítenek vele szemben tartási igényt.¹⁴ Fontos azonban kiemelni, hogy a tartásnak a közös vagyon rendezésébe történő beszámítása csupán egy elszámolási viszonyt eredményez az érintettek között. A tartás nem része a közös vagyonnak, az a kötelezett külön – saját – vagyona terhére történő vállalása alapján jár a jogosultnak, ebből következően vagyontételként nem számolható el.¹⁵

Hasonlóan vegyes jellegű terület a *lakáshasználatot rendező megállapodások* köre. A felek közös lakására vonatkozó speciális szabályozás kidolgozását az tette szükségessé, hogy az adott lakás mindig a család közös otthonaként funkcionál, ami a családi élet és a gyermekek felnevelésének színtere. Éppen ezért a jogalkotó fokozottabb védelemben részesíti ezt a közös otthont és a lakás használatához fűződő jogot elkülönítetten kezeli az egyéb vagyoni viszonyok rendezésétől.¹⁶ A használati jog mindig személyhez tapadó jogosultság, mely elsősorban a tulajdonost illeti meg,¹⁷ de a használati jog gyakorlása a tulajdonos akarata vagy jogszabály alapján más személynek is átengedhető. Ha viszont a tulajdonos helyett más gyakorolja a használat jogát, akkor köteles ezért díjat fizetni.¹⁸ A CsJK speciális szabályozása elismeri, hogy a lakás használatára vonatkozó jognak vagyoni értéke van, azonban ezt a vagyoni mérlegbe beállítani továbbra sem lehet.¹⁹ Ugyanaz tehát a helyzet ebben az esetben is, akár csak a tartási megállapodásoknál, ennek értelmében ezek a szerződések is elválaszthatóak tisztán vagyoni jogi kontraktusoktól. Mindezek alapján elmondható, hogy a családtagok közötti kontraktuális viszonyok három csoportba sorolhatóak:

¹³ Ptk. 4:32., Ptk. 4:89. § és Ptk. 4:217. § (2) bekezdés.

¹⁴ KÓSA: i. m. 26.

¹⁵ KÓSA: i. m. 26.

¹⁶ BARZÓ: i. m. 219.

¹⁷ Ptk. 5:21. §

¹⁸ PUSZTAHELYI Réka: A közös tulajdon. In: Barzó Tímea – Papp Tekla (szerk.): *Civilisztika II. Dologi jog – Felelősségtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 71.

¹⁹ BARZÓ: i. m. 237.

- 1) A személyi viszonyokat rendező megállapodások, amelybe elsősorban a szülői felügyelettel és kapcsolattartással kapcsolatos megállapodások tartoznak bele.
- 2) A vagyoni jogi kontraktusok, amelyek közé elsősorban a párkapcsolatban élők vagyoni viszonyait az életközösségük idejére, vagy annak megszűnése esetére rendező szerződések tartoznak.
- 3) A vegyes jellegű megállapodások, amelyekben a személyi és vagyoni viszonyok sajátosan vegyülnek. Ilyennek tekinthetőek a rokonságra, valamint a lakáshasználatra vonatkozó megállapodások.

2. Tartalom szabadság a családtagok közötti megállapodásokban

A családtagok közötti szerződések esetében a tartalom szabadság igen nagy fokú, hiszen a felek ilyenkor a saját egyéni életviszonyaikhoz kívánják igazítani a megállapodás tartalmát, élve a diszpozitivitás adta lehetőséggel.²⁰ Éppen ezért a jogalkotó kötelező tartalmi elemeket nem határoz meg egyik megállapodás esetében sem. Ez a nagy fokú diszpozitivitás a magánautonómia biztosításának eszköze, a jogalkotói cél ugyanis az jelen esetben, hogy a családi kapcsolatokat, mint a magánszemélyek legbensőségesebb viszonyát a felek saját maguk rendezzék. Fontos azonban, hogy a felek legalább a legalapvetőbb kérdéseket tisztázzák a megállapodásukban, amire a jogirodalom a vagyoni jogi szerződések kapcsán fel is hívja a figyelmet.²¹ A legalapvetőbb kérdések tisztázásának elmaradása ugyanis a konszenzus hiányát is eredményezheti a felek között, hiszen éppen a lényeges kérdésekben nem egyeznek meg. A Ptk. pedig rögzíti, hogy a szerződés létrejöttéhez a feleknek a lényeges és a bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben való megállapodása szükséges.²² Ebből tehát arra is lehet következtetni, hogy a minimális tartalom hiánya nem a megállapodás érvénytelenségét, hanem a nemlétezését eredményezi.

A minimális tartalom megítélése eltérő a családtagok közötti megállapodások különböző típusaiban. A családtagok közötti vagyoni jogi szerződések között az egyszeri szolgáltatásra irányuló szerződések esetében maga az adott szerződéstípus az, ami meghatározza ezt. Ennek megfelelően a családtagok közötti adásvételi szerződésben azon túlmenően, hogy rögzíteni szükséges, magát a tulajdonátruházási szándékot, ingatlan esetében a XXV. számú PED-nek megfelelő minimális tartalmi elemek is meg kell jelenjenek a felek megállapodásában.

A Ptk. 4:63. § szerinti vagyoni jogi megállapodások esetében a jogalkotó azt a kritériumot támasztja, hogy azt a vagyoni jogi rendszert szükséges feltüntetni, amelyet a törvényes vagyoni jog szabályai helyett a szerződésben meghatározott időponttól életközösségük időtartama alatt a vagyoni viszonyaikra alkalmazni kíván-

²⁰ BARZÓ Tímea: A szerződési szabadság korlátai a házassági vagyoni jogban. In: Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege Duce, Comite Familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 33.

²¹ CSŰRI Éva: *Házassági vagyoni jog az új Ptk-ban*. Opten Kiadó, Budapest, 2016, 330.

²² Ptk. 6:63. § (2) bekezdés.

nak. Az eltérő vagyoni rendszer rögzítése azonban kiterjedhet a felek teljes vagyonyára, de akár egy-egy vagyontárgyra is.²³

A felek vagyoni viszonyainak felszámolására irányuló megállapodásokban a tartalom szabadság szintén sajátosan érvényesül, sokszor ugyanis a felek azt vitatják, hogy a közös vagyont megosztó szerződés nem tartalmaz vagyommérleget, illetve, hogy nem tartalmaz minden vagyonelemet. A Kúria ezzel összefüggésben számos esetben rámutatott arra, hogy nem teszi vitathatóvá a közös vagyont megosztó megállapodást az, hogy a szerződésben foglalt vagyont rendezés nem teljes körű, mert valamely vagyontárgyra, közös adósságra vagy pótlási, illetve megtérítési igényre nem tér ki. A kihagyott vagyonelemek vonatkozásában a felek ugyanis újraszerezhetőek, vagy azok sorsáról a bíróság is dönthet.²⁴ Ezt meghaladóan a vagyommérleg sem tartalmi eleme a közös vagyont megosztó megállapodásoknak, ugyanis a tartalmi érvényességhez elegendő, ha a szerződésből a ténylegesen megosztott vagyontárgyak köre és a feleket egymással szemben terhelő birtokbaadási, illetve fizetési kötelezettségek köre és összege megállapítható.²⁵ Ha viszont a felek konkrét fizetési kötelezettségben nem állapodnak meg, csupán csak felsorolják a közös vagyont megosztásaként jóváírandó tételeket és ezek összegével kiszámítják az egymással szemben fennálló „tartozást”, de annak rendezéséről nem állapodnak meg, az nem keletkeztet jogcímet a követelésre. Ezt meghaladóan pedig, ha a megállapodásból nem tűnik ki a partnerek vagyoni igényének akár csak egy részére vonatkozó végleges rendezési szándéka, az szintén nem tekinthető közös vagyont megosztó szerződésnek.²⁶

A szülői felügyelettel kapcsolatos megállapodásokban szintén nagy szerepe van a felek magánautonómiájának. A jogalkotó rendkívül nagy cselekvési szabadságot enged a feleknek, hogy biztosítani tudja a szülői szerep megfelelő gyakorlását, valamint a gyermek érdekének érvényesülését. Mivel a gyermek nevelése a szülők „közös ügye”²⁷ erre tekintettel a jogalkotó meghatározza, hogy a szülői felügyelet közösen illeti meg a feleket mindaddig, amíg eltérően meg nem állapodnak róla, vagy a bíróság másképp nem dönt. A megállapodásoknak tehát hasonló vonása ebben az esetben is, hogy a felek az egyéni életviszonyaikhoz igazítják a jogintézményt. Ennek megfelelően többféle döntési lehetőségük van: megállapodhatnak a szülői felügyelet együttes, közös gyakorlásáról, de akár fel is oszthatják az egyes szülőt megillető jogosultságokat és kötelezettségeket bármilyen módon. Arra is lehetőségük van azonban, hogy az egyik szülőt ruházzák fel a jogok és kötelezettségek kizárólagos gyakorlásával. A szülői felügyelettel kapcsolatos megállapodásoknál kiemelt jelentősége van a felek ráutaló magatartásának, hiszen a megállapodás akkor is létrejön, ha a felek kialakítják az egyéni életviszonyaiknak megfelelő gyakorlatot és ebbe hallgatólagosan beleegyeznek. Az így kialakított gyakorlatnak

²³ Vesd össze Ptk. 4:63. § (2) bekezdés.

²⁴ Pfv. II. 20.685/2007.

²⁵ Pfv. II. 21.525/2009.

²⁶ Pfv. II. 21.057/2009.

²⁷ BARZÓ Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017, 408.

a jövőre nézve is kiemelt jelentősége van, ugyanis a bírói gyakorlat által kialakított elv szerint egy ilyen gyakorlatnál, ha utóbb a fél vitatja a szülői felügyelet gyakorlásának kialakult rendjét, akkor nem azt kell bizonyítania, hogy nála biztosított a gyermek kedvezőbb fejlődése, hanem hogy a körülmények megváltozása miatt a kért módosítás a gyermek érdekében áll.²⁸

A tartási megállapodások esetében is rendkívül nagy a felek cselekvési szabadsága, ami elsődlegesen arra irányul, hogy a tartás módját és mértékét szabadon határozhassák meg. Ezen megállapodások legáltalánosabb formája a „*a tartás elvállalása*”²⁹, amely alakszerűtlen jogügylet, így okiratba foglalás nélkül is érvényes lehet. A feleknek azonban lehetőségük van arra is, hogy a tartást egyszeri nagyobb szolgáltatás biztosításával rendezzék, mondhatni megváltják a jövőbeni tartási kötelezettséget. Ebben az esetben azonban már megjelennek a formai követelmények, ugyanis az ilyen megállapodásokat a házastársak, bejegyzett élettársak és de facto élettársak esetében közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba kötelesek foglalni a felek. A megállapodás fontos joghatása, hogy a juttatásban részesített fél a jövőben tartási követeléssel akkor sem léphet fel, ha arra a törvény alapján jogosulttá válik.³⁰ A gyermektartás esetében viszont, ha egyszeri nagyobb szolgáltatással kívánják a szülők rendezni a gyermektartást, akkor kötelező tartalmi elem annak az időszaknak a meghatározása, amelyet a juttatott szolgáltatás értéke fedez, illetve gyámhatósági vagy bírósági jóváhagyás szükséges az érvényességhez.³¹ Fontos további előírás az is, hogy a szülők megállapodása ellenére a bíróság akkor is megítélheti a gyermektartást, ha az a körülmények előre nem látható, lényeges változása miatt a gyermek érdekében vagy valamelyik fél súlyos érdeksérelmének elhárítása miatt indokolt.³² Ezek az előírások a gyermek érdekében érvényesülését hivatottak biztosítani.

A lakáshasználat szerződéses rendezése tekintetében szintén érvényesül a tartalomszabadság. A szerződés előzetesen és utólagos formában is megköthető. Az előzetes szerződésekhez formai követelményt társít a Ptk., kimondja ugyanis, hogy az ilyen kontraktusokat közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba szükséges foglalni.³³ Az azonban már a felekre van bízva, hogy a használat mely formáját kívánják rögzíteni szerződésükben, valamint az is, hogy az előzetes megállapodásuk kiterjed-e a jövőben megszerzendő közös lakásra is vagy sem, illetve

²⁸ BARZÓ i. m. 410–411.

²⁹ BARZÓ i. m. 251.

A Kúria Polgári Kollégiumának 113. számú jogegységi határozata alapján házastársi tartásdíj-fizetési kötelezettség vállalása érvényes lehet olyan volt házastárs javára is, aki a tartásra nincs rászorulva, vagy arra érdemtelen. Ilyen esetekben a tartásdíj leszállítása vagy a tartásdíj-fizetési kötelezettség megszűntetése viszont csak azon az alapon kérhető, hogy a kötelezettségvállalást követően az annak alapjául szolgáló körülményekben a lényeges változás állott be.

³⁰ Ptk. 4:32. § és Ptk. 4:89. §.

³¹ Ptk. 4:217. §.

³² Ptk. 4:217. § (3) bekezdés.

³³ Ptk. 4:78. § (1) bekezdés és Ptk. 6:517. § (1) bekezdés.

kiterjedhet arra a lakásra is, amire később a házasságkötésük idején meglévőt elcserélik.³⁴ Ez utóbbi eset kapcsán a házastársak esetében maga a Ptk. is rögzíti, hogy a szerződés hatálya az annak megkötésekor meglévő lakás helyébe lépett közös lakásra akkor terjed ki, ha a szerződés így rendelkezik.³⁵ Az utólagos lakáshasználatot rendező szerződéseknél még alaki követelményeket sem támaszt a jogalkotó, de ha a felek megállapodása harmadik személy jogait is érinti, akkor a szerződés hatályosulásához szükség van e harmadik személy hozzájárulására is.³⁶

Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a családtagok közötti megállapodásokban szinte határtalan a tartalomszabadság, azaz a felek azt foglalnak bele ezekbe a megállapodásokba, amit csak akarnak. A tartalomszabadság határtalansága azonban csak látszólagos, illetve eltérően alakul a különböző szerződéstípusokban. A vagyoni jogi megállapodásokban a tartalomszabadságnak elsősorban a családvédelmi érdekek, a másik fél anyagi kisémmizésének elkerülése, valamint a családtagokkal szerződéses viszonyban álló harmadik személyek védelme az, amely szükségessé teszi a különböző korlátok alkalmazását.³⁷ A többi megállapodásban – a szülői felügyeletet, tartást és lakáshasználatot rendező szerződésekben – pedig elsősorban a gyengébb fél védelme, valamint a családba tartozó gyermekek érdekei szabnak gátat a tartalomszabadságnak, sőt ezekben az esetekben a jogi védelem a konkrét családjogi rendelkezésekben is megjelenik az alapvető korlátozás mellett. A továbbiakban a tanulmány az alapelvek tartalomformáló hatásait vizsgálja.

3. A családjogi alapelvek tartalomformáló hatása

A családtagok közötti szerződések „kettős természetű” jogintézmények abban az értelemben, hogy egyfelől a kötetmi jogban érvényesülő szerződési szabadságra irányadó kötetmi jogi korlátok, másfelől a CsJK családjogi előírásai, követelményei is behatárolják a megállapodások tartalmát.³⁸ A jogalkotói szándék egyértelműen a felek magánautonómiájának biztosítása ezen megállapodások esetén, ami viszont sokszor ahhoz vezethet, hogy egyenlőtlen jogi helyzet alakul ki a családtagok között. A szerződéses rendezésmódok elsődlegességének biztosításával a jogalkotó célja, hogy a felek a saját egyéni életviszonyaikhoz igazodó rendezési módokat határozzanak meg, eltérve a jogszabály által biztosított megoldásoktól. A motiváció, a kiváltó ok, ami miatt a felek az eltérést választják azonban számtalan esetet ölelhet fel, és ezek a motivációk gyakran érzelmi alapúak, szemben az üzleti élet érdekközpontú indokaival.

³⁴ BARZÓ: i. m. 223.

³⁵ Ptk. 4:78. § (2) bekezdés

³⁶ BARZÓ: i. m. 225.

³⁷ BARZÓ Tímea: A szerződési szabadság korlátai a házassági vagyoni jogban. In: Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege Duce, Comite Familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 34.

³⁸ CSŰRI: i. m. 328.

A CsJK bevezető szakaszaiban megfogalmazott alapelvek olyan többletalapelvek, amelyek a családi viszonyok sajátosságainak a figyelembevételével kerültek kiemelésre.³⁹ Ezek az elvek nem újszerű elemek a családjogi szabályozásban, az idő folyamán a bírói gyakorlatból fokozatosan épültek be a joganyagba is. A CsJK négy alapelvet rögzít, még hozzá a házasság és család védelmének elvét, a gyermekek érdekének védelmét, a házastársak egyenjogúságának kívánalmát és a méltányosság és gyengébb fél védelmének biztosítását.⁴⁰

A *házasság és család védelmének elve* biztosítja, hogy a családi kapcsolatok megfelelő jogi védelemben részesüljenek, valamint, hogy a társadalmi és egyéni érdekek összhangjának biztosítása helyett a családon belüli érdekegyensúly érvényesüljön. A CsJK ezt nemcsak az elv deklarálásával, hanem a tételes joganyagba történő rögzítésével is számos esetben megvalósítja.⁴¹

A *gyermekek érdekének védelme* nemzetközi és hazai kívánalom egyaránt, amely a gyermek érdekeinek és jogainak fokozottabb érvényesülését teszi szükségessé, mert a gyermek – korából és helyzetéből adódóan – a családi kapcsolatokban eleve hátrányosabb pozícióban van.⁴²

Ezen alapelvhez kapcsolódóan megállapítható, hogy a jogalkotó konkrét normák útján is biztosítja az érvényesülést a megállapodások vonatkozásában. A szülői felügyelettel kapcsolatosan a Ptk. megköveteli, hogy a szülők bevonják a gyermeküket az őt érintő kérdésekben való döntésbe és biztosítaniuk kell, hogy az ítélőképessége birtokában lévő gyermekük a döntések előkészítése során véleményt nyilváníthasson, sőt a jogszabályban meghatározott esetekben együtt dönthessen. A gyermek véleményét korára, érettségére tekintettel megfelelő súllyal figyelembe is kell venniük, akár még a megállapodás kialakításakor is.⁴³ A gyermektartásra vonatkozó megállapodásokban az alapelv érvényesülése érdekében erőteljesen jelentkezik a bírói kontroll, az nem mellőzhető egyetlen esetben sem. A bíróságoknak az ilyen megállapodásokkal kapcsolatosan célszerű vizsgálni, hogy a gyermek kellő szintű megélhetésének biztosítása mellett melyek azok a méltányolható szempontok, amelyekre a szülők a kontraktus kialakításakor figyelemmel voltak, és hogy ennek fényében a törvényes mértéktől eltérő tartás jóváhagyható-e.⁴⁴ A lakáshasználatot rendező szerződések esetén a gyermek érdeke szintén megjelenik a tételes joganyagban. A felek közös gyermekének, illetve a kizárólagos jogcímmel rendelkező fél gyermekének önálló lakáshasználati jogot biztosít⁴⁵. Ezt meghaladóan kifejezetten az előzetes szerződések esetén mondja ki, hogy amennyiben a használatot előzetesen rendező szerződésben a felek megállapodnak a lakáshasználatra jogosult

³⁹ WEISS Emília: A Ptk. Családjogi Könyvéről. *Jogtudományi Közlöny* 2013/9., 407.

⁴⁰ Ptk. 4:1. §–4:4. §.

⁴¹ KÖRÖS: Alapelvek... 26.

⁴² KÖRÖS: Alapelvek... 27–28.

⁴³ Ptk. 4:148. §.

⁴⁴ BENCZE Lászlóné: Házastársi tartás a házasság felbontása esetén In: Kőrös Andtás (szerk.): A családjog kézikönyve. I. kötet, HVG-Orac, Budapest, 2007, 584.

⁴⁵ Lásd részletesen Ptk. 4:76. §.

gyermekük további lakhatásának kérdéséről a házasság felbontása vagy az életközösség megszűnése esetére, a szerződés az annak megkötését követően született gyermekükre is kiterjed. Amennyiben azonban a szerződésük nem tartalmazza ezt a kérdést, vagy a választott rendezési mód a lakáshasználatra jogosult kiskorú gyermekük megfelelő lakáshoz fűződő jogát sérti, akkor a bíróság a lakáshasználatot a szerződésben foglaltaktól eltérően is rendezheti.⁴⁶

A harmadik elv a *házastársak egyenjogúságának biztosítása*, amely nem a felek közötti szigorúan vett egyenlőséget, hanem mellérendeltségi viszonyt fejez ki, a jogok és kötelezettségek egyenlőségét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a házassági kapcsolatban ne kerülhetne sor valamelyik házastárs jogainak korlátozására vagy az egyensúlyi állapottól való eltérésre.⁴⁷

A negyedik alapelv, a *méltányosság és a gyengébb fél védelme*, amely leginkább képes befolyásolni a családtagok szerződését. A méltányosság jogrendszerünk régóta létező eleme. Szladits Károly szerint a méltányosság „*egyediesítő jogszabály, amely bőven él a közvetett jogrendezés eszközeivel: kipuhatolni igyekszik a felek valódi akaratát, s ily módon simulékonyabb, de egyúttal bizonytalanabb is a szigorú jognál*”.⁴⁸ Eörsi Gyula is a szigorú jog ellentétpárjaként jellemzi a méltányosságot, megjegyzi ugyanakkor, hogy furcsa kettősség köti össze ezt a két elemet, hiszen „*ami méltányos az egyik félnek, az méltánytalan a másiknak*”.⁴⁹ Lábady Tamás is hasonlóan fogalmaz, amikor a méltányosságot olyan elemként jellemzi, amely képes a jogalkalmazás rugalmasságát biztosítani.⁵⁰ Az alapelv második fele a *gyengébb fél védelmének* biztosítása, amely szorosan összefügg a méltányosság gyakorlásával. A jog világában ugyan nehéz módot találni arra, hogy a szociális szempontok és kirívó egyedi körülmények is értékelésre kerüljenek a konkrét normákban. A korábbi magánjogi szabályozás neuralgikus pontja volt, hogy egyenlőnek tekintette a gyakran – gazdasági, szociális, képzettségi stb. szempontból – távolról sem egyforma esélyekkel rendelkező jogalanyokat.⁵¹ Az alapelv azonban lehetőséget biztosít ezen szempontok megfelelő korrekciójára, ami a családjogban inkább a koránál, egészségi állapotánál, lehetőségeinél fogva segítségre szoruló, kiszolgáltatott fél oldalán érvényesül.⁵²

⁴⁶ Ptk. 4:79. §.

⁴⁷ KÖRÖS András: Alapelvek. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári Jog-Családjog*. HVG-Orac, Budapest, 2013, 29.

⁴⁸ SZLADITS Károly: *Magyar magánjog. Első kötet. Általános rész, személyi jog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941, 144.

⁴⁹ EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog – Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975, 440.

⁵⁰ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Szent István Kiadó, Budapest, 2013, 174.

⁵¹ BARZÓ Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017, 54.

⁵² BARZÓ Tímea: A családok védelmének megjelenési formái a 2013-as Ptk. Családjogi Könyvében. In: *Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2013*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék (Szerbia), 2014, 246–247.

A CsJK szerint a családi jogviszonyokat méltányosan és az érdekei érvényesítésében gyengébb fél védelmét figyelembe véve kell rendezni.⁵³ Kőrös András kiemeli, hogy a méltányosság alkalmazásának megvannak a határai:⁵⁴

- egyrészt a méltányosság csak kivételes lehet a szigorú jog alkalmazása alól,
- másfelől a méltányosság gyakorlásakor az eset összes körülményét kell értékelni, mert az egyik féllel szemben gyakorolt méltányosság nem vezethet a másik féllel szembeni méltánytalansághoz,
- a méltányosság alkalmazhatóságára a jogszabálynak kell felhatalmazást adnia,
- a méltányosságnak a bíró kezébe adott eszköznek kell lennie, hiszen csak a bíró képes a szükséges tényállás felderítésére és az eltérő érdekek mérlegelésére.

Azáltal, hogy a jogalkotó jogszabályi szintre emelte és általánossá tette ezen alapelvek alkalmazhatóságát, elérte, hogy a jogi védelem minden családjogi jogviszonyra kiterjedjen, beleértve a családtagok közötti megállapodások minden formáját. Ez a megoldás azonban kollíziót idéz elő a szerződési szabadság elvével, amit a bírói gyakorlat a szerződési szabadság elvének javára oldott fel, ugyanakkor a szülői felügyelettel kapcsolatos megállapodásokban biztosítja a bírói beavatkozás lehetőségét, amiben tetten érhető a méltányosság és gyengébb fél védelmének érvényesülése.⁵⁵ A felek megállapodásán alapuló szülői felügyelet gyakorlásának megváltoztatása akkor kérhető a bíróságtól, ha azok a körülmények, amelyeken a szülők megállapodása alapult, utóbb lényegesen módosultak, és ennek következtében a megváltoztatás a gyermek érdekében áll. Nem hivatkozhat azonban a körülmények megváltozása folytán a gyermek érdekében az a szülő, aki a változást felróható magatartásával maga idézte elő, így különösen, ha a gyermeket jogosulatlanul vette magához vagy tartja magánál.⁵⁶ Ugyancsak hasonló szabállyal találkozunk a rokon-

⁵³ Ptk. 4:4. §.

⁵⁴ KŐRÖS András: A méltányosság a házassági vagyoni jogban. *Bírák Lapja* 1999/3., 13–14.

⁵⁵ A méltányosság lényege a családjogban az érintett felek szempontjainak kölcsönös figyelembevétel. A cél ebben az esetben nem a jogviták „győztes-vesztes” alapú rendezése, hanem inkább a kulturált, minden félnek megbékélést hozó eredmény elérése. Éppen ezért a jog szabályaihoz való szigorú ragaszkodás az egyik féllel szemben méltánytalansághoz vezethet. Emellett ezekben a jogvitákban nagy nehézséget okoz a bonyolult viszonyrendszerek feltárása, ami szükségessé teszi az egyedi körülmények fokozottabb értékelését. A megállapodások segíthetik az érdekek érvényesülését és az egyéni életviszonyok kialakítását, mivel azonban zömében tartós állapotokat rendeznek (főképp a szülői felügyelet, tartás és lakáshasználat tekintetében), ezért a körülmények megváltozása és ennek értékelése túl kell, hogy mutasson a szerződések előírásaihoz való ragaszkodáson. Éppen ezért fontos, hogy a jogalkotó a méltányosságot beépítse a tételes joganyagba, és biztosítsa ezen körülmények értékelését a szerződésben rendezett viszonyok megváltoztathatósága által. Ugyanakkor részletesen kitérek majd a vagyoni jogi szerződések kapcsán arra, hogy ott eltérően érvényesül a méltányosság megítélése. KŐRÖS András: Alapelvek. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári Jog-Családjog*. HVG-Orac, Budapest, 2013, 31.

⁵⁶ Ptk. 4:170. § (1) bekezdés.

tartás körében. Itt kimondja a Ptk., hogy ha a felek megállapodásán alapuló tartás meghatározásának alapjául szolgáló körülményekben olyan változás következett be, hogy a tartás változatlan teljesítése valamelyik fél lényeges jogi érdekét sérti, a tartás mértékének vagy szolgáltatása módjának a megváltoztatását lehet kérni. Nem kérheti viszont a megállapodáson alapuló tartás megváltoztatását az a fél, akinek a körülmények megváltozásának lehetőségével a megállapodás időpontjában számolnia kellett, vagy akinek a körülmények megváltozása felróható.⁵⁷

Nem találunk azonban családjog-specifikus szabályt a lakáshasználatot rendező megállapodásoknál, aminek következtében ezeknél a kontraktusoknál az általános kötelmi jogi előírások az irányadóak. Ennek megfelelően itt is értékelést nyer a körülményváltozás, azonban ebben az esetben a bírói szerződésmódosítás feltételeinek megfelelően.⁵⁸ Eszerint bármelyik fél kérheti a szerződés módosítását, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállt körülmény miatt a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése valamelyik fél lényeges jogi érdekét sértené, és

- a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződéskötéskor nem volt előrelátható,
- a körülmények megváltozását nem a fél idézte elő,
- a körülmények változása nem tartozik a rendes üzleti kockázata körébe.

A vagyoni jogi szerződésekkel kapcsolatban a jogirodalomban *Weiss Emilia* arra az álláspontra helyezkedik, hogy a vagyonközösség szélesebb kizárása, azaz a vagyonekülönítés esetén sem szabad figyelmen kívül hagyni az egyik partnernek a család érdekében, illetve a másik partner zavartalanabb munkakörülményeinek megteremtésében való tevékenységet. Ezt meghaladóan pedig az ilyen szerződések alkalmasak lehetnek a hitelezők kijátszására, valamint előidézhetik a köteleSRész sérelmét is.⁵⁹ *Szeibert Orsolya* is kihangsúlyozza, hogy a szerződési szabadság nem lehet teljes körű a vagyoni jogi megállapodásokban, mert a jogviszony sajátosságai miatt szükség van a méltányosság és a gyengébb fél védelmének biztosítására.⁶⁰ Mindezen megállapításokkal szemben viszont a szerződéses vagyoni jogban csak nagyon kirívó esetekben alkalmazhatóak ezen alapelvek.

A vagyoni jogi szerződésekben a méltányosság eltérő megítélése abból ered, hogy ott nem a felek közötti vagyoni egyensúly, mint inkább a szerződéses akarat érvényesülése a cél. Ez pedig szükségszerűen idézhet elő vagyoni egyenlőtlenséget. Emellett szintén fontos a szerződő felek motivációjának alapos feltárása, azaz, hogy mi vezette a feleket az esetlegesen kirívó tartalmú, akár a társadalmi értékítéssel is szembemenő megállapodások megkötéséhez. Az emocionális tényezőknek

⁵⁷ Ptk. 4:201. § (1) bekezdés.

⁵⁸ BARZÓ Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017, 243.

⁵⁹ WEISS Emília: A családjogi törvény tervezett módosításához. *Jogtudományi Közlöny* 1986/3., 122.

⁶⁰ SZEIBERT Orsolya: A házastársak vagyoni jogi megállapodásai – különös tekintettel a családvédelmi érdekek érvényesülésére. *Jogok* 2005, 28.

kiemelt szerepe van, hiszen amíg minden rendben van a kapcsolatban és a felek ebben az állapotban kötik meg a megállapodást, bármely befolyásoló tényező nélkül, akkor az is méltánytalan helyzetet eredményezne, hogy később, az elmérgesedő viszonyban már méltánytalanságra hivatkozva támadják a szerződésüket. A vagyoni szerződés olyan kockázati elemet tartalmaz, amellyel a feleknek már a szerződés megkötésekor számolnia kell. Előfordulhat, hogy egyiküknek a megállapodástól várt vagyoni számításai beválnak, míg a másik fél – akár önhibáján kívül álló okokból is – hátrányosabb helyzetbe kerül. A méltányosság alapja az egyéniesítés, ennek megfelelően a célja annak elkerülése, hogy az absztrakt jogszabályi előírás alkalmazása adott esetben igazságtalan eredményre vezessen. A szerződés azonban konkrét módon, az egyéni igényekhez igazítva rendezi a jogviszonyt, amelyhez a bíróság és a felek kötve vannak. Következésképpen erősen megkérdőjelezhető a jogszabályok azon értelmezése, amely pusztán méltányossági alapon lehetővé teszi a szerződés előírásaitól eltérő jogrendezést. Ez ugyanis a méltányosság érdeki-egyenlítő céljának a feladását jelentené, ami azzal a következménnyel járna, hogy a felek nem bíznak kellőképpen a megállapodásban, hiszen a bíróság széles körben beavatkozhatna a szerződéses viszonyukba. Éppen ezért helytálló *Kőrös András* azon megállapítása, miszerint a méltányosság csak kivételesen alkalmazható a szerződéses vagyoni jogban.⁶¹ Ezt erősíti továbbá a Kúria ítélkezési gyakorlata is. A közös vagyont megosztó megállapodások megkötésére sokszor olyan körülmények között kerül sor, ahol a felek felfokozott hangulatban döntenek, ebből adódóan a személyes szempontok mellett az egyenértékűség kívánalma háttérbe szorul. Sok esetben a partner azt sérelmezi, hogy a szerződésben megállapított közös vagyoni jutójának mértéke nem felel meg annak a mértéknek, ami egy esetleges bírósági megosztás során neki jutna, ebből adódóan ő méltánytalan helyzetbe kerül.⁶² A bíróságoknak a közös vagyont megosztása során ténylegesen arról kell gondoskodni, hogy egyik fél se jusson méltánytalan vagyoni előnyhöz. Ez a kívánalom azonban annak a méltánytalanságnak az elhárítására szolgál, melyet a közös vagyont megosztására vonatkozó általános szabályok alkalmazása az egyedi esetben jelenthet, ugyanakkor a bíróságot nem kötelezi arra, hogy érvénytelenségi ok hiányában a szerződés érvénytelenségének megállapításával biztosítsa a méltányosságot, tekintve, hogy az egyedi körülményeket, szempontokat a felek már figyelembe vették az akaratuk kialakításakor.⁶³ A vagyoni jogi ítélkezésben a méltányosság olyan korrekciós rendező elvként szerepel, amely kivételes esetekben ugyan, de alkalmas arra, hogy a családtagokra vonatkozó vagyoni jogban a nem vagyoni szempontok érvényesülését elősegítse. Ilyen szempont lehet például a közös vagyont megosztásakor az időmúlás és a vagyontárgyak értékének az ezzel összefüggő megváltozása, amely indokolhatja a méltányosság alkalmazását.⁶⁴ Más azonban a megítélése a bírói gyakorlatban a méltányossági klauzula alkalmazásának, ha a felek éltek a vagyoni jogi

⁶¹ KÖRÖS András: A méltányosság a házassági vagyoni jogban. *Bírák Lapja* 1999/3., 16–17.

⁶² Pfv. II. 21.556/2015.

⁶³ EBH 2001.530.

⁶⁴ Pfv. II. 21.581/2017.

rendezés eltérő szabályozásának lehetőségével, és vagyoni szerződést kötöttek. A bírói gyakorlatban akkor kerülhet sor a méltányossági szabály alkalmazására ilyen esetekben, ha a szerződés valamilyen kérdést nem egyértelműen, vagy nem teljeskörűen rendez, és a bíróságnak kell a szerződés értelmezésével, illetve a hiányosságok pótlásával a jogvita rendezésének módját megtalálnia. A méltányossági klauzula alkalmazása azonban ezekben a kivételes esetekben is a szerződés teljesítését kell, hogy szolgálja, vagyis annak határt szab a felek szerződési akarata és a szerződés célja.⁶⁵ A méltányossági szabály alkalmazására tehát csak kivételesen, ennek megfelelően akkor kerülhet sor, ha a szerződés valamilyen kérdést nem egyértelműen vagy nem teljeskörűen rendez.⁶⁶ Az, hogy a házastársi közös vagyoni szerződéses megosztása kirívóan méltánytalan vagyoni előnnyel, illetve hátránnyal járna-e, és hogy ennek kiküszöbölése miként történjék, valamennyi vagyontárgy számbavétele, a kölcsönös térítési igények tisztázása és a felek vagyoni illetőségének megállapítása alapján dönthető el.⁶⁷

A CsJK-ben rögzített alapelvekkel kapcsolatban fontos kitérni még arra a vitatható momentumra, hogy ezek az elvek kizárólag a CsJK által szabályozott jogviszonyokra irányadóak. A de facto élettársak vagyoni megállapodásai azonban rendszertanilag nem a CsJK-ben, hanem a kötelmi jog szabályai között találhatóak, így főszabály szerint a kötelmi jog általános előírásai vonatkoznak rájuk. Jogosan merül fel tehát a kérdés, hogy a CsJK alapelveinek tartalomformáló hatása kiterjedhet-e a de facto élettársak szerződéseire.

A Ptk. szabályaitól az életközösség idejére eltérést biztosító vagyoni szerződésekre mindenképpen ki kell, hogy terjedjenek, ugyanis a de facto élettársak vagyoni szerződésének tartalmát utalószabály⁶⁸ útján rendezzi a jogalkotó, ami szerint a de facto élettársak minden olyan vagyoni kérdésben megállapodhatnak, mint a házastársak. Ebből pedig logikusan következik, hogy a tartalomformáló, azt korlátozó tényezők köre is ugyanaz lesz. A vagyonszaporulatot – vagy vagyoni közösség kikötése esetén a közös vagyont – megosztó megállapodásoknál is hasonló a helyzet, szintén találunk utalószabályt. A Ptk. 6:516 § (4) bekezdés – közvetett módon ugyan, de – a házastársi vagyoni közösségben szereplő közös vagyoni megosztására vonatkozó normákat rendeli alkalmazni, amiből következően ebben az esetben is figyelembe vehetők a családjogi alapelvek.

Az egyszeri szolgáltatásokra vonatkozó megállapodások megítélése azonban eltérő az eddig kifejtettektől, ugyanis ott az értékelés alapja – még házastársak esetén is – a kötelmi jogi szabályozás, ami által kevésbé vehetők figyelembe a családjogi alapelvek.

⁶⁵ BDT 2010.2269.

⁶⁶ BH 2011.337.

⁶⁷ BARZÓ Tímea: A családjogi alapelvei és érvényesülésük nehézségei. *Miskolci Jogi Szemle* 2017/1. különszám, 51–52.

⁶⁸ Ptk. 6:515. § (2) bekezdés.

Összegzés

A szerződési szabadság érvényesülése fontos részét képezi a családtagok közötti szerződéses viszonyoknak. A családtagok közötti privátautonómia nehezen tűri akár a jogalkotói, akár a más módon történő beavatkozást, ugyanakkor adódnak olyan helyzetek, amik szükségessé teszik azt. A szerződési szabadság korlátai komplex rendszert képeznek a családtagok közötti szerződésekben. Ennek oka, hogy a korlátok által biztosított védelem két irányba hat: segítséget jelent egyfelől a kiszolgáltatott helyzetben lévő családtagoknak, másrészt védelmet biztosít a családtagokkal ügyleti kapcsolatban álló harmadik személyeknek. A komplexitás másik fontos oka a jogterületeken való áthatás, hiszen a vagyoni jogi megállapodások elsősorban a családjog, másrészt viszont a kötelmi jog hatálya alá tartoznak. Ebből adódóan találunk olyan korlátokat, amelyek tisztán családjogi normákból erednek, illetve olyanokat is, amik kötelmi természetűek, ugyanakkor a családi jogviszonyhoz idomulnak. Tisztán családjogi korlátként értékelhetők a Családjogi Könyv elején elhelyezett alapelvek, különös tekintettel a méltányosság és a gyengébb fél védelmének szem előtt tartására. A tanulmány célja az volt, hogy bemutassa milyen komplex rendszert is alkotnak a családtagok között létrejövő szerződéses viszonyok és hogy a bennük érvényesülő szerződési szabadságnak – legfőképpen a tartalomszabadságnak – hogyan szab gátat a jogi szabályozásban megjelenő családjogi alapelvek összessége.

Felhasznált irodalom:

- [1] BARZÓ Tímea: A családjog alapelvei és érvényesülésük nehézségei. *Miskolci Jogi Szemle* 2017/1. különszám, 37–37.
- [2] BARZÓ Tímea: A családok védelmének megjelenési formái a 2013-as Ptk. Családjogi Könyvében. In: *Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2013*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék (Szerbia), 2014, 241–270.
- [3] BARZÓ Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017.
- [4] BARZÓ Tímea: A szerződési szabadság korlátai a házassági vagyoni jogban. In: Görög Márta – Hegedűs Andrea (szerk.): *Lege Duce, Comite Familia. Ünnepi tanulmányok Tóthné Fábrián Eszter tiszteletére, jogász pályafutásának 60. évfordulójára*. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2017, 31–43.
- [5] BENCZE Lászlóné: Házastársi tartás a házasság felbontása esetén. In: Körös Andtás (szerk.): *A családjog kézikönyve*. I. kötet, HVG-Orac, Budapest, 2007, 262–264.
- [6] BOROS Zsuzsa: A házastársak személyi viszonyai. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári Jog-Családjog*. HVG-Orac, Budapest, 2013, 67–70.

-
- [7] CSÚRI Éva: *Házassági vagyoni jog az új Ptk-ban*. Opten Kiadó, Budapest, 2016.
- [8] EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog – Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- [9] Kövesné KÓSA Zsuzsanna: A házastársak egymás közötti szerződése. *Közjegyzők Közlönye* 2018/1., 17–27.
- [10] KÖRÖS András: Alapelvek. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári Jog-Családjog*. HVG-Orac, Budapest, 2013, 21–33.
- [11] KÖRÖS András: A méltányosság a házassági vagyoni jogban. *Bírák Lapja* 1999/3., 13–24.
- [12] LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Szent István Kiadó, Budapest, 2013.
- [13] PAP Tibor: *A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata tanulmányosorozat*, Pécs, 1965.
- [14] PUSZTAHELYI Réka: A közös tulajdon. In: Barzó Tímea – Papp Tekla (szerk.): *Civilisztika II. Dologi jog – Felelősségtan*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019, 147–162.
- [15] SZEIBERT Orsolya: A házastársak vagyoni jogi megállapodásai – különös tekintettel a családvédelmi érdekek érvényesülésére. *Jogok* 2005/1., 25–37.
- [16] SZLADITS Károly: *Magyar magánjog. Első kötet. Általános rész, személyi jog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1941.
- [17] WEISS Emília: A családjogi törvény tervezett módosításához. *Jogtudományi Közlöny* 1986/3., 115–125.
- [18] WEISS Emília: A Ptk. Családjogi Könyvéről. *Jogtudományi Közlöny* 2013/9., 405–414.

A CSALÁDALAPÍTÁS ÉS A MUNKA ÖSSZEhangOLÁSA A DIGITÁLIS KORSZAKBAN

MÁTÉ DÁVID ADRIÁN*

A család a társadalom alapja és a gazdaság mozgatórugója is egyben. Emiatt a családpolitika kiemelt jelentőséggel bír. A családpolitika a szociális terület mellett kihatással van a munkajogi szabályokra. Az elmúlt évtizedekben megváltozott családszerkezet, az öregedőben lévő társadalom problémája, valamint a digitalizáció okozta változások mind új kihívások elé állítják a munka világát. Jelen tanulmányban a család és a munka összehangolásának kérdéseit vizsgálom meg. Ezt az összhangot pedig elsősorban a munkajogi és szociális jogi szabályok tudják megvalósítani és lehetővé tenni.

Kulcsszavak: *család, munka, összehangolás, rugalmasság, munkajog, értékváltozás, atipikus foglalkoztatás, garancia, családpolitika*

The family is both the foundation of society and the driving force of the economy. For this reason, family policy is of paramount importance. Family policy has an impact on the social area and labor law rules. In recent decades the changed family structure, the problem of an aging society, and the changes brought about by digitalization all present new challenges to the world of work. In the present study, I examine issues of reconciling family and work. This harmonization can be achieved and made possible primarily by labor and social law rules.

Keywords: *family, work, harmonize, flexibility, labour law, change in value, atypical employment, guarantee, family policy*

1. A család és a munka szerepe a társadalomban

Az ember életében a családalapítás meghatározó szerepet tölt be. A házasság és a gyermekvállalás mindazon túl, hogy életünk egyik legmeghatározóbb pillanata, rengeteg felmerülő kérdéssel is jár. Nem csupán az új szerepkörben való helytállás jelent nagy feladatot, hanem az is, hogy a felmerülő problémákat megoldjuk a munkahelyen. Ilyen lehet a munka és a magánélet összehangolása, vagy a munkából kimaradt idő utáni visszatérés. A családalapítás kérdése már a munkába lépé-

* DR. MÁTÉ DÁVID ADRIÁN
PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
mate.david@uni-miskolc.hu

sünk előtt is felmerülhet. A munkáltatóknak fontos gazdasági szempontot jelent a munkavállaló családalapítása. A nők esetében hatványozottan, de a férfiak tekintetében is, hiszen esetükben is több kimaradásra lehet számítani a munkahelyen. A munkáltató gyakran próbál meg nyíltan vagy burkoltan rákérdezni a családi állapotára a pályázónak. Ez azonban önmagában még nem elég ahhoz, hogy megállapítható legyen a hátrányos megkülönböztetés. A törvény¹ szerint ehhez az szükséges, hogy bizonyíthatóan a családi állapotára vonatkozó okkal összefüggésben ne kerüljön sor a pályázó foglalkoztatására.

Társadalmi szempontból is fontos szerepet tölt be a családalapítás. Ezt erősítik meg az Alaptörvény Nemzeti hitvallásában foglaltak, mely szerint az együttélés legfontosabb kerete a család és a nemzet. A társadalom lélekszámának növelése, vagy legalább szinten tartása kulcskérdés gazdasági szempontból, de egyes rendszerek, mint a nyugdíj vagy a társadalombiztosítás fenntarthatósága szempontjából is. Az ország versenyképessége nagyban azon múlik, hogy minél nagyobb aktív csoport vegyen részt a társadalmi javak előállításában.

A munka mint értékteremtő tevékenység úgyszintén fontos szerepet tölt be az egyén életében. Az Alaptörvény akképp deklarálja, hogy „[v]alljuk, hogy a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye”. M) cikke pedig úgy fogalmaz, hogy Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik.

A munka és a család két olyan meghatározó tényező, ami teljesen behálózza mindennapi életünket. Éppen ezért kiemelten fontos, hogy megteremtsük az egyensúlyt a munka és a magánélet között. Napjainkban a munka világa változásokon megy keresztül. Új foglalkoztatási formák jelentek meg a horizonton, mint az applikáción keresztül történő munkavégzés, vagy a crowdwork.² Az önfoglalkoztatás irányába is egyre többen orientálódnak, hiszen rugalmas munkavégzési keretet biztosíthat. Ámbár érdemes megjegyeznünk, hogy a magánjogi jelleg miatt a munkáltatóról a munkavállalóra helyeződnek át a felmerülő kockázatok is, mint a szo-

¹ 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 8. §.

² Az applikáción keresztül történő munkavégzés alatt azt értjük, amikor a munkavégző egy internetes honlapon vagy az ahhoz kapcsolt applikáción keresztül kapja és végzi el a munkafeladatot, illetve az ezért járó ellenértéket (lásd: GYULAVÁRI Tamás: Hakni gazdaság a láthatáron: Az internetes munka fogalma és sajátosságai. *Iustum Aequum Salutare* XV, 2019/1., 25–51.)

A crowdwork lényege, hogy a munkáltatók és a munkavállalók egy online platformon találkoznak, ahol gyakran nagyobb feladatokat osztanak meg és osztanak fel a munkavállalók „virtuális felhője” között (TÓTH Hilda: A munkajog új kihívásai: a „gig” gazdaság munkavállalói csoportjai. In: *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére*. (Szerk.: Szikora Veronika – Török Éva), Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2017, 395.).

ciális biztonság garantálása.³ A magyar munkaadók kissé szkeptikusan állnak hozzá az atipikus munkavégzési formákhoz, azonban az utóbbi időben egyre többet hallunk ezek alkalmazásáról. A folyamatok sok szempontból pozitívnak mondhatók. Gazdaságilag inaktív rétegek, mint például a gyermeket nevelők bevonását eredményezheti a foglalkoztatásba.⁴ Azonban sok esetben negatív következményeket is generálnak a folyamatok. Gondoljunk arra, hogy a munka és a magánélet egyre jobban összemósodik azáltal, hogy otthonról is végezhetjük a munkánkat. Jelen munka keretében arra vállalkozom, hogy megvizsgáljam a munka világának összeegyeztethetőségét a családalapítással és a magánélettel.

2. Értékváltozások hatásai

Az újabb gyors technikai változások rengeteg új dolgot hoztak számunkra, kezdve a hagyományos családmodell felbomlásától, a hagyománytisztelő értékrend lazulásán és devalválódásán keresztül egészen a munkahelyi környezet jelentős átalakulásával befejezve. A családot sokféleképpen definiálhatjuk. Számomra Kriston Edit definíciója jelenti a kiindulópontot, mely szerint a család természetes személyek között létrejövő társadalmi viszony, amelyben a felek között érzelmi közösség és gazdasági kapcsolat áll fenn.⁵ A családszerkezet változása Nyugat-Európában az 1960-as évekre tehető, ami a családformák pluralizálódásával jellemezhető legjobban. Hazánkra ugyanez a változás a rendszerváltozást követő időben zúdult rá. Ennek alapjául szolgál a második demográfiai átmenet elmélete, amely a változások okát az értékek gyökeres megváltozására, új értékeknek a megjelenésére az individualizáció térhódítására vezeti vissza.⁶ A hagyományos családformák vesztettek jelentőségükből és megjelent a társadalomban több családszerkezeti forma, mely egymás mellett legitim módon jelen vannak. Ilyen például az élettársi kapcsolatban élők, a szingliség, vagy említhetjük a látogató párkapcsolatot is.⁷ A korábban hagyományosnak tekintett házasságban élők számaránya csökkent. A válások magas aránya összefüggésbe hozható a nők munkavállalásának általánossá válásával, amely lehetővé tette gazdasági függetlenedésüket, felváltva ezzel a korábbi

³ RÁCZ Ildikó: Az 'uberizált' munkaerő jelene és jövője. In: *Jog és innováció tanulmánykötet*. (Szerk.: Bogárdi Dóra – Kocsis Gergő), Stádium Intézet Alapítvány, Budapest, 2017, 6–16.

⁴ TÓTH Hilda: A munkajog új kihívásai: a „gig” gazdaság munkavállalói csoportjai. In: *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére*. (Szerk.: Szikora Veronika – Török Éva), Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2017, 393–400.

⁵ KRISTON Edit: A család fogalma a társadalmi innováció sűrűjében, különös tekintettel a jogi és szociológiai megközelítésre. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* Tomus XXXVI/2, 2018, 396–407.

⁶ FÖLDHÁZI Erzsébet: A családformák változása. *Vigilia* 2016/9., 661–668.

⁷ Látogató párkapcsolatnak nevezi a szakirodalom azt a párkapcsolati formát, amelynek során a partnerek tartós és kizárólagos kapcsolatban, de külön háztartásokban élnek. A látogató partnerkapcsolatok esetében azonban két teljesen önálló háztartást vezető felnőttől van szó, akik valami miatt nem tudnak, vagy nem akarnak összeköltözni.

családi berendezkedést. Ezáltal sokkal inkább a család által nyújtott érzelmi funkció erősödött meg a nők számára a gazdasági funkciójával szemben, ami lényegesen megkönnyítette a válásokat. További hatást gyakorolt az erkölcsi normák fellazulása, a válás jogi szabályozásának változása, a válás növekvő társadalmi elfogadottsága, a hagyományos kulturális, vallási, erkölcsi normák fellazulása valamint a szekularizáció.⁸ Ez utóbbi esetében azt a folyamatot értjük, amelynek során a világban lejátszódó folyamatokról adott természetfeletti magyarázatba vetett hit eltűnésével az emberek szakítanak vallási elgondolásaikkal és gyakorlataikkal, tágabb értelemben az a folyamat, amely során megszűnik a vallás társadalomra gyakorolt hatása.

Az említett változások nyomán érdemes az elöregedés problémáját alaposabban szemügyre vennünk. A fent említett értékek megváltozása számos társadalmi problémának a melegágya. Ugyanis a piacgazdasági szemléletből adódóan bizonyos politikai irányok felerősítenek a társadalomban olyan folyamatokat, melyek ugyan a gazdasági érdekekre pozitívan hatnak, ugyanakkor hosszabb távon a társadalom stabilitását és veszélyét hordozzák magukban. Meglátásom szerint azzal, hogy a nők társadalmi elismertsége sokkal inkább függ a munkahelyi előmeneteltől, ami szinte teljesen összeegyeztethetetlen a családalapítással, a társadalom elöregedése problémájának alapját képezi. A nők gazdasági függetlenségével együtt jár az, hogy mellette nem vállalnak, vagy egyre később vállalnak gyermeket. Amennyiben pedig a családalapítás mellett döntenek, abban az esetben is sok esetben csupán az egy vagy két gyermek vállalása a jellemző.

A szülői tekintély oldódásával, az egyház és a közösségek viselkedést befolyásoló szerepének jelentős csökkenése, valamint bizonyos jóléti szint elérése magával hozta a „mama-hotel” jelenségét is. A fiatal felnőttek felnőtté válása sok esetben kitolódik időben, mely a munkavállalásukat és a családalapítás időbeliségét is kitolja.⁹ Esetükben is sok tényezőt ki lehetne emelni, azonban az oktatási rendszerről és a munkaerőpiaci trendekről érdemes néhány szót ejtenünk. A robotok egyre szélesebb körű alkalmazása, az automatikus adatfeldolgozás és döntéshozatali eljárások elterjedése és egyéb más digitális hatások következtében egyre jobban átalakulóban van a munkaerőpiac. Szakemberek szerint a kormánytisztviselők esetében közel háromnegyedének munkáját kiválthatják a digitális fejlesztések.¹⁰ Más tanulmányok pedig beszámolnak arról, hogy a magyar munkavállalók legalább 12 százaléka helyettesíthető lenne robotokkal.¹¹ A megváltozott munkaerőpiac pedig nagyfokú alkalmazkodóképességet igényel a mai munkavállalóktól, továbbá folyamatos tudás- és ismeretbővítést. A gyorsuló technikai fejlődés következtében rövid időn belül szakmák tűnnek el és újak jelennek meg, továbbá a munkaerőpiac egyre inkább megköveteli a munkavállalóktól a rugalmasságot. Ebben a helyzetben

⁸ FÖLDHÁZI Erzsébet: i. m. 665.

⁹ MUNINKÓ Livia: *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon*. KSH Népeség-tudományi Kutatóintézet, Budapest, 2013, 25.

¹⁰ Digitális Jólét Fórum, Miskolci Egyetem, 2019. november 12.

¹¹ MÉLYPATAKI Gábor: Az új foglalkoztatási formák és a társadalmi innováció hatása a szociális biztonságra. *Magyar Munkajog E-folyóirat* 2019/1., 14–26.

pedig az oktatás szerepe felértékelődik. A Life Long Learning, vagyis az egész életen át tartó tanulás koncepciója pedig megerősödik. A koncepció a 2000-es évektől kezdve az Európai Unió oktatási és képzési politikájának hangsúlyos elemét képezi.¹² Lényegét tekintve az előkészítő oktatástól kezdve a nyugdíjba vonulás utánig tartó időszakban az oktatás valamennyi formáját (formális, informális vagy nem formális) magában foglalja. A hallgatói státusz fennállása a legtöbb esetben szinte kizárja a gyermekvállalást. A probléma feloldására találunk kísérletet a diplomás GYED bevezetésével. Visszacsatolva a kiindulópontoz, láthatjuk, hogy az élethosszig tartó tanulás koncepciója nehezíti a fiataloknak a felnőtté válás folyamatát, mivel korábban a tanulmányok befejezését követően az első munkahely megszerzése mérföldkőként jelentkezett az ember életében. A life long learning pedig ezt a mérföldkővet tünteti el az ember életéből. Ez sok esetben a családalapításra is kihat és időben eltolja azt.¹³ „A felsőfokú oktatásban résztvevő fiatalok, illetve a friss diplomások a családalapítás szempontjából ideális korban vannak, de a tanulmányi idő kitolódása, a szakmai alapok megvalósítása, a karrier kiépítése jelentősen kitolja a magánéleti eseményeket, amelynek következtében a többedik gyermek megszületésének esélye is csökken.”¹⁴

3. Állami szerepvállalás

A fentebb ismertetett folyamatok nem teljesen új keletűek. Bizonyos korokban, bizonyos társadalmakban szintűgy megfigyelhető, hogy a hosszú időn keresztül a társadalom építőköveit jelentő társadalmi, vallási értékek csökkenése következik be. Gondoljunk csak a Római Birodalom késő köztársaság idejére, amikor az erkölcsi értékek romlása következtében jelentősen csökkent a házasságban élők száma. Ez a törvénytelen gyermekek számának megugrásán túl jelentős népességfogyást is eredményezett. Ennek megállítására bizony jelentős állami fellépésre volt szükség, melyet jól fémjeleznek Augustus császár szigorú családjogi rendelkezései.¹⁵ A túlzott szigor sajnos nem hozta meg a kellő eredményt, azonban némi párhuzam megfigyelhető a jelen korunk erkölcsi változásaival.

Az Alaptörvény rendelkezései megerősítik, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet.¹⁶ További rendelkezéseket találunk a házasság intézményével és a családokkal kapcsolatban az Alaptörvényben, amelyből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a társadalom egységét képező család kiemelt alkot-

¹² KUN Attila: *Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra*. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XIX, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017, 29.

¹³ SPÉDER Zsolt: *Elköltözés a szülői házból és az első párkapcsolat kialakítása*. Tanulmány, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013, 5.

¹⁴ ENGLER Ágnes: *Család és karrier*. Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központ, Budapest, 2018, 6.

¹⁵ SÁRY Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében*. Szent István Társulat, Budapest, 2009, 25.

¹⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Nemzeti hitvallás.

mányos védelemben részesül. „Magyarország védi a házasság intézményét, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot, mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Magyarország támogatja a gyermekvállalást. A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza.”¹⁷ A házasság intézményének megerősítése és alaptörvényi szintű védelme kiemelten fontossá vált az utóbbi időben az erkölcsi normák változása nyomán. Az említett sarkalatos törvény a 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről, amely kiemeli, hogy a család a jog és az állam kialakulását megelőző időben is létező önálló közösség, mely erkölcsi alapokon nyugszik. Biztos alapjaként a házasság intézményét nevezi meg, továbbá hangsúlyozza a család társadalomban betöltött egyik legfőbb szerepét, nevezetesen, hogy a családok gyarapodása nélkül nincs fenntartható fejlődés és gazdasági növekedés. Rögzíti továbbá, hogy a gyermekvállalás nem eredményezheti a család szegénységbe süllyedését. Ezzel összefüggésben érdemes megemlítenünk a kormány azon törekvését, amely a családok megerősítését célozza. A fent ismertetett folyamatok felismeréseként osztársadalmi érdekként a kormány jelen politikájában prioritást élveznek a családok. A családvédelmi akcióterv révén valóban megvalósul az a szempont, hogy a gyermekvállalás ne jelentse a család elszegényedését.

A jogforrási hierarchia élén álló törvényünk nem csupán a család társadalomban betöltött szerepét szeretné megerősíteni, hanem további területeken védelmezi a családokat külön nevesítve azokat. Az egyik ilyen terület az esélyegyenlőség, a XV. cikk (5) bekezdés szerint Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket. Továbbá említhetnénk a jó hírnév és a gyülekezési jog területét, amellyel összefüggésben deklarálja az Alaptörvény, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák. A véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével.¹⁸ A szakasz indokolása rámutat, hogy a terület védelmére azért van szükség, mert a technológiai fejlődés, a digitalizáció és a növekvő médianyilvánosság olyan új kihívásokat generál az egyén magánszférájával összefüggésben, amire a szabályozásnak is reagálni szükséges. A digitális korban a magánélet védelme már nemcsak az intim szférára, hanem egy tágabb értelemben vett magánszférára, az egyén családi életére, otthonára, kapcsolattartására is kiterjed. Ezzel az Alaptörvény a magánélet területét alkotmányos szinten nevesített általános védelemben részesíti.¹⁹ Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a magánszféra védelme körébe beletartozik az a térbeli szféra is, amelyben a magán- és családi élet kibontakozik. Hangsúlyozta, hogy az amerikai Legfelsőbb Bíróság szerint az otthon nyugalma „a fáradt emberek utolsó mentővára” az a tér, ahova az emberek visszahúzódhatnak a mindennapi nyüzsgés elől, és ez kiemelten fontos

¹⁷ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) L cikk.

¹⁸ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VI. cikk (1) bek.

¹⁹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VI. cikk kommentár.

érték.²⁰ A terület védelmét az Alaptörvényen túl a magánélet védelméről szóló 2018. évi LIII. törvény veszi szabályozás alá. A családi élet tiszteletben tartásához való jog, illetve az otthon tiszteletben tartásához való jog külön kiemelésre kerül, ezzel ösztönzik a családi élet és a munkavégzés közötti összhang megteremtését.²¹

4. Munka és magánélet

Mint azt már korábban említettük a családalapítás egyik legmeghatározóbb kérdése a munka összeegyeztetése a családi teendőkkel. Ennek kiemelt szerepét jól tükrözi, hogy *A szociális jogok európai pillére* a munka és magánélet közötti egyensúlyról külön rendelkezik. A dokumentum akképp fogalmaz, hogy a szülőknek és a gondozási feladatokat ellátó személyeknek joguk van a megfelelő szabadsághoz, a rugalmas munkavégzéshez és a gondozási szolgáltatások igénybevételéhez. A nőknek és a férfiaknak azonos feltételekkel ki kell tudniuk venni külön szabadságot abból a célból, hogy el tudják látni gondozási feladataikat, és ösztönözni kell őket arra, hogy ezzel a lehetőséggel kiegyensúlyozott módon éljenek.²² A dokumentum deklarálja a munkavállalókat megillető jogosultságot, amely megfelelő alapot biztosít a munka és a magánélet megteremtéséhez. A tagállamok jogalkotóival szemben pedig egyértelmű elvárás fogalmazódik meg a megfelelő szabadsághoz való jog kialakítása terén. A szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról szóló Európai Parlament és a Tanács 2019/1158 irányelve szintén fontos szabályokat rögzít. A szabályozás tartalmaz kifejezetten a gyermekvállalást támogató szabályokat, az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség előmozdítására vonatkozó munkajogi eszközöket, ideiglenes rugalmasságot engedő szabályokat, továbbá garanciális, szűkebb értelemben jogvédelmi szabályokat. Az Alaptörvény rendelkezései szerint Magyarország külön intézkedésekkel biztosítja a fiatalok és a szülők munkahelyi védelmét.²³ A családok védelméről szóló törvényben pedig kiemelésre kerül, hogy az állam segíti a munkavállalás és a családi élet összeegyeztetését.²⁴ A törvény önálló fejezete rendelkezik a család és a gyermekvállalás védelméről a foglalkoztatás terén. A kiskorú gyermeket nevelő szülőt foglalkoztatása során kiemelt munkajogi védelem illet meg, továbbá a családi élet védelmét biztosító, valamint a szülői szerep és a munkavégzés összehangolását elősegítő kedvezmények illetik meg. A törvény külön kategóriaként nevesíti a három kiskorú gyermeket nevelő, a kiskorú gyermeket egyedül nevelő, illetve a tartósan beteg vagy súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő szülőt, akiket további kedvezmények illetnek meg. Továbbá felsorolásra kerül, hogy a várandós anyát, illetve a kiskorú

²⁰ 13/2016. (VII. 18.) AB határozat.

²¹ ARANY-TÓTH Mariann: A magánélet védelméhez való jog újr szabályozásának hatása a munkaviszonyban a magánélet védelméről szóló törvény alapján. 1. rész. *Munkajog* 2019/2., 39–45.

²² *A szociális jogok európai pillére*. II. fejezet: méltányos munkafeltételek, 9. A munka és a magánélet közötti egyensúly.

²³ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XVIII. cikk (2) bek.

²⁴ 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről, Preambulum.

gyermeket nevelő anyát milyen kedvezmények illetik meg. Ilyen kedvezmény a munkaidő-kedvezmény, felmondási védelem, fizetés nélküli szabadság. A jogszabály kiemeli, hogy a rendelkezések relatív diszpozitív jellegűek, tehát más jogszabály, munkaviszonyra vonatkozó szabály, vagy egyedi foglalkoztatói intézkedés a gyermeket nevelő foglalkoztatottra nézve kedvezőbb szabályokat is megállapíthat. A felsorolt kedvezményeket külön jogszabály tartalmazza, nevezetesen *A munka törvénykönyve* (továbbiakban Mt.).²⁵ A részletszabályokat mellőzve, a következőkben a családot alapító szülőket megillető főbb kedvezményeket kívánom ismertetni. Ezzel megvizsgálni azt, hogy milyen módon valósul meg a családalapítás támogatása és annak elősegítése és védelme, ezáltal a munka és a család összeegyeztetése.

A Mt. 53. §-a feljogosítja a munkáltatót, hogy átmenetileg a munkaszerződéstől eltérően foglalkoztassa a kiskorú gyermekét nevelőt. A gyermekét egyedül nevelők a gyermeke 16 éves koráig, illetve a várandós anyák esetében azonban csak az ő hozzájárulásukkal teszi lehetővé a törvény a más helységben történő munkavégzést. A várandós, illetve egy évesnél fiatalabb gyermeket nevelő nőt csak az egészségi állapotának megfelelő olyan munkakörben lehet foglalkoztatni, amelyhez hozzájárult, és amelyben alapbére nem kevesebb, mint a megelőző munkakörében. A megfelelő munkakör felajánlása vagy kialakítása a foglalkoztató feladata. Amennyiben a foglalkoztató nem tudja biztosítani, a nőt a munkavégzés alól fel kell menteni, és részére a törvényben foglaltak szerint alapbért kell folyósítani. A szülő a törvényben meghatározott felmondási védelem alatt áll, tehát a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyát, ha háromévesnél fiatalabb gyermeket nevel, beteg gyermekét ápolja, várandós, szülési szabadságon, vagy a gyermek otthoni gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadságon van, illetve emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésben vagy gyermek örökbefogadására irányuló eljárásban vesz részt.

A munkavállaló várandóssága megállapításától a gyermek hároméves koráig, valamint a gyermekét egyedül nevelő munkavállaló esetén gyermeke hároméves koráig a heti pihenőnapok egyenlőtlenül nem oszthatók be, rendkívüli munkaidő vagy készenlét, továbbá éjszakai munka nem rendelhető el.

A munkavállaló mentesül rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettségének teljesítése alól a jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő, egészségügyi intézményben történő kezelés időtartamára, valamint a szoptató anya a szoptatás első hat hónapjában naponta kétszer egy, ikergyermek esetén kétszer két óra, a kilencedik hónap végéig naponta egy, ikergyermek esetén naponta két óra időtartamban.

A Mt. szülési szabadságot is biztosít az anyának 24 hét időtartamban, amely alatt csecsemőgondozási díjat igényelhet. A szülési szabadság ideje munkában töltött időnek minősül, ebből eredően pedig a szülési szabadság alapján rendes szabadság és cafeteria-juttatás is megilleti az anyát. A szülési szabadság, illetve a csecsemőgondozási díj folyósítási időtartamát követően az anya fizetés nélküli szabadságot igényelhet, ezalatt az időtartam alatt a gyermek két éves koráig gyer-

²⁵ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről.

megkondozási díjban részesülhet. Fontos kiemelni, hogy amennyiben az anya úgy dönt, hogy a csecsemőgondozási díj folyósításának időtartama alatt visszamegy dolgozni, abban az esetben az ellátás folyósítását felfüggesztik. A gyermekgondozási díj esetében nem kizáró ok a keresőtevékenység folytatása, így az anya ebben az esetben munkabére és a gyermekgondozási díj teljes összegére jogosult. A szülési szabadság teljes ideje után és a gyermekgondozási díj első hat hónapja után az anyát rendes szabadság illeti meg. Ezt követően gyermekgondozást segítő ellátásra jogosult az anya, az apa, de a nagyszülő is, amelynek mértéke megegyezik a mindenkori öregségi nyugdíj összegével. Ez a gyermek 3 éves koráig kerül folyósításra, és ez idő alatt a keresőtevékenység folytatása nem jelent kizáró okot. Emellett pedig gyermekgondozási segélyben részesülnek a családok a gyermek 3 éves koráig. Tehát a gyermek egyéves kora után a gyermekgondozási díj, illetve a gyermekgondozási segély folyósítása mellett korlátlan időtartamban folytatható kereső tevékenység.

Láthatjuk tehát, hogy *A munka törvénykönyvében* biztosított kedvezmények a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvénnyel összehangban kerültek kialakításra, ezzel egy komplex védelmet nyújtva a családot alapítók számára. Mindemellett érdemes megemlítenünk az első házások adókedvezményét, illetve a várandós nőt a terhesség 91. napjától megillető családi adó- és járulékkedvezményt, melyek mind segítséget nyújtanak a családalapítás mellett döntőknek. Továbbá bevezetésre került a babaváró támogatás, a családi otthontermelési kedvezmény, jelzáloghitelekhez nyújtott támogatások, nagycsaládosok autóvásárlási támogatása, a négy- vagy többgyermekes anyák személyijövedelemadó-mentessége, a nagyszülői GYED, valamint bölcsődefejlesztési program indult. Ezek az intézkedések nagyban elősegítik a gyermekvállalást, egészen az otthonterméstől a munkahelyi nehézségek áthidalásán keresztül.

Az előzőekben főképp azon kedvezményekkel foglalkoztunk, melyek közvetlen módon segítik elő a családalapítást. A következőkben kifejezetten az atipikus munkavégzési formák alkalmazásáról ejtenénk néhány szót. Ezek a munkavégzési formák sok esetben lehetővé teszik vagy megkönnyítik a családi élet és a munka összehangolását. A családok védelméről szóló törvény rögzíti, hogy az állam a család és a munkavállalás összeegyeztethetőségének érdekében ösztönzi a részmunkaidőben történő, illetve az egyéb atipikus foglalkoztatási formákban való munkavégzést.²⁶ Az atipikus foglalkoztatási formák alkalmazását a munkáltató részéről a versenyképesség megőrzésének kényszere szorította rá, míg a munkavállalókat a hagyományos munkavállalási lehetőségek beszűkülése. Ez utóbbi a szociális biztonság csökkenését is eredményezi. Azonban a hagyományostól eltérő foglalkoztatási formák több pozitív tulajdonsággal is rendelkeznek. Ezek közé lehet sorolni, hogy nagyban elősegítik az alkalmazkodókészséget. A munkáltatói oldalról felismerésre került, hogy a rugalmasságot biztosító foglalkoztatási formák alkalmazása gazdasági versenyelőnyre kovácsolható. Az Európai Unióban elsődlegesen a nők

²⁶ 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről. III. Fejezet, A család és a gyermekvállalás védelme a foglalkoztatás terén, 15. § (1) bek.

részmunkaidős foglalkoztatása magas.²⁷ Már 1997 óta az EU stratégiáinak hangsúlyos elemét képezi az atipikus munkavégzési formában foglalkoztatottak szociális biztonságának az erősítése. A szabályozás tárgykörébe vonták a határozott idejű szerződéseket, a távmunkát, a munkaerő-kölcsönzést és az önfoglalkoztatást. Az atipikus munkavégzési formák térnyerése szoros korrelációt mutat a nők tömeges munkába állásával.²⁸ Az egyre inkább háttérbe szoruló, ámbar még mindig meghatározó hagyományos nemi szerepvállalás is a nők esetében veti fel a legtöbb összeegyeztethetőségi kérdést a munkával összefüggésben.

A munkaidőt tekintve a napi 8 óránál rövidebb munkaidőt részmunkaidős foglalkoztatásként, ezáltal pedig atipikus munkavégzési formaként tartjuk számon. A családi élet tervezhetősége szempontjából sok esetben előny, ha a munkavállaló rendelkezik egy plusz szabadnappal, azonban értelemszerűen ezzel jövedelemvesztés is jár. A részmunkaidős foglalkoztatás az inaktív rétegek bevonásának hatékony eszközét jelenti. A munkáltató sokszor tudja úgy szervezni az elvégzendő munkát, hogy a munkavállalóknak nagy fokú rugalmasságot enged. Erre példa az egészben vagy részben kialakított kötetlen munkarend. Sok lehetőség nyílik törzsidő meghatározása és az otthon végzett munka kombinálásával, mely lehetőséget ad a munkavállalónak a családi élet összeegyeztetésére a munkával, a munkáltató pedig sok esetben ezzel akár költséget takaríthat meg. Említhetnénk az osztott munkakör alkalmazását is, amely egy teljes feladatkör szétosztását jelenti. Annak ellenére, hogy ez esetben egy ember helyett több látja el az adott feladatot, mégis számos előnye van a munkáltató szempontjából is. Ilyen például a helyettesítés, vagy a szabadságolás kérdése, azonban nem elhanyagolható a szellemi tőkének a megduplázódása sem. A munkavállalók egymásnak pedig segítséget jelenthetnek nem csupán a munkában, hanem a harmonikus családi élet kialakításában is. Továbbá ebben a körben lehetne említeni a munkaidőkeretet vagy az elszámolási időszakot, melyek szintén lehetőséget biztosítanak a feleknek az egyenlőtlen – a felek igényeihez jobban igazodó – munkaidő-beosztásra. Ugyanakkor a munka és a család egyensúlyának megvalósítása lehetetlen lenne anélkül, hogy a szülői, gondozói státuszhoz tapadó olyan munkajogi sajátosságok, mint a rugalmas munkarend figyelmen kívül maradnának.²⁹

A munkavégzés helyét tekintve is lehet beszélnünk atipikus munkavégzési formákról, mint a távmunka vagy a home office. A rohamos technológiai változások következtében megnyílt a lehetősége a távolról végzett munkának is, így a korábbi térbeliség kevésbé szab erőteljes korlátot. Az elmúlt időszakban a koronavírus-járvány terjedésének következtében pedig kiemelet szerephez jutottak az említett

²⁷ Európai Bizottság Javaslat, A Bizottság és a Tanács együttes foglalkoztatási jelentése, Brüsszel, 2019. december 17. COM(2019) 653 final 78.

²⁸ KEVEHÁZI Katalin: *Közelebb a távmunkához, avagy az atipikus munkaformák tipikussá válásának lehetőségei*. JÓL-LÉT Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2013, 47.

²⁹ SIPKA Péter – ZACCARIA Márton Leó: A munka és magánélet közötti egyensúly kialakításának alapvető követelményeiről a 2019/1158 irányelvre figyelemmel. *Munkajog* 2020/1., 24–30.

munkavégzési formák. A home office elsősorban a munkáltató azon jogosultságából vezethető le, amely során a munkavállalónak meghatározza a konkrét teljesítési helyét. Ebből eredően a munkáltató jogosult arra is, hogy az erre vonatkozó jogosultságát részben vagy egészben a munkavállaló számára átadja.³⁰ Az erre vonatkozó munkáltatói jognyilatkozat egyoldalú, mérlegelési jogkörben meghozott döntés, ami a Mt. 16. §-a szerinti kötelezettségvállalásnak minősül. Ellentmondásos, hogy ebben az esetben az, hogy a munkáltató jognyilatkozata munkavállalói jogosultságot keletkeztet, de nem szünteti meg a munkavégzés feltételeinek biztosítására vonatkozó munkáltatói köteleiséget. A munkáltató intézkedése – döntése szerint – egyben a munkaidő-beosztás jogának átadásával is járhat (kötetlen munkarend). Természetesen a távmunkavégzést megalapozó munkaszerződés egy sajátos, önálló szerződéstípus. Ebből pedig az következik, hogy a munkáltató teljesítési hely meghatározására vonatkozó jogosultság átengedése nem eredményezheti a felek között távmunkára vonatkozó szerződés létrejöttét. A távmunkaszerződés ugyanis egy sui generis munkaszerződés, tehát a munkajogviszony sajátos típusa. Ilyen jogviszony a felek között csak erre vonatkozó kifejezett megállapodás esetén és a törvényben meghatározott sajátos tevékenység ellátására jöhet létre. Nevezetesen a „távmunkavégzés a munkáltató telephelyétől elkülönült helyen rendszeresen folytatott olyan tevékenység, amelyet információtechnológiai vagy számítástechnikai eszközzel végeznek és eredményét elektronikusan továbbítják”.³¹ Szembetűnő a különbség, hogy távmunka esetén a munkáltatót terhelik a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény sajátos szabályai. Ennek alapján gondoskodnia kell a munkahely és a munkavégzés megfelelő munkabiztonsági feltételeiről, sőt a feltételeket ellenőrizni is köteles. Lényeges különbség a „home office”-hoz képest az is, hogy a munkáltató utasítási joga – eltérő megállapodás hiányában – kizárólag a munkavállaló által ellátandó feladatok meghatározására terjed ki. A munkaidő kapcsán sem jelentéktelen az eltérés, távmunka esetében a munkavállaló munkarendje

³⁰ A teljesítési hely meghatározásának jogát a munkáltató a munkavállalóval kötött megállapodás alapján is átengedheti. Itt érdemes kitérni arra, hogy a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény külön rendelkezéseket tartalmaz a távmunka és az otthoni munkavégzés szabályairól. Az utóbbi vonatkozásában azonban kifejezetten a kormánytisztviselő és a munkáltatói jogkör gyakorlójának megállapodását írja elő. További különbséget tesz a használt eszközök vonatkozásában. A távmunka esetében főszabály, hogy munkavégzéshez szükséges eszközöket a munkáltatói jogkör gyakorlója biztosítja, ezzel szemben az otthoni munkavégzés esetében a saját eszközeivel is végezheti a kormánytisztviselő.

³¹ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről 196. § (1) bekezdés. A szellemi tevékenységet végzők körében ma már nem jelenthet akadályt a távolság, hiszen a felhőalapú szolgáltatások révén hatékonyan és biztonságosan tudják munkájukat ellátni. A felhő-számítástechnika a számítási szolgáltatások – például kiszolgálók, tárolás, adatbázisok, hálózatkezelés, szoftverek, elemzés, intelligencia – elérhetővé tétele az interneten keresztül (a „felhőben”), a gyorsabb innováció, a rugalmas erőforrások és a méretgazdaságosság érdekében.

főszabály szerint kötetlen.³² Megvalósulhat önfoglalkoztatás keretében, munkaviszonyban vagy bedolgozói jogviszonyban egyaránt. A munkáltató jelentős költséget tud megtakarítani ezzel, azonban az ellenőrzés terén jelentős mértékben csökkennek a lehetőségei. A munkavállaló oldaláról magas fokú rugalmasságot biztosít, azonban fennáll a veszélye a szociális kapcsolatok beszűkülésének, illetve a munka és a magánélet összemosódásának, amely kontraproduktív lenne a családos szülők esetében.

A munkaszerződés jellege alapján a határozott idejű szerződések alkalmazásával a munkáltató és a munkavállaló számára egyaránt előnyt jelent a kiszámíthatóság. Azonban a munkavállaló oldaláról magában hordozza a bizonytalanság tényezőjét is, abban a tekintetben, hogy foglalkoztatására sor kerül-e a későbbiekben. A Kúria egyik ügyében megállapította a magánélethez való jog megsértését abban az esetben, amikor a munkáltató jogos gazdasági érdek hiányában a munkavállalóval a határozott idejű munkaszerződésekre vonatkozó jogszabályi előírásokat megszegte azáltal, hogy újabb és újabb határozott idejű szerződést létesített. Kifejtésre került, hogy a munkavállaló személyiségi jogai sérültek, nevezetesen a magánélethez és családtervezéshez való jog. Az eljáró bíróságok értékelték, hogy a munkáltató eljárásához kapcsolódóan a hosszú hónapokig tartó eredménytelen tárgyalások és a létbizonytalanság jelentősen megnehezítették a felperes várandósságát, és konfliktusokat okoztak a munkahelyen kívüli életében. Mind lelkiállapotára, mind családi kapcsolatára káros hatással voltak. A negyven év felett gyermeket vállaló felperes egzisztenciálisan bizonytalan helyzetbe került, a munkaerőpiacon a lehetőségei jelentősen beszűkültek.³³

A jövedelemszerző tevékenységek számának növelésére is sor kerülhet, akár több részmunkaidős jogviszony létesítése, vagy akár egy teljes állás mellett további részmunkaidős jogviszony keretében. Ez azonban rendszerint a magasabbban kvalifikált munkaerőre jellemző, akik szaktudásuk révén gazdaságilag kevésbé kiszolgáltatottak. Esetükben azonban szintén aggályos a munka és a családi élet összhangjának megteremtése, hiszen gyakran előfordulhat a heti 40 órás munkaidőn való túlterjeszkedés.

Lehetne folytatni a sort a munkaerő-kölcsönzéssel, az önfoglalkoztatással, vagy az outsourcing³⁴ jelenségének elemzésével.³⁵ Azonban a fent leírtak alapján is le-

³² PÁL Lajos: A szerződéses munkahely meghatározása – a „home office” és a távmunka. *Munkajog* 2018/2., 56–59.

³³ ARANY-TÓTH Mariann: A magánélet védelméhez való jog újraszabályozásának hatása a munkaviszonyban a magánélet védelméről szóló törvény alapján. 2. rész. 3.2. A magánélethez való jog megsértésének a Mavétv.-ben nem nevesített esetei. *Munkajog* 2019/3., 27–34.

³⁴ Az outsourcing lényegében a vállalat tevékenységi köréből egyes feladatok kiszervezését jelenti. Online outsourcing keretében a harmadik szerződő fél munkavállaló felkínálja a szolgáltatásait – munkáját – egy internetalapú munkaerőpiacon. Ezeket a digitális közvetítő csatornákon keresztül a cégek számára lehetőség nyílik a tevékenységük – amelyeket saját munkavállalóik láttak el addig – kiszervezésére távol lévő munkavállalói tömegek számára. (TÓTH Hilda: i. m. 393–400.) A digitális változások nyomán az utóbbi időben több olyan munkavégzésre irányuló forma is megjelent, mely szűken

vonhatjuk azt a következtetést, hogy a mai technológiai fejlődés következtében egyre nagyobb teret nyerhetnek az atipikus foglalkoztatási formák. Ezzel pedig megnyílik a lehetőség a már említett problémák kezelésére, mint például a család és a munka összeegyeztetése, vagy a várandós, kisgyermekes anyák munkajogi védelemben részesítése, vagy az említett csoportok bevonása a családalapítás kritikus időszakában. Ez mind társadalmi, mind egyéni szinten jelentős pozitív hatást gyakorolhat. Fontos hangsúlyozni, hogy az atipikus munkavégzési formák alkalmazásakor ügyelnünk kell arra, hogy rendeltetésüknek megfelelően a munkáltatói és a munkavállalói érdekek egyaránt érvényre jussanak, win-win szituációt eredményezve. Továbbá érdemes szem előtt tartani a személyiségjegyeinket, hiszen nem minden esetben kifizetődő a feleknek, ha például egy olyan munkavállaló esetében kerül alkalmazásra a kötetlen munkarend és a távmunka, aki egyébként hajlamos ellenőrzés hiányában kicsúszni a határidőkből. Az említett foglalkoztatási formák esetében fontos, hogy a rugalmasság és a biztonság kényes egyensúlya fennmaradjon. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk *A szociális jogok európai pillérében* foglaltakat, mely szerint a munkaviszony jellegétől és időtartamától függetlenül a munkavállalóknak joguk van tisztességes és egyenlő bánásmódban részesülni a munkafeltételek, a szociális védelem és a képzésekben való részvétel tekintetében. Támogatni kell a határozatlan időre szóló foglalkoztatási formákra való áttérést. A jogszabályokkal és a kollektív szerződésekkel összhangban biztosítani kell a munkaadók számára a szükséges rugalmasságot ahhoz, hogy gyorsan alkalmazkodni tudjanak a gazdasági környezet változásaihoz. Támogatni kell azokat az innovatív munkavégzési formákat, amelyek minőségi munkafeltételeket biztosítanak. Ösztönözni kell a vállalkozói tevékenységet és az önfoglalkoztatást. Meg kell könnyíteni a foglalkozási mobilitást. Meg kell akadályozni a munkafeltételek tekintetében bizonytalanságot eredményező munkaviszonyok kialakulását, többek között a hagyományostól eltérő munkaszerződésekkel való visszaélés tilalma révén. Minden próbaidőnek észszerű időtartamra kell szólnia.³⁶

5. Társadalmi felelősségvállalás

A vállalati társadalmi felelősségvállalás, vagy társadalmi felelősségvállalás lényegét tekintve egy gazdaságfilozófiai kérdés köré szerveződik. Elterjedt a CSR kifejezés használata is az angol Corporate Social Responsibility rövidítéséből következően. Eredendően egyfajta elvárásként volt értelmezhető, mely szerint a gazdasági

értelmezve nem tartozik a munkajogi szabályozás tárgykörébe, azok sokkal inkább mellérendeltségen alapuló polgári jogi jogviszonyt öltik magukra, azonban jelen tanulmány a témakörrel csak érintőlegesen kíván foglalkozni.

³⁵ GROSCH Mária – HORVÁTH Anna – KEVEHÁZI Katalin – KOLTAI Luca – KOMKA Norbert – RABI Edina – SÁFRÁNY Réka – VUCSKÓ Bernadett: *A munka – magánélet összeegyeztetését segítő és gátló tényezők Magyarországon*. Fővárosi Esélyegyenlőség Módszertani Iroda, Budapest, 2007, 45–53.

³⁶ *A szociális jogok európai pillére*. II. fejezet: méltányos munkafeltételek, 5. Biztonságos és rugalmas foglalkoztatás.

társaságok által elért nyereség termelése mellett szükséges a társadalom iránt a felelősségvállalás jegyében ehhez igazodó vállalati politikát és stratégiát kialakítani. Egyes meghatározás szerint a CSR a vállalati társadalmi felelősségvállalás arra a módszerére vonatkozik, amellyel a vállalatok irányítják és fejlesztik a társadalomra és a környezetre kifejtett hatásukat, valamint értéket hoznak létre részvényeseik és partnereik számára a stratégia, szervezési kérdések és a működés módjának fejlesztésében. Ez a felelősség önkéntes elköteleződés a közjó fejlesztése mellett, az üzleti gyakorlaton keresztül a cég erőforrásainak bevonásával.³⁷ Az Európai Bizottság 2011-ben egy új definícióval állt elő, amely úgy fogalmaz, hogy a CSR „a vállalatok felelősége a társadalomra gyakorolt hatásaikért”.³⁸ Ez a megfogalmazás mellőzi korábban az önkéntesség talaján álló fogalommeghatározást, ezzel erősítve a gazdasági társaságokkal szembeni elvárást. Ezzel együtt pedig elkerülhetlenné válik, hogy a vállalkozások stratégiájuk részeként figyelembe vegyék a társadalmi felelősségvállalás szempontjait. A tartalmát tekintve elmondható, hogy kiterjed a szociális érzékenység, a környezettudatosság, az etikus magatartás, a tiszta verseny betartása, az esélyegyenlőség és az átláthatóság területére egyaránt. Mint látjuk, ezek nem profitorientált területek, így a cégek társadalmi felelősségvállalása nem kimondottan nyereséges. Véleményem szerint azonban a 21. század kihívásai révén egyre hangsúlyosabbá válnak ezek a kérdések, melynek hatására a cégek társadalmi felelősségvállalása felértékelődik. Egy jól megtervezett stratégia meglátásom szerint közvetve vagy akár közvetlenül is jövedelmező lehet az adott vállalatnak. Versenyelőny kialakítására is alkalmas, hiszen napjainkban egyre nehezebb jó munkaerőt találni. Ezért a munkaerő megtartásában és a leendő minőségi munkaerő toborzásában kiemelt szerepe lehet annak a vállalati stratégiának, mely tekintettel van a társadalmi értékekre és érdekekre. A jó hírnév és a brand felfuttatása egy értéket és nem utolsósorban jelentős gazdasági hasznot és stabil vállalati háttérrel von maga után. A családos munkavállaló szempontjait figyelembe vevő munkáltatók számára családbarát helytanúsító védjegyet alapítottak. Két kategóriában, munkahely és szolgáltató hely kategóriában lehet elnyerni a tanúsítványt. Ez a védjegy hitelesen bizonyítja a munkavállalók és a szolgáltatást igénybe vevők számára, hogy a védjegy tulajdonosa családbarát szemléletű, azaz családbarát munkahelyként működik, illetve családbarát szolgáltatást nyújt, mely egyúttal a szervezet társadalmi felelősségvállalását is igazolja. A családbarát hely olyan szervezet, mely a munkáltató és a munkavállaló, valamint a szolgáltató és a szolgáltatást igénybe vevő szempontjainak kölcsönös figyelembevételével támogatja a családon belüli szerepek betöltését, figyelembe veszi a családok élethelyzetének változásait, csökkentve ezzel a szervezet elvárásainak és a családi környezet igényeinek összeütközéseiből fakadó konfliktusokat. Munkáltatók esetében megnyilvánulhat ez a szemlélet abban, hogy támogatja a munkavállalók atipikus foglalkoztatását, vagy a munkavállalóknak biztosított rekreációs, egészségmegőrzés területén nyújtott szol-

³⁷ *Társadalmi felelősségvállalás koncepció*. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2016, 3.

³⁸ KUN Attila: Új irányvonalak az uniós CSR stratégiában. *HR Portál*, <https://www.hrportal.hu/hr/uj-iranyvonalak-az-unios-csr-strategiaban-20120223.html> 2020. február 26.

gáltatásokban. Családbarát szolgáltató hely esetében a szolgáltató figyelembe veszi a szolgáltatást igénybe vevő ügyfelek családi körülményeit, családjuk igényeit is, az általa nyújtott szolgáltatásokhoz igazodva. A családbarát szemlélet pozitív társadalmi üzenetet hordozó érték, mely egyre nagyobb jelentőséggel és vonzerővel bír, ezáltal vonzóbbá teszi a minősítést megszerző szervezetet a munkavállalók és az ügyfelek körében. További pozitívumként említhetjük, hogy a szervezetek a működésüket segítő kedvezményekben is részesülhetnek.³⁹

Záró gondolatok

Az érintett társadalmi, gazdasági, szociális problémák kisebb vagy nagyobb mértékben összefüggnek egymással. Az ember társas lény, ebből fakadóan mindig kiemelt szerephez kell jusson a családalapítás kérdése, a családi élet védelme. Erre tekintettel napjainkban nélkülözhetetlen feladatként jelentkezik a családok védelmét és megerősítését célzó intézkedések meghozatala. Pozitívumként emelném ki, hogy a döntéshozók elkötelezték a családpolitika fejlesztése területén. A források széles körű bevonására utal a családpolitika megerősítése területén a családbarát ország kiemelt projekt. Ennek fő célja a családbarát szemlélet beemelése a közgondolkodásba, továbbá elősegíti, hogy a társadalmunkban megerősödjön és általánossá váljon a családbarát értékrend az élet minden színterén: a munkahelyeken, a szolgáltatások igénybevételénél, vagy épp a közbeszédben. A projekt mindezek elérése érdekében hét pillérre épül: a családokra és családbarát attitűdökre vonatkozó kutatások mellett szakmai képzések és oktatási tevékenység valósul meg, melyek eredményei egy Online Tudásmegosztó informatikai rendszerben kerülnek összegyűjtésre és válnak hozzáférhetővé. Létrejönnek továbbá a hölgyeket és családjaikat segítő Család és KarrierPONT, bevezetésre kerül a Családbarát Hely márka, valamint Baba- és Kelengyecsomag segíti majd az új „taggal”, gyermekkel bővülő családokat. Mindezek mellett a projekt fontos feladata a közgondolkodás formálása és a családok tájékozottságának növelése a családtámogatási, gyermekvállalást és gyermeknevelést segítő lehetőségekről.⁴⁰ Az európai uniós források bevonására további példaként említhető a *Védőháló a családokért* vagy a *Nők a családban és a munkahelyen* projekt. Az említett projekt törekvései mind összhangban állnak *A szociális jogok európai pillérének* korábban nevezett célkitűzésével.

A kérdés azonban továbbra is fennáll. Sikerül-e megerősíteni annyira a családokat, hogy ez a fent vázolt jelentős társadalmi kihívásokat megoldja? Történelmi példák jelzik, hogy sok esetben a jelentős szigor sem hozza meg a várt eredményt. Arra, hogy napjaink jelentős forrásokat mozgósító családvédelmi programjai és a hozzáilleszkedő jogi szabályozás mennyire lesz hatékony, azt csupán a jövőben fogjuk tudni megmondani.

³⁹ Családbarát hely tanúsító védjegy <https://csalad.hu/csaladbarathely/>, 2020. március 11.

⁴⁰ EFOP-1.2.6-VEKOP-17-2017-00001. *Családbarát ország kiemelt projekt*. <https://www.csaladbaratorszag.hu/>, 2020. március 14.

Felhasznált források jegyzéke

- [1] ARANY-TÓTH Mariann: A magánélet védelméhez való jog újraszabályozásának hatása a munkaviszonyban a magánélet védelméről szóló törvény alapján. 1. rész. *Munkajog* 2019/2., 39–45.
- [2] ARANY-TÓTH Mariann: A magánélet védelméhez való jog újraszabályozásának hatása a munkaviszonyban a magánélet védelméről szóló törvény alapján. 2. rész. 3.2. A magánülethez való jog megsértésének a Mavétv.-ben nem nevesített esetei. *Munkajog* 2019/3., 27–34.
- [3] ENGLER Ágnes: *Család és karrier*. Felsőoktatási Kutató- és Fejlesztő Központ, Budapest, 2018.
- [4] FÖLDHÁZI Erzsébet: A családformák változása. *Vigilia* 2016/9., 661–668.
- [5] GROSCH Mária – HORVÁTH Anna – KEVEHÁZI Katalin – KOLTAI Luca – KOMKA Norbert – RABI Edina – SÁFRÁNY Réka – VUCSKÓ Bernadett: *A munka – magánélet összeegyeztetését segítő és gátló tényezők Magyarországon*. Fővárosi Esélyegyenlőség Módszertani Iroda, Budapest, 2007, 45–53.
- [6] KEVEHÁZI Katalin: *Közelebb a távmunkához, avagy az atipikus munkaformák tipikussá válásának lehetőségei*. JÓL-LÉT Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2013.
- [7] KUN Attila: *Az egész életen át tartó tanulás (lifelong learning) jogi keretei a munka világában, különös tekintettel a munkaviszonyra*. Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XIX, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2017, 29.
- [8] KUN Attila: Új irányvonalak az uniós CSR stratégiában. *HR Portál*, <https://www.hrportal.hu/hr/uj-iranyvonalak-az-unios-csr-strategiaban-20120223.html>, 2020. február 26.
- [9] KRISTON Edit: A család fogalma a társadalmi innováció sűrűjében, különös tekintettel a jogi és szociológiai megközelítésre. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica* Tomus XXXVI/2, 2018/2., 396–407.
- [10] MÉLYPATAKI Gábor: Az új foglalkoztatási formák és a társadalmi innováció hatása a szociális biztonságra. *Magyar Munkajog E-folyóirat* 2019/1., 14–26.
- [11] MUNINKÓ Livia: *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2013.
- [12] PÁL Lajos: A szerződéses munkahely meghatározása – a „home office” és a távmunka. *Munkajog* 2018/2., 56–59.
- [13] RÁCZ Ildikó: Az ’uberizált’ munkaerő jelene és jövője. In: *Jog és innováció tanulmánykötet*. (Szerk.: Bogárdi Dóra – Kocsis Gergő), Stádium Intézet Alapítvány, Budapest, 2017, 6–16.

-
- [14] SÁRY Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom. A Római Birodalom kereszténnyé válása a Codex Theodosianus tükrében*. Szent István Társulat, Budapest, 2009.
- [15] SIPKA Péter – ZACCARIA Márton Leó: A munka és magánélet közötti egyensúly kialakításának alapvető követelményeiről a 2019/1158 irányelvre figyelemmel. *Munkajog* 2020/1., 24–30.
- [16] SPÉDER Zsolt: *Elköltözés a szülői házból és az első párkapcsolat kialakítása*. Tanulmány, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013.
- [17] TÓTH Hilda: A munkajog új kihívásai: a „gig” gazdaság munkavállalói csoportjai. In: *Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére*. (Szerk.: Szikora Veronika – Török Éva), Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Debrecen, 2017, 393–400.
- [18] *Családbarát hely tanúsító védjegy*. <https://csalad.hu/csaladbarathely/>, 2020. március 11.
- [19] Digitális Jólét Fórum, Miskolci Egyetem, 2019. november 12.
- [20] EFOP-1.2.6-VEKOP-17-2017-00001. *Családbarát ország kiemelt projekt*. <https://www.csaladbaratorszag.hu/>, 2020. 03. 14.
- [21] *Társadalmi felelősségvállalás koncepció*. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2016.
- [22] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- [23] 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.
- [24] 2011. évi CCXI. törvény a családok védelméről.
- [25] 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről.
- [26] 13/2016. (VII. 18.) AB határozat.
- [27] Szociális jogok európai pillére.
- [28] Európai Bizottság Javaslat, A Bizottság és a Tanács együttes foglalkoztatási jelentése, Brüsszel, 2019. december 17., COM(2019) 653 final 78.

A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZETEK JOGI ÉS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI A MISKOLCI, A TISZAÚJVÁROSI ÉS A MEZŐKÖVESDI JÁRÁSOKBAN*

MÉLYPATAKI GÁBOR** – OLAJOS ISTVÁN***

Az alternatív foglalkoztatási módok vizsgálata a jövő munkaerőpiacának egyik fontos eleme. Egyszerre tapasztalhatunk munkanélküliséget és munkaerőhiányt. Egyes vélemények szerint az aktív korú de inaktív szereplők bevonásával javulhatna a foglalkoztatási helyzet. Hozzá kell tenni a fentiekhez, hogy ennek a munkaerőnek jelentős része rászorulóként szociális ellátásokban részesül és közfoglalkoztatási programokban vesz részt. A közfoglalkoztatási programok leépítése azonban elkezdődött, ezért egyre inkább más típusú szociális foglalkoztatás, amire figyelemmel kell lenni. Mindezek a tényezők kifejezetten igazak az Észak-Magyarország régióra, ezért választottuk ki a címben is jelzett három járást. Tanulmányunkban szeretnénk megvizsgálni, hogy az egyik legjelentősebb szociális foglalkoztatással összefüggő jogi eszköz, a szociális szövetkezet általi foglalkoztatás hogyan is valósul meg kritikus munkaerőpiacokon.

Kulcsszavak: *szociális szövetkezet, szociális foglalkoztatás, Miskolci járás, Mezőkövesdi járás, Tiszaújvárosi járás*

Exploring alternative forms of employment is an important element of the future labour market. We can experience unemployment and shortages at the same time. According to some, the employment situation could be improved by including active inactive people. It should be added that a significant proportion of this workforce is in need of social benefits and is involved in public employment programs. However, the reduction of public em-

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

** DR. MÉLYPATAKI GÁBOR
PhD egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
jogmega@uni-miskolc.hu

*** DR. OLAJOS ISTVÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
civoliga@uni-miskolc.hu

ployment programs has begun and therefore increasingly other types of social employment need to be addressed. All of these factors are particularly true for the region of Northern Hungary, so we chose the three districts mentioned in the title. In this paper, we would like to examine how one of the most important social employment related legal instruments is the employment of social cooperatives in critical labour markets.

Keywords: *social cooperative, social employment, Miskolc district, Mezőkövesd district, Tiszaujváros district*

Bevezetés

A hazai foglalkoztatási viszonyok között egyre inkább előtérbe kerülnek az alternatív foglalkoztatási formák. Ezen foglalkoztatási formák életre hívásának az oka, hogy a leghátrányosabb helyzetű régiókban az országos munkaerőpiaci standardhoz képest eltérő feltételrendszerek érvényesülnek. Sok esetben olyan területeiről beszélünk az országnak, melyben kiemelt eleme kell, hogy legyen a foglalkoztatás szociális szegmense.¹ A centrum-periféria kettőségében írhatóak le leginkább az egyes területek közötti különbségek.² A különbségek áthidalására a jogalkotó több jogi és gazdasági eszközt is kitalált. Ezek közül az egyik legjelentősebb a társadalmi vállalkozások megindításának a szorgalmazása. A jogintézmény nem rendelkezik túl nagy múlttal a hazai viszonyaink között. Amióta pedig megjelent, azóta pedig jelentős mértékben a civil szférával és szociális gazdaságokkal kapcsolják össze őket, pedig ha kicsit később is, az akadémiai és a gazdasági szférában is fellelhetőek.³ A hazai viszonylatban egységes fogalma nincs ennek a formának. Ez nehézségeket okoz ezen vállalkozások jogi formáinak a vizsgálata során. A fentiek alapján nincs egy olyan jogilag meghatározott társasági forma, ami csak a társadalmi vállalkozásokat jelöli. A társadalmi vállalkozás mint körülírható definíció elsősorban a vállalkozások szociális funkcióit emeli ki és nem a formai sajátosságait. Így az rt.-től kezdve a kft.-én át a szövetkezetig a legváltozatosabb formát ölthetik ezek a vállalkozások. A fentiek alapján azonban mégsem állíthatjuk egyértelműen, hogy az egyes eltérő társasági formákban megvalósuló társadalmi vállalkozások keretében ne lennének markáns eltérések az egyes formák között. A különbség fő alapját az adott társasági formák között az adja, hogy inkább vagyonegyesítő vagy személy-

¹ A szociális szegmens többféleképpen is értelmezhető, de elsősorban itt nem a szociális szolgáltatások nyújtására gondolunk, hanem a foglalkoztatási tevékenységre mint szociális elemre.

² Lásd bővebben *European Job Monitor 2019*. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19036en.pdf, 2019. december 2.

³ G. FEKETE Éva – BEREZSKY Ádám – KÁDÁRNÉ HORVÁTH Ágnes – KISS Julianna – PÉTER Zsolt – SIPOSZÉ NÁNDORI Eszter – SZEGEDI Krisztina: *Alapvetés a társadalmi vállalkozások működéséről*. Zárótanulmány az OFA Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. megbízásából, a GINOP-5.1.2-15-2016-00001 *PiacTárs* kiemelt projekt keretében, Miskolc, 2017, 56.

egyesítő társaságról beszélünk-e. A tanulmány keretei között mindegyik formának a kibontását nem vállaljuk.

Azt látjuk, hogy a társadalmi vállalkozások esetében vannak gyakrabban és kevésbé gyakrabban alkalmazott formák. A kutatásunk középpontjába a szövetkezeti formát állítottuk, mint ami a személyegyesítő jelleget valósítja meg. A szövetkezeti formák közül is kiemelkedik egy típus, ez pedig a szociális szövetkezet. A szociális szövetkezet alapvető célja, hogy a hátrányos helyzetű személyeket az elsődleges munkaerőpiacra átvezesse. A közfoglalkoztatás jelentőségének csökkenésével még inkább előtérbe kerülnek az olyan speciális formák, melyek funkciója, hogy kezelje a közfoglalkoztatás megszűnését vagy jelentős csökkentését. Éppen ezért kutatásaink kétirányúak. Egyrészt először szeretnénk bemutatni a szociális szövetkezet jogi karakterét, másrészt azt, hogy jogi és gazdasági ismérvek alapján milyen hatása van egy adott földrajzi területen. Az általunk választott régió a Miskolci járást, a Tiszaújvárosi járást és a Mezőkövesdi járást foglalja magában.⁴ A vizsgálat során a jogi és társadalmi hatásokat is egyaránt vizsgáljuk majd.

Kérdés lehet, hogy miért a fent vázolt régiót választottuk. Ennek három indoka is volt. Az egyik indoka a földrajzi kötődésünk, a második a régió foglalkoztatottsági adatai, végül pedig mert egyes felmérések szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található a legtöbb szociális szövetkezet.⁵

1. Szövetkezet – szociális szövetkezet

A tanulmányunk középpontjában a fentiek alapján is a szociális szövetkezet áll. A szociális szövetkezet egy speciális szövetkezeti forma, mely hord magán általános szövetkezeti jegyeket és különleges jegyeket.

1.1. A szövetkezet

A szövetkezet olyan személyegyesítő társaság, melynek gazdasági értelemben a legfontosabb intézménye az, hogy kettős cél vezérli. Külsőleg és működésében ez a forma is profitorientált vállalkozás, mely az alapanyag beszerzése után külső viszonyaiban a profit maximalizálására törekszik. Belső jogviszonyai azonban lényegesen eltérnek ettől.

⁴ Több kutatás és publikáció foglalkozott már az abaúji régióval, így mi azok eredményére csak utalni fogunk. Lásd bővebben: LIPTÁK Katalin – SZENDI Dóra – MUSINSZKI Zoltán: Munkaerő-piaci folyamatok elemzése az Abaúj térségben. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 2019/2., 22–30.; LIPTÁK Katalin: Kistérségi szintű HDI becslés az Észak-magyarországi régióban. In: *Doktoranduszok Fóruma 2009*. A Gazdaságtudományi Kar szekciókiadványa, Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (szerk.: Karajz Sándor), Miskolc, 2009, 7.

⁵ SZEMÁN Judit: A szociális szövetkezetek működésének tapasztalatai Magyarországon. In: Torgyik Judit (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció*. International Research Institute s.r.o., Komárno 2018, 61.

A tagsági viszony létrejöttének feltétele egy minimális tőkeszolgáltatás, mely a szövetkezetben belül a szavazati, a vagyonnal történő rendelkezési és a tisztségviseléshez való jogot keletkezteti.

A szövetkezet belső viszonyaira azonban nincs hatással az, hogy a szövetkezetbe ki, mennyi vagyont visz be, minden, az alapvető tőkeszolgáltatásnak és az esetleges pótbefizetési kötelezettségnek eleget tevő tagot megillet az egy szavazat joga.

Az eltérő tőkebevitel csak a felosztható vagyomból való részesedés kapcsán mutatható ki. A szövetkezet első zárszámadó éves közgyűlésén dönt az árbevétel költségekkel csökkentett részének levonása után, milyen részt képvisel a fel nem osztható és a felosztható vagyon a nyereségből.

A hatályos magyar szabályozás alapján a szövetkezet felosztható nyereségének 50 százalékát kell a beadott törzsbetétek szerint felosztani, míg a maradék 50 százalék felosztásáról olyan arányban kell rendelkezni, amilyen arányban járultak hozzá a szövetkezet tagjai a szövetkezet gazdasági céljainak megvalósulásához. Itt figyelembe lehet venni az elvégzett, de ki nem fizetett munkát, a közös célra rendelkezésére bocsátott alapanyag mennyiségét is. Tehát a nagyobb betéttel rendelkezők nagyobb részesedést kaphatnak, de csak a szövetkezet felosztható vagyónak fele erejéig.

A tagsági jogviszony egy érdekes alakzata a szövetkezetben az ún. befektető tag jogintézménye. Ezek a tagok kizárólag tőkét bocsátanak a szövetkezet rendelkezésére, amit utána a szövetkezettel kötött szerződés értelmében egy előre meghatározott kamatra számítanak, a szövetkezet tényleges működésének eredményétől függetlenül. Ez azt jelenti, hogy a kamat akkor is jár számukra, ha a szövetkezetnek nem keletkezik felosztható vagyona, de akkor is csak erre a kamatra számíthatnak, ha a szövetkezetnek többszörös felosztható vagyona keletkezik. Ők a szövetkezet tőkés tagjai. Ilyen jellegű jogviszony azonban a később tárgyalandó szociális szövetkezetekben nem lehetséges.

A szövetkezetben főszabály szerint nincs alapítási tőkeminimum, így a minimális törzsbetét sem meghatározott. Ez alól a kifejezetten tőkeegyesítő jellegű biztosítási, takarékos- és hitelszövetkezetek a kivételek.

A szövetkezetekbe a többi társaságtól eltérően viszonylag egyszerűen lehet belépni és kilépni. Az alapítás után a belépőnek el kell fogadni a szövetkezet meglévő alapszabályát, és a minimális tőkeszolgáltatást teljesíteni kell. Ezek után a belépésről a szövetkezet legfőbb szerve dönt. Ha a belépő tag képes a szövetkezet szociális és gazdasági céljainak teljesítését elősegíteni, akkor a belépés nem tagadható meg. A kilépéskor a kilépő tag megkapja a beadott minimális tőkét, és azt a hozamot, melyet az adott évben személyes közreműködése és vagyoni részesedése alapján neki a közgyűlés a vagyon felosztása kapcsán nyújthat. A szövetkezet alapító tagjai mellett a tényleges tagságról és az általuk befizetett törzstőke mértékéről a szövetkezet belső nyilvántartást vezet, és ezek alapján számol el a tagokkal. Mindezek alapján, a szövetkezet változó tagságú és tőkés társaságnak minősül.⁶

⁶ A szövetkezetek szabályozására lásd: PRUGBERGER Tamás – KÁROLYI Géza: A szövetkezet, mint gazdasági, szociális- és foglalkoztatáspolitikailag jelentős jogalany. In: *Jogi*

1.2. Szociális szövetkezet⁷

A fentiekből is következik, hogy a szociális szövetkezetek főleg a személyegyesítő funkcióra fókuszálnak. A szociális cél elérése elsősorban a sajátos szövetkezeti-foglalkoztatási karakterében érhető tetten. A szociális foglalkoztatás szövetkezeti formában történő megvalósítása kifejezetten jelentőssé fog válni, mivel a 1139/2017. (III. 20.) Korm. határozat alapján a Kormány kötelezi a belügyminisztert a versenyszférában kialakult munkaerőhiányra figyelemmel, hogy a közfoglalkoztatási programokban résztvevők havi átlagos maximális létszámát 2020-ig folyamatosan 150 ezer főre csökkentse. Ennek a hatásai már most is érzékelhetők országos szinten és megyei viszonylatokban is. Az idei évben a Kazincbarcikai járásban nem történt közfoglalkoztatási program kiírása, a megye többi részében pedig csak limitáltan. A szociális szövetkezet azért is lehet megfelelő kiút sok esetben, mert az elsődleges munkaerőpiac részének tekinthető. Aki közfoglalkoztatásból átkerült szövetkezeti jogviszonyba, az az egyik megoldási forma lehet. Az átmenetet a tagi munkavégzés mint sajátos foglalkoztatási jogviszony jelentené. A tagi munkavégzés atipikus munkavégzési forma, melynek a feltételeit a tagi megállapodás tartalmazza. A tagi munkavégzés egy az Mt.-ben nem nevesített atipikus munkavégzési forma, mely speciálisan a szociális szövetkezetet jellemzi. Ebből adódóan egy speciális szövetkezeti jogviszony. Maga a szövetkezeti törvény is kiemeli, hogy a tagi munkavégzés önálló, más munkavégzésre irányuló jogviszonyt szabályozó törvény hatálya alá nem tartozó jogviszony, amelyben az elvégzett munka ellentételezése a tagi munkavégzés arányában részben vagy egészben a tagok által közösen megtermelt javak természetben történő átadásával is megvalósulhat. A bér természetben történő kiadása különösen fontos kérdés lesz azoknál a szövetkezeteknél, amelyek csak szolgáltatást nyújtanak. Az alábbiakban szeretnénk bővebben

Személyek az új Polgári Törvénykönyvben. (Szerk.: Gondosné Pusztahelyi Réka), Novotni Kiadó, Miskolc 2013, 187–212.; RÉTI Mária: Globalizáció – Fenntarthatóság: A szövetkezeti forma előnyeiről, a szövetkezetek eredményeiről, a szövetkezeti jog jelentőségéről. *Szövetkezés* 2016/1., 18–40.; RÉTI Mária: A magyar szövetkezeti jog szabályozási hagyományairól. *Szövetkezés* 2015/1., 19–41.; RÉTI Mária: *Mit biztosít ma a jogszabályi háttér Magyarországon a szociális szövetkezetekkel kapcsolatban?* <http://szoszov.hu/dr-reti-maria-mit-biztosit-ma-a-jogszabalyi-hatter-magyarorszagon-a-szocialis-szovetkezetekkel> (2017. február 28.); OLAIOS István – PRUGBERGER Tamás: A szövetkezet intézményének új jogi szabályozása. *Jogtudományi Közöny* 2001/12., 459–470.; CSÁK Csilla: A mezőgazdasági tevékenység végzésének szervezeti és funkcionális keretei. In: *Szociális farmok létrehozása Magyarországon.* (Szerk. Csák Csilla et al.), Szimbiózis Alapítvány–Nyitott Könyvműhely, Miskolc, 2015, 162–171.; BOBVOS Pál: Szociális juttatások a fel nem osztható alap terhére. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica* 2016/79., 111–117.; CSÁK Csilla: A szövetkezeti hitelintézetek identitása. *Szövetkezés* 2012/1–2., 93–99.; BOBVOS Pál: *Szövetkezeti jog: a Polgári Törvénykönyv alapján.* SZTE ÁJK, Szeged, 2016; KLÁRA BAK – MÁRIA RÉTI: Die Rolle der Genossenschaften in der Sozial- und Beschäftigungspolitik, die Tendenz der internationalen und der ungarischen genossenschaftlichen Rechtsgebung. *JAEL* 2013/8., 5–22.

⁷ A kutatásunknak nem képezi tárgyát a Start szövetkezetek elemzése.

kifejteni az egyes tevékenységek eloszlását, de annyit előljáróban leírhatunk, hogy nem a klasszikus szövetkezeti tevékenységek dominálnak. Több szövetkezet esetében értelmezhetetlen a természetbeni bér. További probléma, hogy bér kiadását természetben a munkajogi szabályok nem engedik. Ezt annak ellenére meg kell jegyeznünk, hogy a szövetkezeti törvény alapján a tagi munkavégzés nem minősül munkajogviszonynak. A szövetkezeti törvény azonban a foglalkoztatási feltételeket nem határozza meg, hanem a felekre bízta, hogy a részleteket az alapszabályban rögzítsék.⁸ Egy további kérdés, hogy a felek milyen minta alapján alakítják ki a sajátos jogviszonyukat, illetve a jogalkotó milyen alapon feltételezi a felek egyenlőségét.

A szociális szövetkezet tagi munkavégzési jogviszonyban lévő tagja a tagsági jogviszonya fennállása alatt más foglalkoztatóval munkavégzésre irányuló jogviszonyt létesít vagy tart fenn, e jogviszony tartama alatt a szociális szövetkezettel fennálló tagi munkavégzési jogviszonya szünetel. A szociális szövetkezet sem halmozhatja a jogviszonyokat. A szociális szövetkezet és szövetkezeti tag között egyidőben nem állhat fenn két különböző foglalkoztatási jogviszony. A felek választása alapján vagy a tagi munkavégzés alapján történik a munkavégzés vagy munkaviszony alapján. Ez némileg össze is függ a szociális szövetkezet küldetésével, mely a hátrányos helyzetben lévő tagjai számára munkafeltételeket teremt, valamint szociális helyzetük javítását egyéb módon próbálja elősegíteni.

A szociális szövetkezetek a közfoglalkoztatás jelentőségének csökkenésével egyre fontosabb tényezők lehetnek a helyi munkaerőpiac kialakításában. A közfoglalkoztatás csökkenésével keletkező foglalkoztatási űrt szükséges betölteniük. A mai piaci viszonyok között persze kérdéses, hogy milyen tevékenységgel és milyen kontextusban szükséges vizsgálni a működésüket. A szociális szövetkezetek finanszírozása négy oldalról valósulhat meg, melyből az állami támogatás és az önkormányzati támogatás a legnagyobb rész. Bozsik és társai által végzett kérdőíves felmérés alapján kiderült az is, hogy a gazdasági életben jelentkező klasszikus bevételi források és finanszírozási eszközök kevésbé fontosak.⁹ Ráadásul a címzett európai uniós támogatások sem különíthetők el sokszor az állami támogatástól. A szociális szövetkezetek így zömében közpénzfinanszírozott vállalati formának tekinthetők, ahol a fő problémát a termékek/szolgáltatások piacképessége jelenti, és a megfelelő célpiacon és értékesítési csatorna megtalálása.¹⁰

⁸ Részletesebb kifejtésére a cikk keretei között nincs lehetőség, de mindenképpen szükséges megjegyezni azt a problémát, hogy a munkajogi szabályok hiányában milyen mintákat fognak követni a szövetkezetek. A másik probléma, hogy a szövetkezet dokumentumai közül az alapszabály módosítása a legnehezebb. Gyakran a legrugalmatlanabb természetű jognyilatkozatoknak tekinthetjük, melyet funkciójában nem arra találtak ki, hogy munkajogi szabályok mentén folyamatos módosítás tárgya legyen.

⁹ BOZSIK Sándor – SZEMÁN Judit – MUSINSZKI Zoltán: A társadalmi vállalkozások finanszírozási modelljeinek összefoglalása és adaptációja a B.-A.-Z. megyei problémákra. In: *Pénzügy-számvitel füzetek IV.* (Szerk.: Bozsik Sándor), Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2019, 44–43.

¹⁰ BOZSIK et al.: i. m. 44.

Mivel álláspontunk szerint a szociális szövetkezetek szerepe egyre jelentősebb lesz, ezért ahogy a fentiekben említettük, elvégeztünk egy három járásra kiterjedő kutatást, melyben a cégszámokra támaszkodtunk.

2. A kutatás értékelése

A kutatás során három járás adatait vizsgáltuk, ahol rendelkezésre áll, társítunk más megyei vagy egyes járásokra vonatkozó adatot. A szociális szövetkezetek terén az egyik legkiterjedtebb kutatást az Abaúj régió vonatkozásában végezték.¹¹ A cégjegyzékben olyan releváns adatokat találtunk¹², melyekből következtetéseket tudunk levonni:

- a szociális szövetkezetek számának a változására és a szövetkezetek státuszára,
- az alaptőke nagyságára,
- a névhasználatra vonatkozó szabályok betartására,
- a jellemző fő tevékenységi körökre,
- a bevételek nagyságára.

A fenti adatokból kirajzolódik a három járásra vonatkozó adatstruktúra, melyből bizonyos általános tendenciák is megállapíthatók, illetve következtetni lehet az egyes szövetkezetek által kezelt adatvagyon jellegére és minőségére.

2.1. A szövetkezetek száma és státusza

A kutatásaink első lépéseként az összsadat mennyiségét volt szükséges meghatározunk. Ebből állapítható meg, hogy mi a kiindulási halmazunk, mely alapként szolgál annak bemutatására, hogy az elmúlt időszakban mennyi szociális szövetkezetet alapítottak, és mennyi az, amely a szűrések időpontjában még működik és mennyi nem. A szűréseknél nem alkalmaztunk időbeli korlátozást, így az a szociális szövetkezetekre vonatkozó szabályok hatálybalépésétől 2019 októberéig keletkező adatokat tartalmazza. A szociális szövetkezetekre vonatkozó első szabályok 2006-ban léptek hatályba. A használt adatbázis azonban 2010-ig visszamenőlegesen szolgáltat adatokkal. A jelen esetben a vizsgált időperiódus a 2010 és 2019 közötti időszakot öleli fel.

A három járásban az elmúlt 10 évben összesen 181 szociális szövetkezet alapítását jelentették be a cégbíróságon. A szociális szövetkezetek megoszlása teljesen illeszkedik a centrum-periféria kettőségéhez. A Miskolci járás a központi járás, hiszen Miskolc mint központ nemcsak a járás, de a megye központja is. Egyben megyeszékhely és járási központ is. Ebből is adódik, hogy ennek a területnek a súlya nagyobb súllyal esik a latba, és eredményezi azt a képletet, hogy a szociális szövetkezetek ott jelentkeznek nagyobb számban, ahol amúgy is, a vizsgált többi

¹¹ LIPTÁK Katalin: Változó munkaerőpiac?! Munkaerő-piaci előrejelzés az Észak-magyarországi régióban. *Területi Statisztika* 2014/3., 220–236.; LIPTÁK Katalin – SZENDI Dóra – MUSINSZKI Zoltán: i. m. 22–30.

¹² A kutatásunkhoz az Opten Cégtár Light adatbázisát használtuk.

régióhoz képest, fejlett ipari és piaci környezet működik, és kevésbé jelentkeznek azok a foglalkoztatási problémák, mint a másik két vizsgált földrajzi területen.

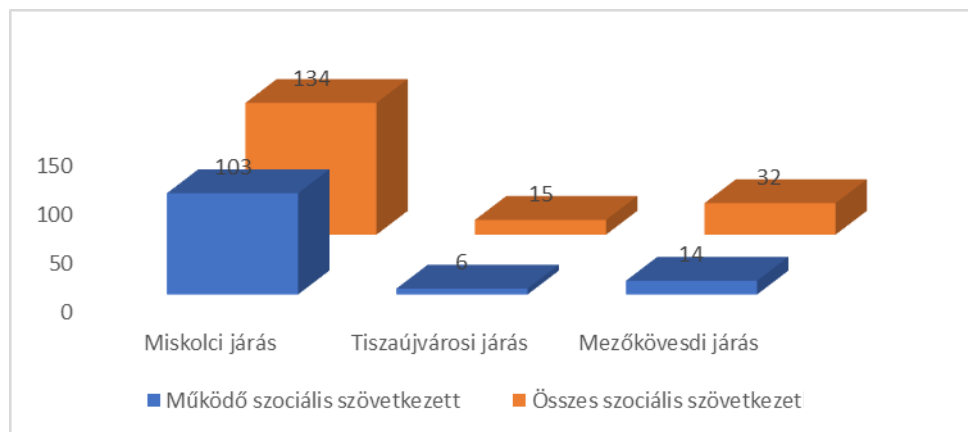

1. ábra

A szociális szervezetek számának megoszlása járásonként

A fenti adatokat érdemes még egy közös kontextusban elhelyeznünk. Mindhárom járás sűrűn lakott mikrorégiója az országnak, ezért az átlagosnál nagyobb település-sűrűséggel is rendelkeznek. A Miskolci járásban 38 település található, a Tiszaújvárosi járásban 16, míg a Mezőkövesdi járásban 23 település. A települések között zömében kis lélekszámúakat találunk és néhány nagyobb várost, köztük a járási központok Mezőkövesd és Tiszaújváros is, illetve megyei jogú városként Miskolc. Ha a települések számát párba állítjuk az elmúlt 10 évben bejelentett szociális szervezetek számával, akkor is jól kirajzolódik, hogy a Miskolci járás domináns.

Az összes alapításhoz képest a kutatás lezárásakor működő szociális szervezetek száma természetesen jóval alacsonyabb.

2. ábra

A működő szociális szervezetek aránya

Átlagosan az összes alapított szociális szövetkezet 67,95 százaléka működött az adatgyűjtés időpontjában. Az egyes járások adatait külön az adott járásról szóló fejezetben elemezzük, de előljáróban annyi megállapítható, hogy az egyes járásokban az átlaghoz képest lesznek eltérések. A fentiekből is látható, hogy minden torzító hatás ellenére érvényesülnek a piaci mechanizmusok a szociális szövetkezetek fennmaradása tekintetében. Érdekes azonban megvizsgálnunk azt is, hogy azok a szociális szövetkezetek, amelyek megszűntek menetközben, milyen jogcímenek tették ezt. A megszűnt szövetkezetek közé soroljuk azokat is, melyeknek a bejegyzését elutasították. Bár erre vonatkozóan csak a Mezőkövesdi és a Tiszaújvárosi járásokból szereztünk adatokat, így azokat az összesítésben nem, de a járásokra vonatkozó külön elemzésben megjelenítjük. Az adatokból kitűnik, hogy 58 szövetkezet szűnt meg, illetve volt megszűnőben a vizsgálat lezártakor. A szociális szövetkezetek megszűnésének az esetei jelentős mértékben megegyeznek a többi társasági forma esetköreivel. A megszűnt szociális szövetkezetek közül 33-ban végelszámolással történt a megszüntetés. Ez annyit jelent, hogy a megszűnt szociális szövetkezetek kicsivel több mint 2/3-nak volt annyi vagyona, hogy az összes hitelezői igényt kielégítse a megszüntetési eljárás során. Azonban meg kell említenünk, hogy viszonylagosan nagy a kényszertörlések aránya is. Az 58 szövetkezetből 10 kényszertörléssel került megszüntetésre. A fennmaradó százalékokon pedig az egyéb kategória esetkörei osztoznak.

Mielőtt a járásokra vonatkozó eredményeket vizsgálnánk, fontos még egy adatnak a kiemelése. Ez az adat pedig nem más, mint a fő tevékenységi kör meghatározása. A szociális szövetkezetek fő tevékenysége igen sokszínű. A konkrét elemzése az adatsornak majd az egyes fejezetekben fog megtörténni, de annyit előljáróban elmondhatunk, hogy sokszínű tevékenységi körökre jöttek létre szociális szövetkezetek. Jelentős mértékben kiemelkedő terület nem igazán mutatható ki. Az viszont elmondható, hogy azok a tevékenységek, amelyeket klasszikusan egy szövetkezethez társítunk, csekély részt képeznek az összes szociális szövetkezeteken belül.¹³ Ellenben sok olyan tevékenységre alapítottak szociális szövetkezetet, ami elsősorban furán hangozhat, és inkább társítanánk hozzá bt. vagy kft. formát. Ilyen példa lehet a kisállat-kereskedés, valaki a gépjármű adásvételi ügyleteket bonyolítja le ebben a formában. Érdekes módon a megyeszékhelytől távolabbi két vizsgált járásban szinte nem is történt olyan szövetkezet alapítása, amelynek a fő tevékenységi köre mezőgazdasági vagy ehhez hasonló jellegű tevékenység lett volna. Elsősorban az ipari termelésben és a szolgáltató tevékenységek nyújtásában számíthatunk a szociális szövetkezet szolgáltatásaira.

A fentiek alapján a szociális szövetkezet komplex, célok elérésére alkalmas társasági forma, mely a szociális alapú foglalkoztatásra épít. A szociális jelleg azonban nem a tevékenységre, hanem az elérendő célra fókuszál. A továbbiakban ennek megfelelően fogjuk megvizsgálni az egyes járásokra megkapott adatokat.

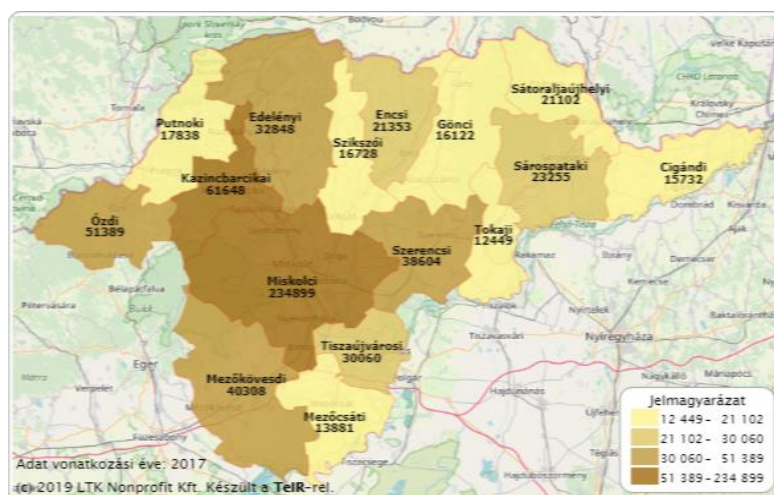
¹³ Gondolunk itt elsősorban a mezőgazdasági tevékenységekre.

2.2. A Tiszaújvárosi és a Mezőkövesdi járások adatainak elemzése

Az általános ismertető után áttérünk az egyes járások adatainak az elemzésére. A járásokat két csoportra bontottuk a vizsgálat szempontjából. A felosztást a fentiekben idézett centrum-periféria kettősségében szeretnénk megvizsgálni. Ennek megfelelően a Tiszaújvárosi járást és a Mezőkövesdi járást párhuzamosan azonos fejezetben mutatjuk be. A Miskolci járás pedig külön fejezetben kerül bemutatásra.

A Tiszaújvárosi járás és a Mezőkövesdi járás Borsod-Abaúj-Zemplén megye déli részein található járások. Fejlettségében és iparában némileg elmaradnak a Miskolci járás adataitól. A lemaradásuk azonban nem egyforma, ugyanis a Tiszaújvárosi járás is rendelkezik jelentősebb volumenű iparral, illetve az egy főre jutó jövedelem ebben a járásban a legmagasabb a megyében. Ezzel szemben a Mezőkövesdi járásban kevésbé jellemzők a nagy befektetők, a turisztikai ágazat egy-egy szegmense emelkedik ki. A különbségek ellenére azonban szükséges őket egységesen kezelni, mivel hasonló jellemzőkkel bírnak a társadalmi vállalkozások száma, működése és jellemzői terén. Mindkettő járásra jellemző továbbá, hogy az ipar és turisztika elsősorban a járási központra koncentrálódik, és kevésbé érvényesül a járás többi területén.

Az adatok tényleges elemzését megelőzően továbbá azt is szükséges kiemelni, hogy Tiszaújváros mesterséges megalapítása óta tipikusan iparváros és ipari régió, ezzel szemben Mezőkövesd környékén elsősorban mezőgazdasági termelésből tartották fenn magukat az emberek. Az ebből adódó különbségek már a foglalkoztatottsági adatokban is meglátszanak. Ennek egyik alapja, hogy a kedvezményezett járásokról szóló 29/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a Tiszaújvárosi járást nem sorolta be a fejlesztendő járások közé a Mezőkövesdi járást viszont igen. Ez a tényező már önmagában befolyásolhatja azon személyek számarányát, akinek szociális alapú foglalkoztatásra van szüksége. Az egyes járásokra vonatkozó adatokat az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerből (továbbiakban TEIR) hívtuk le.

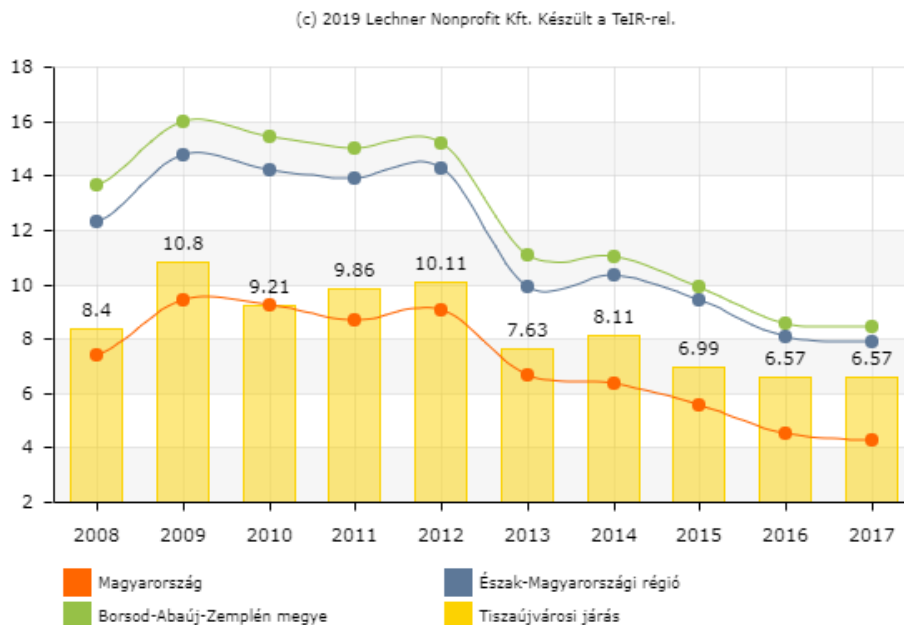
3. ábra

Az egyes járások lakossági adatai 2017-ből

A Tiszaújvárosi járás lakossága a TEIR 2017-es adatai szerint 30 060 fő, a Mezőkövesdi járásé pedig 40 308 fő. Jelentős eltérés nincs a két terület lakosságának számarányában, főleg, ha jelezzük, hogy a Miskolci járás összlakossága összesen 234 899 fő volt.

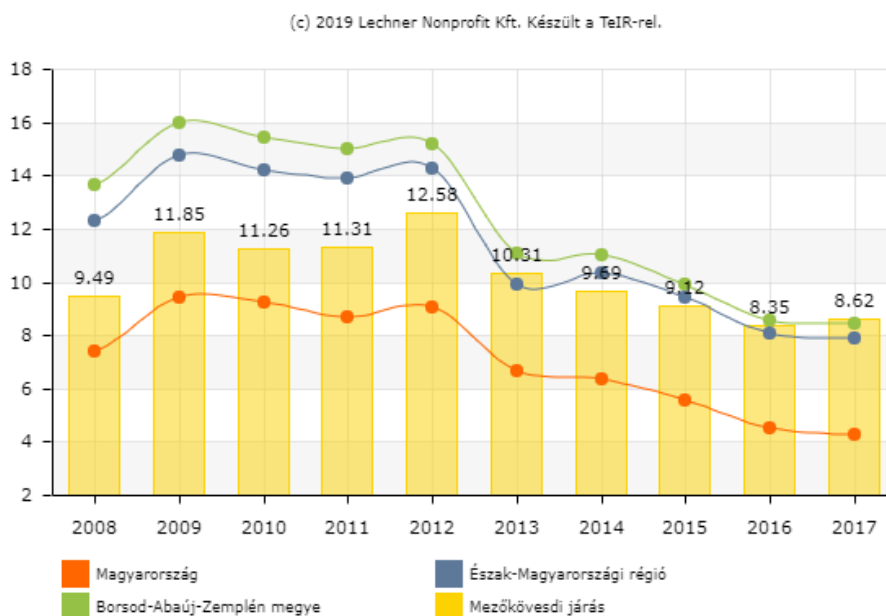
A lakosság számából megállapítható, hogy közepes méretű járásokról beszélünk, ha nem is országos szinten, de észak-magyarországi regionális szinten mindenképp. Ha ehhez mérten a területüket is megvizsgáljuk, akkor elmondható, hogy a Mezőkövesdi járásban alig 10 000 fővel több lakos 724 km²-en elszórva él, mely közel 2,5-szerese a Tiszaújvárosi járás területének. Ez a kettősség a már korábban is jelzett azon különbségből ered, mely az ipar és a mezőgazdaság kettősségéből adódik.

További fontos adalék, hogy a Tiszaújvárosi járásban a 30 060 főre 2017-ben 1296 fő regisztrált munkanélküli jutott, mely egy 6,57 százalékos ráta. Ez a 6,57 százalékos mutató megyei szinten a második legjobb ráta, de jócskán alatta van az észak-magyarországi és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatoknak is. Ehhez képest a Mezőkövesdi járásban a meglévő 40 308 főre a 2017-es adatok alapján 2119 fő regisztrált munkanélküli jutott. Ez az arány 8,62 százalékos munkanélküliséget jelent, mely közel azonos volt a 2017-es Borsod-Abaúj-Zemplén megyei átlaggal. A Mezőkövesdi járást jellemző munkanélküliség az elmúlt 10 év átlagában a TEIR-ben található adatok alapján kb. 1,5-2 százalékponttal mindig magasabbak volt a tiszaujvárosi adatokhoz képest.

4. ábra

A Tiszaújvárosi járás munkanélküliségi adatai

5. ábra

A Mezőkövesdi járás munkanélküliségi adatai

A fenti adatsorok tükrében magától értetődő, hogy abban a járásban alakul több szociális szervezet, ahol nagyobb a merítés. Ehhez kapcsolódóan a mezőkövesdi térségben nemcsak a regisztrált munkanélküliek száma nagyobb, hanem a tartósan munkanélküliek száma is, mely 53 százalék, amíg ez Tiszaújvárosban 47 százalék. Ebből adódóan magától értetődőnek tűnik, hogy a Mezőkövesdi járásban 32 szociális szervezetet szerettek volna létrehozni az elmúlt 10 év viszonylatában, a tiszaujvárosi körzetben pedig 15-öt. A korábban ismertetett adatok alapján az előbbiből 14, az utóbbiból 6 működött az adatgyűjtés időszakában. Az alapított, illetve működő szociális szervezetek aránya mindkét járásban 50 százalék alatt van. A kinyert cégszűrés alapján az első szociális szervezeteket 2013-ban alapították.

Érdekes eltérés a két járás között, hogy a Mezőkövesdi járásban alapított szociális szervezetek 50 százalékát vagyis a 32-ből 16-ot Mezőkövesden alapítottak, melyből többet is azonos címre jegyezték be. Van olyan cím, melyre 7 különböző szociális szervezetet jegyezték be, ráadásul mindet ugyanabban az évben 2015-ben, és mindegyik meg is szűnt azóta végelszámolással. Hasonló a helyzet azokkal a szociális szervezetekkel is, melyek ehhez hasonlóan tömegesen vannak bejelentve azonos címekre. A Tiszaújvárosi járásban ezzel szemben az figyelhető meg, hogy a járási székhelyen mindösszesen 3 szociális szervezetet jegyezték be három különböző címre, és a háromból kettő a kutatás időpontjában még működött. A Mezőkövesdi

járásban területi nagyságánál, illetve egyéb adottságainál fogva is kijön a járási központ túlsúlya a szociális szövetkezetek alapítása terén, ehhez képest a Tiszaújvárosi járásban nincsenek ilyen súlyeltolódások.

Következő fontos információ, hogy a szociális szövetkezeteket milyen céllal alapították. Ha az alapítók komolyan gondolták, akkor az elsődleges cél a foglalkoztatási problémák kezelése. Ahogy azt korábban is említettük, a szociális szövetkezet esetében nem a tevékenység szociális, hanem a foglalkoztatás. Éppen ezért szükséges megvizsgálnunk azt is, hogy az egyes szövetkezetek mit jelöltek meg elsődleges tevékenységként. Ennek meghatározása a céggadatok között található TEÁOR nyújt segítséget. A Mezőkövesdi járásban igazán domináns tevékenységet nem találni, mivel a társadalmi vállalkozások is általában ugyanazokra a tevékenységre alapszanak, mint az egyéb társasági formáknál, vagy az egyéni vállalkozók esetében. Ha mégis említeni kellene olyan tevékenységi kört, ami kiemelhető, az a „máshová nem sorolt sporttevékenység”, a „csomagolás” és a „máshová nem sorolt oktatási tevékenység”. Ebből is látható, hogy elsősorban kereskedelmi tevékenység és szolgáltatásnyújtás történik. A Tiszaújvárosi járásban a „máshová nem sorolt közösségi társadalmi tevékenység” és a „zöldségféle, dinnye, gyökér-, gumósnövény termesztése” fő tevékenységi köröket lehet kiemelni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy domináns lenne, csupán ezekre a tevékenységekre alakult a számban legtöbb szövetkezet.

Fő tevékenységi kör	Szövetkezetek száma a Tiszaújvárosi járásban	Szövetkezetek száma a Mezőkövesdi járásban
0113 Zöldségféle, dinnye, gyökér-, gumósnövény termesztése	2	X
0150 Vegyes gazdálkodás	1	X
1395 Nem szőtt textiláru és termék gyártása (kivéve: ruházat)	1	X
1413 Felsőruházat gyártása (kivéve: munkaruházat)	X	1
2562 Fémmegmunkálás	X	1
3821 Nem veszélyes hulladék kezelése, ártalmatlanítása	1	X
4120 Lakó- és nem lakóépület építése	1	1
4511 Személygépjármű-, könnyűgépjármű-kereskedelem	X	1
4711 Élelmiszer jellegű bolti vegyes kiskereskedelem	1	X
4729 Egyéb élelmiszer-kiskereskedelem	X	1
4789 Egyéb áruk piaci kiskereskedelme	X	1
4791 Csomagküldő, internetes kiskereskedelem	1	1
5520 Üdülési, egyéb átmeneti szálláshely-szolgáltatás	X	1
5530 Kempingszolgáltatás	X	1
5610 Éttermi, mozgó vendéglátás	1	X
6202 Információ-technológiai	X	1

Fő tevékenységi kör	Szövetkezetek száma a Tiszaújvárosi járásban	Szövetkezetek száma a Mezőkövesdi járásban
szaktanácsadás		
6209 Egyéb információ- technológiai szolgáltatás	X	1
6820 Saját tulajdonú, bérelt ingatlan bérbeadása, üzemeltetése	X	1
7022 Üzletviteli, egyéb vezetési tanácsadás	X	1
8130 Zöldterület-kezelés	X	1
8292 Csomagolás	X	3
8412 Egészségügy, oktatás, kultúra, egyéb szociális szolgálta- tás (kivéve: társadalombiztosítás) igazgatása	X	2
8559 M. n. s. egyéb oktatás	X	4
9319 Egyéb sporttevékenység	X	3
9499 M. n. s. egyéb közösségi, társadalmi tevékenység	2	2
9604 Fizikai közérzetet javító szolgáltatás	X	1

6. ábra

*Az egyes szociális szövetkezetek fő tevékenységi köreinek területi megoszlása
(saját szerkesztés)*

A két járás adatainak az összevetéséből az is kiderül, hogy nagyon kicsi a keresztmetszete azon fő tevékenységi köröknek, mely mindkét járásban megtalálható. Összesen három ilyen fő tevékenységi kör van, ami az elmúlt időszakban jelentkezett:

- 4120 Lakó- és nem lakóépület építése,
- 9499 M. n. s. egyéb közösségi társadalmi tevékenység,
- 4791 Csomagküldő, internetes kiskereskedelem.

Az adatokból az is látszik, hogy teljesen másfajta szolgáltatásokra van szükség az egyik, illetve a másik járásban. Az adatok önmagukban jelenthetnék az egyes járásokban jelentkező eltérő igényeket, hiszen a szociális szövetkezetek az elsődleges piac szereplői. A képet azonban némileg torzíthatja, hogy a szövetkezetek pályázati alapon igényelhetnek támogatást a működésükhöz, illetve egyes pályázatok pedig kifejezetten fő tevékenységi körökhöz kapcsolódnak. A jelen kutatás között a pályázatok hatását nem tudtuk vizsgálni, így azok pontos torzító hatását nem tudjuk felmérni, de mint létező körülményt szükséges megemlítenünk. A két vizsgált földrajzi terület különbözőségét adja az is, hogy a Tiszaújvárosi járás egy iparilag fejlettebb terület, mely nem igényli a szolgáltatások olyan széles körét társadalmi vállalkozások formájában, mivel azt más piaci alapon valósítják meg.

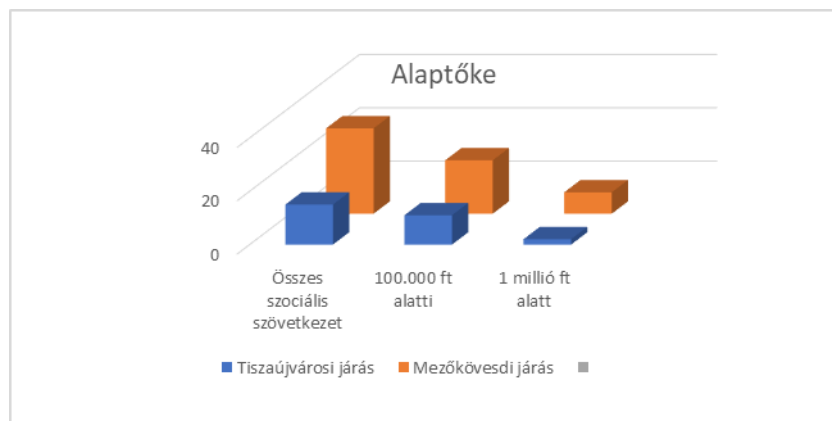
A szociális szövetkezetek egyik fő jellemzője az olcsó alapítás. Ez a tendencia megmutatkozik a két vizsgált járásban is. A szövetkezetek jellemzően 100 000 Ft alatti alaptőkével kerültek megalapításra, ami önmagában is több kérdést felvet. Az egyik kérdés, hogy hogyan lehet rentábilis működést biztosítani hosszú távon ilyen alacsony alaptőkével. Ehhez szükséges megvizsgálnunk, hogy a Mezőkövesdi járásban a 32 szociális szövetkezetből 19-et 100 000 Ft alatti tőkével alapított-

tak. Ebből a 20 szövetkezetből a kutatás időpontjában 6 működött, ebből 4-et 2018-ban alapítottak, 1-et 2015-ben, 1-et pedig 2013-ban. A Tiszaújvárosi járásban a 16 szövetkezetből 11-et alapítottak ilyen alacsony alaptőkével, melyből 4 működik jelenleg is, melyeket 2014–2016 között alapítottak.

Viszonylag kisebb azon szociális szövetkezetek száma, melyeket 100 000 Ft feletti, de 1 000 000 Ft alatti tőkével alapítottak. A Mezőkövesdi járásban 8 ilyen szövetkezetet alapítottak, melyből mind a 8 működött a vizsgálat időpontjában. A Tiszaújvárosi járásban ugyanilyen tőkével 2 szociális szövetkezet alapítására került sor, melyből a kutatás időpontjában mindkettő működött még.

A 7. ábra adatainak tükrében szükséges megvizsgálni azt, hogy ezek a szociális szövetkezetek rendelkeznek-e bevétellel. A bevétel vizsgálatánál fontos kiemelni, hogy a társadalmi vállalkozások kutatásának egyik alapkérdése a vállalkozások piaci alapú, önálló, támogatásoktól független bevételszerző képessége.¹⁴ A vizsgált cégadatokból az nem tűnik ki, hogy a bevétel mekkora részét teszi ki a támogatás. Annyi feltételezhető, hogy a jelentős bevétellel rendelkező szociális szövetkezetek esetében elhanyagolható a támogatás mértéke. A bevételre vonatkozóan a vizsgált adatok fényében reprezentatív adatokkal nem fogunk tudni szolgálni. A cégadatok az előző évi nettó árbevételt tartalmazzák. Ez az adatsor egy pillanatfelvétel a 2018-as adatokról. Ennek fényében is érdekes, hogy a legtöbb szociális szövetkezet esetében nincs adat a nettó árbevételről. A Mezőkövesdi járásban a 36 szociális szövetkezetből 21-re nincs adat. Ennek több oka is van. Az éppen végelszámolás alatt álló szövetkezetek esetében érthető, hogy nettó árbevétel nem feltétlenül realizálható. Az érdekesebb kérdés, hogy működő szociális szövetkezetek jelentős része sem rendelkezik ilyen adattal, vagy legalábbis az általunk használt cégadatbázis nem tartalmaz erre vonatkozó információt. A Tiszaújvárosi járásban a már említett 15 szociális szövetkezetből 8-nál hasonló a helyzet. Amely szociális szövetkezetek rendelkeztek nettó árbevétellel, egy elég széles skálát mutatnak. Mezőkövesd környéki szociális szövetkezetek esetében a szórás 84 000 Ft és 74 300 000 Ft között valósult meg. Tiszaújváros környéki szövetkezetek esetében a szórás 3 420 000 Ft és 112 783 000 Ft között valósult meg. A szélső értékek vizsgálatából is adódik, hogy a Mezőkövesdi járásban az alsó és felső érték között közel ezerszeres a szorzó, a Tiszaújvárosi járásban kb. negyvenszeres a szorzó. A jelentős mértékű nettó árbevételt tipikusan olyan szociális szövetkezetek érték el, melyek 100 000 Ft feletti tőkével jöttek létre, tipikusan kereskedelem és szolgáltatás nyújtásával foglalkoznak. Azt azért szükséges megemlíteni, hogy erre azért némileg rácsúfol a legnagyobb nettó árbevételt produkáló szövetkezet, mely 100 000 Ft alatti alaptőkével került megalapításra és a főtevékenységi köre fémmegmunkálás.

¹⁴ BERECK Ádám – BARTHA Zoltán: A társadalmi vállalkozások piaci bevételszerző képességének meghatározó tényezői. *E-CONOM* 2019/1., 103. (Doi: 10.17836/EC.2019.1.102)

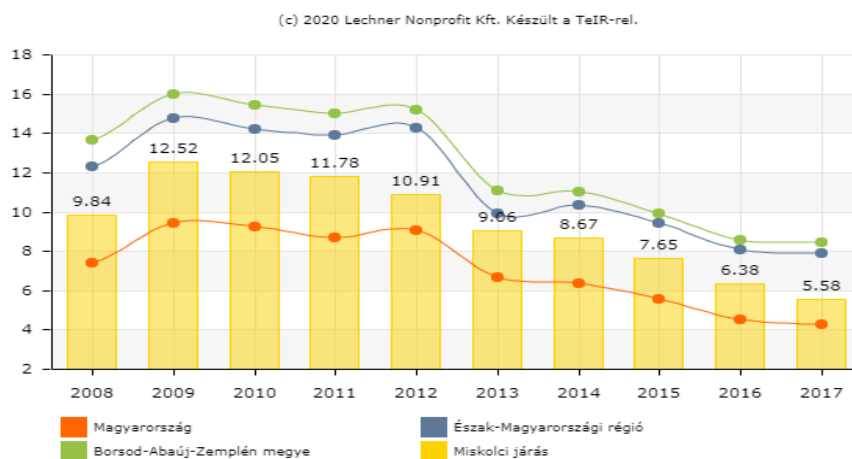

7. ábra

A szociális szervezetek megoszlása alaptőke mértéke alapján

Az adatsorokból kirajzolódik, hogy az egyes járásokban melyek azok a fő jellemzők, amelyek a szociális jellegű foglalkoztatást megvalósító szociális szervezeteket jellemzik. A fentiekben elsősorban a meglévő adatsorokat elemeztük, melyből levontuk az adott járásokra vonatkozó következtetéseket. Ezek a következtetések a Tiszaújvárosi járásra és a Mezőkövesdi járásra irányadók. A továbbiakban a Miskolci járás adatainak az önálló elemzését végezzük el. Az így kapott adatok fényében pedig azoknak a jogi kérdéseknek az elemzését valósítjuk meg, melyek a feldolgozott adatokból és tendenciákból megítélésünk szerint kiemeleten fontosak a szociális alapú foglalkoztatás és a társadalmi vállalkozások továbbfejlesztése vonatkozásában.

3. A Miskolci járás adatai

8. ábra

Munkanélküliségi adatok a Miskolci járásban 2008–2017

A két periféria jellegű járástól eltérően a Miskolci járás Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a centrum szerepét tölti be

A Miskolci járásban a két periférijárástól eltérően, sokkal inkább jellemzőek az országos adatok és tendenciák. A munkanélküliség 2009-től kezdve csökkenő tendenciákat mutat, és a munkanélküliségi ráta 2009-hez képest kevesebb mint felére csökkent. A régióban betöltött vezető szerep érvényesül abban a tendenciában, hogy a 2017-es 5,58 százalékos munkanélküliségi ráta a vizsgált három járás közül a legjobb értékeket éri el, ami még közel 1/3-ával rosszabb mutató az országos átlaghoz képest.

3.1. A szociális szervezetek nevére és a fő tevékenységi körökre vonatkozó szabályok

A Miskolci járásban is jellemző az a Mezőkövesdi és Tiszaújvárosi járásban kimutatott tendencia, hogy 2011-től kezdődött a szervezetek alapítása. E járásban azonban 2017-ig folyamatos a szervezetelapítás, és nem zárult le az első támogatási időszak végéig. A szervezetek neve nem tükrözi a tényleges tevékenégi területet, és itt is jellemző az a tendencia, hogy a törvényességi felügyeletet ellátó cégbíróság a szervezet nevének és a főtevékenységének összhangjára nem ügyel, sok esetben a két terület köszönőviszonyban sincs egymással. A járásban vizsgált 134 szervezetből komolyabb következtetéseket lehet levonni a járás gazdasági tevékenységeinek jellegére.

Mezőgazdasági tevékenység	
0113 Zöldségféle, dinnye, gyökér-, gumós növény termesztése	5
0146 Sertésenyésztés	
0150 Vegyes gazdálkodás	2
0161 Növénytermesztési szolgáltatás	
1011 Húsfeldolgozás, -tartósítás	2
1032 Gyümölcs-, zöldséglé gyártása	
1051 Tejtermék gyártása	
1089 M. n. s. egyéb élelmiszer gyártása	
1039 Egyéb gyümölcs-, zöldségfeldolgozás, -tartósítás	

9. ábra

Mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó szociális szervezetek

A 134 szervezetből 16 végez mezőgazdasági főtevékenységet, melynek meghatározó hányada a növénytermesztéshez és feldolgozáshoz (9, beleértve a vegyes gazdálkodást) míg kisebb része (7, beleértve a vegyes gazdálkodást) kötődik. A tevé-

kenység jellege szerint leginkább az alapanyag-termesztés a meghatározó (9) míg az elsődleges és másodlagos feldolgozás és gyártás erős kisebbségben van (6). A feldolgozás leginkább Miskolcra, míg az alapanyag-termesztés a szövetkezetek között jelentős kisebbségben lévő perifériatelepülésekhez kötődik.

Egyéb gyártás és kezelés	
1439	Egyéb kötött, hurkolt ruházati termék gyártása
1624	Tároló fatermék gyártása
1629	Egyéb fa-, parafatermék, fonott áru gyártása
1812	Nyomás (kivéve: napilap)
2110	Gyógyszeralapanyag-gyártás
2511	Fémszerkezet gyártása
2561	Fémfelület-kezelés
2830	Mezőgazdasági, erdészeti gép gyártása
3109	Egyéb bútor gyártása

2

10. ábra

Egyéb gyártási és kezelési tevékenységgel foglalkozó szociális szövetkezetek

A zömében Miskolcra kötődő gyártási és kezelési tevékenységek köre maga is széles kört ölel fel. Leginkább a Bükk közelsége miatt a fafeldolgozás az elsődleges (3), de a diósgyőri acélgyártás több évtizedes hagyományai miatt komoly jelentősége van a fémipari és gépgyártásnak is (3). A város iparának szerkezetére jellemző nyomdászat és gyógyszergyártás is vonz hasonló tevékenységi körben működő szövetkezeteket.

A városban működő egyetem műszaki jellege kihat a tevékenységekre is, ezért a két másik járástól eltérően a Miskolci járásban vannak kifejezetten környezetvédelmi tevékenységgel is foglalkozó szövetkezetek. (3 db)

Ártalmatlanítás, környezetvédelem

3700 Szennyvíz gyűjtése, kezelése

3821 Nem veszélyes hulladék kezelése, ártalmatlanítása

3832 Hulladék újrahasznosítása

11. ábra

Ártalmatlanítási, környezetvédelmi tevékenységgel foglalkozó szociális szövetkezetek

A többi járástól eltérően a Miskolci járásban markáns és meghatározó elem az építőipar is, mely két fontos területen és építés és a belsőépítés-szerelés területén inspirált szövetkezeteket arra, hogy főtevékenységüket e területen fejtsék ki.

Építés	
4110 Épületépítési projekt szervezése	2
4120 Lakó- és nem lakóépület építése	5
4211 Út, autópálya építése	
4339 Egyéb befejező építés m. n. s.	2
4399 Egyéb speciális szaképítés m. n. s.	
Szerelés, javítás	
3312 Ipari gép, berendezés javítása	
4321 Villanszerelés	
4322 Víz-, gáz-, fűtés-, légkondicionáló-szerelés	2
4332 Épületasztalos-szerkezet szerelése	

12. ábra

Építési, szerelési, javítási tevékenységgel foglalkozó szociális szövetkezetek

Az építés területén a szövetkezetek zömében lakóépületek építésével foglalkoznak (5) ezen kívül a fővállalkozó tevékenység és a befejező építés említhető meg. (2) Az épület-energetikai pályázatok hatása, hogy többen is foglalkoznak víz- és gázszerelési tevékenységgel.

A kereskedelem a Miskolci járásban is fontos tevékenység. A kereskedelem majd minden ága képviselteti magát.

Kis- és nagykereskedelem	
4511 Személygépjármű-, könnyűgépjármű kereskedelem	2
4611 Mezőgazdasági termék ügynöki nagykereskedelme	
4631 Zöldség-, gyümölcs-nagykereskedelem	
4669 Egyéb m. n. s. gép, berendezés nagykereskedelme	
4711 Élelmiszer jellegű bolti vegyes kiskereskedelem	
4721 Zöldség, gyümölcs kiskereskedelme	
4729 Egyéb élelmiszer-kiskereskedelem	
4752 Vasáru-, festék-, üveg-kiskereskedelem	
4763 Zene-, videófelvétel kiskereskedelme	
4771 Ruházat kiskereskedelem	

4776 Dísznövény, vetőmag, műtrágya, hobbyállat-eledelek kiskereskedelme	
4778 Egyéb m. n. s. új áru kiskereskedelme	
4789 Egyéb áruk piaci kiskereskedelme	3
4799 Egyéb nem bolti, piaci kiskereskedelem	

13. ábra

Kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó szociális szervezetek

A sokszínű tevékenységi körből a gépjármű-kereskedelem (2) és a többféle tevékenységre is ráhúzható egyéb áruk kereskedelme érdemel említést. (3)

A szervezetek jellegéből adódón képesek felvállalni a nagykereskedelmi tevékenységeket is (4 tevékenységi kör), azonban a legtöbb szervezet megmarad a kiskereskedelmi tevékenységnél, mint főtevékenységnél. (13)

A Miskolci járás területén működő szervezetek döntő többsége szolgáltatással foglalkozik. (70)

A szolgáltatás körében bizonyos tevékenységek köré további csoportok állíthatók fel. Ezek a következők: fuvarozás (2), vendéglátás (8), tanácsadás (7), kutatás (3), egyéb szolgáltatás (19), humánszolgáltatás (11), oktatás (12) és egyéb közösségi társadalmi tevékenység (8).

Szállítás, fuvarozás	2
4941 Közúti áruszállítás	2
Vendéglátás	8
5520 Üdülési, egyéb átmeneti szálláshely-szolgáltatás	2
5610 Éttermi, mozgó vendéglátás	3
5629 Egyéb vendéglátás	3
5630 Italszolgáltatás	
Tanácsadás	7
6202 Információtechnológiai szaktanácsadás	
7022 Üzletviteli, egyéb vezetési tanácsadás	3
7219 Egyéb természettudományi, műszaki kutatás, fejlesztés	
7311 Reklámügynöki tevékenység	
7410 Divat-, formatervezés	
Kutatás	3
7219 Egyéb természettudományi, műszaki kutatás, fejlesztés	
7490 M. n. s. egyéb szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	2
Egyéb szolgáltatás	19

6820 Saját tulajdonú, bérelt ingatlan bérbeadása, üzemeltetése	
7739 Egyéb gép, tárgyi eszköz kölcsönzése	
8020 Biztonságrendszer-szolgáltatás	3
8110 Építményüzemeltetés	3
8121 Általános épülettakarítás	
8211 Összetett adminisztratív szolgáltatás	
8230 Konferencia, kereskedelmi bemutató szervezése	
8299 M. n. s. egyéb kiegészítő üzleti szolgáltatás	
8412 Egészségügy, oktatás, kultúra, egyéb szociális szolgáltatás (kivéve: társadalombiztosítás) igazgatása	2
8425 Tűzvédelem	
9602 Fodrászat, szépségápolás	2
9604 Fizikai közérzetet javító szolgáltatás	2
Oktatás	12
8532 Szakmai középfokú oktatás	
8551 Sport, szabadidős képzés	2
8553 Járművezető-oktatás	
8559 M. n. s. egyéb oktatás	8
Humánszolgáltatás	11
8690 Egyéb humán-egészségügyi ellátás	
9001 Előadó-művészet	
9313 Testedzési szolgáltatás	3
9319 Egyéb sporttevékenység	3
9321 Vidámparki, szórakoztatóparki tevékenység	
9329 M. n. s. egyéb szórakoztatás, szabadidős tevékenység	2
Egyéb közösségi társadalmi tevékenység 8	
9499 M. n. s. egyéb közösségi, társadalmi tevékenység	8

14. ábra

Szolgáltató tevékenységgel foglalkozó szociális szövetkezetek

A szolgáltatási szektor elemzéséből kiderül, hogy itt is az egyéb tevékenységként sok kisebb tevékenységet magában foglaló, ún. gyűjtő tevékenységi körök a legnépszerűbbek. Sok szövetkezet azonban a bevezetőben kialakított közösségi és társadalmi tevékenységet úgy értelmezi, hogy ezt vette fel főtevékenységének. Ezen szövetkezetek, bár más forrásból is kaphatnak, mint nonprofit szervezetek támogatást, csak nehezen tudnak eleget tenni azon előírásnak, hogy meghatározott számú szövetkezeti tagot a saját bevétel terhére a támogatási időszakot követő fenntartási időszakban is

továbbfoglalkoztassák. Ezért a 8 ilyen szervezet közül csak 3 van jelenleg működő státusban, a többi kényszertörlesztés, felszámolás vagy végelszámolás alatt áll.

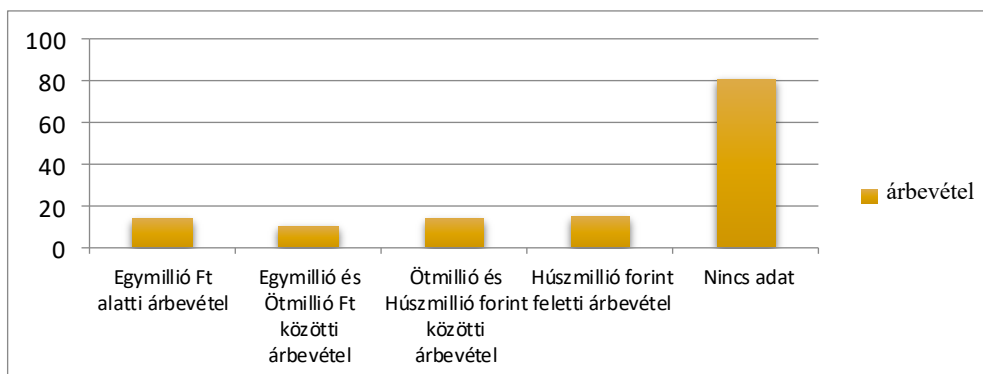
3.2. Az alaptőke, a nettó árbevétel és a tevékenység viszonya

15. ábra

Szociális szervezetek megoszlása alaptőke alapján

A Miskolci járásban az alaptőke és az árbevétel, valamint a támogatások arányának vizsgálata során megállapítható a Mezőkövesdi és Tiszaújvárosi járásban levont következtetések helytállósága. A szervezetek döntő része kihasználja a nettó alaptőke előírás hiányát és komoly gazdasági tevékenységét is tőke hiányában, kizárólag a támogatásokra pályázva kezdi meg. Az államtól kapott támogatásokat nem tüntetik fel árbevételként, ezért éves beszámolóik adattartalmából nem állapítható meg, hogy milyen árbevétellel rendelkeztek. A beszámolókból ezek az adatok hiányoznak. A 134 szervezet 2018-as adatai között 53 tüntet fel árbevételt.

16. ábra

Nettó árbevétel szerinti megoszlás

A diagram elemzéséből megállapítható, hogy a szövetkezetek döntő többsége nem felel meg az életképességi szabályoknak. A kötelező adatokat nem adja meg a cég-bíróság felé megtett beszámolójában. Tekintetbe véve, hogy 7 főből álló szövetkezet munkabérgénye, minimálbérrel számolva is megközelíti a kétmillió forintot, gazdaságilag életképesként az ötmillió forint árbevétel feletti 29 szövetkezet jellemezhető, mely a Miskolci járás szövetkezeteinek 21,6 százaléka. A legnagyobb árbevételű produkáló szövetkezetek a kereskedelem és a gépgyártás területén dolgoznak, azonban a mezőgazdasági feldolgozással foglalkozó szövetkezetek közül elérik többen az 50 millió forint feletti kategóriát.

Az előző részekben ismertetett adatok alapján kirajzolódik a vizsgált három járás karaktere, mely a társadalmi vállalkozások, azon belül is elsősorban a szociális szövetkezetekkel kapcsolatos. A kirajzolódó karakterek viszont olyan jogi kérdéseket alapoznak meg, melyek vizsgálata fontos lehet, ha és amennyiben a jogalkotó ténylegesen tervezi a szociális szövetkezeti struktúra fejlesztését. Illetve olyan kérdésekről van szó, melyek a gyakorlat szempontjából is kiemelten fontosak. Két fő témakört szeretnénk röviden kiemelni:

- a szociális szövetkezetek nevére vonatkozó szabályok
- alaptőke kérdése

A tanulmányunk további részében a fenti kérdésekre keresünk választ, illetve fogalmazzunk meg javaslatokat.

4. A szociális szövetkezetek nevére és a fő tevékenységi körökre vonatkozó szabályok

Ahogy azt említettük is és a fenti adatokból kitűnik 3 járás összesen 134 szociális szövetkezetének cégadatait vizsgáltuk meg. A korábbi fejezetekben elsősorban a számszerűsíthető adatokat elemeztük. A szociális szövetkezetek vonatkozásában azonban fontos külön vizsgálni a nem számszerűsíthető kérdéseket is. Ezek közé tartozik a szociális szövetkezetek nevével kapcsolatos kérdés is. A név kiválasztásánál törvényi elvárás, hogy tartalmaznia kell a szociális szövetkezet fő tevékenységére utaló megjelölést, valamint a „szociális szövetkezet” megnevezést.¹⁵ Ehhez kapcsolódóan a névválasztásra vonatkozóan több olyan jogi alapelvet is figyelembe kell vennie az alapítónak, amelyet a Ptk. Személyek joga könyv is megfogalmaz. A fenti követelményeken túl mindenképpen figyelnie kell az alapítónak a névkizárólagosság, a névvalódiság és a névszabatoság elvére.¹⁶ A névkizárólagosság elve alapján a szociális szövetkezetnek olyan nevet kell választania, mely egyedi és más, a cégbejegyzésben szereplő vagy bejegyzés alatt álló cég nevével nem ütközik.¹⁷ Ezt egészíti ki a névvalódiság elve. A névvalódiság elve szerint a jogi sze-

¹⁵ *Módszertani kézikönyv szociális szövetkezetek számára.* OFA, 2019.

¹⁶ BARZÓ Tímea: Személyiségvédelem. In: *Civilisztika I.* (Szerk.: Barzó Tímea – Papp Tekla), Dialóg Campus, Budapest, 2018, 223.

¹⁷ PAPP Tekla: Névfoglalás. In: *Társasági jogi lexikon.* (Szerk.: Dúl et al.): Dialóg Campus, Budapest, 2019, 194.

mély neve nem kelthet a valósággal ellentétes látszatot.¹⁸ A szociális szövetkezetnek tehát olyan nevet kell találnia, mely tartalmazza a cég megjelölését és a főtevékenységi körét magyarul és a névszabotosság szabályai alapján a magyar nyelvhelyesség szabályainak megfelelően.

A vizsgált adatok alapján a szociális szövetkezetek próbálnak megfelelni ezeknek a követelményeknek, de több esetben nem sikerül maradéktalanul. Ami azonban ennél is érdekesebb: a névfoglalás követelményének teljesen meg nem felelő szociális szövetkezetek bejegyzésére is van sajnos példa. Ez annak a fényében lehet különösen problémás, hogy a névben vállalt fő tevékenységi kör és a fő tevékenységként megjelölt tevékenység nincs összhangban. A szociális szövetkezetekre vonatkozó szabályok szerint a névnek tartalmaznia kell a fő tevékenységre vonatkozó utalást is. A vizsgált szociális szövetkezetek esetében azonban több esetben ez nem sikerült. Találkoztunk olyan ma is működő szociális szövetkezettel, mely nevében építőipari szociális szövetkezet volt, de a fő tevékenységi köre „Üdülési, egyéb átmeneti szálláshely-szolgáltatás”, de működik olyan állattenyésztő szociális szövetkezet, melynek a fő tevékenységi köre „Csomagküldő, internetes kiskereskedelem” szolgáltatás. A névadásra vonatkozó rendelkezések minden szociális szövetkezetre egyaránt vonatkoznak. A névre vonatkozó szigorúbb ma is hatályos szabályok 2018. január 1-jétől alkalmazandóak az összes szociális szövetkezetre, a már a hatálybalépés időpontjában működő szövetkezetekre is. Így a hatálybalépéskor már működő, de a szabályoknak nem megfelelő szövetkezeteknek a nevét módosítania kellett.

Mindenesetre az tény, hogy működnek olyan szociális szövetkezetek, melyek nevében a fő tevékenységi kör és a ténylegesen végzett fő tevékenységi kör nincs összhangban. Mindenképpen egy konzekvens szigorúság elvárható lenne a cégbíróóságok részéről a megfelelő rugalmasság mellett. Hiszen nem az a cél, hogy a szociális szövetkezet alapítása akadályozott legyen, hanem törvényes.

A fentiekben túl azonban egy kérdésre nem terjed ki a szövetkezeti szabályozás, ami előidézheti a név és a tevékenység közötti disszonanciát, s így a jogsértést. Ha a szociális szövetkezet megváltoztatja a fő tevékenységi körét az vajon maga után vonja-e a névváltoztatási kötelezettséget? Meglátásunk szerint ugyanis egyes esetekben ez is előidézője lehet a fentiekben jelzett probléma kialakulásának. A fő tevékenységi kör módosítása megtörténik, a név viszont változatlan marad. A kérdés, hogy ténylegesen jogellenes-e a helyzet. A szabályok az alapítás kapcsán írják elő a névre vonatkozó szabályokat. A név azonban sosem egy pillanatig tart, amíg a szociális szövetkezet működik, azt viseli. Mindvégig a szabályoknak megfelelően kell viselnie, így meglátásom szerint a fő tevékenység módosításával szükségessé válhat a név módosítása is. Mindezekhez szükséges megemlíteni azt a problémakört is, hogy a szociális szövetkezetek egy bizonyos köre a fő tevékenységi körén kívül olyan egyéb tevékenységeket is megjelöl, amely nem tartozik szorosan a fő tevékenységi körhöz. Hogy konkrét példát említsünk: találtunk olyan szociális szövetkezetet, mely nevében foglalkoztatással összefüggő szociális szövetkezetként

¹⁸ BARZÓ: i. m. 223.

határozta meg magát. A fő tevékenységi körét éttermi mozgó vendéglátásként határozta meg. Ehhez képest a tevékenységi körök között szerepel a gyermekek napközbeni ellátása, munkaerő-kölcsönzés, építési területek előkészítése is. A szövetkezetet 200 000 Ft alaptőkével hozták létre. A vállalt tevékenységi körök sokszínűsége és költségigénye nincs egyensúlyban az alaptőkével. Azonban nagyobb probléma, hogy a munkaerő-kölcsönzés is megjelenítésre került a tevékenységek között. A kiindulásban még nincs hiba, hiszen kft. vagy szövetkezet végezhet munkaerő-kölcsönző tevékenységet. Azonban csak olyan szövetkezet lehet munkaerő-kölcsönző cég, mely a 118/2001. (VI. 30.) Korm. rendelet alapján 15 000 000 Ft vagyoni biztosítékot letétbe helyezett. A szociális szövetkezet alaptőkéje és a kötelező vagyoni biztosíték között hatalmas az értékbeli különbség. Így eléggé diszsonáns lenne, ha ténylegesen folytathatna ilyen tevékenységet. Ezen felül pedig a székhely szerinti kormányhivatalnál nyilvántartásba kell vetetnie magát munkaerő-kölcsönző céggént. Az említett szövetkezet nem található meg a listában. Ez egy példa, de a vizsgált szociális szövetkezetek zöménél találunk olyan tevékenységi köröket, amelyeket elsősorban haszonszerzési célzat jellemzi, és nem igazodik a fő tevékenységi körhöz. Ezen tevékenységek halmozása volt az indoka annak, hogy a jogalkotó elrendelte, hogy a szociális szövetkezet nevében a fő tevékenységi kört is meg kell jelölni. Ezt külön ki is emelte a módosítást elrendelő jogszabály miniszteri indokolása:

„A szociális szövetkezetek esetében nem ritka ellenőrzési tapasztalat, hogy a törvényben meghatározott céltól eltérő olyan tevékenységet folytatnak (vendéglátóipar, call-center, ügyfélszolgálat működtetése, építőipar stb.), melyek többsége ellátható hagyományos munkaviszony (esetleg munkaerő-kölcsönzés) keretében is. Ezekben az esetekben nyilvánvaló, hogy a szociális szövetkezeti foglalkoztatási formát csak a kedvezőbb jogszabályi környezet miatt veszik igénybe. Ennek következtében indokolt a tevékenységi körnek a törvényi célnak megfelelő korlátozása.”¹⁹ Azonban a fenti példákból is kitűnik, hogy a szabálynak tényleges korlátozó hatása nincs, mivel a fő tevékenységi kör megjelölése nem gátolja a szövetkezetet az egyéb tevékenységek folytatásában, és ez irányú vizsgálatot a cégbíróságok sem folytatnak le. Erre talán megoldás lehet az Országos Szövetkezeti Tanács egykori javaslata, mely szerint a Szvt. 14. § (1) bekezdés kiegészülne a szociális szövetkezetek típusai szerinti csoportosítással. Ez ugyanis rendszerelvűen keretet adna a szociális szövetkezeti tevékenységeknek. Javaslataik alapján megkülönböztetnének:

- Szociális ellátást szolgáltató szövetkezeteket,
- Hátrányos helyzetűek foglalkoztatási integrációját biztosító szociális szövetkezeteket,
- Helyi közösségi szükségleteket kielégítő szociális szövetkezeteket,
- Közösségi vállalkozásokként működő szociális szövetkezeteket,
- Foglalkoztatást szervező szociális szövetkezeteket.²⁰

¹⁹ T/12732. számú törvényjavaslat 34. §. (2) fűzött miniszteri indoklás.

²⁰ Az Országos Szövetkezeti Tanács 2016. november 2-án kelt levele Varga Mihály részére. http://www.oszt.hu/sites/default/files/csatolmanyok/szoc.szovetkezet_szabalyoz_as_velemen_y_16_11_02.pdf, 2019. december 28.

4.1. Alaptőke, cégforma és tagság

A szociális szövetkezetet el tudjuk helyezni a társadalmi vállalkozások kategóriáján belül. A társadalmi vállalkozás a szövetkezeti formán kívül több más cégformát is ölthet. A hazai rendszerben a jogalkotó azonban mégis a szövetkezeti formát preferálja. Önmagában nem a formának van jelentősége a társadalmi vállalkozások esetében, hanem az elérendő célnak. A társadalmi vállalkozások működésének a célja valamilyen a társadalom számára hasznos tevékenység. A fentebbiekben is láttuk, hogy ez szinte bármilyen szolgáltatás vagy tevékenység lehet. Az általunk vizsgált csoportja a társadalmi vállalkozásoknak a szociális szövetkezet. Ahogy azt a fentiekben is írtuk, ennek a formának a társadalmi szerepe, hogy a hátrányos helyzetű személyeket átsegítse az elsődleges munkaerőpiacra. Ezzel párhuzamosan azonban megtestesít még egy célt is, még hozzá a foglalkoztatás elősegítésével a helyi piac kialakításában is fontos szerepet játszana. Valószínűleg ez is játszik közre abban, hogy a legkülönbözőbb tevékenységi körökkel alapítják őket. A meghatározott cél okán érthető az is, hogy a szociális szövetkezet esetében nincs meghatározott minimum alaptőke, hiszen olyan tagok toborzásáról van szó, akiknek szinte semmije sincs. Azonban éppen a fő tevékenységi körök sokszínűségéből adódóan ez megnyitja egy fentebb már említett jogi kiskapu lehetőségét is. Hiszen olyan tevékenységek gyakorlására van lehetőség, amelyeket akár bt., kft. vagy éppen kft. keretében is meg lehet valósítani. Könnyen előfordulhat olyan konstrukció is, hogy bt. vagy kft. helyett kerül alapításra szociális szövetkezet. Ebben az esetben a felelősség csak korlátozott lesz, ami sokkal jobban védi a tagot. A fentiekben kifejtettek szerint érthető, hogy a szociális szövetkezet a korlátolt felelősség elvére épül, de magában rejti a visszaélés lehetőségét is természetesen. Ez a veszély még akkor is fennáll, ha a tagok között kell, hogy legyen önkormányzat vagy jogszabályban meghatározott karitatív tevékenységet ellátó közhasznú jogállású szervezet. Talán ennél is csábítóbb lehet az a megoldás, hogy a szociális szövetkezet bizonyos esetekben a kft. alternatívája legyen a meg nem határozott alapítási összeg okán.

A felelősségi kérdések azonban a fentiek fényében rávilágítanak még egy problémára. A jogszabályok nem limitálják, hogy az önkormányzat vagy a karitatív szervezet egyszerre mennyi szociális szövetkezet tagja lehet. Ami mondjuk annak a fényében is érdekes lehet, ha egy településen több szociális szövetkezet is működik. Nem szükségszerű, hogy mindegyiknek tagja legyen, de nagy eséllyel egynél többnek lesz alapító tagja. A kérdés még akkor is nyitva marad, ha elfogadjuk azt a módszertani felosztást, hogy a megalapított szövetkezet fő karaktere határozza meg az önkormányzati szerepvállalás mértékét. Ebben a felosztásban megkülönböztetünk:

- Nem vállalkozás szemléletű szövetkezeteket
- Támogatásorientált szövetkezeteket
- Vállalkozói szemléletű szövetkezeteket²¹

Az első két forma megköveteli az önkormányzat aktív működését, ami jelentős mértékben befolyásolhatja a fenntarthatósági politikát. Az első kategóriában első-

²¹ *Módszertani kézikönyv szociális szövetkezetek számára.* OFA, 2019, 62.

sorban szociális célok teljesítése a prioritás. Ezek jellemzően önkormányzati indítatásra, szociális jelleggel, a közfoglalkoztatás talaján indított szervezeteket jelentenek, melyek működése hosszú távon nem fenntartható. Valamivel proaktívabb a támogatásorientált szociális szervezet, mely a támogatási lehetőségek meglétét tartja hangsúlyosnak a fenntartható működéshez. Fenntarthatóság szempontjából stabilabb koncepció mentén szerveződik. Azonban még mindig az önkormányzat aktív szerepvállalása a meghatározó. A vállalkozói szemléletű szervezetek esetében az önkormányzat szerepe viszont minimális, csupán egy tag. A szervezet ebben az esetben inkább működik mikrovállalkozásként, mint az önkormányzati feladatok kiterjesztett végrehajtójaként. Ezért is kérdéses, hogy az önkormányzat fel tudja-e mérni helyesen a saját teherbíró képességét. Másrészt az önkormányzat szerepvállalása a normál szervezeti elvekkel szembenő sajátos jogi konstrukciót alakított ki, melyben a felek nem feltétlenül egyenrangúak.²² Az első két kategóriában jelentkezik az önkormányzati túlsúly.²³ A fentiekből adódóan kiemelendő, hogy szükség van mindhárom szervezeti karakterre, de leginkább a vállalkozási szemléletű szervezetekre van szükség, mivel azok fogják megalapozni az adott térség gazdaságát. Ennek egyik fő megszervezési módja a rövid ellátási láncok kialakítása lehet majd.

Összegzés

A kutatás tanulságaként levonható megállapításaink a következők: a szociális szervezeti forma a tevékenység végzésétől függetlenül kevés alaptőkével lehetővé teszi a tevékenység megkezdését. A személyegyesítő jellegű szervezetekben a demokratikus jellegű legfőbb szerv működése során mindenkinek beleszólása van a stratégiai kérdésekben való döntésbe, aki a minimális tőke szolgáltatási kötelezettségének eleget tett. Minimális tőkekövetelmény hiányában a tevékenység elkezdéséhez kapcsolódó tőke kizárólag támogatásokból valósul meg. A Miskolci járás jellemzője, hogy a legnagyobb lakosságsszámmal rendelkezik a régió járásai közül. A megyei járásai közül itt érvényesül a nagyvárosi jelleg. A tevékenységek közül, melyek a 134 szervezethez kötődnek, a szolgáltatási piac áll döntő többséggel. Azonban a gyártás, feldolgozás és az alapanyag-előállítás is meghatározó. Az ipari területek közül a leginkább jellemző az építőipar, a kereskedelmi jellegű szervezetek közül a kiskereskedelem dominanciája jellemző. A szervezetek egy része a társadalmi tevékenységet választotta fő tevékenységének, ezek közül a döntő többség-

²² Gondolunk itt elsősorban az önkéntesség alapelveire. A jogszabályok alapján a szociális szervezetnek kötelezően kell, hogy legyen önkormányzat vagy karitatív szervezet tagja.

²³ Az önkormányzati szerepvállalással kapcsolatosan az egyik jelentős álláspont pont annak az elutasítása. Ennek részleteibe a tanulmány keretei között részletesebben nem tudunk belemenni, de az érdeklődők figyelmébe ajánljuk: *Állásfoglalás a szociális szervezetekben kötelező önkormányzati/karitatív szervezeti tagságról és a fő tevékenység névben viseléséről*. Szociális Szervezetek Országos Szövetsége, <http://szoszov.hu/sites/default/files/letoltheto/allasfoglalasaszocialisszervezetekbenkotelezoonkormanyzatitagsagrolvegso.pdf>, 2019. december 28.

sége már megszűnt, vagy a megszűnés fázisába került. A Miskolci járás szövetkezeinek döntő többsége 100 000 Ft alatti alaptőkével rendelkezik. Mindössze három olyan szövetkezet van, melynek az alaptőkéje meghaladja az egymillió forintot. A gazdasági életképesség legfontosabb mérőszáma a nettó árbevétel, melyről a Miskolci járásban a szövetkezetek 2/3-a nem szolgáltat adatot. Az adatot szolgáltató szövetkezetek közül azonban közel 40 százalék produkált a 2018-as gazdasági évben olyan árbevételt, mely alkalmassá teszi őket arra, hogy teljesíteni tudják a fenntartási támogatásukhoz kapcsolódó továbbműködési kötelezettségüket. Érdekes módon a legnagyobb árbevételt produkáló szövetkezetek közül a tevékenységük jövedelemtermelő képességére nem lehet levonni releváns következtetést. A kiskereskedelem, az építés és a mezőgazdasági feldolgozás is szerepel a legjobban működő szövetkezetek tevékenységi körei között.

A másik két vizsgált járásban az adatok helyzetükből adódóan némileg más arányokat mutatnak. Egyrészt az ott élők esetében más igények merülnek fel a többi vizsgált járáshoz képest, kevés a tevékenységek közötti átfedés. A Mezőkövesdi járásban és a Tiszaújvárosi járásban elsősorban a szolgáltatás preferált, másrészt az egyes járások adottságai okán is jól kivehető különbségek alakultak ki.

Általános jellemző mindhárom járásban, hogy szinte a semmiből alakítanak szövetkezeteket, melyek elsősorban csak a kiírt pályázatok felhasználására és elköltésére alakulnak meg. Tényleges tevékenység, mely nettó árbevételben is kimutatható, a szövetkezetek 1/3-a által végzett tevékenység. A fentiekén túl a tagság és a névviselés is olyan kérdéseket vetnek fel, melyek nemcsak a lokális vizsgálatokban, hanem akár országos összehasonlításban is kimutatható lenne. Sajnos a jogalkotó, véleményünk szerint, nem igazán találta meg a középutat a rugalmasítás és a strict szabályozás között, pedig erre mindenképpen törekednie kellene.

Felhasznált irodalom

- [1] *Állásfoglalás a szociális szövetkezetekben kötelező önkormányzati/karitatív szervezeti tagságról és a fő tevékenység névben viseléséről.* Szociális Szövetkezetek Országos Szövetsége, <http://szoszov.hu/sites/default/files/letoltheto/allasfoglalaszocialisszovetkezetekbenkotelezoonkormanyzatitagsagrolvegso.pdf>, 2019. december 28.
- [2] Az Országos Szövetkezeti Tanács 2016. november 2-án kelt levele Varga Mihály részére. http://www.oszt.hu/sites/default/files/csatolmanyok/szoc_vetkezet_szabalyozas_velemeny_16_11_02.pdf, 2019. december 28.
- [3] BAK Klára – RÉTI Mária: Die Rolle der Genossenschaften in der Sozial- und Beschäftigungspolitik, die Tendenz der internationalen und der ungarischen genossenschaftlichen Rechtsgebung. *JAEL* 2013/8., 5–22.
- [4] BARZÓ Tímea: Személyiségvédelem. In: *Civilisztika I.* (Szerk.: Barzó Tímea – Papp Tekla), Dialóg Campus, Budapest, 2018, 185–263.

- [5] BERECK Ádám – BARTHA Zoltán: A társadalmi vállalkozások piaci bevételszerző képességének meghatározó tényezői. *E-CONOM* 2019/1., 102–107. (Doi: 10.17836/EC.2019.1.102)
- [6] BOBVOS Pál: Szociális juttatások a fel nem osztható alap terhére. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica* 2016/79., 111–117.
- [7] BOBVOS Pál: *Szövetkezeti jog: a Polgári Törvénykönyv alapján*. SZTE ÁJK, Szeged, 2016.
- [8] BOZSIK Sándor – SZEMÁN Judit – MUSINSZKI Zoltán: A társadalmi vállalkozások finanszírozási modelljeinek összefoglalása és adaptációja a B.-A.-Z. megyei problémákra. In: *Pénzügy-számvitel füzetek IV.* (Szerk.: Bozsik Sándor), Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2019, 40–49.
- [9] CSÁK Csilla: A mezőgazdasági tevékenység végzésének szervezeti és funkcionális keretei. In: *Szociális farmok létrehozása Magyarországon* (szerk. Csák Csilla et al.), Szimbiózis Alapítvány–Nyitott Könyvműhely, Miskolc, 2015, 162–171.
- [10] CSÁK Csilla: A szövetkezeti hitelintézetek identitása. *Szövetkezés* 2012/1–2., 93–99.
- [11] *European Job Monitor 2019*. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19036en.pdf, 2019. december 2.
- [12] G. FEKETE Éva – BERECK Ádám – KÁDÁRNÉ HORVÁTH Ágnes – KISS Julianna – PÉTER Zsolt – SIPOSNÉ NÁNDORI Eszter – SZEGEDI Krisztina: *Alap kutatás a társadalmi vállalkozások működéséről*. Zárótanulmány az OFA Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. megbízásából, a GINOP-5.1.2-15-2016-00001 *PiacTárs* kiemelt projekt keretében. Miskolc, 2017.
- [13] LIPTÁK Katalin – SZENDI Dóra – MUSINSZKI Zoltán: Munkaerő-piaci folyamatok elemzése az Abaúji térségben. *Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek* 2019/2., 22–30.
- [14] LIPTÁK Katalin: Kistérségi szintű HDI becslés az Észak-magyarországi régióban. In: *Doktoranduszok Fóruma 2009. A Gazdaságtudományi Kar szekciókiadványa*, Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (szerk.: Karajz Sándor), Miskolc, 2009, 7.
- [15] LIPTÁK Katalin: Változó munkaerőpiac?! Munkaerő-piaci előrejelzés az Észak-magyarországi régióban. *Területi Statisztika* 2014/3., 220–236.
- [16] *Módszertani kézikönyv szociális szövetkezetek számára*. OFA, 2019.,
- [17] OLAIJOS István – PRUGBERGER Tamás: A szövetkezet intézményének új jogi szabályozása. *Jogtudományi Közlemények* 2001/12., 459–470.
- [18] PAPP Tekla: Névfogalás. In: *Társasági jogi lexikon* (szerk.: Dül et al.), Dialóg Campus, Budapest, 2019, 194.

-
- [19] PRUGBERGER Tamás – KÁROLYI Géza: A szövetkezet, mint gazdasági, szociál- és foglalkoztatáspolitikailag jelentős jogalany. In: *Jogi Személyek az új Polgári Törvénykönyvben.* (Szerk.: Gondosné Pusztahelyi Réka), Novotni Kiadó, Miskolc 2013, 187–212.
- [20] RÉTI Mária: *Mit biztosít ma a jogszabályi háttér Magyarországon a szociális szövetkezetekkel kapcsolatban?* <http://szoszov.hu/dr-reti-maria-mit-biztosit-ma-a-jogszabalyi-hatter-magyarorszagon-a-szocialis-szovetkezetekkel>, 2017. február 28.
- [21] RÉTI Mária: A magyar szövetkezeti jog szabályozási hagyományairól. *Szövetkezés* 2015/1., 19–41.
- [22] RÉTI Mária: Globalizáció – Fenntarthatóság: A szövetkezeti forma előnyeiről, a szövetkezetek eredményeiről, a szövetkezeti jog jelentőségéről. *Szövetkezés* 2016/1., 18–40.
- [23] SZEMÁN Judit: A szociális szövetkezetek működésének tapasztalatai Magyarországon. In: Torgyik Judit (szerk.): *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció.* International Research Institute s.r.o., Komárno 2018, 60–68.
- [24] T/12732. számú törvényjavaslat 34. §. (2) bekezdéséhez fűzött miniszteri indoklás.

A VEZETŐ ÁLLÁSÚ MUNKAVÁLLALÓK JOGVISZONYA

PRUGBERGER TAMÁS* – ROMÁN RÓBERT**

A vezető állású munkavállalói jogviszonyt elsődlegesen el kell határolni a más, munkavégzéshez hasonló jogviszonyoktól, majd exponálni szükséges a vezetőkkel szemben felmerülő elvárásokat. Európai kitekintésben nyer megvilágítást a felelősségi kérdés, az összeférhetlenségi és kizáró okok, továbbá a díjazásuk rendszere.

Kulcsszavak: *munkavállaló, vezető, munkaviszony, megbízási jogviszony, munkabér, összeférhetetlenség*

First, the executive employees' legal relationship should be distinguished from other employment relationships, and then expectations occurring against managers need to be exposed. The issue of liability, the causes of conflict of interest and disqualification, and their remuneration system are presented in European terms.

Keywords: *employee, manager, employment, agency contract, wage, conflict of interest*

1. Az alanyi kör meghatározása

A hatályos rendelkezések szerint fogalmi szinten vezető állású munkavállaló a munkáltató vezetője, valamint a közvetlen irányítása alatt álló és részben vagy egészben a helyettesítésére jogositott más munkavállaló. A törvényben tehát a második vonalbeli vezető esetén szó sincs már munkáltatói előírásról.¹ A munkaszerződés – a Mt. 209. § (2) bekezdésében foglaltak kivételével, mely a kollektív szerződés alkalmazásának kizárását mondja ki a vezetők tekintetében – a vezetőre vo-

* PROF. DR. PRUGBERGER TAMÁS
professor emeritus
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
prugberger.tamas@t-online.hu

** DR. ROMÁN RÓBERT
ügyvéd, főiskolai docens
Eszterházy Károly Egyetem
Közgazdaságtan Tanszék
3300 Eger Egészségház utca 4.
drromanrobert@gmail.com

¹ KARDKOVÁCS Kolos (szerk.): *Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata*. HVG-Orac, Budapest, 2012, 344.

natkozó rendelkezések alkalmazását írhatja elő, ha a munkavállaló a munkáltató működése szempontjából kiemelkedő jelentőségű vagy fokozottan bizalmi jellegű munkakört tölt be és alapbére eléri – a fentiek szerint – a kötelező legkisebb munkabér hétszerezését. Önmagában az, hogy a munkavállaló a munkaköri feladatait önállóan végzi, és ezzel összefüggésben döntés-előkészítési feladatokat is ellát, nem teszi a 2012. évi I. törvény 208. § (1) bekezdés szerinti vezetővé.²

Vezető állású munkavállalónak ezért a beosztottakkal dolgozókon kívül csak az olyan beosztottak nélküli munkavállaló minősülhet álláspontom szerint, aki bár konkrét irányítói vagy ellenőrzési tevékenységet nem végez és munkáltatói utasításadás joga nincs, de munkája olyan, amely meghatározza a vállalat/vállalkozás arculatát és stratégiai vagy magas szinten taktikai jellegű. A tanácsadó, valamint a működés olyan szellemi irányítója, akinek a javaslatai alapján irányítja a munkáltató a vállalatot vagy üzemet, vezető alkalmazottnak minősülhet.³

A jogviszony létesítése tekintetében a Mt. a vezető állásúakra vonatkozóan nem állapít meg különös szabályokat, ahogyan ezt a korábbi Mt. sem tette. Nem jogellenes a vezetői munkaszerződés olyan rendelkezése, amely a munkáltatóra vonatkozó kollektív szerződés tartalmával ellentétes.⁴ A vezető állású munkaviszonya tekintetében olyan egységes gyakorlat alakult ki, amely szerint a vezető állású személy munkavállalóként azzal a munkáltatóval áll munkaviszonyban, amelynél tevékenykedik.⁵

A gazdasági társaságoknál alkalmazásban lévő vezető állású munkavállalók tekintetében a gyakorlatban tipikusnak tekinthető, hogy a vezető tisztségviselő vonatkozásában külön munkaszerződés megkötésre kifejezetten nem kerül sor, csak a legfőbb szerv határozata tartalmazza a vezető tisztségviselővé történő választást.⁶ Ezt vagy a társasági szerződésben rögzítik, vagy annak módosítása során a legfőbb szerv üléséről készült jegyzőkönyvben, melynek a létesítő okiratot is érintő részét átvezetik a társasági szerződésen és annak egységes szerkezetbe foglalt változata is elkészül. Ehhez csatolják az elfogadó nyilatkozatot, és ez a gyakorlat jogszerűnek tekinthető és megfelel a munkaszerződés megkötésére megszabott követelményeknek.⁷

A munkaszerződést a vezető állású munkavállalóval is írásba kell foglalni. Tekintettel arra, hogy a munkaszerződés megkötésére vonatkozóan nincsenek speciális előírások a vezető állású munkavállalók aspektusában, ugyancsak nincs eltérés a

² EBH. 2015. M.14.

³ PRUGBERGER Tamás: Vezető alkalmazotti jogállás fogalmának a kérdéseihez. *Vezetéstudomány* XXXIV évf., 2003/9., 45.

⁴ TÖRŐ Emese: A vezető állású munkavállalói jogviszony egyes kérdései az Mt. szabályai tükrében. In: Czucz Ottó – Szabó István (szerk.): *Munkaügyi igazgatás, munkaügyi bíráskodás*. Radnay József Ünnepi Kötet, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 479.

⁵ RADNAY József: A vezetők munkavégzési jogviszonyának és a munkáltatói jogkör gyakorlásának egyes kérdései, *Gazdaság és Jog* 1998/11., 17.

⁶ KENDERES György: Ellentmondások és hiányosságok a munkaszerződés szabályozása körében. *Jogtudományi Közlöny* 2007/2., 78.

⁷ PÁL Lajos: *A vezetők foglalkoztatásának szabályai*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007, 43.

próbaidő szabályozása tekintetében sem. A magyar munkajog nem tesz különbséget a jogviszony létesítésekor a próbaidős szabályozás terén, hogy vezető állású munkavállalóról – ezen belül menedzserről, vagy egyéb vezetőről – nyújt jogi szabályozást, vagy alkalmazott munkavállalóról. A próbaidő időtartama egységesen került szabályozásra. Ez a megoldás egyre inkább kétséges, hogy a gazdasági igényeket mennyiben hivatott kielégíteni.⁸ A próbaidő szabályozása a Mt-ben megváltozott, hiszen annak meghosszabbítására is nyílik lehetőség törvényi keretek között⁹, azonban a Mt. 50. § (4) bekezdés szerint a próbaidő 6 hónap is lehet a kollektív szerződés alapján, mely azonban a vezető állású munkavállalóra a Mt. 209. § (2) bekezdése alapján nem terjed ki, így a vezetőnél az Mt. 45. §-tól eltérés nem lehetséges az 50. § (4) bekezdése szerint.

A munkaszerződés megkötése és így a munkajogi jogviszony létesítése kapcsán rögzíthető, hogy a magyar munkajogban a vezető, a szellemi, illetve a fizikai foglalkozású munkavállaló munkaviszonyát általában egységes szabályok rendezik. Nincs akadálya, hogy a kollektív szerződés vagy a munkaszerződés az alkalmazottak és a munkások vagy azok egy része tekintetében az általánostól eltérő olyan szabályokat állapítson meg, amelyek a munkaviszonnyal összefüggő körülményeken alapulnak, és nem jelentenek hátrányos megkülönböztetést.¹⁰

A vezető állású munkavállalókkal megkötött munkaszerződés azonban leginkább egy polgári jogi megbízásához hasonlítható, mert a felek között egy személyes, bizalmi viszony jön létre, amelyből hiányzik a munkaviszonyra jellemző munkavállalói alárendeltség és az önálló munkavégzés. A menedzser nagy fokú önállósággal, polgári jogi korlátlan felelősség mellett látja el a munkáltató vezetését, s vele szemben gyakorlatilag a munkáltató utasítási joga sem érvényesül.¹¹ A munkavállaló ugyanakkor „saját neve alatt” nem jelenik meg a gazdasági forgalomban, ebbéli minőségében „nem piacképes”.¹²

A korábbi Mt. 74. §-ának értelmében, ha a munkáltatói jogkört nem az arra jogosított szerv, illetőleg személy gyakorolta, eljárása érvénytelen volt, kivéve, ha a munkavállaló a körülményekből alappal következtethetett az eljáró személy vagy szerv jogosultságára. Vezető tisztségviselővel kapcsolatosan sem tekinthető irrelevánsnak, hogy a joggyakorlás során kit kell jogosítottnak tekinteni, melyet a Ptk.

⁸ A német jogi szabályozásban a gazdasági igazgatókkal a végleges beiktatás előtt 9–12 hónapos próbaidőben állapotodnak meg, figyelemmel arra, hogy ennyi idő szükséges a jogalkotási koncepciójuk szerint ahhoz, hogy a vezető alkalmassága megítélhető legyen autentikus módon. Dagmal KAISER: *Leitende Angestellte*. Arbeitsrecht Volker Verlag 1996/12., 40.

⁹ 2012. I. tv. 45. § (5) bekezdés.

¹⁰ RADNAY József: *Kézikönyv menedzsereknek*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996, 21.

¹¹ TÖRŐ Emese: A menedzserszerződés tartalmi sajátosságai. *Vezetéstudomány* 2003. május, 37.

¹² KISS György: *Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésekre*. In: Manfred Ploetz – Tóth Hilda (szerk.): *A munkajog és a polgári jog kodifikációs és funkcionális összefüggései*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2001, 201.

szabályai alapján kell elbírálni. A munkaviszony létesítésekor a munkáltató köteles a munkavállalóval közölni, hogy a munkaviszonyból eredő munkáltatói jogokat és kötelességeket mely szerv vagy személy gyakorolja, illetve teljesíti.¹³ Ezen rendelkezésen az új Mt. sem változtatott érdemben.¹⁴

Az a tény, hogy egy adott vállalkozási forma társasági szerződésében, illetve alapító okiratában nem tüntetik fel a delegálás tényét, még nem jelenti azt, hogy a munkavállaló ne tudná, hogy ki gyakorolja felette a munkáltatói jogkört, így önmagában az a tény, hogy a Ptk.-ben írt rendelkezéseket elmulasztották, még nem jelenti azt, hogy a munkavállaló nem következtethetne kellő alappal arra, hogy felette ki gyakorolja a munkáltatói jogokat, illetve ki teljesíti a munkáltatói kötelességeket. Ennek ellenére a bíróság több esetben döntött úgy, hogy a munkáltatói jogkör gyakorlása akkor is érvénytelen, ha a Ptk. szabályait megszegve gyakorolta azt az adott szerv, illetve személy, függetlenül attól, hogy ez a mulasztás mennyiben érinti a Mt. rendelkezéseit.¹⁵

A hatályos Mt. rendelkezései szerint a munkaszerződés konjunktív tartalmi elemét képezi a munkakör megjelölése, s ez irányadó a vezető állású munkavállalóval megkötött szerződésre is. Ekként meg kell határozni a feleknek, hogy az adott cég operatív irányítására, ügyvezetésére létesítenek munkaviszonyt. Munkaköri leírást nem kötelező a vezetői munkaszerződésnek sem tartalmazni, így a feleken múlik, hogy a vezető feladat- és hatáskörét milyen részletességgel határozzák meg.¹⁶

2. A vezető állású munkavállalókkal kötött szerződés és a vezető állású munkavállalókkal szemben fennálló elvárások

Ami a magyar vezető alkalmazotti szerződéskötési gyakorlatot illeti, visszaélésre adott lehetőséget a vezető alkalmazott fogalmának főleg az első időszakban történt problematikus megfogalmazása. Az 1992. évi Mt. 188. §-ának eredeti megfogalmazása szerint ugyanis vezető alkalmazottnak nemcsak a munkáltató, vagyis a cég vezetője és helyettese minősült, hanem az is, akit a munkáltató annak minősített. Mint már erre fentebb utalás történt, ez komoly visszaélésekre és szubjektív döntésekre adott lehetőséget. Már jelzésre került az az igen gyakran előfordult jelenség, hogy a segédszemélyzet körében azok az ügykezelő és leírói munkát végző beosztott munkaköröket ellátó munkatársak, munkakörük által egyáltalán nem indokolt módon, formálisan vezetői besorolásba kerültek fiktív vezetői munkakör létesítése

¹³ ÓNODI Irén: Szociális dimenzió az Európai Unióban. *Munkaiügyi Szemle* 1999. november, 52.

¹⁴ 2012. I. tv. 46. § (1) bek. h) pont.

¹⁵ KISS György: *Munkajog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 113.

¹⁶ Némely országban e téren a munkáltatók egy ún. munkavállalói kézikönyvet készítenek, amelyben az egyes munkakörökre lebontva rögzítik a konkrét feladatokat, a cég elvárásait az adott munkakört betöltő munkavállalóval szemben, s a szerződés tartalmazza a rájuk vonatkozó belső szabályzatok és jogszabályok gyűjteményét is. Így nem szükséges az egyes munkaszerződésekben a munkaköri leírásokat újból és újból elkészíteni. TÖRŐ Emese: *A menedzser szerződés tartalmi sajátosságai*. 39.

mellett. Legtöbbször formális új címmel, továbbra is a korábbi munkakörüket látták el, mert magasabb munkakör betöltésére képesítésük és képzettségük nem volt. Arról fentebb már szintén szó esett, hogy a munkáltatók szívesen szélesítették névlegesen a vezető alkalmazottak körét, mert így a munkavállalói gondatlan károkozást nem a Mt. által megállapított csökkentett mértékben, hanem teljes kártérítés reményében próbálták érvényesíteni.¹⁷ Az ilyen és hasonló visszaéléseket még az 1992. évi Mt.-nek az 1999. évi LVI. tv.-nyel történt módosítása megszüntette a vezető állásúvá történő módosítás e korlátlan lehetőségét, előírva azt, amit a jelenleg hatályos Mt. is átvett, miszerint vezető állásúnak csak a fontos és bizalmas munkakört betöltő munkavállaló minősíthető.

Eme módosítás ellenére is lehetőség nyílt a régi Mt. eredeti rendelkezéseinek a kihasználásával visszaéléseket elkövetni, mégpedig a határozott időtartamú munkaviszony megszüntetésének a 88. §-ban történt első normamegfogalmazásának a kihasználásával. Ugyanis igen sok esetben úgy alapítottak sokan Kft.-t, vagy más gazdaság társaságot kis létszámú baráti tagsággal, ahol az alapítók egyikét megválasztották általában két évig terjedő határidős szerződést kötve ügyvezetőnek, aki 7-8 hónap múlva rendes felmondással megszüntette a munkaviszonyát, vagy neki mondott fel a cég rendes felmondással és így megillette őt az akkori jog szerint több mint egy évi végkielégítés. Több esetben a gazdasági társaságok tagjai így váltották egymást és ilyen módon utaltak ki nagy összegű végkielégítést a társaság vagyonából. Ennek a lehetőségét az 1992. évi Mt. 88. §-a (2) bekezdésének az 1995. évi LV. tv. 27. §-ával történt módosítása révén maximum 12 havi végkielégítésre korlátozta, azonban nem szüntette meg. E lehetőség gyökeres megszüntetése a 2012. évi Mt.-vel valósult meg, amely a vezető alkalmazottak határidős munkaszerződéseinek esetében eltérő megállapodás hiányában rendes felmondás esetén a felmondási időre és a végkielégítésre vonatkozó szabályokat rendeli alkalmazni a határozott időtartamú vezetői munkaszerződés esetében is. Ez által a magyar jogi szabályozás ezen a téren jelentősen közeledett a kontinentális nyugat-európai országok által kidolgozott megoldásokhoz.

A vezető alkalmazottakkal szembeni általános elvárások korábban és most is a fejlett nyugat-európai és transzatlanti államokban a munkáltatóval szembeni hűség és mind olyan tevékenység tilalma, amivel piaci versenyhelyzetét sértheti vagy csökkentheti. Éppen ezért a nyugat-európai államokban is a magyarhoz hasonlóan az összeférhetlenségi előírások erőteljesen előtérbe vannak helyezve és ugyanígy azok a joghátrányok is, amelyek csődeljárás során a vezető alkalmazottakat terhelik. Az új magyar munkajogi szabályozás azonban nem szól sem korábban, sem most az olyan gazdasági tevékenység vagy magatartás folytatásának tilalmáról, amellyel az általa képviselt cég vagy szervezeti egység gazdasági versenyhelyzetét rontani tudja a piacon. Nem folytathat a munkáltatójával szemben ellenreklámozó tevékenységet. Messzemenően köteles a cégének és/vagy belső szervezeti egységének a bizalmas adatait titokban tartani, és az ügyfelekkel a cégének érdekeit szem

¹⁷ Elhangzott felvetés szakszervezeti részről a Friedrich Ebert Stiftung által 1997-ben rendezett egyik munkaügyi konferencián.

előtt tartva udvariasan, azonban célirányosan tárgyalni. Ezen túlmenően cégének a kívánságait, döntéseit a szükséges kritikai észrevételei közlése mellett írásbeli kívánságra akkor is végrehajtani, ha azokkal szemben fenntartásai vannak. Nem folytathat továbbá olyan életmódot és nem tanúsíthat olyan magatartást, amivel potenciálisan eltávolíthatja az ügyfeleket a céggel történő gazdasági szerződéskötéstől. Hogy ilyen ne állhasson elő, a vezető alkalmazottól elvárható a botrányokozásmentes és tisztességes, valamint a szenvedély és korrupciómentes életmód. Egy szóval, közéleti és magánéleti tevékenységének vitelénél a vezető alkalmazott, függetlenül attól, hogy a vezető alkalmazotti hierarchiának melyik fokán áll, mindig szem előtt kell tartania, hogy cégének mi az érdeke és neki e szerint hogyan kell viselkednie a különböző helyzetekben.¹⁸ Ezek olyan általános elvárások, amelyekről külön normatív jogi előírásokat hozni szükségtelen. A kialakult bírói gyakorlat ezeket a szempontokat a szokásjogi alapon akkor is figyelembe veszi és jogkövetkezményeket fűz hozzá, ha mindez jogszabályilag rendezve nincs. Az itt kifejtettekkel ellentétes magatartások bekövetkező érdeksérelemtől függetlenül megalapozzák ilyen esetben szándékos vagy tudatos nagyobb fokú jogsértés esetén a vezető alkalmazotti állás azonnali hatályú megszüntetését. Erre azonban a legkritikább esetben kerül sor, mivel a vezető alkalmazott általában sokat tud a cégének belső és külső viszonyairól. Ezért legtöbbször csak azonnali hatállyal felmentik a munkavégzés alól és még a beiktatási szerződés megkötése előtt a vezető alkalmazottal megkötött versenykizárási megállapodással nem engedik, hogy akár vállalkozóként, akár pedig új munkaviszony létesítésével veszélyeztethesse volt munkahelyének piaci versenyhelyzetét.¹⁹

3. A vezető állású munkavállalók munkaidejére vonatkozó rendelkezések

Ami a vezető alkalmazottak munkaidő-beosztását illeti, az 1992. évi korábbi Mt. 192. §-ának szabálya szerint maga oszthatta be a munkaidejét és pihenőidejét, valamint a munkaszerződésében megállapított mértékű szabadsága kivételének egy vagy több időpontját és időintervallumát. Egyúttal e szakasz kimondta azt is, hogy a vezető alkalmazottat a rendkívüli munkaidőben végzett munkája után ellenérték, vagyis túlmunkapótlék nem illeti meg. Ezzel szemben a 2012. évi Mt. 209. § (4) bekezdése egyszerűen csak annyit mond, hogy a vezető alkalmazott munkaideje kötetlen. Lényegében a korábbi Mt. említett szakasza is ezt tartalmazta, csak túlbonyolítva írta körül. A mostani viszont túlságosan is elnagyoltan csak a munkaidő kötetlenségét mondja ki. Ha a nyugati államok megoldásaival hasonlítjuk össze mind a két magyar szabályozási módozatot, a nyugati is elvben a vezető alkalmazott munkaidejének a kötetlenségét hangsúlyozza, de csak a kis- és a középvállalatoknál, a többlépcsős egységrendszer-felépítésű nagyvállalatoknál ez azonban csak a felső szintre érvényes. Ugyanis, ha a vezető alkalmazott és az egysége felett egy másik egység és annak vezetője áll, akkor a munkaidő-beosztás tekintetében is

¹⁸ Rolf BIRK: i. m. 212–213.

¹⁹ Uo., továbbá Interjú tájékoztatás, 2001.

figyelembe kell venni az ő időbeosztását is. Mint már erről a fentekben szó esett, az alsóbb egység vezetőjének kell alkalmazkodnia a felette lévő egység vezetőjének a munkaidő-beosztásához és ahhoz az időponthoz, amikor konferenciát tart a hozzá tartozó egységek vezetői részére, ahol beszámoltatja és informálja őket a céggel összefüggő leglényegesebb gazdasági és üzletpolitikai helyzetről, valamint a további teendőkről. Ilyen konferenciákra a nagyobb cégek esetében általában másnaponként a közepeseknél, valamint az annál valamivel nagyobbaknál általában heti kétszer, a kisebbeknél pedig heti egyszer kerül sor. E konferencia-időpontokhoz, valamint az üzleti partnerek bejelentkezéséhez alkalmazkodnia kell.

Ezen kívül neki is rendszeres időközönként hasonló konferenciákat kell tartani az ő alá tartozó egységek vezetői részére, amelyeken beszámoltatja őket a végzett munkájukról, informálja őket mindarról, amiről őt is informálták és ő is megadja az alatta lévő egységek számára a vezetőjén keresztül a feladatokat és a további útmutatásokat. Ezen kívül az egységvezető a saját helyettesével is egyeztetni kényszerül a saját munkabeosztás alapján a megfelelő együttműködés érdekében a személyes találkozási időpontokat a munkamegbeszélés és a munkakoordinálás céljából. A vezető alkalmazottnak és az ő kívánsága alapján a helyettesének is a munkavégzésük során konkrét ellenőrzéseket és személyes megbeszéléseket kell tartania. Emellett a saját egysége munkáját is ellenőriznie és irányítania kell. Mindezeknél fogva valódi kötetlen munkaidőben az a munkatárs dolgozik, aki a cég működése szempontjából fontos és bizalmas munkakört tölt be és emiatt vezető állású. Az eddig leírtakból az következik, hogy az első számú egységvezető és a nagy egységek helyettes vezetői munkaidő-kötetlensége abban áll hogy nincsen előírt munkaideje. Mindezt figyelembe véve, helyes lenne, hogy az új Mt. itt említett szakasza akként egészülne ki, hogy a vezető alkalmazott munkaideje elvben kötetlen, azonban munkaidejének beosztása során figyelembe kell, hogy vegye a cég ügyrendjét és kialakult igazgatási stílusát.

Nyilván a reciprocitás elve alapján rendelkezett akként a korábbi munkajogi szabályozás, hogy a vezető a munkaidő-beosztását, valamint a pihenőidő, így a szabadság igénybevételét – a munkaszerződésben foglaltak szerint – maga állapítja meg, valamint a rendkívüli munkaidőben történő munkavégzésért ellenérték nem illeti meg. A külföldi jogi megoldással részben ellentétben konkrét ügyben²⁰ arra jutott a Legfelsőbb Bíróság, hogy a kft. tagja, aki egyben annak ügyvezetője is – a társasági szerződés eltérő rendelkezése hiányában – szavazhat az ügyvezető díjazását megállapító taggyűlési határozat meghozatalánál. Természetesen a vezető felett munkáltatói jogkört gyakorló szerv a munkaidőre, pihenőidőre előírásokat fogalmazhat meg, amelyet a felek a munkaszerződésben rögzíthetnek. Eszerint a vezetők munkaidejüket maguk jogosultak beosztani, önállóan dönthetnek a pihenőidejük, illetve a szabadságuk igénybevételéről. Munkaszerződéses rendelkezés hiányában a vezető önállóan jogosult e kérdésben határozni.²¹ Az is jellemző, hogy

²⁰ EBH2005. 1330.

²¹ PÁL Lajos – RADNAY József – TALLIÁN Blanka: *Munkajogi kézikönyv*. HVG-Orac, Budapest, 2007, 348.

gazdasági vezetők munkaidejét kötetlen jelleggel állapítják meg, legfeljebb a cégtulajdonos által szükségesnek ítélt napi ügyviteli-tárgyalási rendelkezésre állási (jelenléti) időt rögzítik, de azt is rugalmasan.²² Az EU-s munkaidő irányelv-módosítás tervezete már 2004-ben is kihangsúlyozta egyes rendelkezései kapcsán a munkaidő nyilvántartásának fontosságát.²³

Az új Mt. a 209. § (3) bekezdésben röviden rögzíti, hogy a vezető munkaideje kötetlen, szabadságát, díjazását nem említi, utóbbira azonban az új Mt. 208. § (2) bekezdés utal a második számú vezetők esetén.

4. A vezető állású munkavállalók díjazása

A vezető alkalmazottak munkadíjazásáról sem a korábbi, sem az új magyar Mt. nem beszélt, illetve nem beszél. Mivel a fejlett nyugat-európai és transzatlanti államokban igen nagy hányadot képvisel a vezető alkalmazottaknak járó természetbeni juttatás, érdemes megemlíteni a korábbi és a mostani magyar, minden munkavállalóra vonatkozó hazai szabályozást. Az 1992. évi korábbi Mt. ismerte a természetbeni díjazást, ami azonban nem haladhatta meg a munkabér 20 százalékát. Ez – mint majd látni fogjuk – a fejlett nyugati régióban a vezető alkalmazotti fizetések-nél általában a díjazás 50 százalékát teszi ki, amely összhangban áll azzal az ILO-egyezménnyel, amely általános jelleggel a természetbeni és a pénzbeli díjazás maximális arányát 50-50 százalékban állapítja meg. A fejlett nyugati régió vetületében ezért a 20 százalékos korábbi magyar természetbeni díjazási lehetőség teoretikusan szűknek bizonyult. Szűknek bizonyult azért, mert a cégek csak kis mértékben, cafeteriaként alkalmazták. Ezzel szemben a 2012. évi új Mt. 154. §-a elvben kimondja, hogy a munkabért teljes egészében pénzben kell kifizetni, amiből az következik, hogy az új magyar munkajog a természetbeni díjazást nem ismeri. Bár a korábbihoz képest jelentősen megnövekedettnek láthattuk a cafeteria és a különböző juttatási utalványok arányát, amelyet a magyar jog nem természetbeni díjazásként kezel, holott lényegében az, bár az elmúlt évek tendenciái arra utalnak, hogy mindezek szűkítése figyelhető meg.²⁴ Ugyanis az ILO Egyezményrel összhangban jóval nagyobb arányú, mint a korábbi 20 százalék, de az 50 százalékos maximális határt nem lépi túl. Ilyenben a cégvezetők jelentős része a hazai nagy és jelentősebb közepméretű vállalatoknál a pénzbeli díjazás 50 százalékos mértékéhez közelítő arányban részesülnek. Ez a Magyarországon működő multinacionális cégek belső egységeinek a vezetőire is vonatkozik, akiket a hazai joggal ellentétben a nyugati szemlélet szerint informális módon vezető alkalmazottnak tartanak. Mivel az új magyar Mt. 91. pontja egy szóval sem tesz említést a vezető alkalmazottak

²² PRUGBERGER Tamás: A vezető állású alkalmazottak jogviszonya a fejlett polgári államokban és Magyarországon. *Európa Fórum* 2001/1., 9.

²³ KUN Attila: A munkaidő nyilvántartásának főbb szempontjai. *Munkaügyi Szemle* 2005. október, 49–52.

²⁴ Az Erzsébet-utalványok közül a forgalomban lévőket 2019. december 31-ig lehetett felhasználni, ezért az Erzsébet Utalványforgalmazó Zrt. annak megszüntetéséről döntött. A SZÉP-kártya kedvező adózása fennmarad.

díjazásáról, ugyanakkor általános elvként mondja ki, hogy a beiktatási szerződés megkötése során a felek az Mt. előírásaitól szabadon eltérhetnek [209. § (1) bek.], ezért nem lényegtelen a fejlett nyugat-európai és transzatlanti régióknak a vezető alkalmazottakra vonatkozó munkadíjazási rendszerének részletesebb bemutatása.

Egyes multinacionális cégeknél a közszolgálathoz hasonló bértáblázatot alkalmaznak. Az egyik ilyennél a vezető alkalmazottak alacsonyabb kategóriáját 1-től 10-ig terjedő osztályokba sorolják be, míg a magasabbakat A-tól E-ig terjedőbe. Az 1-től 10-ig terjedő kategória az ún. műszakvezetők és üzemi egységvezetők menedzseri kategóriája, míg az A-tól E-ig terjedőké a jogi személyiséggel rendelkező vállalati egységeket, valamint az egyes régiókat irányító igazgatók kategóriája. A számokban meghatározott kategóriákban a 1-gyel jelzett a legalacsonyabb. Innen halad a hierarchia felfelé. A 7-e besorolásnál jelenik meg a komolyabb beosztás. A 7 és a 10 között van az átmenet az igazgatói pozícióhoz. Ezzel szemben az igazgatói kategóriában az „E” a legalacsonyabb, és innen halad a hierarchia felfelé az „A”-ig. Az „E–D” kategóriákba sorolják az ország- és a régióigazgatókat, a „C”-be az egyes világrészi régiókat irányító igazgatókat, míg a „B”-be az egyes világrészekhez tartozó vállalategységeket irányító vezérigazgatókat, míg az óriásvállalat központi székhelyén működő és az egész világot átfogó irányítást végző általános vezérigazgatók az „A” kategóriába nyernek besorolást. Ezen felül már csak a tiszteletdíjas igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok kategóriája van, akik közül a nem ellenőrző-felügyeleti tevékenységet ellátó tevékenységet végzők, ha a cég ügyvezetésében rendszeresen részt vesznek, a vezető alkalmazottak vezérigazgatói szintjén tisztségük mellett munkaviszonyban is állhatnak. Ilyenkor a társaságban betöltött tisztségük tiszteletdíján felül a vezérigazgatói beosztásnak megfelelő munkadíj is megilleti őket. Nem érvényesül azonban a munkaviszonyban állás e lehetősége a germán – így a magyar – jogrendszerhez tartozó társaságok felügyelőbizottsági tagjainál, valamint a frankofon és az angolszász jogrendszer board szisztéma szerint működő társaságok igazgatóságainak a nem ügyvezetésben, hanem kizárólag a felügyeleti tevékenységben részt vevő tagjai esetében.

A multinacionális cégeknél is az itt bemutatott rangsoroláshoz, illetve bérbesoroláshoz kötött alapdíjazás szintén kiegészülhet. A kiegészítő díjazás azonban szigorúan nyereségfüggő. A kiegészítő díjazás limitje, amely általában az alaplunkadíj egyharmada, meg is háromszorozódhat. A menedzser részére meghatározott eredmény el nem érése vagy csökkent elérése esetén csak a kiegészítő díjazás csökken vagy esik el, az alaplunkadíj azonban változatlan marad. Fennáll azonban a veszélye annak, hogy a legalacsonyabb besorolású vezetői állásba sorolják át a saját szám vagy betű kategóriájában a kevésbé sikeres vagy sikertelen vezető alkalmazottat, amikor is mind az alaplunkadíja, mind a kiegészítő részesedése a besorolásnak megfelelő arányban csökken.

Ami a vezető alkalmazottak természetbeni díjazását illeti, ide tartozik a városközpontok forgalomtól elzárt sétálónegyedeiben vagy zöldövezeteiben vagy a cégtelep parkosított területén szolgálati luxuslakás nyújtása, amelynek bérét, rezsiköltségeit (fűtés, világítás, víz- és gázszolgáltatás) a cég állja. Ezen kívül még az alacsonyabb szintű egységvezetőknek is ingyenes gépkocsihasználat jár, amely gépkocsi kizáró-

lagosan az egyes vezető alkalmazottak kizárólagos rendelkezése és birtoklása alatt áll olyan mértékben, hogy a gépkocsit a vezető alkalmazott magáncélokra is használhatja, ideértve a kirándulási és üdülési utazásokat családjával, amelynek üzemanyagköltségeit is a cég viseli. Ezen kívül a cég állja a gépkocsi szervizelési és karbantartási, valamint a kötelező felelősségbiztosítás költségeit is. A természetbeni díjazáshoz tartozik még jelentőségét tekintve a családtagokra is kiterjedő fakultatív osztályon felüli egészségbiztosítás és nyugdíjbiztosítás, amelynek járulékait is a cég viseli. A vezető alkalmazottak a hierarchiában elfoglalt helyük arányában megkapják – csak jóval nagyobb mértékben, mint a beosztott munkavállalók – a cég által előállított termékekből az ingyenes termékjuttatásokat. Ezeket a külföldön kialakított természetbeni juttatásokat – bár a nyugatihoz viszonyítva csökkentett mértékben és még nem is mindegyiket – egyre inkább kezdik alkalmazni Magyarországon is a multinacionális cégek.

Az eddig leírtakból kitűnik, hogy főleg a multinacionális vállalatok bőkezűen díjazták mindenekelőtt a magasabb állású vezető alkalmazottaikat. Teszik mindezt azért, hogy így is hosszú időre, akár a nyugdíjaskor eléréséig vagy azt meghaladó aktivitás fennmaradásáig magukhoz kössék a kulcsfontosságú munkatársaikat az egyes cégek. Ez azért is lényeges, mert a cég stratégiájáról és bizalmas adatairól sokat tudnak és így minden cégnek az az érdeke, hogy vezető alkalmazottaik ne távozzanak el tőle és ne vállaljanak megbízást valamelyik konkurens cégnél. Ezzel szemben azonban a munkaidő korlátozás nélküli, maximálva nincsen, melyek egészségkárosító hatása közismert.²⁵

5. A vezető állású munkavállalókra vonatkozó összeférhetlenségi szabályok és a vezetőkre vonatkozó kizáró okok

A korábbi Mt. megalkotásakor a jogalkotó még akként rendelkezett, hogy eltérő megállapodás hiányában a vezető további munkaviszonyt, illetve munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt nem létesíthetett. A szabály lényege az 1992. évi XXII. törvény módosításait követően is fennmaradt, azonban eltérő megállapodás megkötésére nem volt mód, hiszen a megállapodás mikéntjét nem is szabályozták. A korlátozás feloldása ekkor még úgy szólt, hogy nem vonatkozott ezen tilalom arra a jogviszonyra, amelyet tudományos, oktatói, illetve szerzői jogi védelem alá eső tevékenységre létesítettek. A módosított²⁶ rendelkezések szerint ezen szabályt akként pontosították, hogy munkaszerződés eltérő kikötése hiányában nem vonatkozott e tilalom arra a jogviszonyra, amelyet tudományos, oktatói, illetve szerzői jogi védelem alá eső tevékenységre létesítettek. A törvényalkotó abból indult ki, hogy a vezető alapvető kötelezettsége a munkáltatója kizárólagos érdekeinek szem előtt tartása, ezért rögzíti az újabb jogviszony létesítésének tilalmát. A munkaszerződésben korlátozni lehetett azonban a tudományos, oktatói, illetve szerzői jogi védelem

²⁵ Kilátás a Szabadság-szoborra. Interjú Joscsák Györggyel. *Magyar Idők* 2018. november 24., 8–9.

²⁶ 1999. évi LVI. törvény hatálybalépése óta.

alá eső tevékenység létesítését és folytatását is. Az új Mt. 211. § (1) bekezdése nem utal sem szerzői jogi védelem alá eső, sem más tevékenységre, nemes egyszerűséggel azt rögzíti, hogy a vezető további munkavégzésre irányuló jogviszonyt nem létesíthet. A régi Mt. 191. § (1) bekezdése második mondatának elhagyása nem feltétlenül indokolható.

A régi Mt.-ben szabályozott speciális összeférhetlenségi okok megmaradtak az új Mt.-ben is, azonban az új Mt. sem vett tudomást azokról a nehezen tartható indokokról, melyek a korábbi joganyag ezen szegmensében kritikailag megfogalmazást nyert.

Az egyik összeférhetlenségi ok a konkurensnél történő részesedésszerzés. Eként érthető a törvényi rendelkezés azon része, mely szerint a kisrészvényesek meghatározó befolyással nem bírnak a nyilvánosan működő részvénytársaság működésére, ezért felesleges a tőkebefektetésnek ettől a formájától eltiltani egyes magánszemélyeket azért, mert máshol vezető állású alkalmazottnak minősülnek. Eltérő a helyzet, ha a vezető olyan arányú részesedést szerez egy nyilvánosan működő részvénytársaságban, amellyel befolyást gyakorolhat a társaság irányítására, akár az általa jogosult igazgatósági tagok megválasztásával. Erre vonatkozó konkrét szabályt a Mt. nem tartalmazott²⁷ és nem tartalmaz most sem. Célszerű lenne *A munka törvénykönyvében* meghatározni annak a részesedésnek a mértékét, mely nem áll ellentétben a törvény koncepciójával és a Ptk.-vel is kompakt, de a vezető állású munkavállaló tekintetében már ésszerű korlátot szab az összeférhetlenségi szabályok elveivel összhangban.

A hazai bírói gyakorlat azonban értelemszerűen rögzíti azon mutatókat is, melyek határesetekben az összeférhetlenség tényét feloldják, és megadják azon irányt, ami alapján a jogellenesség kritériumai pontosíthatóak. Így a bírói gyakorlat szerint²⁸ a vezetői összeférhetlenséget – eltérő megállapodás hiányában – a munkáltató és a másik gazdasági társaság cégjegyzékben feltüntetett tevékenységi körének egybevetésével kell vizsgálni. Ennek során egymagában nem jelentős az, hogy a cégjegyzékben megjelölt tevékenységi körbe tartozó valamennyi tevékenységet ténylegesen folytatják-e. Ugyanezt erősíti meg a legfőbb bírói fórum abban az esetben²⁹ is, amikor kimondja, hogy a Munka Törvénykönyvében szabályozott összeférhetlenség kérdését – eltérő megállapodás hiányában – a gazdasági társaság cégjegyzékben feltüntetett tevékenységi körének a munkáltató tevékenységi körével való összehasonlítása alapján kell vizsgálni.

A második összeférhetlenségi ok a korábbi és a jelenleg hatályos *A munka törvénykönyvében* egyaránt szabályozott azon indok, mely szerint a vezető nem köthet a saját nevében vagy javára a munkáltató tevékenységi körébe tartozó

²⁷ TÖRŐ Emese: *A vezető állású munkavállalói jogviszony egyes kérdései az Mt. szabályai tükrében.* 487.

²⁸ EBH.1999.134.

²⁹ BH.2001.298.

ügyletet. Ezzel kapcsolatosan csupán az a probléma, hogy az ügylet nagyságrendje nincsen meghatározva.³⁰

A harmadik összeférhetlenségi ok szerint a vezető köteles bejelenteni, ha a hozzátartozója tagja a munkáltatóéval azonos vagy ahhoz hasonló tevékenységet is folytató vagy a munkáltatóval rendszeres gazdasági kapcsolatban álló gazdasági társaságnak, vagy vezetőként munkavégzésre irányuló jogviszonyt létesített az ilyen tevékenységet is folytató munkáltatónál.³¹ Az új Mt. csupán annyiban módosít a korábban hatályoshoz képest, hogy a korábbi közeli hozzátartozó említett, a régi Mt. 139. § (2) bekezdésére utalva³², míg a jelenleg hatályos Mt. hozzátartozót rögzít.

A korábbi Mt. szerint, ha a vezető a fenti összeférhetlenségi tilalmakat megszegi, a munkáltató kártérítést követelhet, vagy kártérítés helyett követelheti, hogy a vezető a saját részére kötött ügyletet engedje át, vagy a más számlájára kötött ügyletből eredő hasznát kiadja, vagy arra vonatkozó követelését a munkáltatóra engedményezze, melynek igényérvényesítési határidejét is meghatározta. Erről az új Mt. nem rendelkezik. A munkáltató jogosult a vezető munkaviszonyát megszüntetni, ha a vezető közeli hozzátartozója tagja lett a munkáltatóéval azonos, vagy ahhoz hasonló tevékenységet folytató, vagy a munkáltatóval rendszeres gazdasági kapcsolatban álló gazdasági társaságnak, illetőleg vezetőként munkaviszonyt vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt létesített az ilyen tevékenységet folytató munkáltatónál – fogalmazott a régi Mt. Ezen rendelkezés – mint álláspontunk szerint szükségtelen, ekként helyesen – kimaradt az új munkajogi kódexből.

A Ptk. 3:115. § rendelkezik a gazdasági társaságok esetében az összeférhetlenségi okokról. Ezek szerint a vezető tisztségviselő – a nyilvánosan működő részvénytársaság részvénye kivételével – nem szerezhet társasági részesedést, és nem lehet vezető tisztségviselő olyan gazdasági társaságban, amely főtevékenységként ugyanolyan gazdasági tevékenységet folytat, mint az a társaság, amelyben vezető tisztségviselő. Ha a vezető tisztségviselő új vezető tisztségviselői megbízást fogad el, a tisztség elfogadásától számított tizenöt napon belül köteles e tényről értesíteni azokat a társaságokat, ahol már vezető tisztségviselő vagy felügyelőbizottsági tag.

A vezető tisztségviselő és hozzátartozója – a mindennapi élet szokásos ügyletei kivételével – nem köthet saját nevében vagy saját javára a gazdasági társaság főtevékenysége körébe tartozó szerződéseket.

³⁰ Ebből eredően a vezető csekély jelentőségű adásvételi szerződést sem köthet meg egy adott termékre egy másik kereskedelmi egységben, ha azon ingóság értékesítése a munkáltató tevékenységi körébe tartozik, így egy sörgyártó és kereskedelmi gazdasági társaság igazgatója ilyen terméket máshol nem vásárolhat, mert az saját javára történő ügyletkötés.

³¹ BARTA Judit – PRUGBERGER Tamás: *Kérdések a gazdasági társaság munkaviszonyban álló vezető tisztségviselőjének „kettős jogi státuszáról”*. Ünnepi kötet Dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica* Tomus LXXIX, Szeged, 2016, 79.

³² Az összeférhetlenségi szabályokról lásd még részletesen: RÁCZ Zoltán: A vezető állású munkavállalókra vonatkozó speciális összeférhetlenségi szabályok. *Jogi Iránytű* 2011/4., <http://www.mta-ius.hu/iranytu/2011per4.htm#racz>.

A Ptk. 3:22. § szerint nem lehet vezető tisztségviselő az, akit bűncselekmény elkövetése miatt jogerősen szabadságvesztés-büntetésre ítélték, amíg a büntetett előlethez fűződő hátrányos következmények alól nem mentesült, továbbá az sem, akit e foglalkozástól jogerősen eltiltottak. Akit valamely foglalkozástól jogerős bírói ítélettel eltiltottak, az eltiltás hatálya alatt az ítéletben megjelölt tevékenységet folytató jogi személy vezető tisztségviselője nem lehet. Az eltiltást kimondó határozatban megszabott időtartamig nem lehet vezető tisztségviselő az, akit eltiltottak a vezető tisztségviselői tevékenységtől.

Egyik korábbi magyar társasági törvény sem tartalmazott, és a hatályos Ptk. sem tartalmaz pozitív követelményeket a vezető tisztségviselők személyes adottságait, képzettségét, képességeit illetően, így az elvárások ebben a formában nem fogalmazódnak meg. A negatív taxációs megközelítés mutatja, hogy a törvényi kivételktől eltekintve a funkció betöltése szabad, hiszen csupán a kizáró okkal érintett személyek nem lehetnek gazdasági társaságok vezető tisztségviselői. Ha a társaság mégis ilyen személyt választana meg, határozata jogsértő lenne, s ezért már bejegyzésre sem kerülne sor, vagy ha mégis, akkor törvényességi felügyeleti eljárás keretében lehetne a cégbíróságnak intézkedni a törvényt sértő állapot megszüntetése érdekében. Azonban a cégbíróság nincs abban a helyzetben, hogy a kizáró okok fennállását egyes tisztségviselőknél vizsgálja, ezért a vezető tisztségviselők a tisztséget elfogadó nyilatkozatukban kötelesek nyilatkozni erről a kérdésről.³³ A Legfelsőbb Bíróság egy eseti döntésében kifejtette, hogy a cégbíróság a bejegyzési eljárás során a kizáró ok fennállását a vezető tisztségviselővel szemben hivatalból nem vizsgálja. Ha azonban ilyen okról hivatalból van tudomása vagy ezt a tudomására hozzák, a bejegyzési eljárás során ezt a körülményt figyelembe kell vennie.³⁴

Az első Gt. szerint kizáró okként szerepelt, így nem lehetett gazdasági társaság vezető tisztségviselője az, akit bűncselekmény elkövetése miatt jogerősen, végrehajtható szabadságvesztésre ítélték, amíg a büntetett előlethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól nem mentesült. A második Gt. szerinti megszövegezésből kimaradt a végrehajtandó kitétel, így gyakorlatilag közömbössé vált a társasági jog szempontjából, hogy valakit letöltendő, vagy végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. A harmadik Gt. megismétli az 1997. évi CXLIV. törvény rendelkezéseit és ugyanezt teszi a hatályos Ptk. is.

A jogszabály értelmében tehát közömbös – a fentiekén túlmenően –, hogy a cselekmény szándékos vagy gondatlan, büntetett vagy vétség, befejezett vagy kísérleti szakban maradt és hogy a végrehajtási fokozat milyen.

Amennyiben más gazdasági tárgyú jogszabályok rendelkezéseit is megvizsgáljuk, megállapítható, hogy a szabályozás rendkívül szigorú, nem kellően differenciált.

A hatályos törvényi előírás indokolatlanul szigorúan korlátozza – áttételesen – a társaságok irányításának, üzletvezetésének a szabadságát a társaságok esetében e rendelkezéssel.

³³ KISFALUDI András: *Társasági jog*. Complex Kiadó, Budapest, 2007, 140.

³⁴ BH.1997.90.

Ez egyébiránt a tulajdonosi kör autonómiáját is sérti, hiszen a fenti cselekmény miatt alkalmazott szankcióval sújtott vezető megválasztását, a cég ügyeinek továbbvitelét célzó újraválasztást zárhatja ki mindez. A tulajdonosok tehát a fentiekben vázolt személyt nem bízhatják meg a vezető tisztségviselői státusz folytatásával, amíg a mentesülés be nem következik.

Ez a szabályozás a nyugat-európai, így a német szabályozással sem harmonizál, hiszen mind a német részvénytársasági törvény (AktG.), mint a korlátolt felelősségű társaságokról szóló törvény (GmbHG.) csak azon személyeket zárja ki a vezető tisztségviselői körből, akiket akként helyeztek gondnokság alá, hogy saját vagyonukkal sem rendelkezhetnek, akár egészben, akár részben, vagy a német büntető törvénykönyv (StGB.) szerint meghatározott gazdasági bűncselekményt követtek el és a mentesüléstől számított öt évig.³⁵

De lege ferenda megfontolandónak tartjuk, hogy lényegesen cizelláltabban kellene szabályozni ezen kérdéskört. Nincsen semmilyen különbség a társasági jogi szabályozásban abban a szegmensben, hogy a kizáró okok tekintetében a Btk. Különös rész szerint melyik fejezetébe sorolt bűncselekmény törvényi tényállását merítették ki. Adott esetben a gazdasági életre, a forgalom biztonságára jóval veszélyesebb egy pénzügyi vagy esetleg egy gazdálkodás rendjét sértő bűncselekmény miatt kiszabott pénzbüntetés, mint egy fent vázolt közlekedési bűncselekmény miatt kiszabott felfüggesztett szabadságvesztés. Indokolt lenne a régi egyéni vállalkozásokról szóló törvényben³⁶ rögzített szabályok kizáró okokra vonatkozó rendelkezéseknek az átvétele, így elegendő lenne azon személyt kizárni, ezen az alapon megfosztani vezető tisztségviselői pozíciójától, akit gazdasági, vagyon elleni vagy a közélet tisztaságát sértő bűncselekmény miatt jogerősen, végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, vagy akit egyéb szándékos bűncselekmény miatt egy évet meghaladó végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték.

Az első és a második Gt. szerint akit valamely foglalkozástól eltiltottak, az az ítélet hatálya alatt az abban megjelölt tevékenységet folytató gazdasági társaságban nem lehetett vezető tisztségviselő. Ezen relatív kizáró okot a harmadik Gt. akként írta felül, hogy arra vonatkozik a kizárás, akit jogerős bírói ítélettel a vezető tisztség gyakorlásától eltiltottak, e tilalom hatálya alatt nem lehetett vezető tisztségviselő, továbbá akit valamely más foglalkozástól jogerős bírói ítélettel eltiltottak, az ítélet hatálya alatt az abban megjelölt tevékenységet főtevékenységként folytató gazdasági társaságban nem lehet vezető tisztségviselő. A hatályos Ptk. szerint akit

³⁵ AktG. 76. § (3) 3. és ezzel szó szerint egyezően a GmbHG. 6. § (2) 3. Wer wegen einer Straftat nach den §§ 283 bis 283d des Strafgesetzbuchs verurteilt worden ist, kann auf die Dauer von fünf Jahren seit der Rechtskraft des Urteils nicht Mitglied des Vorstands sein; in die Frist wird die Zeit nicht eingerechnet, in welcher der Täter auf behördliche Anordnung in einer Anstalt verwahrt worden ist. A két törvény által hivatkozott bűncselekmények: StGB. 283. § Bankrott, 283a. § Besonders schwerer Fall des Bankrotts, 283b. § Verletzung der Buchführungspflicht, 283c. § Gläubigerbegünstigung, 283d. § Schuldnerbegünstigung.

³⁶ 1990. évi V. törvény.

valamely foglalkozástól jogerős bírói ítélettel eltiltottak, az eltiltás hatálya alatt az ítéletben megjelölt tevékenységet folytató jogi személy vezető tisztségviselője nem lehet. Az eltiltást kimondó határozatban megszabott időtartamig nem lehet vezető tisztségviselő az, akit eltiltottak a vezető tisztségviselői tevékenységtől. A foglalkozástól eltiltást akkor alkalmaz a bíróság – 1-től 10 évig terjedően vagy végleges hatállyal –, ha a bűncselekményt szakképzettséget igénylő foglalkozás szabályainak megszegésével vagy foglalkozásának felhasználásával szándékosan követték el.

6. A vezető állású munkavállalók felelősségi kérdése és munkaviszonyuk megszüntetése

A ma hatályos 2012. évi Mt. 209. §-ának (5) bekezdése csak annyit mond ki, hogy a vezető alkalmazott az általa gondatlanul előidézett károkozás esetén is teljes kártérítéssel felel. Ebből „a contrario” következik, hogy az általános polgári jogi felelősség vonatkozik rájuk, amely a deliktuális kártérítési felelősségnél szigorúbb felelősség a szerződéssel elvállalt kötelezettség (angoloknál az ígéret) megszegése miatt. Az új magyar Ptk. eme általános kártérítési szabálya érvényesül a vezető alkalmazottak munkajogi kártérítési felelősségénél is, amit az 1992. évi korábbi Mt. 193. §-a ki is mondott azzal, hogy főszabályként a vezető alkalmazottak kártérítési felelősségénél a Ptk.-nek a teljes reparációra vonatkozó kártérítési szabályait kell alkalmazni. Ugyanakkor a vezető által gondatlanul előidézett kár esetén csak a kár egy részét volt köteles megtéríteni. Ezt anullálja az új Mt. itt említett 203. §-ának (5) bekezdése. Arra viszont már „expressis verbis” nem utal, hogy a Ptk.-nek a szerződészegésre vonatkozó általános kártérítési felelősségi szabályai alapján a teljes kár megtérítésére kiterjedően áll fenn a vezető alkalmazottnak a felelőssége a munkavállalójának okozott kár esetén. Bár az „a contrario” alapján történő kikövetkeztetési lehetőségből egyértelműen következik, hogy a Ptk.-nek a szerződészegésre vonatkozó általános kártérítési felelősség szabályait³⁷ kell alkalmazni a vezetőktől elvárható gondosság szerint,³⁸ mégis, itt egy leegyszerűsített jogalkotással állunk szemben. Mindezt figyelembe véve, indokolt bemutatni az ezen a téren fennálló nyugati normaalkotási és normaalkalmazási gyakorlatot.

A vezető alkalmazotti felelősségnek mindenütt van egy büntető és egy anyagi, azaz polgári jogi vetülete. A vezető alkalmazott büntetőjogi felelőssége a következő esetekben merül fel a nyugati régió országokban: a.) A társaság testületei, tagjai, a szakszervezet és az üzemi tanács részére szándékosan, illetve tudatosan valótlán adatok közlése a cég gazdasági és pénzügyi helyzetéről; b.) Jelentős kár bekövetkezése amiatt, hogy az az üzem (egység) vezetője eltúrte, hogy a tűz-, környezet-, munkaegészségügy- és balesetvédelmi szabályok figyelmen kívül hagyásával mű-

³⁷ NÁDAS György: A vezető jogviszony tartalmi kérdései. In: Pál Lajos (szerk.): *A vezető tisztségviselő jogállása és felelőssége*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2017, 83.

³⁸ SZALMA József: *Szerződésen kívüli (deliktuális) felelősség az európai és a magyar magánjogban*. ELTE ÁJK és Bíbor Kiadó közös kiadása, Budapest–Miskolc–Debrecen–Újvidék, 86, 277, 385. s. köv. o.

ködjön a vezető irányítása alatt álló üzem; c.) Egyértelműen fennálló és vissza nem fordítható csődhelyzet eltitkolása és a hitelezők félrevezetése a csődvagyonból a hitelezők kielégítésének megakadályozása végett (csődbüntett). E három eseten túlmenően a germán jogrendszerben a „schwere Schuldigkeit”, a francia jogrendszerben a „faute grave” áll fenn, ha a gazdasági vezető helyrehozhatatlan kárt okozó üzletpolitikát folytat, üzleti titkot gondatlanul nyilvánosságra hoz, rossz munka-irányítással vagy hiányos, illetve nem megfelelő ellenőrzéssel súlyosan veszélyezteteti cége gazdasági és/vagy pénzügyi helyzetét. Súlyos megítélés alá esik, ha a vezető alkalmazott összejátszik a konkurenciával, bizalmas adatokat szolgáltat ki a részére, valamint a vállalat terhére önös célból a céget megterhelően túlköltekezik, ajándékot kér vagy fogad el az ügyfelektől, amivel a céget vagy hitelét károsítja. Ezekben az esetekben a szándékosság „eventualis” formája a legtöbb esetben fennforog. Az is a vezető alkalmazottak terhére súlyos megítélés alá esik, ha az ügyfeleket elriasztó modorával vagy egyéb inkorrekt, botránys magatartásával vagy életvitelével járhatja le a céget.³⁹

Ezekben az esetekben objektív szankcióként általában a munkavégzés alóli azonnali hatályú felmentésre kerül sor, az ügyek, valamint a bizonylatok átadásával-átvételével összekapcsolva. Ezzel együtt a cég általában a beiktatási szerződés során megkötött versenykizárási megállapodással biztosítja magát azzal, hogy három vagy két évig vezető tisztségviselőként, sem vezető alkalmazottként, sem beosztottként, sem vállalkozóként hasonló tevékenységet nem folytat, a cég pedig eme időtartam alatt folyósítja részére a kialakult gyakorlat szerint a teljes alapbérét és legtöbbször a kiegészítő részesedésnek egy bizonyos hányadát is. A természetbeni szolgáltatásokat (szolgálati lakás, egészség- és nyugdíjbiztosítás, gépkocsihasználat) azonban a cég azonnali hatállyal felmondja, illetve megszünteti.⁴⁰ Ha ilyen ügyekből kifolyólag perre kerül sor, a vétkesség hiányát vagy csekélyebb fokát, valamint az egyéb mentő körülményeket vétkesség kimentési alapon a felelősségre vont vezető alkalmazottnak kell bizonyítania, míg a terhelő bizonyítékokat a felperesi cégnek kell előterjesztenie. Ez vonatkozik a cég esetleges kártérítési igényeire is.⁴¹ Bár a cégek ritkán lépnek fel a bíróság előtt kártérítési igénnyel, tekintve, hogy a vezető alkalmazottal a beiktatási szerződéssel egy időben meghatározott összegű óvadékot (kauciót) kell a vezető alkalmazottnak letennie, amiből a cég kár esetén az érintett hozzájárulásával vagy peresítés eredményeként kártérítést kaphat.⁴²

Megjegyzendő, hogy a kisebb mulasztásokért és károkozások miatt nem indítanak eljárást a vezető alkalmazottakkal szemben. A kialakult gyakorlat szerint még a sorozatosan okozott károk megtérítését is elengedik, legfeljebb alkalmatlanság címén felmondanak az ilyen vezető alkalmazottnak, vagy beosztásának felmondásával más állást kínálnak fel számára (Anderungskündigung). Ez jelenik meg akkor is, ha a vezető alkalmazott által vezetett gazdasági egységet felszámolják. Ilyenkor

³⁹ Dagmal KAISER: Leitende Angestellte. In: *AR-Blatteil SD*. 1996, 115–149.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ KAISER: i. m. 83.

⁴² KAISER: i. m. 62–85.

ugyanis, ha a felszámolásra nem a vezető hibájából kerül sor, akkor csak „Stellungskündigung” történik és a vezetőt más vezető beosztásba helyezik. Az igazgató jogállású gazdasági vezető általában a rábízott egység egy éves üzletpolitikájának az eredményességéért felel. Nagyobb hibák vagy vétségek esetén főszabályként megemelt szintű kártérítésre kötelezhető, azonban a kialakult gyakorlat szerint jelentősen mérséklük a kárigényt akkor, ha a vezető a felmondásra vagy a meg egyezéssel munkaviszony megszüntetésére történő felszólításnak eleget tesz. Legtöbb esetben azonban ilyenre nem kerül sor, mivel a végleges beiktatás előtt általában 9–12 hónapos próbaidőt kötnek ki a vezető alkalmazottal. Ez az idő általában elegendő arra, hogy megállapítható legyen a jelölt alkalmassága.⁴³ Magyarországon is kezd hasonló gyakorlat kialakulni. Az itt működő külföldi érdekeltségű cégek általában így is járnak el. Egy gátló tényező azonban mégis létezik, mégpedig az, hogy a vezető alkalmazottakra is a Mt. 45. § (4) bekezdésében szabályozott rövid, maximálisan három hónapig terjedő idő alkalmazható, ami a Magyarországon működő külföldi cégeket is köti. Ezért a vezető alkalmazottakra vonatkozóan speciális próbaidő-szabályozást kellene kialakítani az itt említett mérték szerint.

Vezető állású munkavállaló munkaszerződésének azon rendelkezése, miszerint a munkáltató a visszahívást nem köteles indokolni, azonnali hatályú felmondásként értékelendő visszahívásra nem vonatkozhat. Ellenkező értelmezés esetén a visszahívás munkaviszonyt megszüntető intézkedésként történő értékelésekor nem lenne különbség a felmondási idő nélküli – indokolás nélkül kiadható – felmondás és az azonnali hatályú felmondás között.⁴⁴ Itt érdemes utalni a Kúria tájékoztatójára az Mfv.I.10.555/2017. számú ügyről, felmondás jogellenessége és jogkövetkezményei tárgyában, mely szerint a Mt.-ét főszabályként a hatálybalépésekor fennálló jogviszonyokra is alkalmazni kell – a Mt. 208. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott feltételeknek megfelelően kell megállapítani a vezető állásúnak minősülést⁴⁵.

⁴³ KAISER: i. m. 14.; Interjú, 1991 Szombathely, Trier és 2005, Trier.

⁴⁴ TRENYSÁN Máté: Egy ítélet margójára – eltérési lehetőségek a vezető állású munkavállaló munkaszerződésében. *Munkajog* 2019/2., 56.

⁴⁵ A felperes 2010. november 19-én kötött munkaszerződéssel állt az alperes alkalmazásában műszaki igazgató munkakörben. A munkaszerződése rögzítette, hogy vezető állású munkavállalónak minősül a munkakörére tekintettel. 2015. június 22-én az alperes a felperes jogviszonyát felmondással szüntette meg, és a felmondást nem indokolta. A felperes a keresetében elmaradt jövedelmet igényelt kártérítésként, valamint béren kívüli juttatásokat kért. Az alperes a kereset elutasítását kérte. Az elsőfokú bíróság ítéletével az alperest kártérítésként elmaradt jövedelem megfizetésére, továbbá cafeteriajuttatás kifizetésére is kötelezte. A felek fellebbezése folytán eljáró másodfokú bíróság ítéletével az elsőfokú bíróság ítéletét részben megváltoztatta és az elmaradt jövedelem címén járó kártérítés és cafeteriajuttatás összegét felemelte. Az alperes a felülvizsgálati kérelmében a jogerős ítélet „megváltoztatását” kérte. A felperes felülvizsgálati ellenkérelme a jogerős ítélet hatályában való fenntartására irányult. Önmagában az indokolási kötelezettség megsértése nem állapítható meg amiatt, hogy a levont jogkövetkeztetéssel a fél nem ért egyet. Az Alkotmánybíróság ezzel összefüggésben több ügyben kifejtette, hogy „[a] bíróságok indokolási kötelezettségéből nem következik a felek által felhozott minden észrevétel

7. A vezető állású munkavállaló károkozása

A vezető tisztségviselő okozhat kárt harmadik személynek, vagy magának a társaságnak is. Utóbbi eset megvalósulhat a képviseleti jogosultság túllépésével, a titoktartási kötelezettség megszegésével, a versenytilalmi előírások megszegésével, a munkáltatói jogok gyakorlása során történő károkozással, a tájékoztatás elmulasztásával, a legfőbb szerv összehívásának elmulasztásával, a cégbírósági beadványok benyújtásának elmaradásával vagy késedelmes benyújtásával, pénzügyi kötelezettség elmulasztásával.⁴⁶

A társaság felelős azért a kárért, amelyet vezető tisztségviselője e jogkörében eljárva harmadik személynek okozott. A vezető tisztségviselők a gazdasági társaság ügyvezetését az ilyen tisztséget betöltő személyektől általában elvárható gondossággal – és ha a Ptk. kivételt nem tesz –, a gazdasági társaság érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni. A vezető tisztségviselők a polgári jog általános szabályai szerint felelnek⁴⁷ a gazdasági társasággal szemben a jogszabályok, a társasági szerződés, illetve a gazdasági társaság legfőbb szerve által hozott határozatok, illetve ügyvezetési kötelezettségeik felróható megszegésével a társaságnak okozott károkért⁴⁸. A gazdasági társaság fizetéképtelenségével fenyegető helyzet bekövetkeztét követően a vezető tisztségviselők ügyvezetési feladataikat a társaság hitelezői érdekeinek elsődlegessége alapján kötelesek ellátni. A Csődtörvény e követelmény felróható megszegése esetére, ha a gazdasági társaság fizetéképtelenné vált, előírhatja a vezető tisztségviselők hitelezőkkel szembeni helytállási kötelezettségét. Együttes képviseleti joggal rendelkező vezető tisztségviselők, illetve testületi ügyvezetés esetén a vezető tisztségviselők gazdasági társasággal szembeni kártérítési felelőssége a Ptk. közös károkozásra vonatkozó szabályai szerint egyetemleges. Ha a kárt a testületi ügyvezetés határozata okozta, mentesül a felelősség alól az a tag, aki a döntésben nem vett részt, vagy a határozat ellen szavazott. A társasági szerződés előírhatja, hogy a társaság legfőbb szerve évente tüzze napirendjére a vezető tisztségviselők előző üzleti évben végzett munkájának értékelését, és határozzon a vezető tisztségviselők részére megadható felmentvény tárgyában. A felmentvény megadásával a legfőbb szerv igazolja, hogy a vezető tisztségviselők az értékelt időszakban munkájukat a gazdasági társaság érdekeinek

egyenként való megcáfolási kötelezettsége, különösen nem az indítványozó szubjektív elvárásait kielégítő mélységű érvrendszer bemutatása. A jogszabályok végső soron és kötelező erővel történő értelmezése egyéb iránt a bíróságok feladata” {30/2014. (IX. 30.) AB határozat indokolás [89]}. A bíróságok a bizonyítási eljárás során beszerzett bizonyítékok bizonyító erejét a maguk összességében értékelik és a per összes releváns körülményére figyelemmel – meggyőződésük szerint – bírálják el.

⁴⁶ MISKOLCZI BODNÁR Péter: A vezető tisztségviselők felelőssége és ennek biztosíthatósága. *Gazdaság és Jog* 1997/7–8., 5.

⁴⁷ CSÖNDES Mónika: A Ptk. vagy az Mt. alapján kell megítélni a vezető tisztségviselő kártérítési felelősségét, ha a tisztségét munkaviszonyban látja el? *Magyar Jog* 2017/5., 279.

⁴⁸ BARTA – PRUGBERGER: i. m. 73–74.

elsődlegességét szem előtt tartva végezték. A vezető tisztségviselő hitelezők irányában fennálló felelőssége megállapításának elengedhetetlen feltétele, hogy a vezető tisztségviselőnek a hitelezői érdekek elsődlegességét figyelmen kívül hagyó magatartása következtében az adós vagyona csökkenjen, a hitelezők követeléseinek teljes mértékben történő kielégítése meghiúsuljon.⁴⁹ A felmentvény hatálytalanná válik, ha utólag a bíróság jogerősen megállapítja, hogy a felmentvény megadására alapul szolgáló információk valótlanok vagy hiányosak voltak. A gazdasági társaság jogutód nélkül való megszűnése után a vezető tisztségviselőkkel szembeni kártérítési igényt – a jogerős cégbírósági törléstől számított egyéves jogvesztő határidőn belül – a társaság cégbírósági törlésének időpontjában tagsági jogviszonyban álló tagok (részvényesek) érvényesíthetik. Ha a tag (részvényes) felelőssége a gazdasági társaság kötelezettségeiért a társaság fennállása alatt korlátozott volt, a kártérítési igényt a tag (részvényes) a társaság megszűnésekor felosztott vagyonból az őt megillető rész arányában érvényesítheti. A vezető alkalmazottnak a munkáltató részéről történő munkaviszony-megszüntetési módozatai a vezető alkalmazotti felelősséggel együtt itt bemutatásra kerültek. Elviekben a vezető alkalmazott is felmondhat, azonban az újbóli elhelyezkedésére csak a versenykizárási megállapodásban kikötött időszak letelte után kerülhet sor. Ezért a legtöbb esetben csak a cégláncolon belül áthelyezéssel szokott a munkáltató egyetértésével sor kerülni. Ezen kívül közös megegyezéssel vagy lemondással sor kerülhet a vezetői jogviszony megszüntetésére, legtöbbször nyugdíjba menetellel összekapcsolva.

A hatályos Mt. szerint a vezető állású alkalmazott a munkáltatónak okozott kárért egységesen, kizárólag a munkajogi felelősség szabályai szerint felel, tehát nem beszélhetünk a vezető állású alkalmazott polgári jogi felelősségéről, így annak sincs értelme, hogy a károkozó magatartások vezetői vagy nem vezetői körben következtek be.

A vezető alkalmazott munkajogi felelőssége egy ponton tartalmaz szigorítást az általános szabályokhoz képest, mégpedig gondatlan károkozás esetén a felelőssége nem korlátozódik négyhavi távolléti díj összegére, hanem a teljes kárt köteles megtéríteni. Ez a rendelkezés azonban nem kógens, tehát nincs annak akadálya, hogy a felek megállapodjanak a helytállás alacsonyabb mértékében, akár az általános felelősségi alakzat szerinti mértékben.⁵⁰ A károkozás időpontjában hatályos új Mt. – szemben az 1992. évi XXII. tv. 192/A. § (1) bekezdésének azon előírásával, amely szerint a vezető a vezetői tevékenység keretében okozott károkért a polgári jog szerint felel – a vezető kártérítési felelőssége körében nem utal a Ptk. szabályainak alkalmazására, az általános munkavállalói felelősséghez képest csupán a gondatlan károkozás esetén tartalmaz szigorúbb szabályt, amikor a Mt. 209. § (4) bekezdésében úgy rendelkezik, hogy a vezető gondatlan károkozás esetén is a teljes kárért felel.⁵¹ Az ügyvezető kártérítési felelősségére az Mt. alapján irányadó bizonyítási

⁴⁹ BH.2017.306.

⁵⁰ TÖRŐ Emese: A vezető állású munkavállalók jogállásának specifikumai. *Miskolci Jogi Szemle* 2017/2. (különszám), 636.

⁵¹ EBH2018.M.19.

teher szabálya szerint a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy a vezető állású munkavállaló nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, és még a kárt, valamint az okozati összefüggést is.

8. A szövetkezeti vezetők munkajogi megközelítésben

A szövetkezeti tagsági munkavégzést az 1992. I. tv.-nyel hatályba léptetett szövetkezeti joganyag abban a formában szabályozta, hogy a tagi munkavégzésnek a szövetkezet munkaszervezeti keretei között a munkaszervezet vezetésének közvetlen utasítása és ellenőrzése alapján végrehajtott formáját a munka törvénykönyve hatálya alá vonta, míg az autonóm jellegű egyéni és csapatvállalkozásokra a Polgári törvénykönyvnek a vállalkozási szerződésekre vonatkozó szabályait rendelte alkalmazni. A szabályozás eklektikusságát az adta, hogy a tagi munkaviszony általános, más társaságokra kiható rendezése elmaradt, figyelemmel arra, hogy a Mt. a tagi munkaviszonyról sehol sem szólt.⁵² Elmondható, hogy a szövetkezet nemcsak profitorientált tőke-, vagy tőke- és személyegyesülés, hanem az önszegély elvén működő olyan gazdasági szervezet, amely tagjai egzisztenciáját vagy vállalkozását hivatott elősegíteni, a vállalati működés mellett egy társadalmi-szolidáris tevékenységet is kifejt. A részt vevő gazdák egyszerre tulajdonosai, ügyfelei és beszállítói is a saját szövetkezetüknek, ezáltal aktív szerepet játszanak vállalkozásuk életében. Meghatározzák működési és termelési szabályaikat, megválasztják vezetőiket, menedzsereket alkalmaznak és részt vesznek az üzleti stratégia meghatározásában és fejlesztésében, ugyanakkor nem válogatják meg mezőgazdasági termelő tagjait és nem részesítenek senkit másoknál kedvezőbb elbírálásban⁵³. A tagok a tisztviselőket elsősorban ez utóbbi feladat teljesítését célozva választják meg. Mármost, ha akár a megválasztott szövetkezeti igazgatósági elnök – mint ügyvezető – tagsági viszonyban, vagy pedig a szövetkezettel munkaszerződést kötne, akár pedig egy nem tisztségre megválasztott és csupán alkalmazásban álló szövetkezeti menedzser viszi a szövetkezet ügyeit, nem teheti meg, hogy csak a szövetkezet gazdasági célkitűzéseit nézze, de azt sem teheti meg, hogy csak a szövetkezet társadalmi tevékenységére fókuszáljon⁵⁴. Fő szabály ugyanis, hogy a szövetkezetben belül egyik tevékenység sem mehet a másik rovására.⁵⁵

Az azonban elgondolkodtató, hogy a „természetes fejlődés során” tagjaitól megszabaduló, a vagyon többségét kevés számú tulajdonos kezébe koncentrááló szövetkezet, amelynek tagjai között nincs egyénileg gazdálkodó farmer, ugyanakkor mezőgazdasági feldolgozást, értékesítést, szolgáltatást végez és tulajdonosai-

⁵² PRUGBERGER Tamás – Manfred PLOETZ: *A magyar és európai munkajog*. KJK., Budapest, 1994, 297.

⁵³ ZSOHÁR András: Az EU és a magyar szövetkezés. *Gazdaság és Jog* 1999. június 23.

⁵⁴ BAK József: *A szövetkezetek kollektív (tagsági) vezetésének egyes újabb problémái*. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények, 94, SZÖVORG, Budapest, 1974, 75.

⁵⁵ PRUGBERGER Tamás: *Munkajog a polgári jogban a globalizálódó gazdasági viszonyok között*. Bíbor Kiadó, Debrecen, 2006, 94.

nak vagyont gyarapíthatja, de az általa használt földeket bér munkásokkal művel-
teti, vajon szervezetnek tekinthető-e a klasszikus szervezeti elvek alapján.⁵⁶

Nem kizárt, hogy a tag a szervezet keretei között munkát végezzen, melyre
A munka törvénykönyve és a kapcsolódó jogszabályi előírások az irányadóak.
A jogviszony sajátosságára is figyelemmel⁵⁷ munkaviszony jellegű jogviszony
elnevezéssel illeték mindezt, de gyakorlatilag mindez a munkaviszonyt takarta,
ugyanazok a szabályok vonatkoztak rá, mint az alkalmazotti kör esetén meghatáro-
zott munkajogi előírásokra, azaz A munka törvénykönyvének a rendelkezései, a
szervezeti önkormányzati szabálya és az e jogviszonyra vonatkozó szerződés.
A munkaviszonytól lényegében csak az különböztette meg, hogy egy tagsági vi-
szony is állt mögötte.⁵⁸ A hatályos rendelkezések szerint az alapszabály a szemé-
lyes közreműködés egyik módjaként munkavégzési kötelezettséget is előírhat. En-
nek alapján a tag és a szervezet munkaszerződést, vállalkozási vagy megbízási
szerződést köt. A munkaviszonyra A munka törvénykönyve, a vállalkozási és meg-
bízási jogviszonyra a Ptk. szabályait kell alkalmazni, azonban pontosítani lehetne a
tagsági és munkavégzési jogviszony kapcsolódásait.⁵⁹ A vezető jogállás tehát min-
denekelőtt abban tér el a többi munkavállaló státusától, hogy többnyire nem utasít-
ás alapján látja el tevékenységét, hanem éppen ellenkezőleg: az ő utasításai, dönté-
sei határozzák meg a többi munkavállaló munkavégzésének keretét. A másik olda-
lon ugyanakkor a vezető is munkavállalóként alanya a munkaviszonynak, vele
szemben is érvényesül munkáltatói joggyakorlás, továbbá mint munkavállaló tarto-
zik felelősséggel a munkáltató felé.⁶⁰

A munkaszerződés módosítása tekintetében a Legfelsőbb Bíróság álláspontja
szerint a szervezet és tagja között létrejött munkamegállapodás bírósági úton a
Polgári Törvénykönyv rendelkezései alapján nem módosítható.⁶¹ Ugyancsak bírósági
konzekvencia szerint az üzletvezetői tevékenység ellátására irányuló szerző-
dést – ha munkaviszony vagy szervezeti tagsági viszony nem keletkezett – a
Ptk.-nek a szerződésekre irányadó rendelkezései szerint kell elbírálni; a kikötött
jutalék feltűnő aránytalansága esetén a szerződést meg lehet támadni.⁶²

Biztosítani kell azonban a tag számára a döntési szabadságot abban a tekintet-
ben, hogy a munkavégzésre a tagsági jogviszonya alapján munkaviszony jellegű

⁵⁶ ZSOHÁR András: A rendszerváltozást követő mezőgazdasági szervezetkezés (1989–1997)
egyes tapasztalatai. *Gazdaság és Jog* 1998. december, 25.

⁵⁷ PRUGBERGER Tamás: *A szervezetvezetői felelősség időszerű elméleti kérdései*. Szö-
vetkezet Kutató Intézet közlemények, SZÖVORG, Budapest, 1982, 19–22. és 97–117.
és Hegedűs Istvánnak a kötetbe foglalt opponensi véleménye.

⁵⁸ CSÁK Csilla: Munkavégzési jogviszonyok „specialitásai” a szervezetekben. *Munka-
ügyi Szemle* 2000. szeptember, 43.

⁵⁹ SZÉP György: Szervezeti jövő a jog tükrében. *Szervezetkezés* 1997/1–2., 124.

⁶⁰ KODAY Zsuzsanna (szerk.): *Ki felel a végén? A bt., kkt., kft., rt., szervezet vezetőinek
felelőssége, jogi helyzete, büntethetősége*. Raabe Könyvkiadó Kft., Bp., 1997, 133.

⁶¹ BH.1977.230.

⁶² BH.1975.463.

jogviszony keretében kerüljön-e sor vagy a tag tagsági jogviszonya mellett, de attól függetlenül létesít munkaviszonyt szövetkezetével. Az elsőként említett esetben a tagsági jogviszony megszűnése a munkaviszony jellegű jogviszonyt is ex lege megszünteti. Ugyanakkor a tag az adózott eredmény felosztása során a szövetkezet részére végzett munkája alapján részesedésre is jogosult. A tagsági és munkaviszony szétválasztásának lehetőségével élő tag biztos lehet abban, hogy a szövetkezetből való esetleges kilépése nem jár együtt munkaviszony felmondás nélkül történő megszűnésével. Másfelől, mivel munkavégzése elválik tagsági jogviszonyától, az adózott eredmény felosztása során e jogcímen külön részesedésre nem tarthat igényt.⁶³

A vezetésben való részvételt realizáló dolgozói participáció az európai szövetkezet esetében akként értelmezhető, hogy az Irányelv⁶⁴ melléklete 3. részével összhangban rögzítik a munkavállalók részvételére vonatkozó szabályokat⁶⁵, így az SCE alapításban részt vevő jogalanyban érvényesültek részvételi jogok, akkor azok szintje ne csökkenjen, tehát a törvény előírja, hogy az SCE-nek, leányvállalatainak, illetve telephelyeinek munkavállalói az SCE igazgatótanácsában vagy felügyelőbizottságában ugyanolyan arányban jogosultak küldöttről dönteni, amilyen arány a részt vevő jogalanyok közül abban volt, amely a munkavállalói részvétel legmagasabb szintjét biztosította.

Ha egyik résztvevő jogalanyban sem érvényesültek munkavállalói részvételi jogok, az SCE nem köteles azt biztosítani. Továbbá akkor sem kell részvételi jognak érvényesülnie, ha a részt vevő jogalanyokban érvényesülő részvételi jog nem érinti a munkavállalóknak a kötelező alkalmazásához szükséges arányát és a különleges tárgyaló testület nem dönt a részvételi jogok alkalmazásáról.

Felhasznált irodalom:

- [1] BAK József: *A szövetkezetek kollektív (tagsági) vezetésének egyes újabb problémái*. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények, 94, SZÖVORG, Budapest, 1974.
- [2] BARTA Judit – PRUGBERGER Tamás: Kérdések a gazdasági társaság munkaviszonyban álló vezető tisztségviselőjének „kettős jogi státuszáról”. In: Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica* Tomus LXXIX, Szeged, 2016, 73–79.

⁶³ GADÓ Gábor: Szempontok a szövetkezeti törvény újraszabályozásához, *Gazdaság és Jog* 1996. július–augusztus, 43.

⁶⁴ Az európai szövetkezet (SCE) statútumáról szóló 1435/2003/EK tanácsi rendeletet és az európai szövetkezet statútumának a munkavállalói részvétel tekintetében történő kiegészítéséről szóló 2003/72/EK tanácsi irányelv.

⁶⁵ Az európai szövetkezetről szóló 2006. évi LXIX. törvény.

-
- [3] Rolf BIRK: *Europaisches Arveitsrecht*. Verlag C.H. Beck, München, 1990.
- [4] CSÁK Csilla: Munkavégzési jogviszonyok „specialitásai” a szövetkezetekben. *Munkaügyi Szemle* 2000. szeptember, 42–44.
- [5] CSÖNDES Mónika: A Ptk. vagy az Mt. alapján kell megítélni a vezető tisztségviselő kártérítési felelősségét, ha a tisztségét munkaviszonyban látja el? *Magyar Jog* 2017/5., 271–280.
- [6] GADÓ Gábor: Szempontok a szövetkezeti törvény újraszabályozásához. *Gazdaság és Jog* 1996. július–augusztus, 37–44.
- [7] Dagmal KAISER: *Leitende Angestellte*. Arbeitsrecht Volker Verlag 1996.
- [8] KARDKOVÁCS Kolos (szerk.): *Az új Munka Törvénykönyvének magyarázata*. HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2012.
- [9] KENDERES György: Ellentmondások és hiányosságok a munkaszerződés szabályozása körében. *Jogtudományi Közlöny* 2007. február, 74–80.
- [10] KISFALUDI András: *Társasági jog*. Complex Kiadó, Budapest, 2007.
- [11] KISS György: *Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésekre*. In: Manfred Ploetz – Tóth Hilda (szerk.): *A munkajog és a polgári jog kodifikációs és funkcionális összefüggései*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2001, 195–210.
- [12] KISS György: *Munkajog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- [13] KODAY Zsuzsanna (szerk.): *Ki felel a végén? A bt., kkt., kft., rt., szövetkezet vezetőinek felelőssége, jogi helyzete, büntethetősége*. Raabe Könyvkiadó Kft., Budapest, 1997.
- [14] KUN Attila: A munkaidő nyilvántartásának főbb szempontjai. *Munkaügyi Szemle* 2005. október, 49–52.
- [15] MISKOLCZI BODNÁR Péter: A vezető tisztségviselők felelőssége és ennek biztosíthatósága. *Gazdaság és Jog* 1997. július–augusztus, 3–16.
- [16] NÁDAS György: A vezető jogviszony tartalmi kérdései. In: Pál Lajos (szerk.): *A vezető tisztségviselő jogállása és felelőssége*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2017, 78–90.
- [17] NAGY Gábor: Amerikai menedzserfizetések. *Heti Világgazdaság* 2001/34., 97–98.
- [18] ÓNODI Irén: Szociális dimenzió az Európai Unióban. *Munkaügyi Szemle* 1999. november, 51–53.
- [19] PÁL Lajos – RADNAY József – TALLIÁN Blanka: *Munkajogi kézikönyv*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007.

- [20] PÁL Lajos: *A vezetők foglalkoztatásának szabályai*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- [21] Wolfgang PORTMANN –Jean-Fritz STÖCKL: *Scweizerisches Arbeitsrecht*. 3. Auflage, Dike. Zürich–St. Gallen, 2013.
- [22] PRUGBERGER Tamás: *A szövetkezetvezetői felelősség időszerű elméleti kérdései*. Szövetkezet Kutató Intézet közlemények, SZÖVORG., Budapest, 1982.
- [23] PRUGBERGER Tamás: A vezető állású alkalmazottak jogviszonya a fejlett polgári államokban és Magyarországon. *Európa Fórum* 2001/1., 9–12.
- [24] PRUGBERGER Tamás – Manfred PLOETZ: *A magyar és európai munkajog*. KJK., Budapest, 1994.
- [25] PRUGBERGER Tamás: *Munkajog a polgári jogban a globalizálódó gazdasági viszonyok között*. Bíbor Kiadó, Debrecen, 2006.
- [26] PRUGBERGER Tamás: Vezető alkalmazotti jogállás fogalmának a kérdéseire. *Vezetéstudomány* XXXIV. évf., 2003/9., 45–47.
- [27] PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: *Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest, 2015.
- [28] RÁCZ Zoltán: A vezető állású munkavállalókra vonatkozó speciális összeférhetetlenségi szabályok. *Jogi Iránytű* 2011/4., <http://www.mta-ius.hu/iranytu/2011per4.htm#racz>.
- [29] RADNAY József: A vezetők munkavégzési jogviszonyának és a munkáltatói jogkör gyakorlásának egyes kérdései. *Gazdaság és Jog* 1998. november, 17–19.
- [30] RADNAY József: *Kézikönyv menedzsereknek*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Bp., 1996.
- [31] Lisber STEINRÜCKE – Mikael Hedager WÜRZ: *Arbeitsrecht in Danemark*, Rz. 6. In: Hennsler/Braun: *Arbeitsrecht in Europa*. 3. Auflage. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011.
- [32] SZALMA József: *Szerződésen kívüli (deliktualis) felelősség az európai és a magyar magánjogban*. ELTE ÁJK és Bíbor Kiadó közös kiadása. Budapest–Miskolc–Debrecen—Újvidék, 2008.
- [33] SZÉP György: Szövetkezeti jövő a jog tükrében. *Szövetkezés* 1997/1–2., 120–129.
- [34] TÖRŐ Emese: A menedzserszerződés tartalmi sajátosságai. *Vezetéstudomány* 2003. május, 37–49.
- [35] TÖRŐ Emese: *A vezető állású munkavállalói jogviszony egyes kérdései az Mt. szabályai tükrében*. In: Czucz Ottó – Szabó István (szerk.): *Munkaiügyi*

igazgatás, munkaügyi bíráskodás. Radnay József Ünnepi Kötet, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002, 475–490.

- [36] TÖRŐ Emese: A vezető állású munkavállalók jogállásának specifikumai. *Miskolci Jogi Szemle* 2017/2. (különszám), 631–638.
- [37] TRENYSÁN Máté: Egy ítélet margójára – eltérési lehetőségek a vezető állású munkavállaló munkaszerződésében. *Munkajog* 2019/2., 55–61.
- [38] ZSOHÁR András: A rendszerváltozást követő mezőgazdasági szövetkezés (1989–1997) egyes tapasztalatai. *Gazdaság és Jog* 1998. december, 24–27.
- [39] ZSOHÁR András: Az EU és a magyar szövetkezés. *Gazdaság és Jog* 1999. június, 21–25.

ÉRVÉNYTELENSÉG ÉS BÜNTETHETŐSÉG METSZÉSPONTJÁN – AZ UZSORA A MAGYAR POLGÁRI ÉS BÜNTETŐJOGBAN*

SÁPI EDIT** – UDVARHELYI BENCE***

Az uszora ősi és vélhetően sosem múló intézményének vizsgálata több szempontból történhet. Kiváló táptalaja lehet egy klasszikus, magánjogi, dogmatikai kutatásnak, de izgalmas kérdéseket vet fel a büntetőjog-tudomány szempontjából is. Gyakorlati előfordulása és komolysága miatt nem elhanyagolható kérdés a joggyakorlat alakulásának, fő irányvonalainak vizsgálata sem. Ezen szempontokra figyelemmel a tanulmány szerzői azt a célt tűzték ki, hogy rávilágítsanak az uszorás szerződés és az uszora-bűncselekmény legfontosabb kérdéseire és az adható válaszokra. A tanulmány bemutatja az uszóra vonatkozó magánjogi és büntetőjogi jogfejlődést az uszora fogalmi megközelítésén keresztül, valamint kitér a két jogág által szabott jogkövetkezményekre és a bírói gyakorlat által adott válaszokra is.

Kulcsszavak: uszorás szerződés, uszora-bűncselekmény, feltűnő értékaránytalanság, Ptk., Btk.

The ancient and presumably never-disappearing phenomenon of usury can be examined from several aspects. It can be the basis of a classical, dogmatic private law research, but it also raises questions from the point of view of the criminal sciences. Due to its practical occurrence and seriousness, the examination of the development of the legal practice is not negligible either. Taking into consideration these aspects, the main objective of the authors of the study is to highlight the key questions and possible answers relating to the usurious contracts and the criminal offence of usury. The study presents the development of private

* Jelen tanulmány *Az érvénytelenség és hatálytalanság vizsgálata az új Ptk. tükrében* elnevezésű, K124797 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K17 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

** DR. SÁPI EDIT
PhD tudományos segédmunkatárs
Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Civilisztikai Tudományok Intézete
Polgári Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc Egyetemváros
jogsapi@uni-miskolc.hu

*** DR. UDVARHELYI BENCE
PhD egyetemi tanársegéd
Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Európai és Nemzetközi Jogi Intézet
Polgári Eljárásjogi és Nemzetközi Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc Egyetemváros
jogbence@uni-miskolc.hu

law and criminal law regulation of usury through its conceptual analysis, and deals with the legal consequences of usury as well as with the responses given by the legal practice.

Keywords: *usurious contracts, usury, gross disparity in value, Civil Code, Criminal Code*

„Ha pénzt adsz kölcsön az én népemből való szegénynek, aki közötted lakik,
ne szorongasd, mint az uszorás, és ne vess ki rá kamatot.”
(Kiv 22, 24)

Bevezető gondolatok

Az uzsora régóta ismert és kezdettől fogva elítélt tevékenység, amely az idők során alapjában véve vajmi keveset változott. Babilóniában például a kölcsönök nagy része az inséges időkben kötött, ennek következtében az adósnak nem volt lehetősége a hitelezők közül válogatni vagy a szerződési feltételekbe beleszólni, a hitelező pedig meggazdagodott.¹ Veress Emőd is utal arra, hogy az ókorban a kölcsönök jellegzetessége az volt, hogy ezek az „(...) ókori szociális védőháló eszközei voltak: a szegények vettek fel hitelt, szükségből, gazdasági kényszerhelyzetben”², magához az uzsora intézményéhez való viszonyulás pedig „(...) a Bibliából levezett egyértelmű tilalom és a gazdasági szükségszerűség közötti ingadozás története”³ oly módon, hogy a kezdeti kamattilalom fokozatosan uzsoratilalommal alakult át és a tisztességes méretű kamat elismerésre került, míg a túlzott mértékű kamat, az uzsora elítélendővé és jogellenessé vált.⁴

Angyal Pál időtálló megfogalmazása szerint uzsorán „általában és illetőleg legtágabb értelemben a gazdaságilag gyengének kizsákmányolását, eshetőleg már kizsákmányolása lehetőségének megteremtését értjük”.⁵ Az uzsoratevékenység a társadalom legszegényebb rétegeit, a leginkább rászorulókat, a halmozottan hátrányos helyzetű embereket érinti. Ezek a személyek szinte bármilyen feltételt elfogadnak azért, hogy a pénzügyi intézmény által nyújtott kölcsönnél könnyebben és gyorsabban jussanak pénzhez. Ezt a kiszolgáltatott, rossz anyagi helyzetet használják ki az uzsorások, akik arra szakosodnak, hogy a legszegényebbeket maradék értékeiktől is megfosszák, menekülésre kényszerítsék.⁶ Az uzsora jogi megítélésében nagy szerepet játszik az adott ország gazdasági helyzete és a gazdasági szabadságról vallott felfogása. Általánosan elmondható, hogy azokban az országokban,

¹ CSABAI Zoltán: Babilónia gazdaságtörténete a kölcsönszerződések tükrében. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 2006/3–4., 87.

² VERESS Emőd: Az uzsora magánjogi következményei. In: Balás P. Elemér emlékkönyv. (Szerk.: Koltay András), Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 108.

³ VERESS: i. m. 109.

⁴ VERESS: i. m. 110.

⁵ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. 19. kötet: Az uzsora és a hitelsértés.* Attila Nyomda, Budapest, 1942, 3.

⁶ Lásd: GORICSÁN Tamás: Az uzsora-bűncselekmény dogmatikájának jogalkalmazási problémáiról. *Rendészeti Szemle* 2009/7–8., 164.

ahol a gazdaság erős, az uszorát általában nem tiltják, a gazdaságilag nem elég fejlett államokban azonban az uszorás szerződéseket a polgári jogi jogkövetkezmények mellett általában a büntetőjogi szankciókkal is sújtják.⁷

Hazánkban az uszorás tevékenység ellen a maga eszközeivel mind a magánjog, mind pedig a büntetőjog fellép. Jelen tanulmány célja a polgári jogi és büntetőjogi szabályozás összehasonlítása, így kitérve a *Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény* és a *Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény* uszorára vonatkozó rendelkezéseire és jogkövetkezményeire, valamint az ítélkezési gyakorlatra.

Az uszora mint társadalmi probléma természetesen nem kizárólag jogi szempontból vizsgálható, hiszen a jelenség számos egyéb aspektusból is elemezhető.⁸ Jelen tanulmány ugyanakkor kizárólag a hazai jogi, normatív-dogmatikai nézőpontból kívánja az uszorát elemzés tárgyává tenni, így a jelenség etikai, vallási, gazdasági, empirikus, szociológia és egyéb társadalomtudományi aspektusai nem képezik a vizsgálat tárgyát.⁹ Az uszora vizsgálatok természetesen nem lehet teljes mértékben figyelmen kívül hagyni a jogkövetkezményeket, így a tanulmány ezeket röviden számba veszi, azonban elsősorban az uszora – magyar polgári jogi és büntetőjogi – fogalmára, tényállási elemeire és az azok közötti különbségekre fókuszál.

1. Az uszorás szerződés a polgári jogban

1.1. Az uszorás szerződés fogalmi vizsgálata

Az uszorás szerződés előzményeként¹⁰ tartható számon a glosszátorok által *tiszteletli félelemként* aposztrofált érvénytelenségi ok, melybe beletartozott a másik fél értelmi gyengeségének, alárendelt helyzetének kihasználásával kötött szerződés is. Ez alakult át a 15. századra oly módon, hogy fenyegetés és befolyásolás nehézkes bizonyítása miatt a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbség

⁷ HORNYÁK Szabolcs: Az uszora büntetőjogi megítélése egykor és ma. In: *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. (Szerk.: Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs), Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2005, 177.

⁸ Lásd például: FILÓ Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uszoráról*. ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016.

⁹ Az uszora etikai, jogelméleti vonatkozásairól lásd bővebben: FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól: emberi méltóság, szabad vasárnap, uszora, pénzügyi világválság*. Pázmány Press, Budapest, 2015.

¹⁰ A témában lásd bővebben: HOMOKI-NAGY Mária: Az uszora megítélésének története a magyar magánjogban. In: *Pôžička či úžera? Nutený výkon rozhodnutia-historickoprávne základy a problémy aplikáčnej praxe I. = The loan or usury? Compulsory enforcement of judgment - historical and law foundations and problems of application practice I.: Recenzovaný zborník vedeckých prác = Reviewed proceedings of scientific papers*. (Ed.: Terézia HIŠEMOVÁ), Univerzita Pavla Jozefa Safárika v Kosiciach, Košice, Szlovákia, 2017, 129–143.

(*laesio enormis*)¹¹ meglétét tekintették döntőnek.¹² Ezzel a szemléletváltással került be a német uzsoratorvény nyomán az uzsorás szerződés a BGB-be. Ennek alapján hazánkban 1883-ban született meg az uzsoráról és a káros hitelügyletekről szóló 1883. évi XXV. törvénycikk, amely 8. §-a kimondta az uzsorás szerződés semmisségét, azzal a feltétellel, hogy a büntetőügyben eljáró bíróság megállapította az uzsora vétségének elkövetését. Érdekességként megjegyezzük, hogy Menyhárd Attila szerint a *laesio enormis* önmagában valószínűleg csak „(...) a római jog egyik érdekes, de távlatilag számottevő hatással nem bíró momentuma lett volna, ha morális tartalommal megtöltve nem vált volna a kánonjog, és ezzel együtt az élő középkori jog részévé”.¹³

Az uzsoráról szóló 1932. évi VI. törvénycikk¹⁴ 1. §-a már meghatározta az uzsorás szerződés fogalmát is, mely szerint e körbe tartozik az „oly szerződés, amelyben valaki a vele szerződő fél szorult helyzetének, könnyelműségének, értelmi gyengeségének, tapasztalatlanságának, függő helyzetének vagy a nála elfoglalt bizalmi állásának kihasználásával:

- a) kölcsön nyújtása s általában bármily szolgáltatás előlegezése fejében, vagy
- b) annak fejében, hogy a másik felet terhelő bármilyen kötelezettség teljesítésére halasztást enged, vagy a másik fél ellen fennálló valamely követelését módosítja vagy megszünteti,

olyan vagyoni előnyt köt ki vagy szerez a maga vagy harmadik személy javára, amely a saját szolgáltatásának értékét feltűnően aránytalan mértékben meghaladja”.

Látható, hogy ebben a megfogalmazásban visszaköszönt a fentebb említett „tiszteleti félelem” és hozzákapcsolódott a *laesio enormis* feltétele, így valóban e két feltétel összekapcsolásával lehetett leginkább megfogni az uzsoraszerződés lényegét. Hozzátette továbbá a jogszabály, hogy a feltűnő aránytalanságot az eset összes körülményeire és az ügylet természetére figyelemmel – értve ez alatt mindenekelőtt a különös kockázatvállalást – lehet megállapítani.

Az említett törvény 9. §-a megkülönböztette az uzsorás szerződéstől az ún. kizsákmányoló ügyletet, amely nem uzsorás ugyan, de azzal „valaki másnak megszorult helyzetét, könnyelműségét, értelmi gyengeségét, tapasztalatlanságát, függő helyzetét vagy a nála elfoglalt bizalmi állását kihasználva, a maga vagy harmadik személy javára, a másik fél tetemes kárával ingyenes előnyt vagy feltűnően aránytalan nyereséget köt ki vagy szerez”.

¹¹ Lásd bővebben: SIKLÓS Iván: A felén túli sérelem jogi konstrukciója a római jogban és annak továbbélése során. In: *Tanulmányok az uzsoráról*. (Szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 31–43.

¹² BÓNIS Péter: A joghatás hibája miatti érvénytelenség az európai ius commune rendszerében. *Jogtörténeti Szemle* 2013/2., 4.

¹³ MENYHÁRD Attila: Jó erkölcs, uzsora, értékarányosság. In: *Jogi tanulmányok*. (Szerk.: Harmathy Attila), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2002, 282.

¹⁴ A jogszabály elemzését lásd például: BALÁS P. Elemér: *Az uzsoráról szóló 1932. VI. törvénycikk magyarázata*. [k. n.], Budapest, 1932; Ifj. Dr. NAGY Dezső: A szerződés jelentősége az uzsorajogban, *Polgári Jog* 1932/31., 307–311.; ALMÁSI Antal: Uzsorás szerződés és kizsákmányoló ügylet. *Jogtudományi Közlöny* 1932/32.

1950-ben a Legfelsőbb Bíróság 9/1950. (XII. 13.) számú elvi megállapításában megszüntette a törvényben felsorolt szubjektív körülmények szükségességét, és kizárólag a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbség objektív tényét tilalmazta.¹⁵ A *Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény* is csak annyiban konkretizálta a helyzetet, hogy a másik fél helyzetének kihasználásával kikötött feltűnően aránytalan előny semmisséget eredményez,¹⁶ azonban az *1932. évi VI. törvénycikkben* felsorolt szubjektív tényezőket, helyzeteket – szorult helyzet, könnyelműség, értelmi gyengeség, tapasztalatlanság, függő helyzet, bizalmi állás – már nem tartalmazta.

A *jelenleg hatályos Ptk.* az uzsorás szerződést a célzott joghatás hibájában rejlő semmisségi okként fogja fel, noha korábbi polgári jogunk a tilos szerződések közé sorolta.¹⁷ A Ptk. 6:97. §-a értelmében „*ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki, a szerződés semmis*”. A polgári jogi dogmatika rendszerében az uzsorás szerződés a feltűnő értékaránytalanság (Ptk. 6:98. §) súlyosabb esetét jelenti.¹⁸ Az uzsorás szerződésben fellelhető súlyosabb hiba, komolyabb érdeksérelem az oka annak, hogy a Ptk. ezt a helyzetet *abszolút érvénytelenséggel* sújtja. Egy adott szerződés uzsorás jellegének megállapításához szubjektív és objektív feltételek megléte szükséges.¹⁹ *Objektív feltételnek* tekintendő a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között fennálló értékaránytalanság a szerződés megkötésének időpontjában, míg *szubjektív feltétel* a fél szorult helyzete²⁰, illetve ehhez kapcsolódóan az, hogy ezt a helyzetet a vele szerződő fél felismerje és célzatosan kihasználja,²¹ melynek következtében olyan gazdasági előnyhöz jut, amely egyébként nem illelné meg.²² Természetesen a szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékét objektív módon kell összehasonlítani és csak

¹⁵ KECSKÉS László: A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalanságának problémái a szerződési jogban II. *Magyar Jog* 1999/3., 130.

¹⁶ 1959. évi Ptk. 202. §.

¹⁷ DARÁZS Lénárd: A jogszabályba ütköző (tilos) szerződések semmissége. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2008/5–6., 14.

¹⁸ Ptk. 6:98. § (1) bekezdés: *Ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értéke között anélkül, hogy az egyik felet az ingyenes juttatás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az aránytalanság, a sérelmet szenvedett fél a szerződést megtámadhatja.*

¹⁹ Lásd: BH 1998. 275., EBH 2001. 436., EBH 2005. 1304.

²⁰ A szorult, kiszolgáltatott helyzet átfogó értelmezése kapcsán lásd: PRUGBERGER Tamás: A kiszolgáltatott fél védelmének kérdése az új magyar Polgári Törvénykönyv Koncepciójának kötelmi jogi részében. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2002/3., 36–41.

²¹ VIZKELETI Edit: Az uzsora megállapításának gyakorlati problémái. *Jogi Fórum Publikáció* 2012, 7., <https://www.jogiforum.hu/publikaciok/488>.

²² BARZÓ Tímea: A szerződés érvénytelensége. In: *Kötelmi jog. A kötelmek közös és a szerződések általános szabályai.* (Barzó Tímea et al.), Novotni Kiadó, Miskolc, 2015, 220–221.

visszterhes szerződések esetén vizsgálható.²³ Fontos leszögezni, hogy a fentiek *konjunktív feltételek*, így ha bármelyik hiányzik, a szerződés uzsorás jellegének megállapítására nincs törvényes lehetőség²⁴, sőt a bíróság nem vizsgálja a második feltétel megvalósulását, ha az első nem nyer bizonyítást. Az uzsorás szerződés esetében tehát feltétel egyrészt a szorult helyzet és az ezt kihasználó fél szándékos és rosszhiszemű magatartása²⁵, emellett pedig a feltűnő aránytalanság a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között. Ebből kifolyólag önmagában a feltűnő aránytalanság a szerződés uzsorás jellegét – a célzatos magatartás hiányában – nem alapozza meg.²⁶

Összevetve a korábbi, 1932-es törvényi megfogalmazással látható, hogy lényegi vonásait, feltételeit tekintve nem sokat változott az uzsorás szerződés fogalmi meghatározása, csupán – helyesen – *absztraktabbá vált*. A Ptk. már nem sorolja fel taxatívén azokat a szubjektív tényezőket, amelyek a másik fél kihasználására alapul szolgálhatnak. Pontosan a fentebb említett absztrakció miatt nincs is szükség egy ilyen felsorolásra, hiszen a nyitott fogalom miatt bármely olyan élethelyzet, amely a hátrányos szerződés megkötésére készíti a felet, megalapozhatja az uzsorás szerződés megállapítását.

E ponton lényeges azonban megjegyezni, hogy a bírói gyakorlat szűkítően értelmezi a Ptk. szövegét, és csak akkor állapítja meg az uzsorát, ha a sérelmet szenvedő fél helyzete *valóban szorult, hátrányos*. Szorult helyzetről akkor beszélhetünk, ha az érintett személyt maga vagy családja legszemélyesebb szükségleteinek (például a létfenntartáshoz szükséges élelem, ruházat, gyógyszer, lakbér) kielégítése indítja a feltűnően aránytalan szerződés megkötésére,²⁷ így tehát a szerződő egy sajátos kényszerhelyzetben van, mely minden esetben egyéni körülményeket jelent.²⁸ Ebből kifolyólag az uzsorás fél a vele szerződő hátrányos helyzetének *szándékos, tudatos, célzatos kihasználásával* köti meg szerződést, így tisztában kell lennie azzal, hogy a másik fél olyan hátrányos anyagi, személyes, családi, gazdasági körülmények között él, ami őt az uzsorás szerződés megkötésére indítja és ennek a helyzetnek a kihasználásával jár el.²⁹

²³ MENYHÁRD Attila: Az uzsorás szerződésről. In: *Liber Amicorum – Studia L. Vékás Dedicata*. (Szerk.: Kisfaludi András), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1999, 229.

²⁴ BH2001.542; OSZTOVITS András: 6:82. § – 6:99. §-ok magyarázata. In: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. III.* (Szerk.: Osztovits András), Opten, Budapest, 2014, 237.

²⁵ BH 2007.46.

²⁶ Kúria Pfv. 22.262/2016/4.

²⁷ MOLNÁR Hella: Uzsorás szerződés a gyakorlatban. *Themis* 2006/június, 43–44.

²⁸ MENYHÁRD: Az uzsorás szerződésről..., 229.

²⁹ WELLMANN György (szerk.): *Polgári jog. Kötelmi jog Első és Második Rész. Az új Ptk. magyarázata V/VI.* HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2013, 147–148.

1.2. Az uzSORás szerződések megítélése a bírói gyakorlatban

A bírói gyakorlat³⁰ által kimunkált fogalommeghatározás szerint uzSORáról akkor van szó, ha az *egyik fél anyagi-egzisztenciális helyzetét a másik szándékosan kihasználja az egyébként őt meg nem illető előnyhöz jutás érdekében*.³¹ Az ítélezési gyakorlatban különösen érdekes annak vizsgálata, hogy mely magatartások valószínűsíthetik meg a másik fél szorult helyzetének szándékos kihasználását és hogyan lehet értékelni a szándékos, célzatos, rosszhiszemű magatartást.

A Kúria által tárgyalt egyik ügyben³² házastársak egymással kötött szerződésének uzSORás jellegéről folyt a vita, ahol a per tárgya a házastársak között hosszú vita eredményeként megkötött, a házastársi közös vagyon megosztására vonatkozó szerződés volt. A felperes a szerződés érvénytelenségének megállapítását két jogcím alapján kérte: egyrészt hivatkozott a szerződés jóerkölcsbe ütközésére³³, másrészt pedig a szerződés uzSORás voltára. A felperes a szerződés uzSORás jellegénél arra hivatkozott, hogy az alperes tudta azt, hogy ő olyan súlyos betegségben szenved, mely végzetes kimenetelű is lehet és az orvosi kezelések miatt magas készpénzigénye van. Hivatkozása szerint az alperes ezt a szorult anyagi helyzetét célzatosan kihasználta és ezáltal olyan előnyhöz jutott, amelyre nem volt jogosult. A perben a felperes nem tudta bizonyítani, hogy az alperes rosszhiszemű, szándékos magatartással bírta rá őt a szerződés megkötésére. Emellett a felperes nem bizonyította azt sem, hogy a konkrét betegségről tájékoztatta volna az alperest, aki elismerte, hogy feltűnt neki a felperes hirtelen súlyvesztése. Megállapítást nyert ugyanakkor, hogy önmagában a felperes súlycsökkenésének tényéből még nem következik az, hogy a betegség diagnózisát az alperesnek fel is kellett volna ismernie. Nem lehetett továbbá bizonyítékok hiányában arra sem következtetni, hogy az alperes kifejezetten a betegség tudatában, e helyzet kihasználásával vette rá a felperest a szerződés megkötésére. Szintén nem nyert bizonyítást az sem, hogy a felperes kezelési költségei miatti anyagi rászorultságáról az alperes tudott volna. A Kúria tehát az uzSORás szerződésre való hivatkozást elutasította azon az alapon, hogy „(...) az alperes szándékos, célzottan rosszhiszemű magatartását a felperes nem bizonyította. A két törvényi feltétel közül a fél helyzetének szándékos rosszhiszemű magatartással történő kihasználása nem nyert bizonyítást, ezért szükségtelen a másik feltétel vizsgálata, mert a konjunktív feltétel hiányában a szerződés uzSORás jellegének megállapítása kizárt.”³⁴

A Debreceni Ítéltábla egy kölcsönszerződés kapcsán³⁵ azt emelte ki, hogy az olyan szerződések esetén – így a perbeli esetben is – ahol *üzleti céllal került sor a*

³⁰ Átfogó tanulmányt ad az uzSORával kapcsolatos ítélezési gyakorlatról: PAPP László: UzSORabíróság. *Acta Juridica et Politica* VIII, 2018, 297–309.

³¹ BH2007.46.

³² Kúria Pfv. 22.262/2016/4.

³³ A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a perben a jóerkölcsbe ütközés nem nyert bizonyítást.

³⁴ Kúria Pfv. 22.262/2016/4. [58]–[59]

³⁵ Debreceni Ítéltábla Pf. 20.448/2018/5.

kölcsön felvételére, az uszorás szerződés feltételeként megjelenő egzisztenciális helyzet eleve nem vizsgálható. Tekintettel arra, hogy az egzisztenciális helyzetet a bíróság nem vizsgálta, így az uszorás szerződés megállapíthatósága fogalmilag kizárt volt.

Egy másik ügyben³⁶ azt hangsúlyozta a bíróság, hogy *nem kizárólag a jövedelmi és vagyoni viszonyok hátrányos jellegének kihasználása eredményezhet uszorás szerződést.* A perbeli esetben ugyanis a felperes egy büntetés-végrehajtási intézményben volt fogvatartott, amely helyzetet eredendően hátrányosnak kell tekinteni. Az esetben egy telefonszolgáltatás vonatkozásában vizsgálták a szerződés uszorás jellegét. A felperes keresete szerint a szolgáltató tudva és kihasználva azt, hogy a fogvatartottak nem használhatnak nyilvános telefonhálózatokat a hozzátartozójukkal való kommunikációra, olyan szolgáltatást fejlesztett ki, amelynek ellenértéke lényegesen meghaladta a szolgáltatás valódi értékét. A bíróság megállapította, hogy a felperes helyzete, a fogvatartotti mivoltából fakadóan hátrányos volt a szerződés megkötésekor. Tekintettel arra, hogy az uszorás szerződés megállapíthatóságának feltételei konjunktívak, a bíróságnak – miután megállapította a szorult helyzet fennálltát – vizsgálnia kellett az értékaránytalanságot is. Ennek vizsgálatakor azonban arra jutott, hogy nem állapítható meg a feltűnően aránytalan előny kikötése, mert az alperes által nyújtott szolgáltatás a büntetés-végrehajtási jogviszonyból fakadóan egy olyan speciális szolgáltatás, amely többletköltségekkel jár. Noha mindezek alapján a szerződés uszorás jellegét – és így érvénytelenségének megállapítását – a bíróság elutasította, ebből az ítéletből is látható, hogy a szorult helyzetet ténylegesen tágabban kell értelmezni, mint pusztán rossz gazdasági helyzetet.

Szintén érdekes kérdésként merült fel a bírói gyakorlatban a *devizaalapú kölcsön-szerződések* esetében az uszorás jelleg vizsgálata, hiszen többen hivatkoztak erre az érvénytelenségi okra a szerződési terhek komoly elneheződésekor.³⁷ Az uszorás szerződési jelleg vizsgálatakor azonban a Kúria kimondta, hogy *a devizaszerződések nem minősülnek uszorás szerződésnek* akkor sem, ha az adós helyzete számottevően elnehezül, hiszen az uszora két konjunktív feltétele közül egyik sem áll fenn. Ennek egyik vetülete, hogy a devizaalapú kölcsön-szerződések tipikusan *blanketta-szerződések*, ezek esetében pedig fogalmilag kizárt, hogy a hitelező az adósok egyedi szempontjait, hátrányos helyzetét kihasználja. Sőt, maga a hátrányos helyzet sem érvényesül oly módon, mint a klasszikus értelemben vett uszoraszerződésnél, hiszen ugyanolyan szerződési feltételek vonatkoznak azokra is, akik jó anyagi helyzetben vesznek fel kölcsönt és azokra is akik szorultabb helyzetük megoldása érdekében fordulnak kölcsönért. Másik vetülete, hogy a pénzügyi intézmény az adós devizában történt eladósodása folytán nem jut őt meg nem illető előnyhöz,

³⁶ Fővárosi Ítéletábrla Gf. 40.326/2018/4.

³⁷ Vö. BUSCH Béla – BUSCH Balázs: Az uszora-bűncselekmény jogalkalmazási problémái. In: *Tanulmányok az uszoráról.* (Szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 292–297, 307.

hiszen a törlesztéskor csak a kölcsönadott devizaösszegnek megfelelő forint összeghez jut hozzá.³⁸

Látható tehát, hogy a bírói gyakorlat kiforrott és egységes álláspontot foglal el az uzsora feltételeinek vizsgálatakor. A szubjektív elemek közé sorolható hátrányos helyzet fennállása döntő kérdés, melyet helyesen nem szűkít le a bíróság a gazdasági értelemben vett hátrányos helyzetre. Lényeges, hogy a *hátrányos helyzet valóban fennálljon*, ne csak a szerződő fél szubjektív megítélése szerint. Ezzel összefügg, hogy a másik fél a szorult helyzetről valóban tudomást szerezzon, mely feltétel nem vélelmezhető, hanem az erre hivatkozó félnek azt bizonyítania szükséges. A fentiekben idézett esetekből látható, hogy a polgári jogi értelemben vett uzsorás szerződés túlmegy az iskolapéldául szolgáló kölcsönügyleteken és a legkülönbözőbb élethelyzetekben merülhet fel az uzsorára való hivatkozás, mindemellett, hogy – ahogyan *Menyhárd Attila* fogalmaz egy helyen – „[a]z egyenlőtlen szerződési pozíciók kihasználásának egyik sajátos lehetősége a hitelügylet”.³⁹

2. Az uzsora-bűncselekmény

2.1. Az uzsora elleni büntetőjogi fellépés történeti előzményei

Az uzsora elleni büntetőjogi küzdelem kezdete a 15. századig nyúlik vissza. Az 1462. évi III. törvénycikk 6. §-a az uzsoraügyleteket az egyházi bíróságok hatáskörébe utalta.⁴⁰ Az 1492. évi I. decretum 83. cikke az uzsorakölcsönrel terhelt zálogbirtok visszaadását, az 1514. évi VII. decretum 2. cikke pedig a királyi jövedelmet zálogba vevő uzsorások megbüntetését rendelte el. Az 1642. évi CXLIV. törvénycikk 6. szakaszában maximálta a törvényes kamatot, a szabály megsértőjével szemben pedig az 1715. évi LI. törvénycikk a 6 százalékon felüli kamat elvesztését, később pedig az uzsoráskodás korlátozásáról szóló 1802. évi XXI. törvénycikk pénz- és fogház-büntetést írt elő. Az uzsoratörvények eltörléséről szóló 1868. évi XXXI. törvénycikk rövid időre megszüntette a kamatláb legmagasabb mértékére vonatkozó szabályokat, és eltörölte az uzsoratörvényeket, azonban már az 1877. évi VIII. törvénycikk módosította a korábbi törvényt és 8 százalékos maximum kamatlábat írt elő.⁴¹

A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. törvénycikk (Csemegi-kódex) az uzsorára vonatkozó szabályokat a csalás szabályai között helyezte el. A törvény 385. §-a büntette azt, „a ki valamely kiskorúnak vagy gondnokság alá helyezettnek tapasztalatlanságát, könnyelműségét vagy szorultságát, saját vagy mások nyereszkedési céljára felhasználja oly módon, hogy őt valamely okirat aláírására bírja, melyben jelentékeny kárára – vagyoni kötelezettsé-

³⁸ 6/2013. Polgári jogegységi határozat a devizaalapú kölcsönszerződésekkel kapcsolatos perekben felmerült egyes elvi kérdésekről

³⁹ MENYHÁRD: Az uzsorás szerződésről..., 224.

⁴⁰ BÉKÉS Ádám: Az uzsora büntetőjogi szabályozásának áttekintése a hatályos szabályozásig. In: *Tanulmányok az uzsoráról*. (Szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 277–278.

⁴¹ BÉKÉS: i. m. 278–279.; HORNYÁK: i. m. 178.

get vállal, valamely jogáról rendelkezik, vagy pedig más vagyoni kötelezettsége alul egészben vagy részben felment”.

A törvény rendelkezései azonban nem voltak elegendőek az uzsora visszaszorítására. Ezért született meg a már említett 1883. évi XXV. törvénycikk, amely szerint uzsora vétsége miatt volt büntetendő „a ki másnak szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát felhasználva, olyan kikötések mellett hitelez vagy ad fizetési halasztást, melyek a neki vagy egy harmadiknak engedett tulságos mérvű vagyoni előnyök által az adósnak, vagy a kezesnek anyagi romlását előidézni vagy fokozni alkalmasok; vagy oly mérvűek, hogy az eset körülményeihez képest, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közt szembeötlő aránytalanság mutatkozik”.⁴² A világháború alatt és az azt követő gazdasági válságban azonban a törvény rendelkezései háttérbe szorultak, és a visszaélések száma tovább nőtt. Ezért 1932-ben újabb törvény született (1932. évi VI. törvénycikk), amely 5. §-a szerint uzsora vétségét követte el, „aki az uzsorás vagyoni előnyt oly uzsorás szerződésben köti ki vagy szerzi meg a maga vagy harmadik személy javára, amelyben az előlegezett szolgáltatás tárgya pénz vagy más ingó dolog”. Súlyosabban volt büntetendő az uzsora, ha üzletszerűen követték el, vagy ha az uzsorás a vagyoni előnyt színlelt ügylet, váltó, közjegyzői okirat, előzetes bírói határozat vagy bírói egyezség alakjába rejtve kötötte ki. A szabályozás érdekessége, hogy a büntetőjogi norma háttérét egy magánjogi jellegű rendelkezés adta.⁴³

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény szakított a korábbi szabályozási modellel, és a bűncselekmény tényállását a magánjogi rendelkezéstől teljesen függetlenül határozta meg.⁴⁴ Az 1961-es Btk. 307. §-a szerint uzsora miatt volt felelősségre vonható, „aki más szorult vagy függő helyzetét, tapasztalatlanságát, könnyelműségét vagy értelmi gyengeségét kihasználva olyan ellenszolgáltatást köt ki vagy szerez meg, amely saját szolgáltatásának az értékét feltűnően aránytalan mértékben meghaladja”. Minősített esetet képezett az üzletszerűen és a visszaesőként történő elkövetés.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény eredeti szabályai az uzsorát nem önállóan, hanem a 300. §-ban szabályozott üzletszerű pénzkölcsönzés keretei között rendelte büntetni. Ennek indoka az volt, hogy az üzletszerű pénzkölcsönzés gyakran uzsorás szerződéseket takart. Az 1978-as Btk. ezen tényállásban az uzsora korábbi törvényekben kialakított hagyományos fogalmának egyetlen eleme sem köszönt vissza.⁴⁵

A tényállást a büntető jogszabályok módosításáról szóló 1993. évi XVII. törvény hatályon kívül helyezte, így az uzsorás tevékenység 1993. május 15-től több mint tíz évig nem volt büntetendő, csak a polgári jogi jogkövetkezmények voltak alkalmazhatók. A 2009. március 1-jén hatályba lépett egyes törvényeknek az uzsorate-

⁴² Bővebben lásd: BÉKÉS: i. m. 279–281.

⁴³ HORNYÁK: i. m. 179–180.

⁴⁴ KISS Szabolcs: Az uzsora-bűncselekmény mint új(?) deliktum a hazai büntetőjogban. *Bűnügyi Szemle* 2009/1., 73.

⁴⁵ KISS: i. m. 74.

vékenységgel szembeni fellépést elősegítő módosításáról szóló 2008. évi CXV. törvény újra bűncselekménnyé nyilvánította az uzsorát. Az 1978-as Btk. 330/A. §-ban szabályozott *uzsora-bűncselekményt* az követte el, aki a *sértett rászorult helyzetét kihasználva különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodást kötött*. A tényállás materiális bűncselekményként került meghatározásra, vagyis megvalósulásához szükséges volt, hogy az uzsorás megállapodás teljesítésének eredményeképpen a sértett vagy a sértett hozzátartozója súlyos vagy további nélkülözésnek legyen kitéve. A bűncselekmény – a magyar büntetőjogban nem jellemző módon – az alaptényállási elemként szabályozta az üzletszerűséget, amely következtében az indokolás szerint egyszeri alkalommal nyújtott uzsorás kölcsönt még nem lehetett e tényállás körébe vonni. Ez ugyanakkor ellentétben állt a bírói gyakorlattal, amely az üzletszerű elkövetést már egy bűncselekmény esetén is megállapította, amennyiben az elkövető a bűncselekményt azzal az akarat-elhatározással követi el, hogy a jövőben ugyanolyan vagy hasonló bűncselekményeket fog elkövetni, és a rendszeres haszonszerzésre törekvő akarat-elhatározása e további bűncselekmények elkövetése tekintetében is felismerhető.⁴⁶

A tényállást *az uzsorával összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXXIV. törvény* jelentősen átalakította. A módosítás hatására a sértetti kör kibővült a megállapodás kötelezettje által eltartott személyekkel, és a komoly bizonyítási nehézségek⁴⁷ hatására a korábbi eredmény-bűncselekmény veszélyeztetési deliktummá vált. További változás, hogy az üzletszerűség kikerült az alaptényállási elemek közül, és a minősített esetek közé került. Erre az indokolás szerint azért volt szükség, mert az uzsora olyan súlyos cselekmény, aminek már egyszeri elkövetés esetén is büntetőjogi szankciót kell maga után vonnia.

2.2. Az uzsora-bűncselekmény a hatályos Btk.-ban

A 2013. július 1-jén hatályba lépett *a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény* az uzsora-bűncselekményt a XXXVI. fejezetben a vagyon elleni bűncselekmények között szabályozza. A törvény 381. §-a lényegében változtatás nélkül vette át a korábbi Btk. 2011-es törvénnyel módosított tényállását. Eszerint uzsora-bűncselekményt követ el „*aki más rászorult helyzetét kihasználva olyan különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodást köt, amely alkalmas arra, hogy annak teljesítése a megállapodás kötelezettjét, a megállapodás kötelezettjének a vele közös háztartásban élő hozzátartozóját, illetve a megállapodás kötelezettje által tartási kötelezettség alapján eltartott személyt súlyos vagy további súlyos nélkülözésnek tegye ki*”.

A bűncselekmény *védett jogi tárgya* a kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek vagyoni viszonyai, illetve ezen személyek létfenntartása.⁴⁸ *Passzív alanya* csak

⁴⁶ 3/2011. (X. 14.) Büntető jogegységi határozat, BH 2011. 33., BH 2011. 92. Bővebben lásd: AMBRUS István: Az uzsora-tényállásokhoz. *Ügyészek Lapja* 2012/5–6., 17–18.

⁴⁷ Bővebben lásd: BÁRÁNDY Gergely: Uzsorabűncselekmény – régi-új tényállás a Büntető Törvénykönyvben. *Magyar Jog* 2009/4., 213–214.

⁴⁸ BUSCH – BUSCH: i. m. 301.

olyan személy lehet, aki a megállapodás megkötésekor *rászorult helyzetben* van. Ez lényegében megegyezik a bírói gyakorlat által az uzsorás szerződés értelmezése körében kialakított szorult, hátrányos helyzet fogalmával. A Ptk.-hoz hasonlóan a Btk. sem határozza meg taxatív, hogy mikor tekinthető egy személy rászorult helyzetűnek, ezt az eset körülményeitől függően a bíróság dönti el. Rászorultnak elsősorban a súlyos anyagi problémával küzdő személyek minősülnek, de e körbe vonhatók az alacsony műveltségük, iskolázottságuk vagy hiszékenyséjük miatt az átlagosnál könnyebben kihasználható emberek is.⁴⁹ A szerződő fél könnyelműsége, tapasztalatlansága azonban önmagában nem alapozza meg a rászorultságot.⁵⁰

A bűncselekmény *elkövetési magatartása* olyan *megállapodás kötése*, amely:

- a) különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmaz, és
- b) alkalmas arra, hogy annak teljesítése a megállapodás kötelezettjét, a megállapodás kötelezettjének a vele közös háztartásban élő hozzátartozóját, illetve a megállapodás kötelezettje által tartási kötelezettség alapján eltartott személyt súlyos vagy további súlyos nélkülözésnek tegye ki.

Az uzsora-bűncselekmény törvényi tényállása nem a szerződés fogalmát, hanem az ennél kevésbé formális *megállapodás* kifejezést használja. A Btk. indokolása szerint ennek az oka, hogy bár az uzsoratevékenység jellemzően kölcsönügyletek révén valósul meg, de sok esetben más megállapodásnak van álcázva. Lényegesen leszűkítené a büntetőjogi felelősség körét, ha a tényállás kizárólag a szerződésekre, vagy még szűkebben a kölcsönszerződésekre utalna. Így a büntetőbíróságoknak nem feladatuk a kontraktusok kötelmi jogi értékelése, elegendő annak bizonyítása, hogy az elkövető és a sértett közötti megállapodás uzsorás jellegű.⁵¹ A megállapodás elnevezésétől függetlenül bármilyen polgári jogi szerződés vagy egyéb megállapodás lehet, azt a büntetőbíróságnak tartalma szerint kell elbírálnia.⁵² Hasonló álláspontot képvisel a bírói gyakorlat is, amely kimondja, hogy bár az uzsora-bűncselekmény leggyakrabban kamatfizetés fejében nyújtott pénzkölcsönrel valósul meg, ám a Btk. nemcsak az uzsorakamat kikötését (hiteluzsorát) rendeli büntetni, hanem minden más uzsorás szerződést (reáluzsorát). Így megállapította a bíróság az uzsora-bűncselekmény elkövetését, amikor a büntetés-végrehajtási intézetben lévő terhelt úgy adott több elítélt részére kölcsönt (élelmiszereket és dohányárut), hogy azoknak a következő kiéteztettkor a kölcsön dupláját kellett visszaadnia, ami alkalmas volt arra, hogy a sértetteket súlyos nélkülözésnek tegye ki.⁵³

⁴⁹ Lásd: SÁNTHA Ferenc: A vagyon elleni bűncselekmények. In: *Magyar büntetőjog. Különös rész* (Görgényi Ilona et al.), Complex Kiadó, Budapest, 2013, 569.

⁵⁰ BUSCH – BUSCH: i. m. 304; CSÁK Zsolt: A vagyon elleni bűncselekmények. In: *Új Btk. Kommentár* (szerk.: Polt Péter), Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv, Budapest, 2013, 162.

⁵¹ AKÁCS József: A vagyon elleni bűncselekmények. In: *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. (Szerk.: Kónya István), HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2013, 1433.

⁵² BUSCH – BUSCH: i. m. 302; SÁNTHA: i. m. 569.

⁵³ EBH2017.B3.

A tényállás megvalósulásához szükséges, hogy az elkövető és a sértett közötti megállapodás *különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást* tartalmazzon. Ez tartalmilag megegyezik a Ptk. 6:98. §-ában szabályozott feltűnő értékaránytalansággal, az eltérő szóhasználattal a jogalkotó azt kívánta kifejezni, hogy az ellenszolgáltatás különös aránytalanságának megítélése nem a polgári, hanem a büntetőbíró feladata, amely során az eset összes körülményére tekintettel kell lenni.⁵⁴

A különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodásnak alkalmasnak kell lennie arra, hogy a sértetteket *súlyos vagy további súlyos nélkülözésnek* tegye ki. A Btk. nemcsak az uzsorás megállapodás kötelezettjét, hanem a vele közös háztartásban élő hozzátartozóját⁵⁵, és az általa – jogszabály, bírósági határozat vagy szerződés alapján – eltartott személyt is sértettnek minősíti, hiszen az uzsorás szerződés teljesítése az ő élethelyzetükben is kedvezőtlen hatást válthat ki. Az indokolás szerint a súlyos nélkülözés azokra a sértettekre vonatkozik, akik az uzsorás megállapodásban kikötött ellenszolgáltatás teljesítésével kerülnek súlyosan nélkülöző helyzetbe, holott korábban nem voltak abban; a további súlyos nélkülözés pedig azokra, akik már az uzsorás megállapodás előtt is súlyos nélkülözésben éltek, jellemzően éppen emiatt kötöttek uzsorás megállapodást, ami továbbra is fenntartja, konzerválja ezt a nélkülöző állapotot. A súlyos nélkülözés – a Btk. 212. § (2) bekezdésében szabályozott tartás elmulasztása kapcsán kialakult bírói gyakorlat alapján – az elemi életszükségletek kielégítésére szolgáló javak hiányát jelenti, amikor a sértett étkezése, ruházkodása, tisztálkodása vagy lakhatása a létminimum szintjén sem biztosított.⁵⁶

Az uzsora-bűncselekmény tényállása eredményt nem tartalmaz, a jogalkotó ugyanis az „*alkalmas arra*” fordulat beiktatásával *absztrakt veszélyeztető bűncselekménnyé* alakította a korábban materiális sértő deliktumot. Így a bűncselekmény megvalósulásának nem feltétele az, hogy a súlyos vagy további súlyos nélkülözés bekövetkezzen, elegendő, ha az uzsorás megállapodás teljesítése annak előidézésére objektíve alkalmas. A Btk. meghatározza az *elkövetési módját* is: az uzsorás szerződés megkötésére a sértett rászorult helyzetének kihasználásával kerülhet sor.⁵⁷

A deliktum az elkövetési magatartás kifejtésével, vagyis az uzsorás jellegű megállapodás megkötésével válik befejezetté. Kísérlet állapítható meg, ha a passzív alany az elkövető ajánlatát elfogadta, de a konkrét megállapodásban az ellenszolgáltatás kikötése nem történt meg.⁵⁸ A megállapodás teljesítése vagy annak elmaradása a bűncselekmény megvalósulása szempontjából irreleváns. Amennyiben azonban az uzsorás szerződést megkötő elkövető a követelés behajtása érdekében erőszakot vagy fenyegetést alkalmaz, az uzsora-bűncselekménnyel halmazat-

⁵⁴ GORICSÁN: i. m. 166.

⁵⁵ Lásd: Btk. 459. § 14. pont

⁵⁶ AKÁCS: i. m. 1435.; GORICSÁN: i. m. 167.

⁵⁷ SÁNTHA: i. m. 570.

⁵⁸ CSÁK: i. m. 163.

ban zsarolás is megállapítható, mivel az előbbi tényállásban nem kerül értékelésre az uzsoratartozás megtérítése érdekében alkalmazott erőszak vagy fenyegetés.⁵⁹

A bűncselekmény *elkövetője* bárki lehet, aki olyan megállapodást köt, amellyel a másik fél rászorult helyzetét kihasználja. A deliktum csak *szándékosan* követhető el, ami megköveteli, hogy az elkövető ismerje a sértett rászorult helyzetét és ennek tudatában kösse meg a különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodást. Kizárt a bűnösség megállapítása, ha a kölcsönkérő a hitel megszerzése érdekében a fizetőképessége tekintetében megteveszti a másik felet vagy a valós tényeket elhallgatja, és ennek alapján kerül sor a megállapodás megkötésére.⁶⁰

3. Az uzsora jogkövetkezményei

A fentiekben áttekintettük az uzsora polgári és büntetőjogi vetületeit az elméleti megközelítés és a joggyakorlat tükrében. Célszerű azonban szólni arról is, hogy mik a jogkövetkezmények, szankciók abban az esetben, ha egy jogügylet uzsorásnak minősül.

3.1. A polgári jogi jogkövetkezmények

Az *érvénytelenség a polgári jog sajátos szankciója*, melynek lényegi vonása, hogy a jogi hibában szenvedő és ezért joghatás kiváltására alkalmatlan szerződésekre jogosultságot alapítani és kötelezettség teljesítését követelni nem lehet.⁶¹ *Kemenes István* szerint az érvénytelenség funkciója az, hogy „(...) megakadályozza a piaci árukapcsolatok rendjét megzavaró vagyoni viszonyok kialakulását és beteljesedését”⁶², hiszen az elmozdult vagyoni és érdekegyensúly súlyosan sértené valamelyik szerződő felet. Az érvénytelen szerződés orvoslásához fűződő nyomós polgári jogi érdek miatt az érvénytelen szerződést a bíróság a szerződés megkötésének időpontjára visszamenő hatállyal *érvényessé nyilváníthatja* abban az esetben, ha az érvénytelenség miatti érdeksérelem a szerződés megfelelő módosításával kiküszöbölhető, vagy ha az érvénytelenség oka utóbb megszűnt.⁶³ A szerződés érvényessé válása a *felek akaratából* is megtörténhet.⁶⁴ Az érvényessé nyilvánítás privilegizált helyzetében is megmutatkozik a polgári jog azon alapvető törekvése, hogy a jogi hibában szenvedő szerződés miatt nem büntetni, megtorolni kíván, hanem a felborult egyensúlyt visszabillenteni, a szerződést és a jogviszonyt reparálni célozza. *Kemenes István* kiemeli továbbá, hogy az érvényessé nyilvánítás kulcsszerepet tölt be, mely abból is leszűrhető, hogy azt *valamennyi* érvénytelenségi ok esetén alkalmaz-

⁵⁹ BH2014.297.

⁶⁰ BUSCH – BUSCH: i. m. 303.

⁶¹ Ptk. 6:108. § (1) bekezdés.

⁶² KEMENES István: Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek szabályozása a Polgári Törvénykönyvben I. rész. *Gazdaság és Jog* 2016/1., 3.

⁶³ Ptk. 6:110. § (1) bekezdés.

⁶⁴ Ptk. 6:111. §.

ni lehet.⁶⁵ Valójában ezen a ponton is az *érdek* mutatkozik fontosnak, hiszen a Ptk. szerint az érvénytelenség miatti *érdeksérelem* küszöbölhető ki, nem pedig maga az érvénytelenségi ok. Az *érdek* egyebekben ott is lényegesnek mutatkozik, hogy a joggyakorlat szerint az érvénytelenség következményeinek levonásához megkövetelt *jogi érdek* akkor áll fenn, ha az ügyben hozott döntés a kezdeményező fél számára jogokat vagy kötelezettségeket keletkeztet, annak eredményeként valamely kötelezettség alól szabadul, illetve jogvédelmet nyer és ez a jogi érdek a per során végig fennáll.⁶⁶ Az uzsorás szerződések esetén vitathatatlanul fennáll a kizsákmányolt fél oldalán az az érdek, mely alapján az érvénytelenséget ki lehet küszöbölni. A további két feltétel vizsgálata – melyeket a Ptk. meghatároz e körben – már érdekesebb, annál is inkább, mert az uzsora esetében ezek közül leginkább az elsőt látjuk megvalósíthatónak. A szerződés megfelelő módosítása ugyanis az ellenszolgáltatás mértékének leszállításával megtörténhet. A konvalidálódást ehhez képest már nehezebben tudjuk elképzelni uzsorás szerződések esetén.

Érvénytelen szerződés esetén bármelyik fél kérheti a *nyújtott szolgáltatás természetbeni visszatérítését*, ha maga is természetben visszatéríti a számára nyújtott szolgáltatást.⁶⁷ Ellentétben az érvényessé nyilvánítással, ahol a reparáció játssza a fő szerepet, az eredeti állapot helyreállításánál a „*szerződéses jogviszony felszámolása*”⁶⁸ történik. Az eredeti állapot helyreállítását a Ptk. 6:112. § (2) bekezdése teszi igazán érdekessé – különösen témánk szempontjából –, miszerint az eredeti állapot helyreállítása során gondoskodni kell a szolgáltatások eredeti értékegyensúlyának fenntartásáról. Az értékegyensúly az uzsorás szerződések esetében eredendően hiányzik, így annak visszaállítására sincs reális esély, emiatt az eredeti állapot helyreállítását önmagában nem lehet alkalmazni uzsorás szerződések esetén.

Az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítése mint további érvénytelenségi jogkövetkezmény akkor alkalmazható, ha a szerződés nem nyilvánítható érvényessé, nincs mód az *in integrum restitutiora*, vagy az valamely fél lényeges jogi érdekét sértené.⁶⁹ Kifejezetten az uzsorás szerződések specialitásáról szól a Ptk. e jogkövetkezmény kapcsán, mikor kimondja, hogy uzsorás szerződés esetén a *bíróság egészen vagy részben elengedheti a visszatérítést*, ha az a sérelmet szenvedő felet részletfizetés engedélyezése esetén is súlyos helyzetbe hozná. Ez esetben a sérelmet okozó fél a kapott szolgáltatásból az aránytalan előnynek megfelelő részt a sérelmet szenvedő félnek köteles visszatéríteni.⁷⁰

3.2. Az uzsora-bűncselekmény jogkövetkezményei

Az uzsorás szerződés polgári jogi jogkövetkezményeit követően vizsgáljuk meg röviden a büntetőjogi szankciókat is. Az uzsora-bűncselekmény *alapesetben* a Btk.

⁶⁵ KEMENES: i. m. 4.

⁶⁶ PJD2019.6.

⁶⁷ Ptk. 6:112. §.

⁶⁸ KEMENES: i. m. 5.

⁶⁹ Ptk. 6:113. §.

⁷⁰ Ptk. 6:113. § (3) bekezdés.

381. § (1) bekezdése értelmében *három évig terjedő szabadságvesztéssel* büntetendő. *Minősített esetként* szabályozza a jogalkotó a bünszövetségben és az üzletszerűen történő elkövetést, ebben az esetben a szankció *egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés* lehet.

Az uzsora-bűncselekmény alapesetben természetesen nem minden esetben vonja maga után a szabadságvesztés kiszabását, hiszen a Btk. Általános Része értelmében háromévi szabadságvesztéssel nem súlyosabban büntetendő cselekmények esetén szabadságvesztés helyett elzárás, közérdekű munka, pénzbüntetés, foglalkozástól eltiltás, járművezetéstől eltiltás, kitiltás, sportrendezvények látogatásától való eltiltás vagy kiutasítás, illetve e büntetések közül több is kiszabható.⁷¹ A deliktum alapesete esetén lehetőség van továbbá a próbára bocsátás⁷² és a jóvátételi munka⁷³ alkalmazására is. Minősített esetben ugyanakkor – a magasabb büntetési tétel miatt – ezek a rendelkezések már nem alkalmazhatók.

Az uzsora-bűncselekmény lehetséges jogkövetkezmenyei vonatkozásában a Btk. két speciális rendelkezést is tartalmaz. Egyrészt a Btk. 381. § (3) bekezdése lehetővé teszi az uzsora-bűncselekmény elkövetőivel szemben a *kitiltás* büntetésének alkalmazását. A Btk. indokolása szerint az uzsoratevékenység jellemzően zártabb közösségekben jelenik meg, az uzsorások általában jól ismerik a sértetteket, tisztában vannak azok kiszolgáltatott helyzetével. A kitiltás alkalmazásával a jogalkotó azt a cél kívánja elérni, hogy az uzsorásokat elvonja az ügyfélkörtől. Másrészt, mivel az uzsora-bűncselekményeket általában több elkövető szervezetten követi el, a köztük lévő „érdekszövetség” megbontása, az eredményesebb felderítés és az igen jelentős látencia visszaszorítása érdekében a Btk. 381. § (4) bekezdése lehetőséget ad a *büntetés korlátlan enyhítésére*, ha az elkövető a bűncselekményt, mielőtt az a hatóság tudomására jutott volna, a hatóságnak bejelenti, és az elkövetés körülményeit feltárja.⁷⁴

Záró gondolatok

Végigtekintve az uzsora szabályozástörténetén, látható, hogy minden korban fennállt az igény a kiszolgáltatott személyek védelmére és az erre vonatkozó jogalkotói hajlandóság sem maradt el. Ahogy láthattuk, Magyarországon az uzsorás szerződések kötését a polgári jog és a büntetőjog egyaránt szankcionálja. A *Ptk.* meghatározása szerint az *uzsorás szerződésről* az alábbi *konjunktív feltételek* fennállása esetén beszélhetünk:

- a) a szerződés megkötésekor feltűnően aránytalan előny kikötése,
- b) a sérelmet szenvedő fél hátrányos helyzete,
- c) ennek a helyzetnek a kihasználása.

A *Btk.* az uzsora-bűncselekmény tényállását kisebb szóhasználati eltérésekkel ugyan, de lényegében a *Ptk.* fogalmára alapozva határozza meg, azt azonban kibő-

⁷¹ Btk. 33. § (4) bekezdés.

⁷² Btk. 65. § (1) bekezdés.

⁷³ Btk. 67. § (1) bekezdés.

⁷⁴ AKÁ CZ: i. m. 1435.

víti egy további tényállási elemmel. A bűncselekmény a következő feltételek esetén állapítható meg:

- a) a szerződés megkötésekor különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodás kötése,
- b) a sérelmet szenvedő fél rászorult helyzete,
- c) ennek a helyzetnek a kihasználása,
- d) a megállapodás alkalmassága arra, hogy teljesítése a kötelezettet, a közös háztartásban élő hozzátartozóját, illetve az általa eltartott személyt súlyos vagy további súlyos nélkülözésnek tegye ki.

Látható, hogy a büntetőjogi tényállás nagyban támaszkodik a polgári jogi szabályozásra, az uzsora-bűncselekmény meghatározása során a jogalkotó a Ptk. uzsorás szerződés fogalmából indult ki, azonban a két jogág fogalom meghatározása részben eltér egymástól. Ez két következménnyel jár.

Egyrészt – ahogy azt a Btk. indokolása is kimondja – az önálló büntetőjogi terminológia kialakítása révén a Btk. 381. §-a *nem tekinthető keretdiszpozíciónak*, vagyis a Ptk. nem tekinthető az uzsora-bűncselekmény vonatkozásában a Btk. háttérjogszabályának. Ennek az az előnye, hogy így a büntetőügyben eljáró bíróságnak nem kell felfüggeszteni az eljárást addig, amíg előkérdésként a polgári bíróság megállapítja, hogy az érintett megállapodás uzsorás szerződésnek, vagyis semmisnek minősül-e vagy sem. Ezáltal pedig elkerülhető a büntetőügy elhúzódása.⁷⁵ A büntetőbíróságok tehát nincsenek kötve a polgári bíróságok ítéleteihez, és mindig az eset összes körülményeinek gondos mérlegelésével kell állást foglalniuk a vonatkozó megállapodás uzsorás jellegét érintően.

Másrészt a polgári jogi és a büntetőjogi definíció közötti különbség azzal a következménnyel jár, hogy az *uzsorás szerződés kötése nem feltétlenül jár együtt az uzsora-bűncselekmény elkövetésével*. Amennyiben az elkövető a másik fél hátrányos helyzetét kihasználva feltűnően aránytalan előnyt tartalmazó szerződést köt, de ez a szerződés nem alkalmas arra, hogy az érintett személyt súlyos vagy további súlyos nélkülözésnek tegye ki, a szerződés – uzsorás jellege miatt – semmis lesz ugyan, de az uzsora-bűncselekmény – az absztrakt veszélyeztetés hiánya miatt – nem valósul meg. Ez a szabályozási koncepció – a büntetőjog *ultima ratio* elvével összhangban – azt célozza, hogy a polgári jog szerinti uzsorás szerződéseknek csak a súlyosabb következményekkel járó esetei vonjanak maguk után büntetőjogi jogkövetkezményeket is.

Az uzsora, mint társadalmi jelenség elleni összehangolt fellépés területén gyakorlati problémát jelent, hogy míg a polgári jogban az uzsorás szerződés alapvetően kiforrott bírói gyakorlattal rendelkezik, addig a büntetőjog területén az uzsora-bűncselekmény miatt eddig viszonylag kevés esetben indult büntetőeljárás. Ez részben annak köszönhető, hogy a bűncselekmény – a történeti hagyományok ellenére – csak nemrég került be a Btk.-be, részben pedig annak, hogy a tényállás eredetileg több olyan elemet is tartalmazott, ami a jogalkalmazás során nehézséget okozott. A tényállás 2011. évi módosítása és a 2013-ban hatályba lépett Btk. ezek többségét

⁷⁵ BÁRÁNDY: i. m. 213.

kiküszöbölte. Ennek ellenére a bűncselekmény bírói gyakorlata – bár növekvő tendenciát mutat – még mindig alacsonynak mondható.⁷⁶ 2013 és 2018 között összesen 656 uzsora-bűncselekményt regisztráltak, ami az összes bűncselekmény 0,04 százalékának felel meg. Az uzsora – súlyosabb formái – elleni küzdelem terén fontos feladat lenne az uzsora-bűncselekménnyel kapcsolatos látencia csökkentése és a megfelelő jogalkalmazói gyakorlat kialakítása.

Mindazonáltal jelzésértékű, hogy az uzsorával szemben a polgári jog és a büntetőjog is – saját eszköztárából – a legszigorúbb jogkövetkezményekkel lép fel. A jogalkotói szándék ezáltal a vagyonsbiztonság és a személyek méltóságának védelmét érintően egy erőteljes szimbolikus üzenetet hordoz, miszerint az állam nem hagyja magára a társadalom legelesettebb, legkiszolgáltatottabb tagjait.⁷⁷

Felhasznált irodalom

- [1] AKÁCS József: A vagyon elleni bűncselekmények. In: *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára* (szerk.: Kónya István), HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2013, 1378–1437.
- [2] ALMÁSI Antal: Uzsorás szerződés és kizsákmányoló ügylet. *Jogtudományi Közlöny* 1932/32., 181–183.
- [3] AMBRUS István: Az uzsora-tényállásokhoz. *Ügyészek Lapja* 2012/5–6., 15–22.
- [4] ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. 19. kötet: Az uzsora és a hitelsértés*. Attila Nyomda, Budapest, 1942.
- [5] BALÁS P. Elemér: *Az uzsoráról szóló 1932. VI. törvénycikk magyarázata*. [k. n.], Budapest, 1932.
- [6] BÁRÁNDY Gergely: Uzsorabűncselekmény – régi-új tényállás a Büntető Törvénykönyvben. *Magyar Jog* 2009/4., 211–216.
- [7] BARZÓ Tímea: A szerződés érvénytelensége. In: *Kötelmi jog. A kötelmek közös és a szerződések általános szabályai*. (Barzó Tímea et al.), Novotni Kiadó, Miskolc, 2015, 187–238.
- [8] BÉKÉS Ádám: Az uzsora büntetőjogi szabályozásának áttekintése a hatályos szabályozásig. In: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 277–289.

⁷⁶ Vö. BÉKÉS: i. m. 288.; BUSCH – BUSCH: i. m. 291–292.; DERES Petronella: Néhány észrevétel az uzsora-bűncselekményről egy OKRI-kutatás tükrében. *Kriminológiai Tanulmányok* 53 Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2016, 142–167.

⁷⁷ Lásd: FILÓ Mihály: Jogpolitika és valóság: az uzsora a büntetőjog-elmélet tükrében. In: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 334.

- [9] BÓNIS Péter: A joghatás hibája miatti érvénytelenség az európai *ius commune* rendszerében. *Jogtörténeti Szemle* 2013/2., 1–7.
- [10] BUSCH Béla – BUSCH Balázs: Az uzsora-bűncselekmény jogalkalmazási problémái. In: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 292–307.
- [11] CSÁK Zsolt: A vagyon elleni bűncselekmények. In: *Új Btk. Kommentár* (szerk: Polt Péter), Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv, Budapest, 2013, 49–168.
- [12] CSABAI Zoltán: Babilónia gazdaságtörténete a kölcsönszerződések tükrében. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 2006/3–4., 84–90.
- [13] DARÁZS Lénárd: A jogszabályba ütköző (tilos) szerződések semmissége. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2008/5–6., 14–26.
- [14] DERES Petronella: Néhány észrevétel az uzsora-bűncselekményről egy OKRI-kutatás tükrében. *Kriminológiai Tanulmányok* 53, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2016, 142–167.
- [15] FILÓ Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uzsoráról*. ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016.
- [16] FILÓ Mihály: Jogpolitika és valóság: az uzsora a büntetőjog-elmélet tükrében. In: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 329–336.
- [17] FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól: emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. Pázmány Press, Budapest, 2015.
- [18] GORICSÁN Tamás: Az uzsora-bűncselekmény dogmatikájának jogalkalmazási problémáiról. *Rendészeti Szemle* 2009/7–8., 163–174.
- [19] HOMOKI-NAGY Mária: Az uzsora megítélésének története a magyar magánjogban. In: *Pôžička či úžera? Nútený výkon rozhodnutia-historickoprávne základy a problémy aplikáčnej praxe I. = The loan or usury? Compulsory enforcement of judgment - historical an law foundations and problems of application practice I.: Recenzovaný zborník vedeckých prác = Reviewed proceedings of scientific papers*. (Ed.: Terézia Hišemová), Univerzita Pavla Jozefa Safárika v Kosiciach, Košice, Szlovákia, 2017, 129–143.
- [20] HORNYÁK Szabolcs: Az uzsora büntetőjogi megítélése egykor és ma. In: *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére* (Szerk.: Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs), Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2005, 177–186.
- [21] KECSKÉS László: A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalanságának problémái a szerződési jogban II. *Magyar Jog* 1999/3., 129–142.

- [22] KEMENES István: Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek szabályozása a Polgári Törvénykönyvben. I. rész. *Gazdaság és Jog* 2016/1., 3–8.
- [23] KISS Szabolcs: Az uzsora-bűncselekmény mint új(?) deliktum a hazai büntetőjogban. *Bűnügyi Szemle* 2009/1., 72–78.
- [24] MENYHÁRD Attila: Az uzsorás szerződésről. In: *Liber Amicorum – Studia L. Vékás Dedicata* (szerk.: Kisfaludi András), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 1999, 221–240.
- [25] MENYHÁRD Attila: Jó erkölcs, uzsora, értékarányosság. In: *Jogi tanulmányok* (szerk.: Harmathy Attila), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2002, 249–308.
- [26] MOLNÁR Hella: Uzsorás szerződés a gyakorlatban. *Themis* 2006/június, 39–50.
- [27] Ifj. Dr. NAGY Dezső: A szerződés jelentősége az uzsorajogban. *Polgári Jog* 1932/31., 307–311.
- [28] OSZTOVITS András: 6:82. §–6:99. §-ok magyarázata. In: *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. III.* (szerk.: Osztovits András), Opten, Budapest, 2014, 202–241
- [29] PAPP László: Uzsorabíróság. *Acta Juridica et Politica* VIII, 2018, 297–309.
- [30] PRUGBERGER Tamás: A kiszolgáltatottabb fél védelmének kérdése az új magyar Polgári Törvénykönyv Konceptiójának kötelmi jogi részében. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2002/3., 36–41.
- [31] SÁNTHA Ferenc: A vagyon elleni bűncselekmények. In: *Magyar büntetőjog. Különös rész.* (Görgényi Ilona et al.), Complex Kiadó, Budapest, 2013, 535–570.
- [32] SIKLÓS Iván: A felén túli sérelem jogi konstrukciója a római jogban és annak továbbélése során. In: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: Filó Mihály), ELTE Eötvös Kiadó–Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2016, 31–45.
- [33] VERESS Emőd: Az uzsora magánjogi következményei. In: *Balás P. Elemér emlékkönyv* (szerk.: Koltay András), Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 107–134.
- [34] VIZKELETI Edit: Az uzsora megállapításának gyakorlati problémái. *Jogi Fórum Publikáció* 2012, 1–11. <https://www.jogiforum.hu/publikaciok/488>
- [35] WELLMANN György (szerk.): *Polgári jog. Kötelmi jog Első és Második Rész. Az új Ptk. magyarázata V/VI.* HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2013.

EXAMINING THE ISSUES OF LEGAL PERSONHOOD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ROBOTS*

IBOLYA STEFÁN**

The possibility of giving legal personhood to artificial intelligence (hereinafter: AI) and advanced, smart robots incurred both in literature and international documents about the legislation of technology. The aim of our study is the examination of the legal entity having regard to AI and advanced robots. After describing the conceptual basis, we present the most important viewpoints and best-known theories according to this specific legal entity. Moreover, we study the topic of the legal entity – in the context of civil law – in general. Lastly, we intend to mention the issue of transhumanism.

Keywords: *artificial intelligence, robots, legal personhood, transhumanism*

A mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) és a robotok jogi szabályozása kapcsán – mind a szakirodalomban, mind pedig a nemzetközi dokumentumokban – felmerült a technológia jogalanyisággal történő felruházásának lehetősége. Jelen tanulmány célja a jogalanyiség vizsgálata a MI és a fejlett robotok vonatkozásában. A fogalmi alapvetéseket követően ismertetni kívánjuk a legjelentősebb álláspontokat, legismertebb elméleteket eme különleges jogalanyiség vonatkozásában. Ezt követően általánosságban vizsgáljuk a polgári jogi jogalanyiség témakörét a MI és a robotok tekintetében, végezetül pedig a transzhumanizmus kérdésköréről is szólni kívánunk.

Kulcsszavak: *mesterséges intelligencia, robotok, jogalanyiség, transzhumanizmus*

Introduction

Artificial intelligence has gained invisibly a noteworthy part in our everyday life, as a result, demand for the legislation of the technology has appeared, its unknown being makes a lot more difficult to regulate AI. In the literature, many authors consider

* This research was supported by the project nr. EFOP-3.6.2-16-2017-00007, titled *Aspects on the development of intelligent, sustainable and inclusive society: social, technological, innovation networks in employment and digital economy*. The project has been supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund and the budget of Hungary.

** DR. STEFÁN IBOLYA
First-year full-time PhD student
University of Miskolc Faculty of Law
Institute of Civil Sciences
Department of Civil Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
stefan.ibolya@uni-miskolc.hu

essential to describe artificial intelligence and robots from the legal aspect. According to the legal viewpoints, the technology and its materialised appearance can be deemed as a property or a legal entity, regarding the classical legal categories.¹

In this paper, we intend to describe the issue of legal personhood – in the classical meaning – in the light of new technologies. In this context, we study natural and legal persons in general. Our aim to examine whether the legal system can endure this potential legal arrangement at all; if so, how it can be implemented and what might be the possible impact. It is important to know that we do not want to divide robots and AI, and examine them separately, rather study them coherently. However, the fact that artificial intelligence and robot is not the same cannot be neglected. In this context, we do not wish to provide a detailed analysis of the concept, we focus on clarifying the conceptual basis, as it is essential for our study.

The Independent High-Level Expert Group on artificial intelligence – established by the European Commission – describes the definition as follows: “*Artificial intelligence (AI) systems are software (and possibly also hardware) systems designed by humans that, given a complex goal, act in the physical or digital dimension by perceiving their environment through data acquisition, interpreting the collected structured or unstructured data, reasoning on the knowledge, or processing the information, derived from this data and deciding the best action(s) to take to achieve the given goal. AI systems can either use symbolic rules or learn a numeric model, and they can also adapt their behaviour by analysing how the environment is affected by their previous actions...*”² In contrary, describing the definition of robots is not that simple. The European Parliament in its resolution of 16th February 2017 called on the European Commission to make a proposal about the concept of smart robots, considering the following characteristics:

¹ We need to mention that legal personhood of artificial intelligence – widely – appeared in 1992 and it has gained great significance in past years. See Lawrence B. SOLUM: Legal Personhood for Artificial Intelligences. *North Carolina Law Review* Vol. 70, Issue 4, (1992), 1231–1287., <https://scholarship.law.unc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3447&context=nclr>, 4. June 2020.

Leon E. WEIN: The Responsibility of Intelligent Artifacts. Toward an Automation Jurisprudence. *Harvard Journal of Law & Technology* Volume 6. Fall 1992, 103–154., <https://jolt.law.harvard.edu/assets/articlePDFs/v06/06HarvJLTech103.pdf>, 4. June 2020.

Jacob TURNER: *Robot Rules. Regulating Artificial Intelligence*. Palgrave Macmillan, Cham, 2018.

Atabek ATABEKOV – Oleg YASTREBOV: Legal Status of Artificial Intelligence Across Countries. Legislation on the Move. *European Research Studies Journal* Volume XXI, Issue 4, 2018, 773–782.: <https://www.ersj.eu/journal/1245>, 14. April 2020.

L. Tyler JAYNES: Legal personhood for artificial intelligence: citizenship as the exception to the rule. *AI & Society* 2019 June, <https://link.springer.com/article/10.1007/s00146-019-00897-9>, 14. April 2020.

² Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence: *A definition of AI: Main Capabilities and Disciplines*. European Commission, Brussels, 8th of April 2019, 6.

- “the acquisition of autonomy through sensors and/or by exchanging data with its environment (inter-connectivity) and the trading and analysing of those data;
- self-learning from experience and by interaction (optional criterion);
- at least a minor physical support;
- the adaptation of its behaviour and actions to the environment;
- absence of life in the biological sense”³

Nevertheless, the definition cannot be found in subsequent documents of the European Union.

According to the international professional organisation, the *Institute of Electrical and Electronics Engineers* (hereinafter: IEEE)⁴ “A robot is an autonomous machine capable of sensing its environment, carrying out computations to make decisions, and performing actions in the real world.”⁵ Regarding the researchers of IEEE, describing robots generally is a quite difficult task, instead of it the types of robots are defined based on utilisation purpose, as follows:

1. *Airspace robots*, this category includes all aerial devices, as well as robots used in space.
2. *Consumer robots*, devices that can be purchased by anyone and can be used on a board spectrum of options, including household robots.
3. *Disaster response devices* used to perform dangerous tasks.
4. *Drones*,⁶ also known as unmanned aerial vehicles which come in many different shapes and sizes and have varying degrees of automatization.

³ P8_TA(2017)0051 Civil Law Rules on Robotics. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), Point 1.: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html, 8. April 2020.

⁴ The IEEE was founded in 1963, from the American Institute of Electrical Engineers and the Institute of Radio Engineers. *History of IEEE*, <https://www.ieee.org/about/ieee-history.html>, 8. April 2020.

⁵ Learn – Everything you need to know to get started in robotics: *What Is a Robot?* <https://robots.ieee.org/learn/>, 8 April 2020.

⁶ Our study does not include liability and privacy questions but the significance of them cannot be neglected. See Réka PUSZTAHELYI: Recent EU legislation relating to drones in the light of right to privacy. In: *MultiScience XXXIII. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference* (ed.: Tamás Kékesi), Miskolc-Egyetemváros, Miskolc, 2019, 1–9.

Réka PUSZTAHELYI: Reflections on civil liability for damages caused by unmanned aircrafts. *Zbornik Radova Pravni Fakultet (Novi Sad)* 2019/1, 311–326.

Réka PUSZTAHELYI: Strict liability implications of autonomous vehicles with a special view to programming choices. In: *Law, Commerce, Economy IX. Collection of Papers presented at an international scientific symposium LAW – COMMERCE – ECONOMY held from 23rd–25th of October 2019 in High Tatras Košice, Slovakia* (eds. Jozef Suchoza – Ján Husár – Regína Hucková), Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, 468–478.

5. *Robots in the field of education*, the learning devices – as a new generation of robots – are expected to be used both at home and in classrooms.
6. *Entertainment robots*, these machines can be found in amusement parks as they are more specific than consumer robots.
7. *Exoskeleton*, these devices are mainly applied for rehabilitation purposes.
8. *Humanoid robots*, machines with a human appearance.
9. *Industrial robots* used for industrial activities.
10. *Medical robots*, devices are applied in healthcare, such as surgical robots or bionic prostheses and prosthetic limbs.
11. *Military and security robots*, the devices in this category are often used for detection or transport of various weapons.
12. *Research-related robots*, this group covers robots created and employed in research to help the development of the devices and science.
13. *Self-driving cars*,⁷ nowadays these devices are in the testing phase, hopefully, in some years they can be used – safely – in public traffic.⁸

⁷ It is noteworthy to mention the importance of liability questions on self-driving cars. See Ágnes JUHÁSZ – Réka PUSZTAHELYI: Legal Questions on the Appearance of Self-driving Cars in the Road Traffic with Special Regard on the Civil Law Liability. *European Integration Studies* 12/1., 2016, 10–28.

Ágnes JUHÁSZ: The regulatory framework and models of self-driving cars. *Zbornik Radova Pravni Fakultet (Novi Sad)* 2018/3., 1371–1389.

Ágnes JUHÁSZ: Transition of the driver's rights and duties in light of the automation of vehicles. in: *Law, Commerce, Economy IX. Collection of Papers presented at an international scientific symposium LAW – COMMERCE – ECONOMY held from 23rd–25th of October 2019 in High Tatras Košice, Slovakia* (eds. Jozef Suchoza; Ján Husár; Regina HUCKOVÁ), Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, 393–404.

⁸ Previous accidents of Tesla Model X resulted in lawsuits against Tesla, which might – potentially – effect on the development of self-driving cars. On 23rd of March, in 2018 a man died after a car crash, the mentioned engine was in Autopilot mode. Unfortunately, “...the autopilot feature of the Tesla turned the vehicle left, out of the designated travel lane, and drove it straight into a concrete highway median. The above-described Tesla Model X struck and collided with the median structure with sufficient force and velocity to cause fatal injuries...” According to the document of the Complaint of Damages, at the time of the accident the car was not equipped with an automatic emergency braking system despite the technology existed. “By that date, multiple other manufacturers ... all had vehicles in production with automatic emergency braking safety features available no later than the 2015 model year.”

Complaint for Damages Huang v. Tesla. 2–6., <http://dig.abclocal.go.com/kg0/PDF/Complaint-Huang-v-Tesla-State-of-Calif-20190430.pdf>, 4. June 2020.

On 26th of April in 2016 another accident occurred in Japan, a pedestrian was hit, while a 2016 Tesla Model X was in Autopilot mode. Unfortunately, the sensors and cameras of the vehicle did not recognize the men and the motorcycles and killed one of the pedestrians.

Complaint for Damages Umeda v. Tesla, 9–10., <https://www.courthousenews.com/wp-content/uploads/2020/04/Tesla-Death.pdf>, 4. June 2020.

14. *Telepresence*, the point of these robots is the possibility of seeing things, having contact with others and the ability to move around in certain places without being there physically.
15. *Underwater robots*, the category includes equipment applied in the water and vehicles are capable of deep-sea submersibles.⁹

We considered that a brief description of the different categories is important because it illustrates that the term ‘robot’ does not mean only AI-powered devices, but also more simple tools. We would like to highlight that the above-mentioned different types of robots are on different stages of development therefore, we want to avoid the chance of considering simple robots – such as drones or household robots – as a legal person. As a result, in relation to the examination of legal personhood – we place more emphasis on the advancement of the technology. In this context, we need to highlight that in this study, *the term ‘robot’ means – smart – advanced, autonomous devices driven by artificial intelligence*. The problem of legal personhood is the most common among these types of robots, rather than more simple devices, such as household robots. Moreover, it is important to mention the new category of robots, which has no physical appearance.¹⁰ We consider these entities as a ‘transition’ between AI and robots, therefore they are also the subject of our study.

1. Significance of legal personhood

One may wonder why the legal personhood of AI or robots may be relevant since they are artificially created and they are quite far from the classical sense of legal personhood which is – almost only – applied to natural persons. The driving forces behind the theories of the legal personhood are the clarification of liability problems¹¹ – both contractual and non-contractual liability – and to find a solution for the – presumably emerging – uncertain legal situation of the technology. We agree that the clarification of the situation is important and establishing the legislative framework is also necessary before the actual damage occurs. However, regarding

⁹ Learn – Everything you need to know to get started in robotics: *Types of Robots*. <https://robots.ieee.org/learn/types-of-robots/>, 8. April 2020.

¹⁰ ZÓDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018, 62–63.

¹¹ *Teubner* in his study collected the issues of legal personhood in relation to liability: computer networking, big data, digital breach of contract, non-contractual liability, liability for industrial hazards and computer declarations. Gunther TEUBNER: *Digitale Rechtssubjekte? Zum privatrechtlichen Status autonomer Softwareagenten. Digital Personhood? The Status of Autonomous Software Agents in Private Law*. (Translated by: Jacob Watson), *Ancilla Iuris* 2018, 39–40.

According to strict liability on intelligent robots, see Réka PUSZTAHELYI: *Liability for intelligent robots from the viewpoint of the strict liability rule of the Hungarian Civil Code*. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* 2019/2., 213–230.

legal personhood, the question arises whether the legal system can endure this legal arrangement at all; if so, how it can be implemented and what might be the potential consequences. We believe that examining the issue – legal personhood of artificial intelligence and robots – is essential, as the topic creates interesting situations, such as the case of Sophia, a robot who received citizenship from Saudi Arabia in 2017.¹²

Relating to the issue of legal personhood it is important to mention a few viewpoints from the literature, which draw parallel between robots and slaves. *Joanna Bryson*¹³ believes, robots should be considered as slaves without legal personhood. These machines are ideal for ‘slavery’ because they can be used for fulfilling – not too complicated – tasks, mainly in the household. The point of her study that robots should be servants, rather than companions. In accordance with her perception, these machines are properties of the owner.¹⁴ “*Ordinarily, damage caused by a tool is the fault of an operator, and benefit from it is to the operator’s credit. If the system malfunctions due to poor manufacturing, then the fault may lay with the company that built it, and the operator can sue to resolve this.*”¹⁵ *Bryson’s* theory can relate to the French extra-contractual liability, according to one of its provisions a person is also liable for the damages by things in his custody, as a guardian of the thing.¹⁶ We cannot find such provision in the Hungarian Civil Code, however, the regulation of Liability for Highly Dangerous Activities is similar, as the pursuer – operator – is liable for the damage caused by the hazardous operation. [Act V of 2013 on the Civil Code (hereinafter: HCC) Section 6:535–536.] We need to underline that the regulations are different, the previous form of liability can be

¹² NAGY Teodóra: A jövő kihívásai: robotok és mesterséges intelligencia az alapjogi jogalanyiség tükrében. *MTA Law Working Papers* 2020/6., 2.

¹³ We need to mention the theory of *Stephen Petersen*, who examine the issue of robot-slaves from an ethical aspect, with regard to the length limits of this paper we do not describe it. See more *Stephen PETERSEN: Designing People to Serve*. In: *Robot Ethics. The Ethical and Social Implications of Robotics* (eds. Patric Lin – George Bekey – Keith Abney), MIT Press, Cambridge, Massachusetts–London, England, 2011, 283–298.

¹⁴ *Joanna J. BRYSON: Robots Should Be Slaves*. In: *Close engagements with artificial companions. Key social, psychological, ethical and design issues* (ed.: Yorick Wilks), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2010, 63–74., <http://www.cs.bath.ac.uk/~jjb/ftp/Bryson-Slaves-Book09.html>, 1. June 2020.

¹⁵ *Joanna J. BRYSON: ibid.*

¹⁶ Code civil, Article 1242 „*On est responsable non seulement du dommage que l’on cause par son propre fait, mais encore de celui qui est causé par le fait des personnes dont on doit répondre, ou des choses que l’on a sous sa garde.*” See more about French extracontractual liability: *PUSZTAHELYI Réka: A veszélyes üzemi felelősség szabályozási környezete*. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, 2019, 32., https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/12954/Pusztahelyi_A%20veszelyes_uzemi_felelosseg_szabalyozasi_kornyezete_2018.pdf;jsessionid=E3A6172D74FA6E6C4DFE7D7F98BD9A1B?sequence=1, 4. June 2020.

used only in the case of hazardous operation moreover, highly dangerous activities are determined by judicial practice.

In contrary, *Ugo Pagallo* places robot-slave theory on the basis of ancient Roman history. According to it, the situation of robots and ancient Roman slaves are similar the root of this perception that both entities can fulfil tasks on their own meanwhile, they are controlled by others.¹⁷ Consequently, issues about liability can be solved, as robots could be responsible for the damage they caused and pay compensation from their own wealth – digital peculium.¹⁸ The connection is understandable as slaves were considered ‘res’ in ancient Rome, but it is disturbing at the same time as the peculium belonged to human beings. We believe the consideration of robots as – Roman – slaves quite problematic, because they are not human beings, natural persons.

Several theories¹⁹ have been published about the extension of legal personhood, in this chapter, we present two of them. *Representatives of the first theory reasoning for the establishment of the electronic personality*. The cause of this perception can be found in the ‘Civil Law Rules on Robotics’ the document has raised the possibility of creating a special entity – an electronic personality or e-personality – and allowing them to take responsibility for the damage they caused.²⁰ According to the orientation, it is important to mention the viewpoint of *Thomas Burri*, who believes that the possibility of establishing e-personality based on the “...*freedom of states to lay down the conditions for the award of nationality and the creation of*

¹⁷ Ugo PAGALLO: *The Laws of Robots. Crimes, Contracts and Torts*. Springer, Netherlands, 2013, 102–103.

See also Ioannis REVOLIDIS – Alan DAHI: The Peculiar Case of the Mushroom Picking Robot. Extra-contractual Liability. In: *Robotics, AI and the Future of Law* (eds. Marcelo Corrales Compagnucci – Mark Fenwick – Nikolaus Forgó), Springer Nature Singapore Pte. Ltd., Singapore, 2018, 69.

¹⁸ Ugo PAGALLO: *The Laws of Robots...*, 103–06.

See also Ioannis REVOLIDIS – Alan DAHI: *ibid.* 69–70.

¹⁹ For example, see Ugo PAGALLO: Vital, Sophia, and Co. The Quest for the Legal Personhood of Robots. *Information* 9. 230. 2018, 1–11., https://www.researchgate.net/publication/327567440_Vital_Sophia_and_Co-The_Quest_for_the_Legal_Personhood_of_Robots, 4. June 2020.

²⁰ “*The European Parliament... Calls on the Commission, when carrying out an impact assessment of its future legislative instrument, to explore, analyse and consider the implications of all possible legal solutions, such as: ... creating a specific legal status for robots in the long run, so that at least the most sophisticated autonomous robots could be established as having the status of electronic persons responsible for making good any damage they may cause, and possibly applying electronic personality to cases where robots make autonomous decisions or otherwise interact with third parties independently.*” P8_TA(2017)0051 Civil Law Rules on Robotics. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on *Civil Law Rules on Robotics* (2015/2103(INL)), 59. f): https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html, 9. April 2020.

legal person”.²¹ He states the rules of control as follows: “... some kind of guardianship or agency could ensure the control.”²²

The other tendency believes that AI and robots should be treated as legal – artificial – persons.²³ According to this, we need to mention the theory of Shawn Bayern – indirectly Thomas Burri –, called ‘artificially intelligent companies’. The point of it is that two contracting parties establish a company and they state in the “...founding document that the purpose of the company is to follow the direction a specific artificial intelligence gives”.²⁴ This step is very important because it allows the AI to have rights and obligations and to control the behaviour of the company, he calls it the ‘process-agreement equivalence principle’. Later, the founding members leave the company, as a result, artificial intelligence acquires control over the company – which can potentially exist according to U. S. law – and gains *full legal capacity*, moreover, AI becomes uncontrolled.²⁵ The major problem of the hypothesis that each country has different legal systems and regulation and many of them cannot ‘take’ this legal arrangement. On the other hand, Burri in his study highlight that in the *German and Swiss legal system* the form of *Foundation* can be ideal for the ‘artificially intelligent company’, however, it would be controlled.²⁶

Regarding the theory of *Bayern*, it has several problems in the Hungarian legal context. First of all, this legal method is unknown in our legal system. Furthermore, the instrument of constitution shall contain “...the legal person’s purpose or main activity...” [HCC Section 3:5 c)] It is also important that the activity must be in the TEÁOR nomenclature – because the companies register must include this [Act V of 2006 on Public Company Information, Company Registration and Winding-up Proceeding Section 24 (1) e)]–, the above-mentioned activity – following the directions of AI – cannot be interpreted according to the legislation in force. Secondly, the existence of an abandoned company is impossible in Hungary, however, rules cannot be found we can possibly interpret the act – leaving the company – as termination declared by the members or the founders. [HCC Section 3:48 c)]

²¹ Thomas BURRI: Free movement of algorithms: artificially intelligent persons conquer European Union’ internal market. In: *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence* (eds. Woodrow Barfield – Ugo Pagallo), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2018, 541.

²² BURRI: *ibid.* 541.

²³ Several authors examine the issue of trustee in relation to the legal personhood of artificial intelligence. See Lawrence B. SOLUM: *ibid.* 1240–1255.

Bert-Jaap KOOPS – Mireille HILDEBRANDT – David-Olivier JAQUET-CHIFFELLE: Bridging the Accountability Gap. Rights for New Entities in the Information Society? *Minnesota Journal of Law, Science & Technology* Vol. 11, No. 2, 2010, 519–524.:

https://www.researchgate.net/publication/45523421_Bridging_the_Accountability_Gap_Rights_for_New_Entities_in_the_Information_Society, 4. June 2020.

²⁴ BURRI: *ibid.* 539.

²⁵ BURRI: *ibid.* 539–540.

²⁶ BURRI: *ibid.* 540.

2. Examination of legal personhood

We need to mention that natural and legal persons, State have legal personhood, legal entity according to the legislation in force. Legal personhood has two important components, legal capacity, and legal competency in the following, we examine them in relation to natural and legal persons. In this part, we only study the most important and relevant rules in general regarding the subject of our paper.

2.1. Legal personhood of natural persons

As we mentioned, legal capacity is an important component of legal personhood. According to our Civil Law Codex “[a]ll persons shall have legal capacity; all persons shall be entitled to have rights and obligation”. [HCC Section 2:1 (1)] Every person has legal capacity regardless of gender, religion etc. An important condition of legal capacity to born alive, however, viability is not required by civil law, if the child dies a few moments later the birth, he or she is still considered having legal capacity, as a result, the legal effects set.²⁷ Cessation of legal capacity occurs with death which must be proved with a death certificate. In some cases, it cannot take place – for example, a mass accident or catastrophe occurs – consequently, the fact of death is determined by a judge or the person is declared dead – the legal presumption of death.²⁸

“Legal competence means the ability of a person to have rights and obligations by his own will, in his own name.”²⁹ We distinguish incompetency, limited legal capacity and competency. The Hungarian regulation use differentiation by the age and the mental abilities of natural persons. According to this minors – persons who do not reach eighteen years [HCC 2:10 (1)] – can be incompetent or can have limited legal capacity [HCC Section 2: 10–2:11] and a legal aged person also can be incompetent or can have partially limited legal capacity. [HCC Section 2:9 and 2:19]

A significant component of legal competence is the *discretionary ability* which means persons foresees the consequences of their action. We need to highlight that the Civil Code does not include the definition of discretionary ability and the absence of the mentioned ability must be examined by forensic psychiatry expert – the latter action can be called the *Achilles Heel of Hungarian Civil Code*.³⁰

²⁷ BARZÓ Tímea: Az ember, mint jogalany. In: *Civilisztika I. Általános tanok – Személyek joga – Szellemi alkotások joga* (szerk.: Barzó Tímea – Papp Tekla), Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 107–109.

²⁸ BARZÓ: *ibid.* 110–112.

²⁹ EÖRSI Gyula – VILÁGHY Miklós: *Magyar polgári jog. (I. kötet) Az általános rész és a tulajdonjog.* (Ideiglenes tankönyv) Tankönyvkiadó, Budapest, 1973³, 113.

³⁰ FIALA-BUTORA János: A cselekvőképesség szabályozásának eltérő megközelítései az új Ptk. vitája során. In: *Az új Polgári Törvénykönyv első öt éve* (szerk.: Gárdos-Orosz Fruzsina – Menyhárd Attila), Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2019, 65.

It is obvious from the above-mentioned information, that artificial intelligence or smart robots cannot have legal personhood in the classical meaning, as the technology and the devices are artificially created. However, AI and robots cannot be natural persons, we should examine the discretionary ability. Nowadays, the technology can only perform certain tasks, but it develops day by day and many researchers believe that in the future it will have the same ability as a human being, or it will be even smarter.³¹ Many people afraid of AI because of its unknown nature; self-developing mechanism; the black-box effect, all in all, its uncertain being and the lack of transparency. (Lack of transparency comes from the complexity of artificial intelligence, defining machine and deep learning, black-box effect helps to understand the problem. AI – as software – uses several techniques, such as machine learning [hereinafter: ML]. ML “...is a subset of AI techniques that enables computer systems to learn from previous experience [i.e. data observations] and improve their behaviour for a given task”.³² On the other hand, deep learning [hereinafter: DL] is the subset of ML, but the learning method based on neural networks.³³ In general, we can say ML is experience-based learning, while DL – as one of the ML techniques – is neural network-based, it is also important that the term ‘ML’ and ‘DL’ do not mean the same, many times understanding problems occurs from the faculty use of terms. The mentioned definitions lead us to the problem of black-box which means cases when AI makes a decision but the reasoning of it is not clear.³⁴) We should study this unpredictable behaviour from a different aspect, in particular the discretionary ability. At present AI and robots are only able to make decisions and fulfil tasks according to pre-programmed algorithms, they do not have own will and yet we do not know the main factors that have significance during the decision-making process.³⁵ In the context of the mentioned ability the devices might foresee many potential outcomes of their action, perhaps a lot more than an average person, but because of their unpredictable nature, it is impossible to tell how they will behave in a situation. We can tell the same about natural persons but in the case of human beings – considering an average one – many factors have an impact of their decisions, such as cultural and family background, social expectations, emotions, even memories. As a result, our decisions are more rational – according to social standards –, human, meanwhile, the AI or robots

³¹ Nick BOSTROM: *Szuperintelligencia*. Ad Astra Kiadó, Budapest, 2015, 89.

³² Giang NGUYEN – Stefan DLUGOLINSKY – Martin BOBÁK – Viet TRAN – Álvaro GARCÍA LÓPEZ – Ignacio HEREDIA – Peter MALÍK – Ladislav HLUCHÝIN: Machine Learning and Deep Learning frameworks and libraries for large-scale data mining: a survey. *Artificial Intelligence Review* 52. January 2019, 78., <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10462-018-09679-z.pdf>, 18. April 2020.

³³ Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence: A definition of AI: Main Capabilities and Disciplines., European Commission, Brussels, 8th of April 2019, 4.

³⁴ Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence: A definition of AI: Main Capabilities and Disciplines., European Commission, Brussels, 8th of April 2019, 5.

³⁵ KLEIN Tamás: Robotjog. In: *Technológiai jog – Robotjog – Cyberjog* (szerk.: Klein Tamás – Tóth András), Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2018, 198.

cannot be programmed to have human instinct or feelings, they might make a rational, logical decision on mathematical or algorithmic basis without ‘human factor’ and its effects on people. “*The operations of the algorithms cannot in any way be equated with the mental operations of humans. Their inner workings consist of mathematical operations based on electronic signals.*”³⁶

2. 2. *The historical and theoretical roots of the legal persons and the legislation in force*

As we stated in the previous chapter, one of the tendencies prefers the theory which promotes AI and robots to be legal persons. *Bayern* in his above-mentioned theory did not study theoretical, dogmatic questions about how ‘*artificially intelligent company*’ could be implemented into the legal system from corporate law aspect. Therefore, we study the main theories on legal persons and the national legislation in force.

There were many studies about the legal persons in the 19–20. century. According to *Kolosváry* “*by legal persons, we mean social organisations, that are endowed with all attributes of personality, such as the legal order has given personality physical people (natural persons)*”.³⁷

Regarding the ‘*Realist theories*’ *legal persons have the same physical and spiritual components as natural persons; therefore, they might have the same legal personhood. Gierke, Zitelmann, Binder and Saleilles* were the prominent figures of the ‘*Realist theories*’. Deficiencies of ‘*Fiction theories*’ were the basis of the perception of *Gierke*. He believed “*... there are existing social organisms which have physical-psychological realities, but it cannot be proven. According to him, neither of the persons’ life-unity can be proven directly*”.³⁸ As a result, he did not notice differences between legal and natural persons, because the latter have the same physical and psychological reality as people. On the other hand, *Zitelmann* thought to have legal personhood the presence of the spirit, the will is enough. All in all, legal persons have only spiritual reality, they are manifestations of disembodied will.³⁹

‘*Fiction theories*’ deny the realistic existence of legal persons, they can only gain recognition and legal entity through fiction which is guaranteed by law.⁴⁰ Main representatives of the theory were *Kierulff, Savigny and Puchta*. The authors had the same viewpoint, that the legal persons were not natural; they were ‘*artificially*’ created by law, and because their creation required legal fiction, the legal

³⁶ Gunther TEUBNER: *ibid.* 48.

³⁷ KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*. Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1907², 200.

³⁸ MOÓR Gyula: *A jogi személyek elmélete*. MTA Jogtudományi Bizottság kiadványai 2., Budapest, 1931, 66.

³⁹ MOÓR: *ibid.* 75–76.

⁴⁰ MOÓR: *ibid.* 52–55.

persons – themselves – are also legal fiction.⁴¹ In the field of fictional theories *Bierling's* work also cardinal, who studied legal persons in a specific way, the essence of his perception was rooted in the different nature of diminished accountability. On this basis, he called incompetent natural persons '*semi-fictional entities*', while legally competent people were considered as real entities. Along with this idea, he considered legal persons to be '*fully-fictional*' persons.⁴²

Two areas are known within the '*Theories on eliminated construction of legal person*', the first one divided legal persons into different natural persons while the latter modified the classic concept of legal personhood and individual rights. Within the first section we distinguish two groups.

Representatives of one of the groups "*replace legal persons with natural persons whose benefitting from legal persons*".⁴³ According to *Jhering* individual right is literally the legally protected interest of a person, but in the case of legal person there is no interest, consequently it is not able to have individual rights. Even if it appears that legal person has rights, it is possible only because of the natural person – real subject – who is behind the '*fictional subject*'. *Vareilles-Sommieres* followed the path of *Jhering* and examined which rights of legal person serve the interests of a natural person. He thought legal persons are only '*rhetorical figures*' so the subjects of their rights are the natural persons, such as the members of a legal person, company.⁴⁴

Members of the other group had different views on legal personhood as they considered legal entities, the bodies of the legal person. *Serment* shared the viewpoint of *Jhering* that only natural persons are able to have rights. Therefore, subjects of the rights of the legal person are also natural persons, who are technically the "*administrators*" of the legal person. Although these rights are entitled to natural persons, they can be used for a specific purpose, so *Serment* referred to them as '*management rights*'. Assets of the legal person also could be used only for the aims of the legal person, so they were considered as '*assets without owner*'. *Hölder* agreed with *Serment* except that he regarded the rights of the legal person as public individual rights and defined it as '*official right*'. *Hölder* chiselled the theory of *Serment* on incompetent natural persons, legal persons governed by public law and the state. In the case of an incompetent natural person, the '*official right*' shall be practised by the legal representative, because they are the "*real subjects*". However, they shall act in the interests of incompetent persons as they are the subject of the mentioned rights. In order to solve the moral problems arising from his perception, *Hölder* has created the concept of a '*dependent person*' the essence of this that these persons are entitled to the right — but this might be a demand of a per-

⁴¹ MOÓR: *ibid.* 106–107.

⁴² MOÓR: *ibid.* 123–124.

⁴³ MOÓR: *ibid.* 145.

⁴⁴ MOÓR: *ibid.* 145–150.

son, not real power. He applied the concept of ‘non-independent person’ and the theory to legal persons governed by law and the State.⁴⁵

The other area of the ‘*Theories on eliminated construction of legal person*’ called for changes in legal personhood and ‘*substantial rights*’, in this context we study the theory of ‘*rights without entitled persons*’ and the ‘*theory of purpose*’. Winscheid, author of the *non-subjects rights theory* at first considered will as the essence of the subjective right, he called it: »*power of will or the domination of will by legal order*«,⁴⁶ later on, he had not found it satisfactory, so he chose the ‘*interest*’ to be the essence of his perception. This means that individual rights have no subject, but have a purpose, he also thought the legal persons have non-subjective rights.

According to Brinz ‘*theory of purpose*’ based on the perception of non-subjective rights. The point of his theory is the assets may belong to a person or a purpose, and the purpose replaces the entity. This perception technically means the purpose is the legal person itself, and the asset is intended to serve it.⁴⁷ In contrary, Gyula Moór believed that the actions of each natural person; their rights and obligations are comprised of the legal person based on a legal requirement.⁴⁸

We cannot find such theories in the Hungarian Civil Code. In accordance with the legislation in force, we can state that legal persons have legal capacity [HCC Section 1:1 (1)], but do not have legal competence, so legal representative needed for the legal person, generally this task is fulfilled by the executive officer. [HCC Section 3:29 (1)]

At present, we do not see the relevance of legal personhood of the technology⁴⁹ and the devices, because of the previously mentioned problem of uncertainty and

⁴⁵ MOÓR: *ibid.* 174–193.

⁴⁶ MOÓR: *ibid.* 218.

⁴⁷ MOÓR: *ibid.* 219–245.

⁴⁸ MOÓR: *ibid.* 280–281.

⁴⁹ According to the latest documents of the European Union, it is not necessary to establish legal personhood for AI and robots. Expert Group on Liability and New Technologies – New Technologies Formation: *Liability for Artificial Intelligence and Other Emerging Digital Technologies*. European Commission, 2019, 37–39., <https://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupMeetingDoc&docid=36608>, 2 June 2020.

DABUS – artificial intelligence – created an invention in the USA and the builder of the AI – later applicant, petitioner – wanted DABUS to be the inventor – legally. On the other hand, the United States Patent and Trademark Office (hereinafter: UPSTO) in its Decision on Petition, stated that artificial intelligence cannot be an inventor. According to the decision of UPSTO, the technology is not a natural person and it does not have the proper attributes to create an invention – perform a mental act –, such as mind.

United States Patent and Trademark Office, Decision on Petition (Application No.: 16/524,350):

https://www.uspto.gov/sites/default/files/documents/16524350_22apr2020.pdf?utm_campaign=subscriptioncenter&utm_content=&utm_medium=email&utm_name=&utm_source=govdelivery&utm_term=, 4. June 2020.

lack of transparency. The presence of AI and robots among natural and legal person could be controversial, moreover, *it can result in moral-ethical problems*.⁵⁰ The reason behind it is mainly the collusion of rights between human and artificially created beings.

We believe that AI and smart robots could only gain legal personhood by legal fiction which might happen in the future. Even in the potential case of legal personhood, we can imagine the entities solely have obligations which leads us to another problem, in particular, that in the civil law it also means they need to have assets.

Furthermore, during creating of the technology, security solutions should be built-in – security-by-design – that could resolve problems in case of technical failures. Possibility of intervention and revision of the technology should be the component of solutions. Understanding the process of AI and smart robots would be also significant because this could ensure the transparency of the technology.

As we mentioned above, we do not believe that artificial intelligence or robots should gain legal personhood, despite that, we examine the partial legal capacity⁵¹ from the aspect of new technologies. Legal institute of ‘*Teilrechtsfähigkeit*’ can be found in the German legal system that is “*a legal subject, halfway between person and object*”.⁵² The partial legal capacity is quite significant because it solves the legal problems of the legal personhood in relation to AI and robots. ‘*Teilrechtsfähigkeit*’ is “*applicable to a human or an association of humans having legal capacity only according to specific legal rules, but otherwise not bearing duties and having rights*”.⁵³ Schirmer applies partial legal capacity to intelligent agents⁵⁴ – in our case AI –, he also draws parallel between intelligent agents and their users with slaves and masters – it can be a ‘master-servant situation’. It means that the technology acts in the interest of the user – master –, consequently, he or she will be liable for damages caused by AI or robots. This perception might be ideal to describe the new technology in the legal framework. On the other hand, we must underline that this form of legal capacity is unknown in the Hungarian Civil Code and it is doubtful how the Hungarian legal system can endure this arrangement.

⁵⁰ Many scientists and jurists concerned about the ethical aspects of the issue of legal personhood. Open Letter to the European Commission. Artificial Intelligence and Robotics: <http://www.robotics-openletter.eu/>, 16. April 2020.

⁵¹ It is important to know that we distinguish the term ‘partial legal capacity’ and ‘relative legal capacity’, in this paper we do not examine the latter or organizations with ‘relative legal capacity’.

⁵² Jan-Erik SCHIRMER: Artificial Intelligence and Legal Personality: Introducing “*Teilrechtsfähigkeit*”: A Partial Legal Status Made in Germany. In: *Regulating Artificial Intelligence*. (Eds. Thomas Wischmeyer – Timo Rademacher), Springer International Publishing, Cham, 2020, 133.

⁵³ SCHIRMER: *ibid.* 134.

⁵⁴ Schirmer in his study uses the term ‘intelligent agent’ which is connected to artificial intelligence it is a component of AI, as a result we do not use the mentioned term.

3. Thoughts on transhumanism, human enhancement

Lastly, we also need to mention the case of transhumanism as a different aspect of AI and robot legal personhood, which might gain significance in the future because of technological development. Transhumanism may be unrealistic for many, but the new technologies definitely support them. We have to state that in the context of transhumanism we do not want to examine cyborgs⁵⁵ or brain-computer interferences, but we mention the phenomenon because of interesting technological aspects that will – probably – have an impact on legal personhood in the future.

Transhumanism has many definitions, but we would like to present only a few of them. The concept – at first – appeared in 1957 in a publication of *Julian Huxley*, he said: “*Perhaps transhumanism will serve: man remaining man, but transcending himself, by realizing new possibilities of and for his human nature.*”⁵⁶ Later, “*Max More, CEO of Alcor Life Extension Foundation, created the philosophy of transhumanism in his essay »Transhumanism: Toward a Futurist Philosophy« which codified the principle that life can expand indefinitely by means of human intelligence and technology*”⁵⁷ in 1990. In relation to *Nick Bostrom* transhumanism “... promotes an interdisciplinary approach to understanding and evaluating the opportunities for enhancing the human condition and the human organism opened up by the advancement of technology. Attention is given to both present technologies, like genetic engineering and information technology, and anticipated future ones, such as molecular nanotechnology and artificial intelligence.”⁵⁸ According to this viewpoint bionic prosthesis or 3D printed organs⁵⁹ – in the future – can be considered as tools of transhumanism. Moreover, with the technology of AI,

⁵⁵ For more information, see Woodrow BARFIELD: *Cyber-Humans. Our Future with Machines*. Springer, Switzerland, 2015.

It is noteworthy to mention the case of Dr. Peter Bowman Scott-Morgan, a British-American robotics researcher who was diagnosed with motoneuron disease in 2017, the disease resulted in muscular dystrophy. As a result, he decided to become the world's first cyborg. The “transformation” had already begun, his speech had become synthetic and his face had been made into a lifelike avatar. This event raises the questions, what will be consequence – from the aspect of legal personhood –, if he succeeds?

<https://www.independent.co.uk/news/science/cyborg-scientist-first-motor-neurone-disease-peter-scott-morgan-a9201436.html>, 2020. 04. 20.

⁵⁶ Julian HUXLEY: Transhumanism. In: *New Bottles for New Wine*. London, Chatto & Windus, 1957, 13–17., <https://web.archive.org/web/20160625132722/http://www.transhumanism.org/index.php/WTA/more/huxley#>, 19. April 2020.

⁵⁷ Natasha VITA-MORE: History of Transhumanism. In: *The Transhumanism Handbook*. (Ed. Lee Newton), Springer Nature, Switzerland, 2019, 51.

⁵⁸ Nick BOSTROM: Transhumanist Values. In: *Ethical Issues for the 21st Century*. (Ed. Frederick Adams), Philosophical Documentation Center Press, 2003, 3.

⁵⁹ Dinusha MENDIS – Ana SANTOS-RUTSCHMAN: *3D printing of body parts is coming fast – but regulations are not ready.*: <https://theconversation.com/3d-printing-of-body-parts-is-coming-fast-but-regulations-are-not-ready-128691>, 20 April 2020.

it is also possible to gain biological enhancement.⁶⁰ Regarding the definitions, we may as well distinguish ‘*weak*’ and ‘*strong transhumanism*’. In the case of weak transhumanism, the enhancement is slightly, such as the use of robotic prosthetics, while strong transhumanism means significant enhancement like genetic engineering.

Transhumanism may be positive as it helps disabled people to live better, than before, however, it also has negative aspects. The mentioned phenomenon will change with technological development, as a result, legal personhood can be affected. The issue of human enhancement might raise ethical-moral and even social concerns – such as abortion or euthanasia –, moreover, legal problems in the field of constitutional law – the right to human dignity – or labour and social law – employment of disabled people and positive-negative discrimination.

Closing remarks

We understand the driving forces and reasons behind the demand for giving legal personhood to artificial intelligence and robots,⁶¹ however, we do not consider it necessary. It is obvious that the technology and the devices cannot be natural persons as they are not natural creatures, moreover, do not have human characteristics which give the essence of humanity, such as feelings or instinct. Authors see potential in legal persons or the e-personality but after the examination of them, we cannot state that the legal institutions are perfect for AI or robots. A major problem with them that legal systems in Europe – and around the world – cannot cope with these ‘*artificial creatures*’. They may solve the problem of liability questions but also can cause more negative effects. From the aspect of law, in general, the legal personhood of AI and robots would be controversial, not only for national but also for international law, it can result in the collision of personal and even human rights.

Furthermore, beyond the legal problems, legal personhood would affect each person and even the entire society. Regarding society, we cannot forget about the ethical and moral concerns. Therefore, we need to have a stable legal framework that ensures safety against technology. We also had to mention the significance of legal documents that include ethical guidance for researchers, developers of the technology and jurists.⁶²

⁶⁰ Seeing App, a smartphone-based narrator working with AI from Microsoft helps blind to see, as it describes the environment for the blind person, <https://www.independent.co.uk/news/science/cyborg-scientist-first-motor-neurone-disease-peter-scott-morgan-a9201436.html>, 20 April 2020.

⁶¹ Regarding the recent documents of the European Union and the social protest – see the above-mentioned Open Letter to the European Commission. Artificial Intelligence and Robotic – it does not seem possible that the technology and the devices will gain legal personhood in the near future.

⁶² See PUSZTAHELYI Réka: Bizalmunkra méltó MI. A mesterséges intelligencia fejlesztésének és alkalmazásának erkölcsi-etikai vonatkozásairól. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica* XXXVII/2, 2019/2., 97–120.

On the other hand, the education of individuals is also important because it can help to understand the operation of AI and smart robots – in the future – and to become a responsible user of the technology – which also important for people to protect their rights.

References

- [1] Atabek ATABEKOV – Oleg YASTREBOV: Legal Status of Artificial Intelligence Across Countries. Legislation on the Move. *European Research Studies Journal* Volume XXI, Issue 4, 2018, 773–782.
- [2] Woodrow BARFIELD: *Cyber-Humans. Our Future with Machines*. Springer, Switzerland, 2015.
- [3] BARZÓ Tímea: Az ember, mint jogalany. In: *Civilisztika I. Általános tanok – Személyek joga – Szellemi alkotások joga* (szerk.: Barzó Tímea – Papp Tekla), Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 103–170.
- [4] Nick BOSTROM: *Szuperintelligencia*. Ad Astra Kiadó, Budapest, 2015.
- [5] Nick BOSTROM: Transhumanist Values. In: *Ethical Issues for the 21st Century*. (Ed. Frederick Adams), Philosophical Documentation Center Press, 2003, 3–14.
- [6] Joanna J. BRYSON: Robots Should Be Slaves. in: *Close engagements with artificial companions. Key social, psychological, ethical and design issues* (ed.: Yorick Wilks), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2010, 63–74.
- [7] Thomas BURRI: Free movement of algorithms: artificially intelligent persons conquer European Union’ internal market. In: *Research Handbook on the Law of Artificial Intelligence* (eds.: Woodrow Barfield – Ugo Pagallo), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2018, 537–559.
- [8] EÖRSI Gyula – VILÁGHY Miklós: *Magyar polgári jog. (I. kötet) Az általános rész és a tulajdonjog*. (Ideiglenes tankönyv) Tankönyvkiadó, Budapest, 1973³.
- [9] FIALA-BUTORA János: A cselekvőképesség szabályozásának eltérő megközelítései az új Ptk. vitája során. In: *Az új Polgári Törvénykönyv első öt éve* (szerk: Gárdos-Orosz Fruzsina – Menyhárd Attila), Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, Budapest, 2019, 57–68.
- [10] Julian HUXLEY: Transhumanism. In: *New Bottles for New Wine*. London, Chatto & Windus, 1957, 13–17.
- [11] L. Tyler JAYNES: Legal personhood for artificial intelligence: citizenship as the exception to the rule. *AI & Society* 2019 June.

-
- [12] Ágnes JUHÁSZ – Réka PUSZTAHELYI: Legal Questions on the Appearance of Self-driving Cars in the Road Traffic with Special Regard on the Civil Law Liability. *European Integration Studies* 12/1., 2016, 10–28.
- [13] Ágnes JUHÁSZ: The regulatory framework and models of self-driving cars. *Zbornik Radova Pravni Fakultet (Novi Sad)* 2018/3., 1371–1389.
- [14] Ágnes JUHÁSZ: Transition of the driver’s rights and duties in light of the automation of vehicles. In: *Law, Commerce, Economy IX. Collection of Papers presented at an international scientific symposium LAW – COMMERCE – ECONOMY held from 23rd–25th of October 2019 in High Tatras Košice, Slovakia* (eds. Suchoza, Jozef; Husár, Ján; Hucková, Reginá), Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, 393–404.
- [15] KLEIN Tamás: Robotjog. In: *Technológiai jog – Robotjog – Cyberjog* (szerk.: Klein Tamás – Tóth András), Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest, 2018, 179–215.
- [16] KOLOSVÁRY Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*. Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1907².
- [17] Bert-Jaap KOOPS – Mireille HILDEBRANDT – David-Olivier JAQUET-CHIFFELLE: Bridging the Accountability Gap. Rights for New Entities in the Information Society? *Minnesota Journal of Law, Science & Technology* Vol. 11, No. 2, 2010, 497–561.
- [18] MOÓR Gyula: *A jogi személyek elmélete*. MTA Jogtudományi Bizottság kiadványai 2, Budapest, 1931.
- [19] NAGY Teodóra: A jövő kihívásai: robotok és mesterséges intelligencia az alapjogi jogalanyiség tükrében. *MTA Law Working Papers* 2020/6., 1–23.
- [20] Giang NGUYEN – Stefan DLUGOLINSKY – Martin BOBÁK – Viet TRAN – Álvaro GARCÍA LÓPEZ – Ignacio HEREDIA – Peter MALÍK – Ladislav HLUCHÝIN: Machine Learning and Deep Learning frameworks and libraries for large-scale data mining: a survey. *Artificial Intelligence Review* 52, January 2019, 77–124.
- [21] Ugo PAGALLO: *The Laws of Robots. Crimes, Contracts and Torts*. Springer, Netherlands, 2013.
- [22] Ugo PAGALLO: Vital, Sophia, and Co. The Quest for the Legal Personhood of Robots. *Information*, 9, 230, 2018, 1–11.
- [23] Stephen PETERSEN: Designing People to Serve. In: *Robot Ethics. The Ethical and Social Implications of Robotics*. (Eds. Patric Lin – George Bekey – Keith Abney), MIT Press, Cambridge, Massachusetts–London, England, 2011, 283–298.

-
- [24] PUSZTAHELYI Réka: Bizalmunkra méltó MI. A mesterséges intelligencia fejlesztésének és alkalmazásának erkölcsi-etikai vonatkozásairól. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica XXXVII/2*, 2019/2., 97–120.
- [25] Réka PUSZTAHELYI: Liability for intelligent robots from the viewpoint of the strict liability rule of the Hungarian Civil Code. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* 2019/2., 213–230.
- [26] Réka PUSZTAHELYI: Recent EU legislation relating to drones in the light of right to privacy. In: *MultiScience XXXIII. microCAD International Multi-disciplinary Scientific Conference* (ed.: Tamás Kékesi), Miskolc-Egyetemváros, Miskolc, 2019, 1–9.
- [27] Réka PUSZTAHELYI: Reflections on civil liability for damages caused by unmanned aircrafts, *Zbornik Radova Pravni Fakultet (Novi Sad)* 2019/1., 311–326.
- [28] Réka PUSZTAHELYI: Strict liability implications of autonomous vehicles with a special view to programming choices in: *Law, Commerce, Economy IX. Collection of Papers presented at an international scientific symposium LAW – COMMERCE – ECONOMY held from 23rd–25th of October 2019 in High Tatras Košice, Slovakia* (eds. Jozef Suchoza – Ján Husár – Reginá Hucková), Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2019, 468–478.
- [29] PUSZTAHELYI Réka: *A veszélyes üzemi felelősség szabályozási környezete*. Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Budapest, 2019.
- [30] Ioannis REVOLIDIS – Alan DAHI: The Peculiar Case of the Mushroom Picking Robot: Extra-contractual Liability in: *Robotics, AI and the Future of Law* (eds. Marcelo Corrales Compagnucci – Mark Fenwick – Nikolau Forgó), Springer Nature Singapore Pte. Ltd., Singapore, 2018, 59–79.
- [31] Jan-Erik SCHIRMER: Artificial Intelligence and Legal Personality: Introducing “Teilrechtsfähigkeit”: A Partial Legal Status Made in Germany. In: *Regulating Artificial Intelligence*. (Eds. Thomas Wischmeyer – Timo Rademacher), Springer International Publishing, Cham, 2020, 124–142.
- [32] Lawrence B. SOLUM: Legal Personhood for Artificial Intelligences. *North Carolina Law Review* Vol. 70, Issue 4 (1992), 1231–1287.
- [33] Gunther TEUBNER: Digitale Rechtssubjekte? Zum privatrechtlichen Status autonomer Softwareagenten. Digital Personhood? The Status of Autonomous Software Agents in Private Law. (Translated by: Jacob Watson), *Ancilla Iuris* 2018, 35–78.
- [34] Jacob TURNER: *Robot Rules. Regulating Artificial Intelligence*. Palgrave Macmillan, Cham, 2018.

-
- [35] Natasha VITA-MORE: History of Transhumanism. In: *The Transhumanism Handbook*. (Ed. Lee Newton), Springer Nature, Switzerland, 2019, 49–61.
- [36] Leon E. WEIN: The Responsibility of Intelligent Artifacts. Toward an Automation Jurisprudence. *Harvard Journal of Law & Technology* Volume 6, Fall 1992, 103–154.
- [37] ZÓDI Zsolt: *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

A kiadásért felelős: prof. dr. Horváth Zita
a Miskolci Egyetem rektora
A kéziratot gondozta a Miskolci Egyetemi Kiadó
A kiadó felelős vezetője: Szendi Attila
Kiadói szerkesztő: Gramantik Csilla
Korrektor: Juhász Zoltán
Készült a Miskolci Egyetem Sokszorosító Üzemében, Miskolcon
A sokszorosításért felelős: Pásztor Erzsébet
Példányszám: 88
TNRT – 2020 – 219 – ME